

**TC
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**MÜNTEHABAT-I ASAR-I OSMANİYE (I-II) ADLI ESERİN
ÇEVİRİ YAZIYA AKTARIMI**

Marhaba SATARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÜRKMEZ

EKİM – 2022

TC
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÜNTEHABAT-I ASAR-I OSMANİYE (I-II) ADLI ESERİN
ÇEVİRİ YAZIYA AKTARIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Marhaba SATARI

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

“Bu tez 10/10/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulanan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU	Başarılı
Prof. Dr. Soner AKPINAR	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÜRKMEZ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Marhaba SATARI

10/10/2022

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Aleksander Konstantinidi Efendi'nin *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye* (I-II) adlı eseri çeviri yazıya aktarılmıştır. Bu eser çeviri yazıya aktarılırken Osmanlıca, Türkçe ve Farsça sözlüklerinden yararlanılmıştır. *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye*, Aleksander Konstantinidi Efendi'nin Rum çocuklarına Osmanlı Türkçesi, Osmanlı toplumunun örf, âdet ve tarihini öğretmek için eğitim amaçlı hazırladığı bir eserdir. Birinci ciltte mektuplar, tarih metinleri ve şiirlerin yanında seçtiği hikâyeler bağlamında çocuk edebiyatı örnekleri de bulunmaktadır. Bu eserin birinci cildi 1871'de basılmıştır. 1874'te basılan ikinci cildi ise gençlere mahsustur. Yazarın hedef kitlesi çocuklar ve gençler olduğu için eserin II cildi ve I cildinin büyük bir kısmının dili sadedir. Aleksander Konstantinidi Efendi, bu çalışmayla çocuklara okuma alışkanlığı aşılamanın yanında; birtakım bilgiler vermeyi, ahlaki değerler ve iyi alışkanlıklar kazandırmayı amaçlar. Eserde, arkadaş seçiminin önemi, bugünün işini yarına bırakmamak gerektiği, büyük sözü dinlemenin önemi ve hırsızlığın kötü bir alışkanlık olduğu gibi konular yer almaktadır. Gençlere yönelik yazılar İslam tarihi ve İslamiyet, Osmanlı tarihi, eğitim, sağlık gibi konular üzerinedir.

Çalışmamız, içerik olarak “Giriş”, “Aleksander Konstantinidi Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Dil Düşüncesi”, “Metin” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. “Giriş” kısmında çalışmanın önemi, konusu, amacı, yöntemi ve antolojinin tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde “Aleksander Konstantinidi Efendi'nin hayatı, eserleri ve dil düşüncesiyle ilgili bilgiler yer almaktadır.” Metinden ibaret olan üçüncü bölümde Aleksander Konstantinidi Efendi'nin Osmanlı Türkçesiyle yazılan *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye* adlı antoloji eseri çeviri yazıya aktarılmıştır. Tez çalışmam esnasında sabrını ve yardımlarını benden esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Hülya Ürkmez'e, maddi ve manevi olarak daima yanımda olan çok değerli aileme, her zaman bana evinin kapısını açan sevgili manevi annem Zeynep Bacak ve eşi Mehmet Bacak'a, Türkiye'de eğitim öğretim ortamını hazırlayıp öğrenim süresince beni destekleyen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB) da teşekkürü bir borç bilirim.

Marhaba SATARI

10/10/2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ALEKSANDER KONSTANTİNİDİ EFENDİ.....	8
1.1. Hayatı.....	8
1.2. Eserleri.....	9
1.2.1. Tarih-i Ayasofya.....	9
1.2.2. Elifba-yı Osmaniye.....	9
1.2.3. Malûmat-ı Nafiâ.....	9
1.2.4. Mecmua-ı Lügat-ı Rumiye ve Osmaniye.....	10
1.2.5. Tarih-i Yunanistan-ı Kadim.....	10
1.2.6. Rehnûma-yı Kıraat	10
1.2.7. Usul-i Lisan-ı Rumi.....	10
1.2.8. Fransız Sarf ve Nahvinin kavaid-i Esasiyesi	11
1.2.9. Mükâlemat-ı Türkiye ve Franseviye ve Rumiye	11
1.3. Dil Üzerine Düşünceleri	11
1.4. Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye	13
1.4.1. Eserin Dili	20
BÖLÜM 2: ÇEVİRİ METİN.....	21
SONUÇ	534
KAYNAKÇA.....	536
ÖZGEÇMİŞ	538

ÖZET

Başlık: Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye (I-II) Adlı Eserin Çeviri Yazıya Aktarımı

Yazar: Marhaba SATARI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÜRKMEZ

Kabul Tarihi: 10/10/2022

Sayfa Sayısı: iii (ön kısım) +538 (ana kısım)

Tanzimat döneminin önemli antolojilerinden biri Rum kökenli Osmanlı vatandaşı Aleksander Konstantinidi Efendi'nin iki ciltlik Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye adlı eseridir. Bu eser, Rum çocuklarına Osmanlı Türkçesi, Türk örf, âdetleri ve Osmanlı tarihinin öğretilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu eserin birinci cildi 1871'de yayımlanmıştır ve seçilmiş diğer metinlerin yanında çocuk edebiyatı örneklerini de içermektedir. 1874'te yazılan ikinci cildi ise gençlere mahsustur. I. ciltte 10 hikâye, 16 mektup, 8 tercüme, 37 gazel, 3 kaside, 1 tahmis, Osmanlı ve İslam tarihi ile ilgili metinler yer almaktadır. II. ciltte 39 hikâye, 9 tercüme, 1 çocuk eğitimiyle ilgili makale ve genel bilgiler içeren yazılar yer almaktadır. Yazarın hitap ettiği kitle çocuklar ve gençler olduğu için eserin I. cilt ve II. cildinin büyük bir kısmının dili sadedir.

Aleksander Konstantinidi Efendi'nin Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye adlı eserinin çalışılmasından amaç; şu ana kadar Latin harflerine aktarılmadığı görülen eseri Latin harflerine aktararak bugünün okuruna ulaştırmaktır. Yazarın hayatı ve eserleri hakkında kaynaklarda verilen bilgiler sınırlıdır. Bunun için çalışmaya öncelikle Aleksander Konstantinidi Efendi'nin hayatı ve eserleri araştırılarak başlandı. Metni çeviri yazıya aktarırken dönem özellikleri gözönünde bulunduruldu. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yapılmış, tarama ve çeviri metodu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antoloji, Aleksander Konstantinidi Efendi, Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye, Çeviri Metin

ABSTRACT

Title of Thesis: Translating *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye (I-II)* into Translation

Author of Thesis: Marhaba SATARI

Supervisor: Assist. Prof. Hülya ÜRKMEZ

Accepted Date: 10/10/2022

Number of Pages: iii (pre. text) +538 (main body)

One of the important anthologies of the Tanzimat period is the two-volume *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye* by Aleksander Konstantinidi Efendi, of Ottoman Greek origin. This work has been prepared to teach Greek children Ottoman Turkish, customs, traditions and Ottoman history. The first volume of this work was published in 1871 and contains examples of children's literature. The second volume, written in 1874, is for young people. I. The volume contains 10 stories, 16 letters, 8 translations, 37 ghazals, 3 odes, 1 tahmis, and texts on Ottoman and Islamic history. II. The volume contains 39 stories, 9 translations, 1 article on child education and articles containing general information. Since the audience addressed by the author is primary school students, the work's I skin and II. The language of most of his skin is plain.

The aim of studying the work of Aleksander Konstantinidi Efendi called *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye*; It is to try to convey the work, which has not been translated into Latin letters until now, to today's readers by transferring it to Latin letters. The information given in the sources about the life and works of the author is limited. For this purpose, the study started by researching the life and works of Aleksander Konstantinidi Efendi. While translating the text into transcription, it was faithful to the original. In the research, document analysis, which is one of the qualitative research methods, was carried out and scanning and translation methods were used.

Keywords: Anthology, Aleksander Konstantinidi Efendi, *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye*, Translated Text

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Çalışmamın konusu Aleksander Konstantinidi Efendi'nin Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye (I-II) adlı antolojisinin çeviri yazıya aktarılmasıdır. Yazarın amacı Osmanlı Türkçesini öğrenen Rum çocuklarına örnek metinler sunmaktır.

Çalışmanın Önemi

Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye (I-II) adlı eser, döneminin önemli antolojilerinden biri sayılmaktadır. Antoloji hazırlamanın amacı, her çeşit okuyucuya hitap edebilecek seçkin örnekleri bir araya getirmektir Rum kökenli Osmanlı vatandaşı Aleksander Konstantinidi Efendi'nin Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye (I-II) adlı antolojisi yazıldığı dönemde özellikle Türk okurlar tarafından beğenilmiştir. Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye (I-II) adlı eser gerek tarafsızlığı gerekse seçme metinleri ile Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yer teşkil eder. Bugüne kadar Latin harflerine aktarılmayan bu eserin çalışması Türk edebiyatı üzerine araştırma yapanlara kaynaklık edeceğinden önem arz etmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, Tanzimat dönemi Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Rum kökenli Osmanlı vatandaşı Aleksander Konstantinidi Efendi'nin iki ciltlik Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye (I-II) adlı eserinin Latin harflerine aktarılarak, yeni nesillere ulaştırılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Aleksander Konstantinidi Efendi hakkında ayrıntılı literatür taraması yapıldı. Elde edilen sınırlı bilgi ile yazar hakkında fikir sahibi olunmaya çalışıldı. Aleksander Konstantinidi Efendi'nin iki ciltlik Müntehabat-1 Asar-1 Osmaniye (I-II) adlı eseri yüksek lisans tez çalışması olarak seçilip Latin harflerine aktarılmıştır. Alekander Konstantinidi Efendi bu antolojiyi Maarif üyeliğini yaparken Dersaadet matbaasında yayımlamıştır. İki ciltten oluşan eserin I cildi 1871'de yayımlanmıştır. Eserde sayfalar mukkaddime kısmına kadar numaralandırılmıştır. Ancak mukkaddime kısmında herhangi numaralandırılma yazar tarafından yapılmayp iki sayfalık mukaddimenin numaralandırılması tarafımızdan köşeli

parantez içerisinde Romen rakamı ile verilmiştir. Bu cilt seçilen diğer metinlerin yanında çocuk edebiyatı örneklerini de içermektedir. Bu eserde çocuklara birtakım bilgiler verilmesi amaçlanmıştır Arkadaş seçiminin önemi, bugünün işini yarına bırakmamak gerektiği, büyük sözü dinlemenin önemi ve hırsızlığın kötü bir alışkanlık olduğu gibi konular seçilerek ahlaki değerler ve iyi alışkanlıklar kazandırılmaya çalışılmıştır I. cildinde 10 hikâye, 16 mektup, 8 tercüme, 35 gazel, 3 kaside, 1 tahmis ve Osmanlı ve İslam tarihi ile ilgili metinler yer almaktadır.

Eserin 1874'te hazırlanan II. cildi daha çok gençlere mahsustur. Bu ciltte ise 39 hikâye, 2 tercüme, 1 çocuk eğitimiyle ilgili makale ve genel bilgiler içeren yazılar yer almaktadır.

Eserde birçok yabancı isim bulunmaktadır. Bu isimler, Latin harflerine aktarılırken yazarın kaleme aldığı gibi okunmuş, isimlerin orijinal yazımları köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Çeviri yazıda, orijinal metnin sayfaları köşeli parantez içinde koyu olarak sayfaların başında gösterilmiştir. Eserin her iki cildinde Rumca metinler bulunur. I. Ciltte ciltteki metin 14 sayfa olup yazarın eser hakkında verdiği bilgiler ve Rum vatandaşlarına yönelik tavsiyelerini içermektedir. Eserin II. cildinde de Yunan alfabesiyle verilen 9 sayfalık metin vardır. Bu yazıda, Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye ve diğer eserleri ile ilgili bilgilere yer verip dönemin ileri gelen devlet adamlarına teşekkürlerini sunmuştur.

Eserde seçilen metinlerin dönemleri göz önünde bulundurularak değişiklik yapılmayarak orijinalliği korunmaya çalışılmıştır. Yakın dönem metinlerinde günümüzdeki kullanım esas alındı. Örneğin, orijinalinde parantezle yazılmış yerler aynı şekilde Latin harflerine aktarılıp aynı noktalama işaretleri kullanılmıştır. Eserde geçen ayetlerin ve hadislerin anlamları dipnotlarda verilmiştir Eserde geçen bazı kelimelerin eski azımları korunmuş ve köşeli parantez [] içerisinde bugünkü şekli verilmiştir (ahşam [akşam], anbar [ambar], konşu [komşu], yasağ [yasak] vb). Metinde bazı kelimeler silik çıktığı için okunamamıştır. Bunlar [.....] şeklinde gösterilmiştir. Bunun dışında okunamayan yerlerdeki ifadeler Arap harfleriyle verilmiştir.

Antolojiler, şiir ve nesir parçalarının derlenerek bir araya getirildiği bir tür kaynak eserlerdir. Kaynak eser olmasının yanında bu eserler okuyucu açısından pratik fayda sağlaması yönüyle de küçük bir kütüphane işlevi görürler. Bu tür eserler aynı zamanda bir okuma (kıraat) kitabı niteliğinde eserlerdir (Uzun, 2006, s. 28).

Osmanlı Türkçesinde kullanılan müntehabat kelimesi, günümüz Türkçesinde antoloji (seçki, güldeste) diye geçmektedir. Antoloji kelimesi Fransızca olup “anthologie” (seçki) anlamını ifade etmektedir (Türkçe Sözlük, 2005, s. 106).

Antoloji, şiir veya nesir parçalarından seçilerek oluşturulan bir kitaptır. Antolojiler genellikle aynı türden eserlerin bir araya toplanmasıyla oluşturulmaktadır. Örneğin şiir antolojisi, öykü antolojisi gibi. Bunun yanında belli bir dönemde ortaya konmuş değişik türlerdeki eserlerden de seçmeler yapılabilir.

Antoloji, derleyicinin amacına göre çeşitli şekillerde oluşturulabilir. Bir devre, bir konuya, bir temaya göre değişik şekillerde hazırlanabilir (Yetiş, 2007, s. 47).

Edebiyat tarihine değer kazandıran antolojinin ilk örneğine Yunan literatüründe rastlanmaktadır. Gadaralı Meleagos (İ.Ö. I. yüzyılın başı), Arkilokos, Simonides, Safo ve Platon gibi isimlerle birlikte 37 yeni ozana yer verdiği ve her birini şahsiyetine uygun bir çiçek adıyla sembolleştirdiği bir antoloji hazırlamıştır. Eser, seçilen ozanların tek tek tanıtıldığı bir şiirle başlar. Seçilen şiirler, ilk dizelerinin başındaki harfe göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Şiirleri konularına göre ayıran ilk antoloji ise VI. yüzyılda Agathias tarafından hazırlanmıştır (Rıfat, 1964, s. 5).

Doğu dünyasında ilk antoloji denemelerine İslam öncesi Arap toplumunda tesadüf edilmektedir. Bu dönemde geçerli olan geleneklere göre “eşhürü hürüm” diye geçen haram aylarda (Zilkade, Zilhicce, Murarrem, Receb) savaş yapılmaz, kurulan panayırarda şiirler okunurdu. Mezkûr şiirlerden en çok beğeni kazanan yedi tanesi Kabe'nin duvarına asılır ve bir yıl orada asılı kalırdı. Doğu'da ve Batı'da antoloji tertip etme geleneği bugün de devam etmektedir. Arap edebiyatında Ebu Muhammed Abdullah b Müslim b Kuteybe'nin E'd-Dineveri'nin Edebü'l-Ferid ve Ebu'l Kasım Abdurrahman bin İshak El Zeccaci'nin El'Emali isimli eserlerini, Alman edebiyatında Benno Von Wiese'nin Deutsche Lyrik ve Deutsche Novelle adı eserlerini bunlara örnek olarak gösterebiliriz (Selim, 1996, s. 2).

Türk edebiyatında antolojinin ilk örneği Mecmuatü'n- Nezair'dir Ömer bin Mezid tarafından 840 (1437) senesinde hazırlanan bu antolojide XIV. ve XV. yüzyıllara ait 84 şairin 397 şiirine yer verilmiştir. Şiirler aruzun altı bahrine ayrılıp ayrıca uyak düzenine göre bir sıra içerisinde hazırlanmıştır. Halk edebiyatına ait ürünlerin bir araya getirildiği eserlere cönk denilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Türk edebiyatında antolojiye

edebî bir tür olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında rastlanır. Antolojiye bu zaman dilimine kadar edebî bir tür olduğuna dair herhangi bir düşünce görülmemiştir. Aslında antoloji sözcüğü 1930'lu yılların başından itibaren ad olmaya başlamıştır (Canpolat, 1982, s. 9).

Türk edebiyatı Batılılaşmaya başladığı zaman, antolojilerin fonksiyonelliği fark edilmiş ve edebî bir tür olarak kimlik kazanmasına dair çalışmalar artmıştır. Türk edebiyatında antoloji, Klasik Türk edebiyatındaki tezkire türünü saymazsak, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanına dayandırılabilir. Bazı kaynaklara göre antoloji türünün ilk örneği 1865-1868 yılları arasında neşredilen 5 ciltlik Letaif-i İnşa adlı eser olup ilk cildi Refik, diğerleri ise sadece Tefvik imzasıyla basılmıştır. Eski ve yeni nesir parçalarının bir araya getirildiği bu eser, topluma güzel konuşma ve yazma alışkanlığı kazandırmayı hedeflemiştir. Bu yönüyle gelecekteki güzel yazı kitaplarının ilki olarak değerlendirilmesi mümkündür. Aynı dönemde, ders kitabı olarak hazırlanan çalışmaların bazıları da antolojik hususiyetler gösterir. Örneğin; Kleanti'nin, Rum öğrencilere Osmanlıca'yı daha kolay öğretme düşüncesiyle hazırladığı 1290 (1873) tarihli Mecelle-i Edebiyat-ı Osmaniye'si bu türdendir. Eser, Rumca bir sözlük ve muhtasar bazı gramer bilgilerini muhtevi bölümler dışında, seçilen nesir parçalarından oluşmaktadır. Bu antoloji, sonraki yıllarda öğrencilere kaynak eser oluşturma düşüncesiyle hazırlanan antolojilerin ilklerinden olma özelliğine de sahiptir (Karagülle, 2006, s. 384).

Ziya Paşa, Tanzimat dönemi Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. Onun Harabat isimli antolojisi bu türün Türk edebiyatındaki ilk başarılı örneğidir. 1874-1875 yıllarında 3 cilt hâlinde yayımlanır. Bu eserde, Fars ve Türk şairlerin şiirlerinden örnekler verilmiştir. Harabat antolojisi Tanzimat döneminin en önemli antolojilerinden sayılmaktadır. Ziya Paşa, Harabat'ı her bir cildi belli nazım şekillerine ayırmak suretiyle tasnif etmiştir. Buna göre Harabat'ın birinci cildinde 22 şairin Türkçe, 38 şairin Farsça, 37 şairin de Arapça kasideleri yer alır. İkinci ciltte 393 Türk, 374 İran, 345 de Arap şairinden manzumeler bulunmaktadır. Eserin son cildi ise sadece mesnevilere ayrılmıştır. Mesneviler 17'si Türkçe, 36'sı Farsça olmak üzere toplam 53 tanedir. Daha çok eski şairlerin yer aldığı eserde Nevres Efendi, Kazım Paşa, Cevdet Paşa, Halet Efendi, Hersekli Arif Hikmet Bey, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Mütercim Asım Efendi, Keçecizade İzzet Molla, Avni Bey, Galib Bey, Kazım Paşa, Mahmud Nedim Paşa, Namık Kemal, Nevres Efendi ve Yusuf Kamil Paşa çağdaşı olup şiirlerine yer verdiği şairlerdir. Bir edebiyat tarihi denemesi sayabileceğimiz "Sebeb-i Tertib-i Harabat" kısmında Ziya

Paşa, şiire nasıl başladığını, kimleri kendine örnek aldığını, eserini nasıl düzenlediğini, Harabat adını verişinin nedenini açıklar. “Meşrut u Ahval-i Şairi” başlığı altında şiir sanatından ve iyi bir şairde bulunması gereken özelliklerden bahseder. “Ahval-ı Eş’ar-ı Türki” ve “Ahval-i Şuara-yı Rum” bölümlerinde ise Divan şiirini, edebî dil, nazım tekniği, devreler vb. gibi açılardan değerlendirir. Bu değerlendirmeleri sırasında Ziya Paşa, kendisinin de içinde bizzat görev aldığı Türk şiirindeki Tanzimatla başlayan yenileşme hareketinden hiç söz etmez. Onun özellikle vurguladığı konu Divan edebiyatının büyüklüğüdür. Övdüğü ve beğendiği şairler ise Ahmed Paşa, Necati, Zati, Baki, Nabi, Nedim, Şeyh Galip, Ragıp Paşa ve İzzet Molla’dır (Karagülle, 2006, s. 386).

Ziya Paşa, Divan şiirini övmek suretiyle Hürriyet gazetesinin 7 Eylül 1868 tarihli 11. sayısında yayımlanan “Şiir ve İnşa” makalesindeki düşünceleriyle çelişkiye düşer. Önceleri Divan edebiyatının millî bir edebiyat olmadığını, asıl edebiyatımızın Halk edebiyatı sayılması gerektiğini savunurken antolojisinde eski beğeni ve alışkanlıklarına döner Divan şiirini “bütün edebî nevilerin en üstünü, dilin aynası” diye yüceltir. Bütün bunları geriye dönüş olarak değerlendiren Namık Kemal, Tahrib-i Harabat (1330/1887-88) ve Takibi Harabat (1312/1896-97) isimli eserleri ile *Harabat*’ı eleştirir. Bu dönemin ikinci önemli antolojisi Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye olup, Ebüzziya Tevfik tarafından 1879 yılında yazılmıştır. Bu nesir antolojisinin ilk baskısı 1879’da altıncı ve sonuncu baskısı ise 1912 yılında yapılmıştır. Altı kez basılmış olan eserin baskıları arasında bazı içerik farkları bulunmaktadır. Örneğin, “Birinci baskıda bir örnekle yer almış bulunan İsmet Bey (1215/1800) diğer baskılarda yoktur. Cevdet Paşa ilk üç baskıda üç örneği ile verilmişken, dördüncü ve altıncı baskılarda yoktur. İlk baskılarda olup da sonradan çıkarılan yazılar, kısmen Abdülhamit sansürünün endişesiyle, kısmen de esere alınan edibin ilk seçilen parçasına kıyasla daha önemli bir örneğinin tercih edilmiş olmasındandır. Sansür endişesiyle ilk baskıda alınmış iken sonra çıkarılan yazı, Naima’dan seçilmiş “Hâll-i Sultan II. Osman” parçasıdır (Akdeniz, 2000, s. 35).

Eser, antolojinin içeriğinin ve özelliklerinin açıklandığı bir önsözle başlar. Bu önsözde yazar eserini niçin yazdığını ve yazarken ne gibi bir yol izlediğini açıklar. Ebüzziya Tevfik’e göre “Hüsn-i ifade, birinci derecede güzel düşünmekle ve ikinci derecede güzel düşünüp de güzel yazanların asarını numune tutmakla müyesser olur”. Bu sebeple yazar, “Milletimizin edebiyatına hizmet için emsali havi bir mecelle tertibini her türlü teşebbüsün en mühimi addeyledim” der. Eserini oluştururken tuttuğu yolu ve sebebini

ise şöyle özetler: “Bu mecellede tuttuğum usul halden maziye nazardır, fikrimin sahih olup olmadığını ise asar-ı münderice irae eder sanırım. Ecdadımıza bakmalı da ne olmaklığımız lazım geldiğini ondan anlamalı. Yoksa yazdığımız şeylere Veysi'lerin, filanların asarı mehek addolunursa edebiyatımızın istikbali emin olmaz.” Önsözden sonra eser Sinan Paşa'dan alınan beş örnekle devam eder Fuzuli 3, Koçi Bey, Naima, Nedim 1, Kani 6, Hakkı Paşa 2, Cevdet Paşa 4, Edhem Pertev Paşa 4, Şinasi 6, Ziya Paşa 6, Sadullah Paşa 4, Kemal Bey 26 adet parçalarıyla eserdeki yerlerini alırlar. Böylece toplam 19 sanatçının 96 eserini inceleme fırsatı buluruz. Görüldüğü gibi antolojide eserlerine en çok yer verilen edebî şahsiyet Namık Kemaldir. Çünkü Ebuzziya Tevfik, Tanzimat'tan sonra oluşan nesir anlayışını benimsemiş ve bu tarzın en yetkin temsilcilerinden biri olarak Namık Kemal'i kabul etmiştir. Eserin önemli özelliklerinden biri her yazarın biyografisine yer verilmesi ve Türk edebiyatı açısından değerlendirilmelerinin yapılmasıdır. Ayrıca seçilen örnekler üzerinde dikkate değer yorumlar da yapılmıştır (Akdeniz, 2000, s. 36).

“Antoloji” adı, ilk kez 1879'da Osmanlıca-Ermenice olmak üzere iki ayrı dilde hazırlanmış bir çalışmada geçmiştir. Mihran Apikyan tarafından yayımlanan Beyitler Antolojisi adındaki bu eser, Osmanlıca beyitlerin Ermenice notlandırılmasından ibarettir. Zaman içinde edebiyat tarihinin yazımına katkı sağlama fikrinden yola çıkılarak hazırlanan antolojiler artmaya başlamış. Bu arada içeriğini, sadece zamanının şiirleriyle sınırlayan antolojiler de yayımlanır. Bunlardan Mustafa Reşid'in hazırladığı Müntehabat-ı Cedide (1885-1886) adlı antolojisi ilk önemli eserlerdendir Nesir ve nazım olmak üzere iki kısım hâlinde tanzim edilen mezkûr eserde, metinler çoğunlukla yerli olmakla birlikte ilk dönem antolojilerinin yaygın bir özelliği olarak çeviri parçalara da yer verilmiştir (Akdeniz, 2000, s. 35).

Faik Reşad'ın hazırladığı Muharrerat-ı Nadire yahud Hazine-i Müntahabat (1891-1892) adlı eser, çoğunluğu çağdaşlarına ait olmakla birlikte geniş bir zaman diliminde ortaya çıkmış nesir parçalarını ihtiva etmesi açısından önemli bir antolojidir. Türün Türk edebiyatındaki tarihinden bahsederken burada zikredilmesi gereken çalışmalardan bir diğeri de Mehmed Celâl'in Osmanlı Edebiyatı Numuneleri (1895)'dir. Farklı sanat telakkilerini yansıtan ürünlerin bir bütün olarak değerlendirildiği bu eserde, eski ve yeni edebiyatla alâkalı bilgilere de yer verilir (karagülle, 2006, s. 28).

Bulgurluzade Rıza'nın Bedâyi-i Edebiye'si (3 cilt, 1909-1910); Mithat Cemal Kuntay'ın Nefâis-i Edebiye'si (2. cilt, 1911) sayılması gereken eserlerin belli başlılarıdır. Mehmet Celâl'in Osmanlı Edebiyatı Numuneleri (1894); Refet Avni Süleyman Bahri'nin Resimli Müntahabat-ı Edebiye'si (1919) yine bu eserler arasında yer alır. Cumhuriyet'ten sonra; Hasan Âli (Yücel)- Hıfzı Tevfik (Gönensay)-Hamamizade İhsan (Hamamî) Türk Edebiyatı Numuneleri (1927) adlı, yarıda kalmış bir antoloji yayımlarlar. Ali Canip'in (Yöntem) Türk Edebiyatı Antolojisi (1930, 2. Basımı-1934), Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatından örnekler verir. Bu antolojiden sonra Türk edebiyatının bütününü, bir dönemini veya belli bir konuyu içine alan antolojiler yanında, yabancı edebiyatlardan örnekler veren pek çok antoloji de yayımlanmıştır (Selim, 1996, s. 2).

Bizim bu çalışmamıza konu olan Aleksander Konstantinidi Efendi'nin, 1288 (1872) yılında yayımladığı Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye (I-II)'si ise geniş bir zaman dilimi kapsayan ürünleri ihtiva eden ilk seçkilerden olması hasebiyle önemli bir çalışmadır. Konstantinidi'nin iki ciltlik Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye (I-II) adlı eseri, Rum çocuklarına Osmanlı Türkçesini, Türk örf, âdetlerini ve Osmanlı tarihini öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. Müntehabat kelimesi Arapça olup muntehab “seçilmiş” ve çoğul eki -ât ile türetilmiştir (Türkçe Sözlük, 2005, s. 1436).

İslam dünyasında, müntehabat kelimesi geniş hacimli eserlerin içinden belirli konuların seçilmesi, tekrarlardan arındırılıp özetlenerek ve yazarlarına göre yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıkan derlemelere denilmektedir (karagülle, 2006, s. 29).

Mecmua, muhtar/muhtârât, muktetaf/muktetafât, muhtasar/muhtasarât, mülâhhas, telhîs, hulâsa, tehzîb, zübde başlığını taşıyan eserler zaman zaman müntehabat yerine kullanılmıştır. Ancak aralarında bazı küçük farklar görülmektedir Arap edebiyatında genellikle muhtar/muhtârât şeklinde görülür. Muhtasar/muhtasarât adları daha çok dinî ilimler ve İslam tarihi ile ilgili eserlerde geçer (karagülle, 2006, s. 396).

Türk Edebiyatı'nda antolojinin çeşitli isimlerle hazırlandığını görmekteyiz. Divan edebiyatında “mecmualar”, Halk edebiyatında “cönkler” ve Tanzimat edebiyatıyla birlikte “güldesteler” bu türe verilen farklı isimlerdir. Türk edebiyatında antolojilerde en sık yer alan şahsiyetler Recaizade Ekrem, Abdülhak Hamid, Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve Tevfik Fikret gibi sanatçılardır (Kiriş, 2009, s. 2).

BÖLÜM 1: ALEKSANDER KONSTANTİNİDİ EFENDİ

1.1. Hayatı

Rum kökenli Osmanlı aydınlarından olan Aleksander Konstantinidi Efendi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Konstantinidi Efendi 1869 yılında İstanbul'unda tüccar bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası Rum tüccarlarından Konstantinos Efendi'dir (İhsanoğlu, 2006, s. 396).

Fener Rum okulunda Türkçe, Latince, Fransızca ve Yunanca öğrenen yazar, bu dillerde konuşup yazabilirdi. Alekander Konstantinidi, özel hocalardan İngilizce ders de almıştır. İtalyanca ve Almancaya ise aşinadır. Bununla birlikte matematik, kimya, tarih ve edebî ilimlerle de ilgilenmiştir. O kendi zamanının büyük hocası Photiadis Paşa'nın öğrencilerinden sayılırdı (Strauss, 1995, s. 227).

Konstantinidi Efendi devlet idaresinde birçok görevde bulunmuştur 1865'te mülazemetle Babiali Tercüme Odası'nda çalışmıştır. O, 1867'de Tefrik-i Tebaa-yı Yunaniye Komisyonu'nda, 1868'de Darülfünun hocalığında ve Meclis-i Kebir-i Maarif üyeliğinde bulunup üç yıla yakın bir süre burada görev yapmıştır. Dairenin dağılmasından sonra 1871'de Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Hukuk dairesi üyeliğine tayin edilmiştir. 1875 senesinde İkinci Mahkeme-i Ticaret dairesinde, Mahkeme-i İstinaf üyesi olarak görev yapmıştır. 1877'de Selanik Vilayet Müsteşarlığına atanır. Yazar, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Selanik valiliğinde bulunmuştur. (karagülle, 2006, s. 396-397).

“1303 senesi Recebinin 28'inde (3 Mayıs 1886) İstanbul'da gayr-i Müslimler ile yabancılara mahsus olan mekteplerin müfettişliğine tayin edildi. Müfettişliği esnasında, Taksim'de Kabûlî Paşa konağı civarında bulunan yatılı bir Rum Mektebi'nde Devlet-i Aliyye aleyhinde, talebeye propaganda yapıldığı ve aynı mektep müdürünün Selamlık resminden gelen askerlere hareket ettiği tespit edilince, 1305 senesi Recebinin 24'ünde (7 Nisan 1888) bu vazifesinden azledildi” (İhsanoğlu, 2006, s. 396-397).

Konstantinidi Efendi Selanik valiliği görevindeyken paşa unvanını almıştır. 1890 yılında İstanbul'un Kadıköy ilçesinde ikamet ettiği ve aynı yılda öldüğü önu sürmektedir (Strauss, 1995, s. 227).

Srtauss, Konstantinidi Efendi'nin ölüm 1890 olarak öne sürmüştü de İhsanoğlu kendi çalışmasında yazarın ölüm tarihini belirtmeyerek, 1901'e kadar hayatta olduğunu söylemiştir (İhsanoğlu, 2006, s. 396).

1.2. Eserleri

1.2.1. Tarih-i Ayasofya

Alekander Konstantinidi Efendi'nin önemli eserlerinden biri Tarihi Ayasofya'dır. Bu eser ilk Münif Paşa'nın Mecmua-ı Fünun dergisinde 15 sayfalık makale şeklinde yayımlanmıştır. Yazar bu eserde İstanbul'un büyüklüğü ve mimarlık sanatı hakkında bilgiler vermektedir. Dünya mimarlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Ayasofya Camisi oldukça önemli bir merkezdir. Ayasofya Camisi tarih boyunca kilise, müze ve cami olarak kullanılmıştır İstanbul'un simgesi hâline gelen Ayasofya Camisi hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu eser 1869'da kitap hâline getirilmiştir (Konstantinidi, 1892, s. 2).

1.2.2. Elifba-yı Osmaniye

Yazar bu eseri, Beyoğlu merkezi Bidayet Mahkemesi Hukuk dairesinde üye olduğu zaman kaleme almıştır. Bu eser 1291/1874 yılında Rum çocuklarına Osmanlı Türkçesini öğretmek amacıyla yazmıştır. Yazar ilk olarak Osmanlı elifbasının yazılışı ve okunuşunu Yunanca harflerle vermiştir. Ayrıca Osmanlıca'nın okunuşun yanlış olmaması için kelimelere harekeler vermiştir. Daha sonra ise günlük hayatta kullanılan kelimeleri, Hicri aylar, günler ve dört mevsimin isimlerini belirtmiştir. Günlük diyalog, atasözlerine yer vermiştir. Tembellik, nezafet, kin, itibar, sağlığı korumak gibi konular ele almıştır. Elifba-yı Osmaniye adlı eser 30 sayfadan oluşur. Son kısmında yazarın yazdığı eserler Yunancayla verilmiştir (Konstantinidi, 1871, s. 2).

1.2.3. Malûmat-ı Nafiâ

Bu eser 1288/1871 yılında, Konstantinidi tarafından Rum çocuklarına faydalı bilgi içeren bir kitap olarak sunulmuştur 39 sayfalık bu eser yedi bölümden ibarettir. Bu kitabın birinci bölümü, Allah'ı Tanımak ve çocuk terbiyesi, ikinci bölümü; beş his beyanında, üçüncü bölümü; sayıların isimleri, dördüncü bölümü; zaman ve eczası, beşinci bölümü; Âlem'in genel tarifi beyanında, altıncı bölüm; yer ile ilgili bilgiler, Yedinci bölüm ise

hayvanlar, bitkiler, cansız varlıklarla ilgilidir. Bunları soru cevap şeklinde vermiştir (Konstantinidi, 1871, s. 2).

1.2.4. Mecmua-ı Lügat-ı Rumiye ve Osmaniye

Bu eser 1875 yılında yayımlanmıştır. Eser Rumca ve Osmanlıca sözlük olup Safvet Paşa'nın isteği üzerine yazılmıştır. Bu sözlük alfabetik şekilde kaleme alınarak Rumca sözcüklerin anlamı verilmiştir. Eser hem Rum toplumu hem de Türk toplumunun karşılıklı dil öğrenmeleri amaçlanarak hazırlanmıştır. Bu eser toplam 319 sayfadır. Mecmua-ı Lügat-ı Rumiye ve Osmaniye eserinde sözcükler dışında diyalog metinleri de yer almaktadır. Eserin bir kısmında yazar Sisam Ceziresi'nin valisi iken yaşadığı zorluklar ve meslek hayatından bahs etmektedir (Konstantinidi, 1875, s. 4).

1.2.5. Tarih-i Yunanistan-ı Kadim

1870'te yazılan bu eserde Yunanistan'ın milattan önce ve milattan sonraki tarihî olaylarından, şairler ve yazarlarından bahs edilmektedir. Eser toplam 340 sayfa olup 21 bölümden oluşmaktadır (Konstantinidi, 1870, s. 3).

1.2.6. Rehnuma-yı Kıraat

Rumlara Türkçe'yi öğretmek amacıyla 1870'te yazılan bu eserde; Rumca ve Arapçadaki ayların, günlerin ve dört mevsimin isimleri yer almaktadır. Ayrıca günlük diyaloglar tarzında metinler içermektedir. Bu eser toplam 47 sayfadan oluşmaktadır (Konstantinidi, 1870, s. 3).

1.2.7. Usul-i Lisan-ı Rumi

Bu eser 1892 yılında Sultaniye okulundaki öğrencilere Rumcanın gramerini öğretmek amacıyla yazılmıştır. Yazar bu kitabın hazırlama nedenini eserin girişinde şu şekilde açıklamaktadır.

“Sultan Abdülhamid Han-ı Sani hazretlerinin bi'l-cümle tebaa-ı mülûkâneleri hakkında her an meşhud-ı çeşm-i ibtihacımız olan eltaf ve inayet-i seniyye-i cenab-ı cihan-banileri cümle asar-ı cemilesinden olarak bazı mekâtib-i şahanelerinde lisan-ı Rumi'nin tedrisi hususunda emr u ferman isabet aktaran mülûkâneleri şeref-efzay-ı sunuh u sudur buyurulmuştur” (Konstantinidi, 1892, s. 2-3).

1.2.8. Fransız Sarf ve Nahvinin kavaid-i Esasiyesi

Bu eser Lomon tarafından Fransızca yazılmıştır. Yazar bu eseri 1870'te Türkçeye çevirmiştir Fransızca dilbilgisi ve yazım kurallarından bahs eden bu eser 11 bölümden oluşmaktadır 61 sayfadan ibaret olan bu eserde Lomon'un ve Konstantinidi'nin birer önsözü bulunmaktadır. Konstantinidi Efendi'nin bu eseri çevirmesindeki amacı Fransızcayı öğretmektir (Konstantinidi, 1869, s. 2).

1.2.9. Mükâlemat-ı Türkiye ve Franseviye ve Rumiye

Türkçe, Fransızca ve Rumca sözlük olan bu eser 1869 yılında hazırlanmıştır. Üç dilde yazılan eser diyalog tarzındadır 289 sayfadan oluşan eserin giriş kısmı bulunmamaktadır. Eserde, Fransızca sözcüklerin anlamı Türkçe ve Rumcaya verilmiştir (Konstantinidi, 1869, s. 2).

1.3. Dil Üzerine Düşünceleri

Konstantinidi Efendi yaşadığı sürece Türkçe ve Rumca üzerinde birçok eser hazırlamıştır. Bu eserleri yaratmasının amacı Osmanlı Rum tebaasına Osmanlı Türkçesi, Türk örf ve âdetleri, Osmanlı tarihiyle ilgili bilgi kazandırmaktı. Konstantinidi Efendi'nin dil üzerindeki düşüncelerini öğrenebilmemiz için onun bazı eserlerinin mukaddimelerini gözden geçirmemiz gerekmiştir. Konstantinidi Paşa, Rehuma-yı Kıraat adlı eserinin mukaddimesinde, dilin insanlar arasında düşünce alışverişi için önemli olduğunu ve insanların birbiriyle iletişime geçmeleri için kendi dilleriyle yetinmeyip başka bir dil öğrenmelerine ihtiyaç duyabileceklerini izah eder.

“Efrad-ı beşer beyninde teati-i efkâra ve bu cihetle husul-i imtizaç ve mukarenete sebep lisandır. Şu hasiyet bilcümle nev'-i beşerde ale'l-müsavi mevcut olup fakat suret-i istimalinde ihtilaf vardır. Nitekim milel ve akvam-ı muhtelifenin her biri bir türlü lisan ile teati-i efkâr ediyor. Bir âdem azasından bulunduğu millet ve kavmin lisanıyla tekellüm etmesi tabii ise de bazen hâlât-ı mahsusaya mebni bir diğer lisan öğrenmeye mecbur olduğu dahi vardır. Eğer kendi lisanından başka öğreneceği bir lisan var ise o dahi içinde doğup büyüdüğü ve icra-yı ticaret ve sanat ile geçtiği memleketin lisanı olmalıdır...” (Konstantinidi, 1869, s. 1).

Yazar yine aynı eserin girişinde Rum kökenli Osmanlı vatandaşlarının Türkçe öğrenmelerinde birçok sorunla karşı karşıya gelebileceklerini belirtilir. Bu sorun için çözüm aramaya başlar.

“Vakıa Türkçe lisanın tahsili bütün bütün müşkülattan berî denilemez. Ezcümle elsine-i sairede olduğu gibi Türkçede sedalı harfler bulunmayıp gerçi onun yerine hareke kullanılır ise de her kitapta hareke bulunmamasından ve husûsen yazılan mekâtib ve evrakın umûmenharekesiz olmasından kıraatin ne derecelerde güçleştiği “”herkesin malumu olup eğer harekeler yerine sair lisanlarda olduğu gibi sedalı harfler ihdas olunacak olsa lisan-ı Osmaninin en büyük müşkülattan kurtarılmış olacağı...” (Konstantinidi, 1869, s. 3).

Fransız Sarf ve Nahvinin Kavaid-i Esasiyesi adlı eseri aslında Charles François Lhomond’un eseri olup Konstantinidi tarafından 1870’te Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserin çevirme amacı, toplumun yeni bir dil öğrenmesi ve yeni bilgiler kazanmasıdır.

“Bu kitap tahsil-i lisan için tasnif olunmuş olduğundan ve lisan ise iptida-yı hilkat-i beni âdem ile beraber zuhur etmiş olup ona müteallik icra olunacak tahkikat-ı hikmete ve hakikate itinaya şayan ettiğinden bu bapta bazı mütalaatın ser ve beyanına ibtidar olunur...” (Konstantinidi, 1870, s. 2).

O dönemde Avrupa dillerinde Fransızca’yı öğrenmek millet için büyük bir kazanç sayılır Odevirde Fransızcadan Türkçeye birçok eser çevrildiği belirtilir. Konstantinidi Efendi bu eserde dillerin birbirinden farklı olmadıklarını, bir kelimenin herhangi bir dilde aynı manayı ifade edeceğini şu şekilde izah eder.

“Kelimâtın tereküküp ve teşekkülü başlıca üç şeyden neşet etmiş olup birincisi tabiata taklide ihdat olunan kelimattır (görüldü) vesaire gibi ikincisi istimal-i âlât ve eşyadır (yastık – şemsiye) vesaire misillü üçüncüsü eşyanın şekl-i zahirisi vasıtasıyla insanın kuvve-i fikriyesi üzerine hasıl olan eserdir (yuvarlak) gibi mademki böyledir yani her lisan için memba birdir...” (Konstantinidi, 1870, s. 3).

Böylece insan Fransızca’yı öğrendiği zaman Avrupa ülkelerinden hangisine giderse gitsin yine kendi meramını anlatabilir. Avrupa ülkelerinin de bu dile önem verdiğini söylemektedir Türkiye’de ise o dönemde Fransızcadan Türkçeye birçok eser tercüme edildiğini de hatırlatır.

Konstantinidi Efendi Rum kökenli Osmanlı vatandaşlarının Türkçeyi öğrenmeleri için çok çabalamıştır. Yazarın düşüncesine göre insan yaşadığı memleketin dili, tarihi, örf ve

âdetini öğrenmelidir. O bir yandan kendi milletini Türkçeye aşına etmeye çalışırken diğer yandan da Türk çocuklarının Rumca öğrenmeleri için çaba sarf etmektedir.

Yazar, dil üzerinde birçok fikir yürütmüştür. İnsanın ne kadar çok dil bilirse o kadar çok bilgiye sahip olacağını düşünür. Çalışmayı planladığımız Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye (I-II) adlı antolojide, dilin ortaya çıkışına dair bazı fikirlerini paylaşır.

“Her bir lisanın ecza-yı asliye ve şive-i mahsusasından başka bir de elsine-i sairenin bazı edevat ve eczasından mürekkep olduğu hâlde bir vakte kadar kesb-i şöhret ve itibar edip ve badehu inkılabât-ı zaman ile milel ve akvam hakkında bazı vakta olduğu gibi ale't-tedriç mahv ve munkariz olur fakat yerine ona karip diğer bir lisan kaim olarak o dahi mensup olduğu milletin hâl ve şanına göre tedricen kesb-i tevessü ve intizam eder” (Konstantinidi, 1871, s. 7).

Konstantinidi Efendi bu eserin her iki cildinde de, dillerin tarihi ve tasniflerine dair bilgi verip Türkçenin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı hakkında önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Genel olarak yazar yayımladığı eserleriyle Rum toplumunu, Osmanlıların dil, örf ve âdetlerine aşına etmeye çabalamıştır. Konstantinidi Paşa her ne kadar bu konu ile ilgili çabalamış ise de Rum toplumu tarafından pek fazla ilgi görmemiştir. Rum toplumunun ilgisizlikleri aşılmaz bir engel gibi görünüyordu bundan dolayı Konstantinidi Efendi Rum tebaası ile ilgili bir eleştiride bulunmuştur (Strauss, 1995, s. 226).

“Osmanlılardan çok zararlı bir şekilde ayrılmamız nedeniyle sadece onların dili hakkında değil, aynı zamanda örf ve âdetleri ve ayrıca tarihleri hakkında tamamen cahiliz. Çinliler ve diğer uzak halklar hakkında konuşabiliyoruz, ancak bu insanlar kiminle birlikte yaşadığımızı ve yasaları tarafından yönetildiğimizle ilgili olduğunda sessiz kalmaya mecburuz. Bu üzücü değil mi, daha doğrusu utandırmıyor mu? ” (Strauss, 1995, s. 227).

1.4. Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye

Tanzimat dönemi Türk edebiyatında antoloji eserlerinin hazırlanması sadece Türk kökenli yazarlarla sınırlı kalmayıp, Osmanlı tebaasından bazı gayrimüslim yazarlar tarafından da antolojiler yapılmıştır. Bu antolojilerin başında Rum kökenli Aleksander Konstantinidi Efendi'nin, 1871 yılında yayımladığı Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye'si ve Kleanti'nin 1874 tarihli Mecelle-i Edebiyat-ı Osmaniyye'si gelmektedir. Rum öğrencileri

için ders kitabı olarak hazırlanan bu eserlerin amacı, Osmanlı örf, âdet ve en önemlisi Osmanlı tarihini tanıtmaya çalışmaktır (Karagülle, 2006, s. 385).

Çalışmayı planladığımız Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye (I-II) adlı eser geniş bir tarihi kapsamaktadır. Bu eserde çocuklarla ilgili bazı didaktik hikâyeler, latifeler ve atasözleri yer almaktadır.

Çocuk edebiyatı çocukluk devrinde olan bireylerin hem hayal gücünün gelişimine hem de eğlenmelerine doğrudan etki sağlayan bir edebiyat türüdür. Başka bir deyişle “çocukların büyüme ve gelişmelerine, hayal, duygu, düşünce ve duyarlılıklarına, zevklerine eğilirken eğlenmelerine katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilen çocuksu bir edebiyat” olarak beyan edilebilir (Şirin vd, 2000, s. 9).

Bu bakıştan yola çıkarak çocuklara ait yazılan metinler bir yandan onların eğlenmelerine katkı sağlarken diğer bir yandan onların duygu, düşünce ve hayal güçlerinin gelişimine yardımcı olmaktadır. Çocuk edebiyatının ilk örneği diğer edebiyatlarda olduğu gibi sözlü olarak varlığını göstermiştir.

Batı toplumlarının bu alanda ön planda olduğu görülmektedir. Bu alanda çocukluk kavramının gelişim süreci dikkat çekmektedir. Eskiden bir bilginin gelecek nesillere aktarılması için sözlü edebiyat çeşidinden ninniler, hikâyeler, fıkralar ve masallar öncülük etmiştir. Genel olarak çocuk edebiyatı tarihine değinecek olursak antik çağ ile orta çağ toplumlarında çocuklara ait bir edebiyat bulunmadığını söyleyebiliriz. O dönemdeki eserler sadece dinî bilgileri öğretmek amaçlı yazılmıştır. XVII. yüzyıla kadar sözlü edebiyat ürünü olan masallar önemli yere sahiptir. Çocuk edebiyatının alanı XVII. yüzyıldan sonra belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çocuk edebiyatının dünyadaki tarihini bazı kaynaklar üç ayrı kategoride göstermektedir.

XV. yüzyıl öncesi, XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar olan dönem, XVIII. yüzyıl ve sonrası dönemlerde çocuk edebiyatı (Koyuncuoğlu, 2021, s. 5).

Türkiye’de çocuk edebiyatının gelişimi dünyadaki gelişiminin aynı doğrultuda olduğunu söyleyebiliriz. Koyuncuoğlu kendi araştırmasında, çocuk edebiyatının başlangıcı olarak Tanzimat döneminde ortaya çıkan bazı eserleri göstermektedir (2021, s. 6).

Başka bir çalışmada ise Türk edebiyatında çocuk edebiyatının tarihi “Cumhuriyet Öncesi” ve “Cumhuriyet Sonrası” diye iki döneme ayrılmıştır (Güleryüz, 2006, s. 65).

Aleksander Konstantinidi Efendi'nin eserlerinin içerisinde birkaç Osmanlı Türkçesi çalışması, gramer ve sözlükleri vardır. Birçok eseri okullarda Rum çocukları için ders kitabı olarak kullanılmıştır. Yazarın bazı eserlerinin önsözleri bize Rum toplumunun Osmanlı diline karşı tutumu hakkında fikir vermektedir Aleksander Konstantinidi Efendi'nin bu eseri Eski Yunan'ın, Osmanlı kültürüne ne kadar derinden kök saldığını göstermektedir (Strauss, 1995, s. 227).

Konstantinidi Efendi'nin Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye adlı eseri iki ciltten oluşup geniş bir tarihî süreci içermektedir. Eserin I. Cildi 1871, II. cildi ise 1874 senesinde yayımlanmıştır. Eserin I. cildi 295, II. cildi ise 214 olmak üzere toplam 509 sayfadan oluşmaktadır. Eserin I cildi bir girişle başlayıp içindekilerinden sonra seçilen metinler yer alır. Eserin I. cildinde edebiyat, siyaset, eğitim, sağlık, ekonomi ve eserin baş gayesini oluşturan Osmanlı tarihi ile ilgili konulara yer verilmiştir. Eserin giriş kısmında yazar eser hakkında bilgi vermektedir. Bu eserde ünlü devlet adamlarından Âlî Paşa, Kamil Paşa, Safvet Paşa, Ethem Paşa, Sami Paşa, Cevdet Paşa ve Kemal Paşaların eserlerinden veya makalelerinden alıntılar yapılmıştır. Mensur nesirlerden başka o dönemde okuyucuları tarafından çok rağbet gören erkek ve kadın şairlerinden de kaside, gazel ve tahmisler yer almaktadır. Konstantinidi Efendi bu eserin başlangıcında yer alan yazıların dilinin sade ve kolay olduğunu, son kısımda yer alan yazıların ise dilinin ağır olduğunu söyler.

Konstantinidi Efendi eserin girişinde dünya dilleri üzerine düşüncelerini ortaya koyup Türkçenin değerini ve gelişimini anlatmaktadır. Gençlere doğru yolu göstermek için altın değerinde öğütler içeren Vacit Efendi'nin “Durûb-i Emsâl” adlı risalesinden alıntılar yapmıştır. Bu alıntı atasözü olarak değerlendirilmiş ise de metnin içerisinde deyimler de yer almaktadır. Yazar bu kısımda atasözleri ile deyimleri karıştırmıştır (Konstantinidi, 1871, s. 2-3).

I. ciltte toplam 10 hikâye vardır. Eserin 7 hikâyesi XIX. yüzyıl yazarı Ahmet Mithat ve Hamdi Beyler'in Kıssadan Hisse adlı eserinden seçilmiştir. Bu hikâyeler Mithat Efendi'nin Ezop uyarlamasından hazırlanmıştır. Bunlar fabl ya da öykünce tarzından olup sonunda ders verme amaçlı, güldüren, eğlendiren ve önemlisi düşündürdüren manzum öykülerdir (Strauus, 1995, s. 227). Bu hikâyelerin kahramanları hayvanlar olup insana ait özellikler taşımaktadır. Genel olarak yazar hikâyelerin sonunda bir atasözüyle hikâyeden çıkarabilecek ana düşünceyi vermektedir. Hikâyelerin konuları sabır, sadakat, kibir,

hasislik ve cimrilikle ilgilidir. I. ciltteki diğer 3 hikâye ise vezirlere öğüt verme amaçlı Nergisi'den alınmıştır.

I. ciltteki diğer bir yazı ise Münif Paşa'nın Mecmua-ı Fünun dergisinde yayımladığı "Muhâverât-ı Hikemîye" ve "Hükemâ-yı Yunan" başlıklı makaleleridir. Münif Paşa'nın makaleleri dönemin okuyucuları tarafından beğeni topladığı için Konstantinidi Efendi bu makalelere yer vermiştir. "Hükemâ-yı Yunan" ise Yunan filozoflarından Solon, Sokrat ve Eflatun üzerindedir. Yazı, antik Yunan mitolojileri ile ilgili okuyuculara filozofların içtimai, felsefi ve dinî düşüncelerini anlatmaktadır. Yazıların ilki Solon'un hayatını ele alıp onun siyasi, edebî, içtimai, ve çocuk eğitimi ile ilgili fikirlerini anlatmaktadır.

I. cildin yazılarından biri de Ethem Paşa'nın Endülüs Tarihi adlı eseridir. Bu yazıda Müslümanların fütuhâtı ile ilgili bilgilere yer verilir. Ethem Paşa XVIII. yüzyılda yaşamış devlet adamıdır. Yazar, eserden üç yazı seçerek Afrika memleketlerinin Müslümanlar tarafından fethedilişine yer vermiştir. Bunun yanında ziraatla ilgili bilgilere yer vererek Arapların bu alanda öncülük ettiklerini söyler. Bir yazı ise sağlık ile ilgilidir.

Konstantinidi Efendi'nin böyle bir eseri hazırlamasının nedeni yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı örf, âdet ve önemlisi Osmanlı tarihini Rum gençlerine öğretmektir. Eserin I. cildi daha çok tarihî yazılardan oluşturmaktadır. Bu yazılardan birisi Cevdet Paşa'nın Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye adlı eseridir. Bu metin Osmanlı Devleti'ndeki denizcilik alanındaki gelişmeleri anlatmaktadır. XIX. yüzyıl Türk âlim ve devlet adamı Cevdet Paşa bu yazısında, denizciliğın Müslümanlar arasında gelişimini ele alır. Osmanlının birçok fütuhâtını gemi ile gerçekleştirdiğine yer verir.

Eserde İstanbul'un fethiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu konuda Akdeniz'in kılıcı Barbaros'un deniz savaşları örnek verilir. Cevdet Paşa'nın bu eserinden "Bazı Tahkikat" başlıklı metni de yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine yönelik politikasının yanlışlığını iler süren bir eleştiri yazısıdır. Konstantinidi Efendi tarihle ilgili konularda sadece İslam ve Osmanlı tarihi ile yetinmez Rus çaricesi Katrine'nin tahta çıkışını anlatan bir metni de eserine dahil eder.

Bu cildin önemli metinlerinden biri de devlet yönetiminde olan paşaların birbiriyle mektuplaşmalarıdır. Bu metinler aslında Osmanlı gençlerinin düşüncelerinin şekillendirmesine katkı sağlamaktadır.

Bu eserde önemli konulardan biri de tercümedir. Bu durum tercüme geleneğinin o dönemde ne kadar rağbet ve ilgi gördüğünü göstermektedir (Tziovas, 2003, s. 53).

Eserin önemli tarihî metinlerinden biri de Mustafa Necip'in Vikaye-i Selimiye adlı eseridir. Bu metinde yeniçeriler hakkında bilgi verilmektedir.

Rûmuzû'l-Hikem 1870'te yayımlanmıştır. Konstantinidi Efendi Sami Paşa'nın bu eserinden 1 kaside tercümesi, âdemin vücuda gelişi ve akıl ile ilgili mensur yazılarına yer vermiştir. Nûzhet Efendi'nin Müğni'l-Kitab adlı eserinden oldukça uzun bir metin seçilmiştir. Bu eser edebiyatla ilgili bir ders kitabıdır. XVI. Yüzyıla ait eserlerden biri de Münşeât-ı Veysi'dir. Bu yazıda Veysi'nin dostlarına yazdığı mektuplar yer alır. Bu mektuplar mensur ve manzum şeklinde olup hatta Farsça şiirleri de içermektedir. XVII. yüzyıla ait İbrahim Hakkı'nın Maarifetname adlı eserinden bir yazı alıntılanmıştır. Bu yazının içeriği sağlık, günlük hayatını nasıl değerlendirebileceği ve insanın kendini kötülüklerden nasıl koruyabileceği üzerinedir

Mustafa Naima veya tam adı ile Halepli Mustafa Naima Efendi'nin metnine yer vermiştir. Bu metin bir yandan sosyal hayatı diğer yandan tarihî olayları anlatmaktadır. Sahip Efendi'den İbni Haldun'un kara ve çölde yaşayan insanlar hakkındaki metni seçilmiştir. Asım Tarihi Nergisi'den, Siyer-i Veysi, Siyer-i Nebi, Hümayunname Ali Çelebizade'den, Süleymanname Karaçelebizade'den, Tâcü't-Tevârîh Muhammed Sadeddin'den alınmıştır. Bu eser XIV. yüzyıla ait bir eserdir. Bu eserde, Osmanlı hanedanının oluşumu, İstanbul'un teshiri, İstanbul'un güzellikleri ve Sultan Süleyman'ın tarif ve tavsifi manzum ve mensur metinlerle yapılmıştır.

Konstantinidi Efendi bu eserin son kısmında alfabetik olarak eski ve yeni şairlerin şiirlerine yer verdiğini söylemektedir: “Şuarayı mütekaddimîn ve müteahhirînden bazılarını eş'ar-ı bergüzideleri muhlislerine nazaran hurûf-ı heca üzere tertip olunarak derç olunmuştur” (Konstantinidi, 1871, s. 236).

Bu şiirler, Baki'den 1 kaside ve 1 gazel, Cevdet Paşa'dan 1 gazel, Haşmet'ten 1 gazel, Râgıb'dan 1 kaside ve 2 gazel, Rûhî-i Bağdadî'den 1 kaside ve 1 gazel, Sâmi Paşa'dan 2 gazel ve 1 “Temmuziye” başlıklı kaside, Sürûrî'den 1 kaside, Şeref Hanım'dan 1 kaside ve 1 gazel, Subhi Bey'den 1 gazel, Safvet Paşa'dan 1 gazel, Akif'ten “Adem” redifli 1 kasidesi ve 1 gazel, Âlî Paşa'da 1 gazel, Keçecizade Mehmet İzzet'ten 1 gazel, Aynî'den 1 gazel, Fuzulî'den 2 gazel, Fitnat Hanım'dan 1 kaside ve 1 gazel, Fuat Paşa'dan 1 gazel,

Süleyman Fehim'den 2 gazel, Kabûlî Paşa'dan 1 gazel, Kâmil Paşa'dan 2 gazel, Leyla Hanım'dan 1 kaside ve 1 gazel, Esat Muhlis Paşa'dan 4 gazel ve 1 tahmis, Mithat Paşa'dan 1 gazel, Antakyalı Münif'ten 1 kaside ve 1 gazel, Ayıntabî Münif Efendi'den 1 tercüme, Nedim'den 2 gazel ve 1 kaside, Nüzhet Efendi'den 1 gazel, Nef'î'den 1 kaside ve 1 gazel, Nevres Paşa'dan 1 gazel, Vehbî'den 1 gazel içermektedir. Bu şiirlerde daha çok Osmanlı tarihi, aşk, mevsim güzellikleri, padişahların tavsifi ve insanın var oluşu ve ademi ile ilgili konular işlenmiştir. Bu kaside ve gazeller genel olarak XIV., XV. ve XVII. yüzyıl şairlerine aittir I cildin birçok konusunu tarihî olaylar oluşturup Osmanlı ve İslam tarihi ile ilgili toplam 13 yazı vardır 10 hikâye, sağlıkla ilgili 7, matematikle, siyasetle, denizcilikle ilgili birer yazı, 8 tercüme, 18 mektup, şehircilikle ilgili 4, iktisatla ilgili 3, edebiyatla ilgili 6, dinle ilgili 6 metin yer almaktadır. Manzum eserlerin toplamı 12 kaside, 1 tahmis ve 37 gazelden oluşmaktadır.

Eserin II. cildinde yazarın muhatabı gençlerdir. Metinlerin hemen hemen tamamı nesirdir. Cildin başında yer alan mukaddimede yazarın dille ilgili görüşleri yer alır. Konstantinidi Efendi bu cildin başında içindekiler bölümüne yer vermez. Yalnız yazarların her birisine tek tek teşekkürlerini sunmaktadır. Mukaddimeden yazarın Türkçenin tarihî seyri hakkında bilgi sahibi olduğu görülür.

“Kadim Türki'nin iki lehçe-i mahsusası olup birincisine Türkistan'ın cihat-ı şarkiyesinde mütemekkin ve bununla mütekellim olan kavme nispetle (Uygur) ıtlak olunur ikincisi asıl lisan-ı Türki olup bu dahi üç lehçe-i mahsusaya münkasımdır ki başlıcası Çağatay lisanı olarak bundan elyevm memalik-i mahrûse-i şahanede müstamel lisan-ı letafet resan-ı Osmanî meydana gelmiştir Sâlifü'z-zıkr Tatar lisanlarından en evvel yazılmış şube Türki şubesidir ki bunun huruf-ı hecası Arap ve Acemlerinki gibi an asıl Süryani olup bunda dahi harf-i tarif ve isimlerin cinsi yoktur” (Konstantinidi, 1873, s. 4).

Konstantinidi Efendi II. ciltte, mukaddimeden sonra, çocukların hem eğlenmeleri hem de ders çıkarabilmeleri için latifelere yer vermiştir. Bu latifelerin yazarı belli değildir Latife bazı araştırmacılara göre tasavvuf terimi olup karşı tarafa bir bilgiyi açıkça söylemeyip ince ifadeler ve işaret yoluyla aktarmaktır (Türer, 2003, <https://islamansiklopedisi.org.tr>, E.T. 10/5/2022).

Yazar bu cildin baş sayfalarında yine Yunan filozoflarının felsefi düşüncelerine, özellikle Aristoteles, Theophraste ve Aristippos'a yer verir.

Bu eserde, ağırlıklı olarak hikâyelere yer verilmiştir. Bu hikâyelerin bir kısmı I. ciltte de yer alır. Özellikle Mithat Efendi'nin “Kıssadan Hisse” adlı eserinden alıntılanmış “Sabırsızlık”, “Arı ile Sinek”, “İki Tilki”, “Kurt ile Kuzu”, “Arslan Yavruları” ve “İki Fare” başlıklı hikâyeler birinci ciltteki hikâyelerle bire bir aynıdır. “Fevâidü'l-Mübtedî” Muhiddîn İzmîdî'nin eserinden alınmıştır. Bu hikâyelerin kahramanları hayvanlardır. Toplam 39 hikâyeye yer verilmiştir.

Bu kısımda İzmirli Döke'den ahlaka dair 8 yazı yer alır. Bu yazılar insanın Allah'a, ebeveynine, vatanına ve devletine, hocasına, hemcinsine ve hatta kendi nefesine olan sorumluluklarını anlatmaktadır.

Konstantinidi Efendi II. ciltte de Ahmet Lütfi Efendi'nin “Robinson'un Vahşileri Gördüğü” ve Emin Sıddık'ın “Paul Virjinya Tercümesi” adlı tercümesinde bir bölüme yer vermiştir. Bu tercüme aslında o dönemdeki Osmanlı çocuklarının Batı edebiyatına ne kadar rağbet gösterdiklerinin kanıtıdır. Tercüme metinlerinden sonra Konstantinidi Efendi II. cildi de tarihî olaylardan yoksun bırakmayıp Ahmet Cevdet Paşa'nın Osmanlı'nın Rusya ve Avrupa'ya karşı olan savaşlarını anlatmaktadır. Burada toplam 13 tarihle ilgili yazıya yer vermiştir. Bu yazılar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avrupa'ya karşı olan siyaseti hakkında da bilgiler içermektedir.

Yazar bu ciltte Münif Paşa'nın “Acâyib-i Seb'a-ı Âlem”, “Tanzim-i İstanbul”, “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan”, “Vesâit-i Tenvirîye”, “Tarih-Telgraf” ve “Mukayese-i İlim ve Cehl” başlıklı yazılarına yer verir. Bunlar, edebiyat, şehircilik ve çocuk eğitimi gibi konuları işler. Bu metinler dünyanın yedi harikasından bahsedip gençlerin beyin belliğini zenginleştirmek amaçlıdır. İstanbul'un tanzimi ve güzelleşmesi için bazı eleştirilerde bulunulur ve tavsiyeler verilir. Münif Paşa'nın “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” başlıklı yazısı *Mecmua-ı Fünun* dergisinde yayımlanmıştır. Bu yazı aslında Türkçede modern pedagojiye dair ilk deneme olarak değerlendirilmektedir (Doğan, 1991, s. 162-170).

Bu eserde Konstantinidi Efendi Âlî Paşa'nın iktisatla ilgili 1 yazısına ve 2 mektubuna yer vermiştir. Sâmî Paşa'nın 7 mektubu, Kenan Bey'in 1 mektubu, Kâmil Paşa'nın Mısır hükümdarının adil davranışına dair 1 yazısı, Ethem Paşa'nın Endülüs fethi ile ilgili 1 yazısı, yabancı yazarlardan Yakvaki Argrypolou ve Vasilaki Vouka'dan yazılar yer almaktadır. Bu ciltte Sadi'den padişahların davranışlarına dair bazı hikâyeler seçilmiştir.

Bu hikâyeler Farsça olup Arapça ve Farsça şiirlerle izah edilmektedir. Bu eserde toplam 41 hikâye, 8 mektup, 2 tercüme, 5 makale, 3 kıta, latife, tarihî, edebî, dinî, iktisadi, siyasi, çocuk eğitimi ve genel bilgilerle ilgili metinleri içermektedir.

1.4.1. Eserin Dili

Bu antoloji, Rum çocuklarına ve gençlerine yönelik hazırlanmış ise de eserin dili yer yer ağırdır. Eserde Arapça ve Farsça metinler bulunduğundan Rumlar tarafından anlaşılmasının güç olduğu düşünülebilir. Bu antolojinin birinci kısmı Konstantinidi Efendi'nin dediği gibi başlangıçta sade ve yalın metinler içerir. Ancak ilerleyen sayfalarda Arapça ve Farsçaya ait unsurların arttığı görülür. Eserde seçilen metinlerin dil özellikleri korunmuştur. “kangi” [hangi], “ahşam” [akşam], “anbar” [ambar], “konşu” [komşu], “yasağ” [yasak], “kulağuz” [kılavuz], “papuşlar” [pabuçlar], “tamga” [damga], “kınıp” [kılınıp], “yohsa” [yoksa], “kani” [hani]ve “uyhu” [uyku] gibi. Konstantinidi Paşa hazırladığı bu antolojinin Rum çocukları ve gençleri tarafından anlaşılabilmesi için onların Farsça ve Arapça kurslarına gitmelerini ister (Konstantinidi, 1871, s. 9).

Konstantinidi Efendi Rumca bir yazısında bu eseri dönemin yazarlarının eserlerinden bire bir alıntıladığını biraz sadeleştirdiğini söylese de metinler Rum çocukları için ağırdır. Yazar bu eserin son kısmında Yunan alfabesiyle yazdığı parçada, bu eseri hazırladıktan sonra eserin dilinden etkilendiğini ve bu üslupta yazı yazdığını söyler (Konstantinidi, 1874, s. 6).

BÖLÜM 2: ÇEVİRİ METİN

Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye

Huzur-ı şevket-hu fevr-i cenab-ı taç-dârîya hâlâ mesnet-nişin-i Sadaret-i Uzmâ Fehametlü devletlü Âlî Paşa Hazretleriyle Şûrâ-yı devlet reisi devletlü Kâmil Paşa Hazretleri canib-i alilerinden arz ve takdim buyurulan teşekkürnameler ve ser-kurena-yı Hazret-i Şehriyârî devletlü Nevres Paşa ve Maarif-i Umumiye Nazırı devletlü Safvet Paşa ve Umur-ı Nafia Nâzırı devletlü Ethem Paşa ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı devletlü Kemal Paşa ve devletlü Cevdet Paşa ve devletlü Sâmi Paşa hazarâtının ve müellifin-i meşhûradan Veysî ve Nergisî ve Karaçelebizade ve Mustafa Necip ve Asım ve Âlî Çelebi ve Perîzâde Sahib ve Naîmâ ve Mehmet Sadeddin Efendilerin ve şûara-yı bî-namdan Baki ve Haşmet ve Râgıb ve Rûhî-i Bağdadî ve Sürûrî ve Fehim ve Sâmi ve Aynî ve Fuzûlî ve Akif ve Şeref ve Fitnat ve Leylâ ve Esat Muhlis Paşa ve Nef'î ve Nedim ve Vehbî vesairenin müellifât-ı mergubelerinden me'hûz bazı mevâdd-ı müfide ve asar-ı manzume işbu mecmuada münderiçtir

Tertip

Kostantinidi

An-Aza-yı Meclis-i Kebir-i Maarif

Dersaadet Mekteb-i Sanayi matbaasında tab olunmuştur

Sene 1288

[2] Fihrist-i Kitab-ı Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye

Sayfa Esâmî-i Kütüb Mevâdd-ı Münderice Esâmî-i Müellifin

001 Durûb-i Emsâl _____ Vâcid Efendi

009 Kıssâdan Hisse Sabırsızlık Ahmet Mithat

010 Bu dahi Arı ile Sinek ve Osman Hamdi Beyler

010 Bu dahi İki Tilki Keza

011 Bu dahi Kurt ile Kuzu Keza

011 Bu dahi Dev ile İki Tilki Keza

012 Bu dahi Arslan Yavruları Keza

014 Bu dahi İki Fare Keza

015 Bu dahi Hint Padişahlarından Birinin Merakı Keza

016 Muhâverât-ı Hikemiye Keşmir Şehrinin Tanzimine Dair Bir Feylesof İle Bir Bostancının Muhaveresi Münif Efendi

020 Bu dahi Bir Feylesof ile Bir Mâliye Nazırı Muhâveresi Keza

026 Mecmua-i Fünûn Hükemâ-yı Yunan'dan Solon Keza

029 Bu dahi Hükemâ-yı Yunan'dan Sokrat Keza

045 Bu dahi Hükemâ-yı Yunan'dan Eflatun Keza

052 Endülüs Tarihi Beyan-ı Esbab-ı Feth-i Afriki'ye Ethem Paşa

055 Bu dahi İspanya'nın Ahval-i Kadîmesi Keza

057 Bu dahi Mürur-i İslamiyân-i Bandilis Keza

058 Bu dahi Felâhat Keza

060 Bu dahi Tıp Keza

062 Bu dahi Cerraha Keza

062 Bu dahi Saydele Keza

063 Tarih-i Devlet-i Aliyye Devlet-i Aliyye'nin Kuvve-i Bahriyesi Cevdet Paşa

- 098 Mecmua-i Fünûn Mevâdd-ı Hikemiye-i Telemak ...
- 115 Takvim-i Vakayi Darülfünun-ı Osmanî Küşâdında İrat Olunan Nutuk Safvet Paşa
- 118 Münşeât-ı Aziziye Sayd-ı Teşekkürünü Havi Mabeyn-i Hümayuna Tezkire-i Fi-Âsâr-ı Osmaniyeye Âlî Paşa
- 119 Bu Dahi Mahmut Nedim Paşa'ya Cevap Keza
- 120 Bu Dahi Tebriknâme Keza [3]
- 120 Münşeât-ı Aziziye Teşekkürname Âlî Paşa
- 121 Bu Dahi Süleyman Paşa'ya Cevap Kâmil Paşa
- 121 Bu Dahi Teşekkürname Fuat paşa
- 122 Bu Dahi Serdar-ı Ekreme Cevap Keza
- 122 Bu Dahi Teşekkürü Havi Mâbeyn-i Hümayûna Tezkire Kâmil Paşa
- 123 Bu Dahi Mahmut Nedim Paşa'ya Cevap Keza
- 123 Bu Dahi Mithat Paşa'ya Mektup Keza
- 124 Bu Dahi Süleyman Paşa'ya Cevap Keza
- 124 Bu Dahi Keza Keza
- 124 Katrine Tarihi Zikr-i Mukeddemât-ı Vaka Yakvaki Arkiropolo
- 134 Tarih-i Devlet-i Aliyye Bazı Tahkikat Cevdet Paşa
- 137 Vakâyi Selimiye Yeniçeri Fıkrası Mustafa Necip Efendi
- 140 Rumûzü'l-Hikem Tercüme-i Kaside Sami Paşa
- 141 Bu Dahi Der Sırr-ı Nümüvv-i Beni Âdem ve İrtikâ-yı O Be Medâric-i Kemal Keza
- 143 Bu Dahi Der Hasâis-i Cevher-i Akl Keza
- 143 Muğnü'-l Kitap Hikâye Nüzhet Efendi
- 153 Tercüme-i Telemak Bir Memleketin Tarîk-i imarı Kâmil Paşa
- 155 Bu Dahi Ahalisinin Hüsn-i Ahlâkı Cihetiyle Tebük Diyarının Kemal-i Ma'mûriyyeti ve Sekenesinin Refah ve Saadeti Keza

- 157 Bu Dahi Sefinenin İtakiye Zanmıyla Salante Şehrine Muvasalatı Keza
- 158 Bu Dahi Vikaye-i Sıhhate Dair Bazı Nesayih Keza
- 159 Münşeât-ı Veysi Turan Şahı Abdullâh Han Çengizi Hazretlerine Mektup Veysi
- 161 Bu Dahi Şeyhülislam Sunullah Efendi'ye Mektup Keza
- 162 Bu Dahi Bir Sıddık-ı Vefakâra Mektup Keza
- 163 Bu Dahi Tesâvir-i Şevk ve Meyelâna Muhabbeti Mübin-i Mektup Keza
- 164 Bu Dahi Cemâlîzâde'ye Mansab Tebrikine Dair Mektup Keza
- 166 Bu Dahi Veziriazama Mektup Keza [4]
- 168 Marifet-nâme Hıfz-ı Lisan İbrahim Hakkı
- 169 Bu Dahi Taklîl-i Makal Keza
- 171 Naîmâ Tarihi Der Beyan-ı Mülk ve Saltanat Naîmâ
- 175 İbn-i Haldûn Sükkân-ı Berriye ve Kabâil-i Vahşiyenin Ahvali Sahib
- 176 Bu Dahi Kabâil-i Arap Keza
- 178 Bu Dahi Bedeviyet-i Hazariyetten Akdem ve Esbak olduğu Beyanındadır Keza
- 179 Bu Dahi Eshâb-ı Seyfu Kalemin Rûchân ve Tefavütü Keza
- 181 Bu Dahi Emtia-i Tüccara Hattan Ziyade Resm ü Teklif Vaz'ı Keza
- 182 Bu Dahi Mülûk ve Selâtinin Ticarete Meyil ve Rağbetleri Raiyyete Muzır Olduğu Keza
- 185 Âsım Tarihi Bede'-i Nizâmât-ı Askeriye Âsım
- 190 Nergisî Tertib-i Nush ü Pend Bâ-vezîrân-i Ercüment Nergisi
- 192 Bu Dahi Nasihat Der Taharrî ve Tedebbür ve Teemmül ve Tefekkür Keza
- 196 Siyer-i Veysî Cinîlerin Kabul-i İslamı Veysî
- 199 Siyer-i Nebi Vâkıa-ı Gazvet-i Dûmetülcendel Nâbî
- 205 Hümayun-nâme Sâ'î ve Nemmâm'ın Kelam-ı Nifak-ı Encâmen-i istimândan İmtina Vacip İdüğün Beyan Ali Çelebi
- 212 Süleyman-nâme Feth-i Bağdat-ı Dârü'l-İslam Karaçelebizade

- 221 Tacüttevarih Beyan-ı Keyfiyet-i Tulu-ı Kevkebe-i İkbal Saadet-i Meal-i Hânedan-ı Osmanî Mehmet Sadettin
- 236 Divan Der Sitayiş-i Merhum Sultan Süleyman Han Baki
- 240 Bu Dahi Gazel Keza
- 240 Bu Dahi Gazel Cevdet Paşa
- 241 Bu Dahi Gazel Haşmet
- 241 Bu Dahi Der Sitayiş-i Ahmet Paşa Vali-i Bağdat Râgıb
- 245 Bu Dahi Gazel Keza
- 246 Bu Dahi Gazel Keza
- 246 Bu Dahi Der Şan-ı Şerif-i Süleyman Paşa Rûhî-i Bağdadî
- 249 Bu Dahi Gazel Keza [5]
- 250 Divan Gazel Sami Paşa
- 250 Bu Dahi Temmûziye Sami
- 254 Bu Dahi Gazel Keza
- 255 Bu Dahi Mühmel ve Mu'cem-i Tevârih-i Müteferrika Sürûrî
- 255 Bu Dahi Tarih-i Kudûmiye Berâ-yı Âlî Paşa Şeref Hanım
- 257 Bu Dahi Gazel Keza
- 257 Bu Dahi Gazel Suphi Bey
- 258 Bu Dahi Kaside-i Adem Akif Paşa
- 263 Bu Dahi Gazel Keza
- 263 Bu Dahi Gazel Âlî Paşa
- 264 Bu Dahi Gazel Keçecizâde Mehmet İzzet
- 264 Bu Dahi Gazel Aynî
- 265 Bu Dahi Kaside Fuzûlî
- 269 Bu Dahi Gazel Keza

- 269 Bu Dahi Bahariye Berâ-yı Sultan Mahmud Han Fitnat Hanım
- 271 Bu Dahi Gazel Keza
- 272 Bu Dahi Gazel Fuat Paşa
- 273 Bu Dahi Gazel Süleyman Fehim
- 274 Bu Dahi Gazel Keza
- 275 Bu Dahi Gazel Kabulî Paşa
- 275 Bu Dahi Gazel Kâmil Paşa
- 276 Bu Dahi Gazel Kemal Paşa
- 276 Bu Dahi Bahariye Der Hakk-ı Hibetullah Sultan Leylâ Hanım
- 278 Bu Dahi Gazel Keza
- 279 Bu Dahi Gazel Esat Muhlis Paşa
- 279 Bu Dahi Gazel Keza
- 280 Bu Dahi Gazel Keza
- 280 Bu Dahi Gazel Keza
- 281 Bu Dahi Tahmis Keza [6]
- 282 Divan Gazel Mithat Paşa
- 282 Bu Dahi Der Sitayiş-i Sadr-ı Sabık İbrahim Paşa Antakiyeli Münif
- 284 Bu Dahi Gazel Keza
- 285 Bu Dahi Tercüme-i Hatime-i Volter Ayıntâbî Münif Efendi
- 285 Bu Dahi Kaside-i Sultan Ahmet Nedim
- 289 Bu Dahi Gazel Keza
- 290 Bu Dahi Gazel Keza
- 290 Bu Dahi Gazel Nüzhet Efendi
- 291 Bu Dahi Der Medh-i Merhum Sultan Ahmet Han Nef'i
- 293 Bu Dahi Gazel Keza

294 Bu Dahi Gazel Nevres Paşa

294 Bu Dahi Gazel Vehbî

[I] Muntehabat-ı Asar-ı Osmaniye

Mukaddime

Her bir lisan ecza-yı asliye ve şive-i mahsûsesinden başka bir de elsine-i sairenin bazı edevât ve eczasından mürekkep olduğu hâlde bir vakte kadar kesb-i şöhret ve itibar edip badehu inkılabat-ı zaman ile milel ve akvam hakkında bazen vaki olduğu gibi ale't-tedric mahv ve münkariz olur fakat yerine ona karîb diğer bir lisan kaim olarak o dahi mensup olduğu milletin hâl ve şanına göre tedricen kesb-i tevessü ve intizam eder

Coğrafyonun tahkikatına nazaran rû-yi arzda bulunan tavâif-i muhtelif sekiz yüz altmış lisan ve beş bin lehçe-i mahsûsa ile ifâde-i meram edip fakat bunların en kadimi kangısı [hangisi] olduğu anlaşılammıştır lisan-ı Yunanî'nin aslı bizce meçhul olan Plaj ve Fenike ve eski Mısır ve Fars ve Brâhma lisanı olduğu ve Alman ve Slav ve Latin lisanları dahi Brâhma lisanından mehuz bulunduğu zannolunur sâlifü'z-zikr sekiz yüz altmış lisanın yüz eli üçü Asya'ya ve eli üçü Avrupa'ya ve yüz on beşi Afrika'ya mahsustur Fakat bunlardan Çin ve Arap ve Türk ve Farisî ve İbrani ve Brâhman lisanları Asya'da ve Alman ve İngiliz ve Fransız ve Leh ve Rusya ve Rum ve Latin lisanları Avrupa'da melez lisanı dahi Felemenk-i ceditte en ziyade meşhur ve müstameldir Lisan-ı Türkî mukaddemleri pek nakıs ve sade iken Saltanat-ı Seniyye'nin teşekkülünden beri Arabi ve Farisi muavenetiyle hayli vüsat kesp eylediği misillü Osmanlıların fütihat-ı [II] azimesi sayesinde bir kat daha şâyi' ve münteşir olarak elyevm birinci derecede olan lisanlardan mahdut bulunmuştur bu lisanın şive ve telâffuz ve ifadesinde ziyade leta fet olup bu cihetle diğer lisanlardan pek çoğuna faik olduğu elsine-i saireye aşına olanlara rûşenâdır lisan-ı Türki üzere yazılmış manzum ve mensur edebiyat kitapları bî-had ü hesap olup Osmanlıların milel-i saireden ziyade buna meyil ve rağbetleri vardır bil-husûs mukaddemleri selatin ve vüzerâ ve ümera-yı askeriye ve hatta nisâdan pek çok şüara zuhur edip hayli asar-ı nefise bırakmışlardır manzum ve mensur edebiyat-ı Osmaniye'nin bir numunesi olmak üzere gerek fi zamanına ve gerek ezmine-i sabıkada yazılmış olan bazı asar-ı makbuleyi işbu mecellede cem-i tertip eyledim ve faydası nev-resîdegân-ı vatana dahi şamil olmak için en sehl ve sade olanlarını iptidaya vaz edip muğlak ve mustalah olanlarını alâ-merâtibihim aşağı tarafa tahrir eyledim muntehabat-ı mezkûrenin

inşasından başka mevzu bahisleri olan mevâddın müfit ve münfelim olmasına itina eylediğimden tarih vesairece malumat-ı nafıayı şamil olan makalât-ı mufassalayı kâmilen derç ve tastir eyledim veli-i nimet-i bî-minnetimiz padişah-ı maarif-perver ve şehriyar-ı merâhim-küster efendimiz hazretlerinin hülâsa-i efkâr-ı şefkat asar-ı mülûkâneleri intişar-ı ulum ve fûnûna masruf ve netice-i amal-i merhamet-i iştimal-ı tâç-dârîları her sınıf tebaa-i şahânelerinin husul-i saadet hâlleri kazıye-i hayriyesine matuf idüğü müsellemler ve şu niyyât-ı hayriye-i mülûkânenin hayz-ı fiile isali Maarif Nezaret-i Celile'sine revnak-feza devletlü Safvet Paşa Hazretlerinin vesâtat ve delalet-i asıfânelerine mütevakıf olduğu emr-i gayr-ı müphem olduğundan meşhud-ı âlemiyan olan eltâf ve inâyat-ı seniyye-i cenab-ı padişahileri ve nazır-ı müşârunileyh Hazretlerinin bu bapta mebzul olan himem-i celileleri acizleri gibi vatana ellerinden geldiği kadar hizmet etmek arzusunda bulunanlara bâdi-i şevk ve gayret olmak ile vecibe-i zimmet-i ubudiyetim olan dua-yı tezayüd-i eyyam-ı ömr ve iclâl-i cenab-ı mülûkânenin tezkârıyla hatm-i kelimelerim

Der karye-i Kadı Fi 29 Temmuz Sene 1288

Kostantinidi

An-Aza-yı Meclis-i Kebîr-i Maarif

[1] Durûb-ı Emsâl

Elden gelen hayrı diriğ etme * Az tama' çok ziyan getirir * Ummadığın taş baş yarar * Elin attığı taş uzak düşer * Uyur yılanın kuyruğuna basma * Onmadık hacıyı deve üstünde yılan sokar * Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste * İnsanın alacası içindedir * Öfke baldan tatlıdır * Öfke ile kalkan ziyan ile oturur * Az veren candan verir çok veren maldan * İsteyenin bir yüzü kara vermeyenin iki yüzü * Arayan Mevla'sını da bulur cezasını da * Öküz öldü ortaklık ayrıldı * Öksüz çocuk kendi göbeğini kendi keser * Az ye de bir hizmetkâr tut * Allah herkesin kalbine göre verir * İnsaf dinin yarısıdır * Altın gibi olan adını bakır etme * Uzaktan davulun sesi hoş gelir * Elin ile koymadığın şeye dokunma * Edepsizden ırzını satın al * İnsan taştan pek gülden naziktir * İnsan nisyandan hali değildir * Ahşamın [Akşamın] hayrından sabahın şerri yeğdir * Ettiğin hayır ürkütüğün kurbağa değmez * El yarası onulur dil yarası onulmaz * İğneyi kendine sok çuvaldızı ele * Atalar sanatı evlada miras kalır * Ulu sözü dinlemeyen uluya kalır * İki kişi lakırdı ederken üçüncü olma * İnce eleyip sık dokuma * El elden üstündür arşa çıkıncaya dek *

El uzatılan yere ayak uzatılmaz * El için yanma nâra yak çubuğun sefanı ara * El yumruğunu yemeyen kendini kahraman sanır * Elin geçtiği köprüden biz de geçeriz * Elin ağzı torba değil ki büzesin * Öksüze acır çok ama etmek [ekmek] verir yok * Etmeğin [ekmeğin] büyüğü hamurun çoğundan olur * Aş taşınca kefçeye [kepçeye] baha olmaz * İştenden artmaz diştenden artar * Uçan kuştan imdat umar * Ağlamayan çocuğa meme vermezler * Emrud [Armut] ağacından uzak düşmez * Acı badıncanı [patlıcan] kırağı çalmaz * İhtimaldir padişahım belki derya tutuşa * Aç gezmekten ise tok ölmek evlâdır * Ölenin malı da beraber ölür * İyiliğe gelmek ola gelmiş ola gider * İslanmışın yağmurdan pervası mı olur * Açma kutuyu söyletirsün kötüyü * At alan Üsküdar'ı geçti * Esrik devenin çulu eğri gerek * Ansınlar beni bir çürük elma ile * Ağaç fidan iken eğilir * Alet işler el övünür * Etmek [Ekmek] çiğnenmeyince yutulmaz * İpiyle kuyuya inilmez * Aç ile ecelli söyleşir * Alçacık eşeğe kim olsa biner * Alnım açık yüzüm pak * Ağzında bakla ıslanmaz * Alacak ile verecek ödenmez * Ayağı suya erdi * Ehli keyfe açtırma kutunun kapağını * Erenlerin sağ ve solu olmaz * Ateş ile pamuğun oyunu olmaz * Eşek kocamak ile tavla başı olamaz * Aç tavuk kendini arpa ambarında görür * Orasın saki-i gülçehrenin ibramı [ısrarı] bilir * Okmeydan'ında buhur yakmağa benzer * İki cami arasında kalmış bî-namaza benzer * İnsan Kâh olur dağı kaldırır kâh olur turayı [2] kaldıramaz * Ateş olsan cürmün kadar yer yakarsın * Ağaca çıksa pâpuşu [pabucu] yerde kalmaz * Ucuz etin yahnisi tatsız olur * Ucuz sirke baldan tatlıdır * Öksüzü dövmüşler vay arkam demiş * Alır mısın akideyi miski bahasına * İki canbaz [cambaz] bir ipte oynamaz * İki karpuz bir koltuğa sığmaz * İki el bir baş içindir * Ak akçe kara gün içindir * Ayvaz kasap hep bir hesap * Eğri oturalım doğru konuşalım * İki at bir kazığa bağlanmaz * Akarsu murdâr tutmaz * Elden vefa zehirden şifa * O çamlar bardak oldu * At sahibine göre üşer * Nalını sökmeye ölmüş at arar * Et kanlı gerek yiğit canlı * Et tırnaktan ayrılmaz * Anasına bak kızını al * Ağzını hayra aç * Amasya'nın bardağı biri olmaz ise biri dahi * Erenler hazıra kılmış duayı * Emrudun [Armudun] sapı var üzümün çöpü * Un çuvalı gibi vurdukça tozur * Ucunu bul da yağa bala ver * El öpmek ile ağız aşınmaz * İyiliğe iyilik her kişinin kârı * kemliğe iyilik her kişinin kârıdır * İyilik eyle at denize balık bilmez ise Hâlik bilir * İki kişi dinden çıkınca bir kişi candan çıkar * Ürümesini bilmeyen kelb kuyuna kurt getirir * Elin ile ver ayağın ile ara * Ecel geldi cihane baş ağrısı bahane * İmam evinden aş ölü gözünden yaş * Ekini belli etme * Ur abalıya * Aralarından su sızmaz * Üzüm çöpsüz olmaz * Yiğit lakabıyla anılır * İmana kılıç

kalkmaz * El mi yaman bey mi yaman * Elinden geleni geri bırakma * İki su bir etmek [ekmek] yerini tutar * Ateş düştüğü yeri yakar * İpe un serme * İpliği pazara çıktı * Etmeğini [Ekmeğini] taştan çıkarır * Artık mal göz çıkarmaz * Aç esner âşık gerinir * İyi iş altı ayda çıkar * O nüshanın ez de suyunu iç * Elde âdet biz de bidat mı * İkindiden sonra dükkân açmağa benzer * İğne ile kuyu kazmağa benzer * El ile gelen düğün bayramdır * Evdeki pazarlık çarşıya uymaz * Unumuzu eledik eleğimizi astık * Okumuzu attık yayımızı astık * Azıcık aşım gavgasız [kavgasız] başım * Eşeğin canı yanınca attan yürük olur * At ölür meydan kalır * Yiğit ölür şan kalır * Eski dost düşman olmaz * İki arslan [aslan] bir posta yakışmaz * Açtırma çuvalın ağzını * Astarı yüzünden pahalı * Acı acıyı def eder * Akacak kan damarda durmaz * Emanete hıyanet olmaz * Adamak ile mal tükenmez * İpucu verme * Altı kaval üstü şişhâne * İnanma dostuna sâ mân doldurur postuna * İç dedilerse çeşmeyi kurut demediler ya * Arkasında yumurta küfesi yok ya * Aramızdan kara kedi mi geçti * Ateş kış gününün meyvesidir * İki çıplak hamamda yaraşır * Eğri gemi doğru sefer verir * İnsan insana lazım olur * Erişir menzili maksadına aheste giden * Tez refâr [çabuk yürüyenin] olanın payına dâmen dolaşır * Elden gelene öğün olmaz o da vaktinde bulunmaz * Oğlan aldı oyuna gitti çoban aldı koyuna gitti * El elin aynasıdır * Ay aydın hesap belli * Eski hamam [3] eski tas * Ay ışığında ceviz silkilmez * Ecelsiz kul olmaz * Eceline susamış * İlk Pazar pazardır * Ağzını poyraza aç * Elin terazisi yoktur * İnsan ihsan kuludur * Elçiye zeval yoktur * İnsan insanın şeytamıdır * Allah diyen mahrum kalmaz * Az çoğa tabidir * Evvel zahmet çeken sonra rahat eder * İyilik bilmeyen adam adam sayılmaz * Allah karındaşı karındaşı yaratmış kesesini ayrı yaratmış * Al kaşağı gir ahıra yarası olan gocunur * Ateşten eşeddir [şiddetlidir] intizar * Evvel düşün sonra söyle * İyi söyler isen iyi iştirsin * Kötü söyler isen kötü iştirsin * Ekinci yağmur ister yolcu kurak * Arkası mihraptadır * Eskiye rağbet olaydı bitpazarına nur yağardı * Etmekten [Ekmekten] kaşık olur ama her yoğurdun hakkına göre değil * Büyük lokma ye de büyük söz söyleme * Pişmiş aşı soğuk su katma * Bugünkü işi ferdaya bırakma * Bugünkü yumurta yarınki tavuktan yeğdir * Bir para için yıldıza kement atar * Bir ağızdan çıkan bin ağıza yayılır * Bal bal demek ile ağız tatlanmaz * Bal tutan parmak yalar * Balık baştan kokar * Bir şeyin dibine doğru inme * Başa gelen çekilir * Bir müşteri için dükkân açılmaz * Bir koyundan iki post çıkmaz * Bir kötünün yedi mahalleye zararı dokunur * Borçlu ölmez benzi sararır * Parayı veren çalar düdüğü * Biberciden sor kırlangıcın zararını * Bu bir gidiş ki ihtimal-i avdeti yok *

Böyle eyyam-ı gamın böyle olur nevruzu * Bu kadar kusur kadı kızında da bulunur * Pek kurcalama sivilceyi çıban edersin * Pencşenbenin [Perşembenin] gelişi çarşambadan bellidir * Biliriz senin ne kaş olduğunu * Büyük başın büyük olur ağrısı * Bin nasihatten bir musibet yeğdir * Bu sığağa kar mı dayanır * Belki altı üstünden iyi çıkar * Boş lakırdı karın duyuramaz * Bahşış atın dişine bakılmaz * Bir dalda durmaz * Pirinci su götürmez * Bir çiçek ile yaz olmaz * Bir bulutla kış olmaz * Bab-ı tevekkülden ayrılma * Bab-ı rızada bulun * Bilinir kadir-i aba mevsim-i baran olsa * Bir abam var atarım nerede olsa yatarım * Biz değirmenin önünde değiliz unundayız * Ben derim bayram haftası o der mangal tahtası * Bu bir kuyruklu yıldızdır her zaman doğmaz * Bir yâr yıkılmayınca bir yâr yapılmaz * Pilavı yiyen kaşığı yanında taşır * Biri yer biri bakar kıyamet ondan kopar * Bülbülü altın kafese koymuşlar yine ah vatanım demiş * Bir akçe ile dokuz hamam kubbesi yapılmaz * Beğenmeyen kızını vermesin * Balcı kızı daha tatlı * Bulduk bal alacak çiçeği * Bir para için yorgan yakar * Pamuk ipliğiyle bağladılar * Bir mum al da derdine yan * Bana mesel okuyor * Pek incelme koparsın * Bol bol yiyen bel bel bakar * Pâpuş [Pabuç] bulursa bayram eder * Bağban bir gül için bin hâra hizmetkâr olur * Bir kaşık ile dokuz abdal geçinir * Borcun yoğyse kefil ol işin yoğyse vasi ol * Borç vermek ile yol yürümek ile tükenir * Bir evde iki horoz olunca sabah geç olur * Bir günlük rızık için iki gün çabalamalı * [4] Bukalemun gibi renkten renge girer * Buz üstüne yazı yazmağa benzer * Bu oyunun da sakalı bitti * Bir taş ile iki kuş vurulmaz * Büyüğü dövün ki küçük de ibret alsın * Birden bire gelen devlette hayır yoktur * Bir şeyin önüne bakma sonuna bak * Başa yazılan gelir * Tekkeyi bekleyen içer şorbayı [çorbayı] * Tencere yuvarlandı kapağını buldu * Tereciye tere satılmaz * Türk'ün aklı sonradan gelir * Demir tavında dövülür * Tek kürekle mehtaba çıkar * Tembele iş buyur ki sana nasihat versin * Tımar sipahisi züğürtlenince eski defteri yoklar * Tazının topal olduğu tavşanın kulağına değmiş * Sübut bulmayan söz hakkında ağız açma * Sevaptan kaç ki günaha girmeyesin * Sabitkadem ol her kârda * Cami yıkılmış ama mihrap yerinde * Cami dururken mescitte namaz kılınmaz * Çocuk ile yola gitme yükün düşerse güler * Çocuk büyür deli uslanır * Çalma kapıyı çalarlar kapını * Çok naz âşık usandırır * Çürük bina temel tutmaz * Çokluğa darı saçılmaz * Cins cinse meyil eder * Çalmadan oynar * Cin ile şeytan bir değildir * Cin tutana bir nüsha yeter * Can vermeyince canan ele girmez * Çivisiz tahtayı rüzgâr alır * Çeşm-i insaf gibi kâmile mizan olmaz * Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz * Cefayı çekmeyen âşık sefanın kadrini bilmez * Çok karıştırma Çapanoğlu çıkar

* Cümleye muhalefet kuvve-i hatadandır * Çiğ yemedim ki karnım ağrısın * Çevir kaz yanmasın * Ceza-yı amelindir çek * Çanına ot tıkadılar * Cömert ile nâkesin harcı birdir * Çıkmadık candan ümit kesilmez * Çirkâba [Çirkefe] taş atma * Çocuktan al haberi * Can boğazdan gelir * Can cana baş başa * Çivi çiviye söker * Can canın yoldaşdır * Çoban armağanı çam sakızı * Çok bilen çok yanılır * Cümlenin maksudu bir ama rivayet muhtelif * Cami ne kadar büyük olsa imam bildiğini okur * Çok yaşayan bilmez çok gezen bilir * Hile ile iş gören mihnet ile can verir * Hak söze mecnun dahi razı olur * Hak deyince akarsular durur * Hacı Mekke'de derviş tekkede yakışır * Hak söz acı olur * Har vurdu harman savurdu * Hazır yemeye dağlar dayanmaz * Helal mal zayi olmaz * Habbeyi kubbe etme * Hamama giren terler * Hased-i kalp adüv lütufla zail olmaz * Hilekârın gözü yaşlı olur * Halep orada ise arşın burada ya * Hazır mezarın ölüsü * Hâkimsiz hakîmsiz beldede durmak caiz değildir * Hüküm galibindir * Hamur işine karışma * Hıyar akçesiyle alınan merkebin ölümü sudandır * Hasımın karınca ise de kendini merdane tut * Hasım hasma mevlit okumaz * Hastaya şorba [çorba] sorulur mu * Ham emrud [armut] gibi boğazıma tıklıma * Harman sonu dervişlerindir * Huy canın altındadır * Hırsızın çoğalması subaşının ihmalindedir * Hırsız evden olur ise bulunması müşkül olur * Hane alma kendine hemsaye [komşu] al * Hain adam korkak olur * Derdini saklayan derman bulamaz * [5] Dövüş arasında yumruk aranmaz * Dost ile ye iç alışveriş etme * Dostluk kantar ile alışveriş miskal [ölçü birimi] ile * Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur * Deveden büyük fil var * Denizi geçer de çayda boğulur * Denizi yakamaz isem de cuzlatırım ya * Düğün evini bilmez çanak çömlek taşır * Denize düşen yılanı sarılır * Dost ağlatır düşman güldürür * Debbağ beğendiği deriyi yerden yere vurur * Denizde balık pazarlık olmaz * Deli balkabağından ölmez * Düşmana fırsat verme * Dilin kemiği yoktur * Deliye her gün bayramdır * Düşmanı zebun eden müdaradır * Danışan dağı aşmış danışmayan yolu şaşmış * Deliye taş anma * Düştüğün yerden kalk * Dipsiz kile boş ambar * Devasız dert olmaz * Dün cin olup da bugün adam çarpma * Deveci ile güreşen kapısını büyük açar * Dimyat'a giderken evdeki bulgurdan olduk * Dünya bir yağlı kuyruktur yiyebilene aşk olsun * Dilenciye bir hıyar vermişler eğri diye beğenmemiş * Dilenci bir olsa şeker ile beslenir * Dilencinin yüzü kara torbası dolu * Testiyi kıran da bir suyu getiren de * Davete icabet lazımdır * Dünya kazan ben kefçe [kepçe] * Tilkinin dolaşıp geleceği kürkçü dükkânıdır * Tilki tilkilğini anlatıncaya dek postu elden gider * Derziye [Terziye] göç iğnem başımda * Derzi [Terzi] kendi söküğünü

dikemez * Dert ucunu koyverdi * Düşün ise toprağa sarıl * Dervişin fikri ne ise zikri de olur * Davacın kadı olur ise yardımcın Allah olsun * Zevki humarına değmez * Zelil olur tamahkâr adam * Rakip olsun de ne yüzden olur ise olsun * Rafta şeker var ama senin ağzına göre değil * Rüzgârın önüne düşen yanılır * Rağbet güzel ile zenginedir * Zaman sana uymaz ise sen zamana uy * Zeytinyağı gibi üste çıkar * Zırva [anlamsız söz] tevil götürmez * Zora dağlar dayanmaz * Zor oyunu bozar * Zor ile güzellik olmaz * Zenginin gönlü oluncaya dek fukaranın canı çıkar * Züğürtten sakın geç zengine dokun geç * Zengin arabasını dağdan aşırır züğürt ovada yolunu şaşırır * Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar * Söyleyenden dinleyen arif gerek * Sürüp git dememişler gör de geç * Sen giderken ben geliyor idim * Serçeden korkan darı ekmez * Ser verir sır vermez * Sükûtun musiki yerine geçer * Sel gider kum kalır * Sen kazan sen ye * Sepette pamuk yok * Söyleyene bakma söyletene bak * Söz bir Allah bir * Selâmet-i insan hıfz-ı lisan iledir * Söylediği lakırdı bir incir çekirdeğini doldurmaz * Sinek pekmezciyi tanır * Sinek küçüktür ama mide bulandırır * Sermayeyi kediye yükletti * Surnada [Zurnada] peşrev olmaz * Söz ayağa düştü * Şeriatın kestiği parmak acımaz * Şecaat kıyâfet ile değildir * Şâbb ile şeker bir değildir * Şişeyi dışından yalar * Şeytan kulağına kurşun * Şeytan azapta gerek * Şık şık eden nalçadır iş bitiren akçadır * Sadık dost [6] akrabadan yeğdir * Suyu bardakta gemiyi duvarda seyretmelidir * Sahipsiz tahtayı yel almaz ise sel alır * Sabır ile koruk helva olur * Son pişmanlık fayda vermez * Sağır için iki kere kamet olmaz * Sakalını değirmende mi ağarttın * Sakınılan göze çöp düşer * Suyu çekilmiş değirmene döndü * Saman altından su yürütür * Sahibi razı olur tellal razı olmaz * Sabahki yiyeceğini bugünden düşünme * Sufi soğan yemez bulsa kabuğunu komaz * Suyu görmeden paçalarını sıvama * Sabah ola hayrı gele * Sabır eden kulunu Mevla sever * Su küçüğün söz büyüğündür * Su bulanmayınca durulmaz * Su uyur düşman uyumaz * Suyuna pirinç salınmaz * Sora sora Kâbe bulunur * Sağır işitmez yakıştırır * Sonraya kalan dona kalır * Sûrete bakma sirete bak * Sakla samanı gelir zamanı * Sabrın sonu selâmettir * Sadaka verenin ömrü uzun olur * Zarurette teyemmüm câizdir * Zayi olmaz miri malıdır * Zayi olmaz iyilik * Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır * Dokuz abdal bir kaşık ile geçinir * Dokuz ayın çarşambası bir araya geldi * Dağdaki gelir bağdakini kovar * Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar * Tabla-kâr başındakini satar * Tamahkâr var iken dolandırıcı aç kalmaz * Taş atıp da kolun mu yoruldu * Tavşan dağa küsmüş dağın haberi olmamış * Dokuz öksüz ile bir mağarada mı kaldın * Topal eşek ile kâr-bâna

[kervane] karışma * Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur * Dağ yürümez ise âşık yürür * Dağ tavşansız olmaz * Tavşana kaç tazıya tut * Dokuz körün bir değneği * Damdan düşen hâlden bilir * Tok açın hâlinden bilmez * Tok ağırlaması güçtür * Taşı sıkısa suyunu çıkarır * Taşı gediğine koydu * Damlaya damlaya göl olur * Tamahkârın gözünü toprak doyurur * Taştan etmeğini [ekmeğini] çıkarır * Taş yerinde ağırdır * Turpun sıkından seyreği yeğdir * Taşıma su ile değirmen ne kadar döner * Doğrunun yardımcısı Allah'tır * Dar yerde yemek yemekten ise bol yerde dayak yemesi yeğdir * Dağ dağ üstüne olur ama ev ev üstüne olmaz * Zuhurata tabi ol * Zahire hüküm olunur * Arif olana yeter bir gül koklamak * Akılsız başın zahmetini ayak çeker * Akıldan hariç iş tutma * Âlem ağyardan hali değildir * Acele işe şeytan karışır * Ariyet ata binen tez iner * Akla gelmeyen başa gelir * Akıl yaşta değil baştadır * Araba kırılınca yol gösteren çok olur * Acem kılıcı gibi iki taraftan çalar * Özü kabahatinden büyük * İbadet de mahfi kabahat da * Abbas yolcudur * İlim sahibini aziz eyler * Âşığa Bağdat uzak değildir * Âşığa nişân dervişe burhan * Arife bir işaret yeğdir * Arsız neden arlanır çöl de giyer sallanır * Akıllı düşman akılsız dosttan yeğdir * Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar * Âşık kendini kör sanır dört tarafını duvar sanır * [7] Garip kuşun yuvasını Allah yapar * Garip yiğitin dili kısa boyu eğri olur * Gurbette övünmek hamamda türkü söylemeye benzer * Kavga bizim yorganın üzerine imiş * Kavgada kılıç ödünç verilmez * Gazap gelince akıl gider * Garibin dostu olmaz * Gayret imandandır * Gaibe hüküm olunmaz * Feleğin germ ü serdini görmüş * Felek bu ya kimine kavun yedirir kimine kelek * Feleğin çemberinden geçmiş * Fukaralık ateşten gömlektir * Fol yok yumurta yok * Fırsat yoksuzluktur * Fırsatı fevt etme * Firkatin sonu vuslattır * Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez * Konşunun [Komşunun] tavuğu konşuya [komşuya] kaz görünür * Kangi [Hangi] taş katı ise başını ona vur * Kangi [Hangi] gün var ki ahşam [akşam] olmadık * Kapıdan kovsan bacadan düşer * Kazma kuyuyu kendin düşersin * Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu * Ko desinler şahın bu dağda bağı var * Kurunun yanında yaş da yanar * Karda gez de izini belli etme * Kapı Allah kapısıdır * Karınca kadarınca * Kalpten kalbe yol vardır * Kavilsiz giren haksız çıkar * Karnı tok gözü aç * Kırdığın ceviz bini geçti * Kıldan nem kapar * Kazı koz anlar * Kılı kırk yarar * Kan alacak damarı bilir * Kale içinden fetih olur * Kara haber tez erişir * Kul kusursuz olmaz * Kırılan kap yerini tutmaz * Karanlıkta göz kırptığını kim bilir * Kırk Arap'ın akli bir incir çekirdeğini doldurmaz * Karıncanın kanatlanması zevaline işarettir * Kurt

kocayınca köpeğin masharası [maskarası] olur * Koyunun bulunmadığı yerde keçiye
Abdurrahman Çelebi derler * Kaşığı herkes yapar ama sapını orta yerine götüremez *
Kırk yılın başında bir hırsızlığa çıktık ay ahşamdan [akşamdan] doğdu * Korkulu rüya
görmekten ise uyanık yatması hayırlıdır * Kuzguna güzel kimdir demişler benim
yavrularımdır demiş * Kızı kendi havasına bıraksalar borazan başıya varır * Kartala bir
ok dokunmuş yine kendi yelesinden * Kovma mihneti cesur edersin * Kanaat tükenmez
hazinedir * Kısmetimizde var ise kaşığımızda çıkar * Kaymağı yiyen mandayı cebinde
taşır * Kabul olunmayacak duaya kimse âmin demez * Gül dikensiz sümbül şikensiz
olmaz * Gülü isteyen dikenini de ister * Keremsiz kibarın fukaradan farkı ne * Giremez
kimse efendi ile kulun arasına * Girmezden evvel çıkacağını düşün * Kişi hâlini bilse hoş
değil mi * Kiminin devesi kiminin duası * Güvendiğimiz dağlara kar yağdı * Kişi
doğduğu yerde değildir doyduğu yerdedir * Gözden irak olan gönülden dahi irak olur *
Gönül kimi severse güzel odur * Kişi sevdiğinin ya methinde ya zemminde * Kimsenin
kötülüğü kimseye bulaşmaz * Kötü gelmeyince iyinin kadri bilinmez * Kös dinleyen
davula kulak vermez * Kötü söz kem akça [noksan, eksik] sahibinindir * Kesemediğin
eli öp de başına koy * Kişinin adı çıkmaktan ise canı çıkması yeğdir * Kel ölür sırma saçlı
olur kör ölür badem gözlü olur * Gel denilen yere gelmeye ar eyleme [8] gelme denilen
yere gidip da yerini dar eyleme * Köpeği öldürene sürütürler * Köpeği an çomağı yanına
koy * Kedi uzanamadığı ciğere murdar der * Kedi bulunmayan yerde fare çok olur * Göz
görmeyince gönül katlanır * Kişi düştüğü yerden kalkar * Gün doğmadan neler doğar *
Kişi refikinden azar * Gülme konşuna [komşuna] gelir başına * Kişi ettiğini bulur *
Gözden sürmeyi çalar * Kör görmez ama sezer * Göze yasak olmaz * Kemankeş sırrı
gibidir * Keskin kılıç kımını kesmez * Keskin sirke kabına zarar * Gülün kadrini bülbül
bilir * Keremin arpa tarlası gibi yandım * Kâh olur âşık şeydaya düşer istiğna * Kimin
arabasına biner ise onun türküsünü çağırır * Keçesini sudan çıkardı * Görünen köy
kılavuz istemez * Kendi gözündeki dikenini görmez de âlemin gözündeki çöpü görür *
Kenarın dilberi her ne kadar nazik olsa nazenin olamaz * Kenarına bak bezini al * Gönül
nenin aşını ister * Kendi düşen ağlamaz * Göz görür gönül ister * Kel başa çimşir tarak
* Geldi geçti kızılılık * Kimsenin ahı kimseye kalmaz * Gözümüzü açalım yohsa [yoksa]
açarlar * Gemisini kurtaran kaptandır * Kişinin refikine nazar etmeli * Kimi köprü
bulamaz geçmeğe kimi su bulamaz içmeğe * Kimi yağından yiyemez kimi yavanından *
Kestane kabuğundan çıkmış kabuğunu beğenmemiş * Görelim âyîne-i devrân ne suret

gösterir * Lokma karın doyurmaz hatır hoşluğudur * Lakırdı ile peynir gemisi yürümez * Lakırdını bil de söyle * Lakırdı lakırdıyı açar * Lakırdı torbaya sığmaz * Lakırdı karşılıklı olur * Leyleğin ömrü laklak ile geçer * Mecliste dilini sofrada elini kısa tut * Meyvesini ye de ağacını sorma * Muhabbet şirket kabul etmez * Mızrak çuvala sığmaz * Meşveret sünnet-i şeriftir * Mühür kimde ise Süleyman odur * Mal canın yongasıdır * Mum dibine ışık vermez * Minareyi çalan kılıfını hazırlar * Meyhaneciden şahit istemişler turşucuyu göstermiş * Merkebin kuyruğunu kalabalık yerde kesince kimi uzundur kimi kısa * Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner * Mangal kenarı kış gününde lalezarıdır * Maymunu fırına atmışlar yavrusunu ayağının altına almış * Nadan ile ye iç de sohbet etme * Ne Şam'ın şekeri ne Arap'ın yüzü * Nerede soyundun ise orada giyin * Nereye varsan okka dört yüz dirhemdir * Nadan elinden su içme ab-ı hayat olsa da * Ne verir isen elin ile o gider senin ile * Nefsine el verirse borazan başı ol * Nalıncı keseri gibi kendine yonma * Ne şiş yansın ne kebab * Ne sakala minnet ne bıyığa * Ne beytü'l-harap ne beytü'l-mamur * Ne eker isen onu biçersin * Naçara teşekkürdür çâre * Nabzına göre şerbet verir * Nerede hareket orada bereket * Niyet-i hayır akıbet-i hayır * Nezafet imandandır * Nadan ile sohbet etmekten ise arif ile taş taşımak yeğdir * Vereaiye şarap içen iki kere sarhoş olur * Varak-ı mihr ü vefayı kim okur kim dinler * Vergi Allah vergisidir * [9] Var evi kerem evi * Varlığa darlık olmaz * Varını veren utanmaz * Veren el dert görmez * Vardığı Ayıntab [Antep] yediği pekmez * Varışına gelişim tarhanana bulgur aşım * Her bir usrun bir yesri vardır * Her şeyin cehlinden ilmi yeğdir * Her koyun kendi bacağından asılır * Her bir azlığın birçokluğu olur * Her işin akıbeti akile derpiş gerek * Herkesin gönlünde bir arslan yatar * Her gördüğün sakallıyı baban zannetme * Her başın bir derdi var değirmencinin de su * Hüner makbuldür ama muteber hüsn-i edeptir * Hünersiz adam meyvesiz ağaca benzer * Herkes kendi layıkını söyler * Hem kaçır hem davul çalar * Her şey zıddı ile münkeşiftir * Hüner sahibini aziz eyler * Her şey bitti de lâkin ortası kaldı * Herkese yâr ol kimseye bâr olma * Her yokuşun bir inişi ve her gidişin bir gelişi vardır * Her kemalin bir zevali vardır * Yaktığın çırağı söndürme * Yetmiş iki dereden su getirme * Yırtıcı kuşun ömrü az olur * Yavuz hırsız ev sahibini bastırır * Yalancının evi yanmış kimse inanmamış * Yâri neyleyim ba'de harabü'l-basra * Yuvarlanan taş yosun tutmaz * Yağmur olsa kimsenin tarlasına yağmaz * Yere bakar yürek yakar * Yangına kürek ile gider * Yıl harmansız olmaz * Yükünü tuttu * Yerin kulağı vardır * Yolcu yolunda gerek * Yan kabağı gibi yanıma takılma * Yıldızımız

barışmadı * Yer demir gök bakır * Yer yarıldı yere geçti * Yumurtaya kulp takar * Yörük at yemini artırır * Yapı taşı yapıdan kalmaz * Yâr yıkıntısına uğradı * Yumurtada kıl bitmez * Yılan yiyen hekim bulamaz * Yaş kocar ama gönül kocamaz * Yavaş atın tepmesi sert olur * Yokladık çakmak taşı çıktı * Yorganına göre uzat ayağını * Yağmurdan kaçır iken doluya tutuldu * Yerini bilmeyen senede bir kat urba ziyade eskitir * Yanlış hesap Bağdat'tan döner * Yükünü bul da bâcını sonra iste* (Durûb-ı Emsâl - Vâcid Efendi)

Sabırsızlık

Ayının birisi yavrulmuş fakat yavrusu o kadar çirkin o kadar sakil imiş ki hiçbir hayvana benzemez imiş biçare ayı şu hâlden pek ziyade mükedder olarak derdini dökmek için konşusu [komşusu] karganın yanına gitmiş karga ağaç üzerinde oturup dururken ayı gelip “Aman karga ben bu çirkin yavruyu ne yapayım Bunu halka nasıl göstereyim ben bunu boğmak istiyorum ne dersin” dedikte karga “Sakin sakın böyle delilik etme sabret haydi git yavrunu yavaş yavaş yalamağa başla o yakında güzelleşir o zaman sen de iftihar edersin” yollu bir iyi nasihat vermiş, biçare ayı bu nasihat üzerine varıp yavrusunu yalamağa başlar ve bir müddet yaladıktan sonra yavru güzelleşir anası bu hâli gördükte pek ziyade sevinerek kargaya mahsusen teşekkür eder ve der ki “Ey karga sen [10] bana nasihat vererek sabırsızlığımı menetmiş olmaya idin ben çocuğumu çoktan öldürmüş idim Hâlbuki şimdi çocuğum güzelleşti ben de bununla iftihar etmekteyim” (Sabır çok fenalıklara mani olduğu gibi birçok iyiliklere de sebep olur işte «sabrın sonu selamettir» darb-ı meseli bu hikmete mebnidir)

Arı ile Sinek

Arı bir gün kovanın yanında bir sinek görmesiyle gayet hiddetlenerek “Burada ne işin var ashab-ı illiyyin arasına karışmak sana mı kalmış behey alçak” dedikte sinek kemal-i mülayemetle söze başlayıp “evet hakkınız var çünkü sizin gibi mütekebbir ve mütelevvin halkı ziyarete gelmek sahîhan kabahattir” demiş ve bunun üzerine arı daha ziyade darılarak “affedersin dünyada bizden akil ve bizden kâmil kim vardır bizim güzel bir kanunumuz var cumhuriyetimiz pek muntazam bir hâldedir biz güzel ve kokulu çiçeklerden başka hiçbir şeyi yemeyiz ve cennet taamı gibi bal yaparız siz ise murdarsınız yıkıl karşımdan murdar” diye sineği söğüp saymağa başlamış ise de sinek yine edebi elden bırakmayıp “zararı yok kudretimiz yettiği merteye biz de yaşıyoruz fukaralık ayıp

değil lakin sizin hiddetiniz pek büyük bir kabahattir vakıa balınız pek tatlıdır ama yüreğiniz sert ve diliniz acıdır kanunuz akilâne yapılmıştır ama mualmelatınızda yine hainlik ediyorsunuz hiddetle halkı sokar ve” keskin sirke yine kendi kabına zarar eder «Fehvasınca muahharen yine kendiniz olursunuz» diye çıkar gider (Hadid ve mütekebbir olduktan sonra büyüklük ne işe yarar böyle olmaktan ise küçük latif ve mütevazı olmak elbette evlâdır)

İki Tilki

İki tilki bir kümese girerek ne kadar tavuk ve horoz var ise bere kadar boğduktan sonra karınlarını doyurmağa başlamışlar bunların birisi genç olmakla hazır ele geçmiş olan şu ganimetten hakkıyla istifade etmek için hadden aşırı yer ve birisi dahi ihtiyar ve hasis olduğundan yağmanın birazını sonraya saklamak ister imiş şimdi ihtiyar genci dahi bu kaide-i ihtiyattan haberdar etmek için nasihate başlayıp “Oğlum ben şu dünyada çok yaşadım ve çok gördüm sebkate eden tecrübelerim aklımı arttırdı gel elimizde olan malın hepsini bir günde yiyip bitirmeyelim birazını de sonraya alıkoyalım dünyanın bin türlü hâli vardır” demiş ise de genç tilki kulak vermeyip “Yok yok hazır elime geçmiş bunların hepsini yiyip bitireceğim bir daha buraya kim gelecek velev selem yarın yine gelelim lakin buradan sağ çıkabilir miyiz tavukların sahibi bunu bizim yanımıza bırakmaz bizden elbette intikam alır” diyerek yedikçe yer ve nihayet hastalanarak yuvasına gitmeden [11] ölür Kendisini akıllı zanneden ihtiyar tilki ertesi günü yine gelip dünden alıkoymuş olduğu tavukları yer iken tavuk sahibi yetişerek bunu da o öldürür (İnsanın her çağda bir kusuru vardır gençler mütelevvin ve haris [hırslı] olurlar ihtiyarlar da hasislikten mümkün değil vazgeçemezler akıllı olan adam ne öyle olur ne de böyle)

Kurt ile Kuzu

Birçok kuzular büyükleriyle beraber emniyet ve refahla ağıl içinde oturduklarından köpekleri uykuda ve çobanları dahi bir ağaç gölgesinde kaval çalarak eğlenmekte idiler bu aralık ağılın yanına bir kurt gelerek henüz genç ve dost ve düşmanı tanımaz bir kuzu ile sohbe başlar zavallı kuzu düşman-ı tabiisini dost zannıyla “Aman sen buraya niçün geldin ne arıyorsun” dedikte kurt «çemen-zâr arıyorum çünkü dünyada karın doyurmak için yeşil ve taze çemenden ve harareti kesmek için billur gibi akarsudan daha âlâ şey olur mu işte bunların ikisini de burada buldum artık ziyadesi neme lazım ben felsefiyenin aza kanaat tavsiyesini pek beğenirim” dedi biçare kuzu çocukluğu ve masumiyeti

cihetiyle ol hain-i gaddarın bu yolda çocuk aldatışına kapılarak «Ya sen hayvan eti yemez misin sen de bizim gibi öyle bir tutam ota kanaat eder misin eğer sahih böyle ise haydi karındaş gibi beraber otlayalım» diyerek ağıldan çıkar çıkmaz kurt deminki kanaat ve karındaşlığı bırakarak zavallı kuzuyu gaddarâne parladı ve yedi (sana yaranmak için sadakat gösterenlere çarçabuk emniyet etme İnsanı lisanıyla tecrübe etmeyip fiiliyatıyla dene)

Dev ile İki Tilki

Dev bir mağara içinde bulunan defneyi gece gündüz bekler imiş günlerde bir gün iki hilebaz tilki yanına gelerek birçok yaltaklık ve soytarlıklar ile devin emniyetini celbederler çok yaltaklanan ve sadakat ve hususiyet göstermek için ziyade telaşa bulunanlar ekseriya hilebaz oldukları gibi tilkiler dahi zaten hile ve had'a için geldikleri cihetle kendi aralarında devin hamakatinden naşi pek çabuk aldatabileceklerinden bahisle biçare devi zevklenirler ve yüzüne karşı gelince kendisini padişahlar yerine koyarak akıl ve iktidarının çokluğundan hüsnünün ziyadeliğinden dem vurarak her efkârını tasdik ve tahsin ederler idi nihayet bu hilekârlara artık kemaliyle emniyet ederek uyhuya [uykuya] yattıkta ikisi birden üzerine hücumla biçareyi boğduktan sonra hazineyi taksime kalkıştılar lakin iki hilebaz müfsidin ittifakı yalnız fenalığa mahsus olup iyilikte hiçbir veçhle ittifak edemeyeceklerinden hazinenin taksimi maddesi bunlar için devi boğmaktan ziyade güçleşti çünkü ikisi dahi birbirini aldatmak efkârında idiler şu efkâr üzerine **[12]** bunlardan birisi hakimâne bir ağızla “Bu paralar bizim ne işimize yarar bizim için bir parça avlanmak daha hayırlıdır altın gümüş gibi madeniyât hazım olunmaz ya adam evladı böyle şeylere itibar ettikleri için delidirler biz de onlar gibi deli mi olalım” dedikte diğeri dahi güya ve kelimât-ı hakimâneneden teessür etmiş gibi davranarak kendisinin de hakimâne yaşamak arzusunda olduğunu göstermesi üzerine ikisi dahi hazineyi hâliyle bırakıp savaştılar ise de asıl niyetleri yekdiğerini boğarak hazineye bilâ iştiraki malik olmaktan ibaret bulunmakla akıbet yekdiğeri için kurdukları tuzağa ikisi dahi düşerek ölüm mertebesinde yaralandılar bunlar şu hâlde iken birisi diğeri “Sen bu parayı ne yapacak idin” demesiyle öteki dahi “Sen ne yapacak idiysen ben de onu yapacak idim” diye cevap verdiğini bittesâdüf oradan geçen bir adam işittikte bunların şu efkârını takbih edince tilkilerden birisi cevaba başlayıp der ki “tama’ hususunda siz bizden aşağı kalmazsınız çünkü siz de bizim gibi parayı yiyemediğiniz hâlde yine bunun için birbirinizin canına kıyarsınız bizim cinsimiz ise akçeyi meydan-ı tedavüle çıkartmakta

olan tehlikeyi düşünüp bulacak kadar akıllıdır sizin saadet ümidiyle icat ettiğiniz akçe mucib-i ukubetiniz oluyor ve saadet-i hakiki gözünüz önünde iken akçe gibi hevâiyata yine âşiksınız bilmez misiniz ki saadet servete mahsus değildir

Arslan Yavruları

Vaktiyle iki arslan yavrusu var idi ki ikisi dahi bir yaşta ve bir boyda ve bir kuvvette olup beraber bir ormanda yaşarlar idi bir gün Hint padişahı bunlardan birini avlayarak diğeri ormanda yalnız kaldı ve padişah ötekini saraya götürüp yemeye bir ceylan tayin eylediğinden arslanın ceylanı yedikten sonra kendisine mahsus olan mahalde yatıp uyumaktan başka bir işi yoğ idi şu kadar ki bir hadim kendisinin altuni saçlarını taramağa memur olduğundan günde iki defa saçlarını tarar ve arslan bu veçh ile insana alıştıktan sonra padişaha varıncaya kadar saray halkı kendisini okşarlar idi İşbu arslan yavaş yavaş büyüyüp semirmiş ve kuvvet kudret peyda eylemiş ve bâ-husus padişah bunun boynuna altın halka ve kulaklarına incili küpe takmış olduğundan bunun kibri artıp sarayda olan ve hüsün ve nezâket ve kadir ve kıymette kendisinden aşağı bulunan diğers arslanları tahkir ve tahfif etmeğe başladı ve gitgide halkın bu itibarı kendisinin meziyet ve ulviyetinden neşet eylediği zannıyla tavrını büyüte büyüte nihayet “Eğer ben dağa gider isem sırtımı yere götürecek bulunmaz tam bir pehlivan olurum” hülyasına düşmesiyle zinciri çözüktü olduğu hâlde bir gün hemen saraydan kaçıp makdemini [13] ormana gitti bu esnada ise hayvanlar şehinşahı olan arslan vefat eylemiş olmasıyla müteayyinân-ı heyet bir araya gelerek merhumun yerine diğers birisini intihap etmekte olduklarından taç heveskârları meyanında iddia-yı kahramani ve gururla müştehir bir arslan intihap ve tercih hususunda diğerslerine tefevvuk etmek üzere idi meğers bu arslan bir yiğitin refiki olup bu saray-ı şahide can beslediği müddet o mezkûr ormanda idmanla vakit geçiştirmiş ve yiyeceği bir lokma şeyi çobanların sürülerini paralamak ve bu sırada belki hayatını kaybetmek gibi enva-ı mehâlik ve muhatarada tesadüf etmeksizin yiyemediğinden kendisi zayıf ve fakat sinirli ve kavi ve cengâver olmakla beraber kan çanağı gibi olan gözlerinden sanki ateşler püskürür ve hiffet ve nehâfeti cihetle en dik ve yüksek kayalara kemal-i suhuletle tırmaşabileceği nâsiye-i hâlimden istidlal olunur idi bir yeni arslan ise sarayda terbiye olmuş ve o dahi kuvvet ve azametine mağrur bulunmuş olmasıyla tac-ı saltanata nailiyet-i mutlaka diğersiyle intihana mütevakkıf olduğunu görerek refikine meydan okumuş ise de müteayyinân zümresinden dünya görmüş ve her umurda tecrübesi sebkât etmiş ve bu cihetle rey-i cümle indinde makbul bulunmuş olan bir ihtiyar arslan araya girerek tac-ı

saltanatı evvela sarayda terbiye olmuş olan arslanın başına koymağı rey eyledi heyet-i cemaatten bazıları “Bizim ihtiyar ten-perver bir herifi öyle cengâver ve enva-ı mehâlîk ve muhatarat arasında idare-i umur-ı cumhura vukuf ve malumat kesp etmiş olan bir zata tercih etmek istiyor” diyerek mırıldanmağa başlamışlar ise de merkurum ihtiyarın reyi galebe ederek yine saraydan çıkma arslanı tahta geçirdiler mezkûr arslan bir vakit nasılsa hükûmet ettikten sonra zevk ve sefaya ve tekebbürden başka bir şey sevmemeye başlamış ise de halka olan zulüm ve hıyaneti meydana çıkaramayarak birtakım desise ve hilelerle idare-i umura çalışır idi lakin hile çok vakit devam etmeyerek meydana çıkacağı cihetle aradan pek çok vakit geçmeksizin merkurumun pûyesi meydana vurmakla artık kendisini intihap eden ihtiyar arslan halka “Ben bunun ne mal olduğunu anlamış idim lakin diğeri gibi şeci ve gayur ve akil ve kâmil bir padişahın kadr ü kıymetini size anlatmak için acz ve cebânet ve zulüm ve hıyanetten merkurumu size numune gösterdim imdi bunu azl ve hal' etmek ve bunların mukaddemâ istedikleri imtihanı şimdi icra eylemek lazım geldi” demesiyle halk ikisini dahi meydan-ı mübarezeeye çıkardılar lakin imtihan çok sürmeyip sarayda büyümüş olan arslan korkusundan titreyerek kaçmasıyla diğeri üzerine varmağa tenezzül bile etmeyip tahkir ile kifayet ve halk “Yok yok bu habisi boğmalı ve parça parça etmeli” diye ısrar etmişler ise de merkurum “Hayır hayır düşman bu kadar alçak olduğu hâlde ondan korkarak öldürmeye kalkışmak [14] daha ziyade alçaklıktır varsın yaşasın çünkü öldürmüş olsak merdâne ölmüş olması lazım gelip hâlbuki buna da layık değildir ben onu itaatim altına alarak yine icra-yı hükûmete muktedirim” diye halka mümanaat eyledi ve vakıa merkurum kemal-i akl ve dirayetle icra-yı hükûmete muvaffak olarak diğeri ise hasmına müdâhena ve ara sıra kendisine inayet ve ihsan eylediği bir kemik parçasına kanaatle meskenet ve hakaret içinde yaşamağa katlandı

İki Fare

Farenin birisi kediler pençesinden dolayı ömrü daima muhatarada bulunmasından artık usanarak bir gün komşusu bulunan fareye “Hemşirem ben iyi bir şey düşünüyorum geçen gün kütüphanenin birisinde bir kitabı kovalar iken gözüme ilişti ki (Hindistan) isimli bir güzel memleket olup orada bizim hem cinsimiz bizim burada gördüğümüz muameleden güzel bir muamele ve emniyet görüyorlar imiş orada erbab-ı ukulun itikatlarına göre bir farenin ruhu vaktiyle Hint padişahlarından birisinin gayet meşhur bir veziri olup şimdi mezkûr farenin vefatından sonra ruhu be-tekrar bir güzel kadın kıyafetine girecekmiş zannıma kalırsa ervahın böyle bir kalıptan diğerkalıba hulûl etmesi itikadına (mezheb-i

hululü) diyorlar hasil-ı kelam itikad-ı mezkûr ashabı bilcümle zî-ruhu hoş tutuyorlar Fareler için mahsus hastaneler ve imarethaneler olup tayin-i taayyünâtları yolunda imiş haydi şu güzel memlekete gidelim ki nizam ve intizamı yolunda ve farelere ettikleri izzet ve ikram bir suret-i fevkalade de imiş” dedikte diğer fare “güzel ama hemşirem acaba o hastane ve imaretlere kediler de giriyor mu eğer giriyorlar ise hiç şüphe etmem bunlar az bir vakit içinde pek çok hulul-i ervaha muvaffak olurlar çünkü bir tırnakta fare kalıbında bulunan bir ruhu padişahlar kalıbına nakl edebiliyorlar imdi artık var hülya et ki orada biz emniyet ve selamette bulunacağız” cevabını verdi bunun üzerine birinci fare tekrar söze başlayıp “Yok yok bundan korkma sana dediğim gibi bu memleketin nizam ve intizamı kemalde imiş orada bizim gibi kedilerin dahi başkaca haneleri var imiş” demesiyle diğeri dahi kanarak azimete karar verdiler ve Hindistan’a doğru bir büyük seyahat edecek olan bir geminin hâlâtlarından sıyrılarak bir gün evvel içine bindiler ertesi gün gemi hareket ederek bunlar ise kedilerin mezaliminden usanmış oldukları karadan uzaklandıklarından dolayı sevine sevine Hindistan’ın Surat şehrine vasıl oldular eğerçi bunlar tüccar misillü ticaret garazıyla çıkmamış idiyse de Hindîler tarafından güzel muamelat görmek için azimet etmiş oldukları cihetle bu seyahat kendileri için güya mucib-i selamet ve saadet idi Bunlar şehir-i mezkûrda farelere mahsus olan haneye girer girmez iskânları için birinci mevki talep ederek [15] maksuda nail olmak için birisi vaktiyle Maladar sevâhilinde bir büyük Brahman olduğunu ve diğeri ise yine o memlekette vaktiyle gayet hüsnâ ve ra’na bir kız idüğünü dermeyan ettiler ve iddialarında ol kadar ısrar eylediler ki Hindî fareler artık bunların kahırlarını çekmeyerek bu iki farenin bizim memlekette yeniden nizam koymağa kalkışıyorlar diye kendileri kedi pençesinden kaçıp gelmişler iken orada yine kendi hem cinsleri tırnaklarında paralanıp gitmişlerdir (İnsan hüsn-i imtizaç ne olduğunu bilmez ise bir beladan kurtulmak için uzak yerlere kaçsa dahi beladan kurtulmak şöyle dursun daha büyük bir belayı kendi ayağıyla aramış olur)

Hint padişahlarından birisi bir nev meraka uğrayarak bu kadar saraylar ve köşkler ve bağ ve bağçelerin [bahçelerin] hiç birisinde durup oturamaz ve bu kadar çalgıcıların ve oyuncuların terennümât ve lu’biyyâtından hiç birisiyle eğlenemez olduğundan şu dertten kurtulmak için Hindistan’ın her tarafından hekimler hocalar getirtirerek bunlardan bazıları sayd ve şikâr ve bazıları mütâlaatla vaktini imrar ve birtakımı seyahat ve kimisi ziyaret etmesini tavsiye ederek padişah cümlesini yapmış ise de hiç birisinin tesirini görememiştir nihayet günlerde bir gün sarayın kapısına bir fakir derviş gelip kapıcılara

“Bütün Hindistan hekimleri padişaha bir çare bulamamışlar diye işittim kalktım geldim beni huzura çıkarınız çaresini ben bulurum” dedikte kapıcılar kahkaha ile gülerek “Var yıkıl murdar herif bu kadar hekimler buna çare bulamadılar şimdi sen mi kaldın” diye kovmak istemişler ise de padişah keyfiyeti yukarıdan işiterek dervişi talep etmekle zaruri huzur-ı hümayuna çıkardılar derviş huzur-ı hümayuna çıktıkta “Padişahım senin derdine bir ilaç vardır eğer böyle bilir isen bu dertten mutlak kurtulursun o çare şudur ki memleketinin her tarafına adamlar gönderip eğerçi asla dertsiz ve hâlden memnun bir adam bulabilirler ise hemen gömleğini alıp getirsinler o gömleği giydiğin gibi halas olursun dedi bunun üzerine padişah her tarafa adamlar çıkartıp köşe bucağı kâffeten aradılar ise de hâlden memnun hiçbir adam bulamadılar çünkü servet ve saadet sahibi olan her kime sordular ise kimisi hâlden teşekkürle servet ve sâ mânını sattıktan sonra “Elhamdülillah her şeyim mevcut ise de ne çare ki bir çocuğum vefat eylediğinden dünya başıma zindandır” ve bazısı “çok şükür sıhhatim yerinde ise de haremimle aramız iyi olmadığından başım kavgadan hali değildir” ve birtakımı dahi “ben şu memleketin birinci zengini isem de neyleyim ayağım total olduğundan istediğim gibi gezip yürüyemem” diyerek cümlesi hâlden bir yolda şikâyet ederler idi hülâsa-i kelim şü hâl ile giden memurların [16] kâffesi avdet ederek içlerinden yalnız birisi esna-yı rahta bir adama rast geldi ki civar-ı ormandan kesmiş olduğu odunları arkasına yüklenerek gelir ve türkü çağırarak ilan-ı meserret eder idi merkum dur bakalım şunun hâli nasıldır diye yanına vararak “Baba dur bakalım sana bir şey soracağım galiba senin hâl ü vaktin yerinde huzur ve rahatın ziyade olmalı ki böyle türkü çağırıp geziyorsun” dedikte oduncu gülerek “Heyhey ona şüphe mi var dünyada benden rahat kimse olur mu çok şükür vücudum sıhhatte her gün ormana gelir bir yük odun keserek ve kasabaya naklederek sattıktan sonra akçesiyle rahat rahat geçinirim” demesiyle memur-ı merkum “Tamam işte benim aradığım adam sensin çıkar gömleğini ver seni ihya edeyim her ne ister isen vereyim” demesi üzerine merkum “Pek alâ gömleğim olsa bâd-ı hava bile verir idim Lakin olmayan şeyi nereden bulayım” dedi (Bakınız ki saadet ve selamet servetle değildir servet-i hakiki işte oduncunun şu hâlidir) (Kıssadan Hisse Ahmet Mithat ve Osman Hamdi Beyler)

Keşmir Şehrinin Tanzimine Dair Bir Feylesof ile Bir Bostancının Muhaveresidir

Keşmir ahali gayet mülayim ve hafifü'l-mizaç adamlardır milel-i saire umur-i mühime ile uğraştıkları misillü bunlar dahi abes şeylerle işigal ederler ve âdeta çocuklar gibi ömür geçirip kendilerine emrolunan mevâddın sebep ve illetini bilmezler ve az bir şeyden

münfail olup edna şeyle müteselli olurlar ve her şeyi istihza ederler ve her şeyi unuturlar bunların bittabi maarif ve sanayiye meyil ve rağbetleri olmayıp Keşmir devleti bin üç yüz seneden beri pâye-dar olduğu hâlde bu müddet zarfında içlerinden ne bir feylesof-ı kâmil ve ne bir şair-i mahir ve ne de oldukça ehliyetli bir mimar ve ressam zuhur etti çok vakitler sanayi ve ticareti bir derece ihmal eylediler ki bin seneden müteceviz müddette Keşmir asil-zadegânından birisi bazı güzel elbiseye ve çamaşıra muhtaç olduğu hâlde bir Yahudi'ye veyahut bir Banyan'a (1)¹ müracaat eylemeğe mecbur olurdu fakat karn-ı ahir evâilinde Keşmir'de ebna-yı cinsine benzemez birkaç adam zuhur edip İranlılardan ve Hintlilerden teallüm eyledikleri ulum semeresi olarak akıl ve efkârca bir derece-i âlâya vasil oldular ve muasırları olan şah dahi bunları teşvik ve teşci edip bir vezir-i kâr-danın ianesiyle az vakit zarfında memleketi taht-ı zabıtaya ithal ve vesâil-i servet ve ma' mûriyyetini istihsal eyledi Keşmirli ise şu niam-ı uzmâyı ma'al-istihza telakki edip şah ve vezirinin ve bunlara meşale-i rah-i saadet olan zevat-ı mumaileyhimin aleyhine tefevvühat-ı [17] nâ-sezaya ibtidar ve teşebbüsât-ı hayriyelerine her türlü mevâni-i ikağına ictisar eylemeleriyle tekrar fûnun ve sanayi mensi ve metruk kalarak Keşmir'de hüner ve marifet hemen el ve ayakların bazı harekât-ı mahsusasına münhasır oldu şöyle ki ahaliden bazıları sazandelere hem-ahenk olarak bir nezaket-i garibe ile raks edip bazıları dahi bir kurdelenin vaz'ına her hafta bir tarz-ı acib ihtira ederlerdi ve içlerinde öyle mahir kimyagerler zuhur eyledi ki üzüm ruhu ve buna mümasil iksirler vasıtasıyla birkaç sene zarfında bir hane halkını tamamıyla etibbâ ve alacaklılar yedine teslim ederlerdi işte Keşmirli ise şu sanayi-i mergubeleri sayesinde hemen kâffe-i Avrupa memaliki için moda ve rakkas ve işçi terbiye ve tedarik eylemek şerefine nail oldular

fakat payitahtın lazım olan tanzim ve tathiri ve asar-ı hüsne ve nafiasının teksiri zımnında beynü'l-ahali pek çok mebâhis cereyan edip herkes kavlen bununla işigal eylediği hâlde hiçbir eser-i fiilisi müşahede olunamaz idi Hindistan hükemâsından menafi-i umumiyeyi iltizam etmiş ve nev'-i insanın saadet hâlleri ve sanayiin terakki ve intişarı hakkında kemal-i rağbetle ve bilâ tâil beyan-ı efkâr eylemeği itiyat eylemiş olan bir zat Keşmir'in payitahtına uğrayıp büyük bostancılardan birisiyle mezkûr şehrin muhtaç olduğu şeylerin

¹ (1) Hindistan'da ekseriya ticaretle meşgul bir tayfadır ki muvahhit [birlik] oldukları hâlde şeytana ibadet ederler

tesviye ve tanzimine dair mübahaseye girişti bostancı Pekin (1)² ve Ekberabat'ta (2)³ bulunanlara mümasil Keşmir'de cesim ve güzel ibadethaneler olmaması ve hem menfaat ve hem de revnak ve ziynetine medar olan muntazam çarşı ve pazarlar ve cesim mağaza ve dükkânlar bulunmaması enzar-ı ecânibe karşı mucib-i hacâlet olduğunu tasdik ve beyan ve şehrin serâpâ müstemil olduğu haneler nazar-ı hakaretle görülüp güzel meydanlar ve çeşmeler ve statüler ve bir milletin şeref ve şanını mucip sair asar-ı hayriye husulü beyhude arzu olunduğunu dermeyan eyledi

Hintli feylesof kelama âgaz ile ruhsat verirseniz size bir küçük sualim var niçin noksan olan şeylerinizi ikmal etmiyorsunuz dedi bostancı dahi ne yapalım bir çaresi bulunamıyor külliyyetli masarife muhtaçtır diye cevap verdikte feylesof hiçbir masrafı olmaz dedi bostancı bu fikr-i batıl çoktan bize ifade olundu bu dahi tahayyülât-ı ukaladan yani tasavvurda mustahsan ve icrada abes olan şeylerdendir bu makule tâbîrât-ı dil-firîpten bıkmışızdır dedi hakîm dahi payitahtınızı tanzim eylemek ve muhtaç olduğu her türlü asar-ı cesimenin tesis ve inşasına muvaffak olmak mücerret bir isteye mevkuf olup devletçe [18] masarif icap etmez diyenlere nasıl cevap verdiğiniz dedikte bostancı hiç cevap itasına bile tasaddî eylemedik âdetimiz üzere gülüyorduk ve hiç sarf-ı efkâr eylemedik dedi hakîm bu pek teessüf olunur şeydir size nasihat olsun böyle şeylerde az gülünüz ve çok mülâhaza ediniz işte şimdi ben o fikri batıl addeylediğiniz maddenin sıhhatini size ispat edeyim dedi mezkûr Keşmirli gayet nazik bir zat olduğundan Hintlinin bu bapta olan efkârını tezyif ve istihza eylememeye cebr-i nefis ederek beyinlerinde muhavere-i atıye vuku buldu * - feylesof * - siz zenginlik diye neye dersiniz * bostancı * - çok para sahibi olmağa deriz * - feylesof * - yanlışınız var Amerika-yı cenubi ahali bir zaman o kadar para sahibi idiler ki sizin hiçbir vakitte o kadar şeye malik olmak ihtimaliniz yoktur Lakin sanatları olmadığından akçe ile tedarik olunabilecek şeylerden hiç birisine malik olmayıp hakikaten fakr ü zarurette idiler * -bostancı * - anladım servet arazi-i mümbite sahibi olmaktan ibarettir demek istersiniz * - feylesof * - hayır öyle de değildir çünkü Öyren Tatarları (1) ⁴ dünyanın en ziyade mümbit ve mahsuldar olan mevâkinin birisinde mütemekkin oldukları hâlde kemal-i zaruret ve ihtiyaç üzere taayyüş ederler idi bir memleketin serveti her türlü sanat ve maharet gibi tabiat ve sanata menûttur

² (1) Pekin memleketi Çin'in payitahtı olup dünyada bulunan şehirlerin en cesimidir ki ahali milyondan mütecavizdir

³ (2) Hindistan'ın cesim şehirlerindedir ki ismine Agra dahi denir

⁴ (1) Avrupa kıtasında vaki Rusya memalîğindedir

yani mücerret arazi sahibi olarak çalışmadan ibarettir dünyada en ziyade sahib-i servet ve saadet olan tâife en iyi toprağı ahsan suretle ziraat edendir Hakk-ı Teâlî'nin nev'-i insana olan atâyasının ecil ve âzamî çalışmanın lüzumudur * - bostancı * - vakıa öyledir fakat matlup olan şeyin vücuda gelmesi on bin kişi on yıl işlemeye mütevakıftır bunlara nereden ücret vermeli * - feylesof * - on sene mümted olan muharebe esnasında yüz bin asker beslemediniz mi * - bostancı * - sahi besledik ve mamafih devlet bunun için pek de müzayakaya düşar olmamıştı * - feylesof * - öyle ise yüz bin adamı helaka sevk eylemek için paranız var da on bini geçindirmek için paranız yok mu * - bostancı * - fakat bu ona makis değildir ahalden birisini helaka göndermek ona taş kazdırmaktan ehven gelir * - feylesof * - bunda da yanlışınız vardır çünkü yalnız otuz bin süvari on bin ameleden çok ziyade pahalı gelir Hâlbuki hakikatte umur-i memlekette istihdam olundukları hâlde hiç birisi pahalı gelmez Ehramın binası çün kudema-yı Mısıryîn ve surlarının inşası çün Çinliler ne sarf ettiler zannedersiniz yalnız soğan ve pirinç başka bir şey değildir birtakım tembelleri semirtecekleri yerine çalışkan adamları besledikleri için [19] arazilerine nefad mı geldi * - bostancı * - siz benim pek üzerime varıyorsunuz ve beni ikna etmiyorsunuz malumunuzdur ki hikmet tasavvur eder ve âdet fiile getirir yani ehl-i hikmetin hep efkâr ve melûhâtının icrası mümkün olamayıp her hâlde âdet-i beldeye tatbik-i hareket eylemek lazım gelir * - feylesof * - eğer adamlar daima bu kaideye riayet eyleselerdi hâlâ dağlarda palamut yerlerdi (yani hâl-i tevahhuşta kalırlardı) ve bedr-i kâmil ne idüğünü bilemezlerdi en cesim bir maslahata şürû eylemek mücerret bir baş ile birtakım ellere mevkuftur bunlar olduğu hâlde muvaffakiyet hazırdır sizde taş ve demir ve bakır ve kereste mevcuttur bu takdirce yalnız bir istek noksandır * - bostancı * - vakıa bu şeylerin hepsi bizde mebzul ve eltâf-ı ilahiye hakkımızda ziyadesiyle meşmuldur fakat bu kadar mevâddi işletmek bilir misiniz ne kadar masarife muhtaçtır * - feylesof * - bu sözünüzden bir şey anlamıyorum nasıl masraf demek istersiniz araziniz bilcümle ahalinizin taayyüşüne kâfi şeyi hasıl ediyor ve vesâil-i ma'mûriyyet ve yesar olan her türlü mevâd ayağınız altında yatıyor ve etrafınızda istihdama salih iki yüz bin tembel dolaşüyor bu takdirce onları işletmek ve me'kûlât ve melbûsatlar için iktiza eden ücretlerini vermek kalır bunda da sizin Keşmir hükûmetine bir masraf tertip edeceğini göremiyorum çünkü kendi ahalinizi işlettiğiniz için Acemlere ve Çinlilere bir şey vermeyeceğiniz derkârdır * - bostancı * - filhakika öyledir bu suretce memleketten ne akçe ve ne hububat çıkar * - feylesof * - öyle ise niçin hemen bu günden işinize mübaşeret etmiyorsunuz * - bostancı

* - çünkü bu misillü bir büyük aleti tahrik eylemek hayli müşküldür * - feylesof * - pek çok can ve mal telefını müeddî olan bir muharebeye dayanmak için nasıl yaptınız * - bostancı * - arazi ve emlak ashabı üzerine hâl ve tahammüllerine göre iane tarh eyledik * - feylesof * - nev'-i beşer hakkında mahz-ı musibet addolunan bir maslahat için iane tarh olunduğu hâlde insanın saadet hâlini ve şerefını mucip olacak bir madde için iane tarh olunmaz mı bu nasıl şey siz böyle bir heyet teşkil eylediğiniz vaktinden beri ağniyânın fukarayı işletmeğe mecbur olmasının kolayını bulamadınız mı öyle ise siz hâlâ usul-i medeniyetin mebâdisinde bile değilsiniz * - bostancı * - eğer pirinç ve nân ve hayvanat ashabı ancak toprak kazmak ve yük kaldırmak gibi amelelikte kullanılacak fukaraya me'kûlât ve melbûsat vermek üzere bir tarik bulsak bu da husul-i matluba kâfi olamaz çünkü bütün yıl başka işlerle meşgul olan ehl-i sanayii dahi işletmek lazımdır * - feylesof * - işittim ki bir sene zarfında yüz yirmi gün kadar Keşmir'de iş işlenmez imiş [20] niçin bu tatil günlerinin hiç olmazsa yarısını tahsile tebdil etmiyorsunuz ve bu cihetle işsiz kalan ustaları yüz gün ebniye-i umumiyete istihdam eylemiyorsunuz işte öyle olsa bir şey bilmeyenler ve yalnız kuvve-i bedeniyeleriyle iş görenler pek az vakit zarfında sanat öğrenerek içinizde çok ehl-i sanayi zuhur eder * - bostancı * - bu dediğiniz tatil günleri ıyş u işret ve sefâhate mahsustur ve bundan hazineye çok aidat olur * - feylesof * - maşallah nasıl yollu mütalaanız var aidat-ı hazine mücerret akçenin tedavülüyle hasıl olur iş işleme müsted'â-i enva-i ilel ve eskam olan işretten ziyade akçeyi tedavül ettirmez mi senenin bir sülüsünde halkın sarhoş bulunması devlet hakkında hayırlı mıdır zannedersiniz bu mübahase hayli mümted oldu ve bostancı nihayet feylesofa hak vererek bostancılar içinde birinci olmak üzere bir feylesofun sözüyle mülzem oldu çok şeyler yapacağını vaad eyledi fakat insan hiçbir vakitte ne hep istediğini ve ne de hep kadir olduğunu yapar feylesof bostancı ile bu mübahasede iken oradan kaftanlı ve ucu sivri başlıklı ve belleri zünnarlı yirmi kadar iki ayaklı güzel hayvanlar geçtiğini gördükte işte birtakım güçlü kuvvetli koca oğlanlar bunlardan sizde ne kadar vardır diye sual eyledi bostancı dahi sunuf-ı muhtelifeden yüz bin kadar olmalıdır dedi feylesof bunlar Keşmir şehrinin tanzimi çün işletilmeye nasıl iyi yararlar hep bunların ellerine birer kazma ve mâle ve şakul [çekül] verilmesini ne kadar arzu ederdim dedikte bostancı ben de isterim fakat bunların ruhbaniyetlerine nazaran kudretleri iş işlemek derecesinden âlidir dedi ya bunlar ne yaparlar diye sual eyledikte türkû çağırırılar şarap içerler ve yediklerini hazım

ederler dedi feylesof başını sallayarak bir memleket için bunlar ne kadar faydalı şeylerdir dedi ve bu musâhabet hayli sürdü ve çok bir şey müntic olmadı

Bir Feylesof İle Bir Maliye Nazırı Muhaveresidir

feylesof * - bilir misiniz bir maliye nazırı istese çok iyi şeyler yapabilir ve işte bunun için yirmi mareşalden (1)⁵ ziyade nam ve şan kazanabilir maliye nazırı * - bir feylesofun benim makamıma azv olunan huşunetini tahfif etmek isteyeceğini bilirdim lakin böyle bana acep ve hodpesentlik vereceğini hiç memul etmezdim * - feylesof * - [21] hodpesentlik sizin zannettiğiniz kadar fena bir şey değildir eğer on dördüncü Lui [Louis]'de, ondan biraz olmasaydı o kadar şan ve şöhret sahibi olamazdı meşhur Kolbir [Colber] (1)⁶ 'de dahi var idi siz de ona tefevvukla tefahür ettiniz siz daha ondan ziyade müsait bir asırda geldiniz İnsan daima kendi asrına nispetle terakki etmelidir * - maliye nazırı * - filvaki öyledir bir mahsuldar-ı arazi ziraat edenlere onu sevenlerden ziyade suhulet olacağı derkârdır * - feylesof * - kolaylıkla yapılacak faydalı şeyler hiç yok mudur zannedersiniz Kolbir [Colber] bir taraftan idare-i maliyeyi muhâribât-ı dâhiliyenin ve otuz sene mümted olan sirkat ve irtikâbâtın müntic olduğu kemal-i dereceyi intizamsızlıkta buldu bir taraftan hafifü'l-mizaç ve cahil ve bin üç yüz seneden beri zihinlerinde itikadât-ı batıla pas tutmuş olan bir millete tesadüf eyledi zamanında mecliste bir adam yoğ idi ki kambıyo ne idüğünü bilsin ve bir adam yoğ idi ki fark-ı ecnâsı ne idüğünü anlasın ve hiçbir kimse yoğ idi ki ticaretten haberi olsun şimdi elhamdülillah gittikçe ilim ve marifet münteşir olmaktadır avam-ı nâs tahsil-i maaş mecburiyetinin ilka eylediği ve devletin dahi kendi hakkında hayırlı olmak zi gam-ı batılıyla onları tuttuğu hâl-i cehl ve nadânîdadir fakat evsat hâlde bulunan ahali malumatlıdır bu sınıf külliyetli olduğundan sahib-i idrak olan büyükleri ve kendilerinde idrak eseri olmayan küçükleri bazı kere zir-i idareye almaktadır Lamoli (2)⁷ vaktinden beri musikide ne kadar tebeddül olduysa meşhur Kolbir'den beri dahi umur-i maliyede o kadar tebeddül zuhura gelmiştir şimdiki zamanımızda en dakik makamata icraya muktedir ehl-i fennin adedi zat-ı fen kadar tezayüd ve terakki eylemiştir ve ulum-i hikemiyece ve

⁵(1) Müşirlik rütbesine mukabil bir paye olup adetleri mahduttur evvelleri Fransa'da yirmi mareşal olup biraz vakitten beri on ikiye tenzil kılınmıştır

⁶(1) Fransa'da Dördüncü Louis zamanında maliye nazırı olup ol vakte kadar pek muhtel ve müşevveş hâlde bulunan umur-ı maliyeyi hem ıslah ve tanzim ve hem de memlekete birtakım sanayi-i cedide ithal etmek ve yollar ve kanallar küşat eylemek gibi esbab-ı mâmûriyetin istihsalıyla varidat-ı devleti teksir ederek Fransa'nın yeni baştan ihyasına sebep olmuştur

⁷(2) On Dördüncü Lui zamanında gelmiş Fransalı meşhur musikişinastır

idare-i memleketçe dahi hâl böyledir Kolbir Dök Dosuli'den (3) ⁸ ziyade şeyler yaptı şimdi Kolbir'den ziyade yapılmalıdır * - bu bahis arasında maliye nazırı feylesofun yanında bazı kâğıtlar görüp bakmak istedi İşbu evrak pek çok mülâhazatı davet edebilecek bazı efkârı şamil idi maliye nazırı bunları alıp bervech-i âti okumağa başladı - bir memleketin serveti ahalisinin miktarından [22] ve bunların say ve emellerinden ibarettir- âlemde mesâib-i amme eksik olmayıp her memleket birkaç senede bir kere hemcivarıyla muharebeye ibtidar eylediğinden ticaret yalnız bu cihetle bir memleketin kendi hemcivarlarından ziyade sahib-i iktidar olmasına medar olur İşte bu makule muhârebat vukuunda en zengin olan devlet vucuh-ı saireden hasmıyla müsavi olsa da yine üzerine galebe eder çünkü akçe kuvvetiyle müttefikler bulup asâkir-i ecnebiye istihdam edebilir muhârebat olmazsa ticaret vasıtasıyla memlekette tecemmu eden altın ve gümüş bî-fâide kalır zira bir memlekette tedavüle kâfi altın ve gümüş mevcut olur mizan-ı ticaret hadd-i itidalde bulunur ise artık o memleketin bir noksanı kalmaz bir memlekette iki milyar (bir milyar bin milyondur) meskûkât bulunsa erzak ve ucuratın fiyatı orada yalnız bir milyar bulunduğu takdirde her kaça olur ise anın iki katı olur mesela tek kıyyesini on kuruşa aldığım hâlde senevi yüz bin kuruş irat ile ne kadar zengin isem kıyyesini beş kuruşa aldığım hâlde elli bin kuruş irat ile o kadar zenginim vesair şeyler dahi hep bu kıyas üzeredir binaenaleyh bir memleketin serveti altın ve gümüş ile olmayıp zehâirin mebzuliyeti ve sanayiin kesreti ve ahalinin say ve gayretiyledir çok vakit olmadı ki Amerika-yı cenubide vaki Balata nehri kenarında ikamet üzere bulunan bir İspanyol alayının hep zabitanı altın kılıç taşıdıkları hâlde giyecek gömlekleri ve yiyecek etmeleri olmadığı görülmüştür farz edilmeğe Hugos Kapit [Hugues Capet] (1) ⁹ zamanından beri Fransa'da gümüşün miktarı tezayüt etmemiştir fakat her nev sanat yüz derece ziyade terakki etmiştir imdi Hugos Kapit'in zamanından yüz kat ziyade zenginiz diyebilirim zira zenginlik temettü etmek ve zevk-yab olmaktan ibarettir ve şimdiki hâlde bi'n-nefs Hugos Kapit'in kendi hanesinden daha havadar ve daha güzel ve daha muntazam bir hanede sâkin oluyorum ve bağlar daha iyi ziraat olduğundan daha iyi şarap içiyorum ve mensucat ıslah olduğundan daha âlâ elbise giyiyorum ve Hugos Kapit'in mülûkâne ziyafetlerinde bulunandan daha nefis taamlar ekl ediyorum eğer o hastalığında kendisini

⁸ (3) Fransa kralı Dördüncü Henri zamanında maliye nazırı olup Fransa'nın muhârebat ve müzayakası esnasında büyük hizmetler etmiştir ve bununla beraber imar-ı mülke medar olacak pek çok asar-ı hayriyeye dahi muvaffak olmuştur

⁹ (1) Bundan takriben dokuz yüz sene evvel Fransa'da hükümet eden bir meşhur kraldır ve evvela Paris şehrini payitaht ittihaz ederek mamur eden budur

bir haneden diğere haneye naklettireceği vakit iki tekerlekli bir kaba arabaya binerse ben şimdi rahat ve nefis bir karoseye binyorum Anın içinde rüzgârdan mütezzî olmadığım hâlde ziya alıyorum sırım üzerine boyalı bir tahta sandık asmak yani bir güzel araba yapmak için memlekette ziyade akçe bulunmasına lüzum görünmedi sanat lazım oldu ve kıs alâ hâzâ Hugos Kapit'in hanesinin taşları ve şimdi Paris'te yapılan hanelerin taşları hep bir ocaktan alınıyor evvelki zamanda murdar bir kümes inşasına ne kadar akçe sarf olunur ise şimdi bir nefis hane binasına ondan ziyade akçe [23] gitmez ve şimdi bir muntazam bağçe [bahçe] yaptırmak eski zamanda kaba saba birkaç ağaç diktirmekten pahalı gelmez Eski zamanda meşe ağaçları ormanlarda çürür kalır idi şimdi ondan nefis döşemeler yapılıyor ve kum sahralarda faydasız dururdu ondan aynalar imal olunuyor imdi şu fevâidden mütemetti olan elbette zengindir ve bunları vücuda getiren yalnız sanattır bu takdirce memleketi zengin eden akçe olmayıp ancak akıl ve tedbirdir ticaretin dahi tesiri sanat gibi olup refah-ı hâl ve hüsn-i maişetimize medarı vardır mesela Hint masnuatından veyahut Seylan Adası'na mahsus mahsulattan bir şeye ihtiyacım olduğu hâlde şu cihetle fakir addolunurum ve ticaret bu ihtiyacımı def ettiğinde zengin olurum ve benim şu muhtaç olduğum altın ve gümüş değil idi belki kahve ve tarçın idi fakat mücerret ben sabahleyin kahve içeyim diye muhatarat-ı azimeyi gözlerine alarak altı bin saatlik masâfat-ı baideye gidenler ancak memleketin çalışkan adamlarının fazlasıdır pes zenginlik çalışkan adamların ziyade olmasından neşet eder imdi bir akıl devletin maksat ve vecibesi mümkün mertebe teksir-i nüfus eylemek ve halkın say ve gayretini artırmak olacağı aşikârdır bizim memleketlerde inâstan ziyade zükûr tevellüt eder (1)¹⁰ bu surette inâs itlaf olunmamalıdır çünkü onlar sağ olarak manastırlara defin olundukları hâlde nesli hazır için zayi olup nesli-âtinin dahi izmihlaline sebep olacaklarından haklarında şu muamele-i heyete nispetle onları idam eylemek demektir manastırların tanzim ve idaresiçün itilaf olunan akçe halkın emr-i izdivaca teşvik ve teşcii için bazı umur-i hayriyeye sarf olursa daha münasip olur Fransa'da bulunan bazı arazi-i gayr-i mahruseyi manastırlarda çuru denilen kızlara teşbih ederim bunların ikisi de harâset olunmalıdırlar arazi-i metrukeden cerr-ı menfaat eylemeğe ehl-i ziraatı mecbur etmek için pek çok tarik vardır Fakat memleketi ızrar için yalnız bir tarik vardır bu dahi şu iki hâlin devamıdır ki birisi kızları sağlıklarında defin etmek ve diğeri kabil-i ziraat olan yerleri ziraat etmemektir her ne de olur ise olsun akmîlik ya tabiatın bir kusurudur veyahut tabiat

¹⁰ (1) Her yerde zükür inâstan yüzde altı ziyâde tevellüt eylediği tahkik kılınmıştır

aleyhinde bir suikasttır başka bir şey değildir kral ki milletin müdür-i sahib-i tedbiri olacaktır mensubânına tekaüdlük maaşları veriyor ve bu akçe ticarete ve bazı ehl-i sanayiye gidiyor niçin ehl-i ziraatın teşviki zımnında maaşlar yoktur böyle olsa bu akçe yine devlete ait olur Fakat bunda daha ziyade menfaat hasıl olur malumdur ki bir memlekette çok dilenci bulunması mezmum addolunur Bizde iki sınıf dilenci vardır birtakımı pejmürde kıyafetle şehir be-şehir gezip yol üzerlerinde gelip geçenlerin rahim ve şefkatlerini celbedecek surette feryat ve enin ederek cem eyledikleri akçe ile meyhâneye giderler ve birtakımı dahi tarz-ı [24] vahit üzere elbise giyip Allah namına olarak halk üzerine vergiler tarh ederler ve sonra gelip muntazam hanelerde refah ile taayyüş ederler (1)¹¹ bunların birinci sınıfı diğeri kadar muzır değildir çünkü yollarına gittikleri hâlde devlete çocuk yaparlar eğerçi hırsız dahi vücuda getirirler ise de amele ve asker dahi hasıl ederler fakat ikisi de bir fenalıktır ki bütün âlem ondan şikâyet eylediği hâlde kimse vücutlarını kam' ve izale edemiyor şu kadar arazi-i gayr-i mahrusesi ve Kolonileri (2)¹² olan bir memlekette böyle ne teksir-i nüfus eder ve ne de iş işler ehlinin evzâna tahammül olunması câ-yı istiğrâptır dünyada en âlâ devlet işe yaramaz ahali en az olandır vaktiyle gelmiş olan devletlerin bizim kadar altın ve gümüşleri olmadığı hâlde taklit edemeyeceğimiz birtakım asar-ı azime ile ibka-yı nam eylemelerine sebep nedir daha ziyade adam işlettiği cihetle idareleri bizimkinden daha iyi idüğü aşikârdır ahali üzerine vergi tarhı lazımdır ve bunun tarh ve tevzii için en iyi suret iş işlemeği ve ticareti teshil edenidir verginin ihtiyarî olmas caiz değildir ancak sadaka ihtiyarî olabilir fakat bir usul-i zabıta tahtında bulunan memlekette verginin tahsili sadaka gibi olmamalıdır meşhur Şah Abbas İran'da pek çok hayrat ve imaret tesis eylediği hâlde hiçbir hastane inşa etmedi sebebi kendisinden sorulduktaki İran'da hastanenin lüzumu olmasını istemem dedi ve bir gündür bir miktar hububat ve hayvanat vesair-i erzaktır ki ashab-ı arazi bunlara malik olmayanlara borçludur tahsil olunan akçe mücerret bunun bedelidir imdi vergi yalnız ağniyâ üzerine olacağından fukaranın kazandığı etmeğin [ekmeğin] bir parçasını ve karısının memesinden çocuklarına verdiği süttten bir miktarını almak caiz olamaz fukara ve amele güruhu üzerine vergi tarh olunmayıp belki onlara iş bularak bir vakit vergi verecek kadar bahtiyar olmalarını arzu ettirmelidir bir muharebe esnasında bilfarz

¹¹ (1) Sınıf-ı sânidan murat papaslardır çünkü bunlar tahsil-i maişet kaydında olmayarak ahalinin iane-i maknanesiyle refah üzere taayyüş ederler

¹² (2) Koloni Fransızca olup bizde ona mukabil kelime bulunmadığından hâli üzere ibka olundu manası yine vatanlarına mensup oldukları hâlde ziraat ve ticaret maksadıyla mahal-i ahire gidip orada tavattun eden aholidir mesela milel-i ecnebiyeden Dersaadet ve İzmir'de ve mahall-i sairede bulunan Avrupalılar gibi

senevi mutattan elli milyon ziyade vergi verilir bu elli milyondan yirmi bini memalik-i ecnebiyeye gider ve otuz milyonu katl-i nüfusa sarf olunur ve vakt-i musâlihada bilfarz yalnız yirmi beş milyon tahsil olunur ve bu hâlde işbu akçeden harice bir şey gitmez ve muharebede ihlâk olunan miktar-ı ahali menafi-i amme için işletilip her türlü imalat tevfir olunur ve arazi layıkıyla ziraat olunur ve şehirler [25] tezyin kılınır binaenaleyh devlete vergi vermek hakikatte ahalinin servet ve saadetini muciptir vakt-i muharebede verilen vergiler bizim refah-ı hâl ve vüsat-ı maişetimiz esbabının istihsali için olmayıp belki refah-ı hâlimizi vekaye için olmalıdır dünyada en bahtiyar millet en ziyade vergi verendir çünkü en ziyade veren en ziyade çalışkan ve en ziyade zengindir Akçe erzakın bedeli olduğu gibi evrak-ı nakdiye dahi akçenin bedelidir akçenin ancak faydası bir koyunu bir altın ile iştirâ edecek yerde dört çift çorap veyahut emsali eşya verip almaktan daha kolay olduğu içindir kezalik bir eyalet muhasebecisinin hazine-i devlete dört yüz bin frankı bir mektup içinde irsal eylemesi birçok mesârif-i nakliye ile göndermesinden ehven ve esheldir felihâzâ banka ve kavâim-i nakdiye pek faydalı şeylerdir bu makule-i evrak bir memleketin idaresince ve ticaret ve tedavülce taş ocaklarında istimal olunan dolaba müşabih olup adamların kol ile tahrike kadir olamadıkları ahmal-ı sakîleyi kaldırır hem faydalı hem de tehlikeli olan evrak-ı nakdiyeyi bir İskoçyalı Fransa'da ihdas eyledi bu adam fi'l-misil bir tabip idi ki hastalarına lüzumundan ziyade gayet mukayyi ilaç verir idi ve bu dahi onlara ihtilâc-ı asap îras eder idi [sebepl olurdu] fakat bir iyi ilaçtan lüzumundan ziyade miktar istimal olunup bazı mazarratı görüldüğü çün onu terk eylemek iktiza eder mi bu usulden bakiye olarak bir Hint kompanyası kaldı ve bu dahi elan kâffe-i ecnebiyanın mahsûdu olup İngiliz millete mucib-i şân ve şevket olabilecektir imdi bu usul Fransa'da dahi yoluyla ittihaz olunsa idi sebep olduğu mazarrattan ziyade muhassenâtı görülür idi nukudun fiyatını tebdil yani kıymet-i hakikasından ziyade fiyat tayin etmek kalpazanlıktır nukut ve erzak-ı mevcudanın miktar ve tedavülünün tahammülünden ziyade kavâim-i nakdiye neşr eylemek bu dahi kalpazanlıktır Altın ve gümüşün memleketten harice çıkarılmasını men eylemek cehl ve meskenet-i asarı bakiyesidir bu hem borcunu vermemek ve hem de ticareti kaybetmek demektir filhakika borcunu vermemektir çünkü millet medyun olduğu hâlde hesabını tesviye eylemesi lazımdır ve ticareti kaybetmektir çünkü altın ve gümüş emtianın bedeli olduktan başka kendiler dahi emtiadan mâdutturular İspanya dahi diğer bazı devletler gibi eski bir abes şey olan bu eski usulü ittihaz eyledi memleketin faydası ancak bu usulün hilafına

hareketle hasıldır dâhil-i memlekette bir eyaletten diğeri bir eyalete nakl olunan mahsulat üzerine rüsumat tahmil eylemek eyaletleri birbirine düşman etmek demek olup bu dahi şayan-ı istihza bir sû-i tedbirdir bu âdeti bana taam getirilir iken bir miktarını ahz ve ekl etmeleriçün hizmetkârlarımdan birkaçını oda kapısına ik'ad eylemek gibi bir şeydir şu sû-i tedbirin defa çalışıldı fakat akl-i beşeriye mucib-i ardır ki şimdiye kadar bu bapta başa çıkılmadı - feylesofun kâğidında daha pek çok efkâr var idi maliye nazırı mezâyâsına [26] vardı ve bir suretini aldı ve işte bu ilk defadır ki vükeladan birisinin çantası bir feylesof çantasından bir şey almıştır

(Muhâverât-ı Hikemiye Münif Efendi)

Hükemâ-yı Yunan

Solon

Otuz beşinci olimpiyatın üçüncü senesi yani milattan altı yüz kırk sene mukaddem tevellüt edip elli beşinci olimpiyatın evâilinde yetmiş sekiz yaşında olduğu hâlde vefat eylemiştir Solon fi'l-asıl Atinalı olup pederi Atina mülûkundan Kotrus'un neslinden ve validesi Atina meşâhîr ricâlinden Pizistrat'ın akrabasından idi evâil hâlinde ol vakit mecmu-ı ulema olan Mısır'a azimetle oranın usul-i hükûmet ve kavâninine ve ahâlisinin ahlak ve âdâtına kesb-i ittıla ettikten sonra Atina'ya avdet ve kemal-i ehliyet ve asaletine mebni menâsıb-ı refîayı ihraz eyledi mumaileyh feka'l-gaye rüşd ve kiyâsetle mûtesif olup bununla beraber ziyade sebat ve istikamet ashabından idi ve gayet mütekellim ve müdbir ve şeci idi müddet-i ömründe daima vatanının serbesisi için ziyade gayur olup erbab-ı zulüm ve udvana husumet eder idi ve hanedânın terfi-i kadr ü şanını pek iltizam etmez idi ve mücerret umur-i edebiye ve siyasiyeye hasr-ı efkâr eylemek için esbab-ı tabiatı taharri ve istiknâh ile iştigalden feragat etmişti (Hayrül-umûri evsatuha)¹³ kelam-ı meşhurunun kaili mumaileyhtir Solon geçen defa tercüme-i hâlini tahrir eylediğimiz Talis hekim ile muasır olduğundan şöhretini işterek onunla mülaki olmak [onunla buluşmak] üzere Palaça şehrine azimet eyledi ve hekim-i mumaileyh ile biraz musâhabet ettikten sonra ey Talis tehhül etmediğinize taaccüp ederim tehhül etseniz idi evladınız dünyaya gelip onların terbiyesiyle mütelezziz olurduz diye Talis ol anda buna cevap vermeyip birkaç gün sonra ecnebi heyetin de talim eylediği bir adam ikisi bir arada bulunduğu hâlde ziyaretlerine gelip esna-yı sohbetinde bu günlerde Atina'dan geldiğini haber verdi Solon

¹³ [“Her hayır vasat halde bulunmaktadır.”] (<https://www.mahmudsamiramazanoglu.com>, E. T. 10/2/2022).

Atina'da ne var ne yok diye oranın ahvalinden sual ettiğinde bir şey işitmedim fakat çıktığım gün Atina ahalisinden bir delikanlı vefat edip cenazesinde azim cemiyet var idi işittiğime göre bu delikanlı memleketin muteberâtından ve beynü'l-ahali gayet muhterem bir zatın oğlu imiş ve bu zat biraz vakitten beri Atina'da değil imiş dostları oğlunun vefatından helak derecesinde müteessir olacağını bildiklerinden bu haberin kendisinden ketmini tasmin etmişler dedi Solon bunu işittikte vah zavallı adamcağız acaba adı nedir demekle herif adını işitmiş idim unuttum fakat şurası iyi hatırımdadır ki herkes gayet akil ve kâmil bir adamdır diyorlardı dedi şu ifadâtın üzerine Solon ziyade muzdarip olup bu dediğiniz adamın adı Solon [27] olmasın dedikte herif evet tamam odur dedi Solon şu haberden bir derece müteessir olduğuna esvabını yırtmağa ve saçını yolmağa ve başına vurmağa başlayıp velhasıl kemal-i yeis ve melalde irtikâp olunan her türlü hâlâtın hiç birisinde içtinap etmedi Talis bu kadar feryat ve telaşa ne lazımdır bu bir musibettir ki bütün âlem gözyaşı dökse defi mümkün olmaz dedikte Solon ah işte benim de bu kadar feryat ve figanıma sebep bu ya kabil-i ilaç olmayan bir derde teessüf ediyorum dedi Talis nihayette Solon'un şu evza ve harekâtına gülmeğe başlayarak azizim Solon işte tehhülünden ben bunun için korkarım en akıllı adamların müteessif olmalarına nazaran aşk ve muhabbetinden ve terbiye-i etfaldan mütevellit olan kedere en ziyade pek olan yüreklerin bile mütehammil olamayacağını bilirim şu haberlerin hiç birisinin aslı olmayıp mahsus tertip olunmuş olduğundan telaş lazım değildir dedi Atinalılar ile Migaralılar (1)¹⁴ beyninde Salamin [Salamis] cezire'sinden dolayı müddet-i medîde cenk ü cedâl vuku buldu bu yolda tarafeynden pek çok telefât olup bundan Atinalılar daha ziyade mutazarrır olduklarından Migaralılar yedinde bulunan mezkûr Salamin [Salamis] Adası'nın zapt ve istilasını için her kim harp teklifine cesaret eder ise katl ile mücazat olunacağını ilan eylediler Solon şu karardan hoşnut olmayıp fakat bu bapta feth-i kelim edecek olsa mücazat-ı mezkûreye düşer olacağını bildiğinden istediğini söylemek ve bu bapta bir veçhle mesul ve muâtib olmamak için kendisini divâneliğe vurup aklına hiffet getirmiş olduğunu bütün şehre işâa ettirdi ve birkaç beyit mersiye nazmedip ezber ettikten sonra arkasında gayet eski ve yırtık bir libas ve boğazında bir ip ve başında bir kirli tâkkiye olduğu hâlde hanesinden çıkmakla bütün ahali başına cem oldular Solon doğru giderek ilânât kıraatına mahsus taşın üzerine çıkıp hilaf-ı mûtadî olarak mezkûr ebyâtı kıraat eyledi ve keşki ben Atinalı olmayıp memalik-i vahşiyeden bir mahalde doğmuş olaydım

¹⁴ (1) Yunanistan-ı kadim şehirlerinde olup Korins Körfezi ile Atina beyninde vaki bir şehirdir

ol hâlde hiç olmazsa halk beni parmakla göstererek bu da Salamin'de [Salamis'ta] âr firari irtikâp eden Atinalılardandır dediklerini işitip dil-hun olmazdım ey Atinalılar ne duruyoruz gördüğümüz hakaretin intikamını alalım ve be-gayr-ı hak düşman elinde bulunan mesken-i latifimizi istirdat edelim vadisinde bir makale-i müessire irat eyledi şu kelimât Atinalılara bir derece teessür etti ki karar-ı sabıklarımı derhâl fash ederek tekrar Migaralılar aleyhinde ilan-ı harbe karar verdiler Solon serasker intihap olunup mevcut maiyeti olan askerle birtakım balıkçı kayıklarına suvar oldular arkasından otuz altı kürekli kadırğa dahi geldiği hâlde gidip Salamin [Salamis] kurbunda bir mahalle demir attılar mahall-i mezkûr ahali suret-i hâlden bihaber olarak birtakım gemiler geldiğini uzaktan [28] gördüklerinde içlerine gulgule düşerek harbe amade oldular ve bu gemilerin ne maksatla geldiğini anlamak için karşılına bir gemi gönderdiler işbu gemi Atinalıların sefâinine yaklaştıkta Solon bunu tutturup derununda bulunanları ahz ve tevkif ettirdi ve yerlerine kendi askerlerinden en cesurlarını irkâb ile mümkün mertebe gizlendikleri hâlde Salamin [Salamis] tarafına azimet eylemlerini emreyledi ve kendisi kusur askeriyle beraber diğer bir mahalden karaya çıkarak mukabeleye amade bulunan düşman üzerine hücum eyledi ve muharebe esnasında gemi ile gidenler karaya çıkıp bilâ-mâni ve müzâhim şehri zapt ettiler Solon bu veçh ile muzafferiyet-i azimeye nail olduktan sonra muharebede alınan esirleri bilâ-bedel iade ve galebe ettiği mahalle ceng-i ilahi olan Mars namına bir ibadethane inşa eyledi biraz vakit mürurunda Migaralılar tekrar Salamin'i [Salamis'i] almak dâyesine kıyam eylediğinden şu nizamın faslı zımında tarafeyn-i Lakadamun şehri ahalisini hakem nasb ettiler Solon münâzi fi olan işbu Salamin [Salamis] Cezire'sinin zaten Atinalılara ait olduğunu ispat ma'rızında vaktiyle Salamin [Salamis] hükümdarı olan Ayafes'in oğulları olan (Filus) ve (Orifasis) gelip Atina'da temekkün ettiklerini ve kendileri Atina ahalisini silkine ithal olunmak şartıyla cezire-i mezkûreyi Atinalılara terk etmiş olduklarını beyan eyledi ve Salamin'de [Salamis'da] birkaç kabir açtırıp Salaminliler [Salamisliler] mevtalarının yüzünü Atinalıların çevirdiği tarafa çevirdiklerini ve Atinalılara mahsus âdet üzere tabutların üzerine cenazenin mensup olduğu hanedanın ismi muharrer olduğunu irae eyledi bunun üzerine Migaralılar bir şey diyememişler ise de çok geçmeksizin ahz-ı intikam eylediler şöyle ki müddet-i medîdeden beri ve Atina meşâhir-i ricâlinden (Kilon) ve (Migaklis) [Moghakels] nam zatların nesilleri beyninde zuhur eden ihtilaf bir derece iştidât [şiddet] bulduğuna şehir bi'l-küllüye harap olmak derecesine geldi (Kilon) vaktiyle Atina'da zimam-ı hükûmeti

yedine almak üzere bazı tedâbir-i hafiyeye teşebbüs etmiş olduğu meydana çıkararak kendisiyle havadarlarından birkaçı idam olunmuş ve bunlardan kaçıp kurtulanlar (Minru) ibadethanesine iltica etmişler idi ol vakit şehir kethüdası bulunan mumaileyh (Migaklis) [Moghakels] merkum mültecileri hakk-ı ilticaları zayi olmamak üzere bir ipin bir ucu (Minru) zımnında ve diğer ucu ellerinde olarak gelip hâkimler huzurunda muhakeme olmalarına her nasılsa irzâ eyledi ve bunlar ol veç ile mabetten nüzul eylediklerinde ipler kırılmakla Migaklis [Moghakels] işte şu hâl-i mabudenin kendilerini himâyet etmek istemediğine alamet-i aleniye dir diyerek birtakımını ahz ve girift ettirip derhâl bunları ahali katl eyledi ve tekrar ibadethaneye firar edenler dahi ilticasına riayet olunmayarak hemen cümlesi orada ahz ü katl olundu fakat birkaç neferi bazı vücûh-ı belde zevcelerinin şefaet ve ricalarına affolunup halas oldular İşbu hareket-i nâ-marzîya hükkâm ve nesilleri [29] hakkında mucib-i nefret olup ol vakitten beri ve cümle indinde mebguz ve menfur oldular birkaç sene sonra Kilon'nun nesli ziyade kesb-i nüfuz ve iktidar edip tarafeyn beyninde olan buğz ve husumet gittikçe müştred oldu Solon ol vakit hâkim bulunduğundan şu ihtilalin nihayet memleketin izmihlalini dâî olmasından havf ederek münazaanın faslı zımnında iki canipten hâkimler intihap eylemek üzere tarafeyni irzâ eyledi İşbu hâkimler sâlifü'z-zikr Kilon hanedanı lehinde karar verdiklerinden muhalifleri olan Migaklis hanedanından ber-hayat olanlar kâffeten memleketten nefy ve teb'id ve vefat etmiş bulunanların kemikleri mezardan çıkarılarak Atina hükûmeti hududundan harice endâht kılındı bu veç ile Atinalılar beyninde zuhur eden münazaa ve ihtilafı Migaralılar fırsat ittihazıyla harbe kıyam ve Salamin [Salamis] Cezire'sini tekrar zapt ve teshir ettiler şu fesat bertaraf olur olmaz bir diğeri daha zuhur edip bu dahi pek çok netâyic-i vahîmeyi müstelzim olmuştur Şöyle ki fukara-yı ahali ziyade medyun olduğundan kanun-i memleket iktizasınca pek çok kesân dâyinlerinin pençe-i esaretine giriftar olup dâyinler bunları dil-hâhları veç ile istihdam veyahut bey' ederler idi Ahali şu hâle tahammül edemediğinden birtakımı tecemmu ederek içlerinden birisi yevmi mev'utta ifa-yı dine muktedir olmadığı hâlde esir edilmek usulünün lağv olunması ve Isparta'da olduğu misillü kâffe-i emval ve emlak-ı beynü'l-ahali müsavat üzere taksim kılınması zımnında yeniden bir reis intihabına karar verdiler bu vesile ile dahi ateş-i ihtilal bir derece iştilal eylediğine bir veç ile teskini çaresi bulunamadı Şu maddenin dostâne fasıl ve tesviyesi zımnında tarafeyn rızasıyla Solon intihap olundu mumaileyh işbu memuriyet-i müşkülenin kabulü hakkında evvel emirde suûbet göstermiş ise de mücerret vatana bir

hizmet etmek arzusuyla muvafakat eyledi mukaddemleri daima Solon (müsavat her türlü münâzaatı def eder) dediği cihetle herkes buna kendi meramına muvafık suretle mana vererek fukara takımı Solon'un bundan muradı mâla-umum ahali müsavatta tutulmak ve ağniyâ ise kâffe-i hâlette herkesin asıl ve nesebine ve kadr ü itibarına göre muamele kılınmaktır efkârına zâhîb oldular şu keyfiyet-i Solon'un tarafeyn nazarında dahi bir derece memdûhiyetini mucip oldu ki hükümdarlığı kabul eylemesiçün iki taraf dahi rica ve niyaza başladılar işte münazaatta medhali olmayanlar dahi def-i fesada bundan başka çare bulunmaz itikadıyla kemal-i iffet ve istikamet ve fart-ı rüş ve rüyeti cümle indinde müsellemler olan bir zatın zir-i idaresinde bulunmalarına bi'l-memnunîye muvafakat gösterdiler Solon ise bundan ziyadesiyle tebâüd ederek ol hâlde güruhu mütegalibinden mâdûd olacağı cihetle kat'â kabul etmeyeceğini alena beyan eyledi dostları bundan dolayı kendisine levh ve itap ederek muahharen bunun bir suret-i meşruaya vaz'î mümkün olduğundan mücerret mütegalib lafz-ı bî- [30] mealinden ihtirazen şu mesnet-i refi-yi kabulden istinkâf eylemeniz sade-dillik alametidir Vaktiyle (Timondas) yine bu suretle (Agriboz) hükümdarı olmadı mı ve (Pitak) elyevm Midilli hükümdarı değil midir dediler Solon bu makalâta asla iltifat etmeyip gerek be-hak ve gerek tagallüb tarikiyle istihsal olunan mesânid-i hükûmet filvaki güzel şeyler ise de ol hâlde insanın her tarafı vartalarla [uçurumlarla] muhat olup bir kere derununa duhul olundukta huruç edecek yol bulamaz dedi velhasıl işbu teklif Solon'a bir veçh ile kabul ettirilemedi dostları Solon'un şu hâlini cinnete haml eylediler Solon Atina ihtilalinin def'ine say ve ihtimam ederek evvel emirde ol vakte kadar akd olunan kâffe-i devni min-ba'd hiçbir vakitte mutâlebe olunamamak şartıyla fesh ve iptal ve medyunların zimmetlerini ibra eyledi ve şu kavliyle en evvel kendisi amil olduğunu halka göstermek üzere pederinin terekesinden kendisine ait olan bir meblağ-ı cesimi terk eyledi ve işbu fesadın münşii olan mahâzîrin def'i maksadıyla min-ba'd eda olunamadığı hâlde dâyinin işareti kabul kılınmak şartıyla akd olunacak düyunun keenlemyekün hükmünde tutulacağını ilan eyledi İptida-i emirde iki taraf dahi şu hükümden nâ-hoşnut olup ağniyâ bu veçh ile matlaplarının izâa edilmesinde ve fukara dahi emvalin müsavat üzere taksim olunmamasından naşi münfail oldular ise de badehu tarafeyn dahi işbu nizâmât-ı cedidenin fevâid ve muhassenâtını teslim edip hatta muhaheren Atina şehrinin münkasım olduğu üç fırka beyninde zuhur eden ihtilafın def'i hususunu yine Solon'un uhdesine havale ve dil-hâhi veçh ile kavânin vaz ve hükûmet tesis eylemesini reyine tefviz eylediler Cebel ahalsi zemâm-ı hükûmet kâmilen millet

yedinde olması ve Ovah ahali vüçûh-i memlekette yalnız birkaç kişinin ser-i kârda bulunması ve gemiciler iki gürühten dahi vüçûh intihap olunması dâiyesinde idiler Solon şu maddede mezuniyet-i mutlaka ile hükm-i intihap olunmakla evvela selefi olan Drakon namzatın vaz etmiş olduğu kavânini fesh ve ilga eyledi çünkü kavânin-i mezkûre gayet şedit olup en ednâ kabahat edenler cinâyat-ı azimiye ashâbı gibi katl ile mücazat olunur idi boş gezmek ve bir miktar meyve veyahut sebze sirkat etmek âdetâ katl-ı nefis ve irtikâb-ı küfr ve emsâli kebâir ile siyyan tutulur idi ve hatta kanun-i mezkûrün kemal-i şiddetinden kinayet olarak kan ile tahrir olunmuş denilir idi İşbu kanunun vaz'î olan sâlifü'z-zikr Drakon'a niçin her türlü cerâyim ashâbı için bilâ-fark katl cezasını tayin eyledik diye sual olundukta en küçük kabahat ashâbı bu cezaya müstahak olup büyük cerâyim irtikâp edenler için bundan eşeddini bulamadığımdan demiştir Solon umum ahaliyi mutasarrıf oldukları emval-i itibar ilt üç sınıfa taksim edip hükûmet memuriyetlerinde istihdama salahiyet ita ve fakat kendi [31] kendileriyle taayyüş eden ehl-i sanayii bundan istisna eyledi Bunlar işbu imtiyazdan mahrumiyetlerine mukabil olmak üzere her türlü tekâliften vareste idiler Büyük memurların kayd-ı hayat yani kabahatleri sabit olmadıkça azl olunmak şartıyla birinci sınıftan intihap olunması ve bir ihtilal zuhurunda hiçbir tarafa meyil göstermeyenlerin fezâhatları ilan olunması ve bir zengin kadın ile tezevvüç etmiş bir adamın kuvve-i racûliyyeti münselib bulunduğu hâlde zevcesi kendisinin en yakın akrabasından istediği şahıs ile mukarenet edebilmesi ve kadınların cihazı yalnız üç kat esvap ile esas beyitten ehven pahalı birkaç eşyadan ibaret olması ve irtikâb-ı zinaliden zevç veyahut zevce şu fiilin icrası esnasında basıldığı hâlde idamları caiz olması Solon'un vaz ettiği kavânindendir kezalik kadınların masârifini tahfif ve beyenlerinde mera' olan bazı merasimi ilga ve evladı olmayanlar hîn-i vasiyette tâmu'l-şuûr olmak şartıyla istediklerini varis tayin eylemelerine ruhsat ita etti ve (üzküru mevtaküm bi'l-hayr)¹⁵ emr-i celili veçhile emvatın mezemmet ile yâd olunmasını men eyledi ve bir de emvalini itlâf edenlerin fezâhatı ilan olunarak her türlü imtiyazattan mahrum olması ve ihtiyarlık hâlinde peder ve validesini it'âm etmeyenler hakkında dahi bu veçh ile muamele olunup fakat hîn-i sabâvetinde kendisine bir sanat talim etmemiş ise ol hâlde veledin vâlidini beslemeğe mecbur olmaması ve bir ecnebi kayd-ı hayat şartıyla memleketinden nefy olunmadıkça veyahut bir sanata suluk etmek üzere evlat ve iyaliyle gelip tavattun etmedikçe Atina ahali silkine ithal olunmaması ve memleket uğrunda

¹⁵ [ölülerinizi hayırla yâd ediniz]

pederleri vefat eden çocukların beytülmal tarafından terbiye kılınması ve vasîler taht-ı vesayetlerinde bulunan etfalin valideleriyle birlikte bir hanede sakin olamayıp en yakın akraba dahi vasî tayin olunamaması ve sârikler katli ile mücazat olunup bir göz çıkarıcı adamın iki gözü birden çıkarılması kavâninini vaz eyledi Solon'un işbu kavânini levhalara hak olunarak mecalis azası tamami-i icrasına riayet edip ve ettireceklerine yemin eylediler bunun hüsn-i muhafazasına memur olanlar dahi kavânin-i mezkûrenin hilafî bir harekette buldukları hâlde (Apolon) ibadethanesine kendi cesametlerinde altından bir tasvir ihdâ edeceklerine alâ ruûsü'l-eşhâd kâsem eylediler [şahitler üzerinde başına yemin ettiler] İşbu kavâninin manasında beynü'l-ahali bir gûne ihtilaf zuhur ettiği hâlde tefsir ve tevil etmek üzere mahsus hâkimler tayin kılınmıştı Solon bir gün kavânin-i mezkûrenin tanzimiyle iştilal eylediği hâlde (Anaşarsis) şu teşebbüsünü istihfaf ederek birtakım hutut ile adamların mezalim ve ağraz-ı nefsanîyelerini nasıl men edebilirsin bu makule evâmîr ve nevâhî perde-i ankebute müşabih olup ancak sinekleri zapt edebilir demekle Solon cevabında insanlar beyninde karar verdikleri şeylerin icrasına say ederler ben kanunlarımı bir surette [32] yapacağım ki kâffe-i ahali onu ihlal etmekten ise infaz etmek haklarında daha hayırlı olacağını teykîn edeceklerdir peder ve validesini katledenler hakkında tayin-i ceza etmemiş olmakla bunun sebebi kendisinden sual olundukta peder ve validesini katledecek fena adam bulunabileceğini memul etmediği için demiştir

Solon ekseriya dostlarına yetmiş yaşına varmış biraderim artık ölümden korkmamalı ve meşâkk-ı zindegâniden şikâyet etmemelidir mukarrebîn-i mülûk sayı saymak için oyunda istimal olunur pullara müşabih olup kâdr ü itibarları hükümdarların ağraz-ı nefsanîyelerine menüttür O makule-i mukarrebîn daima hükümdarları kendilerine hoş gelecek şeylere teşvik etmeyip hakikatte faydalı olan şeylere terhib etmelidir - ittibâ etmek üzere aklımızdan âlâ mürşid olmadığından ona müracaat etmeksizin hiçbir kavî ve fiile tasaddî etmemeliyiz - bir adamın yemininden ziyade iffet ve istikametine itimat olunmalıdır - her görüşülen adam derakap dost ittihaz olunmamalıdır çünkü bir kere akd-ı ülfet olundukta inkitâ'yi muhataradan hali değildir hakaretin def'ine medar olacak vesâitin esra' ve akvası onu unutmaktır İnsan itaati öğrenmeksizin hükûmete tasaddî etmemelidir - herkes indinde yalan (meselâ yılan gibi) menfur olmalıdır İnsan mevlasına ibadet ve valideynine hürmet ve eşrar ile ihtilattan mücânibet etmelidir der idi - Solon Pizistrat'ın Atina'da külli taraftar peyda etmek ve zimam-ı hükûmeti yed-i istiklaline

almak için her türlü tedâbire teşebbüs eylediğini hissederek işbu niyetinin kuvveden fiile gelmemesine sarf-ı makderet eyledi bütün ahaliyi bir meydana cem ve kendisi müselleha oraya azimetle Pizistrat'ın teşebbüsâtını cümleye ilan ve şu sırada kelama âgaz ile ey Atinalılar ben Pizistrat'ın niyât-ı fasidesinden bihaber olanlardan ziyade akilim ve mumaileyhin şu niyâtine matla olup da havf veyahut adem-i cesaretlerinden naşı muhalefete kıyam edemeyenlerden ziyade cesurum cümlenize peşrev olarak muhafaza-ı serbesti için muharebeye hazır ve amadeyim dedi şu nasâyihin bir tesiri olmaktan başka Pizistrat'ın taraftarı olanlar Solon'a divâne nazarıyla baktılar Pizistrat birkaç gün sonra kendi kendini cerh ederek hun-âlûd olduğu hâlde bir arabaya rakiba mecme'-i nâs olan meydana azimet ve orada umum halka hitaben güya düşmanları ihanet tarikiyle üzerine gelerek kendisini şu hâl-i pür melâle ilka eylediklerini ilan eylemekle ahali bundan ziyade müteessir olarak guruh-ı muhalifinden ahz-ı intikama kıyam eylediler Solon şu hâli gördükte Pizistrat'a hitaben ey İbn-i İpokras sen vaktiyle Olis'in ittihaz eylediği mesleğe fena taklit ediyorsun Olis düşmanlarımı iğfal için eser-i cerahat göstermişti sen ise kendi hemşehrilerini aldatmak için kendini cerh ettin dedi her ne ise ahali Pizistrat'ın başına tecemmu ettikte mumaileyh [33] kendi muhafazasıçün ahaliden elli müstahfiz talep eyledi Solon bu makule-i muhaddis tedâbirin netâyic-i vahîmeyi müeddî olacağını beyan eyledi ise de ahali ziyade hâl-i tehevürde bulunduğundan Solon'un kavline ihâle-i sem'-i itibar etmeyip Pizistrat'a dört yüz müstahfiz tayin olunmasına ve kalenin zaptıçün münasip miktar asker tahrir eylesine ruhsat verdiler Vücûh-i memleket şu hâlden düçar-i hayret olarak her biri bir tarafa savuşmak istediler ise de Solon yine gayreti elinden bırakmayarak ahaliyi bu bapta isnad-ı hamakat ve cebânetle tâyib ettikten sonra şu tagallüb husulünün men'î sizce emr-i asan idi Fakat şimdi teessüs etmiş olduğundan külliye kam' ve izalesi sizce daha ziyade mucib-i iftihardır dedi Ancak işbu ifâdât ve ihtârâtının asla tesiri olmadığını gördükte doğru hanesine giderek silahlarını alıp senatonun kapısı pişigâhına vaz ve şu veçh ile hitabete ibtidâr eyledi ey vatan-ı aziz elimden geldiği kadar kavlen ve fiilen sana muavenet eyledim cenab-ı hak şahittir ki memleketimin kavânin ve serbestisini muhafazada kat'an tecviz-i kusur eylemedim ey vatan-ı aziz işte artık ben gidiyorum ve bir daha avdet etmemek arzusunu terk ediyorum çünkü ne çare cebâbireye benden başka izhar-ı husumet eden yoktur umum halk onların zir-i kahr ve tagallübüne girmeye mail ve râğıbdır Solon hiçbir vakitte Pizistrat'ın itaatini kabul etmedi ve kendisi vaz edip Atinalıların daima destûrû'l-amel tutulmasına yemin

etmiş oldukları kavâninin tagayyürüne kendisini mecbur etmelerinden havf eylediği cihetle Atina'da ikametle muazzeb olmaktan ise bi'l-ihiyar terk-i vatan ederek memalik seyr ü seyahatini tercih eyledi oradan Mısır'a azimetle ol vakit hıttâ-ı mezkûre mülkü olan Amasis'in dairesinde biraz vakit ikamet eyledi Pizistrat'ın Solon hakkında ziyade vüsuk ve hürmet olduğundan terk-i diyar eylemesinden ziyade müteessis olarak avdetini rica zımında kendisine zirde mestur name-i nevazı Şalame'yi tahrir ve irsal eyledi "Yunaniler içinde memleketimiz hükûmetini zapt eden yalnız ben değilim Kodros neslinden olduğumdan ve Atinalılar mesned-i hükûmeti onun hanedanına hasr eylemeye kase eylemiş olduklarından zimam-ı idareyi kabzayı tasarrufa almaklığım ile kavânin ve irade-i ilahiyeye mugayir bir hareket irtikâp etmedim memleket cumhur tarafından idare olunduğu vakitten ziyade sizin kavânin-i mevzûanızın tamami-i icrasına takayyüd ve itina etmekteyim mukaddemden mevzu olan tekâlîf ile iktifa edip makamıma ait bazı merasim-i tâzimiyyeden başka edâni-i efrad-ı ahaliden ziyade mâye-i imtiyaz olacak bir şeye malik değilim benim niyâtımı ifşa eylediğinizden dolayı size kat'an husumetim yoktur vuku bulan harekâtınız bana adavetinizden naşi olmayıp belki mücerret dâiye-i hubb-i vatan sizi buna ilca etmiş olduğu meczumdur şu muhalefetiniz dahi benim ne veçh ile hareket edeceğimi bilmediğinizden neşet edip falâ [34] ihtimal ki teşebbüsât-ı vakıamı takbih etmediniz imdi kavlime itimat ve mutmainen avdet idiniz ki sizin gibi bir feylesof-ı kâmil benim gibi adamdan korkmamalıdır çünkü öteden beri bana düşmanlık edenlere bile fenalık etmek istemedim geldiğiniz surette benim itikadıma göre sizden hiçbir gûne hıyanet zuhuru nâ-kabil olduğundan sizi eazz-i ahıbbâ ittihaz ve nezdimde her türlü esbab-ı refah ve mahfuziyetinizi ikmal ederim Atina'ya avdetinize mâni diğer bazı esbab mevcut olduğu hâlde istediğiniz mahalde ikamet ediniz ihtiyar-ı gurbet etmenize sebep ben olmayayım da razıyım" Solon'un mektub-ı mezkûre yazdığı cevap-namesidir "Bana hiç fenalık etmeyeceğinizi iyi bilirim çünkü siz tarik-i tagallüba suluk etmezden evvel sizin dostlarınızdan idim ve mezalimden nefret eden eşhâs-ı saireden ziyade nezdinizde mebguz olmamalıyım birkaç müteşerr'in reyile idare olunmaktan ise bir hâkim-i mutlakın taht-ı hükûmetinde bulunmak Atinalılar hakkında daha hayırlı ise herkes kendi efkârına zâhib olmakta sahib-i ihtiyardır Siz zulmenin en ehveni olduğunuzu itiraf ederim mamafih Atina'ya avdet etmemeliyim zannederim zira orada bir serbest hükûmet tesis ve bana teklif olunan hükûmeti reddettikten sonra ol tarafâ avdetim takdirce halkın bana ta'n ve tariz eylemelerine ve sizin teşebbüsâtınızı tahsin eylediğime zâhib olmalarına hakları

olur” Solon İpbandiys’i dahi zirde muharrer mektubu yazmıştır “Benim vaz eylediğim kavâninin memleket hakkında büyük faydası görülmemiş denilir ise onların ilgasiyla dahi memleketçe fevâid-i külliye isticlâb olunamamıştır Şerâyi' ve kavânin vaz edenler memleket hakkında bir hüsn-i hizmet edemeyip ancak dil-hâhları veçh ile icra-yı hükûmet eden hükümdarlar hüsn-i niyet üzere oldukları hâlde onların işine yararlar benim kavânininim bilfarz hiç faydası görülmemiş ise onu fesh edenler Pizistrat’ın zimam-ı hükûmeti yed-i tagallübüne almasına mümanaat etmeyerek esas cumhuriyeti tahrip ettiler başlarına geleceği vaktiyle ben Atinalılara haber vermiştim bana itimat etmediler ve ben hakkı söylediğim hâlde kendilerine müdâhene eden Pizistrat’tan daha ziyade sadakat memul ettiler vuku bulan mesâibin def’i maksadıyla ahaliye peşrev olmaklığı teklif eyledim bana divâne nazariyle baktılar ve Pizistrat’a müstahfizlar tayin edip o dahi bunları şehri taht-ı esaretine almakta istihdam eyledi bunun üzerine ben de terk-i vatan ihtiyar eyledim” Lidiya hükümdarı Krizus Asya’da vaki Yunan memalikini kâmilten harâc-güzâr ettikte ol asrın ashab-ı ilm ü kemalinden pek çok zevât esbab-ı muhtelifeye mebni Yunanistan’ı terk ile Krizus’un payitahtı olan Sardes şehrine hicret ettiler İşbu şehir ol zaman gayet mamur ve meşhur idi muhacirîn-i mumaileyhim orada Solon’un meth ü senasında itrâ etmeleriyle hükümdar-ı müşarünileyh Solon’un mülakatına rağbet ve payitahtında tavattun etmek üzere nezdine avdet eyledi Solon buna cevaben zirde mestur mektubu tahrir eylemiştir “Hakkımda [35] izhar eylediğiniz ve Duula nezdimde fevka’l-gaye rehin-i izzet ve itibardır Cenab-ı Hak şahittir ki eğer çoktan beri bir serbest memlekette ikamete azimet etmemiş olsaydım Pizistrat’ın Atina’da icra-yı mezalim eylediği esnada orada oturmaktan ise sizin memleketinizde ikameti tercih ederdim fakat melûf olduğum tarz-ı taayyüşe iktizasınca herkesin müsavat üzere bulunduğu bir memlekette daha rahat ederim mamafih nezdinizde biraz vakit ikametle kesb-i mahfuziyet etmek üzere ziyaretinize geleceğim” Krizos’un ol veçh ile vuku bulan rica ve ibramına mebni Solon Sardes’e azimet eyledi Lidya [Lydia] memleketinden hin-i mürurunda câ-be-câ azim dârat ve ihtişam [heybetli ve ihtişamlı yer] ashabı birçok zevâta tesadüf edip bunların her birini gördükçe hükümdarın kendisi zanneder idi Nihayet Krizos taht üzerinde câlis ve hâsseten en nefis elbisesini lâbis olarak kudumuna muntazır bulunduğu hâlde Solon huzuruna dâhil oldu bu derece ziyet ve ihtişam müşahedesinden asla suret-i taaccüb izhar etmediğinden hükümdar-ı müşarünileyh Solon’a tevcih-i hitap ile ey mihman-ı aziz ben senin akıl ve hikmetçe olan şöhretini iştirim ve çok seyr ü

seyahat eylediğini bilirim fakat hiç benim kadar zer ü zîvere müstağrak adam gördün mü diye suret-i tefahür gösterdikte horos ve tavusun kıyafetleri daha enfes ve âlâdır çünkü bunlar kendi şahıslarını tezyin ihtiyâr-ı teklif etmeyip esbab-ı ihtişamları muktezâ-yı hilkatlarıdır dedi işbu cevap gayr-i memulden Krizos ziyade müteaccip olup bilcümle hazâininin küşad olunmasını ve sarayında bulunan her türlü zikıymet eşyanın Solon'a irae kılınmasını hademesine emreyledikten sonra Solon'u tekrar huzuruna celp ile hiç benim kadar bahtiyar adam gördün mü dedikte evet gördüm bu dahi Atina ahalisinden Tilos'tir ki bir muntazam cumhur taht-ı idaresinde ırz ve namusuyla ömür geçirmiştir ve iki terbiyeli çocuk ile bunların taayyüşleriçün bir miktar-ı münasip emval terk eylemiş ve silah be-dest olduğu hâlde vatani uğrunda feda-yı can etmek şerefine nail olmuştur Atinalılar mumaiyleh için vefat eylediği mahalde bir mezar bina ve hakkında her türlü merasim-i tevkîr ve ihtiramı icra etmişlerdir dedi Krizos şu cevaptan dahi evvelki kadar müteaccip olarak artık Solon'un belâhatına zâhib oldu ve pekiyi Tilos'tan sonra en bahtiyar adam kimdir dedikte Solon cevaba ibtidâr ederek vaktiyle Kloyibis ve Biton isminde iki birader var idi bunlar gayet şeci ve tûvânâ olduğundan harp ü darpta daima hasımlarına galip gelirler ve birbirini ziyade severler idi Yunun ibadethanesi rahibelerinden olan validelerinin bir gün mabet-i mezkûre kurban götürmesi lazım gelip süvar olduğu arabanın sığırları vaktiyle yetiştirilememiş olduğundan merkum biraderler arabayı çekerek mabede kadar götürdüler ve halk bunların şu hareketini tahsîn ile dua ve sena ettiler valideleri ise sermest-i sürûr olarak haklarında [36] en hayırlısının ihsan buyurulmasını dergâh-ı ilahiden niyaz eyledi kurban resmi icra ve taam tenâvül olunduktan sonra merkumlar uykuya yatıp evvel gece ikisi dahi vefat ettiler dedi Krizos artık bunun üzerine izhar-ı infialden geri duramayarak öyle ise sen beni bahtiyarân idâdına ithal etmiyorsun demekle Solon cevabında öyle ey Lidya hükümdarı vakıa pek çok servet ü sâ mânâ maliksin ve bir hayli tâifelerin hükümdar-ı sahib-i iktidarısın fakat müddet-i hayat pek çok tagayyürâta mazhar olduğundan henüz sermenzil-i zendegâniye vasıl olmamış bir adamın saadet hâline hüküm olunamaz ve devr-i zaman her an hatır ve hayale gelmez havadis tevlit ettiğinden muharebe hitam bulmadıkça fevz ve zafer müyesser olduğuna emniyet ve itimat olunmamalıdır dedi Krizos şu cevaptan ziyade münfail olarak Solon'u huzurundan ihraç edip bir daha mülakatına rağbet göstermedi Ezop Krizos'u eğlendirmek için Sardes'e celp olunup ol esnada orada bulunduğu hükümdar-ı müşarünileyh Solon gibi bir zat-ı âli-kadr hakkında vuku bulan sû-i

kabulünden dolayı müteessif olarak ey Solon ya hükümdarların yanına hiç uğramamalıdır yahut hoşlarına gidecek sözden başka kendilerine bir şey söylememelidir demekle Solon cevabında bilakis hükümdarların yanına uğramamalıdır veyahut mümkün olabildiği kadar nasihat etmeli ve nefsü'l-emirden başka kendilerine bir şey söylememelidir dedi ol esnada İran şahı bulunan Siros validesinin pederi olan İstiyaj'ı hapis ve kâffe-i memalikini zapt etmişti Krizos bundan münfail olarak İstiyaj'ı tesâhub ile İranlılar aleyhine ilan-ı harp eyledi müşarünileyh fevka'l-gaye servet ü sâmâna malik ve ol vakit milel-i saireden ziyade şeci ve cesur bir milletin hükümdarı bulunduğu cihetle kendisince mümteniü'l-husûl hiçbir şey yoktur efkârına zâhib olmuştu fakat hin-i muharebede mağlup ve münhezim [yenilmiş] olarak mezkûr Sardes şehrine ricat ve orada muhasara olunup on dört gün müdafaa ettikten sonra düçar-i esaret olarak ve Siros'un huzuruna getirilerek dest ü pâyına zincirler vurdu ve derhâl bir odun yığının üzerine çıkarılıp Siros'un ve etbâ ve avânın huzurunda ateşe yakılmak üzere Lidya ahalisinden on dört çocuk ortasında rapt olundu mezkûr odun yığınınına ateş verilmek üzere iken Krizos şu hâl-i yeis-i iştimâlde vaktiyle Solon'un kendisine söylediği sözleri tahattur ile bir ah-i cân-sûz çekerek savt-i bülend ile Solon lafzını tezkâr ve bunu birkaç kere tekrar eyledi şu hâl Siros'un mucib-i istiğrâbı olarak acaba bu lafz hâl-i müzayaka ve ızdırapta istigase olunur bir mabut ismi midir diye sual-i keyfiyet için yanına adam irsal eyledi Krizos evvel emirde cevap vermekten imtina etmiş ise de tazyik ve icbar olundukta kemal-i hüzn ve teessüfle ah bu lafz bir zatın ismidir ki hükümdarlar onu hiçbir vakit yanlarından [37] ayırmamalıdır ve musâhabetini her türlü hazâin ve emvaldan ziyade muteber tutmalıdırlar dedi biraz daha tazyik olundukta bu bir hekim-i Yunanidir ki kemal-i saadet ve ikbalimi kendisine irae etmek üzere hâssaten nezdime celbetmiştim Esbab-ı ihtişamıma ne ki endaz-ı rağbet olmayarak bunlar tefahür-i batıldır İnsan akıbet-i hâle nazar etmelidir ve bî-hesap mesâib ve ekdara mazhar olan saadet ve ikbale istinat olunmalıdır vadisinde sözler söylemişti işte kelimat-ı mezkûresinin cümleten hakikat-i hâle muvafık olduğunu şimdi anladım dedi Krizos bunları nakl ü hikâye eylediği esnada odun yığınının aşağı tarafı yanıp ateş yukarı sarmağa başlamış idi Siros Krizos'un işbu kelimatından ziyade müteessir oldu ve vaktiyle ol derece sahib-i şevket ve iktidar bulunan bir hükümdarın hâl-i pür-melali kendisine mucib-i ibret ve intibah olarak ileride kendisi dahi bu misillü bir musibet ve idbara düçar olmaktan havf eylediğinden derhâl ateşin itfasını emreyledi ve Krizos'un mukayyet olduğu zincirleri ref' ettirdi ve hakkında her

türlü merasim-i ihtiramiyeyi ifa edip mehâm-ı umurda nesâyihinden istifade eder idi Solon Krizos'tan mufâratında Sibli memleketine çekilip orada kendi ismine nispetle Solon isminde bir şehir bina eyledi Pizistrat'ın irtikâb-ı mezaliminde ısrar ettiği ve istilasına vaktiyle mümanaat etmediklerinden dolayı Atinalılar izhar-ı nedamet ettiği orada kendisine haber verilmekle Atinalılara hitaben zirde mestûr mektubu tahrir eylemiştir “Şu hâlinizi kahr-ı ilahiye isnat etmeniz mahz-ı hatadır eğer elyevm müzayaka ve ızdırapta iseniz bu mücerret sizin hiffet ve cennetinizin ve vatan hakkında hüsn-i niyet ashabının sözüne itimat etmediğinizin ve mücerret sizi iğfale çalışan bir adamın mevâid-i kâzibesine aldanmanızın semeresidir kendisine müstahfiz asker tahririne rushat verdiğiniz ki bu askerle sizi ilâ âhirü'l-ömr hâl-i esarete tutsun” Yunanistan dâhilinde vaki Koranta memleketi mütegalibi bulunan peryandır suret-i ahvalini Solon'a tahrir ederek nasihat talep etmekle Solon kendisine zirde münderiç cevap-nameyi yazmıştır “Vaki olan eş'arınıza göre birçok kesan hafiyen aleyhinizde akd-i ittifak etmek saddındadırlar kâffesini katl ederek hasmınızın suikastından halas olsanız bile yine emin olamazsınız hiç memul etmediğiniz adamlar yani kendi canından havf eden veyahut sizin emniyetsizliğinizi beğenmeyen veyahut vatanına bir hüsn-i hizmet etmek efkârına zâhib olanlar sizi bir dam-ı belaya düşürürler sizce ittihaz olunacak mesâlikin eslem ve ahseni tarik-i tagallübü bi'l-külliyeye terk etmektir buna muktedir olmadığınız takdirce memleketi gereği gibi taht-ı zabıtaya alarak bir taraftan korkunuz kalmamak ve kimseyi nef'î eylemeğe mecbur olmamak için memalik-i ecnebiyeden miktar-ı vâfi asker celbediniz” badehu Solon Kıbrıs ceziresine azimetle Opi şehri hükümdarı bulunan Filosiper ile akd-ı [38] meveddet eyledi Şehr-i mezkûr gayet gayr-i mümbit bir mahalde vaki olduğundan bunun diğeri bir münasip mevkide inşasını hükümdar-ı müşarünleyh nasihat eyledi ve gayet mümbit ve latif bir eve intihap ve kendisinin tertip ve tedbiriyle buna teşebbüs olunarak hüsn-i husulü müyesser oldu Filosiper bu bapta teşekkür-i eşher-i cedide mezkûru Solon'a nispetle Solos tesmiye eyledi Solon müddet-i hayatında niam ve lezâiz-i dünyeviyeden îraz etmeyip et'ime-i nefîse ve musiki vesair huzûzat-ı nefsânîyeden haz eder idi hiç asıl ve esası olmayarak tasavvur ve tertip olunmuş oyunlardan ziyadesiyle nefret edip bundan cumhur hakkında mazarrat gelir ve fiten ve fesat tevlit edebilir itikadında idi Atina'da ziyada sahib-i nüfuz ve itibar bulunduğu esnada Tispis nam-ı müellif tertip ettiği tracedyayı kendisi oynamaya başladıkta işbu oyunlar yeni bir şey olmak hasebiyle fevka'l-gaye mahzûziyet-i ammeyi mucip olurdu

Solon dahi eğlenceyi sevdiği cihetle bir defa işbu oyunda hazır bulunduğundan tamam oldukça müellîf-i mumaileyhi nezdine çağırıp bu kadar halkın huzurunda kizb irtikâbından utanmaz mısınız dedikte Tisis bu mücerret latifeden ibaret olduğundan bunda hiçbir beis yoktur dedi Solon elinde bulunan asâyı yere vurarak evet öyledir fakat bu makule yalanlar latife addıyla tahsîn olunduğu hâlde çok geçmeksizin bunlar mesâlih-i cumhur vesair mehamm-ı umurda istimal olunur idi Pizistirat hun-âlûd olduğu hâlde kendisini mecma'-ı nâsa nakl ettirdikte Solon işte şu hilekârlıkların menşei şu melâib-i habisedir diye bağırmişti Atina'da her türlü memuriyetlerde istihdam olunmuş zevâtan mürekkep olmak üzere Areopaj isminde bir meclis olduğundan bunun ihdasını bazı müverrihîn Solon'a isnat etmişlerdir bir gün Solon'a kangî [hangi] memleket hakkında kesb-i kemal-i intizam etmiş denilebilir diye sual olunmakla ahali bir veçh ile düçar-ı zulüm ve gadr olmayarak başkaları hakkında dahi bir gûne taaddî vukuunda güya buna kendileri düçar olmuş gibi istihsal-ı esbab-ı indifâna say ve ikdam olunur memlekettir dedi Solon evâhir-i ömründe bahr-i muhit-i garbide vaki olup kendisi Mısır'da iken istihbar etmiş olduğu bir cezire ahvaline dair bir manzuma inşadına ibtidar eylemiş ise de itmamından makdem Kıbrıs'ta bulunduğu esnada otuz beşinci Olimpiyatta ve takriben seksen yaşında olduğu hâlde vefat etmiştir kemiklerinin Salamin'e nakl ve hark olunarak külünü sahraların her tarafına atılmasını vasiyet eyledi vefatından sonra Atinalılar Solon'un ibka-yı namıçün vaz' ettiği kavânin kitabı elinde ve hükümdar kıyafetinde olduğu hâlde tunçtan bir tasvirini imal ettiler ve Salamin ahali dahi ammeye tevcih-i hitap ettiği ve elleri kaftanın içinde mestur olduğu hâlde diğer bir tasviriyle imal ve ikame eylediler Solon cahil kendisinden bir hata zuhurunda başkasına isnat ile onu zem [39] eder ve tâlib-i edep olan kimse bir hata irtikâp ettikte nefsinin takbih edip insan-ı kâmil ise öyle bir hâlde ne nefsinin ve ne de başkasının zem eder der idi Solon'a sahîy kimdir diye sual olunmakta kendi malıyla sahavet ve başkasının malından nefsinin siyanet edendir dedi sıbyanda havf ü hayâdan kangisi [hangisi] memduhtur diye sual olunmakta hayâ memduhtur çünkü hayâ akla ve havf cebânete delalet eder dedi oğluna hitaben mizahı terk et iğbirârın müstevciptir dedi bir defa bir adam kendisine şetm ettikte tahammül edip mukabele etmedi bunun sebebi kendisinden sual olunmakta bir muharebeye girişmek istemem ki onda galib-i tarafeynin erzalı ola dedi at ne ile semiz olur diye sual olunmakta sahibinin gözüyle dedi

Sokrat

Sokrat yetmiş yedinci olimpiyatın dördüncü senesinde yani milattan 464 sene mukaddem tevellüt edip doksan beşinci olimpiyatın birinci senesinde yetmiş yaşında olduğu hâlde vefat eylemiştir Sokrat Atina'ya tabi Elvis kasabasından olup mütekaddimîn indinde müttetik'ün-aleyh olduğu veçh ile ilim ve ahlakça kudemâ-yı felâsifenin cümlesine faik idi pederi taş oymacısı Sofrosin ve validesi kabile Faranet idi İptida fenn-i hikmeti ona Kesagoras'tan ve badehu Erhakaus nam hekiminden tederrüs eyledi fakat hakayık-ı eşyayı taharri ve istiknah ile iştilalin tezhib-i ahlaka medarı olmadığını anlamakla âdap ve ahlaka müteallik mevâda sarf-ı efkâr etmiş ve bu veçh ile Yunanlılar beyninde hikmet-i edebiyenin vâzı hükmünde bulunmuştur Roma meşâhir-i hutabâsından Kikron demiştir ki Sokrat'tan evvel gelen feylesofların cümlesi mücerret hakayık-ı eşyanın taharrisiyle iştilal eylediği hâlde Sokrat felsefeyi bundan tahlis ile heyet-i ictimâiye vazâifine müteallik mevâda tahsis eyledi ve bu veçh ile daima ahlak-ı hamîde ve zemîme ve hayır u şer neden ibaret olduğunun tahkik ve tetkikine hasr-ı efkâr eder idi ve nücuma müteallik mevâd bizim derece-i idrakimizin mafevkinde olup bilfarz buna kudretimiz taalluk etse bile tehziyet-i ahlaka kat'a medarı olamaz der idi işte ol veçh ile Sokrat felsefenin yalnız ahlaka müteallik olan cüzüyle iştilal eyledi ve kendisi kavliyle amel olup gerek sulh ve gerek harp hâlinde hasbe'l-imbân vezâyif-i insaniyeti hüsn-i ifa eylediği cihetle vazettiği usul-i cedide-i felsefe cümle indinde bir kat daha rehin kabul ü tahsîn olmuştur meşhur olan feylesofların içinde yalnız Sokrat cenge gitmiştir bulunduğu iki muharebede dahi her ne kadar mensup olduğu taraf mağlup olmuş ise de kendisi muhataratı iktiham ile ibraz-ı [40] cesaret eylemiştir muhârebat-ı mezkûrenin birinde Zenfon'u (1)¹⁶ ölümden kurtarmıştır çünkü mumaileyh hezimet hâlinde attan düştüğünden Sokrat eğer onu omuzuna alarak kaçmış olan esbi tutuluncaya kadar birkaç yüz kadem getirmemiş olaydı mutlaka düşman yedinde maktul olur idi diğer muharebede dahi Atinalılar külliye münhezim olarak firar etmişler iken kendisi cümleden sonra muharebeden yüz çevirip esna-yı avdetinde dahi bir derece izhar-ı besalet etmiştir ki firarileri takip edenler üzerine hücumla cesaret edememişlerdir Sokrat işbu iki muharebeden başka vakitte Atina'dan dışarı çıkmamıştır sair feylesoflar ulema ile ülfet ederek malumat-ı cedide tahsil etmek maksadıyla memalik-i sairede biraz vakit seyr ü seyahat eyledikleri cihetle Sokrat bu bapta dahi onların mesleğine muhalif hareket etmiştir çünkü kendi usul-i felsefesi tezhib-i ahlak ve marifet-i nefis mesailinden ibaret olup bunlar dahi Atina'da kendi hemşehrileri

¹⁶ (1) Atina'da hükemâ ve müverrihinden ve ümera-yı askeriyeden bir zattır

içinde tahsil olunabileceğinden esfar-ı baide tekellüfatını ihtiyara hâcet görmemiştir ve bundan kat'-ı nazar memleketinde bulunarak hemşehrilerinin tehzib-i ahlak ve ıslah-ı ahvallerine say eylemeği vecibe-i zimmet-i himmet addeder idi hikmet-i edebiye akvalden ziyade ef'âl ile talim olunur bir ilim olduğundan evzâ ve harekâtında akl-i selimin irae eylediği tarik-i müstakimden ser-i mû inhiraf etmez idi bir defa meclis-i belde azalığına tayin olunarak kanun mucibince beyan-ı rey eylemeye kasem etmiş olduğundan ahalinin hilaf-ı kanun olarak dokuz nefer rüesa-yı askerinin katli hakkında vuku bulan hükmüne rey vermekten imtina eyledi hatta ziyade sahib-i nüfuz olanlardan birkaç zat kendisini tehdit etmiş oldukları hâlde ahaliye mûmâşat için yemininde hânis olmak bir ehl-i ırz adama göre yakışmaz dedi Sokrat işbu defadan başka makam-ı hükûmette bulunmayıp âhad-ı nâstan mâdud olduğu hâlde mücerred-i kemal-i iffet ve fazilet-i ahlakı cihetiyle Atina'da bir derece itibar kesbetmiş idi ki hakkında hükemâdan ziyade tevkir ve ihtiram olunur idi umur-ı zatiyesinin tesviyesine oldukça itina edip kendi işlerine bakmayanlar veyahut bu bapta müsamaha ve ihmal gösterenleri takbih eder idi pejmürdelikle ihtişam beyrinde hadd-i itidal gözeterek daima temiz ve hâline münasip elebbüs telbis eder idi her ne kadar kendisi ağniyâdan değil ise de gına-yı tab ve ulüvv-i cenab ashabından olup dersine devam edenlerden dahi bir şey kabul etmez idi sair feylesoflar derslerini satıp şakirtlerinden câllerine göre akçe aldıklarından bu bapta Sokrat'a ta'n u tarizden hali olmazlar idi buna cevaben Sokrat dahi fazilet-i ahlak talimini sanat ittihaz etmiş olan bir adam güya ehl-i ırz adam yetiştirmek ve şakirkdini kendisine muhip eylemek mesai-i vakıasına bedel-i kâfi ve nef'-i vâfi [41] değil gibi başka bir menfaat celbine nasıl kalkışabilir anlayamam der idi Antifon isminde bir safstacı işbu gına-yı tab hususundan dolayı kendisinin ittibâ etmek istemediği bir kaide-i edebiyeyi beyana tasaddî ile bir gün Sokrat'a dedi ki talim ettiğiniz adamlardan bir şey kabul etmemenizde hakkınız vardır bu veçh ile hakiketen ehl-i iffet olduğunuzu ispat ediyorsunuz çünkü siz kendi hanenizi ve elbise veyahut bazı eşyanızı satacak olsanız bittabi bâd-ı heva veyahut dîn bahaya vermeyip değeriyle fûruhtuna say edersiniz fakat bir şey bilmediğiniz kendinizin dahi meczumu olup bu cihetle başkalarına bir şey talimine gayr-i muktedir olduğunuzdan kendilerine talim edemediğiniz şey mukabilinde şâkirdanınızdan ücret kabul etmek mugayir-i nasfet olur şu hareket gına-yı tabınızdan ziyade iffetinize delalet eder fakat Sokrat bu bapta cevab-ı bâ-savab itasıyla mumailiye bi's-suhûle habt eylemiştir şöyle ki bazı şeyler vardır ki hem hüsn-i istimale ve hem de

suiistimale kabildir bir adam kendi bağçesi mahsulünden bir dostuna biraz meyve ihdâ etmek ile satmak beyninde külli fark vardır demiştir Sokrat'ın sair feylesoflar gibi evkat-ı muayyenede ders okutmak için mahsus mahalli olmayıp usul-i tedrisi her nerede olur ise olsun yanında bulunanlar ile sohbet etmekten ibaret idi Militos (1) ¹⁷ Sokrat'a bazı şeyler isnat edip ezcümle Atinalıların mabudu olan ilahlara itikat etmeyerek birtakım âlihe-i cedide ittihaz etmesinden dolayı itham etmiş ise de şu müddeâ mahz-ı iftira olup çünkü Sokrat'ın bu bapta mütemessik olduğu ve kendisinin reyine müracaat edenlere tavsiye eylediği usul daima Apolon kâhininin tenbihatı veçh ile amel olunmak kaziyesinden ibaret idi ve âliheye ne veçh ile ibadet olunmak iktiza edeceği hakkında mezkûr kâhine müracaat olundukça herkes kendi memleketinin usul ve âyini vechile icrayı ibadet etmelidir diye cevap zuhur eder idi Sokrat dahi tamam bu veçh ile hareket edip ilahlara bazı karâbin ve hedâyâ-yı cüziye takdim eder idi İşbu hedâyâ her ne kadar cüzi ve hakir ise de büyük hediyeler takdim edenlerinki kadar makbul olur itikadında idi çünkü kudreti ancak buna müsait olup ind-i ilahide ise kendisine takdim olunan hedâyâ-yı külliye hedâyâ-yı cüziyeden ziyade rehin kabul olamaz ve ehl-i salâhın ihlâs ve ubudiyeti her şeyden ziyade makbul olur itikadında idi Sokrat'ın dua ve münacatı gayet sade ve usul-i zühde ve takvaya pek muvafık idi şöyle ki tayin-i matlap etmeyip hakkında hayırlı olanın ihsan olunmasını niyaz eder idi ve der idi ki mal ve cah talep etmek âdetâ harp etmeye veyahut zar atmaya müsaade istemek gibidir çünkü gerek harbin ve gerek [42] oyunun neticesi ne olacağı bilinemez Sokrat kendisine tereddüdü olanları ibadet-i âliheden men etmedikten başka bilakis mübâlât-ı diniyeleri olmayanları tarik-i tedeyyüne tergiş eder idi Aristo Dimos isminde birisi âlihe-i Yunan'a itikat etmeyip bunlara kurban takdim edenleri dahi tezyif ettiğinden Sokrat'ın şahs-ı merkumu tarik-i tedeyyün ve takvaya sevk ve ithal eylediğini Zenefon nakil ve beyan eylemiştir müellif-i mumailayhin rivayetine göre Sokrat ahkâm-ı kazaya-yı ilahinin temşiyet-i umurunu adamda dahi medhali olduğunu itikat eder idi Sokrat fakir olup fakat şu hâlimden pek hoşnut idi dostan ve şâgirkdanının kendisine takdim ve kabulü için ibram eyledikleri hedâyâyı kabul etse zengin olmak kendisince emr-i âsan olduğu hâlde hedâyâ-yı mezkûreyi reddeder idi zevcesi bu makule usul-i hikmetten zevk almadığı cihetle zevcenin şu hareketinden münfail olur idi Sokrat emr-i maişette bir derece müzayaka ve zahmet çeker idi ki

¹⁷ (1) Atina şua ve hutabâsından bir zattır ki bazı rivayete göre Sokrat hakkında olan azviyyâtının mahz-ı iftira olduğu tebeyyün etmesi üzerine mücazaten katl olunmuştur

sâlifü'z-zikr safsatacı (Antifon) Sokrat'ın şu hâline ta'n ü tariz ile bu fakr u meskenete hiçbir esir bile tahammül edemez ve kıyafetin fakirâne olduktan başka bir libası hem yazın ve hem de kışın giyersin ve daima yalın ayak gezersin dedi fakat Sokrat cevabında eğer saadet sia-i hâl ü tena'umdadır itikadında iseniz hata edersiniz her ne kadar ben zahiren fakir görünür isem de senden ziyade saadet-i hâlim vardır hiçbir şeye muhtaç olmamak havas-ı ilahiyeden olup bu cihetle insanın ihtiyacı ne kadar az olur ise ol kadar makam-ı rubûbiyete mukarib olur dedi sokrat'ın fazâil-i ahlakı cümlesinin tahsîn ve taaccübünü mucip olup bi'l-husus Atina'da fazilet-i ahlaka riayet edemeyenler bile bunun erbabına ser-füru eyledikleri cihetle Sokrat'ın şu hâli şehri mezkûrda fevkalade görünür idi binaenaleyh umum ahali Sokrat hakkında fevka'l-gaye hürmet ve tazim ve pek çok kesân kendisinden telemmüz ederler ve dersini dinlemeyi ve kendisiyle sohbet eylemeyi her türlü huzûzata tercih eylerler idi Sokrat kendi nefsi hakkında şiddet edip sairleri hakkında imkân müsait olduğu derecede lütuf ve mülayemet gösterdiğinden şu hâli bir kat daha celb-i kulûb-i nâsa medar olmuştu dersini istimâ gelen gençlere her şeyden evvel mahâfetullâh ve tarik-i zühde ü takvayı talim ve badehu şehvâta inhimak insanın sermaye-i saadet-i hâli olan hürriyetinin insilâbına sebep olduğunu beyan ve tavzih ile her hâlde hadd-i itidale riayet lazım geleceğini tefhim eder idi ve usul-i tedrisi musâhabet tarikiyle olup bir güne ders hazırlamak âdeti değil idi İttifakı olarak zuhur eden bir mesele üzerine bahis açar ve iptida hall-i şüphe etmek isteyen bir adam gibi bir mesele meydana koyup ol bapta verilen ecvibe üzerine bast-ı makal eder idi İşte her gün birkaç saat bu veçh ile ilm-i ahlak talimine iştilal edip herkes bilâ-mâni huzuruna dâhil [43] ve sohbetinden fayda-i külliye hasıl ederler idi Sokrat'ın her ne kadar te'lîfâtı [tertîp edilmiş eserleri] yok ise de usul-i edebiyesi ve bundan suret-i bahsi Felatun [Platon] ve Zenefon'un asarında meşhuttur çünkü Sokrat'ın şakirtleri olan mumaileyhimanın Sokrat'ın nakilettikleri mevâdda ve bi'l-husus usul-i münazarada meşhut olan ittifakları Sokrat'ın usul-i müttehazesini olduğuna delil-i vazıhtır usul-i edebiyesi hakkında böyle denilemez çünkü Felatun'un [Platon'un] Lisis [Lysis] unvanıyla zapt eylediği bir muhavereyi okuduktan sonra Sokrat'ın dahi kendisine dediği veçh ile Felatun Sokrat'a bazı söylemediği şeyler isnat eder idi fakat Zenefon bu bapta daha ziyade şayan-ı itimat olup çünkü mumaileyh Sokrat ile diğer bir zat beyninde vuku bulan muhâverâtı vukuu üzere nakil eder idi - her kişi tarik-i tedeyyün ü takvaya sevk ve terğib eden bir zata küfür ve ifsat-ı ahlak isnadıyla katline hüküm olunması doğrusu garaib-i ahvaldendir vakıa şu

zulüm-i sarih bir ihtilal esnasında ve otuz hâkim-i zaman-ı fetret-neşanında vuku bulmuştur bu vakanın ne veç ile olduğu berveçhe âti beyan olunur - işbu otuz hâkimden (Karitiyas) ile (Elsiybiyat) vaktiyle Sokrat'ın şakirdi olup fakat bunların sû'-i ahlakları Sokrat'ın talim eylediği usul-i hekimiyeye tevaful eylemediği cihetle ondan i' râz etmişler idi Sokrat ağraz-ı nefsâniyyesine inhimakinden dolayı bî-muhâbâ kendisini tevbih eylediği cihetle Karitiyas Sokrat'ın en büyük düşmanı olup mesned-i hükûmete geçtikte Sokrat bunların mezalim-i vakıasına kat'â tahammül edemeyip haklarında serbestâne söz söyler idi hatta her gün ahaliden birçok bî-günahları katleydiklerini gördüğü cihetle bir mecliste demiştir ki ra'y etmek üzere kendisine bir miktar inek teslim olunan bir adam bu inekleri günden güne zebun ve âdetleri noksan olarak götürdüğü hâlde kendisinin nâ-ehil çoban olduğunu itiraf etmez ise pek garip olur otuz hâkimin ashab-ı nüfuzundan olan mumaileyhma Karitiyas ile Hariklis Sokrat'ın şu misalden muradı kendileri olduğunu fehm eylediklerinden evvela Atina'da fenn-i hitabet taliminin men' i hakkında bir kanun vaz eylediler ve her ne kadar Sokrat hiçbir vakitte bu sanatı icra etmemiş ise de bundan murat kendisi olup bu tarik ile âdeti üzere dostlarıyla ilm-i ahlaka dair sohbet eylemesinin men' i dâiyesinde bulduklarını teferrüs eyledi - bunun üzerine kanun-i mezkûrun vâzı'ı olan mumaileyhmanın nezdine gidip istihzah-ı meram eyledi ve irat ettiği esile-i dakikaya cevap vermekte muzdarip olduklarından genç adamlarla musahabet etmek kendisince memnu olduğunu katiyen beyan eylediler Sokrat sinn-i şebâbetin kaç yaşına kadar şümülü olacağını onlardan sual etmesi üzerine otuz yaşından aşağı olanlara genç nazarıyla baktıklarını söylediler Sokrat buna cevap vererek mesela birisi gelip Hariklis veyahut Karitiyas nerededir diye sual etse hiç cevap vermeyim mi dedikte Hariklis [44] evet deyip Karitiyas dahi senin makalâtından sem'lerine gelmiş olan birtakım eşhası şimdiden sonra başına cem edemeyeceksin dedi Sokrat buna tabi olanlardan birisi merhamet ve nasfet nedir diye sual eder ise yine cevap vermeyim mi dedikte Hariklis evet çobanlar bile sual etse yine cevap vermemelisin ve sen de ineklerin adedini azaltmalısın dedi bunun üzerine Sokrat sâlifü'z-zikr sığır misali mumaileyhimayı ziyade iğzâb edip hakkında fevka'l-gaye husumetlerini celbetmiş olduğunu fehm eyledi

fakat Sokrat'ın fazâil-i ahlak ile şöhreti olduğu cihetle aleyhinde bir dava ikamesiyle murafaasının icrası enzar-ı nâsta müstehcen olacağı cihetle evvel emirde namus ve itibarının kesri iktiza edeceğini tasavvur eylediler Aristofan nam birzat Sehab isminde bir komidya tanzim edip bunda Sokrat güya batılı hak suretinde irae eylemek usulünü talim

eylediği gösterildi işbu komidyanın Sokrat hakkında sū'-i tesiri müşahede olunmakla Militus birtakım ithamâta kıyam ile evvela Sokrat Atinalıların mabudu olan ilahları inkâr ile âlihe-i cedide ittihaz ve saniyen gençleri ifsat edip yani bunlara valideyn ve akrabalarına ve hükkâma hürmet etmemeği talim eylediğini iddia ve işbu iki cinayetten dolayı katlini talep eyledi otuz hâkim bi'l-husus sâlifü'z-zikr Karitiyas ile Hariklis Sokrat hakkında her ne kadar husumetleri derkâr ise de eğer kendisi bazı mertebe suret-i medar göstermiş olsaydı katline hüküm etmeleri müşkil idi fakat def-i davada ziyade salabet ve ulüvv-i cenab izhar ve hatta bazı mertebe kabahatli olduğuna haml olunur mütalaasıyla ceza-yı nakdî vermekten dahi imtina edip bi'l-husus ne makule cezaya müstahak olduğu kendisinden sorulduktan bakiye-i ömründe şehir imaretinde ikame olunarak beytülmalдан ittifak olunmağa müstahak olduğunu kemal-i mekânentle söylediği cihetle hükkâm şu hareketinden bir kat daha münfail olarak katline hüküm ettiler Lisis isminde bir feylesof Sokrat'ın beraat-i zimmetine dair bir makale tanzim edip huzur-ı hükkâmda kıraat eylemek üzere kendisine ita ettikte Sokrat bunu mütalaa eyledikten sonra pek âlâ olmuş fakat benim işime yaramaz diyerek sahibine iade eyledi Lisis mademki tahsîn ediyorsunuz neçün işinize yaramaz diye sual ettikte azizim bazı elbise ve ayakkabıları pek âlâ oldukları hâlde bana yaramaz denilemez mi diye cevap verdi filvaki makale-i mezkûre pek belîğ ve müessir ettiyse de Sokrat'ın istikamet ve hulûs taviyetine nâ-çesban bir surette kaleme alınmıştı Sokrat katline hüküm olunduktan sonra mahbese götürülüp baldıran otu hülâsası tenâvülünden müteessiren birkaç gün sonra vefat eyledi ol vakit Atina'da katline hüküm olanlar bu suretle idam olunur idi Diyocans Layrık'ın beyanına göre Sokrat iki defa tehhül etmiştir fakat bunlardan yalnız Zantip [45] maruf olup bundan Sokrat'ın Temprokles isminde bir oğlu tevellüt eylemiştir merkuma sū'-i ahlak ile meşhur olup Sokrat bunun her türlü eza ve cefasına tahammül eder idi ve eğer refakatine tahammül edebilir isem artık dünyada benim için tahammül olunmayacak bir şey kalmaz itikadında olduğumdan bunu tezevvüç eyledim der idi Sokrat bazı hâlâtta kendisine efkâr-ı sâibe ilka eder bir periye mukarin olduğunu iddia eder idi Felaton ve Zenefon ve diğer kudemâ-yı müellifin bunu zikretmişler ve hatta Polotark ve Apole ve Maksim bu bapta birer kitap telif eylemişlerdir Sokrat şakirtlerine min-haysü'l-irade mematta ve tabiat cihetiyle hayatta olunuz der idi katl olunacağı vakit zevcesi feryat ve figana başladıkta Sokrat niçün ağlıyorsun diye sual eyledi Seni be-gayr-i hak katledecekler onun için ağlıyorum dedikte şaşkın ya be-hak mı katlolunmaklığımı ister idin dedi bir genç adam

emr-i tezevvüçte kendisiyle istişare ettikte sakın sen de balığın ağ ile uğradığına uğramayasın çünkü hariçte olan balık ağın içine girmek ve içindeki dışarı çıkmak ister dedi hayvanatın en güzeli kangisidir [hangisidir] diye sual olundukta kadındır dedi insanların hükümdardan menfaati nedir diye sual olundukta irâdetleri olmayarak onlara edep talim eder diye cevap verdi aşk hayvanın bekası için halk olunmuş bir kuvvet olup hayvanı mucib-i tenâsül olan kurbana sevk eder ve hayvanın şahsı baki kalamaz ise de bu veçh ile nevi baki kalır dedi âşıkın en güzele muhabbeti bundan hasıl olacak semerenin en güzel olması hikmetine mebnidir der idi niçün hiçbir vakit sende eser-i hüzn görülmez diye sual olundukta zayı olduğu hâlde mucib-i keder olacak hiçbir şeye malik olmadığı içindir dedi fezâil-i ahlaktan bî-behre olmak mevte muadildir insan icrasını istihsan etmediği fiili hatırına getirmemelidir her şahsın atiyesi himmetine göredir shevâtına esir olanların hürr ve fazıl olabilmesi kadar istibad olunacak şey yoktur insanı kavliyle değil fiiliyle imtihan etmelidir etibbâ hastegânın sebep-i selameti olduğu gibi kavânin dahi mazlumînin sebep-i selametidir vermeyecek şeyi vermek ile verilecek şeyi vermemek müsavidir uyhu [uyku] küçük ölümdür ve ölüm büyük uyhudur [uykudur] der idi

Eflatun

Eflatun seksen sekizinci Olimpiyatın birinci senesi yani milattan dört yüz yirmi beş sene mukkadem tevellüt edip yüz sekizinci olimpiyatın birinci senesinde seksen bir yaşında olduğu hâlde vefat etmiştir Eflatun muskit re'si olan Atina şehrinin eşref hanedanından birine mensup olup mezhebinin ulüvv-i kadr ü şanından kinaye olmak üzere [46] Eflatun ilahi unvanıyla şöhret bulmuştu pederi Kodrus (1)¹⁸ sülalesinden Ariston ve validesi sâlifü'l-tercüme hükemâdan Solon neslinden Priksiyon'dur İptida ismi Aristoklis idi fakat kendisi uzun boylu ve mülahham ve bi'l-husus vesü'l-cebhe ve arizü'l-iktaf olmak hasebiyle badehu Felaton (2)¹⁹ tesmiye olunup bununla şöhret-şiar olmuştur - rivayet olduğuna göre henüz beşikte iken arılar dudağına bal dökerler idi ve bu dahi ebnâ-yı vatani beyninde mâye-i imtiyazı olan fesahat-ı acibesine beraat-ı istihlâl addolunur idi hengâm-ı sabâvetinde şiire heves edip birkaç mersiye ve iki tracediya [tragedya] (3)²⁰ nazm eylemişti Fakat ilm-i hikmetle iştigale başladıkta bunların hepsini ateşe atmıştır pederi kendisini terbiye ve talim için Sokrat'a takdim ettiğinde yirmi yaşında idi Sokrat

¹⁸ (1) Atina hükümdârlarının en sonrakisidir

¹⁹ (2) Plato Yunan lisanında enli manasındadır

²⁰ (3) Bir vaka-i mü'lime ile müntehî olur hikâye-i manzumedir ki tiyatrolarda oynatılır

bundan bir gece mukaddem rüyasında kucağında kuğu kuşu yavrusu görüp işbu kuş tüyleri geldikte kanatlarını açarak ve nagamât-ı nefise terennüm ederek kemal-i cesaretle evc-i semaye uruç eylemişti Sokrat işbu rüyayı Eflatun ile tabir edip mumaileyhin bir gün evc-i îlâyı iştihara vasıl olacağına fal addeyledi Felatun Sokrat'ın vefatına kadar kemal-i sıdk ve hulûs ile meclisine mülâzemet edip fakat vefatından sonra Heraklitis mezhebine tabi (Kratile) ve (Parmenit) mezhebine salik (Hermojins) nam hükemâya intisap eyledi yirmi sekiz yaşına vasıl oldukta Sokrat'ın diğer şakirdanıyla beraber Eklidis'ten telemmüz eylemek üzere (Migar) şehrine azimet ve oradan (Siren) şehrine giderek mahall-i mezkûrda Tevderos'tan ilm-i hendese tahsiline mübâderet ve badehu İtalya'ya geçerek ol zaman pek meşhur bulunan Fisagorsilerin derslerine müdâvemet eyledi İşbu esâtize-i izamdan telakki ettiği ulum ile iktifa etmeyip Mısır ulema ve hükemâsından dahi iktibas-ı envar-ı ilim ve marifet etmek üzere memleket-i mezkûreye azimet eyledi ol esnada Asya'da bulunan muhârebât mâni olmuştu mecusilerden dahi istifade eylemek üzere Hindistan'a dahi gidecek idi İşbu seyahatlerden sonra Atina'ya avdet edip (Akademi) isminde bir karyede temekkün eyledi mahall-i mezkûrun havası vahim ise de semen ve âfiyet tâmmesini ıslah ve tadil etmek maksadıyla mahall-i mezkûru hâssaten intihap eyledi ve filvaki bu ilacın tesirini görüp şöyle ki evvela bir humma-yı murabbaa müptela ola Bunu tamam bir buçuk sene çekti Fakat perhiz ve kanaate ziyade dikkat ettiği cihetle illet-i mezkûre mündefi olup evvelinden ziyade kesb-i afiyet eyledi [47] Felatun [Platon] üç kere muharebeye gitmiştir işbu muhârebâtın birincisi Tangar ikincisi Korante üçüncüsü Dilous'da vuku bulup muharebe-i ahirede mensup olduğu taraf galebe eylemiştir üç kere dahi Seçliya'ya gidip ilk defası mücerret seyr ü seyahat (Vatina) cebel-i ateş-feşânın yandığını rüyet etmek için idi ol vakit Sicilya hükümdarı olup gaddarlıkla meşhur bulunan (Diniz) kendisini görmek istediğinden sarayına gidip huzurunda zulüm ve îtisaf hakkında bir derece serbestâne lakırdılar söyledi ki hükümdar-ı müşarünileyh ziyade münfail olarak idamını tasmin etmiş iken bazı zevatın şefaatiyle afv edip fakat katle bedel kendisini nezdinde bulunan Lakudomunya elçisi Bolit nam zata teslim ve esir olarak fûruht eylesesini tembih eyledi Sefir-i mumaileyh dahi Felaton'u (Agina) nam hizireye götürüp orada fûruht etti cezire-i mezkûre ahalisi memleketlerine Atinalıların ayak basması ve hilafında hareket edenlerin katl ile mücazat olunması hakkında bir kanun vaz etmişler idi (Harmender) isminde bir şahıs Felaton'un Atinalı olduğunu ve kanun-i mezkûre mugayir hareket ettiğinden dolayı katle müstahak bulunduğu mahalline ihbar

etmiş ise de bazı hayır-hâhân kanun-i mezkûr adi adamlar hakkında olup feylesoflara şümülü olamaz diye tevil ile sehabet eylediklerine mebni cezireden ihraç olunmak üzere fûruhtuyla iktifa ettiler müsaade-i talihine mebni Kayravânî [Tunuslu] Anisos nam bir zat orada bulunduğundan kendisini yirmi altına satın alıp Atina'ya irsal eyledi Felatun'u iptida satmış olan sâlifü'z-zikr (Polit) bir muharebede mağlup olduktan sonra suda gark olmuştur güya tâife-i cinden birisi vaktiyle merkuma haber vermiş olduğu veçh ile şu felaketler Felatun'a ettiği eza ve cefadan dolayı ceza-yı amelî olduğu rivayet olunur hükümdar-ı merkum Diniz Felatun'un Atina'ya avdetini istihbar ettikte kendisini mezemmet edeceğinden havf edip hatta istifa-yı kusur marazında Felatun'a bir mektup dahi irsal eyledi Felatun yazdığı cevap-namede ol bapta endişe etmeyiniz ilm-i hikmet ile kemal-i iştigalim sizi düşünmeğe meydan vermez dedi Felatun merkum Diniz'in oğlu zaman-ı hükûmetinde orada bulunan hemşehrilerinin ıtlakına ve kendi tebaası hakkında rıfk ve mülayemetle muameleye tergipt etmek maksadıyla Sicilya'ya bir defa daha sefer eyledi fakat dört mâh orada ikamet edip hükümdar-ı merkum nasâyih-i vakıasını kabul etmekten başka Diyoni (1) ²¹ nefî ve iclâ ve pederi gibi mezalim ve taaddiyât icra eylediğini gördükte orada durmak istemedi ve hükümdar-ı merkum her ne kadar kendisini tevkir ve ihtiram ve orada kalması için ibram eylemiş ise de muvafakat etmeyip Atina'ya avdet eyledi badehu üçüncü [48] defa olmak üzere Sicilya'ya gidip mumaileyh Diyoni'un nefyden ıtlakını iltimas ve terk-i hükûmet hakkında hayırlı olduğunu hükümdar-ı merkuma serbestâne söyledi ol dahi iptida suret-i muvafakat göstermiş ise de badehu sözünde sebat etmediğinden half vadinden dolayı tevbih ile bir derecede iğzâb eyledi ki ma'raz-ı telefte bulundu ve Tarantalı (Arhizis) bir sefine ile mahsus bir sefir irsal ederek Felatun'u talep etmemiş olaydı belki katlolunur idi hükümdar-ı merkum Arhizis'in ricası üzerine Felatun'un azimetine ruhsat verdikten başka esna-yı seferde iktiza eden zehâir ve erzakı dahi sefinesine vaz ettirdi Felatun artık bir daha çıkmamak niyetiyle Atina'ya avdet edip ahali kemal-i tevkir ve izaz ile kendisini istikbal eylediler ve bir hükûmet memuriyeti kabul etmesi için her ne kadar kendisine ibram olunmuş ise de ol esnada ahaliye arız olan fesad-ı ahlak cihetiyle ibraz-ı hüsn-i hizmete muvaffak olamam diyerek bir veçh ile muvafakat göstermedi bütün Yunanistan ahali Felatun hakkında fevka'l-gaye hürmet edip hatta bir kere Olimpiyat cemiyetinde bulunduğu hâlde oraya tecemmu etmiş olan tavâif-i muhtelif-i Yunan ta'bâ ziyade mail oldukları her türlü seyr ü temaşayı terk edip

²¹ (1) Dion Siraklosli olup Felatun'un şakirt ve dostu ve Diniz'in damadı idi

Felaton'un müşahede-i didarıyla telezzüz eyledikleri görülmüştür Felatun müddet-i ömrünü hâl-i tecerrütte imrar edip daima kaide-i perhiz-gârı ve kanaate fevka'l-gaye riayet eyler idi eyyam-ı sabâvetinde bile gayet mekâneti olup kahkaha ile güldüğü hiç vuku bulmamış ve daima şehvâtına galip olup nühûr ve gazap hâli dahi görülmemiştir hatta sıgar sinninden beri nezdinde terbiye olmuş bir delikanlı kendi hanelerine avdet ettikte bir gün pederini gazap-nâk görmekle şu hâlden pek müteaccip olarak Felatun'un yanında ben böyle şey görmedim dediği menkuldür yalnız bir defa kölesi bir büyük kabahat irtikâp etmekle onun hakkında bazı mertebe hiddet izhar etti ve ben biraz gazap hâlinde olduğum için şayet hadd-i layıkı tecavüz ederim diyerek merkumun tedibini başkasına havale eyledi Aristo'nun nakli üzere her ne kadar kendisi sevdâvü'l-mizaç ve kesirü'l-tefekür ise de gayet mülayim ve beşuş olup zararsız mizahı dahi sever idi ve şakirdanından (Zenokrat) ile (Diyon) bazı mertebe anif ve şiddetle muttasıf olduklarından tehzib-i ahlak etmek için siz âliheye kurbanlar takdim idiniz diye onlaranasihat eder idi Felatun birçok şakirt yetiştirmiştir bunların en mümtazları hemşire-zâdesi (Sopusip) ve (Zenokrat) ve meşhur (Aristo)'dur hükemâdan (Teyifrast)'ın dahi bu zümreden olduğu mervîdir ve (Demostin) dahi Felatun'a nispet-i dava eder idi işbu Demostin İskender-i Rumi tarafından Yunanistan valisi bulunan (Antepeter)'in elinden kurtulmak için bir mahalle [49] iltica etmişti vali-i merkum tarafından kendisini ahz ve girifte memur olan (Arhiyas) nam zata gidip bu mahalden çıkar isen canına zâmin olurum demekle ruhun bekası hakkında Zenokrat ve Felatun'un makalâtını istimâ etmişken haşa ki ben zilletle hayatı izzetle memata tercih edeyim demiş ve şu keyfiyet sıdk-ı müddeasını müeyyed bulunmuştur Eflatun'un şâkirdânı içinde iki dahi kadın vardır bunların birisi Mantineli (Lasenya) ve diğeri Belyazi şehri ahalisinden Aksiyose idi bunların ikisi dahi ta'allüm eyledikleri ilm-i hikmete daha münasip olur mütalaasıyla daima erkek kıyafetinde gezerler idi Eflatun ilm-i hendeseye ziyade ehemmiyet verip bir feylesof için mutlaka bunu bilmek lazımdır itikadında olduğundan kelimât-ı âtiyeyi medrese kapısı üzerine yazdırmıştı (ilmi-i hendesede mahâreti olmayanlar buraya girmesinler) Felatun'un elyevm mevcut bulunan on iki kıta mektubundan maada bilcümle müellîfâtı muhavere usulü üzere yazılmıştır işbu muhâverât üç kısma taksim olunabilir Birisinde safsatacıları ret ve diğesinde gençlere ilim ve edep talim eder ve üçüncüsünde dahi sinn-i recûliyyete vasıl olmuş olanlara mahsus mevattan bahseyler muhâverât-ı mezkûre bir başka suretle dahi taksim olunur çünkü Felatun sâlifü'z-zikr mektuplarında ve kavânine müteallik

kitaplarında ve (Epinomis) nam telifinde beyan olunan mevâdd kendi mezheb-i mahsusu olup fakat diğer muhâverâtta (Sokrat) ve (Bitme) ve (Parmenidis) ve (Zenon) misillü zevat lisanında söylediği şeyler melhûzat kabilinden olup bunların sıhhatini taahhüt etmez her ne kadar muhâverâtında Sokrat'ın lisanından yazdığı şeyler Sokrat'ın mizacına muvafik ve hin-i mübâhaseden meslûku olan usule mutabık ise de bunlar hakikaten Sokrat'ın kendi efkârı zannolunmamalıdır çünkü Sokrat henüz hayatta iken Felatun'un (Leysis) unvanıyla tertip etmiş olduğu bir muhavereyi Sokrat mütalaa ettikte Felatun bana hiç hatıra gelmemiş şeyler söylemiş diyerek muhavere-i mezkûreyi tekzip etmiştir Felatun'un inşası Aristo'nun şehadetine göre belagati nazm ile sâdegî-i nesir beyninde idi meşâhir-i üdebadan (Kikron) Felatun'un belagatinde itrâ ederek demiştir ki eğer Müşteri [Jüpiter] (1)²² lisan-ı insani üzere tekellüm murat ise ancak Felatun kadar hüsn-i tabire muktedir olur idi kezalik üdebadan (Panotiyos) Felatun hakkında feylesofların Homiros'udur [Homeros] der idi Felatun üç feylesofun reylerinden mürekkep bir mezhep teşkil etmiştir tabîyât ve mahsûsâta Heraklitos'un efkârını kabul etmiş ve mâfevkü'l-tabîyât ve akliyatta Fisagors'a tebaiyet eylemiştir ve siyaset-i ahlakta Sokrat'ı cümleye tercih edip bu bapta yalnız onun mezhebine temessük eder **[50]** idi Felatun usul-i sülûseye kail olup bunlar dahi ilah ve madde ve fikirdir ilah-ı akl-ı kül ü madde kevn ve fesadın heyulası ve fikir dahi bir cevher-i ruhani olup ilm-i ilahide merkûzdur zu' munda idi eğerçi âlem bir ilah-ı halıkın sun'u olduğunu itikat eder ise de işbu hâlikın eşyayı mahz-ı ademden halk ve icat ettiğine kail olmaz idi şöyle ki ilah âlemi mine'l-ezel mevcut olan bir maddeden teşkil ve inşa eylemiştir idi bu surette ilah-ı hâlik madde-i asliyeye bir şekil vererek âlemi halk eylemesi bir mimarın işlenmemiş taşları naht ve bir şekl-i mahsus üzere vaz ederek bir hane inşa eylemesi gibi demek olur Felatun (Epinomis) nam telifinde beyan eylediği veçhle ulvi ve süflî ve mutavassıt olmak üzere üç türlü ilah tasavvur eder idi ulvileri semada sakin olup mahiyetleri ve mekânlarının bu'diyeti cihetiyle insanlar onlar ile ancak âlihe-i mutavassıta vasıtasıyla ihtilat ederler işbu âlihe-i mutavassıta dahi havada sâkin olup bunlara şeytan tesmiye eder idi bunlar âlihe-i ulviyenin vükelâsı makamında olup ilahların evâmirini insana ve insanların kurban ve dualarını ilahlara isal ederler ve bunların her biri muhavvel-i uhdeleri olan mevâkiyi idare ederler ve zuhura gelen hûrak-ı âdat bunların asarıdır ve ilahe-i süfliyye ırmaklarda bulunup bunlar rüyaları temsil ve ilâhe-i mutavassıta gibi bazı garaip irae ederler ve mevcudâtın her cüzü işbu

²² (1) Yunan ve Romalıların mutekitleri olan âlihenin reSIDIR

ilâhe-i süfliye ile memlû olup hatta bunlar bazı kere insanlara görünüp badehu ihtifâ ederler der idi Felatun tenâsühe dahi kail olup bunu Fisagors'tan ahz ile diğeri bir kalıba ifrağ etmişti şu itikadı bazı müellîfâtında musarrahtır Felatun her ne kadar beka-yı ruh hakkında bir muhavere-i belîğ tertip etmiş ise de bu meselede büyük hataları vardır şöyle ki birisi manevi ve diğeri maddi olmak üzere ruhu ikiye taksim etmiş olduğu cihetle gerek ruhun mahiyeti hakkında ve gerek ervah ecsamından mukaddem mevcut olup ecsama hulûl etmek üzere semadan nüzul eder tezkiye olunduktan sonra yine semaya rücu ve orada bir müddet kaldıktan sonra tekrar ecsama hulûl etmek üzere yine arza nüzul eder ve bu veçh ile devir daim olarak televvüs ve tetahhür eyler demiştir Ruhlar vaktiyle hulûl eylediği ecsadda mazhar oldukları hâlâtı kâffeten unutmazlar itikadında olduğundan ervahın tahsil ettikleri malumatın ekserisi vaktiyle kesbetmiş oldukları malumatın tahatturdan ibaret olduğunu iddia ve ervahın akdemiyeti itikadını işbu tahatturât üzerine bina eder idi Felatun mezhebi mesâil-i adidede ziyade makbul ve müstehas görüldüğü cihetle bir minvâl muharrer zamanında Eflatun ilahi unvanıyla şöhret bulup bâdü'l-vefat dahi ulûhiyetine zehap olunmuştur Felatun doğduğu günde vefat etmiştir

[51] (Kelimat-ı Eflatun)

Eşra ile ihtilattan ihtiraz ediniz zira o makuleler size fenalık etmediklerinden dolayı imtinan ederler - evladınızın ilim ve edebini kendi ilim ve edebinize hasr ve kasr etmeyiniz zira onlar sizin zamanınızdan başka bir zaman için halk olunmuşlardır İkbâl hâlinde şehvât ukule ve idbar hâlinde ukul şehvâta tabi olur - afiyileri islah ettiği derece fenaları ifsat eder - insan her sabah aynada kendi yüzüne nazar etmelidir eğer güzel ise bir fiil-i kabih irtikâbıyla güzelliğine nakisa îrasından içtinap ve eğer çirkin ise iki çirkinini bir araya getirmekten hicap eyleye - ihtiyarlığın mevte kurbiyeti olmuş meyvenin rüzgâr esmesiyle yere düşmeğe kurbiyeti gibidir - akıl olan adam yüz geçik efendiye müdarası gibi zamaneye müdara etmelidir - adil olmayan bir hükümdarın mukarrebliğine ve helalinden olmayan servete ve sadaka mukârin olmayan belagata ve mahallinde olmayan sahavete ve hasbi olmayan amal-ı haseneye gıpta olunmamalıdır akl tabii insanın batınında olup ağacın damarları mesabesindedir ve ta'allüm ile hasıl olan akıl insanın haricinde olup ağacın dallarında meyve veren mahalli menzilesindedir - ecsadın kuvveti et'imededen ve ukulun kuvveti hikmetten hasıl olur binaenaleyh ukul hikmetten mahrum kaldıkta ecsadın fıkdanı taamda helak olduğu gibi helak olur - valideler çocuklarını taama başlatmazdan evvel süt ile besledikleri gibi ustad-ı kâmil dahi şakirtlerine ulum-i dakika

tedrisinden evvel ulum-i sehle talim ederle - küfran-ı nimet mahrumiyeti müeddî olur akil olan zat hükümdarların kendisine cefa ve cühelâyâ itibar etmelerinden şikâyet etmez zira bilir ki dünyada kısmetler herkesin kader ve istihkakına göre taksim olunmamıştır - misk her ne kadar ahfâ olursa râyihası münteşir olacağı gibi sâlih dahi her ne kadar salahını ketme say eylese yine anlaşılır - hekim sâlih kimseyi iğfal etmez ve akil-i kâmilî kimse iğfal edemez - mülûke nasihat etmek vahimü'l-âkıbadır - İnsan vakt-i şedâidde ahbâ ve akrabasına ve uhdede ehl-i sadakate ve fakr ü meskenette zevce-i sâliheye ve hin-i mematta hasenâtına itimat etmelidir - cehlden eşedd-i fakirlik ve accepten müthiş yalnızlık olamaz - akil süfehâ ile zevk etmekten ise ukala ile taş taşımağı tercih eder - çünkü iki sınıfın dahi akıbet-i hâllerini bilir - Fâcire tazim etmek fücüruna takviyet vermektir ve ahmağa talim-i ilm etmek beyhude izâa-i vakt eylemektir ve kâfir-i nimete iyilik etmek nimeti heba eylemektir binaenaleyh böyle bir emre teşebbüs olunmak istenildikte evvel emirde mahallin münasip olup olmadığını tahkik eylemek lazımdır - insan kendi ittibânın bile lakırdılarını kesmemelidir zira mugayir-i edeptir - vasiyetiz gece geçirmeyiniz - hayâsızlık kabâyihin en büyüğüdür [52] (İskender'e hitaba) merhametli ol fakat bu merhamet mucib-i fesat olmasın - senden evvel gelenlerden ibret al ve senden sonra gelenlere ibret olma - düşmanın kesb-i kuvvet etmeksizin hâlini tahkik eyle ve fetk büyümezdence evvel retk et - ihsanın mahdut olmasın zira bu suret nâsın emelini sende daha ziyade tevsi eder - hasse ve amme üzerine müsavat üzere hükmet ve bil ki hâssenın salahı ammenin salahındadır - ilim mülûkün ziyetidir - zail olan şeyle tefahür olunmaz ve sabit olmayan şeyle gına hasıl olmaz - muharebede askerinden maktul olanların evladına maaş tayin eyle ve ok tarafından mecruh olanlara bir caize ile mükâfat eyle ve arkasından mecruh olanları yalnız lisan ile tâzir eyle ve sakat olanların bakiye-i ömürlerine kadar infakı senin üzerine vaciptir - leylâ akd-ı meşveret eyle zira onda fikir gündüzden ziyade topludur - ziyade mülayim olma zira halk sana tamah eder ve ziyade şiddet gösterme zira senden nefret eyle - ihvânın uyûb-ı batınalarını teteyyû edenler berhûr-dâr olmazlar Memduha vefat edenler makduha yaşayanlardan bahtlıdırlar halk dest-i zulmünden salim olmadıkça sen nefsin için selamet memul etme hikmet nutuk esnasında ve şecaat gazap hâlinde ve iffet şehvet âleminde bilinir halktan hayâ edip de kendi nefsinden utanmayan nefsinin kendi indinde hiç kadri yok imiş demektir - bir adam kendisine bir şey söyleyip pek uzattığından istimâ edeli hayli vakit geçmiş olduğundan sözünüzün iptidasını unuttum ve nihayetini ise evvelini bilmediğim cihetle anlayamadım bilmem demek bir

derece hoşuma gider ki bildiğim şeyler için dahi bilmem diyesim gelir - insanları zillet hâlinde değil kudretleri olduğu vakit tecrübe etmelidir - altın potada imtihan olduğu gibi insanlar dahi iktidar hâlinde tecrübe olunur zira hayrın hayrı ve şeririn şeri ol vakit meydana çıkar - umur-i cüz'iyede hakkını kaybeden hükümdar umur-i külliyyede bundan salim olamaz ve bir hükümdar kendi reyinin hatasını anladıktan sonra onda ısrar eder ise düşmanları şâd eder - ikab-ı ahireti nazardan kaybetme ve Hakk Teâla'nın sana ihsan buyurduğu nimetleri mülâhaza eyle bir kavme zafer bulduğunda umûma onlar hakkında şiddet gösterme zira onların ekserisi zuafâ ve beriü'l-zimmedir dünyaya şiddetle muhabbet eden fakir olarak vefat eder - şarapta israf süfle-i nâs kârıdır (Mecmua-ı Fünun Münif Efendi)

Beyan-ı Esbab-ı Feth-i Afrikaya

Yirmi altı sene-i hicriyyesinde Mısır ve İskenderiye hükûmetine memur bulunan Abdullah bin Saad bin ebî Sürhî Afrikaya canibine leşker göndermek üzere halîfe-i sâlis Hazret-i Osman radiyallâhü teâlâ anhten istida-yı inayet ve ruhsat ve askerce dahi istimdat [53] ve istiânet eylemesi üzerine taraf-ı hilafet-penâhîden memulüne müsaade ve külli asker ile eşraf-ı sahabeden Abdullah bin Abbas ve Abdullah bin Ömer ve gayrileri ol canibe irsal olundu esna-yı tarikte Akabet bin Nâfi' dahi müslümanlardan bir cemaatle onlara iltihak eyleyip Afrikaya canibine doğru ilerlemeye başladılar Afrikaya memleketi ise kaysar-ı Rum tarafından idare olunup Trablus'tan Septe Boğazı'nda vaki Tanca'ya kadar mümted olan iklimin hâkimi Çerçiz nam bir kimesne olup maiyetinde ekserisi süvari olarak mevcut bulunan yüz binden mütecaviz asker ile beraber asâkir-i İslam ile Trablus tarafında Şebitele nam şehre karîb bir mahalde muharebeye mübaşeretle kırk gün kadar hurûb-ı müteaddide vaki ve tarafeyne zaaf-ı külli-darı oldu Ancak Çerçiz'e göre cedit asker tedariki âsan olup asâkir-i İslamiyenin ise buldukları mahall-i belâd-ı İslamiye'den baid ve merkez-i hilafetle emr-i muhabere munkatı olmakla bundan evvel Afrikaya'ya vuku bulan seferlerde hezimet-i küffara muvaffak olunamadığı misillü bu seferde dahi cünud-ı İslamiyenin avdet ve ricata mecbur olmaları icab-ı hâlden idi Ama beri tarafta Hazret-i Osman radiyallâhü anhü işbu inkitâ-ı muhâberât sebebiyle teşvişe düşüp Abdullah bin Zübeyr Hazretlerini bir cem-i kesir ile ol leşkerin imdat ve ianetine irsal buyurdular İbn-i Zübeyr te'cil-i tam ile müddeti kalîlede nice mesafe katedip ve ittifaka İslamiyânın küffar ile kıtâlları hilalinde Abdullah bin Saad'ın bulunduğu mahalle Hızır gibi erişip taraf-ı İslamiyâna ol veçh ile zaaf-darı olmuşken işbu iane-i nâgeh

zuhurdan kuvvet -i şekîme hasıl ve bir taraftan dahi Abdullah bin Zübeyr Hazretlerinin hüsn-i idare ve tedbiri dahi Çerçiz takımının kâmilin inhizam ve izmihlaline bâdî olup hatta kendi dahi İbn-i Zübeyr'in elinde maktul olmuştur Asâkir-i İslamiye seraskerinin ismi Abdullah bin Saad olup kalb-i leşker onunla mamur ve meymene-i cünud Abdullah bin Ömer ile mansur ve meysere-i asker Abdullah bin Zübeyr'in kudumuyla mesrur ve mukaddime-i cüyüş dahi huzur-ı Abdullah bin Abbas ile pür-nur olduğundan muharebe-i mezkûra harbu'l-ibadile denmekle şöhet bulmuş ve işbu fütuhatin ve Şebitele şehrinin feth ü zapt olunduğunun haberi Abdullah bin Zübeyr ile hâk-ı pây-ı Hazret-i Emîrü'l-mü'minîne irsal kılınmıştır Mezkûr Şebitele şehrinde asâkir-i İslamiye şol mertebeye ganâim buldular ki bahr-i süvariye üçer bin ve bahr-i piyadeye bin beşer yüz zerr-i hâlis isabet eyleyip bundan sonra Abdullah bin Saad Mısır hükûmetine avdet ile Afrikaya hükûmetini Hazret-i Osman radiyallâhü anh taraflarından Abdullah bin Nâfia tefviz olundu bir müddet sonra yani Muâviye İbn-i Ebû Süfyân ve Yezîd bin Muâviye zamanlarında Mısır valisi bulunan Akabe bin Nâfi miktar-ı kifâye-i asâkir-i İslamiye istishap ile canib-i garbe doğru rû-be-rah azm ü şitap [54] olup evvel emirde muhacirîn-i Yunani şamil ve mukaddemleri Kartaca denilen şehir-i kadime ve ol tarihlerde İskenderiye şehrine mesil ve muadil bulunan Siren nam şehri mühimü'l-teshiri dâhil-i kabza-ı feth ü istila ve badehu şimdiki Tunus memleketine doğru yürüyüp ol yerleri fetih ve ol canipte Kayrevan şehrini bina eyledikten sonra akıldan hariç cesaretle cibâl-ı Atlas'ın nevâhî-i cenubiyesine doğru giderek Sus nehri boyunca kadim Sus hükûmeti memleketine dâhil ve Kanarya cezayiri pişgâhında vaki sahil-i Bahr-i Muhit'e vasıl oldu ol asra göre sahil-i mezkûr aksâ-yı arâzi itibar olunmakla Akabe bin Nâfi süvar olduğu esbi ve bir rivayette deveyi Bahr-i Muhit'e sürüp ya Rab şahit ve nazırsın ki işbu derya-yı Ummân mâni meşy ve sereyân olmuştu İsm-i helalini daha ileri götürür idim demiştir İşbu kelamı Musa bin Nusyr söylemiş diye meşhur ise de bazı tahkikata göre Akabe bin Nâfi'den sadır olmuştur Akabe bin Nâfi'n seyr ü fethine muvaffak olduğu arazi-i vesîa Romalıların mukaddema tasarruflarına geçmiş olan Kartaca memalikiyle Nomidya ve Cukurta ve Çoba memleketleri olup leşker-i İslam işbu Moritanya memleketinde Berber nam kavm-ı cengâvere mütesâdif oldu ve eğerçi kavm-ı mezkûr iptidaları leşker-i İslama başlıca muin olmuşlar ise de badehu mukteza-yı cibilletleri üzere îânetlerini ihanete muhavvel ve bilahare hükûmet-i İslamiyenin İspanya'da inkıraz ve izmihlaline bâis müstakil oldular Filvaki bunlar yarım Hristiyan yarım putperest olup ve belki hiçbir din ile mütedeyyin

olmadıklarından fırsat bularak isyan eyleyip Akabe bin Nâfi'yi avd ü ricata ve müstahkem olan Kayrevan şehrine tahassuna mecbur eylediler lakin mumailehy kendine yeniden bazı mertebe takviyet vererek mukabeleye ibtidar eylemiş ise de mahall-i merkumda kabile-i Berberiye hâkimi olan İbn-i Kahayna külli askeriyle muntazır bulunmuş olmayan Akabe'yi ve mevcut askerini ihata birle gerek Akabe bin Nâfi'yi ve gerek asâkir-i İslamiyenin çoğunu şehit ve sağ kalanlarını dahi esir eyledi Bu bozgunluktan sonra Kayrevan şehri dahi Berberiler yedine geçti dâiye-i ahz-ı intikama hamiyet-i diniyye dahi munzam ve bu yerlerin yeniden İslam tarafından fethi ehem ve elzem olduğuna mebni Mısır valisi bulunan Hasen bin Numân asâkir-i cedide tedarik ve Berberiler üzerine hücum edip cümlesini münhezim ve hatta merkum İbn-i Kahayna'nın zevcesini ahz ve girift ederek badehu Akabe bin Nâfi'nin bozulduğu mahalle kadar düşmanı takip eylemiştir Şam'da mütevessid ve sade-i emâret olan Benî Ümiyye'den Abdülmelik bin Mervân'ın karındaşı Abdülaziz mumaileyh Hasan bin Numân üzerine Mısır'a hâkim olup bütün memleket-i mağribi istihlâs-ı vasiyet-i Muhammediye'yi mağrib-i aksâya isal eylemek üzere Musa bin Nusyr'ı tayin eyledi elhak bu zat nice nusrete muvaffak [55] olup İslamiyanın medar-ı mefhareti olan birkaç zevat-ı nadirenin birisidir Berber kavmi cengâver ve cesur ve öteden beri bencillik ile meşhur bir millet olup eğerçi İslamın şiddet-i hücumuna pek de mukavemet edememiş ise de tamamen dahi mağlup olmamışken bu kere Musa bin Nusyr'ın kuvve-i bâzûsuna tâb-âver-i mukavemet olamayıp kâmilen münhezim ve perişan olduklarından bu muzafferiyet-i tama işbu zatın nîk namını ayyuka çıkarmıştır Musa her ne mahalde Farsan-ı Berberyan'a tesadüf eylediye hâkla yeksan eyleyerek ve taht-ı inkıyada çektiği rüesa-yı ahşam-ı Berberiye'den rehin alarak cebâl-i müteselsile-i Atlasın yani cebel-i Deren nam kûh-i serferâzın cenubunda vaki çöllerden gidip Akabe bin Nâfi'in vusul bulduğu ta-sevâhil-i aksâ-yı garbe kadar olan memalik ve arazi-i vesîayı zir-i tasarruf-ı İslamiyâna aldı ve bu veçh ile din ve millete ve belki bütün cins-i benî âdeme hizmet-i mebrura arz eylemiş oldu ve Abdülaziz ile Mervân nam oğulları nice hidemâta istihdam eylemiş ve mağlubeyn hakkında icra-yı hüsn-i muamele ve kemal-i adl ve nasfet ve tedâbir-i hekimâne ve muhakkikâne ile neşr-i envâr-ı ma' delet edip Ba'on Mennan din-i mübin-i İslamı tamim ve ilana muvaffak olmuştur bu veçh ile Berberilerden pek çok asker cem edip leşker-i şüceân şîrdilân-ı ehl-i imanı kat-ender kat tezyit ve tevfir eylemekle zamirinde merkûz olan nice fütihat-ı celilenin cilve-ger menassa-ı şühut olmasına bâis ve Tanca şehrinde iken İspanya ülkesini feth ü teshir birle

tevsi-i memleket ve büldan ve tezyid-i şevket-i ehl-i iman eylemek tasavvuruyla tedârikât-ı mukteziyeye müteşebbis oldu lakin bu fütuhâtı nakil ve tahrirden evvel İspanya memleketinin ahval-i sabıka ve hazırası ecmelâ nakil ve beyan olunmak münasip görülmüştür

İspanya'nın Ahval-i Kadimesi

Milad-ı Hazret-i İsa'dan tahminen bin beş yüz sene evvel Fenikya ahalisi seyr-i sefâin ve emr-i ticaretle meşgul meşhur bir kavim olduklarından ticaretgâh edinmek üzere İspanya sevâhiline vücut ve nüzul birle Bahr-i Sefid sevâhilinde Ebdara [Suluya] ve Malaka ve Bahr-i Okyanus sevâhilinde dahi gadir şehir ve limanlarını ve Betlis [Baetis] nehri üzerinde İşbîliye ve Kurtuba şehirlerini bina eyleyip الكای mezburu dahi kendi lisanları üzere mektum manasına olan İspan lüğatinden İspanya lafzıyla tesmiye etmiş oldukları rivayet kılınır Ba'de zaman Yunaniler gelip müteaddit şehirler bina ve bunlardan sonra dahi Kartaca ahalisi hem cenk ü sefer ve hem de ticaretle meşgul olduklarından İspanya'yı feth edip azim ticaretgâhlar peyda eylemişken cümlesi Romalıların yed-i tasarrufuna geçip ahalisi bunca ecnas-ı muhtelifeden mürekkep olduğu hâlde İspanya ülkesi hayli müddet zir-i hükûmet-i Romaniyan'da kalmıştı vaktaki hükûmet-i [56] cesime-i mezkûra mânend-i yecüc ü mecüc aktar-ı şimâliyeden ve Bahr-i Hazez canibinden zuhur ve huruç eden akvam-ı vahşiye ile pâyimâl-i kahr u istila oldukta İspanya dahi pâ-zede-i sem-i sûtur olmaktan müstesna olamayıp ve çünkü akvam-ı vahşiye birbirlerini veli ve takip ile geldiklerinden İspanya'nın kıta-i cenubiyesinde bulunan ve Andal kavmi tahammül edemeyip Septe Boğazı'ndan bi'l-mürur Afrikaya'ya yayıldılar ise de kıta-i mezkûra ol zaman Kaysar-ı Rum yedinde olmayan Jüstinyanus [Justinianus] tarafından meşhur ceneral [General] Blizaryu üzerlerine gidip onları perişan ve tarumar eylemiştir akvam-ı merkumadan kabile-i Kavt İspanya'da takarrür ve bir hükûmet teşkil edip bunun haricinde nice mahalleri hükûmetlerine ilave eylediler İşbu hükûmet-i Kavt dört yüz sene kadar mümted olup miladın dört yüz yetmiş iki senesinden yedi yüz on senesine yani İspanya'nın İslam tarafından fethine kadar yirmi beş adet melikleri gelmiş ve bunların birincisi 472 sene-i miladiyesinde hükümran olan Oriş ve son melikleri 710 sene-i miladiyesinde bulunan Rodrik'tir ki eben an cidden Tuleytula [Toledo] şehri sarayında murabba-nişin-i sandali-i hükûmet olmuşlardır bu müddet zarfında başlıca şayan-ı tahrir-i hurub ve kıtal vuku bulmadığından idare-i mülk ve vaz-ı nizâmât ile meşgul olmuşlar ise de bu müddet-i vefire esnasında tebdil-i tabiat edip hazariyet rahatını her hâlde

meşakk-ı seferyeye bi't-tercih ten-perver olmuşlar idi hususuyla makam-ı hükûmete ik'ad olunacak zat-ı uzmâ-yı memleket müşaveresiyle intihap olunmak âdet-i muzırresi hükümler familyası beynine adem-i itilâf ve muhâsımat bırakıp teşvişat-ı dâhiliyeden ihtilas-ı vakit edemezler idi hatta yedi yüz sene-i miladiyesinde Vitiza sandali-i hükûmete geçip mecbul olduğu redâet-i fitriyesi cihetiyle ebvâb-ı zulüm ve îtisafî bâz ve küşat ve ahalinin ve uzmâ-yı kavmin meyil ve muhabbetlerini tart ve ebat eylediğinden on sene mürurunda makam-ı hükûmetten hal' ve tenzil ve onun hal'ini müzakere eden meclisin intihabıyla yerine idare-i sabıkadan hoşnutsuzluk getiren tarafın reisi bulunan Rodrik sadr-ı hükûmetle tebcil kılındı [ağırlandı] ancak bu dahi hükûmete gelir gelmez selefînin bâis-i nekbeti olan etvar-ı reddiyye ve mumamelât-ı zulmüye âgaz ile (Rahimallâhi nebbâşü'l-evvel)²³ sözünü halka vird-i zebân ettirmekle sâlifü'z-zikr Vitiza'nın oğulları ammeleri Opaş ve İşbilye şehrinin büyük papası vesair-i muhalifin ile istizhar ederek İspanya'nın cihet-i cenubiyesinde bir isyan-ı aleni esbabı tedarikinde idiler işte merd-i dilir Musa bin Nusyr hitta-i İspanya'yı fetih etmezden evvel kavm-i Kavt bu hâlde idiler ve bu zaman dahi halife Velid bin Abdülmelik asrıdır ki pederinin yerine seksen dörtte mesned-i hükûmete cülûs eylemişti İşbu Velid eğerçi hırs ve tamahıyla mevsuf idi lakin mescid-i Resul-i ilâhî [57] tevsî ve Beytü'l-Mukaddes'te olan Mescid-i Aksâ'yı tamir ve Şam'da dahi cami-i Benî Ümmiyye'yi bina ettirip yevmiye on bin amele işleterek beş milyon altı yüz adet dinar sarf eylemiştir ve eğerçi zalim ve gaddar idi fakat iptida yolcular için misafirhane ve gurebâ için bîmarhâne inşa ettirmiştir ve eğerçi lisanı olan Arapça'yı dahi doğru söyleyemez mertebede hilye-i ilm ü marifetten bî-nasip idi ancak ahkâm-ı evâmîr ve nevâhîde onun zamanına kadar Rum lisanı istimal olunur iken bu âdati kendisi lağv edip o makule ahkâm-ı emârat-ı lisan-ı Arabî üzere yazılır oldu ve eğerçi gayetle korkak ve mütelevvinü'l-mizac olup Şam'daki sarayında taşra çıkmamış idi lakin ümerası ism-i evveliydi Aksâyı şark ve garba isal eyleyip hükûmet-i Arap onun zamanında kesb-i şevket ve rif'at eylemiştir mummaileyhin biraderi müslime Rumlardan Ermenistan'ı ve nice memaliki feth edip sevâhil-i Bahr-i Siyah'a ve belki dârül-hükûmet-i Yunaniyan olan belde-i Kostantiniye dîvarına [duvarına] kadar savlet-endaz olmuş ve bir taraftan dahi ümerasından Kâtibe Aksâ-yı Türkistan'ı istila edip hudûd-ı Çine vusul bulunduğu misillü bir yandan dahi Hindistan emiri Muhammet bin Husâmü'l-Takfi Sind ve

²³ [Allah önceki kefen soyucuya rahmet eylesin]

Miltan'ı feth ü teshir eylemiş ve Musa bin Nusyr dahi zikrolunacağı veçhle Avrupa toprağına girmiş idi

Mürûr-ı İslamiyân-ı Bandlis

Musa İbn-i Nusayr mağrip zemini kâmilen kabza-ı tasarrufunda müsahhar ve ahalisini girive-i dalâletten çıkarıp envâr-ı İslamiye ile münevver eyledikten sonra Endülüs ceziresinde dahi velvele-i kûs-i dîn-i Muhammediyeyi tenîn-endaz-ı sâmia-i ehl-i dalâl ve inat yani ifa-yı ferîza-ı gaza ve cihat eylemek üzere halifeden bâ-tahrirat istida-yı ruhsat eyleyip hatta yazdığı arızasında cezire-i mezkûreyi letafet-i mevki cihetiyle Berü'l-Şam'a ve itidal-ı ab ü havaca Yemen'e ve azhar ve atriya hususunda Hint'e ve fuvaka ve ismar bahsinde Mısır'a ve maâdin-i giranbahası hakkında Çin'e teşbih eylediği müspettir bu inha üzerine ol havalinin feth ü teshiri zımında canib-i halifeden talimat irsal olduğuna mebni vali-yi mağrib İbn-i Nusayr ihtiyarlığına ve meşakk-ı seferyeye bakmayıp hatta bazı rivayete nazaran maksad-ı aslisi İspanya'nın fethine muvaffak olduktan sonra Fransa ve Almanya'yı dahi istila ve Macaristan tarafından gelerek Kostantiniye'yi zapt eylemek ve bu teşebbüsle * Letufhanne El-kustantîniyyetu Fe le niğme'l-emîru emîruhâ vele niğme'l-ceyşu zalike'l-ceyş*²⁴ hadis-i şerifi musaddakâne mazhar olmak idi bu maksadının husulü esbabını tefekkürde iken min-gayr-i memul bir sebep dahi zuhur eyleyip sebep-i mezkûru İspanya'ya müruruna in-i fırsat addeyledi şöyle ki İspanya [58] kralı Rodrik tarafından Septe şehri muhafızı bulunan Kont Juliyanos kral-ı merkumdan gördüğü bazı muâmelât-ı gayr-i layıkadan dolayı İbn-i Nusayr'a şehir-i mezkûru teslim edeceğini vaat ve ikrar ve Kavt hükûmetinin hâl ve keyfiyetinden agâh ve haberdar eyledi lakin İbn-i Nusayr Juliyanos'un kelimalarına pek de emniyet edemediğine binaen bir ay istikşaf-ı hâl evvel emirde Berber kavminden sevâhil-i İspanya'ya vukufu olan Tarif bin Malik nam kimesneyi beş yüz nefer Farsan ile büyücek birkaç kayığa irkâp edip doksan bir senesinde irsal eyledi merkum Tarif dahi sevâhilin bir mahalline nüzul eylediğine mahall-i mezkûra badehu bir şehir bina ve Tarif tesmiye olunmuştur mahall-i merkumdan bazı hayvanat ve birkaç esir alıp ve nakil ve ihrac-ı asker hakkında lüzumu olan mevâki'n ahvalini vesair esbab-ı teshiliyeyi gereği gibi ekleyip salimen Musa nezdine avdet ve nakl-i keyfiyet eyledi Musa bin Nusayr bu hususun be-tarikü's-sühûle husule geldiğinden hüsn-i tefe'ül ederek çoktan beri tasavvur ettiği

²⁴ [Kostantiniyye muhakkak fethedilecektir onu fetheden komutan ne güzel komutan; onu fetheden ordu ne güzel ordudur]

fütuhatin kuvveden fiile ihracını tasmin etmekle Septe ve Tanca limanlarında münasip sefineler ihzar ve kabâil-i Berberiyeye'den dahi cesur ve cengâver olanların intihap ile senesi atıye yani doksan iki senesi evvel baharında Tarık bin Ziyad nam kimesneyi serdar nasp ve tayin ederek Babu'l-zukak yani elhâletu-hazihî Septe Boğazı ve Cebelitarık denilen boğazı imrara izam eyledi Tarık dahi cebelü'l-fetih nam burna muttasıl Ceziretü'l-Hadra nam cezire-i sagîreye nüzul eyledi ki elan onda olan şehre El-Cezire tesmiye olunur

Maarif

*Felâhat *her nev zî-ruhun devam-ı hayatı tedarik-i gıda-yı ruzmerreye mevkuf olduğundan hakayık-şinasân-ı Arap fenn-i felâhatı cümle fûnuna takdim eylemişlerdir binâberin bu fenn-i ali kıymet akvam-ı saire arasında mine'l-kadim rençber ve fukara sınıflarına mahsus bir amel-i hakir olup kübrâ ve asil-zadegân onunla iştigali mucib-i zül ve tenezzül addederler iken Araplar beyninde fevka'l-gaye mergup ve muteber tutulup bir fenn-i mahsus şekline konuldu ve ne makule arazi ne gûne ziraata muvafık ve ne türlü tohum ne mevsimde ve ne tarz ile zer'e layık olduğuna ve temyiz-i ecnâs-ı tohum ve hubûbat ve tebeyyün-i emzice-i aşcar ve nebâtata dair lâyuad ve lâyuhsâ kitaplar telif ve tedvin kılındı bu fenn-i mezkûru ilerletmeye ol derece ikdam ve ihtimam olundu ki bizzat gerek halife ve gerek vükela ve vülât ve vüzera ve rüesalarıyla saban sürmeyi kendilerine mâye'l-iftihar addeylediler bu cihetle mukaddema İspanya kıtasında erz ve za'ferân ve dut ve harir ve şeker ve zencebil ve mürr-i sâfi ve şecerü'l-mıhayt ve hurma asla [59] malum değil iken cümlesi husule geldi İbn-i Mukarrî Ebu Abdullah bin Cüz'i'den nakil ile der ki Endülüs'te vadi-i Oş ile Beşere'de nâbit iki nev ağaç vardır ki gayet büyük olurlar içlerinden bir cinsi hâik husule gelip ondan sebat nesiç olunur ve bu husus Endülüs'te pek meşhurdur intiha suret-i ifadeye göre bunun pamuktan başka bir nev şecer olduğu derkârdır lakin Araplar münkariz oldukta bunlar dahi beraber nâbedid olup şimdi hiç birinden bir eser kalmadı ve kıta-i mezkûra kabl-i vürud-ı İslam ne hâlde ise elyevm o hâdedir millet-i İslamiyenin orada hark ve küşat eyledikleri cedâvil ve mecârî ve bâ-avrât ve kanavât ve su terazileri ve zir-i zeminde kârgir zahire anbarları [ambarları] havsala-ı tâdattan birun olup elhâletü-hazihî Belensiye ve Gırnata havalisinde pek çoğu mevcut ve meşhut olduğundan nazar-ı hakikatle bakılsa bugünkü günde İspanyollar bir zaman kemal-i adavetle kahr ü tedmir ettikleri müslümanların masnuat-ı zer'iyeleriyle taayyüş etmektedirler Karmuna [Cremona] şehri civarında hâlâ ibret-gâh-ı inzar-ı seyahin olan kebir su kemerleri dört merhale mesafeden İşbilit şehrine su celbeder ve Gırnata'da

vaki El-hamra sarayının bâğçeleri [bahçeleri] yüksek bir mevkide bulunduğu hâlde Arapların masnûf -ı dest-i himmetleri olan kantaralar sath-i zeminde yukarı suyu is'âd ve âlâ ve ol havali-yi irvâ ve iska ederler müverrih Viyardu der ki felâhata dair Kesoryal kütüphanesinde bulunan bir cilt Arabi kitabı mukaddema Don Joze Antoniyo [Don Jose Antonio] namında bir İspanyol tercüme etmiş olduğundan Endülüs Araplarının bu fende ne mertebe ileri olmuş oldukları ondan münfehimidir bu kitap Ebû -Avm nam bir fazıl-ı kâmilin telif-kerdesi olarak otuz altı bab üzere mürettep ve içinde bu fenne dair fuzalâ-yı mütekaddimînden nakil ve irat olunmuş bir nice mesâil-i mühimme münderiç olmakla buna müteallik daha ne kadar kütüb-i nefise telif ve muahharen zayi ve telef edilmiş olduğu kıyas olunur kitab-ı mezkûrde fenn-i herâset ve ziraat âlâ-veçhü'l-tafsil zikr ü tavzih olunmuş ve başlıca meseleleri zer' olunacak mezâri'in ahval ve tabâyii ve ekilecek tohumun cins ve nevi ve hayvanatın suret-i hıfz ve tevlidi ve eşcarın tefrik-i ecnâsı ve eşinin envâi ve eşcar ve nabâtata âriz olan ilel ve emrazın keşfi ile esbab-ı tedavisi maddelerinden ibaret bulunmuştur ve Ebû Zekerya kitab-ı mezkûrda der ki şol kimse ki bir ağaç gars veya bir tarla zer' ile insan ve hayvana medar-ı tağdi olacak şey husule getirse tasdik etmiş olup ahirette ecr-i cüzüyle nail olur İntiha lakin bu kelam kitab-ı mezkûrun metninden olmayıp belki Sahh-i Buhari'de mestur olan * Mâ min Müslimîn yagris-ü garsan ev yezr' zer'an feye' -külü min hü tayrûn ve insanün ev behîmetün ik' -kâne lehû bihi sadakatün²⁵ * hadis-i şerifinin meal-i alis olmakla ya İspanyol mütercimi hin-i tercümede gaflet etmiş veyahut nüshaların teşvişi mülâbesesiyle veya ret ve tahkik edememiştir

[60] Tıp

İşbu fenn-i ali-kadr umdetü'l-şeref-i Yunan olan hekim Bukrat'ın himem-i külliyesiyle usul ve kaide tahtına girip onun asrından Rumaluslis ile İtalyalı Galin zamanlarına gelince kadar bi't-tedriç ilerlemiş olduğu hâlde onlardan sonra Hristiyanlık taassubu revaç bulmakla bilcümle emraz için edviye ve akakır yerine rukiye ve efsun ve temâim gibi nîrencaat ve tılsimat istimal olunmakta idi bu hâl ile fenn-i celil hemen bütün bütün mahv ve nisyan olunmak derecelerine varmış iken hele din-i İslam pertev-efgen-i Bürûz olup fuzalânın ikdâmat-ı kâmileleri ile zir-i gubar-ı nisyardan sahe-i zîb zuhur oldu bu fende ehl-i İslam'dan hâiz kesbu'l-sabak imtiyaz olan Kimlin huzzakın had ve adedi ancak

²⁵ ["Müslüman bir kişi bir ağaç diker de ondan insan, hayvan veya kuş yerse, bu yenen şey kıyamete kadar o kimseye sadakadır."] (<https://sorularlailslamiyet.com>)

Cenab-ı Allâmü'l-guyuba malum olduğundan bu mebhasta itnaptan ihtiraz ile yalnız içlerinden Bukrat ve Eklipat [Eklipot] gibi şöhret-i şâyia kazanmış ve kütüb ve asarları müteahhirine meâhiz ve merci olmuş olan birkaç hekim-i zû-fünunun zikriyle iktifa ve akval-i atiyeye aynıyla Fransa müverrihlerinden nakil ve tercüme olunur fenn-i mezkûrda gelişmiş fi-vasatü'l-nehâr meşhur ve namdar olan hükemâdan birisi Muhammet bin Zekerya Ebû Bekirî'l Razi'dir ki maskat-ı re'si Horasan olup sene-i hicriyyeden üç yüz on birde vefat eyledi Mumaileyh evkat-ı ömr-i nâzenininden bir dakika zayi etmemeye iltizam ederek ya tesvit veyahut tebyiz ile iştigal eylediğinden yüzden ziyade te'lîfatı olup ekseri ilm-i tıbbî dairedir ezcümle ahkâm-ı tıbbiyyeye müteallik otuz cilt üzere (Havi) isminde bir kitab-ı muteberi ve çiçek ve kızamık illetlerine dair diğer bir eseri vardır ki bunlar el-sine-i ecnebiyyeye nakil ve tercüme edilmiş ve derunlarında münderiç olan ahkâm ve mesâil-i maraz kabulde vaki olmuştur (El-Câmi ve Kitabu'l-Asap) isimleriyle iki kıta kitab-ı kebiri dahi olduğu misillü devlet-i Samaniye tarafından ol vakit Horasan hâkimi bulunan Ebu Sâlih El-Mansur bin Nuh bin Nasr bin İsmail'e takdim eylediği on cilt bir kitabı dahi vardır ki asrında bulunan etıbbâ-yı Arap'ın müttehazları olan usul ve muâmelât-ı tıbbiyyeyi tertip üzere beyan eder hekim-i mumaileyh evâil hâlinde ud tabir olunan sazı çalmak ile meşgul iken onu terk ve tahsil-i ulum ve maarife hasr-ı nefis ile fûnun-ı hekimiyede nadirü'l-akran ve imam ve muktedâ olmuş ve Rey şehrinde ve sonra dahi El-Muktef'i zamanında Bağdat'ta hastahaneler inşa ve idare eylemiştir mumaileyhin tıp üzerine mervî olan nesâyihendendir (ağziye ile muâlece mümkün oldukça edviyeden mübâadet ile ve edviye-i müfret ile tedbir mümkün oldukça mürekkebatan muhteriz ol illetin bidayetinde müdâvât eyle lakin kuvveti sakıt edecek edviye ile mübâşeret etme) ve biri dahi Ebu Ali Hüseyin bin Sinâ'dır ki nevâhî-i Şiraz'dan bir karyede üç yüz yetmiş senesi hilalinde ziya-paş-ı âlem-i şühut olup dört yüz yirmi dokuz tarihinde Hemedan'da mütevârî-i lahd-ı gufran olmuştur [61] müverrihîn-i Efrenciye'den bazıları der ki bu zat-ı meali simat imamü'l-etibbâ ve belki melikü'l-hükemâ ıtlakına şayandır ki müddet-i ömründe görmediği belaya ve mesâib ve uğramadığı devâhî ve nevâib kalmamışken yine müteahhirine sermaye-i tahkik olacak bir nice eser-i bî-bahâ telifine sarf-ı ihtimam ve ibka-yı nam eyledi ezcümle Kanun isminde olan kitab-ı müstetabı altı yüz tarihlerinde Jarar Garmon nam hekim himmetiyle Latin lisanına tercüme olunup badehu her lisana nakil olunmakla havi olduğu mesali-i tıbbiye ve hakayık-ı hekimiyeye Asya ve Afrika ve Avrupa kıtalarında altı yüz sene kadar bilcümle ettibâyâ esas-ı muâmelât ve meâhiz-i

tahkikat oldu Bundan başka fenn-i kimyaya dair bir kitab-ı mergubu ve ilm-i kelame müteallik Kitabü'l Sefa namında bir eser-i makbulü ve ârâ-yı Felâsefe isminde bir telif-i dil-pezîri dahi mevcut olarak hükemâ-yı halef ekser mesailde onlardan hall-i müşkülât ederler ve yazık ki bunlardan maada ol fazıl-ı celilin nice asarı dahi olduğu hâlde onlardan Avrupa kıtası müstefit olamamıştır Endülüs'te iki yüz elli tarihlerinden sonra fenn-i tıp bir mertebe revaç bulmuştur ki onda yetişen etibba-yı hikmet-pirâ altı yüz asrına değin kıtaat-ı saire-i âlemde saha-zîb tayin olan ashab-ı tıbbâ ulema ve addeden hemen muadil ve mukabil gibidir bunların en meşhuru Ebü'l-Kasım Halef bin Abbas'tır ki Medînetü'z-Zehra'da tevellüt edip tarih-i vefatı pek malum değil ise de cüz-i evvelde beyan olunduğu veçh ile Liyon [Lion] kralı Sanşoye Kurtuba'da [Cordoba] tedavi eylemiş olduğundan üç yüz elli senesinden sonra ölmelidir bu zat hikmet-i semâtın fenn-i cerrahiye dair meşhur âfâk olan E't-Tarif nam kitab-ı celili ânifen zikrolunacağı veçh ile cümle Avrupa ettibbasına meâhiz ve merci olmuş ve diriğ ki sair-i asarı kazazede-i desti rüzgâr olmuştur ve bir dahi Şeyhü'l-Ettibba Ebü'l-Velid Muhammet bin Rüşd'dür bu zat fezâil-i semât Kurtuba'da beş yüz yirmi sâli hilalinde tevellüt edip beş yüz doksan beş ve alâ rivayeten beş yüz doksan sekiz senesinde Marakeş'te raht beste-i âlem-i fena oldu Cetvel-i sabıkada gösterildiği veçh ile fazıl-ı mumaileyhin zayı olanlardan maada malum ve meşhur olan müellifâtı birkaç kitaptan ibaret olup içlerinden Halice namında olan kitab-ı mergubu elsine-i ecnebiyeye mütercem ve Avrupa etibba-yı müteahhirîni indinde pek makbul ve muhteremdir bazı rivayete göre mumaileyh ulum-ı hekimiyede yegâne deveran olduğu gibi ulum-ı nakliyede dahi sahib-i yed dolu olduğundan Fıkh-ı Maliki'ye ve ilm-i kalam ve fenn-i tıp vesaireye dair yetmişden ziyade te'lîfâtı bulunmuş ve hususıyla ilm-i fıkhıta olan kemal-i mahareti hasebiyle Kurtuba'da kadı dahi olmuştur hatta Endülüs'ün İtalya kurbiyeti cihetiyle hekim-i mumaileyhin kalam ve hikmete müteallik bazı kitapları oralarda münteşir oldukta herkesin rağbet ve ikbalini celbetmekle sâde-dilân-ı Hristiyan'ın tagayyür-i akayidine sebep olur havfiyla Papa hazretleri ol kitapları toplattırıp usul-i mer'iyye ve kaide-i teşrifat-ı diniye üzere ateşe ilka ve fî-mâba'd rağbet edenlere afaroz resmini icra eylemiştir [62]

Cerraha

İşbu cerrahide ehl-i İslam eslâfi sebkât eylemiş ve belki fenn-i mezkûru onların eline geçmezden dahi evvel yok hükmünde iken yeniden ihya ve ikmal etmiş olduklarından bunun mucidi Müslümanlardır denilse layıktır ezcümle Kaytan yakası tabir olunan amel-

i muslih ile asabetü'l-rienin teşrih ve tafsili zikrolunan Ebû Bekir Razi'nin müellifâtından istinbat olunmuş ve cevârih ve azanın suret-i vaziyetlerine göre istimal olunacak âlât-ı cerrahiye nin pek çoğu Ebü'l-Kasım Halef bin Abbas'ın ihtira-kerdesi bulunmuştur meşâhir-i etibba-yı müteahhirînden Haller nam-ı hekimin Ebü'l-Kasım'ın Et'-tarif tesimiye olunan kitabı hakkında esas-ı fenn-i cerrahi itlak etmesi pek be-câdır ki bu fennin ekser ameliyatı ondan ahz olunmuş ve hatta mesanesinde taş tahaddüs eden kimselerin hayat ve mematı onun zamanına kadar kabza-ı iktiza-yı tabiata muhavvel iken mezkûr taşın sahk ve izalesi ameli onda görülmüştür ve bir de Araplar bu fenni sadece ticaret ve tahsil ile öğrenmeyip belki kimya ve nebat ilimlerinde olan meleke ve maharetleri iktizasınca suret-i yakîniyede bir kaide-i sahihe üzere tahkim ve takvim etmiş oldukları melahû'l-kuli ve kırmız ve inbik gibi mükeddema görülmemiş birtakım âlât ve edevât ve edviye-i müfride ve mürekkebe icat ve ittihaz eylemelerinden dahi müstebandır

Saydele

Yani lisanımızda espiçarlık ve eczacılık tabir olunan fenn-i mahsus tıp ve cerahatin tetimmesinden ve belki onların mevku f-ı aleyhi bulunduğu hâlde zuhur-ı İslam'a değin Attar ve Çerçi makulelerinin ve mâ tûhe avretlerin ellerinde kalıp bundan pek çok uygunsuzluklar tevellüt etmekte ve ekseriya tabibin hastaya sağ lık verdiği ilaç aksine tesir edip (ayın) dârû sebeb-i dert şüd in-râ çi ilaç-est *²⁶ sırrı zahir olmakta idi işte bu fenn-i mergup dahi ehl-i İslam'ın eser-i himmet ve rağbeti ile meydana çıkıp usul ve kaide tahtına vaz olundu ezcümle altı yüz altmış senesi hilalinde vasıl-ı serhad-i harem olduğu hâlde İşbiliye'de vefat eden hekim-i şöhret-şiar Ebu Mervan bin Abdülmelik bu fenne dair E't-Tesir namında bir kitab-ı dil-pezîr telif eylemiş ve kitab-ı mezkûr İtalyan lisanına nakil ve tercüme olunup elhaletü-hazihî beynü'l-etibba me'haz-ı muteber addolunmakta bulunmuştur mumaileyh muasır olan meşhur İbn-i Beytâr dahi fûnun-ı hekimiyede ve hususuyla saydelani fenninde kâmil ve bî-nezir olup cümle müellefâtından yukarıdaki cetvelde muharrir Camiü'l-Edviyetü'l-Müfredet nam kitabı etibba-yı mütekaddimînden Diskoridis ve Galin ve Oribaz nam hekimlerin bu fende yazmış oldukları kitaplardan etem ve Beynü'l-müteahhirîn makbul ve muhteremdir fakat ismi mürur eden İbn-i Reşit ile ibn-i Beytar'dan mukaddem Ebu Bekir Razi Hıyarşembe ve Sinâ Mekki ve Temerhendi gibi telbin-i kabza dair birçok edviye-i mutedile bulup hakka ki nev'-i beşere büyük

²⁶ [ilaç derdin sebebi oldu buna ne çare vardır]

hizmet etmiş ve tasfiye-i mide ve tahliyeyi em'â zımında terkip olunan [63] envâ-ı şuruplar ve ervah-ı miyah mukattara ve lapa ve edhân ve merhemlerin ekseri etibba-yı İslamiyenin dest-yâri-i himmetiyle meydana çıkmıştır mare'l-isim hekim Diskoridos'un edviye-i müfredeye dair olan kitab-ı meşhuru hulefâ-yı Abbasiye'den Caferü'l-Mütevekkil zamanında Bağdat'ta İstefan bin Basil himmetiyle Yunaniden Arabiye tercüme olup fakat derununda mezkûr olan sunuf-ı edviyenin isimleri tamamen Arabiye nakil olunamamakla çoğu aynı ile Yunani olarak ipka kılınmış iken tercüme-i mezkûra muahharen Endülüs'e geldikte mesnet-nişin-i hükûmet olan Abdurrahmanü'l-Nasran'ı onu gayet istihsan edip baki kalan esâmî-i Yunaniyenin dahi lisan-ı Arabiye alınması murat eyledi bu aralık Kostantiniye meliki Armaniyos kendisine bazı hedâyâ ile beraber Diskoridos'un kitabını dahi musavver ve murtesim olarak gönderip hâlbuki Endülüs'e lisan-ı Yunaniyeye aşına kimse bulunmadığından bunun ve hem de sair bu makule kütüb-i atike-i Yunaniyenin Arabiye nakli zımında birtakım mütercim yetiştirilmesi tasmin olunup bunun için lisan-ı Yunanide mahir bir muallim gönderilmesi melik-i müşarünileyh canibinden Armaniyos'a tahrir ve işar kılınmakla hükûmet-i Kostantiniye tarafından dahi Nikola namında bir rahip intihap ve irsal kılındı Rahib-i merkum üç yüz kırk sâli hilalinde Kurtuba'ya vasıl olup ol asırda Endülüs'te haylice etibba-yı İslam bulunmakla bunlar kitab-ı mezkûrda bulunan esâmî-i Yunaniyeyi rahib-i mezkûrdan tashih ve Arabiye nakleyediler bu cihetle tıbb-ı Yunan'dan beriye ellenmedik hiçbir şey kalmadı (Endülüs Tarihi Ethem Paşa)

Devlet-i Aliyye'nin Kuvve-i Bahriyesi

Hazret-i Ömerü'l-Fârûk radiyallâhü anhu zaman-ı hilafetine gelince ehl-i İslam derya seferine salik olmamıştı Amru bin Âs Mısır'ı fethyledikte Hazret-i Ömerü'l-Fârûk Amru bin Âs'a mektup yazıp bahir ne makule şeydir ahval ve evsafını ilam et diye emretmekle Amur bin Âs dahi dergâh-ı Fârûkiye (Ya Emîrü'l-müminin innel bahra hulika azîm yerkabahü halukun zaifun ke dudi ala udi)²⁷ diye cevap yazmağın Hazret-i Ömer ümmet-i Muhammedi siyanet kasdıyla rükûb-ı baherden meneylediğine mebni Kureyş vesaire deryada sefer etmekten imtina eylediler ise de Mısır halkı ve milel-i muhtelifeden memalik-i Mısıriye'de olan tüccar-i an-asıl hurub ve ticarât-ı bahriyeye melûf ve düvel-i sâlîfe zamanlarında ömürleri derya seferine masruf olarak eben an cidden bildikleri

²⁷ [Ey müminlerin emiri, deniz öyle yüce yaratılmıştır ki üzerine zayıf bir yaratılış bindiğinde çubuk üzerinde bir böcek gibidir]

zanaat-ı nafiaları olmakla onlar feragat etmeyerek Dimyat ve Reşit ve İskenderiye vesair sevâhilden sefinelerin işletip ve Süveyş halicinden Yemen ve Hint taraflarına seyr ü sefer edip ticaretlerinden kalmazlar ve sevâhil-i Mısriyye’de bulunan kabâil-i Arap ve zinata ve megaribe kibarını gazevat ve ticarât-ı bahriyeye tergib ve tahrikten hali olmazlar idi [64] lakin Amru bin Âs ile gelen kibar ashap ve onların emsâli müşahhasân Arap tembih-i Fârûki ile mütenebbih olarak iptida-yı emirde muhalefete cüret etmeyip kuvvet ve mal ve ricale malik olan nahliye şeyhi Arfeceten bin Hersemetü’l-Ezdî ve Maskat hâkimi Müslimîni gaza ve cihattan ve mekâsib-i nafiadan meneylemek rey-i savab değildir diye tembih-i Fârûkiye muhalif sefinelere binip Umman vesair sevâhil ve cezayire gaza ettiklerini Hazret-i Ömer işittikte dahi Arfece’ye itap-name irsal ile Amru bin Âs tarafından muaheze ve zecir ettirdi Zira mâye-i asli-i İslam olan evlad-ı Arap henüz kabza-ı teshire geçen yerlerde gereği gibi yerleşmeden bir nicesi sefâine rükûb ile aktâr-ı baideye müteferrik ve perakende olarak merkez-i hilafetten baid düşmeleri kaide-i hikmete muvafık değil idi badehu sevâhil-i Mısriy’ye sükkânından zî-kudret sefine sahipleriyle ona bir İslam dahi müşareket edip refte refte sefinelere rükûb ile kâh gaza ve kâh ticaret için derya seferin eder oldukları Hazret-i Ömer’e mün’akis oldukta nehiy ve menyî teşdit etmeyip sükût ile hâlleri üzere ibka eylediğinden tâ-zaman-ı Muaviye’ye gelince ehl-i İslam muhtasar sefineler ile kâh gaza ve kâh ticaret eylediler lakin bu sefinelerde reis ve âlât kullanan hademenin ekserisi Nusârâ’dan fenn-i deryada mahir kimseler olarak ücret-i azime ile istihdam olunup ehl-i İslam’da ol fûnuna müteallik malumt yoğ idi Hazret-i Muaviye vaktinde Amru bin Âs tekrar Mısır’a vali oldukta ferman-ı Muaviye ile ruy-i deryada gaza için Müslimîne izn-i âm verdi Hazret-i Ömer’in iptida [.....] ve sonra sükûtu ve badehu izn-i âm suduru ne hikmete mebni olduğunu muhakkikîn-i ulema bu veçh ile tevcih edip demişler ki millet-i Arap bidayet hâlde ahval-ı bahriyeden bir şey bilmediği cihetle iptida-yı emirde Hazret-i Ömer onları siyanet maslahatı için meneylemiş ve badehu takım takım ol maslahata mübaşeret ve levazım ve teferruatını ta’allüme mübâderet ettiklerinde alâ sebilü’l-musamehe sükût eylemiş muahharen millet-i İslamiye ol fûnuna aşına olarak ahval-i deryaya epeyce kesb-i vukuf ettiklerinden bahra gaza ve cihada izn-i âm verilmiş ola berveçh-i meşruh izn-i âm sudurundan sonra gazat-ı Müslimîn münasip sefineler yapıp ve Nusârâ’dan ahval-i rüzgârı ve umur-ı buharı layıkıyla arif reisleri icare ile tutarak kendiler âlât-ı harp ve edevât-ı cihat ile girip kâh gaza ve kâh ticaret eder oldular hatta emir-i Mısır Akabetü’n

bin Âmir hicretin kırk yedinci senesinde Rodos ceziresine gaza edip ganâim-i kesire almıştır ve kırk sekiz senesinde Hazret-i Muaviye Kıbrıs ceziresine gaza eyledi diye Tarih-i Hamise'de İmam Vakdi'den rivayet olunmuştur Vasif Tarihi'nde muharrer olduğuna göre Abdülmelik bin Mervan'ın hengâm-ı saltanatında Afrikaya amili Hasan ibn-i Nu'mân'a haber irsal ile Tunus tarafında sefâin-i mütenevvia inşası için darü's-sinâa binası emr [65] edip işte millet-i İslamiye'de iptida yapılan darü's-sinâa budur hâlâ lisanımızda müstamel olan tersane lafzı darü's-sinâadan galattır ol vakit mezkûr darü's-sinâada beş yüzden ziyade firketeye müşabih hafifü'l- mü'ne sefineler yapıp hazır oldukta Tunus havalisi Şeyhi Ziyadet bin İbrahim vaktindeki tarih-i hicretin seksen ikinci senesi idi Ata bin Rabi Abdülmelik tarafından emir olarak evvel donanma ile varıp elyevm Siçliya dediğimiz Saklıya cezire-i azimesini fetheyleti ve doksan bir senesinde hâkim-i Afrikaya olan Musa bin Nusyr tarafından Tarık bin Ziyâd Endülüs tarafına gaza edip Endülüs memleketini ve badehu Sardunya ceziresini fethettiler ve doksan iki tarihinde yine Tarık ibn-i Ziyâd hem kaptan ve hem serdar sıfatıyla bir büyük donanma ile Septe halicinden taşra Bahr-i Okyanus'a çıkıp İspanyollar ile müddet-i medide cenk ederek fütuhâtı azimeye nail oldu İptida Septe Boğaz'ından taşra çıkan İslam donanması işte bu donanmadır Emirlerine nispetle Boğaz'a dahi Cebel-i Tarık tesmiye olunmuştur ol vakit Endülüs'te Got kavmi hükûmet ederek asıl yerli İspanyolları reaya hükümünde istihdam edip payitahtları Tuleytule şehri idi ol asırda ise Avrupa'nın sair taraflarında olduğu gibi İspanya kıtasında dahi ağniyâ pek çok emval ve zikıymet eşya vakf ede geldikleri cihetle büyük manastırlar yapıp bu suretle Tuleytule'de dahi pek büyük bir manastır bina olunarak zikıymet emval ve eşya ile mâlâmâl idi bazı nakâlan-ı ahbar-ı zayıfa Tuleytule'de ol vakit şöyle mamul bir beytü'l-hükme var idi diye rivayet ve tarif ettikleri beytü'l-hükme işte bu manastırdır yohsa [yoksa] ol zaman İspanya'da ilim ve hikmetten henüz bir eser yoğ idi her ne hâl ise bu veçh ile Ruhbân tâifesi ol tarafta pek ziyade nüfuz ve kudret kesbedip bazı şehirlerde bayağı iddia-yı istiklal derecesine gelmiş olduklarından muahharen Got kavminden nevbetle câlis-i sandali-i hükümrânı olan Rodrik nam kral mukteza-yı şecaat-ı zatiye ve hammiyet-i şebâbiyesi üzere Ruhbâ'nın bu derece nüfuzlarını çekemeyerek mezkûr büyük manastırını vurup yağma ettirmiş olduğundan kübera ve ahaliden birtakımı kendisinden dil-gîr olmuş ve bunun üzerine cenub-ı Endülüs tarafında muhafız bulunan Julyanos nam serdarın kızına tasallut etmekle o dahi kendisine hasm-ı can olarak buğz ve kinini icra için Arapları Endülüs tarafına davet

eylemiş olmasına nazaran İspanya kıtası bir istilaya kesb-i istidat eyleyip ol vakit millet-i İslamiye'nin dahi zamanı şebâb-i satvet ve şevketi olmağın kıta-ı mezkûraya ayak bastıkları gibi müddet-i kalîle zarfında her tarafını zapt ve istila ederek ganâim-i kesireye nail olup hele Tuleytule fethinde nasib-i ehl-i İslam olan emval ve zikıymet eşya kabil-i ihsâr değildir işte bunca fütuhât-ı azime ancak kuvve-i bahriye sayesinde vücuda gelmiştir ve gazât-ı Müslimîn [66] bervech-i meşruh kuvve-i bahriyeye malik olduktan sonra be-her sene Mısır'dan ve Tunus ve Afrikaya taraflarından donanma ihraç ile cezayir ve sevâhilde pek çok memalik-i Efrencelere muzaffer ve fütuhât-ı celileye mazhar olmuşlardır badehu Endülüs donanması iki yüz ve Afrikaya donanması yüz elli sefîneye baliğ olup ruy-i deryada kâh ehl-i İslam donanması ve kâh Nusârâ donanması galip olarak cezayir ve sevâhil vilayetlerin yekdiğerinden ahz ve teshir ede gelmeleriyle ruy-i deryada cenk ve cidal eksik olmamıştır

Devlet-i Aliyye'nin evâilinde ekser-i hurub ve kıtal karada olmakla donanma umuruna çendan takayyüt olunmayıp Sultan Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa Rum kayıklarıyla Gelibolu tarafına mürur ederek ol havaliyi teshir ile Rumeli kıtasında bir hayli yerler zamîme-i memalik-i mahrûse olduktan sonra Gelibolu mâberinde biraz kayıklar tedarik olunmuştu badehu İstanbul'un teshirine yalnız kara tarafından muhasarası kâfi olmadığından bahren dahi hücum için kadr-ı kifaye sefâin tertip olunup ancak ol vakit İstanbul ile Galata meyânına zincir çekildiğinden limana gemi imrarı kabil olmamakla Baltaoğlu Süleyman Bey marifetle bir rivayette Sütlüce ardında müceddeden gemiler inşa ile oradan ve bir rivayette Rumelihisarı ardından tertib-i donanma olunup hâlâ Dolmabahçe denilen limanından fenn-i cerasekal mahirlerinin hayret-efzâ tedbirleriyle yağlı kızaklar üzerinde karada gemiler yürütülerek limana indirildikte içlerine metrisler kurularak ol taraftan hücum olunup bu tedbir-i dil-pezir ile şehir-i İstanbul feth ü teshir olundu İşte Devlet-i Aliyye'de en iptida nasp olunan derya beyi işbu Baltaoğlu Süleyman Bey olup Rumelihisarı'nın üst tarafındaki liman-ı meşhur ona nispetle yâd olunmaktadır İstanbul'un fethinden sonra tersane umuruna ihtimam olunarak hayli sefineler inşa olunup müddet-i kalîle zarfında ol asırda bütün Akdeniz'i benimsemiş olan Venediklileri tehdit edecek kadar donanma tedarik olunmuş ve hemen Fatih zamanında kuvve-i bahriye ile nice bika ve kılâ zapt ve teshir kılınmış idi bu suretle Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i bahriyesi hayli ilerleyerek mahir kaptanlar zuhur edip ezcümle Kemal Reis yâr ve ağyar nazarında ispat-ı liyakat ve maharet etmişti hatta Sultan Bayezid-i Sâni asrında sekiz yüz

doksan iki sene-i hicriyesinde Endülüs'e ve Cezire-i Siçliye'ye İspanyalılar musallat olduğundan ol memalik hükümdarı bulunan El-Ahmar mülkünden kaside-i gurra gelip İspanya istilasından şikâyet ve Endülüs iklimini tasallut-ı îdattan tahlis ricasıyla istimdat ve istiânet etmekle Kemal Reis çend kıta sefine ile imdatlarına gönderilmiş ve fakat ol esnada muharebe-i bahriye Arnavutluk ve Mora semtlerine düşmekle Endülüs tarafı bırakılmış idi ve ol asırda hayli büyük gemiler inşasına [67] mübâderet olunup hatta Kâtip Çelbi'nin bazı Latin tarihlerinden rivayet edildiğine göre Avrupa mülûkundan Alfons nam kral dört bin tonilatalık bir gemi yaptırmıştı badehu iki gemi daha yaptırdı ki bir zamanda ol kadar büyük gemi yapılmamış idi lakin onları kullanamadılar İskelede birbirine çatıp bozdular Venedik halkı dahi ol esnada büyük gemiler inşasına başladılar işte ol asırda Fatih Mehmet Han dahi üç bin tonilatalık gemi yaptırdı lakin indirirken iskelede gark oldu

Tonilata fevci manasına olup bizlerde kile tabiri sefâinin sığar ve kebirine mikyas olarak şu kadar kilelik gemi tabir olunduğu gibi Avrupalılar beyninde dahi tonilata tabiri gemilerin hacmini beyan makamında mikyas olup bir tonilata otuz altı kile itibarındadır ancak bu dahi kalyon envâındadır kalyon tabiri elyevm üç anbarlılar [ambarlılar] ile kapaklara mahsus olarak beynimizde ıstılah olmuş ise de fi'l-asıl kalyon yalnız yelken ile kullanılan büyük sefineler olup karaka ve barça ve polika gibi envâ-ı adîdesi var idi ve karaka kalyonun büyüğü demek olarak ol asırda bunları ekserya İspanyalılar kullanırdı vesair düvel-i Avrupa'nın ceng-i kalyonları ekserya barça idi ama çektiri envâi ki hem yelken ile kullanılır ve hem de kürek ile çektirilir gemilerdir bunların dahi aksam-ı adîdesi olarak bunlarda mikyas oturak tabiri olup aksamı dahi bu veçh ile yekdiğerinden mütemeyyiz olur Şöyle ki on oturaktan on yediye varınca firkate denilir her küreğini ikişer üçer adam çeker ve on sekiz ve on dokuz oturak olursa bir künde derler ve on dokuzdan yirmi dörde varınca kalitedir ve yirmi beş oturaklı olur ise kadırga derler ki her küreğini dörder adam çeker ve yirmi altı oturaktan otuz altı oturağa varınca başarda derler her küreğini beşer altışer yedişer adam çeker kimisine göre yüksek ve ariz olur ise mavnadır İki kat olup altı mavna üstü kalyon olur ise köke derler Kadırgaların iki but ve silmesinin arası elli beş ve elli altı zirâ' tulunda ve anbar [ambar] ağzı yirmi karış arzında olarak kış irtifaı on sekiz karış ve baş irtifaı on bir karış ve kuşak irtifaı altı karış bir parmak olur her bir kadırgada harite ve pusulaya bakar birer mahir kaptan ve ternekte kullanır yirmi âlâtcının biri odabaşı olup dumancı ve yelkenci ve neccar ve

kalafatçılarıyla bile bir kadirganın otuz bu kadar gemicisi ve yirmi beş oturaktan bir kürek mahalli ocak yerine gitmekle kırk dokuz kürek olarak dörder kattan yüz doksan altı kürekçisi ve yüz cengçisi olmanın bir kadirga halkı laakal üç yüz otuza balığ olurdu yirmi altı oturak adi baştardanın tulu elli yedi zirâ' olup arzı ve halkı dahi ona göre idi ama paşa baştardasının tulu yetmiş iki [68] arşın kadar olur ve otuz altı oturak olup her küreğini yedişer adam çeker ve halkı laakal sekiz yüz nefer idi altmış beş zirâ' tulu olan mavnanın yirmi karış kış irtifai ve on iki buçuk karış baş irtifai ve yedi buçuk karış kuşak irtifai olup derununa yirmi dört pare top konulur ve yirmi altı oturağının her küreğini yedişer adam çekip cümle halkı altı yüz nefer balığ olurdu bu gemileri ekseriya vaz-ı kürek olunan üserâya çektirip onlara forsa tabir ederlerdi şöyle ki bunlar zincir-bend oldukları hâlde oturak mahallinde çakılı olarak kürek çekerlerdi mamafih cenk vaktinde bunlara emniyet olunamadığından ehl-i İslam kaptanlarının ekserisi ihtiyaten kürekçilerin nısfını forsa ve nısf-ı diğerini Türk olarak istihdam ederlerdi

Sultan Bayezid-i Sâni' asrında Mora sevâhilinin teshiri iradısıyla azim sefineler inşa olunduğu sırada iki kıta köke yapılmıştı ki her birinin tulu yetmişer ve arzları otuzar zirâ' olarak içlerine büyük toplar ve her birine ikişer bin cenkçi ve kürekçi vaz ile birinin riyaseti meşhur Kemal Reis'e ve diğerinin riyaseti Burak Reis'e verilip sair gemi envâından dahi sagır ve kebir üç yüz kıta sefâin tehyie ve tertip ile İnebahti canibine gönderilmişti evarını tecavüz birle Burak Adası'na vurduklarında düşman donanması mukabil gelerek cenge mübaşeret olunup düşmanın iki kökesiyle bir mavna ve bir de barçası Burak Reis'in kökesine hücum ettiklerinde vehle-i ûlâda Burak Reis ol mavna ile barçayı top ile keser ve gark ettikten sonra ol kökeler ikisi birden Burak Reis'in kökesine sarıldıklarında Burak Reis düşman kökelerine revgan-ı nefî ile ateş bırakıp ikisini dahi yakmış ise de kendi kökesini onlardan ayıramayıp o dahi bile yanmış kendisiyle beraber beş yüz kadar asâkir-i İslami'ye şehit olup sair deryaya düşen gazât-ı Müslimîn kayıklara alınarak tahlis kılınmış ve düşman sefinelerinde bulunanların harik ve garikinden başka deryada yüzenleri dahi kurtulamayıp telef olarak imdatlarına gelen bir kıta kalyon dahi ahz ü zapt olunmuştur ve bu ma'rekeye karib olan ada Burak Adası diye maruf olmuştur ondan sonra vukua gelen muhârebatta dahi donanma-yı hümayun Venedik donanmasına galip gelerek İnebahti ve Meton ve Kurun kalelerinin fethi müyesser olmuştur

Ber-minval-ı sabık Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i bahriyyesi ilerleyerek Venedik donanmasına galebe etmişken muahharen Sultan Bayezid'in pirligi hasebiyle inzivası

vükelanın ihmal ve müsamahasına ve mizâc-ı devletin zaaf ve füturuna bâis olarak derya seferleri muhmel ve metruk olup badehu Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri dahi takdimü'l-aham alel-mühim kaidesine riayetle İran ve Arabistan seferlerine iştilal ettiği cihetle donanma umuruna bakılmadığından başka [69] o aralık Akdenizce büyük meşgaleler çıkarılmamak için ehl-i İslam korsanları dahi seferden men olunmuş idüğünden eğerçi devletin kuvve-i bahriyyesi tenezzüle yüz tutmuş ise de ol vakit Osmanlı milletinin mevsim-i şebab-ı satvet ve şanı ve uruk-ı hamiyetinin zaman-ı terakki-nişan hiddet-i nabzânı olduğundan ser-der-i hava-yı cihat olan gönüllü kaptanların pek çoğu korsanlığı terk etmemek üzere garp sevâhiline yayılıp Avrupalılar ile cenk ve cidaldan hali olmadılar bunların pişvası meşhur Hayreddin Paşa'dır İşte bu hâlde Sultan Süleyman Han Hazretleri tahta cülûs ile donanma umuruna ziyade ihtimam ve takayyüt buyurmalarıyla kuvve-i bahriyye-i Devlet-i Aliyye kesb-i hayat-ı taze eylemiştir çünkü Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri umur-i tersaneye şurû' birle Fatih merhum vaktinde Aynalıkavak semtinde yapılmış olan gözlerden ziyade gözler ve mahzenler yaptırmış ve niyetleri azim donanma tedarik birle Akdeniz'de olan cezayir ve sevâhil memleketlerin be-tamâmihâ zapt ü teshir etmek maslahatı olup hatta İdris Betlis'i ve diğer bazı mahremleri ile müsahabet-i hassa esnasında Septe Boğazı'na varınca Akdeniz dedikleri bir haliçtir onda bu kadar milel-i muhtelif cem olup tamamen halic-i Devlet-i Aliyye hükmünde olmamak layık mıdır ve bu husûsâ bezl-i mâ-fi'l-vasi etmemek şan-ı saltanata şeyn verecek kusur himmetindendir Hakk Teâlâ ecelden aman verirse bu maksuda kifayet edecek mertebe donanma tedarik edip Akdeniz'de olan memaliki kabze-i teshire almadıkça rahat ve âramı haram etmeye aht olsun derler imiş ve tersane binasını tevfir ve teksir etmeye bu azimet-i kahramaniye ile şurû' buyurmuşlar

Lakin devlet-i Çerâkise-i Mısriyye ki Haremeyn-i şerîfeyn hizmeti şerefiyle uyun-ı nâsta muteber ve Mısır Kahire me'vâ-yi hilafet-i Abbâsiye olduğundan mülûk-i Çerâkise bu şeref-i müstear ile dahi celilü'l-kadr oldukları hâlde bazı esbab-ı hadiseden dolayı Devlet-i Aliyye ile beynlerinde bürudet ve mübâyenet peyda olup eğerçi Tunus meliki Osman Hafsı tavassutuyla yine dostluk tekit olunarak tarafeynden mürâselât ile elçiler tevârüt eder olduysa da daire-i gayret-i devlet merkez tayin ve istiklalde kabul-i şirket etmediğinden başka tâife-i Çerâkise kâh İraniyana ve eşkıya-yı Araban'a gizli muavenetten hali olmadıkları ecilden iptida mülk-i Mısır'ı feth etmek ve bu tarik ile sevâhil-i Arabistan kabza-ı teshire alınmak ehem görülmeven evvel emirde ol maslahat-ı

mühimmiye bezl-i himmet buyurup ondan darü's-saltanata avdet ettiklerinde melhûzları olan veçh üzere ruy-i deryaya donanma indirmek tedarikinde iken İstanbul'a teşriflerinin ikinci senesi dâr-ı ukbâya irtihal ettiler

Oğlu Sultan Süleyman Han Hazretleri câlis-i taht-ı saltanat olduğunda tersane umuruna ihtimam ile takayyüt-i nâstan hali olmayıp çünkü Rodos kavalirleri korsanlıkla Akdeniz'i [70] kesip rast geldikleri tüccar sefinelerini ahz ü zapt edegeldiklerinden Mısır yolunun temini için Rodos'un fethi ehem olduğuna mebni evvel emirde azim donanma ile varıp dokuz yüz yirmi dokuzda Rodos ceziresini fetheyledi ve dokuz yüz otuz ikide Süleyman Reis nam korsanı Süveyş denizine kaptan ve serdar edip yirmi pare kadırğa ile benderi Süveyş'ten diyar-ı Yemen'e gönderdiler o dahi varıp Yemen ve Aden sevâhilini zapt eyledi Ondan sonra Hayreddin Paşa İstanbul'a gelmekle Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i bahriyesi derece-i kemale vasıl oldu

Hayreddin Paşa'nın ismi Hızır olup ancak Avrupalılar beyninde Barbaros diye maruftur ki kırmızı sakallı demektir deryada harikulade ef'al ve gazavatı olup mazanne-i keramet bir pir-i mücahit celilü'l-menkıbettir Sultan Süleyman Han Hazretlerinin emriyle tercüme-i hâlini yazdırıp bir kitap ederek müşarünileyh hazretlerine takdim etmiştir Tefâsîl-i ahvali ondan malum olur bu makamın ol kadar tefâsîle tahammülü yoktur fakat onun kaptanlığı avanı kuvve-i bahriyye-i Devlet-i Aliyye'nin en ziyade şevket ve galebesi zamanı olduğundan icmâlen tercüme-i hâlinin beyanı münasip görünür şöyle ki Hayreddin Reis fi'l-asıl Midilli Adası sükkânından olup Selanik'e işler ve büyük biraderi Oruç dahi Mısır Trablus Şam seferlerine gider idi Oruç Reis bir defa Trablus'a giderken Rodos korsanlarına esir düşmüştü bâdû'l-halâs Sultan Korkut Antalya'da iken ondan istizan ederek on sekiz oturak bir gemi ile korsanlığa çıkıp bir müddet Rodos etrafında vesair sevâhilde nice sefâin-i Nusârâyı gâret ettikten sonra [yağma ettikten sonra] garp tarafına gitmişti çünkü Sultan Selim Han'ın cülusunda Sultan Korkut ihtifâ edip Akdeniz gemileri dahi seferden menolunmakla ehl-i İslam korsanları garp sevâhilini kendilerine mersâ ve me'vâ ettiklerinden Hayreddin Reis dahi gemisini alıp garp tarafına bâdebân-küşâ-yı azimet olarak biraderi Oruç Reis ile Trablus tarafında vaki Cerbe Adası'nda ledü'l-mülakaten iki birader gazaya niyet ile Tunus'a varıp hâkiminden bir mekân istemişler ol zaman Tunus dahi âl-ı Hafs yedinde olup mal-ı ganâyimin hamsi Tunus hazinesine teslim olunmak şartıyla onlara Halku'l-ve'd kalesini tayin etmiş idi bu suretle

iki biraderler denize çıkıp rast geldikleri sefâin-i Efrenci ahz ü teshir ve gittikçe sefâini teksir ve sıt ve şöhetlerini isal-ı çarh-ı esîr ederek Akdeniz'e velvele verdiler

Ve ol esnada cezayir-i garp sevâhilinin pek çok yerleri Efrenc eline geçmiş idüğünden müddet-i medîde Efrenc ile muharebe ettiler Tunus tarafında vaki Bacaya hisarı dahi berveçh-i meşrûh Efrenc elinde bulunmakla onun üzerine hücum ettiklerinde üzerlerine gelen İspanya [71] donanmasına galip geldiler ancak bu muharebede Oruç Reis'in bir kolu mecruh olmakla biraderi Hayreddin onu Tunus'a irsal birle kendisi cezire-i Mayorka'yı vurup ve birkaç kale fethiyle nice karyelerini gâret ve vâfir emval-ı ganimet ahz edip denizde Korsika donanmasına tesadüf birle ona dahi galebe ederek muzafferden Tunus'a avdet ve badehu mevsim-i şitada tekrar korsanlıkla denize çıkıp bir ay zarfında üç bin sekiz yüz esir ve yirmi pare gemi ve bunca emval-i ganâim ile ricat ettikten sonra [döndükten sonra] baharda yedi kıta gönüllü gemisine serdar olarak bazı sevâhil-i Avrupa'yı basıp külli ganâim aldıktan başka denizde dahi beş kıta sefine alıp bunlardan birini meşhur Kemal Reis'in hemşire-zâdesi olan Muhiddin Reis iledir Devlet-i Aliyye'ye irsal ve takdim eylemiş ve mukabilinde taraf-ı Devlet-i Aliyye'den dahi kendisine iki kadırğa ile hilat gönderilmişti

Bundan sonra Hayreddin Reis'e deryada karşı durur olmayıp Barbaros namından bütün Akdeniz lerzan ve sevâhil ve cezâir-i Avrupa halkı hirâsan olarak beşikteki çocuklarını Barbaros namıyla ihâfe ve iskât eder oldular Onun bu veçh ile huruç ve zuhuru düvel-i Avrupa'ya mucib-i endişe olup binaenaleyh Fransalı dahi otuz kıta donanma ile Tunus tarafına muhâceme eylemiş ise de onlar dahi münhezimen ve meyusen avdet etmişler idi badehu Oruç Reis Cezayir'i zapt ile onda temekkün ederek Cezâyir ve Bacaya tevâbii olan kılâ'ı biraderi Hayreddin Reis ile beynlerinde mukaseme edip Cezâyir'in garbında olanlara Oruç Reis ve canib-i şarkisinde olanlara Hayreddin Reis namzet olmakla Telmisan hâkimi bunları Cezayir sevâhilinden tard etmek üzere İspanyalı ile ittifak ederek karadan kendisi ve denizden İspanya donanması Cezayir üzerine hücum sededinde olduklarını Oruç Reis haber alarak bir miktar asker ile serian Telmisan üzerine hareket ettiğinde çünkü hâkimin â'da-yi din ile ittifakından dolayı ahali kendisinden rûgerdân olup uleması dahi katline fetva vermeleriyle Oruç Reis şehre takarrüp ettiği gibi ahalisi istikbal ve inkıyat edecek Telmisan hâkimi Telmisan'ın iskelesi olup mukaddema İspanya yedine geçmiş olan Vehran'a firar ve İspanyalıdan istimdat etmenin bezl-i mal ile celp olunan bir hayli Arap askerine bir miktar dahi Frenk askeri koşulup evvela kaletü'l-kılâ'ı

ve badehu Telmisan'ı muhasara ettiklerinde bir seneden ziyade harp ve kıtal mümtet olarak nihayet Oruç Reis şehit olup bu kaleler dahi istila olunduktan sonra İspanyalılar yüz yetmiş pare gemi ile gelip karaya külli asker ihracıyla Cezayir'e hücum ettiklerinde Hayreddin Reis'in kendi adamları akall-i kalil ise de yirmi bin kadar Arap askeri kendisine inkıyat üzere bulunduğundan makam-ı müdafaada sebat ederek İspanyalıları külli telefat verdikten sonra firara icbar eyledi badehu Telmisan'ı [72] ve Tanes Hisarını fetihle avdetinden sonra gemileri Cezayir limanında yatırırken yüz otuz pare gemi ile İspanyalılar gelip limanı bastıklarında yine münhezimen avdet edip ancak bu kere bazı sefineleri kuma oturmakla donanmanın kaptanı ve bir hayli zabitanı ve üç bin kadar neferleri Cezayir'de esir kaldılar

Bu vakadan sonra Cezayir ahali Hayreddin Reis'ten Cezayir emaretini kabul etmesini istida etmiş ve o dahi hutbe ve sıkke âl-i Osman namına olmak şartıyla kabul eylemiş olup ancak Tunus ve Telmisan hâkimleri bu suretten dil-gir olmalarıyla Hayreddin Bey aleyhine ittifak ederek Cezayir ahalisinden işe yarar beyleri izlâl ile kendi taraflarına imale ve bir taraftan dahi bezl-i mal ile birtakım Araban'ı Cezayir üzerine taslit ve havale ettiklerinden başka Telmisan melik-zâdelerinden bazısı Fas hâkiminden ve bazısı İspanya'dan istiane ile cenk ve cidalden hali olmamalarıyla Hayreddin Bey bunların def-i mazarratlarıyla meşgul olduğu esnada bir o micra sevk-i asâkir ile Vehran kurbunda vaki Mesganem [Mezganem] Hisarı'nı teshir ettiğinden sonra donanması Endülüs yakasına geçip yalılardan vâfir ganâim aldıktan başka müdeccellerden yani İspanyalılar yedlerinde işaretle giriftar-ı mezellet olan ehl-i İslam'dan dahi bulduklarını Cezayir'e nakl u iskân eylemiştir Lakin bir taraftan İspanyalılar ve bir taraftan Tunus hâkiminin iğvâsıyla Araplar Hayreddin üzerine hücumdan hali olmayıp bu suretle elindeki hisarların ekseri giriftar-ı desti istila ve Cezayir halkının pek çoğu mail-i taraf-ı a'dâ olmakla Hayreddin Bey nihayet Cezayir'i terk ile yine ol sevâhilde vaki Cicil Hisarı'na hicret ve iltica edip üç sene kadar bir taraftan sevâhil-i Avrupa'yı gâret ve bir taraftan dahi kendiye [kendine] muhalif bulunan Tunus gemilerini ihrak ile imrar-ı evkat ettikten sonra tekrar Cezayir'i zapt ile onda istikrar ve bir müddetten beri hutbeyi kendi namına okutturan Telmisan hâkimi Abdullah'a nasihat siyakında tahrirat tisyar ettiğinde Abdullah bunu ısga etmediğinden başka Arap askeriyle Cezayir üzerine hareket edip ancak vaki olan muharebede mağlup olduğundan hutbeyi âl-i Osman namına okutmak ve senevi yirmi bin altın vermek şartıyla Hayreddin Bey'den istihsal-i aman etmiş idi Bundan sonra dahi

Hayreddin Bey cihat ve gazadan hali olmayıp Akdeniz’de Avrupa gemilerini gezdirmez olduğundan İspanya kralı ve Almanya imparatoru olan meşhur Şarlıken buna bir çare arayıp ol vakit Avrupa kaptanları içinde maharet ve cesaret ile maruf ve meşhur olan Anderya Dorya nam kaptan maiyetine mükemmel donanma ita ile Hayreddin Bey’e karşı Akdeniz’e çıkarmıştı Lakin Barbaros namından Avrupalılar hirâsan olduğundan Anderya Dorya Hayreddin Bey ile buluşmaktan ihtiraz edip [kaçınıp] Hayreddin Bey kendisi cüst ü cü ederek Akdeniz’de dolaşır ve o dahi fırsat [73] düşürdükçe bazı sevâhil-i İslamiye’ye îras-ı hasar eyler idi İşbu hilalde İspanyalılar ehl-i İslam hakkında ateşe yakmak gibi ne diyanete sığar ne insaniyete yakışır suretlerle ezâ ve cefa etmeye başladıklarında bir fırka-ı İslami’ye naçar bir yere tecemmu ederek bir dağa arka verip Hayreddin Bey’den istimdat etmeleriyle yetmiş bin kadar ehl-i İslam’ı Endülüs kıtasından Cezayir’e nakl u iskân eyledikten başka bir hayli Efrenc sefineleri gâret kılınmıştı Badehu Hayreddin Bey Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin daveti üzerine yarar adamlarından Hasan Bey nam-zata Cezayir muhafazasında bırakıp ve kendisi Dersaadet niyetiyle Cezayir’den kalkıp mükemmel donanma ile Avrupa sevâhiline teveccüh ederek Ceneviz kurbunda bir hisarı gâret ve tahrip ve badehu Mesina tarafında tesadüf ettiği on sekiz barçayı ahz u zapt ettikten sonra Anderya Dorya’yı cüst ü cü ederek Preveze semtine gelip ol zaman Anderya dahi filvaki ol havalide iken Barbaros seni arar gafil olma diye evvelce kendisine ihbar ve ihtar olunmuş idüğünden oradan savaşıp İtalya sahilinde vaki Prinder nam mahalle kapanmış olmasıyla Hayreddin Bey ona mülaki olamayıp dokuz yüz kırk senesi evâsıtında İstanbul’a vusulünde Cezayir beylerbeyliği ilhakıyla kaptan-ı derya nasb olundukta Sultan Süleyman Han Hazretlerinin emriyle altmış bir kıta başarda ve kadırğa inşa ettirip Cezayir’den dahi on sekiz pare gemi getirmişti Beş dahi gönüllü gemisi olmakla ol sene seksen dört pare cenk sefineleriyle Akdeniz’e sefer ederek Malta ve Sardunya ve Minorca ve Mayorka Cezirelerini basıp nice kılâ’ ve bika’ı tahrip ve nice süfün-i a’dâyı ihrak ile İstanbul’a avdetinde İtalya’da vaki Poloya tarafının teshiri zımında ferman-ı Süleymani ile iki yüz pare gemi kurdurup itmamına say etmekte iken dokuz yüz kırk üç Rabiülahir’inde otuz pare gemi sebük-bar gemi ile Poloya yakasına varıp ve bir kaleyi tahrip edip geldi ve bu esnada Sultan Süleyman Han Hazretleri Poloya tarafından sarf-ı nazar ile Korfu seferine azimet buyurmuş olduğundan kendileri ordu-yı Hümayun ile Avlonya tarafına hareket buyurup Lütfi Paşa dahi donanma serdarı olarak dokuz yüz kırk üç Zilhiccesinde Hayreddin Paşa iki yüz seksen kıta sefâin ile Akdeniz’e

çıkmiş idi ki bunların yüz otuz beş kıtası başlarda ve kadirga olup bu zamana kadar İstanbul'dan böyle bir mükemmel donanma çıkmiş değil idi Bu minval üzere donanmayı Hümayun Akdeniz'e huruç ile evvela Poloya yakasında bazı kaleler basılıp gâret ve tahrip olunduktan sonra Korfu ceziresinin bilcümle karası gâret ve yağma olunduysa da kalesinin muhasarası kesb-i imtidad ederek mevsim-i şita dahi takarrüp eylediğinden terk ve feragat olunarak Sultan Süleyman ordu-yı Hümayun ile berren ve Lütü Paşa donanmayı Hümayun ile bahren İstanbul'a avdet edip [74] ancak Hayreddin Paşa donanmadan altmış kadirga intihap ile denize kalarak Çuka ve Ekinne ve Mürtet ve Bara adaları gibi nice cezayir feth ü teshir ile külli ganâim alarak hatta emval-ı ganâimden canib-i miri için bermutat alınan hamsten iki bin beş yüz esir ve dört yüz bin altın hasıl olup Çuka vesair emval ve eşya dahi bu kıyas üzere idi Böyle muzafferiyet-i azime ile İstanbul'a vusulünde dergâh-ı Süleymaniye arz eylediği peşkeş ve takaddümesi bir asırda bir kaptandan görülmüş keyfiyet olmadığından fâhir hilatler giyip azim iltifatlara mazhar olmuş idi

Dokuz yüz kırk beş Mahreminde yine otuz sekiz kıta sefine ile Akdeniz'e sefer edip Eskeri ve Estendel gibi bazı cezayir zapt ü teshir ettikten sonra Girit'e varıp pek çok karyelerini gâret ile on beş binden ziyade esir alıp badehu Kerpe Adası'nın üç kalesini dahi on gün zarfında fetihle ahalisini haraç-güzar eyledi elhasıl yirmi beş pare Venedik cezirelerinde birer ikişer üçer kale var idi Bu sene cümlesi alınıp cezirelerin on ikisi haraca kesildi ve on üçü tahrip edildi Badehu Rumeli tarafına saldırıp Eğriboz'a vardıklarında ağır yürüyen gemileri Eğriboz limanında terk ederek yükrek gemiler ile denize açıldılar İşte bu esnada düvel-i mütefikke donanması Korfu'da cem olup ondan Preveze kalesine hücum ettiklerini Hayreddin Paşa haber alıp akdemce ol tarafa göndermiş olduğu yirmi kıta gönüllü gemisi dahi Zaklasa sularında kırk pare çektirir gemilerini görüp avdet ettikleri misillü onlar dahi Barbaros yakın yerlerdedir diye varıp donanmalarına haber verilmeleriyle Preveze kalesini bırakıp çıktıklarını Hayreddin Paşa mütun önünde haber almakla Kefalonya Adası'na varıp karaya asker ihracıyla karyelerin gâret ettirdikten sonra Preveze'ye varıp muhasara esnasında toptan rahnedar olan yerlerini askere yaptırdı ve ol esnada İspanya ve Papa ve Portekiz ve Venedik donanmalarının Korfu ceziresinde müctemi olduklarını haber aldı Çünkü Hayreddin Paşa'nın zuhuru düvel-i Avrupa'nın rahatlarını selp edip muahharen kaptan paşa olarak İstanbul tersanesi kendi kumandası tahtına girmekle istediği kadar donanma tedarikiyle artık her tarafı istila edebileceği derkâr olduğundan ona karşı düvel-i Avrupa yekdiğere

istinat etmek üzere ittihat birle donanmalarını bir yere cem ederek donanma-yı Hümayun üzerine hücum için fırsat-cû olup ber-minval-ı sabık Hayreddin Paşa Preveze limanında iken dokuz yüz kırk beş senesi cemaziyelevvelisi gurrasında Preveze'ye iki mil karib yere dek gelerek donanma-yı Hümayunu muhasara şeklinde demir bıraktılar ki başkumandan Anderya Dorya olarak maiyetinde elli iki kadirga ile gayet büyük bir kalyonu Venedik kaptanının yetmiş pare kadirgası olduktan başka on [75] kıta dahi karaka tabir olunan azim kalyonlar ve kırk pare Papa ve Malta kadirgaları ve seksen kıta İspanya ve Portekiz barçaları vesair taraftan dahi biraz barçalar olmakla ceman yüz altmış iki pare kadirga ve yüz kırk kıta kalyon olarak üç yüzden ziyade büyük cenk gemileri olup sair hurda gönüllü gemiler ile altı yüzden ziyade yelken görünürdü Hayreddin Paşa'nın maiyetindeki donanma ise yüz yirmi iki pare çektirir gemiden ibaret olduğu hâlde askeri muharebeye teşvik ederek cenk tedarikine başladı ve gemilerin direklerini aldırıp hareket ve sükûnda bana bakınız diye askere icra-yı tembihat ve gönüllü gemileri dahi alaydan hariç durarak icabına göre top endaht etmeleri zımnında kaptanlarına başkaca ita-yı talimat eyledi ki meşhur Turgutça nam korsan dahi onların içinde idi Ümera-yı bahriye taşrada düşman donanmasının çokluğunu görüp karaya top ve adam çıkarmak tedbirin arz ettiklerinde paşa tensip etmeyip ancak a'dâ geceleyin Preveze Boğazı'ndan içeri girmek kastında olduğu istihbar olunmakla kenara büyük toplar ile bir miktar asker ihraç olunarak muhafazaya ibtidar olunmuştu İki gün sonra a'dânın birkaç pare yükrük kadirgaları Preveze Boğazın'a gelip sefâin-i İslamiye tarafına top endaht ettiklerinde a'dânın bunca vakitten beri Akdeniz'de (menem diğher nist)²⁸ diyen Hayreddin Paşa'ya böyle meydan okumaları Paşa-yı gaziye-giran gelerek sabr ü kararını selp etmekle hemen bilcümle donanma-yı Hümayun ile [bo] ğazdan taşra huruç ile yüz yirmi iki pare sefâin-i İslamiye'nin cümlesi birden toplara ateş edip yürüdüklerinde a'dâya bâis-i havf ve hirâs olup ahşam [akşam] dahi takarrüp eylemiş olduğundan düşman donanması duramayıp firar etti Cemaziyelevvelanın üçüncü günü Preveze limanı açıklarında iki donanma birbirini görüp amade-yi harp ve peykâr olduklarında rüzgâr canib-i a'dâya müsait olmakla ehl-i İslam'a havf düştü çünkü düvel-i Avrupa donanması kalyon çektirir envaından mürekkep olup Devlet-i Aliyye'de dahi gerek Fatih asrında ve gerek sonraları kalyonlar yapılmış ise de onlar ekseriya nakl-i eşya ve mühimmat için kullanılarak makdem ve muahhar cenklerde çektirir envaı kullanılırdı ol vaktin çektirirleri ise

²⁸ [Ben sizle değilim]

asrımızdaki cenk vapurları mesabesinde olarak korsanlığa yarar ve rakit havada kalyonlara galebe edip şöyle ki uzaktan kalyonları topa tutturarak rahnedar ettikten sonra çatıp zapt ederlerdi ama rüzgâr olduğu vakit çektiri kalyonun üzerine varamayıp barçalar kadırgaları çektirdi binaenaleyh zâlik bu kere rüzgârın a'dâya müsait olması canib-i İslamiya'na mucib-i hüzn olup hatta Hayreddin Paşa havassı Kurâniyye'den istimdat zımında iki âyet-i kerime tahrir ve gemisinin iki direğine tâlik etmiş ve be-hikmetüllahü Teâlâ derhâl rüzgâr sâkin [76] olarak barçalar hareketten kalmış ve hemen saf bağlayıp top endahtına başlamış idi Kalyonlardan top gülleleri eğerçi yağmur gibi yağar ve fakat onların topları kısa olduğundan sefâin-i İslamiye'ye erişmeyip beri tarafın gülleleri ise kalyonları tutar imiş Binaenaleyh uzaktan dönerek barçaları zebun eylediklerinden Anderya Dorya ve Venedik'in kaptanı kadırgalarıyla erişip müdafaa kaydında oldukları gibi Hayreddin Paşa onların üzerine çektirip ateş-endaz olacak dayanamayıp barçaların arkasına dolanmışlar ve birkaç defa donanma-yı Hümayunu barçalarıyla çektirirleri arasına almağa say etmişler ise de mümkün olamamıştır Hayreddin Paşa dahi üzerlerine hücum ettikçe barçaların beri tarafına geçip barçalar dahi kale gibi yekdiğere çatılmış olduğundan ayırmak kabil olmamakla sefâin-i İslamiye'nin zorundan a' dânin çektirirleri barçalarını dokuz dolandıktan sonra Hayreddin Paşa tekbir getirip hemen barçalar üzerine hücum ile bir şedit ateş ederek bir nicesini gark ile aralarından yol edip düşmanın kadırgalarına geçmesi cümlesine fevkalade bir havf ve haşyet îrâs etmeyin artık çektirileri duramayıp firara yüz tuttuklarında darb-ı top ile barçaların kimisi gark ve kimisi rahnedar olmuş ve ahşam [akşam] erişip sular kararmış bulunduğu Anderya Dorya bu hâli görececek sakalın yolarak çektirirlerin arkasına düşüp firar eylemiş asâkir-i İslamiye takip ile bir iki kadırgasını alıkoymuş Mahall-i cenkte batıp kalan barçalara dahi a' dâ kendileri ateş vurmakla sabaha kadar karşısında donanma-yı ehl-i İslam bâd-ı hava derya donanması etmiş idi Cengin iptidası kuşluk vaktinde olarak gurub-ı şemsten sonralara kadar mümted olup ol vakte dek rû-yı deryada böyle bir azim ve garip cenk vukuu malum değildir Düşman donanması donanma-yı Hümayuna nispetle çend-kat müzdad ve bilcümle Avrupalılar beyinde cesaret ve mahareti müsellemlen olan Anderya Dorya kumandan iken donanma-yı İslam'ın böyle muzafferiyeti Hayreddin Paşa'nın ve maiyetindeki ümeranın muhârebat-ı bahriyede maharetleri ve asâkir-i İslamiye'nin kemal-i şecaatları semere-i hayriyesidir Bu hezimetin üzerine Anderya Dorya Korfu ceziresine iltica edip Hayreddin Paşa dahi çend-rüz mürurundan sonra Kefalonya

Adası'nı gâret ettikten sonra Yarga hisarını ihrak edip ondan Korfu Boğazın'a geldiğinde bir azim fırtına çıkmakla Avlunya'ya varıp hava açılınca onda ikamet ve badehu mevsim-i şita erişmekle İstanbul'a avdet eylemiştir Ancak ol fırtına esnasında Anderya Dorya Nüvveh kalesini vurup istila eylemiş olduğundan mevsim-i baharda Hayreddin Paşa yüz elli para gemi ile Akdeniz'e çıkıp kale-i merkuma-yı istihlâs etmiştir

İşte bu hilalde Mısır emirü'l-ümerası hadim Süleyman Paşa dahi Hint'e gitmiştir Şöyle ki [77] dokuz yüz tarihlerinde İspanyalılar Amerika'ya zaferyab oldukları gibi Portekizler dahi Ümit Burnu tarikiyle Hint tarafına dolaşıp bazı binadır-ı Hint'i zapt eylediklerinden evvel diyarın mülûku âciz kalarak Sultan Süleyman'dan istimdat etmeleriyle Süleyman Paşa'yı imdatlarına göndermiş idi O dahi donanma ile Süveyş'ten hareket ile varıp Aden'i zapt ile muhafazasına bir miktar asker bıraktıktan sonra Hint'e varıp Portekizler yedinde olan bazı kılâi darb-ı top ile feth ü teshir etmişti

Ve mukaddema Hayreddin Paşa'nın Cezayir muhafazasında bırakmış olduğu Hasan Bey dahi otuz pare kadirge ve kalite donatıp sevâhil-i İspanya'yı gâretten hali olmazdı Dokuz yüz kırk sekiz tarihinde Sultan Süleyman Han Hazretleri Engürus seferine teveccüh ettikte imparator Şarlken Avusturya kralı bulunan biraderi Ferdinand'a iâneten Rumeli sevâhiline îrâs-i hasar etmek üzere azim donanma ile Venedik sahiline gelip ancak Hayreddin Paşa'nın ol tarafa çıktığını haber alacak ol havalide bir iş görmeyeceğini derk ile hemen oradan Fek Lenger istikrar ile Cezayir-i garba varıp karaya külli asker dökerek Cezayir'e hücum ettikte Hasan Bey hüsn-i müdafaa ile bir haylisini itlaf ettikten başka şedit fırtınalar zuhur ile sefinelerinin bir haylisi karaya düştüğünden pek fena hezimetiyile avdete mecbur olmuştur

Dokuz yüz kırk dokuz tarihinde Şarlken aleyhine olmak üzere Fransa kralı Sultan Süleyman'dan istimdat etmekle dokuz yüz elli senesi baharında Hayreddin Paşa donanma ile Fransa imdadına gidip iptida Mesina [Messina] şehrine vardığında şehri merkum teslime mecbur olmakla anı [onu] zapt ettikten sonra andan [ondan] Marsilya'ya vürudunda kemal-i ihtiram ve ihtişamıyla kabul olunarak Fransa donanmasıyla birlikte varıp Nis şehrini zapt eylemiş ve kalesi mukavemet üzere olup külli yetli imdadı geleceği dahi istihbar olunmakla şehri merkumu ihrak ile avdet olunmuştur badehu bir iki sene dahi Akdeniz'e gidip geldikten sonra dokuz yüz elli üç senesi cemaziyelevvelisinin altıncı

günü sene sekseni müteceviz olduğu hâlde dâr-ı bekaya rihlet etmiştir (Mat-ı reisü'l-bahr)²⁹ ibaresi tarih-i vefatıdır

Yerine vüzeradan Sokollu Mehmet Paşa kaptan-ı derya olup çend-sal Akdeniz muhafazasına iştilal ettikten sonra sadrazam Rüstem Paşa biraderi Sinan Paşa kaptan-ı derya olup o dahi dokuz yüz altmış bir senesinde vefat eyledikte kapıcıbaşılıkla harem-i Hümayundan mahreç meşhur Piyale Bey kaptan olmuştur çünkü Hayreddin Paşa gibi bir zat-ı celilü'l-sıfâtın bir müddet kaptanlık mesnedinde bulunması bu mansaba şeref ve ehemmiyet verdiğiinden vükela-yı devlet indinde mü'temen ve mültezim veyahut bizzat padişahın nazar-ı teveccühüyle mümtaz ve muhterem [78] olan bir zatın kaptan-ı derya bulunması iltizam olunmuştur Yohsa [Yoksa] ol vakit Hayreddin Paşa yerine kaim-i makam olacak Turgutça Bey dedikleri meşhur korsan var idi ki fi'l-asıl derya levendanından iken fart-ı şecaati hasebiyle levent zümresi kaptanlığını istihlal ederek Hayreddin Paşa ile beraber cenklerde bulunup Hayreddin Paşa'nın hakkında benden daha yararlı diye divanında alenen söyleyerek medh ü senasında itrâ eylediği mervîdir ve bi-aynihi Hayreddin Paşa gibi garp tarafında vâfir ve gazalar ederek ve maldar oldukça gemilerin arttırarak yirmi beş pare gemi ile gezmeğe başlamıştı

Kaptan-ı müşarünileyh seyf-i meslûl-i İslam olup Efrenc ile pek çok gazâvatı ve azim fütuhâtı vardır Hayreddin Paşa gibi o dahi Avrupalıları lerzan etmiş ve ondan sonra Akdeniz'de onun yerini tutmuştur Hatta Sinan Paşa kaptan-ı derya iken bir defa Turgutça ile bi'l-muhabere donanma ile Akdeniz'e çıkıp o dahi garp tarafından vürut ile mülakat ettiklerinde olunan top şenliğinde Turgutça gemilerinin ateşi galip görünmekle şayet ki bir aralık hilaf-gîrlük edecek olursa uhdesinden gelmek müşkül olur diye Sinan Paşa istimaletle der-i devlete getirdiğinde namdar yoldaşlarından yedi nefer-i meşhur kaptanlar dahi kendisiyle bile gelmişler idi ki onlardan birisi dahi Uluç Ali nam meşhur korsan idi bu suretledir devlete geldiğinde kendisine Karlıeli sancağı ve refiklerine dahi yetmişer seksener akçe ulufe ihsan buyurulmuştu lakin Rüstem Paşa Turgutça'yı kendi biraderine rakip ve muarız şeklinde görmeye sevmezdi o dahi Rüstem Paşa'nın kendi hakkında suikastına vâkıf olmakla ondan emin olamazdı binaenaleyh bir dava zımında kendisini Dersaadet'e ihzar için Rüstem Paşa çavuş gönderdikte Dersaadet'e gelmeğe emniyet edemeyip kendi gemileriyle garp tarafına firar ile iki sene kadar orada kaldı ol asırda ise

²⁹ [Deniz hâkimi öldü]

Benî Hafs devletine zaaf-dârı olarak İspanyalılar sevâhil-i mağribin pek çok yerlerini istila ettikleri sırada Trablusgarp kalesini dahi almışlar idi Trablus'un fethi Sultan Süleyman'ın matlubu olup ancak böyle bir emr-i cesimin husule gelmesi Turgutça gibi sahîhan muharebe-i bahriye ahvaline vâkîf bir zatın donanma-yı hümayunda bulunması mevkuf olduğundan Sultan Süleyman Han Hazretleri ber-minval-i sabık garp tarafına firarından dolayı Turgutca'ya güvenmiş iken mücerret bu emr-i ehemîn husulü için aman vererek Trablus feth olunduğu takdirce beylerbeyliği kayd-ı hayat ile kendisine verilmek vaadiyle davet edip derya beyleri dahi ona mutâbaatla memur olmuşlar idi dokuz yüz elli sekiz senesinde Sinan Paşa yüz yirmi pare kadirga ile ol havaliye varıp Turgutça'nın marifet ve delaletiyle Trablus feth olundukta eyaleti Sinan Paşa tarafından [79] âhire verilmekle Turgutça bî-huzur olduğundan hemen mağribe doğru yelken ettiğinde sair kaptanlar dahi ona mutâbaatla memur olduklarına mebni onun ardına düşerek Sinan Paşa yalnız kalıp ancak Turgutca'nın emriyle yine avdet ettikleri misillü onu dahi bazı kaptanlar hezar minnet ve niyaz ile iade edip der-i devlete getirmişlerdir badehu dokuz yüz altmış senesinde donanma-yı Hümayun serdarı olarak yüz yirmi pare kadirga ile Akdeniz'e gittiği bazı tevârihte muharrerdir ve yine altmış bir senesinde Fransa kralının istidası üzerine kırk beş pare kadirga ile Akdeniz'e çıkıp İspanya'nın İtalya sevâhilinde vaki Bastia nam hisarını muhasara ve teshir ve yedi bin kadar üsera-yı İslamiye'yi tahlis etmek gibi hayli büyük işler gördükten sonra ganâim-i vefire ile Dersaadet'e avdet etmiş olduğuna mebni padişah-ı kadirşinas hazretleri mükâfat zımında ona kaptanlık ile Cezayir beylerbeyliğini ihsan etmişken Rüstem Paşa mâni olarak taşrada hasıl olmak hasebiyle dergâh-ı muallâ hizmetinde bulunmaklığı istemez diye garaz edip yine Karlıeli sancağında ibka olundukta Turgutca'nın bu suretten dil-gîr olmakla kabulden imtina edip badehu yolda rikâb-ı Hümayunu takbil ile şifâhen Trablus eyaletin rica etmekle Sultan Süleyman dahi istidası veçhiyle Trablus'u verip ber-minval-ı ati Malta'da şehit oluncaya dek onda kalmıştır elhasıl Hayreddin Paşa'dan sonra kaptanlık işbu Turgut Paşa'nın hakkı iken Rüstem Paşa'nın garazkârlığı buna mâni olmuştur İşte ağraz-ı şahsiye daima böyle ehline tefviz-i umur etmeye mâni olarak nice mesâlih-i mühimmeyi mecra-yı tabiisinden ihraç ede gelmiştir

ol âvânda Süveyş donanması dahi Hint denizlerinde dolaşmakta olup şöyle ki ber-minval-i sabık Süleyman Paşa Aden'i zapt ile içine asker ikame etmişken ahalisi Portekizlerle ittihat ederek kaleyi onlara teslim eylediklerinden Akdeniz'in ahvaline dair olan meşhur

kitab-ı bahriyenin müellifi Piri Reis donanma ile Süveyş'ten hareket ederek varıp Aden'i istihlâs etmişti badehu dokuz yüz elli dokuz tarihinde otuz kıta kadirga ve başarda ve kalite ve kalyon ile Süveyş'ten hareket ile sevâhil-i Yemen'i dolaşarak varıp Maskat kalesini teshir ve Hürmüz ve Diraht cezirelerin gâret ettikten sonra Basra'ya vardığında Portekiz donanması ol havaliye gelmek üzere olduğu ve ol hâlde Hürmüz Boğazın'dan geçmek kabil olmayacağı kendiyi ihbar olunmakla bütün donanmayı ihraç ve istishsap edemediğinden hemen bir iki kadirga çektiler Mısır'a varmış olduğundan Mısır kaptanı nasb olunan Murat Bey Basra'da kalan donanmadan iki barça ve beş kadirga ve bir kaliteyi Basra'da terk ile bakisini Süveyş'e göndermeye memur olmakla Murat Bey on beş kadirga ve iki barça ile Basra'dan çıkıp Hürmüz mukabelesine vürudunda Portekiz donanmasına rast gelerek [80] azim cenkler vukuuyla bir hayli asâkir ve muteber kaptanlar şehit ve gemiler rahnedar olduğundan Basra'ya avdet ettiğine binaen meşhur Seydi Ali kaptan ki derya ilminde ve felekiyatta mahir olarak Hint deryası hakkında Muhit nam kitabı telif eylemiş ve Hayreddin Paşa ile cenklerde bulunmuş bir zat-ı nadirü'l-emsal idi dokuz yüz altmış senesi evâhirinde Mısır kaptanı nasb olunarak Basra'da kalan gemileri Süveyş'e götürmeye memur olmanın Basra'ya varıp ve mevcut gemileri donatarak andan [ondan] çıkıp Hürmüz ve Maskat taraflarında Portekizliler ile vuku'a gelen cenklerde Portekiz donanması donanma-yı İslam'ın iki üç misli iken Seydi Ali kaptan muzafferiyet-i azimeye mazhar olmuştur ancak ondan sonra şedit fırtınalar zuhuruyla naçar rüzgâra tebaiyetle Umman denizine açılarak ve garip vartalara düşer olarak Hint sahillerine düşüp ol fırtınalarda gemilerin bazısı gark olduğundan ve donanma halkının Bahr-ı Muhit fırtınalarından gözleri ürküp Gücrat sahillerinde karaya çıkarak perişan olmalarıyla baki gemiler dahi hali kaldığından Seydi Ali kaptan naçar baki altı kıta gemiyi kale-i Siirt'te bırakıp yanında kalan elli kadar yoldaşları ile karadan Hint ve İran'ı dolaşarak güç hâl ile diyar-ı Rum'a gelmiş ve ahlâfa yadigâr olmak üzere sergüzeştini tahrir ile bir kitap yapıp işte başına Seydi Ali hâlleri geldi meseli bundan kalmıştır elhasıl Sultan Süleyman Han Hazretleri Akdeniz'deki ikbal ve şevket-i bahriyesinden başka Hint denizlerinde dahi donanmalar dolaştırarak ol asırda kuvve-i bahriyece düvel-i saireye galip ve faik olan Portekizlilerle kâh galip ve kâh mağlup olarak cenk ve peykârdan hali olmayıp eğerçi ondan sonra Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i bahriyesi Hint denizlerinde müstemir ve pâyedâr olamamış ise de ol muharebât ile Portekiz donanmalarına dahi zaaf-dârı olup bu vesile ile İspanyalılar ol taraflarda donanma

gezdirmeye fırsat-yab olduklarından başka Portekizler üzerine hücum ve galebe ederek Portekizlilerin zaman-ı satvet-i bahriyeleri nihayet bulmuş ve ondan sonra saltanat-ı bahriye Felemenk ve İngiltere halkına müntakil olmuştur biz yine sadede gelelim Sinan Paşa'dan sonra dokuz yüz altmış birde kaptan-ı derya olan Piyale Bey eğerçi leventlikten yetişme değil idi ancak cerî ve cesur ve kemal-ı rüşt ve rüyetle meftur bir zat-ı memduh'ul-sıfât olduğundan donanma umuruna pek güzel ihtimam ve ikdam ve ümerayı bahriyeyi ve hususuyla Turgut Paşa'yı yoluyla hoşnut ederek istihdam etmekle elhak Devlet-i Aliyye'ye pek güzel hizmet etmiş ve pek büyük maslahatlar görmüştü

şöyle ki kaptan olduğu âvânda Fransa kralı yine sefir-i mahsus irsaliyle imparator aleyhine Sultan Süleyman'dan istimdat etmiş olup ol vakit Sultan Süleyman Han Hazretleri ise Acem seferinde olduğundan bu hususun icrası İstanbul muhafazasında bulunan [81] vezir-i sâni İbrahim Paşa'ya ihale kılınmış ve ordu-yı Hümayun Tercan sahrasında iken oradan Piyale Bey'e dahi bir kıta ferman-ı âli ısdar ve irsal buyurularak donanma-yı hümayunu alıp Turgutça ile birlikte Fransa imdadına gitmesi emrolunmuş idi Ferman-ı mezkûrun bir sureti zirde (15) işareti ile tahrir olunur

Cild-i sâliste beyan olunduğu üzere Fransa sefirine serzeniş makamında irat olunan nutk-ı resmî işte bu İbrahim Paşa'nın olduğu bundan anlaşılır

Piyale Bey dahi bir mukteza-yı ferman-ı âli donanma-yı Hümayun ile denize çıkararak iptida Poloya tarafların vurup yağma ve ahz-ı ganâim lâ-tahsi ettikten sonra İspanya donanmasıyla Anderya Dorya'nın İnebolu sularında olduğu haber alınarak üzerine varılmış ise de Anderya evvelce haber alıp savaştığı olduğundan Piyale Bey dahi donanma-yı Hümayun ile varıp İspanya yedinde bulunan birkaç hisarları feth ü teshir ettikten sonra Fransa donanmasıyla birleşerek Kalbiye kalesini muhasara ettiler ancak donanma halkıyla Fransa asâkiri hüsn-i imtizaç edemediklerinden donanmanın birlikte hüsn-i idaresi kabil olamayıp hemen eyyam-ı şita takarrüp edecek donanma-yı Hümayun İstanbul'a avdet eylemiştir bu seferde kaptan ve resmen kumandan Piyale Bey olduğuna Tercan yurdundan yazılan sâlifü'z-zikr ferman-ı âli şehadet eyler fakat donanmanın mani kumandası Hayreddin Paşa'dan sonra onun fikdanını bildirmeyen Turgutça'da idi Telmisan'ın iskelesi olan Vehran'ı mukaddema Hayreddin Paşa almışken muahharen İspanyalılar istila eylemiş olduğundan Piyale Bey dokuz yüz altmış tarihinde donanma-yı Hümayun ile varıp istihlas ve altmış dörtte Tunus kurbunda vaki Binzert kalesini teshir

eylemiş ve altmış beşte yine yüz elli pare kadirge ile gidip İspanya cezayirinden Mayorka Adası'nı gâret ile avdetinde mükâfaten kaptanlığa Cezayir eyaleti beylerbeyliği payesi ilave buyurulmuştur Turgutça Paşa ile eşraf-ı Arap beyninde bürudet vaki olarak emr ve meşâyih-i Araban dahi Frenkler ile ittihat eyleyip bu vesile ile Frenklerin Trablusgarp'ı istila dâiyesinde oldukları ve Frenk donanması Cerbe Adası'nda olup eyyam-ı şitayı orada imrar ile baharda Trablus'a tasallut edecekleri Turgutça Paşa tarafından altmış yedi senesinde arz ve inha olunmuştu Cerbe Adası Trablus'tan iki yüz mil şarka düşer kenara karib bir cezire olarak fi'l-asıl ehl-i İslam yedinde iken İspanyalıların yed-i istilasına gıriftar olup Trablus havalisinin temini cezire-i mezbûrenin fethine mevkuf idi binaen alâ zâlik altmış yedi senesinde Piyale Paşa yüz yirmi pare kadirge ile ol tarafa teveccüh edip esna-yı rahta Rodos beyi Kurtoğlu Ahmet Bey gibi bazı ümera-yı bahriye dahi donanmaya mülhak oldular ve Uluç Ali gibi namdar korsanlar dahi beraber idi esna-yı [82] rahta Malta Ceziresi'ne varıp nice mahalleri gâret ve tahrip olunduktan sonra Cerbe tarafına gidip Frenk donanması dahi ol tarafta bulunmakla ledü'l-takabil vaki olan muharebe-i bahriyede Frenk donanması bayağı bütün bütün muzmahil olma mertebesinde hezimet düçar olmakla Cerbe'nin seksen gün muhasarası esnasında pek çok şedit cenkler vaki olup nihayet hücum ile alındı İspanyalıların gerek donanmaca ve gerek askerce bu cenklerde olan zayıtı hadd-i tarif ve tavsiften birun idi Piyale Paşa bu muzafferiyetle altmış sekiz senesinde Dersaadet'e avdetinde dört bin esir ve üç nefer meşhur kaptanları beraber götürmekle mükâfaten kendisine rütbe-i vezaret tevcihi der-meyan olunmuş ise de beylerbeylik pâyesi ve verileli henüz iki yıldır bu kere vezaret dahi verilse tiz olmuş olup münteha-yı merâtib-i beşeriye olan rütbe-i vâlâ-yı vezaretin kadri tenezzül eder diye Sultan Süleyman Han Hazretleri tecviz buyurmayıp ancak riayeti mültezim olduğundan vâfir ihsanlar ve terakkiler ile tevkir ettikten başka şehzadeleri Sultan Selim'in Gevher Han nam duhterini tezviç buyurmuştu Kâtip Çelebi der ki bu payelerin izzet ü itibarı ol asırda bu minval üzere idi bu asırda mebzul olup itibarı kalmamakla bir vezirin sancak beyi kadar vak' ve itibarı kalmadı Kâtip Çelebi asrımızda olaydı ne diyecek ve merâtibin derece-i tenezzül ve itibarını nasıl beyan edecek idi bilmem dokuz yüz yetmiş iki tarihinde yüz elli kıta gemi ile Piyale Paşa Malta seferine çıkıp Vezir-i Râbi Mustafa Paşa dahi serdar tayin buyurulmuştu ancak böyle meham umur-ı bahriyede Sultan Süleyman Hazretlerinin emniyet ve itimadı ol asrın Barbaros'u mesabesinde bulunan Trablusgarp valisi sâlifü'z-zikr Turgut Paşa'ya olduğundan gerek serdara gerek kaptana zinhar onun

reyinden çıkmayasız diye irade buyurmuş idi donanma-yı hümayunun Malta'ya vusulünde Turgutça henüz gelmemiş idüğünden Malta kalesine yapışmak hususunu onun vüruduna tevkif ile ol gelince bir iş görelim diye limanın muhafazası için bina olunmuş olan Santerme burcunun fethini mühim görerek top ile dövmeye başladılar bu muhasaranın yedinci günü Turgut Paşa donanmasıyla gelip Malta'ya çıktığında çünkü bir vilayetin dâr'ül-mülkü feth olduğu hâlde sair tarafı suhuletle ele girip ama dâr'ül-mülkü ele girmediği takdirce tevâbii ile uğraşmak abese iştigal kabilinden olmasıyla Santerme muhasarasına mübaşeret ettiklerine teessüf ederek Santerme fethinin faydası nedir Malta'nın asıl hisarı alınmadıkça zaptı mümkün müdür diye vâfir söylemiş idi lakin çi fayda ki bir kere şurû' olunmuş idüğünden terk olunamayıp mezkûr burcun muhasarasına müdâvemet olunarak on yedinci gün yürüyüşle alınmış ise de çok kimseler şehit olarak işe yarar askerin kılâ'ğısı bozulduktan başka donanma-yı Devlet-i Aliyye'nin ruh-ı revani mesabesinde olan Turgut Paşa [83] esna-yı cenkte mecruh olarak mezkûr burcun zapt olduğu gün gark-i bahr-ı beka olup Piyale Paşa dahi ona şebih bir merd-i cenk-âzmâ iken serdar onun tarafına iltifat etmeyerek ve onun kolunda bulunan gazat-ı velvendana bakmayarak sair askeri terakkiler ve bahşişiler ile taltif eylediğinden ve kaptan paşa dahi çendan takayyüt ve çokluk ona müracaat ve mutâbaat etmediğinden meyanelerine bürudet düşerek Malta'yı terk ile avdet etmeleriyle yok yere bunca masraf ve bu kadar adam telef olmuş oldu ve hacâletle İstanbul'a avdetlerinde tarafeyn yekdiğeri suçlayıp ancak donanma halkının sözü müsmir ve müessir olmasıyla serdar-ı müşarünileyh vezaretten azlolunmuştu (973) senesinde Piyale Paşa Sakız Ceziresi'ni memalik-i mahrusaya ilhak ve Poloya yakasına mürur ile bazı bika' ve kılâ'yı vurup gâret ettikten sonra (74)'te İstanbul'a avdet edip ol esnada ise Sultan Süleyman'ın vuku' -1 vefatına mebni oğlu Sultan Selim câlis-i taht-ı Osmanî olarak donanma-yı hümayunun tersaneye vusulünden çend-rüz mürurunda ordu-yı Hümayun ile Dersaadet'e geldiğinde Piyale Paşa hem kaptan ve hem de damat-ı azîmü'ş-şan bulunmasıyla hizmeti mukabilinde kubbe vezareti ihsan olunup mesned-i kaptanı dahi sükût-vârdâ hizmeti sebkât eden yeniçeri ağası Müezzinzâde Ali Ağa'ya tevcih buyurulmuştu Piyale Paşa'nın vezarete ve Ali Paşa'nın bir suretle mükâfata istihkakları nümâyan olup ancak yeniçeri ağasına kaptanlık tevcihıyla mükâfat etmek garaib-i asrıyadan bir şey olarak Sultan Süleyman'dan sonra sefine-i devletin evvelki gibi şinâver-i bahr-ı zafer olamamasına sebep olan başlıca mukaddemât tenezzülden birisidir Piyale Paşa gayet değerli ve dirayetli ve bahadır bir zat

olduğu hâlde azâim-i umur-ı bahriyede Sultan Süleyman Han Hazretleri merhum Turgut Paşa'nın reyinden hariç hareket etmemesini irade eyler ve o dahi Turgutca'nın reyinden çıkmaz ve daima ehli-var Babil'e müşâvereden hali olmaz idi binaenaleyh ahval-i deryaya dahi kesb-i vukuf eylemiş ve hidemat-ı meşkûreye mazhar ola gelmiştir

Müezzinzâde Ali Paşa nefsinde bahadır bir zat olup ancak şiddet ve tehevür ile mevsuf ve rey-i hoduyla harekete melûf olduğu hâlde ahval-i deryaya asla vukufu olmadığından zirde beyan olunacağı veçh ile donanma-yı hümayunun bütün bütün ifnâsına sebep olmuştur şöyle ki Kıbrıs fethi için yüz seksen pare kadirga ve on mavna ve yüz yetmiş barça karamürsel envayı olmak üzere cem'an üç yüz altmış pare gemi ile Kıbrıs üzerine hareket edip beşinci vezir olan Lala Mustafa Paşa umum askere serdar tayin olunmuş ve derya canibinin muhafazası üçüncü vezir olan damad-ı şehriyarı müşarünileyh Piyale Paşa'ya havale buyurulmuş idi (978) senesi evâilinde veçh-i meşruh üzere donanma ile Kıbrıs'a çıkılıp bir hayli yerleri feth ü teshir olundu ve kışın Piyale Paşa ile kaptan paşa Dersaadet'e avdet ederek Serdar Mustafa [84] Paşa Kıbrıs'ta kışlamıştı fasl-ı baharda vezir-i sâni Pertev Paşa donanma serdarı tayin buyurularak iki yüz elli pare kadirga ve mavna ile Kıbrıs'a varıp mühimmatı Serdar Mustafa Paşa'ya teslim ettiler ve bilcümle levent gemileriyle donanma-yı Hümayun üç yüz pareye baliğ olarak ondan hareketle sedd-i rah-i sefâin-i a'dâ olmak üzere Rodos tarafına gittiler (979) senesi evâilinde bütün Kıbrıs adası dâhil-i kabza-ı teshir oldu gelemim donanma ahvaline Pertev Paşa ile kaptan paşa berveçh-i sabık Rodos'a vürutlerinde birkaç gün aramadan sonra Girit Adası'na saldırıp sevâhilini gâret eder iken cezayir beylerbeyisi Uluç Ali Paşa yirmi kıta sefâin-i harbiye ile gelip donanmaya mülhak oldukta Kefalonya ve Korfu Cezirelerine varılarak ekser nevâhileri gâret ve tahrip ve badehu Rumeli kenarında vaki Venedik kıl'ından Sübut ve Ülgun ve Bâr nam hisarlar zapt ü teshir ve bir müddet geşt ü güzâr olup düşman donanmasına mülakat olunmadın eyyam-ı şita takarrüp etmekle donanma askerinin bir miktarı dağılıp avdet eylemiş olduklarından bakiye-i asâkir ile donanma-yı Hümayun İnebahtı Limanına duhul ile lenger-endaz olduğu [uzun uzun süre oturduğu] esnada düvel-i müttefike-i Avrupa donanması gelip hücum sadedinde olduğu haber alındı ki Mesina'da içtima ile donanma-yı Devlet-i Aliyye'nin evâhir صفده zaaf ve fütur zamanı bekleyerek bütün yaz bir taraftan baş göstermeyip ber-minval-ı sabık tersaneye avdeti âvânında donanma-yı hümayunu İnebahtı limanında muhasara etmişti düvel-i müttefike donanması iki yüz bir pare çektirir ve yedi kıta mavna ve yirmi kıta barça ve iki kıta cesim

kalyonlardan mürekkep olarak çektirirlerin ekseri Anderya'nın kumanda-i mahsusu tahtında idi Serdar Pertev Paşa ve Kaptan Ali Paşa ve Cezayir beylerbeyisi Uluç Ali Paşa ve Trablusgarp beylerbeyisi Cafer Paşa ve merhum Hayreddin Paşa'nın oğlu Hasan Paşa ve on beş sancak beyi vesair âyan asker bir yere gelip müşavere ettiler Uluç Ali Paşa cenge rıza vermeyip donanmamız nakıstır ve altı aydır deryada gezmekle gemiler bozgundur ve İnebahtı'ya avdet olundukta dönüştür diye sipah ve yeniçeri icazetli icazetsiz dağıldılar Boğaz hisarlarından düşman donanması içeriye giremez çıkılmak mahall-i hatardır dedikte Pertev Paşa dahi ona tabi olmuş ise de kaptan paşa şedit ve mütehevvir bir zat olduğu hâlde ahval-i deryaya vukufu olmadığından ve kendiye gelen evâmirde elbette düşman donanması kanda ise [nerede ise] üzerine varıp mukabil olasız vâlâ muâteb olursuz diye muharrir bulunduğundan gayret-i İslam ve arz-ı padşahi yok mudur her sefineden beşer onar adam nakıs olmakla ne lazım gelir deyip sairlerin reyini dahi kendi tarafına celbetmekle naçar çıkılıp cenge karar verildiğini Uluç Ali Paşa görecektir çünkü cengi mükerrer kıldınız bari derya tarafına açılalım dedikte kaptan paşa kenarı tutmak evlâdır diye muarıza etmesi üzerine Uluç Ali Paşa kanı [hani] Hayreddin Paşa ile düşman [85] ve Turgutça ile cenk görenler niçin söylemezler bir gemiye top dokunduğu gibi gark ihtimalinden naşi karaya meyil etse gerek sairine dahi bâis-i inhişam olur diye gördü müfit olmadı bari gemilerden fenerleri ve büyük bayrak ve filandraları giderin diye arz-ı tedbir edecek olduğunda kaptan istihza semtini tutacak o dahi fariğ oldu naçar (979) senesi cemaziyelevvelisinin on yedinci Pazar günü İnebahtı Boğazı'ndan çıktılar Pertev Paşa sol kola ve Uluç Ali Paşa sağ kola ve kaptan paşa ortaya girip cümle yüz seksen pare gemi ile alay bağladılar mezkûr Boğaz'a karîb Mora tarafında bir burun var idi düvel-i müttefike donanması onun ardında yatardı Uluç Ali Paşa düşmanın barça ve mavnaları önünden savaşıyor ya ardından ya böğründen girelim diye kaptan paşaya haber gönderdikte kaptan paşa ben padişahın donanmasına kaçtı namını veremem diye hemen yürüyüp karşı vardıkta derhâl düşman donanmasından elli gemi seçilerek mukabele edip sair gemileri burun ardında görünmezdi ehl-i İslam gemileri ol elli gemiye çatıp söndürmek ile mukayyet iken sair gemileri burun ardından huruç ve donanma-yı İslam'ı ihate ile topa tuttuklarında kaptan paşa başarda ile allaydan seçilip evvela bir gemiye çatarak söndürmek ile mukayyet iken uç fenerlerinden kaptan paşa başardası olduğunu a' dâ bilip hemen üzerine üşendi ettiler ve iki barça başardayı ortaya alıp kaptan paşayı şehit ve iki oğlu ile sair içinde kalanları esir eylediler Pertev Paşa gemisini dahi

top ile batırdılar kendisi denizde yüzerken Hasan Paşa oğlu Mahmut Bey tesadüf ederek kanca ile gemisine aldı

Baş gidince pâydar olmaz ayak meselince bundan sonra herkes kendi başı kayısına düştü ve sefâin-i İslamiye'nin gemisi top ile gark oldu ve gemisi karaya oturdu ve altmış pare kadirga âlât ve edevatıyla düşmana kaldı ve bu cenkte nice beyler ve kaptanlar ve pek çok ehli İslam şehit oldu binaenaleyh buna Singin donanma seferi diye tesmiye olunmuştur Uluç Ali Paşa fi'l-asıl Hayreddin Paşa ittibâından olmak hasebiyle ahvali deryaya ondan tahsil-i vukuf eylemiş ve Turgutça ile pek çok cenklerde bulunmuş atik korsan olup derya tarafına açılmış idi kaptan baştardasının düçar-ı girdab-ı bela olduğun görececek çektirirken Malta kaptanı üzerine gelerek çatıp aldı ve kaptanı idam eyledi ve birkaç kıta düşman sefinelerini batırdıktan sonra cezayir gemileri birbirine kafadar olup cenk ederek Motun canibine gittiler Uluç Ali Paşa bir adamıyla bu haber-i hüznün eseri rikâb-ı hümayuna arz eyledi ve kaptanlık kendisine tevhiye olunup lakabı Kılıç'a tebdil kılınarak elkabında lafz-ı mezkûr yazılmakla ondan sonra herkes Kılıç Ali Paşa demişlerdir işte bu kere mesned-i kaptanı ehlini bulmuş ise de çi fayda ki elde donanma kalmadı fakat sadrazam bulunan Sokullu Mehmet [86] Paşa'nın himem-i hayret efzâsındandır ki tersane kurbunda olan bağçe-i [bahçe-i] hastan bir miktar yerlerin efrâz ve sekiz kemerli tersane ihdas ile ol kış yüz elli pare kadirga ve sekiz mavna kurdurmuş ve var kuvveti bazuya getirip zayi olan donanmanın mislini bahara kadar eriştirmiştir ve düvel-i Avrupa bu sene Devlet-i Aliyye donanma çıkaramaz itikadında iken dokuz yüz seksen senesinde Kılıç Ali Paşa iki yüz otuz dört pare kadirga ve sekiz mavna ile deryaya çıktı fakat geçen seneki hezimetle donanmanın ruhu mesabesinde olan yarar adamların çoğu zayi olup baki asâkirin dahi gözleri ürkmüş olduğundan bu sene düşman donanmasıyla mukabeleden içtinap ederek tahaffuzu hareket ile iktifa etmiştir ve (981) senesinde Piyale Paşa serdar olduğu hâlde iki yüz elli sekiz kadirga ve on iki mavna ile Kılıç Ali Paşa denize çıkıp İtalya sevâhilinde bazı kıl'â ve bıkâî gâret etmişlerdir badehu Kılıç Ali Paşa iki yüz altmış sekiz kadirga ve kalite ve on beş mavna ve on beş kalyon donatıp fatih-i Yemen Sinan Paşa serdar olduğu hâlde (982) senesinde Akdeniz'e çıkararak Mesina havalisini gâret ettikten sonra Tunus pişgâhında vaki olup İspanyalılar yedinde bulunan Halku'l-Vaat kalesini teshir ve badehu barut ile endaht ve imha ettikten sonra Tunus vilayeti zamîme-i memalik-i mahrûsa kılınarak Ramazan Paşa vali nasp olundu

Ondan sonra Girit seferlerinin zuhuruna kadar Akdeniz'e cenk için donanma çıkarılmayıp ekser muhafaza ile takayyüt olundu fakat Sultan Murat-ı Sâlis ve Mehmet Han-ı Sâlis asırlarında Cigala Oğlu Sinan Paşa ve Halil Paşa'nın kaptanlıklarında bazı muzafferiyet-i bahriye vukua geldi (1054) senesinde Girit seferi küşat olunduktan sonra donanma-yı Hümayunda kalyonlar istimal olunmağa başlayıp lakin ol vakit dahi iptidaları kullanılan ancak burten nevi idi badehu refte refte kalyonlar teksir olunmuştur şöyle ki donanma-yı hümayun ile külli asâkir ve mühimmat Girit'e imrâr ile evvel emirde Hanya kalesi zapt olunmuştu ancak müteakiben Venedik sefâini Girit yollarını kesmeğe ibtidar edip hatta Dersaadet'ten Girit'e asker nakline memur olan üç kıta sefâinden ikisi bazı telefat verdikten sonra halas olup diğeri birisi ki kırk iki pare topçekerdi içindeki ehl-i İslam şehit ve gemi garik oldu ve mukaddema ehl-i İslam içinde malumat-ı bahriye pek ziyade terakki ederek donanma-yı Devlet-i Aliyye bütün Avrupa donanmasına galip olmuşken refte refte ehl-i İslam'da bu malumat tenakuz edip Avrupalılar ise ol zamana kadar fünün-ı bahriye evvelkiden ziyade ilerletip ve hususuyla yelkencilik sanatı bu vakte kadar haylice ilerleyip bu cihetle kalyonculuk dahi ilerlemiş olduğundan Frenk donanmalarına Devlet-i Aliyye donanması mukabele edemez olmuştu yüz kırk pare gemiden ibaret olan donanma-yı Devlet-i Aliyye emr-i muhafaza [87] için Hanya pişgâhında lenger-endaz iken limanın iki tarafında toplar vaz ile muhafazaya ihtimam olunduğu esnada Venedik'in Sude'ye imdat zımnında gelmiş olan yüz pare çektirir ve burten ve mavna makulesi sefâini meydan okuyarak etrafında dolaşıp dururdu ve bir müddet sonra Hanya haricinde bulunan Cezayir gemileriyle sefâin-i saire üzerine Venedik donanması gelip gemilere ve kaleye bir hayli top attıktan sonra sefâin-i İslamiye'yi ihrak için beş kıta ateş gemisini salıvermişti lakin henüz sefâin-i İslamiye'ye çatmadan ateş gemisi oldukları bilinerek kancalar ile döndürülüp zararsız kendi kendilerine batmışlardır ve çünkü Sude Kalesi'nin teshiri kabil olamadığından Girit'in kara taraflarına taarruz olunarak bir hayli mahalleri feth olundu ve eyyam-ı şitada fırtına zuhuruyla Hanya önünde bir hayli sefâin-i İslamiye gark ve telef olduktan sonra ol senenin baharında dahi Venedik donanması Girit yollarını katederek istenildiği gibi Girit'e mühimmat nakl olunamayıp sinîn-i âtiyede dahi donanma-yı hümayunun Boğaz'dan huruç edeceği mevsimde Venedik donanması Boğaz haricine gelerek lenger-endaz ola gelmekle donanma-yı Hümayun Akdeniz'e çıkamaz oldu naçar hariçten derya beyleri gemileriyle Girit'e biraz şey gönderilir oldu işte Girit'in tamamî-ı fethi müyesser olamayıp da Girit seferlerinin bunca seneler imtidadı bundan

neşet etmiştir yohsa [yoksa] Venedik donanmasına mukabele edecek donanma olsaydı Girit Adası üç sene bile dayanamazdı

Ve çünkü a'dâ kalyonlar ile deryada gezip cenk esnasında rüzgâr ile kullanarak kadırgaları çekintemekle lacerem önlerinden donanma-yı hümayun savılmak lazım geldiğinden başka Boğaz'da lenger-endaz olduklarında kadırgalar ile mukavemet olunamadığından beri taraftan dahi kalyonlar inşa olunmak ve kalyona kalyon ile mukabele kılınmak lazımdır diye Sultan Mehmet-i Râbi Hazretlerinin cülusunda canib-i miriden kalyonlar inşasına karar verilip hatta (1061) senesinde Sadrazam Melik Ahmet Paşa bağçe [bahçe] kapısında altmış arşın tulunda bir kalyon kurdurmuştu ancak ameliyatında bazı noksan olduğundan indirirken gark olmuştur badehu bir mutat inşa oluna gelen lüzumu miktarı çektirirler ile bile mikdar-ı kifaye burten dahi tedarik kılınmış ve refte refte kalyonların teksirine himmet olunarak ayrıca kalyonlar kaptanı nasp olunmuş idi hatta (1064) senesinde donanma-yı Hümayun Boğaz'a vardıkta bir mutat Venedik donanması hariç Boğaz'da lenger-endaz bulunmakla iptida kalyonlar ve artlarınca mavnalar ve artlarınca çektirirler tertip ile huruç olundukta azim muharebe vukuuyla Venedikliler Boğaz'ı terk etmekle mecbur olmuşlar idi bu kalyonlar haylice işe yarayıp hususuyla kalyonlar kaptanı olan emir kaptan pek ziyade ibraz-ı şecaat ve merdâneği etmişti bu suretle donanma-yı Hümayun Boğaz'dan çıkıp müteakiben Tunus [88] ve Mısır kalyonları ve badehu on bir kıta Cezayir kalyonu donanmaya mülhak olduktan sonra varıp İstendil Ceziresi'ni gâret ve tahrip ve badehu Değirmenlik havalisinde Venedik donanmasıyla yine bir azim cenk etmişler idi (65) tarihinde yine donanma-yı hümayun Boğaz'a vardıkta minval-ı meşruh [açıklanmış tarzda] üzere Venedik donanmasıyla azim cenk edip donanma-yı Hümayundan çend kıta sefine zayi olduysa da Venediklilerin dahi beş altı gemileri telef ve bakisi münkesir ve rahnedar olduğundan denize açılıp gitmeğe mecbur oldular lakin bu cenkte layıkıyla iş gören birkaç kalyondan ibaret olup sairer birer yayılım ateş verdikten sonra semt-i selameti arayarak Midilli Adası'na kadar gittiler badehu donanma-yı hümayun Sakız'da müctemi olarak mavna ve kalyonların çendan faydası yoktur diye iade olunup çektirir envaından olan donanma-yı hümayun tefrik ile deryaya çıkılmıştı çünkü kalyonların hüsn-i imali yelkencilik sanatında maharete mevkuflup ol vakit ise bu hususta tersane halkı henüz daha bir vefk-i matlup olup kesb-i maharet edememiş olduklarından denizde kalyonları layıkıyla imal edemeyip bu cihetle asıl donanma-yı Hümayun çektiri envâi itibar olunarak

kalyonlar mücerret her sene Boğaz'ı muhasara eden Venedik donanmasını Boğaz'dan defe medar olmak üzere donanma-yı hümayun maiyetinde bir kuvve-i muavene gibi bulunurdu lakin Venediklilerin ol vakit umur-ı bahriyede maharetleri daha ziyade olduğundan Boğaz'ı küşat etmek maslahatı bile her sene ifa olunamazdı hatta (66) senesinde kırk pare kadirga ve on mavna ve otuz kalyon müheyya [hazır] olup yirmi kıta dahi bey gemileri olduğu hâlde levâzimat-ı donanma henüz tekmil olunmadan icâleten kaldırılıp Boğaz'a vardıklarında Venedik'in çektirir ve mavna ve burten olmak üzere hariç-i Boğaz'da sedd-i rah olan yetmiş pare sefinelerine mukabele edemeyerek vaki olan muharebede donanma-yı Devlet-i Aliyye bütün bütün muzmahil olma mertebesinde münhezim ve münkesir olarak İnebahtı'daki Singin donanma hezimetine benzer bir hezimet vukua geldi ol sene Köprülü Mehmet Paşa sadrazam olup Boğaz'a Frenk donanması gelmezden akdem hariçte bir kuvve-i bahriye bulunmak için evvelce itmam olunabilen kırk pare çektirir gemi ile kaptan paşayı eyyam-ı şitada İstanköy ve Rodos taraflarına çıkarmıştı badehu mevsim-i baharda Köprülü Mehmet Paşa serdar olarak Boğaz'a gittiğinde dahi on dokuz kıta kalyon ve on kıta mavna ve otuz kıta kadirga ile başarda ve yüz elli kadar fırkate vesair kayıklar İstanbul'dan çıkıp Boğaz'a varmıştı bu kere dahi Boğaz'da Venedik donanmasıyla vuku bulan cenkte donanma-yı hümayun düçar-ı hezimet oldu

Elhasıl Venedikliler Girit'e bir vefk-i dil-hâh asâkir ve mühimmat sevk olunamasın diye her sene Boğaz'ı muhasara ederek Fatih zamanında Boğaz'ın muhafazası için yapılmış olan iki [89] kalenin haricinde olarak iki tarafta yatıp harice gemi çıkartmadıklarından başka hariçten İstanbul'a gelen gemileri dahi şikâr ederlerdi ve bir iki defa kalyonlar kuvvetiyle Boğaz açılmış ise de Devlet-i Aliyye tersanesinde henüz mahir kalyoncular peyda olmadığından nihayet berveçh-i sabık azim hezimetler vukuuyla yine Boğaz mesdud kaldığından Köprülü Mehmet Paşa mezkûr kalelerden yirmi mil kadar aşağı Boğaz'ın deryaya açılacak mahallinde iki canibe karşı karşıya iki kale bina ettirdi

Ve kalyonlar inşası külli masrafa mevkuf olduğu hâlde henüz ahvaline ıttılâ-ı tama tahsil olunmamış ber-mana olup nizam ahvaline layıkıyla suret verilemediği cihetle gereği gibi işe yaramak müyesser olmadığına ve Devlet-i Aliyye tersanesinde an asıl istimal olunan çektirir envana muhalif ve tertipleri başka bir ocak olmağa mütevakkıf olduğundan kaptan paşa ve derya beyleri vesair tersane halkı bir mukteza-yı haset kalyoncuları istiskal edip bunlar hâdis tâifedir eğer tertipleri muntazam ve hâlleri gereği gibi mürettep olursa

ruy-i deryada işe yarayıp namdar olarak ümera-yı bahriye ve rical-ı tersaneye tefevvuk ve kâr-güzarlıkla manzur şehriyarı olup takaddüm ederler ve garp ocakları gibi başka güruh-ı müstakil olurlar diye kalyon umurunda tehavun ve tekâsülden hali olmadıklarına mebni kalyonculuğa bir hüsn-i suret verilemediği hasebiyle Fazıl Ahmet Paşa'nın sadaretinde bütün bütün kalyon inşasından feragat olunarak Akdeniz'in muhafazası için kırk pare tersane gemisi ve kırk adet derya beyleri gemileri olmak üzere nizam verildi bir müddet işte bu gemiler ile emr-i muhafazaya ihtimam olunup ancak zehair ve mühimmat nakli için tüccar kalyonları kullanılırdı fakat Mısır ve Tunus ve Cezayir taraflarında kalyonlar terk olunmayıp buraların cenk gemileri kalyon ile şehtiyeden ibaret olarak oralarda fenn-i deryada mahir adamlar dahi bulunur ve donanma-yı hümayun sefineleri artık Venedik donanmasıyla meydan cengi edemez olmuşken anlarına Avrupa donanmalarına meydan okuyup gezer idi (1079) tarihinde Girit sularında Cezayir ve Tunus kalyonları Venedik kalyonlarıyla cenk ettiklerinde galip gelerek Venediklinin yetmişer pare topçeker iki kalyonunu gark ve yine yetmişer pare topçeker iki kalyonunu dahi zapt etmişler idi

Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde Venedikliler ile meyanede bürudet vukua gelip Venedikliden ahz-ı sâr ise bahren galebeye mevkufl olduğundan (1093) tarihinde Kara Mustafa Paşa yine miri kalyonları inşasıçün irade-i tahsil ederek tersane-i âmirede dört kıtası üçer anbarlı [ambarlı] olarak seksener ve altı kıtası altmışar toç toplu olmak üzere on kıta kalyon binasına mübaşeret etti bu kalyonların bazısı ellişer ve bazısı [90] kırk beşer zirâ' tulunda idi beş kıtası baş kaptan olmak üzere ümera-yı bahriyeden Mısırlızade İbrahim Paşa'nın idaresine ve beş kıtası ikinci kaptan olmak üzere Cezayirli Baba Hasan Bey'in idaresine verilerek ve her birine sâliyane [olmak üzere bazı sancaklar tahsis ve tevcih edilerek Rodos'tan Reşid'e varıncaya dek tüccarı muhafaza etmeleri ferman buyuruldu ve garp ocakları gibi tersanede bir başka ocak olmak kaptanlarına ve ağalarına ve çavuşlarına ve hocalarına ve topçularına vesairine mevâcib ve tayinât-ı vâfiye tahsis ve garp ocaklarından vesair taraflardan kalyonculuk umuruna vâkıf adamlar celp ile kalyonlar umuruna gereği gibi intizam verildi (1096) tarihinde kaptan-ı derya olan Musahip Mustafa Paşa altmış pare sefine ile Akdeniz'e çıkıp Sisam Boğazı'ndan mürur ile Rodos'a vardığında çünkü bir vakitten beri donanma-yı Hümayun Sisam Boğazı'ndan ileriye güzâr edememiş idüğünden bu kere donanmanın oradan huruç ile Rodos'a varması bahren bir nev muzafferiyet addolunmuştu hâlbuki (29) tarihinde sâlifü' z-zikr Mısırlızade

İbrahim Paşa rütbe-i vezaretle kaptan-ı derya olduğundan Baba Hasan Bey kalyonlar baş kaptanı ve onun yerine Bineşeli Ali Bey ikinci kaptan olduklarında sene-i merkuma hilalinde Venedik kalyonlarıyla azim cenk edip galip gelmişler idi ancak müteakiben Baba Hasan Paşa mat'ünen vefat etmekle mutasarrıf olduğu Kıbrıs eyaleti iki tuğ ile baş kaptan olmak üzere Ali Bey'e ve onun mutasarrıf olduğu İskenderiye sancağı bir tuğ ile ikinci kaptan üzere Memi Kaptan'a ihale buyurulmuştu

Bu suretle kalyon kaptanlarının kaderleri izaz ve tevkir refte refte kalyonlar teksir ve ehl ü erbabı tevkir olunarak Devlet-i Aliyye tersanesinde kalyonculuk umuru haylice ilerledi (1106) tarihinde Venedikliler bir takrip ile gelip Sakız'ı istila ettiklerinde Amucazade Hüseyin Paşa kaptan-ı derya ve Mezzemorta Hüseyin Paşa kalyonlar kaptanı olarak mürettep olan yirmi kıta kalyon ve yirmi dört pare çektirir gemi ile deryaya çıkıp Kayon Adaları havalisinde Venedik donanması ile vuku bulan muharebe-i bahriyede galip ve muzaffer olmalarıyla Venediklinin birkaç gemisi zayi ve bakisi rahnedar olarak Sakız tarafına ricat ve firara mecbur oldu çend-ruz mürurunda yine iki donanma birbirine mukabil olup vuku bulan muharebede dahi Venedik donanması mağlup olarak bunda dahi elli beş pare topçeker bir kalyonları ihrak ve dört mavnaları kesr ü şikest ve bir çektirirleri gark olunup baki sefineleri münhezimen firar etmekle Sakız Adası istihlâs olunmuştur bu muzafferiyetler mücerret kalyonlar ile kazanılmış olduğundan Amucezade Hüseyin Paşa Sakız muhafazasına memur olarak Mezzemorta Hüseyin Paşa'nın mezkûr muhârebat-ı bahriyede meşhut [91] olan hidemat-ı meşkûresine mükâfaten uhdesine derya kaptanlığı tecvih olunup o dahi kalyonların teksirine ve umurunun tevsik [belgeleme] ve tanzimine himmet ederek bin yüz dokuz ve yüz on senelerinde vuku bulan derya cenklerinde mükerreren Venedik donanmalarına galebe etmiştir

Bu suretle Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i bahriyesi hayl cesamet kesp ederek (1114) tarihinde Akdeniz'e yirmi kıta kalyon ve altı pare derya beyleri çekdirileri ile bir miktar firkate ve Karadeniz'e beş kıta kalyon ve on beş pare derya beyleri çekdirileri ile yirmi pare kalite ve yirmi beş kıta şayka ihraç olunduktan başka Tuna Nehrinde dahi firkate ve kalite ve şayka ve üstü açık tabir olunan sefâin envaından olmak üzere iki yüz pareye karib ince donanma tertip olunmuştu Sultan Ahmet-i Sâlis asrının evâilinde dahi müceddeden bir kıta büyük kalyon inşa ile umur-ı bahriyenin ikmaline sarf-ı himmet olunmakta olup (119) tarihinde kalyonlar kaptanı olan Canım Hoca denmekle maruf Mehmet Kaptan yirmi kıta kalyon ile bazı sevâhil ve cezayir-i İspanya'yı gâret ve iki

kalelerini tahrip ile avdet ederek Malta ceziresi pişgâhında lenger-endaz-ı dehşet olduğu esnada patrona kaptanı olan Mustafa Kaptan dahi iki kıta kalyon ile cezayir-i İslamiye aralarında deveran eden Malta kalyonlarını ihrak etmiştir

Bu suretle Devlet-i Aliyye tersanesinde kalyonculuk maslahatı ilerleyip asıl donanma-yı Hümayun kalyonlarından ibaret olarak çekdirir envaından ibaret olan sefâin-i miriye ondan sonra donanmaya muavenet için kullanılır olduğundan kaptan paşa bulunan zatlar baştarda-ı hümayuna râkip olarak evâildeki donanma-yı Hümayun serdarı makamında bulunup asıl donanma kumandanı kalyonlar kaptanı patrona tabir olunurdu daha sonraları baştarda bütün bütün terk ile kaptan kalyonuna paşa gemisi denilip Kaptana Bey bir unvan olarak onun ikincisine patrona bey ve üçüncüsüne riyala bey denildi

kalyonlar için iktiza eden yetmiş seksen kantarlık demirler fi'l-asıl İstanbul'da yaptırılmayıp İngiltere'den celp oluna gelirken bin yüz yirmi tarihlerinde Hamireci ocağından Usta Ali nam bir hezar fen zuhur edip onun talimi ile tersane gözleri ardında müceddeden bir kârhâne yapıp az vakit zarfında bir vefk-i matlup kalyon lengerleri yapılarak Devlet-i Aliyye bu hususta harice ihtiyaçtan vareste olmuş ve yine ol âvânda bir kıta baştarda ile elli bir zirâ' tulunda bir kıta kalyon yapılmış idi ol esnada kaptane-i Hümayun kaptanı olan sâlifü'z-zikr Canım Hoca Mehmet Kaptan miri kalyonlarıyla Akdeniz muhafazasına çıkıp bir iki sene zarfında nice cesim korsan kalyonlarını ahz ü zapt [92] ile muzafferden tersaneye avdet ede geldiğinden başka muahharen kaptan-ı derya olduğunda dahi (128) ve (129) senelerinde bi'd-defaat vuku bulan muhârebat-ı bahriyede Venedik donanmasına galip gelmiştir

Muahharen yine devr-i Ahmet Hani'de altmış bir buçuk zirâ' tulunda bir kıta üç anbarlı ile iki kıta karavela tabir olunan kalyon ve yine diğer bir üç anbarlı ve badehu Sultan Mahmut-ı Evvel asrında evvela iki kıta kalyon yapıldıktan sonra tuhfetu'l-mülûk ve Muradiye ve Fatih bahri ve pür bahri ve nâsir bahri ve beridu'l-muzaffer ve zîver bahri nam kalyonlar ile bir kıta üç anbarlı ve Mustafa Han-ı Sâlis asrında Hısn Bahri nam kalyon inşa kılınıp sâlifü'-zikr pür bahri nam kalyon çektirme misillü ledü'l-iktiza kürek ile dahi yürütülmek üzere ol vakitçe nev-zuhur olan bir tarz-ı müstahsen üzere yapılmış sanayi-i acibeyi müştemil bir kalyon imiş

Bu suretle Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i bahriyesi yine teceddüt ve tevessü eylemiş ise de müddet-i medide esfar-ı bahriye mühmil ve metruk olarak donanma-yı hümayun mücerret

muhafaza zımında mevsim-i baharda bir mutat Akdeniz'e çıkarılır ve güz faslında tersaneye getirilir olmuştu bu cihetle Devlet-i Aliyye tersanesinde maharet ve malumat ashabı nâbut olup asâkir ve rüesa-yı bahriye donanma-yı hümayun ile Akdeniz'e çıktıkça ada reayası لاردمندلری soymaktan gayri bir işe yaramaz olduklarından ve ol vakit ise Avrupa'da maarif ve sanayinin terakkiyatı hasebiyle fûnun-i bahriye ziyade terakki eylediğinden ve kaptan-ı derya bulunan zatlar erkân-ı devlet ve saltanattan mâdud olarak ekseriya umur-ı bahriyeden bihaber olup menâsıb-ı bahriye tevcîhatında dahi çendan ehliyet ve belki esfar-ı bahriyenin pek çok ulum ve maarife mevkuf idüğü bilinmez olduğundan düvel-i bahriye-i Avrupa donanmalarına mukabele şöyle dursun Akdeniz'de geşt ü güzâr eden korsanların def'ine bile muktedir olamayıp canib-i Mısır'a gidip gelen hüccac-ı Müslimîn ve tüccar-ı Devlet-i Aliyye korsan korkusundan müstemem sefinesine muhtaç olma mertebesine gelmişti umur-ı tersane böyle muhtel ve müşevveş iken yine masarifi bi-nihaye olarak Abdullah Molla Efendi'nin layihasında beyan olunduğuna göre birkaç senede bir kalyon indirilir ise devlete on kat bahasına çıktuktan başka kereste bahanesiyle vesair tasallut ile bu yolda tersaneye hizmet eden kazalar dahi tahrip olunmakta olduğu hâlde yapılan kalyonların kıç tarafları müteaddit odalar ile memlû olarak çendan muharebeye yaramaz ve keresteleri yaş iken mihlatmakla birkaç sene zarfında suyu çekilip açılır idi elhasıl tersane varidatı ve çekdiri paşalıklarına tahsis olunan mahallerin hasılatı ve keza sâliyane kaptanlıkları rical ve rüesa-yı saireye me'kûl olup kalyoncu namıyla bulunan asker dahi kendi ticaretiyle meşgul birtakım bî-âr ve bî-hays eşhastan ibaret olarak nâsın arzına taarruzdan [93] gayri bir amele yaramazlar iken kaptanlıklar irtişa ile nâ-ehillere ihale olunmakla ahval-i bahri bilmez kimesneler kaptanlık işтира ederek Kalyoncu Ulufesi namıyla taraf-ı miriden ita olunan mebâliğ-i külliyyeyi beynlerinde iktisam ederlerdi İşte şu hâlde (182) senesi seferi zuhuruyla seksen dört senesinde Rusya'nın on beş kapak ve altı firkateyn ve bir miktar sefâin-i sagîreden ibaret olan Bahr-ı Baltık donanması Aleksey Orlof'in zir-i idaresinde olmak üzere Amiral Esperidof'un maiyetinde olduğu hâlde Septe Boğazı'ndan Akdeniz'e dolaşarak Mora sularında zuhur ettikte donanma-yı hümayun ile kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa derhâl Akdeniz'e çıkarılıp donanma-yı hümayun kesret ve adet cihetiyle Rusya donanmasından ziyade ise de Rusya donanmasında İngiliz ve Danimarkalı vesair Avrupalılardan fenn-i deryada mahir nice adamlar olduktan başka müteaddit İngiliz amiralleri mevcut olup donanma-yı Hümayunda bulunan rüesa ise umur-ı bahriyeden gafil ve hiyel-i harbiyeden

zâhil oldukları misillü asâkirin ekseri etraf ve eknaftan cebren cem olunmuş ırgat ve çiftçi makulesi deyü şerme neferât olduklarından gemi kullanmak ve cenkte işe yaramak şöyle dursun edna telatım zuhurunda ayaküstünde duramazlardı fakat doksan pare topçeker kaptane-i Hümayun süvarisi olan neheng derya-yı şecaat Cezayirli Hasan Bey ki muahharen devr-i Hamit Hani'de müddet-i medide kaptanlık eden Gazi Hasan Paşa'dır Cezayir ocağında meşk ve ta'allüm-i kârzar eylemiş bir merdi-delir olmakla Kayon Adaları etrafında cenge mübaşeret olundukta Hasan Bey sâlifü'z-zikr Espridof nam Rusya amiralinin kalyonuna çatıp ol kadar hunrîzâne bir cenk eyledi ki yâr ve ağyar teslim etmişti lakin nihayetü'l-emr gemilerin ikisi birden ateş havaya parân olmakla Hasan Bey yatağan bıçağı ağzında olduğu hâlde yüz rek tahlis-i can eylediği misillü Rusya amiralî dahi böyle güç hâl ile tahlis olunmuştur bu vaka-i dehşet-feza esnasında sefâin-i saire tarafeynden cengi paydos edip badehu yine cenge şurû' etmişler ise de ahşam erişmekle tarafeyn yekdiğerinden mufârakat edip badehu kaptan paşa fenn-i deryada vukufsuzluğundan naşı donanma-yı hümayunu Çeşme Limanı'na ile belayı kendisi davet eylediğinden düşman donanması liman ağzına vürut ile cenge şurû ettikte İngiliz amirallerinin marifetiyle çend kıta ateş kayıkları derun-ı limana idhal ve kâmilten donanma-yı hümayun ihrak olundu bu cihetle Akdeniz Boğazı kapanıp İstanbul ahalisi galâ-yı is'âr ile enva mişekkete düçar olduklarına ve derhâl emr-i muhafazaya kâfi sefâin inşası kabil olmadığına mebni Venedik cumhuru gibi bazı düvel-i Avrupa'dan Dersaadet'te mukim elçileri vasıtasıyla ziyade baha arz olunarak ale'l-fevr beş kıta gemi mutâlebe olundukta bir müddet imrâr-ı vakit ettiklerinden sonra böyle iki azim devletin seferi esnasında sefâin-i harbiye mübayeası kaide-i hazm ve ihtiyata münâfi idüğü vadisinde [94] varit olan itizar-namelerinde bizler ekser edevât ve malzeme-i sefâini memalik-i saireden tedarike mecbur iken limanlarımızda birkaç takım donanmaya vâfi müteaddit sefinelerimiz mevcut olup Devlet-i Aliyye ise sefine inşa edecek olduğu hâlde cem-i levazımı kendi mülkünde mevcut iken niçin böyle gafilâne hareket edip de ihtiyaten birkaç takım donanmaya kifayet edecek kadar sefine tedarik etmedi siyakında bazı îtirâzat dahi münderiç idi binaenaleyh ol vakit sâlifü'z-zikr Cezayirli Hasan Bey kaptan-ı derya olup şikeste ve beste tedarik olunabilen sefâin ile Akdeniz'in muhafazasına kıyam ve badehu muhterik olan donanmadan âlâ bir donanma teçhizine ihtimam eylemiş ise de yalnız gemi tedarikiyle iş bitmeyip asıl maslahat sefâini kullanacak mahir adamlar tedariki olduğuna ve sefer-i mezkûr Devlet-i Aliyye'ye bir büyük ders olmuş iken nizam-

ı umur-ı devlet maslahatı yalnız lisanda kalıp rüşvet ise sair husûsatta râyegân olduğu misillü gemilere süvari nasbında dahi cari olarak bu babta istihkak ve ehliyet aranmaz idi ve eğerçi Halil Hamit Paşa'nın sadaretinde mekteb-i bahriye küşat ile fûnun-ı bahriye tahsiline himmet olunmuş ise de gereği gibi fiile çıkıp da Devlet-i Aliyye tersanesinde fûnun ve sanayi-i bahriye henüz derece-i kemale isal olunmadan yine ber-minval-ı sabık Rusya seferi zuhur etmekle ve bu vakte kadar Rusya devleti Karadeniz'de hayli donanma edinmiş olmasıyla Devlet-i Aliyye donanması Rusya'nın Karadeniz donanmasına nispetle daha ziyade iken nail-i zafer olamadı ve cild-i râbide beyan olunduğu veç ile iki yüz beş senesi evâhirinde donanma-yı hümayun şikeste ve beste Karadeniz Boğazı'na çekilip Rusya donanması dahi Emne Burnu'nda lenger-endaz olduğu istimâ olundukta ahali İstanbul'a pek ziyade muris-i dehşet ve vahşet olmuşken hele mütâreke haberi halka bâdî-i teselliyet olmuştu şu hâle nazaran Rusya devleti bu seferde İsveç seferiyle meşgul ve İngiltereli tarafından endişe-nâk olmayıp da Bahr-i Baltık donanması dahi Akdeniz'e gelmiş olaydı sevâhil ve cezayir-i Devlet-i Aliyye ne derecede düçar-ı hasar olacak idüğü sefer-i sabıkadaki ahvale kıyas ile malum olur hâlbuki Devlet-i Aliyye'nin icab-ı mevkisine nazaran yalnız kuvve-i berriye kâfi olamayıp her hâlde mükemmel donanmaya muhtaç olduğundan zirde beyan olunacağı veç ile bu âvânda nizam-ı devlete dair erkân-ı saltanat ve rical-i devlet taraflarından takdim olunan layihalarda dahi kuvve-i bahriyenin layıkıyla tanzim ve ikmali kemal-i ehemmiyet ile ihtar kılınmıştır sudur-ı izamdan Tatarcık Abdullah Efendi layihasının bu mebhasında kuvve-i bahriyenin ikmali farz-ı ayn mesabesinde olduğunu beyan eyledikten sonra tersanenin beyhude masarif ve isrâfâtı tenzil ve tahfif ve çekdiri pašalıklar ref' ve onlara mahsus olan mebâliğ-i vefire umur-ı tersaneye tahsis ve derya kaleminde olan zeâmet ve tımarlar mahlul oldukça tersaneye has bağlanmak üzere şimdiden nizama rabt ile vesair vücuhuyla varidat-ı [95] tersanenin teksirine ve inşa-yı sefâinde mahir İngiliz ve Fransız marangozları celp ve ücretlerinde ziyadece semâhat olunarak Avrupa usulü üzere sefineler inşasına ve mühimmatın âlâ olmasına ikdam ve düvel-i Nusârâ'nın hurûb-ı berriye ve bahriyeye dair müellifat-ı cedideleri ve sanayi-i hendesiyeleri tedarik ve berveç-i istical tercüme ettirildikten sonra kaptanân vesair tersaneye ve bilcümle neferât-ı bahriyeye sanayi-i mezbûreyi talim için İngiliz ve Fransız ustadân-ı fenn-i bahrîleri kezalik itmâ' ve istimâlet ile celp olunarak topçuluk sanatıyla harita fenninin kemaliyle talimine ihtimam ve adalar reayasından

mellâhlıkta mahâreti olanlar istihdam kılınmak hususlarını dahi mevki-i rey ve tedbirde tahrir eylemiştir

Defterdar Şerif Efendi layihasında der ki Kırım düşman yedinde iken cümleden ziyade bize lazım olacak donanma olmakla vaktiyle kereste kestirilip ve yonulup ve cem-i eczası tehye olunup müceddeden anbarlar inşasıyla anbarda bir kalyonun kereste ve mismar ve levazım-ı sairesi müheyya buluna şöyle ki bir kalyon yapılmak murat olundukta bir ayda husule gele işte böylece yüz kalyonun kerestesi daima mevcut durup kalyon yapıldıkça yine yerine kesilip vazoluna bu nizam tamamıyla husule gelmek on beş yirmi seneye tevakkuf etmekle beş altı seneden sonra açılması melhuz olan sefere çokluk faydası olmamakla İngiltere ve düvel-i saireden kalyon mubâyasına şimdiden rabita verilip ikişer üçer hemen bir taraftan mubâyaa oluna ve fi-mâba' d kalyon idare edecek kalyoncu başka ve cenk edecek asker başka tertip olunup cenkçi askere gemi kullanmak ve kalyoncuya dahi cenk etmek teklif olunmayıp herkesin hizmeti başka ola ve ulufesinin teksiriyle ve ahir türlü itibarlar ile kalyonculuk bir surete girmelidir ki kalyoncu yazılmağa rica ve şefaitle nâs talip ola ve her kalyonun takım tabir ettikleri neferâtı her ne miktar ise bilâ-noksan tek mil bulunup bir neferi nakıs olur ise kaptan tedip olunmasın ve bu donanma maddesi cemi maddelerden azâm ve elzem olmakla erbabıyla kereten bad-ı âhiri müzakere ve müşavere olunup cüzi ve külli cemi umur-ı nizamiyesi kaleme alınıp ve kavânin-i nâfia-ı cedide bağlanıp fi-mâba-âd destürü'l-amel tutula kalyon kerestesi ve levazım-ı sairesi ve Devlet-i Aliyye'nin sair mühimmat ve zehâiri âdetâ halkın rızasıyla ve rayici ile mubâyaa olunup ve istihdam olunan ameleye âdet üzere ücret verilip şöyle ki İstanbul'da vesair mahalde halk malını Devlet-i Aliyye'ye satmakla gariplere satmak müsavi ve amele dahi sair işlemekle Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmek bir olup ahz ü itada kat'â tekellüf kalmadıktan sonra tekâlif-i devlet cemi memalike birden tevzi ve taksim ve paşaların سكاريا ve hazariyyesi dahi buna katılıp öylece tahsil olunmak Devlet-i Aliyye'ye ve fukaraya hayr-ı mahz olmakla işbu madde-i nâfianın suret-pezir olmasına bi'l-ittifak himmet buyurula [96] ol vakitler gerek umur-ı tersane için ve gerek sair mesâlih-i devlet için cari olan angarya usulü ahalinin bitap ve memalikin harap olmasına bâdî olmakta idüğünden Şerif Efendi'nin beyan eylediği üzere bu usul-i kerihenin ilgasına emniyet-i mal maddesinin tesisi her şeyden ehem ve enfa' idüğünde şüphe yok ise de derhâl icrası müşkül görüldüğünden müddet-i medîde bu madde-i

hayriye fiile götürülemeyip nihayet karibü'l-uhdede mevki-i icraya konularak emniyet-i can u ırz ve mal maddelerinden ibaret olan Tanzimat-ı Hayriye'nin bir rüknü olmuştur Ama donanma umuruna Sultan Selim'in himmeti doğrusu pek ziyade olup ordu-yı Hümayunun Dersaadet'e avdetinden sonra bilcümle kavânin ve nizâmâtın tecdit ve ıslahıyla meşgul olduğu hâlde tersane umuruna dahi kemal-i ehemmiyet ile itina ederek evvel be-evvel sefâin-i harbiyeyi sıgar ve kebirine göre tefrik ve tadat ve kaptanlardan ehliyet ve istihkakı nümâyan olanları derece-i istidatlarına göre şayan oldukları kalyon yahut firkateyn veya küçük şehtiye makulesi teknelere süvari nasb ve açıkta kalan kaptanları dahi onlara mülazım kaydettirip ve ez kadim muayyen olan sâliyânelerine dahi terakki ihsan buyurup şöyle ki kaptane-i Hümayunun üç bin üç yüz otuz üç kuruş kırk akçe sâliyâne-i kadimi yedi bin beş yüz kuruşa ve patrona-ı hümayunun iki bin üç yüz yetmiş kuruş sâliyâne-i kadimi altı bin kuruşa ve liman reisinin iki bin kuruş sâliyâne-i kadimi altı bin kuruşa ve reyala-ı Hümayunun bin sekiz yüz yetmiş beş kuruş sâliyâne-i kadimi beş bin kuruşa ve üç anbarlı kaptanın beş yüz kuruş sâliyâne-i kadimi bin beş yüz kuruşa ve kaptane-i hümayun kaptanının sekiz yüz otuz üç kuruş sâliyâne-i kadimi iki bin dört yüz otuz üç kuruşa iblağ ve sefer-ber olan sefâin-i Hümayunun süvari kaptanlarının aelulum biner kuruş sâliyâne-i kadimleri olmakla içlerinden elli beş ve elli üç arşın kalyonlara râkip olanların sâliyânesi iki bin sekiz yüz kuruşa ve elli bir ve kırk yedi arşın kalyonlara râkip olanların sâliyânesi iki bin üç yüz elli kuruşa ve elli bir ve kırk yedi ve kırk beş arşın firkateyne râkip olanların sâliyânesi bin sekiz yüz elli kuruşa ve kırk üç zirâ' dan otuz zirâ' a dek firkateyn ve şehtiye vesaireye râkip olanların sâliyâneleri bin altı yüz kuruşa iblağ vesair mülazım kaptanların dahi bu veçh ile sâliyânelerine zam ile daire-i maişetleri tevsi buyurulmuş ve bunların azl ve nasbına ve alacakları mühimmatın nizamına dair bir kıta kanun-nâme dahi tanzim olunmuştur şöyle ki donanma-yı hümayun kaptanesi ve patronası ve reyalası ve liman reislerinin mahlul vukuu veyahut cünhaları zuhuru ile azl ve nasbları takdirinde fi'l-asıl olduğu misillü kaptan paşa bulunan zatın Babıaliye takdiriyle kaptanlardan fenninde mahir [97] ve şecaat ve sadakat ile ehliyeti zahir ahak ve ıslahı her kim ise evvel nasb ve tayin olunmak vesair donanma-yı Hümayun sefinelerinden kalyon ve firkateyn ve şehtiye vesair kaptan erkabına şayan olan süfün-i harbiyeye sancak kaptanları ve liman reisi meşveret ve ittifaklarıyla veçh-i münasibi üzere süvari kaptanlardan bir rey tahsis ve mülazım kaptanlardan bir rey dahi iktiza eden sefinelere intihap ve inha ve yine kaptan paşanın Babıali'den istizanı ile nasb ve tayin

kılınmak ve süvari olacak kaptanların ancak istihkak ve liyakatine ve fenn-i deryada kemal ve maharetine bakılıp zinhar etraf ricasıyla hatıra riayet olunmamak ve hiç birinden caize ve ubudiyet alınmayacağından başka kaptanlara taraf-ı devletten baliğın- mâ-baliğ ikramiye tertip ve ita olunacak olmakla kaptanlar dahi süvar oldukları sefinenin kasap ve kahve misillü hizmetlerini sabıklarda bi'l-müzâyede furuht olduğu gibi satmayıp sefinenin reisi ve yelkenci ve topçu başısı gibi gediklilerinden istihkakı zahir olanlarına akçesiz olarak tertip ve tahsis eylemleri lazım gelip hilafında hareket edenler tedip olunmak ve cünhaları zuhur etmedikçe birisi azlolunmamak ve sefer ve hazarda birisi sefinesinin nezaretinden ayrılmamak ve her sefinenin mühimmatı tersane emmini ve liman reisi marifetleriyle süvari kaptanlara teslim ve liman defterine kaydolunduktan sonra bir sureti dahi kaptan-ı derya bulunan zata ve bir aynı defterdar-ı vakta ba'dü'l-irâe baş muhasebeye verilmek ve sefinenin gommane ve âlât vesair edevâtının fena-pezir olmaktan muhafazası ve sefinenin emr-i tathiri kaptanların vezâyif-i memuriyetlerinden olmak ve süvari kaptanlardan vazifesini ifada kusur edenler olur ise sefinesinden ihraç ile derece-i cünhasına göre tedip ve yerine sancak kaptanlarının ittifak ve ihtiyarları ve kaptan paşanın rey ve iradeleri ile mülazım kaptanlardan biri nasb olunmak ve mahlul vukuunda dahi bu veçh ile tanzim kılınmak ve bu makule cünhaya cesaret edenleri sancak kaptanları ihbar etmezler ise sahib-i cünha olan kaptan ile bile mazhar-ı ceza olmak ve bir cünha ile sancak kaptanlarından birinin azli lazım geldikte yerine iktiza edeni kezalik nizam-ı mezkûr üzere kaptan paşa ihtiyar eylemek ve ashab-ı cünhanın tedibi hususunda iğmaz olunur ise kaptan paşa muâteb olmak ve münhal olan mülazım kaptanlık kaptane-i hümayun baş reisine tevcih olunup badehu patrona baş reisi kaptaneye ve reyala baş reisi patronaya alel-vechü'l-teselsül nakleyleyip sair gemilerin baş reislerinden bir müstaidi cümle kaptanân ve rüesa marifetiyle intihap ve reyala baş reis verilmek ve hali kalan baş reisin gediğine ikinci reis ve onun yerine yelkencilerden kezalik cümle marifetiyle biri isal ve onun yerine dahi üçüncü reis ve topçu başı vesair gediklilerden kim münasip ise ba'dü'l-imtihan istihkak ve liyakatı nümâyan oldukça tayin ve tahsis ve berveçh-i muharrir-i imtihan olunacaklar [98] dahi derece-i istihkakta müsavi olurlar ise ehad-i hümanın kaptanzâde veyahut âbâ ve ecdadı tersane huddamı olması esbab-ı tercihten addolunmak ve ale'd-devam bu silsile ve nizama riayet kılınarak kaptanlık merkum tersane-i âmireye hizmeti sebkat etmemiş fenn-i deryada mahareti olmayan ecânipten adamlara rica ile verilmemek ve ecânipten olup fenn-i deryada mahareti

nümâyan ve derece-i istihkakı zahir ve ayan olanlara dahi kaptanlık verilmekte şürût-ı mezkûraya muhaliftir denilemeyip ehliyet ve istihkakı cihetiyle kaptanlık verilmek ve süvari kaptanlarından kavaid-i tersaneyi bilir ve müceddeden sefine teçhizine muktedir mücerrep ve müstakim okuryazar birisi liman reisi olup bi'l-hamle masarif-i tersane onun inhâ ve ifadesiyle olmak hususları ve zehâir ve mühimmat ve levazım-ı sairenin suret-i tertip ve tevzi ve teslimiyle keyfiyet-i muhafazaları mufassal ve meşruh olarak kanunname-i mezkûrda derç ve tahrir ve bundan sonra tersanenin cüzi ve külli mevâdd-ı saire-i nizamiyesinin tanzimi musammem padişahı olduğu dahi hatimesinde yâd ve tezkir olunmuş ve şerait-i mezkûra fî-mâ-bâde destürü'l-amel tutulmak üzere işbu altı senesi zilkadesinin yirmi biri tarihiyle icap eden mahallere ilim ve haberler verilmiştir bundan sonra dahi Sultan Selim Han Hazretleri tersane umuruna ihtimam ve itinadan hali olmayıp zirde beyan olunacağı veçh ile tanzim-i asâkir-i cedide sırasında tophane ve hamirehâne gibi kuvve-i bahriye-i Devlet-i Aliyye'yi müceddeden ihya ile müddet-i kalîle zarfında kuvvetli ve kaliteli donanma tedarik eylemiştir (Tarih-i Devlet-i Aliyye Cevdet Paşa)

Mahfuz-ı gencîne-i sudur ve sutur olan enva-ı tevârih ve hikâyattan maksad-ı asli ebnâyı beşere meşale-i rah-i saadet olan mevâiz ve iber ifadesinden ibaret olup şu faydadan hali bulunanları kışr-ı bî-leb ve lafz-ı bî-mana gibi mâlâyânî kabilinden olduğundan mütalaa ve istimâi abese iştigal demek olacağı müselleme erbabü'l-baptır zahir-perestân-ı avam bu vadide kitap mütalaaasında suret-i maddeye kesb-i ittila ile iktifa ve hakayık-cûyan-ı havas ise ictinâ-ı semerât-ı hikmet ile istihsal-ı fevâid-i lâyuhsa ederler Devletlü Yusuf Kâmil Paşa Hazretlerinin muahharen tercümesine himmet buyurmuş oldukları Sergüzeşt-i Telemak o makule netâic-i mühimme ile mâlâmal bir nüsha-i nadire-i edep ve kemal olarak işbu cevahir-i zevahir nesâyih ve hükm-i mengûş gûş-i cân olmaya şayan olmakla hüsn-i adap ve fezâil-i ahlaka dair mutazammın olduğu mevâdd-ı hüküm-âmiz tefrik yani hissesi kıssasından tecrit ve temyiz olunarak mecmua-ı âcizanemize derç ve tahririne mübâderet kılındı İşbu hülasanın kıraat ve hıfzında derkâr olan suhulet mütalaaasına bâdi-i rağbet olacağı meczumdur (irtibat edeli cevherle arz * kıssadan hissedir el-kıssa garaz) [99] insan-ı kâmil çocuklar gibi alayışlı elbiseden zevk-yab olmayıp bu makule şeyler kendisini meşgul etmemeli ve daima büzür-gân-ı tarik-i edep mesleğine salık ve heva ü hevesine galebe ile nefesine malik olmalıdır zira nisâ gibi kendisini zîb ve ziynete firifte eden [adam sahib-i akıl ve şeref sitayişine seza-vâr olmayıp mefharet-i zatiye-i insaniye ancak meşakkati ihtiyar ve ten-perverliği merdûd-ı nazar-ı

itibar edenlere mahsustur hilekârların suret-i zahirede hoş-âyende ve halâvet-nümâ ve hakikatte ezhar-ı çemenzar altında sevinir mâr-ı helâhil-feşan kabilinden olan ifâdat ve teminatına sehlü'l-iğfal olan halet-i şebabet belasıyla inanmayıp hayır-hâhânın nesâyih ve ihtârâtı her ne kadar evvel emirde tabiata hoş gelmez ise de gûş-i huş ile ısga olunmalıdır İnsan hatasını hissettikten sonra tekrar o hatayı irtikâp etmemek üzere müteyakkızâne ve mütedilâne hareket etmesi kendisine sermaye-i saadet kâfidir lakin bu hatanın mucip olduğu muhataradan halas olduktan sonra yine ihtiyatsızlık hâlinin avdeti fenadır bir hadisenin vukuundan mukaddem ilacını düşünüp ihtiraz eylemek ve kazaya uğratıldığı takdirde beyhude telaş etmeyip mukavemet ve gayret göstermek lazımdır câlis-i mesned-i hükûmet olanlar zîr-i destânlarını vâlid veledi ve velet vâlidini severcesine sevip ve kendisini sevdirmeye ve rif'at ve servet ve rahatları ancak kendi sayesinde husul bulmuş olduğunu söylettirmeye takayyüt ve itina etmelidirler bir hükümdar-ı mâdelet-şiar evkat ve saat-i mahsusada evladı gibi sevmesi lazım olan reayasının şükür ve şikâyetini istimâ etmeli ve memalik-i saire ahvaline ittıla için ecnâb ile görüşmeli ve divan-ı mahsusta gündüzleri umur-i amme ile uğraşıp geceleri dahi meclisine kabul eylediği ulema ve hükemâ ile söyleşmelidir kesb-i ilm ve kemali hava-yı nefsanîye takdim edenler ne muhterem adamlardır ki bir hâl-i takat-fersâyâ uğradıklarında kendilerini sermaye-i malumat-ı müktesebeleriyle eğlendirirler

Hükümdarlar her şeyi kendi gözleri ve kulaklarıyla müşahede ve istimâ mümkün olamayıp karinleri el ve ayak ve göz ve kulak menzilesindedirler fakat bunlardan bazıları zahir-i evveli-i nimetlerine muhip ve batına fevâid-i şahsiyeleri husulüne mükib olduklarından bazen hilaf-ı vaki arz ve inhâları üzerine muamele-i cevr ü gadr vuku bulacağı cihetle hükümdarlara göre sû-i karinden ziyade içtinap lazımdır

Mahrum-ı fezâil-i insaniye ve mağlub-ı rezail-i nefsanîye olan evladın bazen hata-yı bağban ile fidan-ı nev-reside kat' ve bürîde kılındığı gibi mıkraz-ı ecel-i habl hayatlarını katetmek evlâdır bağ hanedanda yetişir o makule taze fidanın her türlü terbiyeye imalesi âsan olduğundan kâse-lîsân ve hoş-âmed gûyanın şer ve mazarratlarından muhafazasıyla ahlak-ı hamide ve evsaf-ı pesendide tahsil eylemelerine itina olunmalıdır [100]

Zulme-i hükkâm umur-ı rezileden tevakkî eden erbab-ı fazl ü kemaldan müçtenip ve medar-ı selamet-i nefis mülâhazasıyla sefk-i dimâ-yı bi-günahân fazîhasını mürtekip olur ve zıll-i vücud-ı zulüm endûdundan ürkdüğünden tiğ-i üryan ve sinan-ı cânistân bab-ı

kebirinde pasban olan sarayında melul ve mükedder nerede olduğunu bilip de telef etmesinler havfıyla odadan odaya gezer et'ime-i lezize nazar ve hemen de mesmum-ı zevk ve sefaya dair sohbet ise şayet kalb-i kasvet kalıbına yerleşir vâhimesiyle müstelzim enva-ı gumum olur ve ciğerini kebap eden nâr-ı aktarı ihfa ve itfa edemeyip ve için için inledikçe çeşmân-ı çah nişanından ateşler saçılmakla evlat ve ekaribi rahm ve şefkatinden meyyus ve kahır ve telefî bedduasına menus olurlar Bir hükümdar-ı gaddar daima izzet hâlini cem'-i mal ve menalda ve zir-destânı üzerine keyfe mâ yeşâ' icra-yı istiklal dedir zu'muyla ızrar-ı nâs ve vesâvis-i nefsanîyesine kadir olamadığı hâlde kendini malik-i rikâb-ı âlemiyân zan ve kıyas eder hükümdar-ı gaddar zulüm ve udvanı hasebiyle kendisine suikast olunur havf ve endişesinden hali olmayıp daima hiçbir kimseyi görmek ve görünmekten ihtiraz üzere olacağından böyle hükümdarlık etmekten ise âdeta çoban ve müstağni-i gavâil-i în ü ân olarak lezzet-yab-ı nimet-i emn ve istirahat olmak bin kat evlâdır

Hükümdar-ı adil her ne kadar telakki-i karâib ve ecânib ve tetkik-i tabâ-yi hazır ve gaib ile zevk-yab ve meyane-i ahali-i şehirde familyası arasında gezer büyük peder gibi vareste-i tabtab-ı ızdırıp olur ise hükümdar-ı zalim ol kadar hâif ve mahfuf ve efkâr-ı bed-kârı kimseyi görüp ve görünmemek tarafına masruf olarak her hâl ve hareketi ecel-i acili davet ve daima tehyie-i mukaddemat-ı nikbet eder fesad-ı ahlak ile muttasıf hükümdarlar mudhik ve mashara kimselere aldanmaktan zarar-dide olmaları kaideden ise de zulme güruhu öyle olmayıp edep ve iffet ve namus ve istikamet-i sahi olan zevattan korkar ve nerede bir hunriz ve fitne-engiz var ise onunla düşer kalkar

Sahil-i deryada vaki ticaretgâh olan şehirlerin sükkânı millet-i vâhideye mahsus olmayıp her memleketin ve her milletin meşâhîr-i tüccar zî-iktidar derununda mukim ve liman vâsi-yi emval-ı ticareti hamil-i sefâinle ve mağaza ve dükkânları bilâd-ı baideden getirilir ve oradan diyar-ı ahire götürülür emtia-ı mütenevvîa ile mâlâmâl olmalı ve gemileri sevâhil-i Bahr-i Muhit'i devrederek zeheb ve fidda ve baharat ve ecnas-ı hayvanat celbiyle ticaret etmelidir ve ahalsi bilâd-ı sahiliye-i Rumistan misillü iskele başlarında istimâ-ı havadis için izâa-ı evkat eden tembel adamlara benzemeyip herkes kâr ve iktisabına ve defâtir ve hesabına dikkat ve nisâsı peşm ve pembe ve harirden akşe-i nadide ve pesendide işleyerek her bir ferdi beyhude izâa-ı vakt etmekten hazer ve mücânebet etmelidir bu misillü mâmûriyetin sebep-i ahalsi sefâin inşasıyla deryayı [101] gezmek ve memalik-i baide ahvaline kesb-i ittıla ile beraber hüner-ver ve kâr-güzar ve müttehidü'l-

efkâr ve idare-i umur-ı beytiyede mahir ve züvvar-ı tüccara ikram ve ihtiramda bî-kusur olmalarından neşet eder

Memleketinin mamur olmasını isteyen hükümdar liman-ı emniyet ve selamette tâife-i tüccarın teshil-i dâd u sitadına muavenet ve milel-i mücavere vesaireye hürmet ile bazen vuku bulan hâlât-ı mütekaziyelerinden tegafül ve adavetlerini davet eden kibir ve gururdan mücânebet ederek ihlâl-i nizam-ı beled ve emval-i nâsa medid edenleri siyaset ve tedip ve sînâat ve ziraata ahali-i memleketi tergib ile mazarrat-ı umûmiyesi müsellim ve bâis-i fesat mizac-ı ben-i Âdem olan illet-i sefâhâtta ve müdahale-i madde-i ticaretten sakınır varidat-ı muayyeneyi lüzum-ı hakikisine göre sarf ve idareye dikkat ve itina bâdi-i husul-i servet ve gınâ olur çünkü esas-ı refah ve rahat olan madde-i ticaret-i mâ-câriye şebîh olup büyükler bizzat karıştıklarında mecra-yı tabiisinden çıkarıp kendileri müntefi olamayacaklarından başka ahali mahrum ve mahzun ve dâhil-i hükûmetlerinden refte refte tüccarın âmed şüdü kesilerek hemcivarı bulunan millet ve hükûmetleri memnun etmiş olurlar

Ecânib ve ekaribten tersan olan hükümdar limana girip çıkan sefâinin âdadını ve ashabının memleket ve اذنى ve emtianın cins ve miktar ve bahasını ve tüccarın sermaye-i yesar ve gınâsını ve türlü ve türlü bahaneler ile vergilerini artırıp kendisi ticaret ve bu cihetle serbestî-i bey' [satış] ve şarâbî leke-dar-ı hasaret etmek istediğinden yevmen fi-yevmen tâife-i tüccar ol memleketin tarikini unutup serbest ticaret ve rahat edecekleri semtlerde ahz ve itaya rağbet ederler ve ticaretgâh olan bir memleket bu cihetle tamamî-i sükkân-ı ruy-i zeminden vergi almak kabil iken harekât-ı meşrûheye mebni esbab-ı servet ü sâmândan tehi kalır

Bir memlekette kerestesi inşa-yı sefineye elverişli ormanlar mevcut olduğu hâlde ezmine-i muayyenede kat' ve mimar ve tüccar vesair işe yararlar itibar olunduğu takdirde erbab-ı hiref ve sanayi peyderpey varit ve müctemi olacağından her birine diğerine göre tayin-i mürettebat ve bir taraftan yetiştirilen kaptanlar ile umur-ı tersanede istihdam olanlar hakkında mükâfat olunup müddet-i hidemat ve hayatlarında kendileri ve bâde vefatihim evlat ve ıyalları baliğân- mâ-belağ geçindirilir ve içlerinden hasta olanlarına baktırılır ise kemal-i emniyet-i bâl ve asayiş-i hâl ile bihâr-ı baideye azimet ve çocuklarına kürek çekmek ve halat bükme ve şûriş-i deryadan havf etmemek esbabını irâe ve talime heves ve rağbet etmeleri sebab-i hâhiş-i sıgar ve kibar ve âzam medar-ı abadani ve iktidar olur

bir hükûmet-i müstakillede yalnız itaat-ı zîr-destân husul-i matlap ve merama kâfi olmayıp bu âlemde herkes menafi şahsiyası [102] arzusuyla sanat ve hizmete heves ede geldiğinden daima muhabbet-i kulûb-ı âmmeyi içtilab-ı hükûmetin mâmûriyet ve refaatına âzam-ı esbap ola gelmiştir bazı hâlâtta düruğ-ı maslahat-âmiz rehin cevaz olabilir ise de alelumum yalan nezd-i Hüda'da merdud ve mürtekibi menfur ve matruttur tarik-i istikametten kabul-i inhiraf ile irtikab-ı kizb ve hilaf-ı dünya ve ahirette bâis-i pişmanî ve hacâlet ve bâdî-i enva vehâmet ve nikbettir insan daima müstelzim-i fevz ü necat olan sıdk ve istikamettem ayrılmayıp farzen bu yolda feda-yı nefis etmek bile lazım gelse ebna-yı cinsine mucib-i ibret olmak üzere îraz etmemelidir

Eşi'a-ı âlem-efruz âfitabın kâffe-i mevcudata cilâ bahşâ-yı feyz zuhur olduğu misillü envar-ı mukaddese-i ilahiyenin ukul-ı insaniye üzerine lütuf tesiri olup bu nur-ı hakikiyi basar-ı basiretle göremeyenleri nâbînâ-yı maderzat gibi hakâyık-ı eşyaya ittıladan gâfil olarak gördükleri evham ve hayalât dairesinde hâim ve hayran ve zill-ı zail kabilinden olan huzûzat ve shevât-ı nefسانيye şarabiyle sekran ve sergerdan olduklarından insan ıtlakına şayan olmayıp asıl insan-ı kâmil enhar-ı ukul-ı beşeriye Bahr-i Muhit zat-ı ahadiyetten münşâib ve dönüp dolaşıp oraya muhtecib olduğunu idrak ile efkâr-ı hayriyeyi kulûb-i ibadine ilham ve ef'al-i seyyie-i tasavvur ve icrada muaheze ve itham eden Hazret-i Malikü'l-mülkü'l-melekütün kemal-i izzet ve azimetine ilim ve vukufu muhit ve şamil olanlardır

Refah ve saadet-i hâl istihsali arzusunda olan akvam mükellef ve mutalla döşemeli hâneler alayışli ve masraflı düğünler sırmalı urubeler ve nefis taamlar ve ziyade ıyş ü işretler ve lüzumsuz binaların meniyle talim ve terbiye-i etfal umur-ı mühimmesiyle iştigal ve mesâib ve muhâtarata mukavemet ve kesb-i şeref-i nefse ve muhafaza-ı sıhhat-ı vücuda rağbet-i ittihat ve dostane ve serbesti-i edebiyâneye riayet ve bela-yı rahat-perseti ve ten-perveriden mübâadet ile daima hükm-i kanuna inkıyat ve Cenab-ı Hakk'tan havf ve haşyeti itiyat ederler

Vedîa-ı Cenab-ı Bârî olan berâyâ üzerine icra-yı nüfuz ve iktidar eden hükümdar-ı hüşyar mücerret asayış ve emniyet-i halka hizmet hikmetine mebni hâkim olduğunu bilerek menâfi-i umumiyeyi istilzam eder mesâlih ve umuru tervice râğib ve teşât-i kulûb-ı nâsa sebep verir mevattan mücânib olup zatında ahkâm-ı adliye-i kanuna inkıyat ve âdetten ziyade haşmet ve külfetten istiğnayı piş-nihâd ile dâhilen tesis-i bünyân-i adl ü dâd ve

haricen def'i sule-i âdadiye teşmir-i sâid-i içtihat etmelidir mesâlih ibadetin tesviyesi için teşkil olunmuş mecâlis azası yaşlı yaşlı ak saçlı akıl ve şuuru müsellemler muhteber-i ahval-i ümem olması emr-i ehem olup bunlar sırasıyla kaid-i efkâr-ı sâkıba ve ârâ-yı sâibede müttehit tecrübe-i umurda yegâne tavr ü mişvar ve temkin ve vakarda müntehib-i zamana ağraz-ı dünyeviyeden azada ve saf isabet-i rey ve tedbirde maharetleri teslim-kerde-i [103] ehl-i insaf nur-ı şuur gözlerinde ayan pertev-i hikmet yüzlerinde nümâyan olup biri söyler iken maadası istimâ ve nihayet müzakerede reyleri içtima eder zevattan mürekkep ve meclisleri cây-i hürmet ve edep olmalıdır

Fasl-ı deâvî amme kâr-fermayan-ı cihan-bane mahsus olmayıp hakikaten hâkim-i adil mukteza-yı kanun-ı mutedildir dünyada en ziyade serbest adam ister ise abd-i memlûk olsun ve kangı [hangi] diyar ve meslekte bulunur ise bulunsun Cenab-ı Hakk'tan havf ile halkın korkusundan ve arzu ve takazâ-yı nefsinden salim olup da akli muktezasına muvafakat eyleyenler umur-ı harbiyeye vukufu olmayıp yalnız işe yarar cenk-âzmâ cenerallere malik olan hükümdar yalnız harp-aşna olan hükümdara tercih olunur zira daima harp ile iştilal eden hükümdar daire-i hükûmetinin tevsi'ini ve şan-ı saltanatın terfiini arzu eder ise de hurub-i medide ticaret ve sanayiin gerilip nice nice asâkir ve hazâinin telefini ve bu veçh ile mülk ve milletin harabiyetini mucip olduğu umur-ı mecriye ve müsellimedendir hükümdar-ı cengâver tarlasını sakınıp konşusunun [konşusunun] mülküne medid taaddî ile akıbet mevrû ve mahsulünden menfaat göremeyerek mutazarrır olan adam gibi harben âverde-i dest-i igtisab [zorla aldığı] eylediği kadar mülk ve milletini tahrip eder

Bilakis hükümdar-ı âştî-perverin memalik ve sekenesi mamur ve abat ve sıdk ve add ü ahdinde sebatı münasebetiyle hakkında hemcivarının hulus ve muhabbeti müzdat olup bazı mütekebbir ve tamahkâr hükûmet ile beyninde muharebe vukuu takdirinde dahi muhip ve mütefiki bulunanlar muavenet ve adû-yı müteaddinin [saldırganın] kesr-i enf ve kahrına mübaşeret edeceklerinden cihangirlik sevdasında olan münhezim ve mutazarrır ve hükümdar-ı aşiti-şiar mesrur ve müftehir olup mesâlih-i dâhiliyesi halkı ziraat ve sanata tergiş ve sefahate meyilden terhip eden kavânin makulesi delaletiyle vakten fevkaten ilerleyerek heyet-i devleti cihan ve cihaniyana numune-nümâ-yı asayiş ve saye-i ma'delet vâyesinde semerat-ı sulh ve salahtan tebaası müteayyış olup buldukları rahat ve hürriyetin kadr ü kıymetini derk ve izan ve uğur ve vatan ve memleketlerinde feda-yı ser ü can ederler

Gençlerin müstait-i iğfal-i hırs ve âz olduğu misillü tecrübeleri dahi az olacağından henüz sinleri kemale varmamış olanların ser-i kârda istihdamı nâ-münasip olduğundan bu makulelerin sıfât-ı intihabiyesi meydan-ı muharebede kuvve-i bedeniye ve akliye ile düşmana galebe etmesine ve daire-i mahdude-i kanuniyenin dâhilinde hareket etmesine hasr olunmayıp şehvât-ı nefsanîyesine galebe ile daima ahkâm-ı kanuniyeyi icrada fiili kavlından kavi kimseyi arayıp bulup tefvîz-i umur etmelidir

Hakikat-i hâlde hükümdarlar şekl-i tebdilde ahaliye hizmet-güzar iken halka iyilik edeceğine bedel etrafını ihata eden garazkârâne [kötü niyetle] mütemayilen ekseriya kemlik ede geldiğinden öyle olmaktan [104] ise âdetâ hizmetkâr ve vatan hizmetinde berçide dâman-ı iftihar olmak müreccahtır yalnız tîr ü şemşir ile meydan-ı dar u gire değil fakr u fâka gibi hasm-ı canhırâşa göğüs germiş ve tarik-i müdâhene ile akçe kapmaktan kaçıp arak-ı cebini ile tahsil-i maişet yoluna suluk etmiş ve evladının bile terbiyelisine mükâfat ve hayırsızına mücazat eylemiş olan zat mesned-i hükûmete alık ve ihzadır

Aşk ve muhabbet bâdî-i nazarda masum ve mahcup ve gayetle mahbubü'l-kulûb bir tıfil mesabesinde olup fakat bunu nevahte-i dest-i izaz edenler şem buy-ı sem ve der kenar-ı muhabbet ve itibar eyleyenlerin beyt-i mamur kalbi haraba-ı hem ve gam olup geçmişte ettiği veyahut âtide edeceği gadr ü cevirlere yâd ve tasavvur ile zehr-hand ve ihanet edebileceği insana takarrüp ve telaubdan neşe-mend [neşeli] olur-mahâbib-i dil-sitan ve zarif ve dil-hâha mailin istediği hâlet ve surette nazik ve latif olduklarından insan kendini edep ve terbiyeye muhabbet ediyor zannıyla kapılıp fezâil-i zâtîyesini telef ve ateş-i hırsı muntafî olunca hata ettiğine esef eder insan âlemde şöyle böyle hâllere ve aşk yüzünden rengârenk nîreng ve âllara uğraya gelmiştir diye birisi nakil ve rivayet eylese işitenler hikâye ve efsanedir diye ibret almamak ekseriya âdet olup bir adam nefsinde tecrübe-i umur etmekte başka hâlet vardır

Akıl ve hikmet hesap ve nisabındaki eğlenceyi hiçbir vakitte menetmeyip umur ve mesâliha iştigalden yorulan vücudu rahatlandırmak için zevk ve sigaya ruhsat verdiği ve itmam-ı rüyet mevat-ı ruzine lezzeti üzerine olunan ıyş ve ülfet akl ve idrak insanı perişân ve hem-meşreb-i hayvan eden hırs ve şehvet kabilinden değildir

Ashab-ı kanaatten olan bir tâife ebniye-i metine ve sim ü zer evâni ve mücevherat ve akmişe-i latîfe ve et'ime-i nefise ve âlât-ı musiki sözleriyle muharebât ve fütuhât ve inkılabâtan ve hükûmetler beyninde tesviye-i hududa dair münâzaâtan bahis açılrsa o

makule sanayi kuvvetiyle yapılan şeyler zevâitten olup sende vardır bende yoktur muhâsedesiyle tabâyi-i insaniyeyi ifsat edeceğinden mazarrat diye rağbet etmeyip bu kadar levazım-ı kâzibeye menus ve esir olanlar bizden ziyade mi yaşarlar ve insan bi'n-nefs fâni değildir de müddet-i ömür uzun mudur ki birbirlerini telefe tâcil ederler arazi-i mevcuda kifayet etmediğinden mi hudud nizâma kalkışırılar bizimkileri isteseler terk edip başka yerde eker biçeriz insan sair insanlara hâkim olup kemal-i akl ve adl ile hükûmet etmek müşkül olduğundan temenni edecek şey değil ise de taraf-ı haktan memur veyahut iltimas-ı ahali ile mecbur olur ise kabul ve bu iki suretin gayri ahaliyi esir ve tahyîp ve lüzumundan ziyade feyezan etmiş nehir gibi arazi-i mümbiteyi tahrip etmek demek olacağından nükûl etmelidirler altın çıkarmak için yerleri [105] bu kadar derin kazmak iktiza etmeyip yalnız hirâsetiyle iktifa olunsa def'-i ihtiyaç edecek levazımı husule getirir - bir adam yürüyecek ayakları var iken sâkitü'l-hareke olup öteberi harekette muavenete muhtaç gibi bazı kesian levazım-ı gayr-ı zaruriye tedariki illetinden kötürüm olurlar kâinatın muhayyir-i ukul-ı beşere olan kemal-i cesamet ve azametini nispetle kürre-i arz ab-âlûde bir kabza çamur ve üzerinde içtima ve ihtişât eden ve büyük büyük beldeler ve cesim cesim ordular ve dakik dakik politikalar tesis ve teşkil ve icat eden nev'-i insan bir tane-i hakir için birbiriyle çekişir mur kabilindendir ekser hükümdarânın hâl-i asayiş ve refahta perhiz-karana hareket ve idare-i masalih mûtenâ bahaya sarf-ı himmet ve rahat ile gençlik cevher-i cihan-bahasını hıfz eyleyecek yerde bilakis lezâiz ve shevat-ı nefsanıyeye inhimakları zihnen ve vücuden harp ve darptan ziyade mucib-i sûy-i tesir olur - sıdk ve istikamet ve kanaat ve mürüvvet ile muttasıf olan bir kavim talib-i sulh ve salah olup da perdedar-ı kaza düşmanlarının basar-ı basiretini bağlayarak muhâlefet eyledikleri hâlde ol veçh ile sulhu sevip bekasını rica eden adamların harpte kemal-i derece-i sevret ve şiddetlerini görecekleri derkârdır -re's-i hudut olan mahallerde lüzumundan ziyade kaleler bina etmek hemcivarlarımızda böyle istihkâmlar yapsın da biri birimize taaddiye tasaddî edelim demektir ki bundan mazarrattan maada şey melhuz olmayıp bu makule kılâ bazı vukuat-ı şedideden zir ü zeber evvel geldiğinden cihanda emniyet ve itibar edecek hisar-ı üstüvar hakkaniyet ve hemsayegan ile hüsn-i muaşeretir - haricen irâe-i setvet ve kudret olunmak niyetiyle bir harb-ı nâ-becâ ve münferidâneye tutulup dâhilen izaa-i meknet ve kuvvet olunması teessüf olunur mevattandır - nev'-i beşer bir familyadan kûh ve sahraya yayılmış birtakım birader ve hâher olmalarıyla mefharet ve azimet namına hıkd ve ruûnet ihrak-ı dem-i muhteremlerine illet olduğundan

bunu istilzam eden birtakım efkâr-ı faside sarf-ı nazarla cümleten müttehit ve yekvücut ve azade-i keşmekeş bûd u nebûd olmaları muvafık-ı rıza-yı Cenab-ı Rab-ı Vedûd olup bazen harbin lüzumu takdirinde dahi vukuuna istidat vermekten içtinab-ı âzam vezâyif-i erbabü'l-bab ve kesb-i şan ve unvan uğruna muharebe muktezidir itikadında olanların asıl şan ve mefharet zat-ı insaniyete hizmet şerefinden ibaret olduğunu bilmediklerinden reyleri nâ-savab olmasıyla bu sıfâta bulunan hükümdara sureta müdâhene ederler ise de gıyabında halkın hununu rîzan ve hanelerini sûzan etmekte temeddüh ve iftihar edecek ne var ve makadir-i nâsa riayet etmeyen zat ne salahiyetle müstahakk-ı tazim ve itibardır derler ve bilakis ahali ve hemcivarına bahş-i emniyet ve onların itimadını celbe himmet ile harp vuku bulmasına itina ve saye-i sulh ve asayışte zîr-i destânını nail-i servet ve gınâ eden hükümdarı medh ü sena ederler - büyükler daima etrafını almış olan müdâhinlerin elfâz-ı tazimiye ve ibârât-ı tefhimiyelerini istimâa [106] melûf olduklarından huzurlarında başka suretle muameleden hoşnut olmazlar ise de huzur-ı mahremiyette arz-ı madde-i ehem eden bî-garaz adam ne kadar açık söyler ise o kadar dekayık-ı ahvale vukuf ve ittılaları şamil ve bu tarikin gayrıyla yani ima ve îham ve iğlak ve ipham suretlerinde her şeyi layıkıyla anlamları müşkül olur - bir orduya kumanda eden prenslerin harpten ihtirazı maayib-i azimeden mâdud olmakla meydan-ı muharebede bulunanların bazısı min-gayrı iktiza mütehevvirâne nefsini mühlikeye ilka ve bazısı kendini şecî göstermek fikriyle tavır ve tarzında kalb-i kavî ve akl-ı sedid sahibi olduğunu ima ve bazısı vakt-i musamemden mukaddem hareket-i gayr-ı münasibe ile orduyu ihlal ve ifna eder olduklarından cengâver-i akil böyle harekât-ı makduhadan ihtiraz ve kendisini sakınır surette ileri varmayınız diye menedenler gıyabında korktu diyeceklerinden icab-ı hakikisinde diğerine göre sükûnet ve mekânle yürüyüp kesb-i fahr ve imtiyaz ile hakkında kimsenin hasedini davete sebep vermekten ittika vesairlerinin vücuda getirdiği fütuhâtı kaderi mertebesince medh ü sena ederek kuddemâ-yı rüesa-yı askeriyenin meclislerinde rey ve tedbirden dem vurmuyup onların korkusu ve tecrübesi hasebiyle kendisine usul-i muharebeyi öğretmeleriçün arz-ı ihtiyaç ve beynlerine ilka-yı nifak edecek sözlere kulak asmayıp hüsn-i imtizaç eylemesi iktiza eder ve bazı müdâhinlerin ne ihtiyacınız vardır siz onlardan âlâ fenn-i harb ve darba âşinâsınız demelerine itimat etmemelidir - hükümdarların meşhut olan bazı reftar-ı nâ-be-hencârlarına taaccüp olunmamalıdır çünkü en azîmü'l-kadr olan adam yine adam olduğundan hasbü'l-beşeriye hatadan salim ve sade ve hiçbir hükümet bâzi-i hezar

mansûbe-i şatranc ihtiyaldan kâmilten azade olamaz - bir hükümdar itimat eylediği kimselere bazen aldanmış ise onun yerinde bulunmasını farz eden kangî [hangi] feylesof kendini müdâheneden muhafaza edebilir nice nice hükümdarân-ı akil iğfal olunmayayım ihtiyatıyla aldandığı defaâtla vakidir çünkü hiçbir hükümdar mensetrveye ihtiyaç ve emniyetten müstağni olamayıp câbecâ nasb olunan şebaik-i hil ve ferîbe hariçten müfredat-ı harekâta dikkat eden halk kadar kesb-i vukuf eyleyemeyeceği cihetle mesâlih-i amme ve hükûmete elverişli adam tedarik ve intihabında pek çok zahmet çekilip büyüklük dahi bir büyük pertev-söz gibi ef'âli büyük gösterdiğinden halkın nazarı daima büyük adamların üzerinde gezinerek tetkikat-ı amîka ile zatlarında olan hatâyâ-yı sagîreyi nakaisyi kebireden add ile o da insandır hatasız olmaz diye insaf etmeyip söylenirler bu takdirce bir hükümdar ne kadar akil ve fatîn olsa yine insan olup daire-i akl ve fazlı mahdud ve etrafı menafî-i zatiyesini düşünür kimseler ile mesdud olmakla aradığı memba-ı istikameti bulamayıp bâ-aruzu-yı mahsus veyahut vükelasının sûy-i tedbir ve garaz ve hırsı delaletiyle [107] bazen hata da edeceğinden en ziyade mu'tenâ ve mümted olan müddet-i hükûmet bidayetinden beri halkın vücuda getirdiği hatîatı ıslaha nispetle kısa müddet olmakla sitem-i nâstan asude olamaz ise de ayn-ı insaf ile bakıldıkta yevmiye arz-ı ihtiyaç ve itirazatı tükenmeyip ıslah-ı ahlakî kudret-i Cenab-ı Hallak cihana mahsus olan halayık muhalefetü'l-alayike hükümetmek vazife ve meşgalesinde bulunan hükümdarânın şikâyete hakları derkâr ve mazeret-i hakikiyeleri indü'l-ukala karin-i itibardır - Rumistan'da vesair memalik ve büldanda araştıralım görelim hatasız hükümdar kimdir pek büyük adam bile iktiza-yı beşeriyet hata etmemek mümkün olmayıp ancak hatâyâsını itiraf ve ıslaha say eden kimseye büyük zattır denilir daire-i hassa hilkat-ı beşeriyenin haricinde insan-ı mükemmel aramağı itiyat ile kimseyi beğenmeyen ve etvar-ı memdûhayı taklit etmeyen nev-residegân harekât-ı hod-serâneden bi'r-amîkü'l-gavr dalalete düştüklerinden insan bu mühlikeden nefsinî teb'it ve her ne kadar merd-i mükemmel değil ise de büzur-gân-ı rah-ı edebî taklit eylemek şiar-ı terbiye ve edeptendir - bir memlekette ne kadar nüfus vardır tadat olunup bunlardan ne miktarı çiftçiliğe elverecek ve arazi-i mevcuda ahali-i madudeyi idareye ve bilâd-ı ecnebiyeye irsal ve bey' olunacak enva-ı mahsulattan sene-i mutedilede ne miktar şeyi verebilecektir ve her tarafa âmed şüd ile memleketin kuvvetini ispat edecek kaç kıta ticaret sefinesi ve ne kadar tâifesi vardır ve bunlar kangî [hangi] diyara gidip ne cins emtia ve zehâir nakletmektedirler buralarının tahkik olunması ve ekseriya hile-kârane ilan-ı iflas eden tüccarın önlerini

almak için nazır ve memur tayiniyle bir tacir diğerin akçesini kat'an ticaret-i bahtiyede kullanmayıp bu misillü baht ve tecrübe yoluna ticarete kendi sermayesinin nısfını kullanmakla münferiden ticaretini başa çıkaramayacağı şeyde halelden masun konturatoya rabt ile müşarekete mezun ve kâffe-i tüccar kâr ve masrafı ve maslahat ve mübaşereti hesabını nazır ve memura bildirmekle mecbur ve medyun olması ve ticaret ale'l-ıtlak serbest olup işini ilerleten ve hariçten dâhile esbab-ı ticaret-i nafıayı celbeden kimselere itibar ve ikram kılınmasıyla her canipten ahali gelerek cezr ü med deryaya şebih olan madde-i ticaret biri biri ardınca gelir emvac-ı derya gibi sim ü zeri memlekete ithal ve idrac ve serbest serbest bir uçtan ihraç etmekle ithalattan fayda-i amme ve ihracatın bedeline bereket ve servet-i tama hasıl ve heyet-i mücesseme-i adalet liman-ı amânda herkesin rahat ve emniyetini isâet ve bilâd-ı baide tüccarına bâla-yı hisardan tahrik eyadî-i davet eyledikçe tüccar-ı şarkiye ve garbiyeden pey-â-pey keştî-rân zuhur ve lezzet-yab-ı menfaat izz ü huzur olur - zeheb ve fuzzaya dair eşya-yı beytiye şediden yasak olunup hatta hükümdar halkı telef ü sereften men ve zecre sebep müessir olmak üzere [108] makam-ı hükümdariye iktiza eyleyecek rütbeden ziyade esbab-ı ihtişamdan ihtiraz etmeli ve herkes haddini tecavüz etmemek üzere her sınıfa mahsus elbise ve kıyafetler tayin olunmalıdır ve zîb ü zînet istimal eylemeleri ez ayıp addolunan tâife-i nisaya bile ruhsat-ı vasia verilmeyip havayic-i kâzibe ve gayr-i zaruriye tahsil ve imaliyle iştigal eden erbab-ı sanayi ve ticaret umur-ı nafıada istihdam kılınmalıdır - tertib-i mekûlât ve mesâkin ve mefruşat maddelerinde dahi insanın büyüklüğü mâna ifna-yı kuvvet-i vücud eden et'ime ve eşribe-i gûnâgûn ekl ve şurubunda olmayıp hüsn-i idare-i umurunda ve halkın rahat ve huzurunda olmakla taamin vücuda zarar-ı mahız olan iştihayı arttırır terbiyeli karışık şeylerden azade ve sade temiz ve semizat ve has etmek [ekmek] olmalıdır ve bu makule mevatta usul ve nizam vazıyla destürü'l-amel tutulmasına takayyüt ve ihtimam olunması kâfi olmayıp hükümdar olan zat muktezasıyla amel olmadıkça kat'an tesiri ve faydası görülemez- musiki ukul-ı beşeriyeyi tesir-i badeden ziyade bade verdiğiinden bunun maabitte okunur nuut-i ilahiyeye ve muharebelerde ispat-ı merdanegi ve sebat eyleyen pehlivanânın methiyesine hasrolunması münasip olur her familyanın kesret ve kiletine göre mahsus modeller mucibince odaları ufak fasıllı bir salonu ve dehlizli az masrafla idare olunur metin ve müstahkem haneler bina ve mukaddema keyfe mâ-yeşâ inşa olunan hanelerden ol veçh ile yeniden yapılan hanelerin daha rahat ve muhkem olduğu cümleye irâe ve ispat olunmalı ve nakş ve resim ve naht sanatlarında dahi ancak vatan uğurunda

büyük hizmet etmiş olanların ebka-yı namı hizmetlerinde bulunmak üzere ezkiyadan bir miktar kesen bu sanatlar ile iştigale teşvik ve at ve araba koşu mahalleriyle riyazet ve afiyet-i bedeniye için icap eden vasi oyun ve yarış meydanları tanzim kılınmalıdır ve bilâd-ı baideden gelir ve ali bahalara satılır akmişe-i zer tarı ve musavver ve münakkaş âvanî sim ü zeri ve baharat ve arak ve iksiri yasağ [yasak] ile mefruşatın pek çok dayanır surette kavi ve sade olması hakkında tedabir-i lazımenin ittihazıyla fakırdan şikâyet eden ba-uşş şehirler ahalisine lüzumdan ziyade ne kadar eşyaya malik olduklarını hissettirmelidir - devam-ı sulhu arzu eden hükümdarın daima cenge müheyya bulunması iktiza edeceğinden âlât ve edevât-ı harbiyenin mükemmel ve muntazam hâlde bulundurulmasına gayret ve ikdam olunmalıdır binaenaleyh demir ve tunç ve pulat izabe ve imal eden üstatları toplattırıp ruz ü leyâl fırınları volkanları misali iş'âl ve levazım-ı tersane dahi ikmal olunmalıdır ziraat olan arazinin bazı mahalleri nüfusça kılet ve adem-i gayretten naşi bi' -külliye metruk olduğu veyahut gereği gibi hirâset olunmadığı hâlde o makule arazi-i muattıla şehirde zait an'el-lüzum bulunan erbab-ı hirfete taksim ve mahsulattan kadri münasip şeyi verilmek şartıyla hemcivar bulunan memleketlerden celp olunacak işçilere dahi yerler verilerek iskan ve iyi [109] olunmalıdır ve bu veçh ile arazi-i haliye az vakit zarfında memur ve tezevvüç etmek isteyip adem-i kudreti mâni olanların vergileri tahfif ile emr-i tezevvüç ve tenasül mümkün mertebe terviç ve herkesin mukabele-i say ve hizmetlerinde hak-ı pakın edeceği mükafattan cümlesi müteayyiş ve mesrur olup çocuklar küçük yaşlarından familyalarına imdada başlayarak en ufakları kırlarda kuzuları daha büyükleri dağlarda koyunları ve daha yaşlıları babalarıyla beraber tarlalarda çiftçileri ra'y ve idare ederek hanelerinde karıları zevciyle çocuklarına hayvanlardan çıkardıkları süttan aşlar ve yorgun gelip ısınıp rahat etmeleriçün ateşler hazırlayacaklarından çobanlar düdükları ellerinde türküler söyleyerek ve çiftçiler sabanlarıyla boynunu iki tarafa sallar ve ağır ağır ayak atar yorgun öküzlerini sürerek geldiklerinde ateşin karşısına sıralanıp pişirdikleri kestanelerden ve yazdan hıfz olunan meyvelerden yerler ve gam-ı ferdadan azade hatır tatlı uyhuyu [uykuyu] beklerler gelir - emr-i hükûmet ve hükümrânı umur-ı müşküleden olup ser-i kârda bulunanlar ahlak-ı hamide ashabından olmadıkları surette umur-ı ammeyi hercü mercü ve iyi adamlar olur da ıslah-ı hâl ve maslahatlarına çalışırlar ise bed-menşan ve keç-reşan taraflarından olunan itirazata mukavemette sermaye-i evkat-ı hayatiye için harç ederler - neşv vü nemaları familyalarından ziyade lazım ve lâbüd olan etfal terbiyesiz kalıp mansıba geçtikten sonra

azl ve tebdilleri mihan ve meşakkıyla uğraşılmaktan ise serkâra geçecek kabiliyeti verecek terbiye-i mükteziyelerine ab-ı umum makamında bulunan hükümdarın takayyüdat-ı mütemadiyesiyle zevk ve sefahat ve kabahattan ve kizb ve tezvir ve fazahattan kaçınıp vatanlarına muhabbet ve cengaverân-ı güzeşteğânın sitayişlerine ülfet ederek dostları hakkında muhip ve adil ve düşmanları aleyhinde bile mutedil olmalarıyla bir kimseye kötülük etmek vahşet-i ahval-i hayatiye ve dehşet-i ehvâl-ı mematiyeden eşedd olduğunu guş-ı huşlarına doldurmak için mektepler ve riyazet-i bedeniye müeddî olur enva-ı la'bin icrası zımnında vüsatli meydan ve mahaller yaptırılıp oyunlarda akranına faik olanlarına bâdî şevk ve heves olacak bazı tühaf ve taraf-ı ihda ve gani ve fakir demeyip akıl ve endamını beğendikleri kızlar ile tezevvüç ve teehhüllerine peder ve maderleri tarafından ruhsat ita kılınmakla az zamanda kesb-i kemalat ve mesâlih-i mutena-bahada istihdama ehliyetlerini ispat ederler-emr-i harp meçhulu'l-akibe hutub-ı cismiyyeden olup bir tarafta zafer ve nusret kuvve-i karibeye geldiği hâlde ednâ mertebede bir hâlin vukuyla gâlip mağlup olduğu vaki olduğuna binaen kâr peykara her ne suretle başlansa ve galebe-i külliyyeye nail olursa bile ahalinin azalması arazinin ziraatsız kalması ticaretin gerilmesi kanunun icra-yı ahkâmı gevşeyip tebayiin bozulması ve çocukların tahsil-i maarıfte haylazlanması nizâmât-ı askeriye ve zabıta-ı belediyyenin sektelemesi cihetleriyle a' dâya olunan zarar kadar canib-i galibin mülkünde ziyân vukuu mütehakkik ve bu takdirce neyl-i iftihar ve muzafferiyet veyahut tevsi-i harita-ı hükûmet arzusıyla be-gayri hak müteceviz ve isale-i [110] hun-ı bigünahân nezdinde caiz olan hükümdar kâr edecek sırada zarar etmeye müstahak olur bir memlekette hengâm-ı sulh ü salah mütemadi olduğu hâlde ahali tecârib-i harbiyyeden zâhil ve refte refte tabâyi-i nâs rahat ten-perveri ile ülfetlenip kıymet ve gayret-i milliye zail olarak sair milel-i muharebe suhulet-i galebeden fayda-mend ve harbin ityân edeceği netâyic-i muzzırradan kaçınır iken adem-i kudret-i müdafaadan naşi ribka-ı rıkkıyete rakabe-bend olacakları derkâr bulunduğu cihetle şu hâl-i müntecü'l-melalden ihtiraza çocukların pîçide-i kumat-ı mehd vücut olduklarından bir ve methiye-i pehlevanân ile kulakları alıştırılıp iktiza-yı tertip terbiye ve ta'allümleri her şeye kabiliyet-i zatiyelerini muris olacağından dost ve müttelik olan milletin millet-i âhîrle harp ve darbı zuhurunda içlerinden tab'an müstait-i harp ü sitiz ve sahib-i fehm-tez olanları seçilip gönderilip öğretilmeleriyle beynü'l-milel şöhret ve şan-ı firavân kazanılıp bu surette sair devletler ol devletin ittifakına talip ve fikdanından muzdarip olacakları hasebiyle vuku-ı harbi teb'ide ve müddet-i sulhu

temdîde medar-ı kavi olacak kadar kifaye-i tavâif-i askeriyenin nizam ve intizamlarına ve milel-i ecnebiye talimat ve hareketını bilir adamların istihdamına dikkat ve itibar ve hırs u şân emeliyle îka-i gavail-i harbiyeden içtinap göstermekle beraber zuhur-ı harpten dahi korkmayıp vakt-i zarurette müstait ve müheyya olduğunu işar edince hemcivarı olan devletler sevda-yı kavga ve cidalden dûr ve celb-i hoşnudu-i kalbine mecbur olmalarıyla zaman-ı sulh ü salah uzun ve mâmûriyet-i sükkân-ı büldanı mütezayit ve efzun olup müttetiklerden biri diğeriyle cenge âhenge istidat ve teheyüf gösterdiği takdirde dahi evlâ ve âlâ-yı tedabir-i mutavassıt âştî‘-i rahat-bahş olmaktır ki bu tarik ile fütuhattan ziyade şeref ve şöhret iktisap ve ecânibin tazim ve muhabbet ihtiyacını içtilâb ederek emanet-kâr-ı esrar ve uhud ve şurut-ı umumiyenin muhafazasında hâkim-i zî-iktidar olmakla ol memleketin hükümdarı bir mûktaza-yı vazife-i hükümdarı ahaliye hüküm ettiği kadar onlara da itimat ve emniyet sıfat-ı merziyesiyle icra-yı nüfuz eyleyeceğinden hüma-yı unvan ve şanı diyardan diyara tâir ve rayiha-i tayyibe-i nam-ı adl itisamı bilâddan bilâda sair olup hilaf-ı ma‘delet kendisine ilan-ı adavet edecek olanlar esbab-ı iktidarını hazır ve amade bulacaklarından başka emniyet-i ammeye sebep olduğundan muhafazası babında hemcivarını pür-silah ve lezzet-yâb-ı sulh ü salah göreceklerinden tabi-i havf ve hiras ve talib-i hüsn istinas olurlar işte bu suret-i hisar-ı üstüvar ve kulel ve burc-ı felek-medardan ziyade metin bir kale-i hakiki ve rasin iken diriğa ki ekser hükümdarân hayalat-ı kâzibeye firifte ve bu şeref-i sermedi şehrhândan gurihte ola gelmişlerdir yıllarca koklanmış olan ulu ağacın sak-ı kebiri suret-i matlubeyi kabul eden taze fidana benzemediği [111] gibi pîrânın dahi âdat-ı melûfelerinden tahvili muhâlâttan ve nadiren hatalarını itiraf ve teessüf etseler bile muhh-ı üstühanlarına işlemiş olan illet-i piri tesirinden kurtulamadıkları mücerreb ve müsellim hâlâttandır - hayf sad hayf ki behrever-i akl ü idrak olmayan şîr şîr ve peleng peleng ile çekâ-çeng-i cenk olmayıp cinsinin gayriyle savaşıır iken biçare ebna-yı beşer ruy-ı arzda derd-i elemden ibaret ömr-i kasîre mazhar olup da mugayir-i muktaza-yı akl ü idrak biri birilerini âğişte-i hun-ı helak etmek reva mıdır âlemde bu arbede ve kavga nedir - insanların ekip biçmeye kadar olacaklarından ziyade arazi yok mudur - fetihkârlık namı uğuruna bir hükümdar memalik-i büldânda ikad-ı nâir-i kıtal ve sekeneyi gala ve beladan giriftar-ı dû-şaha-ı zaruret-i hâl etmekten ise cenkten daima sakınıp bir milleti millet-i diğerin hücum ve zulmünden muhafaza niyetiyle hin-i ihtiyac-ı hakikide harbi ihtiyar edebilmelidir yohsa [yoksa] hırs ve hazz-ı nefis için açılan harp düşmandan ziyade bâdî-i ezlemin mülküne mazarrat

edeceği mücerreptir - re' s-i edviye perhiz ve hamiyedir - zihin ve fikrin rahatı ve yürümek ve işlemek ile vücudun riyaseti sebab-i tasfiye-i dem ve illet-i idame-i sıhhat-ı Beni Âdemdir - şüphe-i mevhumâ karinesiyle bir insan nasıl mücazat olunabilir bu kapı açılınca ifk ve iftiradan kim kurtulur - bir mücrimi kemal-ı rıfk ve itidal ile isticvap ve sığar ve kibir töhmetine göre takdir ve itap etmelidir - hareket ve zevali gayr-i kabil görünen arz-ı şaht altından yavaş yavaş hafer ve naht ile def'aten sukut edip yarlar ve uçurumlar peyda eylediği gibi bir hükûmet-i zalime dahi kuvvet-i cebr ü taaddi ile ne kadar servet ü sâ mâne malik ve ferman-ferma-yı memalik olsa kaide-i icbariyesi akibetü'l-akibe indirâs esasına illet ve âlet-i kaviye olur hükümdar-ı akil usul-i harbiyeye vâkıf olup sulhu dahi sevmeli ve netâyic-i harp ve sulha malumatı olarak cenkten hazer etmelidir - tecrübe-i umur etmemiş zayıfı'l-kalp ve sade-dil hükümdar zemâm-ı hükûmeti nâ-ehlânın ellerine verip delalet-i garaz-kâranelerine ekseriya bab-ı harp ü darbı açar ki asıl mahall-i hesap ve içtinap burasıdır

Derun-i belde müzeyyen ve harici harap mağmûr olması başı büyük ve azası zayıf ve küçük vücud-ı acube numude benzediğinden bir milletin dârât ve ihtişamıyla memleketinin hâli beyninde bir nispet-i münasebe olması iktiza eder - her bir hükûmette iki derd-i düşvar vardır biri hükümdarın cereyan-ı idare-i keyfiyesidir ki arzu-yı mezacında gayri kanun ve kaideye itibar etmeyince ukala kabul-ı zaviye-i humul ve erbab-ı garaz ve tamah divan-ı haşmet ve unvana ebvab-ı mütenevviadan duhul ve hulul ile doğruyu kimseden işitmeyerek ahali-i memaliki üsera ve memaliki hükmüne girmesi hâlinin imtidadı bir kemanın kirişi gayet mertebede girilip de gevşetilmemekten def'aten kırıldığı gibi mülk ve hükûmetin bâdî-i viranı ve berbadı olur diğeri [112] ziynettir ki büyükten küçüğe sürat-i sirayetle tasmîm-i mizaç-ı millet eder bir illettir çünkü aza-yı hanedanı hükümdarı ve sıgarı ve kibarı taklit ve keza ve keza kimi servetini göstermek ve kimi fakrını setretmek için derecâtını tezyit ede ede yek-hâl ve böyle bir şey muzır dahl edemediklerinden fazla sanki ahali hars ve zer' araziden taayyüş edemezler de bu yolda ağniyâ sırtından geçinirler ne muzırrâtı vardır mütalaa-ı hata-kâranesini göstermekte hem-kal olmalarıyla refte refte levazım-ı yevmiyeden addolunan beyhude masrafi idare emrinde herkes mâl kazanmak ve halkı dolandırmak sevdasına düşüp meydan-ı peykârda vesair kârda yararlık edenlere ve hüner ve marifet gösterenlere itibar olunmamakla âfet-i sefahat istila ve ihdas-ı envaı bela eyleyeceğinden def' ve ıslahının çaresi daire-i harekât-ı nâsı tehdit edecek kanun-ı ma' delet-makrun ise de bu da herkesin

icra edeceği şey olmayıp meğerki bir hükümdar-ı feylesof efkâr zatında misal-i itidal iraesiyile müflis muhteşemleri ma'yûb ve şerm-sar ve mülk ve milletini varest-i zarar ve hasar eyleye hükümdar-ı gafil müfredat-ı umur ile çok uğraşıp muhtac-ı rey-i sahih olan mesâlih-i cesimiyeyi diğeri derecesinde düşünmez hâlbuki vazife-i hükümdarı her şeyi kendi görmekten ibaret olmayıp böyle fevka'l-kül bulunan zat-ı mualla cenap idare-i umur eden vükelayı imtihan ve intihap edip alâ vecu'l-umum cereyan-ı mesâlihte gayret ve rehavetlerine göre terfi ve tenzil-i derecât ve mükafat ve mücazat ile çalıştırmaktır yohsa [yoksa] mevâdd-ı cüziye ile yorulan zihin kuvvet ve lezzeti olmayan derd-i şaraba dönüp mülâhaza-i mesâlih-i mühimme edemez fi'l-misil bir nağme-kâr düzgün saz ve avazı toplayıp da ihdas-ı esvat-ı mütenasibeyi bir dairede birleştirememek yahut bir mimar büyük derin ve tıraş ve tesviye olunmuş taşlar tedarik ederek yapacağı binanın kavâim ve zevâyâ-yı muvafikasını tayin edememek gibidir - şarkı okuyan kimse birkaç iyi şarkı okusa da yine hanende olup asıl idare eden senktıraş olup heyet-i külliye-i binayiyeyi mütalaa eyleyecek yine mimar olduğu misillü hükümdar bu kârdan hiç birine medid-i iptidar etmediği hâlde cümlesini yine kendisi yaptıracığına binaen menfaatı mülk ve millete raci olan mesâlih-i külliyeinin ilerlemesine berveçh-i tamim sarf-ı zihn-i selim ederek hükümetini saz-ı mevzun ve bina-yı Resantenmon gibi yapılmalıdır - hükümdar-ı akil mütedeyyin olup fakat münâzaât-ı mezhebiyenin faslını ehl ve erbabına havale ile canibin muarızından hiçbirini iltizam etmeyerek nihayetü'l-nihayeten verilecek kararı halelden vikaye etmelidir hükümdar olan zat münâzaât-ı şahsiyenin rüyetini bizzat kabul eylediği hâlde halk etrafını sarıp başlıca şeyleri mütalaaya meydan vermeyeceklerinden başka mehakim ve mecalisi abes hükmünde kalacağından müfredat-ı umur ile kat'a uğraşmayıp kanuna havale eylemelidir ve teehtül maddesinde filan kızını filane versin yollu tembihe ve irade-i familyasına damat ve vâris intihap edecek vâlid ve validenin hürriyetini selb ve imha ve ahalinin meşakkı ve menziliyeleri **[113]** mesuliyetini almayı iktiza eder emr-i haricü'l-âde olmakla hakikaten mükâfat edecek adamı var ise diyen mükafatıyesini ağniyânın kızlarını verdirmekle halkın kesesinden ödemeyip kabiliyet-i sahihelerine ve kadem-i hizmet istikametlerine göre bazı arazi-i haliye ile hâllerine münasip rütbe ve mansıp vermesi ve inam ve ihsanı fazla-ı muayyenesinden tayin etmesi ile sayesinde kesb-i refah ettirmelidir - şiirin âlâsı ve ednâsı çok at görüp zait ve noksanını ve zaaf ve tüvanını bilenler ve devavin-i eş'âr mütalaasına ilaveten şair-i mahir olanlar ile ülfet ve sohbetten bilindiği gibi insanların dahi sakîm ve müstakimini fiile çıkarmak

daima hâllerini mütalaa ve tetkike menût ve bu da hariçte biraz adam görüp de birkaç kelimât-ı resmîye söyleşmek ve fazilet ve istihkak ıtlak olunan şeyi elfaz-ı mütenasibe istimalinden kinayettir zannıyla hakikat-i faziletten vâye ve mâyesi olmayarak ancak ıstılâhâtıyla iftihar edenleri söyletmek ile vücut bulmayıp malumat ve mekânelerini mevsuk ve mutemet olan zevattan istihsal olunacak vukuf üzerine halkın zaaf ve kuvvetlerini tasvir eden efkâr-ı zihniyelerini ve liyakat-i sahihelerini harice çıkarmaya merbut olduğundan nümayiş-i sıdk-ı kâzip ile şehrah-ı insaftan hafî inhiraf edenlerin kıyas-ı ecsama mahsus olan ölçü makamındaki kuvve-i mümeyyize delaletiyle hâllerini zahire çıkarıp ukul-ı selime ashabının tasdik edecekleri surette ilan-ı hükm etmek gerekir yohsa [yoksa] ebna-yı âdemin hürriyetini ve üzerlerine olunan hükmün gayetini bilmeyip muaddel terazu-yı takvim-i umur-ı amme olan fazilet ve ehliyet-i sahiheyi aramaktan incinerek müdâhenlerin kizb ve iğfallerine iğtiraren ruy-i arzda itibar ve itimatta şayan insan yoktur itikadıyla ülfet ve ahval-i hafiyelerini halkın tecessüs ve tahkik eylediklerinden gaflet ile imrar-ı eyyam-ı hayat ne inhimaku'l-lezzat-ı shevât edenler kulağuz [kılavuz] ve kaptanı olmayan sefineye râkip ve bahr-i bî-keran hayrette kaybolan kimseye teşbih olunmakla libas-ı sadakat-kârîde görünen muhayyel ve mekkâr eşhastan ale'd-devam sakınıp erbab-ı sadakat ve fazileti buldukta havsala-i hazımlarından ziyade nüfuz ve servete nailiyetle mizaçlarını ifsat etmeyerek onları ve vasıtalarıyla bulunacak adamları menâsıb-ı kebire ve sagîrede istihdamdan intifa ve ahval-i tebaaya kesb-i ittıla etmelidir elinden iş gelir fena adamları hidemat-ı devlette kullanmak caiz olamaz ise de çünkü bu makule-i eşrar bir aralık destres-i kâr ü bâr ve bazı zevat-ı zû-yı nüfusa çattıklarından teb'id-i küllilerinde mazarrat derkâr olmakla bir dereceye varıncaya yani ahkâm-ı mübrime-i zamaniyeye itbâan o misillülerin müddet-i istihdamlarında tar ü pûd-ı ısrardan yedlerine dava-yı mahremiyet-i umur edecek ser-rişte-i emanet-kârı verilmeyerek idare-i muvakkataları hengâmında elde bulunan birkaç asdikanın muavenetleriyle adamlar yetiştirip küçük işlerde istihdam ve izam ve menâsıb-ı refi'aya nasb ve tayinlerine ihtimam ile erkân-ı devlet [114] istihkâm-ı hakikisini bulunca hasbu'l-zaman hizmette bulunmuş olmalarına riayeten her birinin muamele-i münasibe ile def'ine ve o makulelerin zuhure getirdikleri mühassenat-ı min-ciheten yine seyyiât âdadından madud olmakla bâd-zâ bu kaide-i muzırrenin dahi ref'ine himmet olunmalıdır - mesâlih-i devlette istihdam olunmak üzere ehliyetli ve dirayetli adam yetiştirmek zannolunduğu kadar müşkül ve çok zamana muhtaç olmayıp hâl-i yeis ve nevmididen naşi gûşe-i inziva

ve ihtifaya mail yahut fazilet-i zatiye ile meydan almağa fakr u fakesi hail olmuş adamlar bulunduğundan bir kere maslahat erbabını intihap etmek niyât-ı sahihesi asarı görülünce münzevi ve meyus olanlar ser-nümâ-yı zuhur ve küçükler de onların eserlerine iktifaan yetişip refte refte mesânid-i kebirede müstait-i ratk ü fetk-i umur olurlar daire-i fâhire-i servet ü sâmanda mevlut ve her istediği hazır ve mevcut olan prenslerin esna-yı rahta tesadüf ettikleri bir biçarenin hâlinden müteessir olurlar iken sahibi tarafından çobana ısmarlanan sürü gibi yed-i idarelerine vedia-i Cenab-ı Hüda olan tebaa ve zîr-i destâni bir kedere uğrasalar ne kadar merhamet etmeleri lazım gelir hükümdar bulunan zat-ı ma' delet-unvan bir sürüye nezaret eden şübban yahut familya beyninde peder-i mihriban gibi olup bî-edebanı tedip ve ferman-berâni tatyib ile benî âdeme hizmet ve hıfz-ı namus kavâninu'l-iltizam zimmet-i himmet ederek her hâl ve hareketten şâdan ve dünya ve ahireti mamur ve abadân olur keyfiyet-i hilkat-i insaniye ne gariptir ki adam arzu eylediği şeyi ber-âverde-i dest-i tasarruf eyledikte hiçe sayıp nail olmadığı emelin husulüne kadar helecandan hali olamaz - Sabır her kârda teenni ve ihtiyat ile hareketi nasihat ve sahibini kendi menfaatine ve nâsın üzerine ehliyet-i riyasete delalet eder büyük fazilettir sabırsızlık bâdî-i nazarda kuvvet ve şiddet-i kalbiye muktezatından görünür ise de indü'l-hakika öyle olmayıp zahmete tahammül edememekten neşet eder sıfât-ı mezmûmeden olmasıyla adama nef' ve zararı ve hayır ve şerri hesap ettirmeyip meyvesi daha kemale ermemiş ağaçların dallarını kırdırır ve dak eylediği babın küşadını bekletmeyip kesr ettirir ve mevrûatı hulul-ı âvân hasadından evvel biçtirir ki bunların cümlesi fena ve zımnında memul olunan iyiliklerin zuhur ve hafası âlem-i rüyada müşahede kılınan şeyin vücudu hazz-ı nefse müeddî olmasıyla ân-ı intibahta kem ve nâ-pedid olduğu misillü insan müebbeden yed-i temellükünde zanneylediği şeyi def'aten kaybedeceğini işar eder nice mana olduğu mücerreb erbab-ı nihadır - hükümdar-ı adil nevbet-i hükûmetinde şeref ve mefhareti tarik-i imarda arayıp herkesi söyleyip az kimseye inanmalı daima aldanmaktan korkup aldandığı takdirde dahi halka bildirmekten ihtiraz etmemeli ahaliyi sevip sevimlik faziletini hatırdan çıkarmayıp hâkim ve mahkûm beyninde muhabbet olmayınca ihâfe iktiza eder ise de hatarnâk ilaç istimal edercesine keder ve esef ile istimal etmeli ve bir [115] maslahatın iptidadan mukaddem intihasını düşünüp bâdü'l-mübâşere gayur ve sabitkadem olmalıdır hükümdarânın istihsal-i menafi-i mühimmeye himmetleri karna bâde-karin bâis-i nîk-nam ve aksi sebeb-i taklîb asayiş-i kulub-i enâm olmakla cesim ve mühim maslahatları üzerine rey-i hafif ve sahifini [zayıfını] kabul ettirmekten nice

fırsatları fevt ve hâl-i yeis ve füturda adama temenni-i mevt ettiren heva-yı nefse ida uymayıp âzam hazain-i kalbiye-i insani ve menb' -i akl ü adl kâr-ı âsanı olan havf-ı harabı bir ân hatırdan çıkarmamalıdır (Mecmua-ı Fünun)

(İşbu mevâdd-ı hakemiye bendinin ibaresi arasına vazolunan (-) hatt-ı işareti fikranın tamam olduğuna delalet eylediği ihtar olunur)

(Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesine Şeref-pîrâ Devletlü Safvet Paşa Hazretleri Tarafından Darû'l-fünun-ı Osmanî küşadında İrat Buyurulan Nutuk)

Cümleye malum olduğu üzere ilmin fezayili bahsinde ne kadar söz söylense yine hakkıyla beyan ve tadadı mümkün olamaz millet-i İslamiye'nin tahsil-i ulum ve fünuna tergiip ve teşvik emrinde Kur'an-ı Kerimin havi olduğu âyat-ı beyyinat ve lisan-ı mûciz beyan-ı cenab-ı nübüvvet-mâ-i beden şeref-sudur buyurulmuş olan ehâdis-i şerife-i hikmet-i âyat cümlelerin malumu olan keyfiyatındandır ahali-i Mısır-ı kadim ile eski Yunanilerden sonra ilmin kadr u meziyet ve şerefini takdir edenler Araplar olup hulefâ-yı Abbasiye'den Harun Reşit ve Me'mûn zamanlarında ulum ve fünun hakkında gösterilen rağbet dâhil-i havza-i hükûmetleri olan mahallerde elhâleten hâzih müellîfat-ı celile ve asar-ı mutebere-i ilmiyeleriyle müftehir olduğumuz birçok zevat-ı meşhuranın zuhuruna sebep ve illet olmuş ve İspanya Arapları ise birtakım milel ve akvam-ı vahşiyenin galeyan ve hareketleriyle Romalıların inkılap ve inhilal-ı hükûmetlerinden sonra ol havâli birkaç yüz seneler mütevârî-i sehab-ı cehl ve nadânî olarak ulum ve fünundan bir güne eser kalmamış olduğu bir zamanda bayağı unutulmuş derecesine gelmiş olan ilm-i tababeti yeniden ihya ve fenn-i ameliyat-ı cerrahiye müceddeden ihtira eylemişlerdir ve iki yüz seneye gelinceye kadar hakikat ve keyfiyeti ve ecza-yı müterekibesi anlaşılamayan nice şeylerin keşfini mucip olan nice sanayinin icat ve ihtirâna bâis ve bâdî bulunan fen ve ameliyat-ı kimiyaiye muhteraât-ı Arap'tan olduğu misillü hesap ve ilm-i cebr dahi onlar vaz ve tesis eylemişlerdir ve Keldanilerden müntakil olarak ilm-i heyet dahi bunların zamanlarında haylice ilerleyip hatta cesamet-i kürre-i arzı hesap için muaddelü'l-nehari bulmak üzere Me'mûn halife zamanında Avrupa'ya mahsusan adam gönderildiği dahi rivâyat-ı mevsukadandır ve Araplar ilm-i hayvanat ve nebatat ve maâdin ve ahcar üzerine pek çok kitaplar telif edip musikide bile ilerlemişler idi ve iptida kâğıdın Çinlilerden alınarak harirden ve badehu pamuk ziraatinin intişarından sonra pamuk ve ketanden imali ve barutun evvel be-evvel onlar [116] tarafından istimali ve taharri-i kible-i şerife için

pusula icadı dahi Araplara nispet olunmaktadır bunların inkırazlarından sonra ulum ve fûnun Avrupa kıtasına geçerek hele bir yüz seneden beri pek ziyade ilerlemiş ve asar-ı celilesi olmak üzere bulunduğumuz zamanda hayret-bahş-ı ukul nice nice muhterât-ı acibe ve ihdâsat-ı garibe görülmekte bulunmuştur ve bulunduğumuz asrı iptida-yı hilkattan bu ana değin mürur eden ezman ve a'sara gıpta-ferma eden vapur ve telgraf elektrik misillü hayret efza-yı ukul olan muhteraât-ı acibe mahz-ı fenn-i hikmet-i tabiiyenin ilerlemesiyle vücuda gelmiş asar-ı celiledendir ve bu gördüğümüz garaipten maada daha nice ihtiraât mevcut olup bunlar peyderpey tesadüf olundukça görülmekte ve keyfiyet-i icat ve ihtirayı mucib-i taaccüp ve hayret olmaktadır gerçi marifet-i hakayik-i eşya kuvve-i müdrike ve ukul-ı zayıfa-ı beşeriyeye mestur olup ve hakikat-ı meknunata kesb-i vukuf derece-i istihalede ise de nice müfret zannolunan anasırın keyfiyat-ı hakikiyesi işbu fûnun-i celile vasıtasıyla bilinip bu cihetle derece-i kudret ve azemet-i ilahiye bir kat daha taayyün eylemiştir zalâm-ı cehl ve nadanıda kalan efrad-ı beşer yalnız meşhudata nazarla iktifa edip ehl-i ilmin kuvve-i ilmiye ile vâkıf olduğu serair-i kevnîyeye mutala' olamayarak gider ve bu cihetle derece-i kadr-i hâlikü'l-meknunatı fehm ü idrak edemeyip bulunduğumuz kürre-i arza nice milyon seneler ve saatler ve günlerle bâdî olan sevabet ve seyyarat ve nücum-ı bî-âdadı pek yakın zan ve kıyas eyler ve ehl-i ilm ise cu-havada pervaz ve zîr-i tabakat-ı arzda tek ü taz ile birçok ahval-ı felekiye ve arziyeye kesp ve vukuf ve malumat ile kudret-i Halik-i bî-enbaza kemal-i acz ve ibtihal ile nazar eyler ve ulum ve fûnun bu hâl üzere günden güne ilerler ve ahval-i âlem bu siyak üzere gider ise bugünkü gün nazar-ı taaccüp ve istiğrap ile bakmakta olduğumuz muhteraât ileride derece-i adiyede kalarak kuvveden fiile isali muhal addolunan nice tasavvurat-ı zihniyenin mübeddel-i hakikat olacağı ve akl-ı beşerin ne büyük şeyler vücuda getireceği şu mukaddemat-ı meşhûdeden istidlal olunabilir ve ulumun ale'l-infirat hilkat-ı zatiye-i beşeriyeyi enva fezayil ile tezyin ettiği gibi bir memleketin medeniyet ve mâmûriyeti dahi buna mütevakkıf olduğu derkârdır Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin bidayet-i teşekkülünde iki yüz sene müddette ulum ve fûnuna gösterilen rağbet ve ashab-ı hüner ve malumat haklarında izhar olunan muamele-i teşvik ve hürmet bir ol kadar müddet dahi devam etmiş ve Avrupa'nın mil-i mütemeddinesiyle dahi ihtilat ve münasebet hasıl edilerek onlarla birlikte terakki yoluna gidilmiş olsaydı bugünkü gün memalik-i Devlet-i Aliyye dahi daha bir başka hâlde bulunarak memalik-i sairenin terakkiyat-i ilmiye ve sanaiyesi bizde dahi kemale ermiş olur idi her nasıl ise

birtakım mevâni ve müşkülâtın hayluleti cihetiyle ulum ve fûnun bir daire-i mahduda dâhilinde [117] deveran ile ihtiyâcat-ı zamaniyeyi takip edememesiyle henüz derece-i matlubaya vasil olamamıştır ve bu hâli mucip olan yani ilm-i maaş hususunda teahhurumuzu istilzam [geriye kalmamızı icap] eden esbabın biri belki azami mübadele-i efkâra tarik bulunmayarak bir iki yüz sene müddet hâl-i inzivada gibi kalınmış olmasıdır zira ulum-ı akliyenin ilerlemesi onlarla meşgul olanlar beyninde müdâvele-i ârâ ve mübahase menût olup milel-i mütemeddine-i Avrupa işte bu takrip ile terakki-i maarife kudret-yab olmuşlardır bizim ise ilmi Çin’de dahi olsa arayıp almakla memuriyetimiz malumdur binaenaleyh ve bihamd-ı teala biraz vakitten beri ulum ve fûnunun ilerlemesi hakkında devletçe ittihaz buyurulan tedâbir semeresi olmak üzere halkça tahsil-i hüner ve maarife gereği gibi rağbet hasıl olmuş ve mekâtib-i rüştiyenin vaz ve tesisi bu maksadın husulünü teshil eylemiştir bu mekteplerin tesisi ve küşadı tarihine değin memalik-i Devlet-i Aliyye’de hidemat-ı mülkiye ve aklâm ve devâir-i saltanat-ı seniyyede istihdam olunmak arzusunda bulunanlar vesair gûne esbab-ı taayyüş arayanlar için bir mahall-i tahsil-i ilm ve hüner mevcut değil idi Hüdâvendigâr-ı huld-aşiyân hazretleri zamanlarında bu maksadın husulü niyet-i hayriyesiyle darü’s-saltanat-ı seniyyede ve badehu memalik-i mahrusanın bazı taraflarında rüştiye namıyla mektepler küşat olunarak vaz-ı esas-ı bünyan-ı maarife himmet buyurulmuş olduğu hâlde cenab-ı Rabb-i müteâl serir-i şevket-masır-ı iclal ve afiyet varike-i hilafette müebbet buyursun vücud-ı mekârim-âlûd-ı cenab-ı cihan-banileri bu mülk ve devlete bir atıye-i mahsusa-ı ilahiye olan zat-ı şevket-simat hazret-i padişahi efendimiz hazretlerinin mebbe-i cedit-i saadet olan cûlus-i Hümayun meyan-makrun-ı mülûkâneleri ruz-ı firuzundan beri intişar-ı ulum ve fûnun ve maarif hakkında masruf ve sezâvar buyurulmakta olan tergibat-ı seniyye ve ol bapta şeref-sudur buyurulan iradat-ı hayr-âyat-ı şahaneleri semerat-ı celilesi olmak üzere kâffe-i sunuf-ı muhtelif-i ahali evlatlarını tahsil-i hüner ve maarife sevk ve teşvik eylemekte ve bu yolda ihtiyar-ı masarif bir emr-i meçhul olduğu hâlde şimdi evlat sahipleri hâl ve iktidarlarınca birçok fedakârlıklar etmekte olduklarından az vakit zarfında memalik-i mahruse-i şahanenin hiçbir kürsi-i vilayet ve elviye ve kazalarında rüştiye mektebi olmadık mahal bulunmayacağı şu birkaç sene zarfında görülen asardan istidlal olunmakta olduğu gibi muahharen şura-yı devlette tanzim ile icra-yı ahkâm mûndericesine irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi müteallik ve şeref-sudur buyurulan maarif nizamnamesinin bît-tedric icraat-ı fiiliyesi dahi bu netice-i matlubanın husulünü teshil edeceği derkârdır ve cümle-i

muhassenat asr-ı celil-i Hümayundan olmak üzere Galatasaray tesmiye olunan mekteb-i cesim idadi-i askerî evvelki sene mekteb-i Sultani namıyla bir liseye tahvil olunarak derununda elhalet-i haze milel-i Müslime gayr-i Müslime'den altı yüz neferi mütecaviz şakirdan tahsil-i ulum ve maarife [118] çalışmaktadırlar ve bundan maada fukara evladı ve kimsesiz eytam-ı zükûr ve inas için dahi Darüşşafaka namıyla kezalik beş altı yüz şakirt istiap edecek surette bir büyük mektebin bina ve inşasına irade-i mekkâr-ı maade-i hazret-i şehriyari şeref-sudur buyurulmasıyla bir müddet-i kalîle zarfında reside-i hitam olarak küşadı memul bulunmuştur fûnun ve sanayi-i mütenevvia tahsiline mahsus olmak üzere Sanayi Mektebi namıyla Sultanahmet civarında büyük bir mektep teşkil ve tesis olunarak bunda dahi altı yüzü mütecaviz etfal-i ahali saye-i ihsan-vâye-i hazret-i şahanede temin-i ahval-i âtiyeleri maksadıyla tahsil-i hüner ve sanayie sarf-ı makderet eylemektedirler İşte sâlifü'z-zikr nizamname ahkâmınca evvel emirde mekkâtîb-i rüştiye ve badehu idadiye-i Mülkiye ve Sultaniye'de ulum ve fûnun mertebeyi tahsil ile şhadetname alıp çıkacak şakirdandan tahsilat-ı vakıa-i ilmiye ve malumat-ı mütenevvia-i müktesebelerini bir kat daha ikmal etmek isteyenler için dahi Darülfünun nam ve unvanıyla bina ve inşa olunup heyet-i vükela-yı feham hazaratının bizzat küşadı resminin icrasında buldukları işbu medrese-i ilmiyenin tesisiyle tahkim-i esas-ı medeniyet-i sıhhiyeye himmet buyurulmuştur ve şimdiye kadar memalik-i Devlet-i Aliyye'de sanayi-i nefise tesmiye olunan fûnunun revacı olmamak cihetiyle bir büyük bab-ı taayyüş mesdud kalmış ise de bundan böyle bu fenlerin dahi tahsiline sarf-ı itina olunduğu hâlde biraz zaman içinde burada dahi asar-ı ilmiyesi ve kütüp ve resâil telif ve tercümesi vesair umur-ı tahririye ve maarife taalluku olan birçok husûsat ile iştigal sayesinde binlerce kesianın taayyüş edecekleri memul-ı kavidir ve emr-i taayyüş yalnız hidemat-ı devlette bulunmağa mütevakkıf olmayıp elinde hüner ve marifeti olanların her suretle taayyüşte yol bulacakları ve kesb-i servet ve iktidar edecekleri nice emsali delaletiyle müspettir millet-i Osmaniyye ve sunuf-ı ahali-i saire hiçbir vakitte böyle bir inayet-i seniyyeyi mazhar olmamış olduklarından bu lütf-i celilin kadr u kıymet-i cihan-bahasını takdir ile evlatlarını geceyi gündüze katarak tahsil-i ilm ve kemale teşvik etmeleri ve emr-i muhabere ve seyr ü seyahatçe hasıl olan teshîlât ve ulum ve fûnun ve sanayinin ilerlemesiyle anbean vücuda gelmekte olan ihtiraât-ı ale'd-devam tağyir-i ahval ve âdât ile ihtiyâcat-ı cedide husule getirmekte olduğundan sunuf-ı ahali-i memalik-i şahane dahi icab-ı asr ve zamana tevfiğ-i hareketle ulum ve fenne ve sanayide ez her cihet terakki

yolunu tutmaları lazımedendir hemen cenab-ı Hak velinimet-i bî-minnet efendimiz hazretlerini memalik-i şahanelerinin müstelzim-i saadet-i hâli olacak bu misillü nice asar-ı hayriyeye ve tesisat-ı celileye muvaffak buyursun âmin

(Hâlâ Makam-ı Sadâret-i Taazzumaya Revnak-bahşa Übbehtlü Devletlü Âlî Paşa Hazretlerinin Sayd-ı Teşekkürünü Havi Mâbeyn-i Hümayuna Tezkiresi)

Dil-sir-i nimet-i adimü'l-nekmet firâvâni ve seyrab-ı mâü'l-hayat eltaf-ı bî-payanı olduğum ve inayet-i [119] celilelerinden bir zerresinin farziye-i teşekkürünü ifadan aciz bulunduğum veliü'l-nimet-i bî-minnetimiz padişah-ı şevket-sipah efendimiz hazretlerinin hakk-ı nâ-müstahak-ı müstemendâne ve bare-i sadakat sitare-i ubeydanemde mebsutü'l-cünha olan nesr-i tâir mekârim-i zahir hazret-i şehinşahileri cümlesinden olmak üzere telattufa ve tekerruma dün akşam ihsan buyurulan mahsulat-ı saydıya zıl-efgen fark-ı mübahat ve mefharet-i kemterânem oldu acz-i çâkiran-ı cenab-ı padişahi ve ahker-i bendegân-ı hazret-i hilafet-penahi olan bu abd-ı keminenin bu veçh ile tahattur ve teşrife sezavâr buyurulan tenezzül ve merhamet-i hazret-i mülûkâne kavlinizce vallahu'l-azim mübalağasız olarak cihanı ve belki canı diğer bir lütf-ı celil-i cedit ve bir ihsan-ı bî-adil merâhim-bedid olmakla vadi-i şükür-güzarı ve محمد تکریدہ lisan-ı hâl ve mekal-ı kemterânem dem-beste ve lâl ve sahra-yı şerh ve tafsil-i mâ-fi'l-bâlde kalem-i acz rakam-ı ubeydanem hem-pervâz-ı mürg-ı şikeste bâl [kanadı kırılmış kuş] olmuştur heman cenab-ı Hak ve feyyaz-ı Mutlak bu mülk ve millete ve bendegân-ı sadakat-sîrete atıyye-i azime-i ilahiyesi ve cümlenin bâis-i saadet-i müstakilesi olan şehriyar-ı melik-nihat ve şehinşah-ı maâlî nejad-ı medu'l-lah zılâl ra'fete alâ müfârikü'l-ibat efendimiz hazretlerini taht-ı ali-baht-ı kâm-kârı ve kâm-veride-i muhalled ve ebed-nişan ve saye-i tevfiika tevâye-i cenab-ı zıl ilahilerini ele'l-ebed asayış bahş-ı halk-ı cihan buyurması dua-yı mefrûzü'l-edasını ziver-i zeban tezkâr etmekte olduğumun bir vakt-i münasipte hâk-ı pâ-yı tûti-âsâ-ı hazret-i hilafet-penahiye lütfen arz ve ifadesi vabeste-i rey-i âlî-i hıdivileridir ol bapta irade efendimindir

(Âlî Paşa Hazretlerinin Mahmut Nedim Paşa'ya Cevap Olarak Mektub-ı Mevzun)

Ey mürüvvet-pişe ve devlet-penah* Vey [ey] vefa endişe ve lütf-ı iktinah * Ey kerimü'l-tab mahmudü'l-hisal * Ey nedim bâdî-i ale'l-faal * Name-i manzume-i lütf-i üslubunuz* Şak'a-i mihr ü kerem mashubunuz * Oldu bizim âra-yı şevk-i ibtihaç * Hâme-i tevkir ü ızaz üzere taç * Râh-ı sebki verdi çeşme taze ruh * Can u dil buldu mealinden fütuh *

Okuyup tekrar edip ezberledim * Sonra har zi-can-veş hıfz eyledim * ser-t-ser mana-yı ferih-t-zâsına * Belki her lafz-ı sürûr-efzasına * Ayrı ayrı bin teşekkür eylesem * Ne desem ol bapta ne söylesem * Edemem ifa-yı hakk-ı mahmedet * Bulamam layıklı tabir ü lügat * Eyledim ânın için bî-ihtiyar * Azm-i vadi-i tesyîr ü ihtisar * İtiraf-ı acz ile hayır dua * Hatime olsa bu mektuba seza * Rabbimiz daim vere ikbal-ı tâm * Ömrünüz efdun ede Hak vesselam

(Hâlâ Makam-ı Celile-i Hariciyeye Ziyet-âver Übbethetlü Devletlü Fuat Paşa Hazretleri Memuriyet-i Mahsusa İle Beru'l-Şam'da İken Nişan-ı Osmanînin Bir Kıtası) [120]

(Kendilerine İhsan Buyurulmuş Olduğuna Dair Ali Paşa Hazretleri Tarafından Götüttürülen Tebrikname-i Saminin suretidir)

Müesses bünyan-ı rasinü'l-erkân Devlet-i Aliyye vasilü'l-usul şecere-i semere-i saltanat-ı seniyye nam-ı hayır ittisamına olarak bu kere tesis buyurulan nişan-ı ali-i Osmanînin birinci rütbesinden bir kıtası hakk-ı ahakk-ı alilerinden olan teveccühat-ı celile-i cenab-ı mülûkânenin nişanesi olmak üzere kariha-i subha-ı hazret-i padişahiden olarak zat-ı vâla-yı nezaret-penahilerine ihsan buyurulmuş olduğundan kemal-i iftihar ve meserret ile irsaline mübâderet kılındı hakka ki Devlet-i Aliyye uğurunda şimdiye kadar her bir hâl ve mahalde ve husûsen ol tarafı teşrif-i devletlerinden beri zuhura gelen hidemat-ı celile-i âsafâneleri ve zaten pîrâye-i mevki a'lâ olan kadr-i celil dâverîleri iktizasınca böyle bir alamet-i fâhire ile tezyin-i sine-i bî-kineleri ahakk-ı sudur ve şu iltifat-ı kadr-i âlilerini takdir eden asdikaya muris-i mesar-ı nâ-mahsur olmayın dua-yı mefruzü'l-idayı hazret-i taç-dârîye terdifa esniye-i aliyye-i tezayüd-i ömr ve afiyetleri tekrar ile ifa-yı vazife-i tebrik ve tehniyete iptidar olundu ol bapta irade efendimindir efendim hazretleri

(Âli Paşa Hazretlerinin Kavâim-i Nakdiyenin Tedavülden Alınması İçin Teşekkürname-i Belagat Üslubu)

Sermaye-i iftihar ve hayatımız olan Devlet-i Aliyye'ye mahz-ı bahşâyiş-i eltâf ve ikram-ı ilahi ve mülk ve milletin müesses bünyan-ı ümran ve refahı olan velü'l-nimet-i bî-minnetimiz velü'l-nimet cihan-ı padişah-i hilafet unvan ve şehinşah-ı amimü'l-ihsan efendimiz hazretlerinin mebde-i enva-ı feyz ü saadet olan cülus-ı Hümayun şevket-makrun cenab-ı taç-dârîlerinden biri nice asar-ı cemile ve celilesi meşhud-ı uyun-ı âlemiyan olan ulüvv-i himmet ve kemal-i muvaffakiyet-i hazret-i zıll-ı ilahileri inhilal-âver tak'it-i mehamm-ı devlet ve şifa-sâz-ı eskam-ı mesamm-ı mülk ve millet olmakla bu

nimet-i azimi ve inayet-i kübranın teşekkürat-ı mefruzası elsine-i havas ve avamda her bâr mukaddeme-i münacat ve hatime-i ez kâr ve tahiyat olduğu hâlde nice sinîn ve eyyamdır ki kesad-dâde-i bazar-gâh-ı muamelat-ı inam ve revaç efza-yı enva-ı müşkülât ve mazarrat-ı encam olan kavâim-i felaket alâimin meskukat-ı hâlise-i ammar mülâzeme tahvili ve bilcümle ibad-ı ilahinin memlû-sâz-ı hemeyân-ı zucret ve ızdırapları olan nukud-ı nâsere-i âlâm ve ihzanın bu yüzden dahi zer-i kâmilü'l-ayâr sürûr-i bî-payana tebdili olarak bir gün içinde meşhut olan tahvilatı fevkalade cümlemiz için bir tarih-i cedid-i fevz ü felah ve hakikaten hiçbir tarihte misli görülmemiş bir hayır ü ihsan münticü'l-necah olmayın bây ü gedâ ve pir ü berna ve akviya ve zuafâ kâffeten mesrurü'l-fuat olarak dua-yı mefruzu'l-eda-yı tezayüd-i ömr ve şevket-i [121] hazret-i zıll-ı ilahiye tekrar yâd eylemiş ve eylemekte bulunmuş olmasıyla bu bendegân-ı acz-unvan hazret-i şehinşahi dahi uhde-i ubudiyetimize farz-ı ayn olan teşekkür ve tahamdi kılma dahi arz etmek şerefine nailiyet-i emeliyle min-gayr-ı hadd-ı ref-i ruk'a-ı şükraniyete cesaret eyledik her hâlde emr ü ferman-ı hazret min-lehü'l-emrindir

(Hâlâ Meclis-i Vâlâ Reisi Ubbehettü Devletlü Kâmil Paşa Hazretlerinin Süleyman Paşa Tarafından Gelen Mektuba İrsal Buyurdukları Cevab-ı Latif)

Her harf-i mekârim zarfı mevsil-i sürur gayr-i mahsur ve meal-i mehâsin iştimâli mürselü'l-riyah-ı âram ve huzur olan ihsan-nâme-i meâlî mevfur ve inayet nüşurları bu kere müşerref-res-i râhe-i vusul ve zuhur olup bi-hamdullâhü'l-melikü'l-gafur halebü'l-şehbâ kudum-i mebruk-ı alileriyle dârü'l-sürur ve fark-ı bendegânemde teveccühât-ı seniyyeleri kemâ-kân-ı müstakar ve mütemadiyü'l-sudur olduğu müfad-i alisinden istifade ve istibşar olunarak [kullanıp ve hayırlı bir haber alıp sevinerek] ahkar-ı min-mur olan bu aciz-i sadıklararı hakkında bu veçh ile dahi mebzul ve mebzur olan iltifat-ı aliyye-i Süleymaniyeleri bende-i kemînelerini hâiz-i nisab-ı mefharet ve hubur etmekle Süleyman tab-ı mehâsin neb'a keramileri daima mahrem-i harem-sarayı Belkîs safâ ve hüd-hüd-i âmal ve ikbal-i âsafâneleri anbean pervaz nüma-yı Seba'yı intizam olması ed'iyeye-i mefruzesi her dakika ve zaman ba-hulusü'l-cinan isal-i kabul-gâh-i cenab-i hâlikü'l-ins ü can kılınmaktadır efendim hazretleri

(Nişan-ı Osmanînin Vusulüne Dair Fuat Paşa Hazretlerinin Makam-ı Sadarete Tahrir Eyledikleri Teşekkürname)

Cenab-ı Feyyâz-ı mutlak mücerred bu din-i mübini teyit ve bünyan-ı saltanat-ı seniyye eder hini teşeyyüd buyurmak irade-i samedaniyesiyle vücud-ı âlem-sud-ı merâhim-âlad hazret-i padişahiye bu millete ihsan ve bu ihsan ile bunca ibad-ı sadakat-nihadı kâm-ran buyurmuş olduğundan kâffe-i emr ü ferman-ı hikmet beyan hazret-i zıl elli mülhemini hakikiye için bir nişan ve katıbe-i ahvalde mehâsin-i meâsir himem-i bâhirü'l-hükmi cenab-ı hilafet-penahi tevfiyat ve te'yidat-ı lehiyyeye delil ve burhan olduğu cihetle bu devlet-i kaviü'l-şevketin nükte-i feyz-i medarı ve milletin sermaye-i iftiharî olan nam-ı feyz-i ittisam-ı Osmaniye nispetle bir nişan-ı meâli şan tesis buyurularak böyle bir himmet-i bülemlend mertebet hazret-i şehinşahiden dolayı cümleye ait olan fahr ü mübahattan kulları dahi hissedar olmak yeter iken mücerret lücce-i merhamet ve inayet-i hazret-i veliü'l-nimete payan olmadığını ilan için işbu nişan-ı alinin birinci rütbesi bu abddır mahride-i hazret-i padişahiye dahi ihsan buyurulduğu tebşirle seşref-sâdır olan ferman-name-i maâlî allame-i cenab-ı sadaret-penahileri piraye-i hâme-i ubeydânem [122] olarak nişan-ı ali dahi şeref-vürüt eylediğinden şemse-i vâlâ ve hamâil hazara-yı mübâhât-efzası kemal-i tazimat ve ihtirâmât ile ziver-i sine-i ubudiyet kılındı hakk-ı nâ-müstahakk-ı kemterânemde mütevâliya ziya-bahş olan tîr-i hayır ihsanat-ı hazret-i veliü'l-nimete için liyakat-ı kemterânem zerre-i mevhumü'l-vücudun şua-yı âftab cihan-tâb içinde iktisab-ı envar etmesinin aynı olduğundan bu hâlde arz-ı şükranıyete kalkışmak yine kendime vücut vermek olacağından yalnız acz ü ibtihal-i bendegânemin beyanıyla her hâlde ikdama ferâiz bildiğim dua-yı beka-yı ömr ve iclal ve şevket-i hazret-i padişahiye bir kat daha hasr-ı enfâs ile bu yüzden tahdis-i nimete sarf-ı makderet eylemeye çalıştığım ve şöyle bir atıfet-i seniyyeye mazhariyetim yine delalet ve himâyet-i hıdiv ekremileriyle hasıl olduğundan minnettâr-ı ihsan-ı bî-ımtinan-ı cenab-ı vekâlet-penahileri olmakla beraber ed'ıye-i lazımlü'l-tediye-i devam-fer ü ikbal dâverilerine muvâzebette bulunduğum muhat-ı ilm-i ali-i sadaret-penahileri buyuruldukta ol bapta ve her hâlde emr ü ferman-ı hazret min-lehü'l-emirindir

(Fuat Paşa Hazretleri Serasker Olduklarında serdar-ı ekrem Hazretleri Tarafından Gelen Tebrik-nâme-i İrsal Buyurdukları Cevap)

İrsal buyurulan Tebrik-nâme-i Sâmi-i eser-i keramileri reşide-i dest-i tevkir ve havi olduğu ibarât-ı nevâz-şikârı bâis-i sürur-ı kesir olarak dua-yı bil-hayır devletlerinin tekrarıyla mesâlih-i lazıme-i sipas-darıya mübâderet olduğu ve sıfat-ı celile-i askeriyelerine müşareketle mübahi ve buna ait olduğu veçh ile teshil-i mesâlih-i aliyyeleri

emrinde ez-dil ü can sârif-i mesai olduğum misillü zat-ı vâlâ-yı serdar-ı ekremilerinin dahi izhar-ı asar-ı mütekafile ile tesrir-i kalp sıdk-ı intimâya himmet buyurmaları ahas-ı amal idüğü beyanıyla terkim-i Sena-name-i aciziye müsâraat olundu efendim

(Kâmil Paşa Hazretlerinin Sayd-ı Teşekkürünü Havi Mabeyn-i Hümayuna Tezkireleri)

Cenab-ı Rab-ı bî-endam o renk-âra-yı adl ü dâd ve saye-bahşa-yı müfârik ibat olan padişah-ı âlemiyan penah-ı veliü'l-nimet-i hilafet-i munkabit efendimiz hazretlerinin emr ü ferman-ı Süleyman'ı unvan-ı cihan-daranelerine nesr-i tâir ve sâhire semayı ve enva-ı tahayyüz arz ve mâyı müsahhar ve münkad buyursun âmin hiçbir şeye istidat ve liyakatim ve eşi'a-i âftap teveccühat-ı cihan-efruz mülûkânelerini telakkiye zerre iktidar ve ehliyetim yoğiken mahz-ı merhamet ve inayât-ı çaker-perverâne asar-ı celilesinden ve âzer تمناد Hüdavendâne cümle-i cemilesinden olmak üzere imtisalü'l-kerime-i (ühülle leküm sayd)³⁰ bu defa rağbet buyurulan şikâr-ı mekârim âşkâren mahsul-i nimet mevsülünde bu dâne çin hizmet-i divayet-i bî-nihan ve bi's-şükür tedavümü'l-niam iktiza-yı [123] hikmet-i ihtivasından nail-vâye olan abd-i kemînenin dahi hisse-dâr-ı neval-ı inayât-ı aliyye buyurulması ne derecelerde müstelzim-i feyz-i hayat ve sermaye-i fahr u mübahat olduğunun arz ve beyanında kâl u kalem-i ubeydânem aciz ve lâl ve her ne kadar fariza-ı şükür-güzârı ve محمد تكاربه sarf-bârâ-yı iktidar eylesem aşer-i muaşirini eda ve ifa-ı emr-i muhal olmakla zimmet-i ubudiyete farz-ı mektup ve ziver-i ser-levha-i erbab-ı kulüb [kalpler sahipleri] olan davât-ı mefruza-ı hilafet-penahi tekrarına vakf-ı enfâs-ı hayat eylediğim malum ali-i hıdivâneleri buyuruldukta emr ü ferman hazret-i velü'l-emrindir efendim hazretleri

(Kâmil Paşa Hazretlerinin Mahmut Nedim Paşa Hazretleri Tarafına İrsal Eyledikleri Cevap)

Mâye-i mehâsin-vâye-i devletlerinde mevdû-ı dest-i kudret ve tecrübet-kerde-i erbab-ı basiret olan cevahir-i havâtır-efruz bende-nüvâzı bu kere reside-i dest-i ihlas peyvest olan ihsan-nâme-i âsafâneleri mütalaa ve mezâyâ-yı sâmiyesinde bâhirü'l-maan ve her harf-i letâif zarfında mûnderiç bulunan maânî-i dakika şayan nazar-ı itibar ve im'ân olduğuna binaen teveccühat-ı sabıka ve lâhika-ı aliyyelerini birer birer tefekkür-i sebep tekerrür-i teşekkür olmakla teşekkür eylerim ve ihsan-nâme-i alinizin emsali gibi cevapsız kalmaması sadedine gelince şimdiye kadar savb-ı kemterâneme kerem-nâme-i âsafâneleri

³⁰ [“Hem size hem de yolculara”] (Elmalılı, 5/96, s.123)

gelmiş ise cevabı yazılmıştır cevabını veririm her ne ise cenab-ı ale'l-lekap devletleri nazir ve misilli nâ-bud-ı bir vücud-ı Memduh ve Mahmut olduklarından sena ve dua-yı devletlerinde tecviz-i kusur olmadığı malum sâmilere buyurulduktan ol bapta irade efendimindir efendim hazretleri

(Kâmil Paşa Hazretlerinin Mithat Paşa Hazretlerine İrsal Eylediği Mektup)

İdare-i umur-ı mühimede mahareti malum-ı âlemiyân ve her mansaba liyakat ve kifayeti dünden bu günden ayan olan zat-ı sûtûde-simat devletlerinin çoktan beri müstahak ve nezd-i erbab-ı basiret ve takdirde cedir ve layık oldukları rütbe-i sâmiye-i vezareti ihraz ve düşmanın canına şiş vurmak için nişe gidip ehliyet-i zatiye-i desturlarını ibraz buyurdıklarını meş'ar ve mübeşşer olan iki kıta ihsan-nâme-i müşirâneleri mütalaa ve fe-havi-i mezâmin havisinden husule gelen meserret ve mefharetin beyanı lisan-ı hâme-i iktidara ve kırtâs-ı tatvîl ve ihtisara sığmayacağından burasını şahadet-i kalbiye-i devletlerine havale ile da'vât-ı muvaffakiyet-i aliyyeleri tekrar kılındığı malum-ı alileri buyurulduktan ol bapta ve her hâlde emr ü ferman hazret-i min-lehü'l-emrindir

[124] (Kâmil Paşa Hazretlerinin Süleyman Paşa Hazretlerine İrsal Eyledikleri Cevap)

Süreyya mezâmîn ve şayan-ı tabir-i nev-zemin olup bundan mukaddem dest ârâ-yı tekrim ve ihtiram olan ihsan-nâme-i âsafânelere arıza-ı cevabiye terkimine azimet-i hicaziye haciz ve dua-yı ali-i dâverâneleriyle iktifa caiz olduğu hâlde necm-i tâli' hıdivâneleri âftâb-ı teveccühat-ı cihan-baniden lem'a-dar ve Edirne eyâleti şeref-i vilayet devletlerinden mahsus her diyar olduğu diğer inayet-nâme-i çakerperverânelerinden bilinerek bu surette mazhar-ı feyz-i teveccüh-i ali ve bir biri ardınca payitahttan payitahta vali olmaları mukarenet-i tevfiyat-ı samedâniye delil-i cedit ve dua-yı resmi-i huluserestan-ı zamaneden istiğnası bedîd olmakla dür ü dıraz tasdî'den ihtiraz ve ihtiyar-ı kaide-i icaz kılındı ol bapta

(Kâmil Paşa Hazretlerinin Süleyman Paşa Hazretlerine Cevap)

Dil-âgâha vilayet-penaha ahali-i eyalet ve din-i zat-ı takva-simat-ı âsafâneleri misillü ehl-i din merâî-i merasim ve ayin-i akıbet-endiş dürbün bir vezir sahib-i yakîne muhtaç oldukları cihetle hakk-ı ali-i âsafânelerinde mansabı vuku bulan teveccühat-ı celile-i hazret-i padişahaneyi tebrike ve silsile-i intibah-ı dâverânelerini yed-i ihlâs-ı müeyyid ile tahrike ibtidar üzere bulunduğum hâlde âdet-i seniyye-i devletleri icabınca sürat ve sebkata yine lütf ü inayet-i aliyyeleri erzan buyurulması her bâr tetâbu-i teveccühat-ı

bende-nüvâzilerinden şerem-sâr ola geldiğim gibi bu defa dahi maa'l-hicâp yemin-i muvaffakiyet devrâneleri davatı maruz-ı bârgâh-ı cenab-ı Rabü'l-erbab kılındığı beyan-ı marazında takdim-i ariza-ı aciziye cüret eyledim ol bapta irade efendim hazretlerindir (Münşeât-ı Aziziye Fî-Asar-ı Osmaniye)

(Zikr-i Mukaddemat-ı Vaka)

Bir müddetten beri Matruda ve Mostanfela Petreburg hâricinde vaki bir sarayda endachte-i gûşe-i zül ve hakaret olan imparatorun zevcesi Katrine suret-i ahvaldan be-gayet mütevahhişe olup öteden beri merkez-ı zamiri olan kocasının hal' ve tenzili maddesini tecil etmek ve icabat-ı umurdan idüğünü cezm eylediğine binaen ikamet ettiği zâviye-i humûl ve uzletten üç koldan ikaz-ı fitneye dâmen dermeyan-ı gayret olmuştur bir kolun sergerdesi olan *Lefor Orluf* nam kimesne mukaddema Deli Petro'nun katleylediği İsterliç neferatından birinin hafidi olup topçu ocağı zabitlerinden gayet dilber ve fart-ı cera'et ile nam-ver bir yiğit olmak ciheti ve kimisine vâkîf olmayarak Katrine'nin müdavim firaş-ı fezâhatı olan güruhtan olduğu hasebiyle sair ortalarda bulunan iki nefer karındaşını ve bazı neferat ve zabitanı izlâl [125] etmişidi İkinci kol başvekil-i sabık mâhut *Bestojofun* vaktinden beri ifsat olunan malumu'l-esâmî rical ve kibardan ibaret ve üçüncüsü *Daşkof* nam on sekiz yaşında bir karının vasıtasıyla izlâl olunmuş ricalden vesairden mürekkep diğer birtakım erbab-ı mefsedet idi Mesfura Katrine zikrolunan üç kolu yekdiğerini vâkîf etmeyerek üstadâne kullanıp iktizasına göre başka başka imal ve tahrik eylemesi bâdî-i istiğrap olacak hâlâtandır Üçüncü kolun sergerdesi olan *Daşkof* dedikleri zen-i pür-fiten-i mâhûde ve Ronçof [Ronchuf] kızının küçük hemşiresi iken peder ve akrabasının usulüne muhalif olarak Katrine'ye şiddet-i taalluku ihtiyar ve ekser eyyamda yanından ayrılmayıp kâh mütalaa-ı kütüb-i asar ve kâh mülâhaza-ı fûnun-ı mekir ve ihtiyal ile imrâr-ı leyâli ve nehar etmekten naşi ikisi hem-cism ü can olarak beyinlerinde mahremiyet-i kâmile hasıl olmuştur hatta Katrine'nin ber-minval muharrir-i matruda ve mağduben Petreburg hâricindeki saraya nakli zuhurunda fettâne-i mersûme li-maslâhat Petreburg'ta kalıp saray-ı imparatoride ve şehirde cereyan eden ahvali nakîr ve kıtmir Katrine'ye tahrir eder idi zira ilim ve marifet ve desise ve mufsidette tahsil-i kemal ve maharet iddiasında olup hal' ve nasb-ı imparator gibi bir maslahat-ı cesimenin uhdesinden gelecek olur ise nam ve şöhreti meşhur-ı afak olacak zann-ı batılına zâhibe olmuş idi ona göre gayret ve keremiyeti müzdad olarak imal-ı fesada sa'yını haddan birun ve öteden beri muallimi olan aslı İtalyalı bir müfsid-i hilebâza keşf-i râz ile bir kat dahi

istifade-i enva-ı mekr ü füsûn eyledikten sonra müfsid-i mesfuru Katrine'ye sevk ile ser kitabeti hizmetine tayin ettirdi mersuman Katrine sayesinde faikü'l-akran ve malik-i emval-ı feravan olacaklarını kurup bir kadem akdem ve asıl ser-menzil-i meram olmak fikri hâb ve rahatlarını külliye selp etmiş ise dahi mütalaât-ı beyhudeleri bir türlü faydayı muntec olamayacağını ve yalnız dost edindikleri çend nefer askeri neferatı kâfi olmayıp ledü'l-iktiza askeri celp için akçeye ve ashab-ı şan ve nüfuzdan sergerdegâne muhtaç olduklarını derk ve tefattun birle imparatoriçe-i Halke vaktinden beri (1)³¹ Kazak baş hatamanı olup servet ve yesar ve beynü'l-asker fart-ı şöhret ve itibar ile maruf olan *Razumofski* nam kimesne ifsad-ı asker maslahatının tamam-ı erbabı ve imparatorun sabî oğlu Pavlo'nun lalası olan Panin müddet-i medideden beri ve tecrübe-i umur ile kesbi tefennün etmiş [hayat tecrübesiyle o sanat hakkında bilgi sahibi olmuş] bir akıl-i kâr-âzma olduğundan rey ve tedbirde cümlelerin ercah ve elyakı ve imparatorun takdir eylediği Ruhban tâifesi ulularından olup beynü'l-milele itibar-ı tam ile şöhret-şiar olan bir Metropolit neşr-i Aracif ile kulûb-i nâsi imparator hakkına tebrit ve tenfire âlet olacak havenenin akvâsı olduğun mülâhaza [126] edip mesfurunu yegân yegân mahrem ettikten sonra fâcire-i mersuma askeri sergerdelerinden ve zabitan ve neferattan bazısını dahi birer takarrüp ile daire-i ittifaka ithal eyledi zikrolunan üç kollardan fazla olarak Petreburg'ta mukim Fransa ve Nemçe ve Danimarka elçileri imparatorun tavır ve muamelesinden bilvücûh müteneffir olduklarına binaen ricalden peyda ettikleri tarafdârları dahi imparatorun hoşnut değiller idi zira elçiler taraf peyda etmek için iktiza ettikçe temellük ve müdâheneyi ve bazen akçe ile itmâ suretini diriğ etmemek lazıme-i memuriyetlerinden idüğü derkâr ve Moskovlu içinde müdâhene ve taltife rağbet etmez var ise akçeye dayanacak ferd-i vâhit bulunmak ihtimali olmadığı aşikârdır bu surette zuhur-ı vakada tabiatıyla mültehi-i silsile-i isyan olacak birtakım rical dahi mevcut ve amade idüğü malum idi İşler bu sureti kesbettikten sonra rüesa-yı usât yekdiğerin hâlinden haber-dâr ve müttehidü'l-kavl ve'l-karar oldukları mülâbesesiyle mahfi yerlerde akd-ı cemiyet ve bazen Katrine'yi dahi celp ile maslahatın veçhe icrasını meşveret üzere iken içlerinden mersum *Panin* imparatorluk unvanı lalası olduğu sabiye verilmek ve validesi olan Katrine vesayet tarikiyle hükümet etmek şakkını terviç kaydında olmakla beynlerinde ihtilaf ve şakkak vaki oldu esna-yı mübahasede lala-yı mesfur Katrine'ye hitap ile

³¹ (1) Kazak baş hatamanı Rusya'da mutavattın umûmen Kazak tâifesinin sergerdesi olup ceneral rütbesinde ve vakt-i seferde serasker mesabesinde

meramınız ne olduğunu bilirim oğlunuzu sandali-i hükûmetten dür etmek sevdasında siz lakin siz eski Moskof çarları ırkından ve hiç olmaz ise vilayetlerinden değil iken başlı başına imparatorluk iddiasına istihkakınız nedir Moskovlu gibi kadimi ve cengâver bir millet-i inhâlet hükümdarının bir kızını imparatorluğa kabul etmek ihtimali hiç aklınız tecviz eder mi ve millet-i mezkûre büyük Petro'nun ahfadından birini hâiben ve hâsiren paye-i sandali-i imparatoride pâ-mal-ı zül ve hakaret ve diğerini mazik hapiste üftâde-i gûşe-i mezellet olduğunu görünce fitne ve ihtilal münkatı' olamayacağı hatırınıza gelmez mi hele hâlinize çesbân olacak mertebeden ziyadeye rağbet etmek elhâletu hazihî size lazım olan nefsinizi tehlike-i hâzıradan siyanet etmektir ve elyevm cesaret ettiniz mi hareketi kanun-ı hak ve savaba tatbik için sa'yınız maslahat-ı mahsuse zımnında olmayıp ancak oğlunuz için olduğunu göstermektir diye muradâne ve hulusâne ifade-i hâl eyledikte huzzâr-ı meclis-i mabhut ve mütehayyir ve Katrine dahi bir müddet ihtiyar-ı sukût ile mütefekkir olduktan sonra mukabele birle serdettiğin deliller vakıa kavidir lakin ilzâm olamıyorum zira sen dahi Moskovluyu ra'nâ bilirsin mademki umurları idare olunur müdürlerinin mebdei ve münşeâtı aramazlar ve üzerlerinde olan müdür ashab-ı batş ve cellattan olunca itaatten gayri bir şeyi bilmezler mukaddemlerde Moncikof ve Birn ve Münih gibi mütegaliblerin emsali meydandadır benim ise onlar gibi idare etmeyip daima usul-i adl [127] ve hakkaniyet ve kavaid-i hilm ve mülayemeti derpiş ile kimesneyi gücendirmemektir Senin dermeyan eylediğin fiten ve ihtilâlâta dair mütalaatın dahi abestir vakalar daima imparatorların hâl-i sabavetinde ve inan-ı umur-i vasi elinde olduğu vakitlerde zuhur ede geldiğini unuttun mu ve elyevm imparator sebat ve metanet ile idare-i mülke bir şahs-ı kaviü'l-iktidar olsa derdest olan vaka maddesini hatıra bile getirmemiz mümkün mü idi kaldı ki senin derdin oğlum içindir henüz veled-i sahihi olduğunu inkâr eden babası elinde terk olunmaktan ise valide-i müşfikesine itimat olunmak evlâ değil midir benim imparatorluğa hevesim ancak oğluma olan kemal-i muhabbetimden ve muhafazasına muin olacak senin gibi zevatı dil-hâhım üzere mazhar-ı mükâfat etmeye gayet iştiyaktan naşi olduğunu bilmez misin bana muin olanlara ale'd-devâm müteşekkire olacağım ve lazime-i teşekkürü ifa için muhtaç olduğum sermaye-i iktidarın tahsilini senden memul eylediğim ra'nâ malumun olsun diye hatm-i kalam eyledi mamafih mesfur *Panin* mülzem olamadığından bir türlü netice ve karar verilmeksizin hall-i meclis olundu lakin mesfurun meram-ı hafisi lalalık vesilesiyle sabinin imparatorluğunda başvekâlet mansabını tahsil idüğü emr-i gayr-i meşkûk ise de

Katrine sairlere bâdî-i gıpta ve haset olmamak mülâhazasına mebni mecliste kelimat-ı mutlaka ile mükâfat maddesini tezkir ve ima ve sonra sarahaten başvekâleti mersuma vaat ile celp ve telifine bezl-i say-ı evfa eyledi bundan kat'-ı nazar mersuma Daşkof le-maslahat-ı mesfur lala ile ikide birde görüştüğçe tavır ve edası karin-pesend olduğundan lala tarafından kendiyeye âhir gûne muamele-i şenâa teklif olunup adem-i kabulü bâdî-i iğbirar olmuş idi Şimdi mersuma ol makule bir emr-i hasis için böyle bir zatı gücendirmek tavr-ı adaba mugayirdir diye teshîlen le'l-maslaha bâliğan-mâ-belağ tefrîh-i kalbine bezl-i vücut etmenin mesfur dahi evvelki kolundan rücu ile mutayyeben ve memnunen Katrine'nin imparatorluğuna rıza-dade ve ol bapta her gûne ihtilaf ve suubet bertaraf olarak emr-i icrasında cümle-i müttetikîn hazır ve amade oldular kaldı ki vakanın hin-i zuhurunda neferat-ı askeriye-yi ita-yı bahşış ile teşvik etmek lazımeden olmakla Petreburg'ta mukim Fransa elçisinden istikraz-ı murat olundukta elçi-i mersum izhar-ı tereddüt esnasında Katrine tarikini bulup bir nefer İngiltere bazar-gânından mahfice yüz bin ruble (1)³² üstadâne etmiştir ol aralıkta mesfura Katrine düçar olduğu havf ve telaş-ı can-hıraştan maada ef'al-i kabîhasının eseri [128] olarak mahfice vaz-ı haml galesiyle muzdaribe olduğundan kocası bir takrîb haberdar olup re'yü'l-ayn maddeyi anlamak ve beyne'n-nas mesfurayı teşhir etmek niyetiyle nagehan mukime olduğu saraya varıp odasına dâhil oldukta henüz vaz'-ı hamlden fariga olup meydanda bir şey-i meşhut olmadığından imparator-ı mersum buna dair mesmumatını iftiraya haml ile kalkıp kendi mâhâzâ mukaddimini tertibi üzere tatlik maddesinde Mısır ve bir müddetten beri meşgul olduğu Danimarka seferi tertibatının tekmili akabinde kendisi dahi harekete hazır olmakla azimetinden bir gün mukaddem zevcesinin mukime olduğu saraya bîniş tarikiyle varmak ve mersumayı ol gün hapis ve tevkif ile emr-i tatlikte netice vermek niyetinde iken bir halet-i nâgeh zuhuru tecil-i vakaya sebep olmakla kazıye ber-aks olmak lazım geldi (zuhur-ı vaka ve ik'ad-ı Katrine imparatoriçe-i Rusya) âzmâ takaddüm-i ihdas-ı fitneyi iltizam eden erbab-ı şûriş ve âşub zevaline kast ettikleri kimesneden ziyade kaide-i teyakkuz ve basirete riayet veecessüs ve taharride dikkat eylemeleri tabiat-ı maslahat muktezasından olmakla Katrine'nin avne ve hava-daranı imparatorun cüzü ve külli harekât ve sekenatından haberdar ve imparator-ı mesfur gaflet-i kâmile ile evkat-güzâr

³² (1) Ruble Rusya'da sim sikkedir sikke-i padişahiye nispet ile bundan kırk sene mukaddemine gelince iki yüz akçeye rayiç olmak üzere itibar olunur idi ancak sonralarda fiyat oynadığından işbu kitabın vakt-i telifi olan bin iki yüz on bir senesinde itibarî 255 akçe idi Kapik tabir olunur Bakır sikkenin yüz kıtası bir ruble eder

olup hatta bazı hayır-hahan ve mu'temidâni ve ezcümle Prusya elçisi Karayin ahvalden vesveseye zâhib olduklarına binaen imparatoru birkaç defa ihtar ve ikaz sevdasında olmuşlar ise de müteyakkız olamayıp nihayetü'l-emr maslahattan ikrah ettim fi-mâba'd-ı lisanınıza ellemeyin diye tembih eyledi bu surette min-küllü'l-vücuha fâriğü'l-bâl ve me'münü'l-hâl olarak Danimarka seferine müteheyî-i azimet ve çend ruz cümbüş ve sefa zımında dil-dâde olduğu ve Roncuf kızını ve tâife-i zindandan bir kaçını istishap ile hâric-i şehirde vaki bir nüzhet-gâhına nakil ve rihlet etmiş olduğuna binaen kâffe-i zuhurattan isticlab faydaya fırsat-bîn olan Katrine'nin avnesi imparatorun bu kadar nesvanı istishabtan meramı kocalarından tatlik ile mukarreblerine nikâh ettirmektir diye birtakım türrehat ve bunun emsali ser ü bünü yok nice aracif ve müftereyat neşriyle icad-ı kıl u kaldan ve ale'd-devam lazıme-i hazm ve ihtiyatı icradan biran fariğ değiller idi cümleden ziyade mütehâlîke olan mâhude Daşkof kemal-i vesvesesinden mahrem-i sırr olanların yanına ferda ferda birer adam tayin edip ne tarafa vardıklarını ve ne işlediklerini taharri ve teccessüste gayetü'l-gaye dikkat eylediğinden ve tertib-i min-gayr-i memul ta'cîl-i maslahata sebep olmuştur şöyle ki yevm-i mev'ut takarrüp eylediği hasebiyle mahremlerden bir orta zabiti neferatın bazısına keşf-i râz etmiş olduğundan neferat-ı merkumenin biri sair sergerdegânın haberi vardır zannıyla imparatoru hal' için kalkacağımız gün kangisidir diye ahşamdan [akşamdan] sonra sergerdenin birisine varıp sual etmekle şahs-ı mersum tevkif olduğu izini gözetmeye memur olan câsus anlayınca [129] hemen ol anda mesfura Daşkof'u bulup macerayı alâ vuku'a nakil ve tafsil ve mesfura dahi zî ve kıyafetini erkek heyetine tebdil edip derhâl bu haber-i mühimi refikasına ifham ve hılâl-ı leyde itmam-ı maslahata kıyam olunmak hususunda cümlesini ilzam etmekten naşi üç nefer karındaş olan Orulfların birisi Kartine'yi bulunduğu mahalden kaldırıp kışlaya götürmeye ve ikisi kışlalara varıp mersumenin vüruduna muntazıran iktizasına göre neferatı tahrik ve igvâya tayin olundular Katrine'nin ol eyyamda pîç ü tâb ve ızdırabı bir dereceye varmış ki Petreburg'tan hariç oturduğu saray Neva (1)³³ nehri üzerinde olmakla birkaç günden beri bahçenin bir kenarında olan müfrez ve müstesna bir kasra yatıp hin-i hâcette İsveç tarafına firar için kasrın pişgâhında min-gayr-i iltizam bir kayık tevkif ettirmişti bu halet üzere iken nısfü'l-leylden sonra nâgah Oruluf mersum zuhur etmekle icâleten kalkıp amade kılınan hintov süvar ve vakt-i şafakta

³³ (1) Nehr-i Nevâ Moskov içinden çıkıp Petreburg pişgâhından ba'dü'l- mürur Baltık denizine mansap olur

Petrebürg'da tertip olunan kışlanın pişgâhında karar edecek muntazır ve vürudu olan avnesi tiz elden kışladan ihraç edebildikleri yalnız otuz nefer soltatlara resm-i bey'atı icra ettirdiler Mesfura soltatların bu miktarını görünce haylice telaş edip her ne ise tereddüt vakti olmadığından bu gece imparatoru ve oğlunu katledecek iken bin can ile tahlis-i girîbâne destres olup arzınıza düştüm diye kışlaya iltica eylediğini beyan esnasında sair avnesi peyâ-pey zuhur ve ortaları ayaklandırıp zabitanan kimi bilerek kimisi dahi işin aslını tahkike vakti olmadığından hemen sairlerin eserine iktifa ederek cümlesi kasem-i bey'atı edaya mecbur oldular cemiyet tekessür eyledikte topçu ortalarını celp ve ihzar zımnında haber göndermeleriyle zabitleri bulunan sadık-ı müstakim bir adam acaba imparator vefat mı etti diye hatırına gelen şüpheyi hal için cemiyetgâha varıp maslahatın suretini derk edecek başa çıkacak madde olmadığını bizzat Katrine'ye ihtara cesaret eyledi mesfura dahi mütecellidâne hitap ile senin rey ve nasihatini sual eden yoktur neferatını alıp gelecek misin buna cevap isterim diye söylediğinden şahs-ı mersum şaşırıp her hâlde emrinize itaat vâcibe-i zimmetimdir diye sürat-ı imtisalini izhar ve derhâl varıp nefertatını ihzar etmekle iki saat içinde iki bin asker Katrine'nin başına tecemmu eyledi ahali-i şehirden ve mukaddema celp olunan ruhban tâifesinden vâfir halk dahi cemiyete karışıp heyet-i mecmualarıyla mesfuraya refakat ve tarih-i hicretin bin yüz yetmiş beş senesinde vaki şehir-i haziran'ın yirmi sekizinci günü alâ mâcerü'l-âde Kilisâda iksa-yı tac-ı imparatori [130] resmini icraya müsâraat eyledikten sonra imparatoriçe-i cedide saraya götürdüler ekser-i nâs henüz haptan bidar ve suret-i maslahattan haberdar olmadığından gürültüyü duyunca rüya mıdır Ne şekil şeydir bilemeyip rical ve kibar vesairleri hemen saraya şitap ve ale'l-amyâ eda-yı kasem-ı bey'ata başladılar saraya varıldıkta mersum oğlu *Pavlo'yu* kucağına alıp saray meydanında müctemi olan askere yukarıdan göstermekle cem-i nâs izhar-ı kemal-ı sürur ile dua eylediler ol aralıkta imparatorun helaki havadisi derun-i şehirde neşr ü isar ve halkı ziyade tağlit için bir büyük cenaze sevk ve bazardan dolaştırılıp götürülmek hilesi ihtiyar olunduğundan gayrı lacelü'l-ihtiyat şehrin hariçten gelecek kâffe-i mevârid ve mesâliki top vaz'ıyla gereği gibi tahkim ve tersin ve çend ruz-ı mukaddem mahfice tab ettirilen beyannamenin vâfir suretleri ahali-i şehre ve düvel elçilerine dağılıp keyfiyet-i hâl ilan ve tebyin olunmayan beyanname-i mezkûr malum olmak için zirde aynıyla tahrir olundu *suret-i beyanname* biz ki cemî Rusyaların imparatoriçesi İkinci *Katrine'yiz* bilcümle sadık reayamıza beyan ederiz ki Rusya devleti ne güne muhatarada olduğu cidden ve hakikaten gayret-

keş-i vatan olanların cümlesi indinde malumdur evvela ma takaddümden beri Rusya'da rişe-gir-i istikrar olan ayin ve mezhebimiz bil-vücut ihlal olunmayan aksâ-yı merâtib-i âfât olarak yerine âhir bir mezheb-i bigânenin icadına bir ramak kalmış idi saniyen bu kadar kanlar dökülerek Rusya devletinin tahsili müyesser olan şan ü şöhretine îras-i şin olacak veçh ile muahharen Prusya devletiyle akd-i musalaha olduğundan başka vatan-ı azize vesile-i itminan ve rahat olan nizâmât-ı dâhiliye dahi pâyimal olmuştur bu surette reayamız hakkına mer'î olan hatardan müteessir olduğumuza mebni ve cümlenin bahulusü'l-bâl izhar ettikleri iştiyak ve hâhışa red ile muamele olunmak tecviz olunamadığına mübteni sandali-i imparatoriye ku'üdümüz iktiza eyledi diye muharrer der beyanname-i mezkûr bir taraftan neşr ü ilan olunmakta iken imparatoriçe-i cedide askeri kıyafeti ve kezalik askeri zinde olan ma'hûde Daşkof refakatiyle râkiben sufûf-i askeriye içinden güzâr ve emr ü tembihine mebni askere bahşiş yerine arak verildiğinden cümlesi neşe-dar olarak ve âvâze-i dua ve sitayişi tekrar ederek yine sarayına avdet ile yerli yerinde karar ve kocası üzerine varmak için tertib-i asker ibtidar eyledi (irsal-i başvekil ez canib-i imparator ve be-sû-yi Katrine zevce-i hûd)³⁴ keşide-i silk tahrir olduğu veçh üzere imparator-ı bî-şuûr bir türlü vehm ü vesvese olmayarak naklettiği nüzhet-gâhta icra-yı mezâk etmekte iken zuhur-ı vakıadan bir gün mukaddem cüzice-i rayihe-i fitneyi istişmam eden bir adam ol tarafa varıp tahkikatını beyan etmek murat eyledikte kelamına havale-i sem' itibar olunmadığından hapis ve der zincir olundu bu veçh ile mersum gaflet-i kâmilede [131] ve şehirde tehdüs eden ahvalden agâh olamayıp pister-enn ü amanda gûnude olduğuna binaen kurena ve mukarreban ve hem-bezm ülfeti olan zenânı istishap ve mukaddem tertip olduğu üzere Katrine'nin mukime olduğu saraya doğru inân-tâb oldukta esna-yı rahta mutemetlerinden biri seyr-i seri' ile yetişip Katrine'nin saraydan leyla firar ve gıybetini ve saray-ı mezkûrda azim perişanlık olduğunu mahfice ihbar ve işrab edecek mesfura rûfeka ve hempâlarına serrişte vermeyerek ileriye doğru sevk-i matiye-i sürat ve sarayda zevcesinin dairesine varıp kemal-i telaşından dolaplara varınca bit-taharri dikkat eyledikte mersumeyi bulamadığından müstağrak-i deryayı hayret olmuştur şehirden peyâ-pey haberler zuhuruyla keyfiyet-i ahvalden haberdar olmakla yanında bulunan başvekil ile ledü'l-müşavere Katrine'nin bu cesareti abestir izniniz olur ise ben varıp ilzam ederim diye başvekil mersum izhar-ı metanet ve ol bapta tahsil-i ruhsat

³⁴ [imparator tarafından kendi hanımına başvekil göndermesi]

eylediğinden Petreburg'a vusul ve bilcümle kurena ve mükerribâtı hazır oldukları hâlde Katrine'nin huzurunda minval edip tuttuğumuz iş netice-pezir-i meram olacak madde değildir olsa bile müstemir olamaz zira Rusya askeri ve devleti yalnız Petreburg'da bulunan müstahfızın ortalarına ve ahali-i şehirde münhasır olmadığı zahirdir bunlara istinat olunur ise neticesi vahim olur bir alay akılsız adamların sözüne muvafakat ile zevciniz üzerine asker göndermek caiz değildir bu misillü hareket ile zevcinizi düşman-ı daimi etmekten ise tarik-i itidal ve mülayemete suluk etseniz galebe-i aklınız muktezasınca her meramınız suhuletle hasıl olmuş olur diye söyledikte mersuma işte görüyorsun benim methalim yoktur naçar halkın duhulüne tebaiyet ediyorum diye muhtasarca cevap ile sohbeti uzatmadığını ve etrafında müdavim makam-ı hizmet olan kurenası kelimat-ı merkumeyi ledü'l-istimâ münfail olduklarını ve bir taraftan halkın fevca fevç biata geldiklerini görünce sairler misillü kase-i biatı ifaya tecviz-i tereddüt etmedi sonra tekrar kelama ibtidar ile ben ashab-ı seyften olmadığımı binaen şimdilik hizmet elimden gelmeyeceği zahir olmakla hanemde ikamet ve mahal-i sûy-i zan kalmamak için yanımda bir nefer mutemed-i aliyye mübaşir tayinine himmet eylemenizi rica ederim diye söyleyecek tıbk-ı istidası üzere hanesinde tevkif olunmayan netice-i hâl her ne güne olur ise olsun vekil-i mersum hem Katrine'nin hakd ve kininden ve hem Petro'nun sûy-i zannından nefsinin muhafaza etmiş oldu (azimet-i Katrine be-maiyet-i asker beray-ı kahr-ı imparator-ı sabık)³⁵ imparatoriçe-i cedide sandali-i kraliyete kaide olduğu gün avnesinin inzimam-ı himmet ve gayretiyle akşam olmazdan mukaddem on beş bin nefer asker cemine destres olmakla seyf-i meslûl elinde ve mâhude Daşkof ile Kazak baş hatamanı Yemen ve Yesar'ında iken tekrar esbe suvar ve zevci üzerine varmak için ileriye sevk ve tesbil ettirdiği asker-i mezkûru'l-miktara doğru harekete ibtidar [132] edip avnesinden vâfir kimesneler ibraz-ı hizmet zımnında ve re'sinden sevk-i matâyâ-yı azimet ve mukaddema Danimarka seferiçün kocasının tertip eylediği üç bin Kazak neferatı baş hatamanları emriyle asker-i mezbûre iltihak eylediklerine binaen yeniden tahsil-i kuvvet eylediler bu haberler Petro'ya peyâ-pey vasıl oldukça garik-i bahr-ı girye ve figan olmuş bir alayı nakısatu'l-ukul içinde kalıp ne tedbire teşebbüs edeceğini bilmez iken mukaddem mufarakat ettiği nüzhet-gâhta hûş-tenli olarak mevcut olan asker-i hâssı toplarıyla beraber gelmesini tembih etmiş olduğundan *Münih nam* kocaman ceneral ileriye gelip işte askeriniz geliyor kalkın doğru Petreburg'a gidelim ol tarafta hâlâ

³⁵ [Katrine'in askerleriyle birlikte eski imparatorun zorlaması için gidişi]

tarafınız bulunur ve cümlesi silahlanıp size muin olacakları bî-iştibâhtır müstahfizin-i şehir olan neferatın ekserisi dahi bir takrîb-i tağlit olunmuş olduklarından be-har hâl bayrağınız altına geleceklerdir cenge mecburiyetimiz iktiza etse bile tâife-i usât mukavemet edemezler diye bast-ı makal eyledikte kurenası olacak birtakım ceban herifler müteriddâne hareket üzere iken yirmi bin nefer asker ile Katrine'nin takarrübü haberi zuhur etmekle tâife-i nisvân nüzhet-gâh-i mezkûre avdet edelim diye feryada başladılar ceneral-ı mesfur tekrar kelama âgaz ile mademki cenkten imtina eder siz bari Foronstat (1)³⁶ tersanesine varalım ol tarafta asker ve donanma mevcuttur ondan Petreburg'a duhulümüz suhuletli olur diye serdeylediği rey ve tedbir cümle indinde rehin-pesend ve tahsin olmakla hemen ol dakika nefer-i ceneral Koronstan'da muhafız nasb edip ileriye irsal akabinde tedarik ettikleri iki kayık içinde imparator-ı mesfur Münih nam ceneral vesair tebaa ve rüfekasıyla me'a süvar ve semt-i maksuda doğru şirâ'-küşa-yı edbar oldular kaldı ki hükm-i takdir mâni'-i tedbir olmakla muhafız-ı mersum mahall-i memuriyetine vusulünde *Koronstat'ta* bulunan asâkir-i berriye ve bahriye kemal-i hâhiş-i derun ile imparator uğruna can feda edeceklerini taahhüt etmişler iken birkaç saat içinde tebdil-i usul ile ref'-i livayı isyan ve mersumu der zindan eylediler şöyle ki zuhur-ı vakada Katrine'nin nüdeması *Foronstad'ın* zaptını ehemmi mehammdan add ile ol hususu bir mekâr-ı hile-bazın uhdesine havale eylediklerine binaen şahs-ı mersum bir kayığa suvar ve ne taraftan geldiği ifşa olunmamak tekidini kayıkçılara tekrar ale't-tekrar edip mahalline vardıkta imparatorun vüruduna muntazıran sahilde bulunan muhafız-ı mesfur bizzat istintakına sürat etmekle şahs-ı mersum [133] maslahattan bi'l-küllîye tecahül ederek güya çiftliğinde iken şehirde ihtilal vardır diye bazı akval-ı bî-esas mesmû'ı olmakla hasbü'l-memuriye donanmada bulunmak için geldiğini tavr-ı eblehâne ile ifade eyledi bu takrip karaya vaz'-ı kadem eyledikte doğru kalyoncu kışlasına varıp bast-ı mukaddemat-ı layıka ile keyfiyet-i hâli ilan ve imparatoriçe-i cedideye imtisal ve mütâbaatın vücubiyetini beyan akibinde bahşiş ve uruk tevzîiyle cümlesini tenşit etmekten naşi kalyoncu neferatı ez yek zeban serfürû-bûrda-ı rıza ve mutâvaat ve kara askerinin bir miktarı mesfur ile hem-dest-i muvafakat olarak muhafız-ı mersumu ahz ve hapis eylediler tamam bu maslahatın tekmilinde Petro'nun kayıkları zuhur edip mâ-min addettikleri mahalle ledü'l-takarrüp ikinci Katrine'den gayri imparator bilmeziz

³⁶ Foronstat Bahr-i Baltık'ta Neva nehrinin boğazı karşısında Petreburg'dan sekiz saat mesafede bir ceziredir Rusya'nın büyük tersanesi ondadır vüsatli iki limanı olup biri cenk sefinelerine mahsus olmakla müteaddit tabyalar ile tahkim olunmuştur diğeri tüccar gemilerine mahsustur

gelirseniz kayıgınızı gark eder zi sedası min- gayr-i memul her taraftan zuhur etmekle dert-mend-i mesfur naçar Giruye avdet ve nüzhet-gâh-i mezkûre vaz-ı kadem-i nekbet eyledi (Ahz ve haps-i imparator-ı sabık)³⁷ infa-ı beyan olunduğu veçh üzere imparator-ı mesfur ikamet üzere olduğu mesireye hâiben ve hasiren avdet eyledikte bir odada kapanıp zevcesi tarafına bir kıta kâğıt tahrir ve mealinde cerâim-i sabıkasına mekarr olmakla fimâ-bâde ale'l-iştirak-i hükûmet etmek ricasında olduğun derç ve tastîr eyledi mâhaza ol tarafta bulunan altı yüz nefer *Hostinli* askeri mukabeleye izhar-ı kemal-i hahiş ve istidat ve kocaman *Münih* dahi ol bapta ilhah ve ibraman ziyad be-ziyad etmekten naşi bir türlü karar vermeyip pîç ü tapta iken tezkiresine cevap zuhur etmediğini ve zevcesi bir konak-ı beriye geldiğini görünce tebdil ziy ve kıyafetle tek ve tenhale canibine firar sevdasına zâhib oldu ancak buna dahi cesaret edemediğinden gayet tezellül ve ihtikârı havi diğer bir kıta tezkire tahririyle afv ve inayet-i rica ve bakye-i ömrünü vilayeti olan Hostin'de imrar için bir miktar maaş tayine merhamet olunmasın istida akibinde imparatorluktan ferağ ve istifaya amade olduğunu zevcesine inha eyledi mersume bu tezkirenin dahi cevabını göndermeyip ancak getiren adamı yanına ihzar ve Petro'yu temin ederek götürebilsen mükâfata şayan bir hizmet-i azime addolunur diye ve add-ı ikram ile izlal etmekten naşi şahs-ı mersum varıp askeri terk ile hut-be-hut zevcenize gidecek olsanız kâffe-i muratdatınıza müsaade olunur diye ettiği ibram ve ısrarına dert-mend-i mesfur firifte ve yanına yalnız Veronçof kızını ve Godoviç'yi alıp doğru Katrine'nin karar-gâh-ı sabıkı olan saraya teveccüh ve azimet eyledi vusul buldukta nerdbân başında tayin olunan mübaşirler üzerinde mevcut nişanları ve libaslarını ve cebinde bulunan vâfir mücevheratı ahz etmeleriyle bir müddet yalın ayak başıkabak durduğu mahalde tevakkuftan sonra bir odada hapis olundu onda mahbûs iken *Panin* [134] nam başvekil imparatoriçe tarafından memura yanına varıp vilayetine irsali vesair bunun emsali mevâidd-i gûnâgûn tebliğinden sonra imparatorluktan hüsn-i rıza ve ihtiyarıyla ferağ ve kasr-ı yedi muhtevi elinden bir kıtasına ahz eyledi akibinde [akabinde] imparator-ı mersûm mübaşir marifetiyle kaldırılıp bir kaleye mahbusen nakil ve irsal olunmanın müddet-i hükûmeti yalnız altı ay oldu (Avdet-i imparatoriçe be-şehr-i Petreburg)³⁸ imparatoriçe-i mesfûre kocasını ber-minval-ı meşruh mazhar-ı kahr ve hapsettiği gün bulunduğu mahalden hareket etmeyip anda beytûtet ve ertesi gün imparator-ı sabıkın

³⁷ [Eski imparatorun hapsi]

³⁸ [İmparatoriçenin Peterburg şehrine dönüşü]

kurenası yegân yegân gelip biat etmekte iken nevbet kocaman Münih'e gelip benimle cenk edecek adam sen değil misin diye imparatoriçe sual etmekle ceneral-ı mesfûr kemal-i metanet ile cevaba âgaz edip beli kayd-i nefiden beni ıtlak eden zatın hakkına layık olan bu idi fi-mâbad vâcibe-i zimmetim sizin için cenk etmek ve ona ettiğim sadakatı sizin hakkınızda icra eylemektir diye mukabele eyledi resm-i mezkûrun itmamından sonra mersûme mevcut maiyeti olan soltat neferatını alıp cümlenin başı kaidelerince alâim-i gaza ile müzeyyen olduğu hâlde ba-kemal-i debdebe ve haşmet şehre duhul ve seyr ü temaşa zımında güzergâhında olan izdiham-ı nâstan seda-yı dua tekrar be-tekrar îlâ olunarak sarayına nüzul etmiştir evvel günden beri celb-i kulûb-i amme zımında aralık aralık derun-i şehre geşt ü güzâr ve herkese ibraz-ı asar-ı hatır-nüvâzıya ibtidar eyledi hatta bir gün senato meclisine varıp bazı murâfaalar istimânı iltizam ve sonra sarayında tertib-i divan ile rusûm-i hukumrânı ve ihtişamı layığı veçh üzere itmam eylediğinden gayri ziyaretine gelen düvel elçilerini dahi her birini birer gûne tabir ile ikram eyledi (Vuku'-ı tevcihât-ı imparatoriçe-i cedide) âlet-i isyan olanları taltif için oğlunun lalası olan Panin'i başvekalet ile kâm-revâ ve Orulflara kontelik elkabını ihsan edip içlerinden dost-ı ehassı olan Ligor Oruluf'a kavalierlik nişanı ve bâ-cümle Rusya asâkîrinin müdür-i mutlakı kaim-ı makamlığı mansebiyle kadr ü şanını îlâ eyledi müstahfizîn şehir ortalarının zabitân ve sergerdelerini dahi terfî-i rütbe ile mazhar-ı ikram ve bazısını arazi-i temlikiyle be-kâm edip ancak neferata bahşış itasında mirinin müzayakası mâni olduğundan arak tevziyle emr-i tenşit ve tefrihlerine ihtimam ve gır ve nefsanîyet olunmak mülâhazasına mebni imparator-ı sabıkın mütealliklerine izhar-ı infialden ittika-yı tam eyledi (Katrîne Tarihi Yakvaki Arkiru Polo [Yakovaki Argyropoulo])

(Bazı Tahkîkat)

Adab-ı medeniye ve kavanin-i siyasiye bu çerâgâh âlemde zaten ve tab'an serbest ve mutlaku'l-inan [135] gezmek dâiyesinde olan nev-i beşeri kayd u bend edecek ve hudud-ı muayyeneyi tecavüz ve taaddî ettirmeyecek birtakım revâbıt ve kuyuddan ibaret olup insan ise bir vakitte hakkına razı olmaz bir hayvan ve bu misillü peyvend-i kuyud ve şurutu şikest etmeye daima bahane cüyan olduğu hâlde bu usul ve kavaidin bekası yalnız hafız ve hamisi olan hâkim-i adlin semere-i nezaret ve vikayesidir ve ednâ-i müsamaha olduğuna hâlde bu ukud-ı kuyudun inhilali hezar bâr tecrübe olunmuş mevâddendir kezalik uhud ve şurut-ı düveliyye dahi iki devlet beyninde lafzı murat bir mukavele olup iki taraf dahi bunu fesh ile ilerisine geçmek isteyeceği emr-i tabiidir ancak bunun

verâsında derkâr olan bârika-ı kâr-zâr ve ma'reke-i mehâlik asar korkusu her tarafı hadd-ı muayyeninde durmağa mecbur eder ama bir tarafta kuvvet ve galebe eseri görüldüğü hâlde ol taraf bittabi bu ukud-ı uhudu şikest ile ileriye gitmek ister ve nakz-ı muahedenin sebep-i hakikisi kuvvet ve galebe dâiyesi olduğu hâlde yine kendisinin bir mütalaa-ı mahsusasına veyahut beynü'l-düvel örf ve âdet olmasına binaen doğrudan doğruya bunu feshedeceğim demeyip de enva-ı te'vîlât ile ahitname tabiratından bazı mahrecler arayarak ve türlü bahaneler bularak feshine suret-i lüzum gösterir ve meclis-i mükâlemede bayağı haklı çıkmağa çalışır ve eğerçi usul-i münazaraca taraf-ı ahirin haklı olduğu tebeyyün ederse de çünkü mahkeme-i düveliyyenin hâkimi kabza-ı şemşir olduğundan ona dayanan be-her hâl e'l-hüküm lemen galeb kaidesinde davasını kazanır ve imzası taklip ve amal-ı sinan ile çekilen senedin hükmü nafiz olup ve mücerret hâme-i şikeste-zaban ile yazılan tahririn tesiri görülmeyip sahâif-i evrakta yazıldığı gibi kalır *Kıta* el-seyf asdak inbâ-i mine'l-kütüb *fi haddu'l-fark beynü'l-cedd ve'l- *beyzü'l-safâih lâ asvedü'l-sahâif fi *mütûnehun celâü'l-şek ve'l-rayb la'b*³⁹ bu cihetle devletlere göre âzam vezâyif ve ehem ferâiz hengâm-ı sulh ve asude-gide boş durmayıp ve sefahat ve mâlâya' nî ile meşgul olmayıp ve vakt-i asayişin her dakikasını gayet giran-kadr tutarak zayi etmeyip hemen teksir-i miknet ve kuvvete çalışmak maddesidir lakin bu matlab-ı alânın husulü dahi tahammülünden ziyade mülke yük yükletmek ve miktar-ı nüfus ve servetinin ita ve idaresine muktedir olamayacağı derecede asker cem eylemek ile değildir zira bu suret-i kuvvet-i sahihe olmayıp bilakis mucib-i zaaf ve perişanîdir asıl kuvveti memba-ı tekessür-i ahali ve mal olan mâmûriyet-i mülkiyede aramak lazım gelir ve bunun istihsal-ı esbab-ı lazımesine hakikaten vukuf ve malumat-ı sahihe üzerine say ve gayret etmeklik iktiza eder ve emr-i mâmûriyet-i mülkiye ise düvel ve milel-i saireden ibret almış ve perde-i cehl ve nadani basr-ı basiretini istiap eylemiş olanların zann-ı vâhileri veçh ile devletin halkından az para almasıyla veyahut [136] hiçbir şey almamasıyla hasıl olamayıp belki ahalinin devlete verdiği vergiyi suhuletle ve kendilerine bir gûne iğrak olmayacak takrip ve suret ile tediye etmelerinin yolunu bulmak ve alınan şey lokma-i dehan-ı tamah ve âz-ı memurin olmayarak her akçesi mülk ve tebaanın sahihen müstefit olacağı yerlere sarf olunmak ile olur bir tarlaya ne kadar ziyade tohum ekilebilir ise mahsulü o kadar ziyade olacağı umur-ı malumedendir işte mülk dahi ayniyle bunun

³⁹ [Kılıç kitaplardan daha doğru haberdır, gayret ve eğlence arasındaki fark nedir, kara çarşafklar içinde beyaz yumurta, şüpheden ve zandan uzaktırlar]

gibidir Teshil-i nakl-i mahsulat için muntazam yollar ve muamelat ve müfâvazatta herkese emniyet-bahş olacak kavânin ve nizamlar yapılarak ticaret ve hiref ve ziraatin tevsî ve tervicine leyl ü nehar dikkat olunmalıdır ve bu maddelere vüsat geldikçe tebaanın yesar ve serveti mütezayit ve binâberin devletin varidatı dahi mütekâsir ve mütevâfir olur ve varidat çoğaldıkça devlet istihkamatını itmama ve askerini terbiye ve tevfire kesb-i iktidar eder elhasıl ledü'l-icap çiftçi ve çoban makulesi birtakım adamları toplamakla kuvvet hasıl olamayıp devletlerin şevket ve bekası muntazam ve mürettep ordulara ve bu dahi pek çok mesraklara ve bu masrafların tesviyesi dahi bervech-i meşruh mülkün ve ahalinin intizam ve mâmûriyetine menûttur devletçe pek aşuru itina olunacak maddelerin biri dahi muamelât-ı ecnebiye olup vükela-yı devlet ol bapta dahi ifrat ve tefritten mücânebet yani ne izhar-ı azimet ve bürudet-i beyhude ile düvel-i saireyi kırmak ve ne lüzumundan ziyade temellük ve tekâpu ederek namus ve istiklal-i devleti pâyimal etmek vadilerine gitmeyip daima mümkün mertebe ve şân ve istiklale dokunmayacak derecede cümlesiyle hüsn-i muameleden hali olmamakla beraber her devletin menafi-i mahsûsası ve usul-i politikası ne merkezde ise onunla işini ve muamelesini o usul-i nazarla kullanmak ve menafi ve politikası beri-tarafın menafi ve politikasına tevaful eden devletlerle hakikaten müttefik olmak muktezidir zira zamanımızda bir devletin ne mertebelerde miknet ve kudreti olsa yalnız bir iş göremediği ve müttefike muhtaç olduğu bi't-tecrübe malum olan hâlâtandır ve işbu Kırım maddesinde Katrine'nin evvel emirde Avusturya imparatorunu ele almakla vesair Avrupa devletlerini dahi iğfal etmeye çalışmasıyla meramına vasıl olmuş olması ve bizim bu şeylerden gafletimiz ve Avrupa'nın politikasına kesb-i vukuf ederek Rusyalının iğfal etmiş olduğu devletleri ikaza adem-i gayretimizden bunca mazarratlar görülmesi dahi bu müddeaya delildir emdi Devlet-i Aliyye'nin ol zamanın hükmünce ne tertibat-ı askeriyesi ve ne nizâmât-ı mülkiyesi ve ne muamelat-ı hariciyesi bâlâda beyan olunan kavaidin hiç birine muvafık olmayıp her şeyde gaflet-i tame ve noksanı ve tefrike-i kâmile derkâr olduğu ve Rusyalının tedârikât-ı külliye-i harbiyesine karşı ittihaz olunan tedabir ancak bir özü seraskeri nasbına münhasır bulunduğu hâlde Reis Hayri Efendi'nin Rusya elçisiyle vaki olan mükâlemâtı sarf-ı abese iştilgal kabilinden olduğunda [137] şüphe yoktur Bizim bu tedariksizlik ve tedbirsizliğimize mukabeleten Rusya imparatoriçesi bu kaziyeyi şu kadar seneden beri mülâhaza ve derpiş ve mukaddemât ve vesâilini mütalaa ve teftiş edip akdemce bast u beyan olunduğu veçh ile bu mütalaa üzere Nemçe imparatoruyla akd-ı

peyvend-i ittifak ettiği zamandan beri tedârikât-ı harbiyesini ikmal ve ifaya icabı veçh ile itina ettikten başka revabit-i düveliyeye dahi bu hususta lazım gelen tedabire teşebbüs etmiştir hatta Kırım münazaasından dolayı Devlet-i Aliyye tarafından harp emaresi görülmemişken Katrine akıbetü'l-emr Devlet-i Aliyye ile bir sefer açmak niyetinde olup ancak seferin tahakkuku takdirinde Rusya asâkirinin mesafe-i baidede meşguliyetlerini İsveç devleti fırsat ittihaz ederek ahz-ı intikama kıyam etmesi muhtemelâttan olmakla burasını dahi mütalaa ederek bi't-defaat İsveçli ile gizlice akd-ı ser-rişte-i ittifak etmeye çalışıp nihayet bu esnada ona dahi destres olmuştur şöyle ki re's-i hududda tahsis ettiği bir mahalde İsveç kralı ile mülakata talibe olup İsveç kralı eğerçi evvel emirde elindeki ağrıyı bahane ve temâruz ederek mülakattan imtina sureti göstermiş ise de Katrine bununla fariğ ve mündefi olmayıp kendisi gelemediği hâlde ben İstokolm şehrine varıp görüşürüm diye ısrar etmekle naçar İsveç kralı dahi rızaya mecbur olup zikrolunan mahall-i mevutta mülakat ettiklerinde Rusyalı ile Devlet-i Aliyye beyninde ilanı mütehakkık olan seferde İsveçli bitaraf olmak ve seferin hitamında İsveçlinin Danimarka devletine tabi olan Norveçya kıtasını zapt etmesi hususunda Rusya devleti tarafından iane olunmak suretleri beyinlerinde hafiyeten mukavele ve tasmin olunduktan sonra İsveç kralının mahall-i mülakata vüruduyla vaki olan yol masrafını bahane ederek kendisine Katrine tarafından iki yüz bin Ruble ihdâ ve hakkında merasim-i ihtiramiye bâliğa mâ-bâliğ ifa kılınmıştır ve çünkü Avrupa'nın bundan akdem beyan olunduğu veçh ile vaki olan hâll-i ihtilali Katrine'nin icra-yı suiniyetine müsait olup hemen İsveç hususu kendiyi mucib-i endişe idi bu suretle ol gaileyi dahi bertaraf eyledi velhasıl maddi ve manevi bilcümle vesâil ve mukaddematını derpiş ve mütalaa ettikten sonra Kırım mübahasesine başlamıştır Devlet-i Aliyye ise henüz bundan sonra tertib-i mukaddemat ve ifa-yı tedârikât edeceği cihetle meclis-i mükâlemede Hayri Efendi her ne kadar kanun-i münazaraca davasını ispat ve hasmını iskât etmiş ise de encam-ı kâr davayı Rusyalı kazanmış olduğu vakayi-i âtiyeden malum ve aşikâr olur (Tarih-i Devlet-i Aliyye Cevdet Paşa)

Devlet-i Aliyye-i ebediyetü'l-devamın birkaç sınıftan ibaret olan tavâif-i askeriyesinin müntahap ve mu'tenâsı yeniçeri güruhu olup yeniçeri ocağının hin-i va'zında yeniçeri yiğitleri merkez-i rıza ve itaatte sebat göstererek ol vakit seferlerinde ne veçh ile işe yaramış ve ne derecelerde [138] izhar-ı merdâneği ve hamiyet etmiş oldukları nezd-i evvelü'l-nihade rûşen ve hüveydadır ancak merkumları refte refte tavırlarını değiştirip

huruç-ı ale' s-sultan etmek ve seferlerde işe yaramayıp teşettüt-i leşker-i İslamiyâna vesile olmak ve saltanat-ı seniyyenin mesâlih ve tedabirinin nîk ve bedini fark etmeksizin bu maddeyi istemeyiz diye kadem-i isyanla isâete kalkışarak din ve Devlet-i Aliyye'ye enfa' nice nice ara-yı sâib pesendânenin geri kalmasına sebep ve nihayetinde tasaddî-i dava-yı sebep ile muris-i şûr ü şegaş olmak misillü enva-ı fezayih ve kabâihe cesaretleri ve ida-yı din dahi her taraftan ferce bulup ehl-i İslam'a galip olarak bu kadar kılâ ve beka'ın yed-i ecânibe geçmesi ve nice nice ümmet-i Muhammed'in eyâdî-i müşrikinde esir kalması hâletleri ne veçh ile suret-i zuhur bulduğu ale't-tafsil mazbut-ı kütüb-ı tevârih lazımlu'l-tezyil ise de yine onlar ezmine-i kadime yeniçerileri olup ledü'l-hâce bazen telif ve bazen tahvif ile mehma emken kullanılır ve düşman-ı dine oldukça bir karaltı gösterecek kadar işe yararlar imiş e'l-hâleti hazihi zamanımızda yeniçeri namına olup zemin-i merdânegi ve hamiyette yiğitlik lafını vuran kabadayılardan fezayih-i hâl ve şenâyi-i ef'alleri⁴⁰ derece-i tahammülü aşır Devlet-i Aliyye'nin bir mahalle seferi zuhur etse Dersaadet'ten mahall-i mukabele-i düşmana varınca gasb-ı emval ve hetk-i a'râz yollu enva-ı isâetleri vukuundan fazla düşman-ı din ile esna-yı mukabelede beyhude fetretler koparıp itaat-i emr-i evvelü'l-emr etmeyerek leşker-i İslamiyâ'nın teşettüt ve a'dânın tagallübüne vesile-i kaviye olduklarının tafsil ve kabâyih-i mütenevvia ve fezâihlerinin beyan ve tekmili istiâp-kerde-i mücellede-i hezar olacağı istiğna bahşa-yı tekellüfât-ı beyan ve iş'ârdır çün cünud-ı ecânib her taraftan leşker-i İslamiyâne galip ve yeniçeri yadigârlarında diyanet ve hamiyet ve cenk ve hizbe rağbet külliyyen mefkud ve gâip olduğundan başka düşman-ı dinin askeri muallim ve leşker-i İslamiyân her ne kadar cenge râgıb olsalar bile fûnun-ı harbiyede adem-i vukuflarından naşi a'da ile müsademe ve mukabeleye kudret-yab olamayacaklarından be-heme hâl def-i sâil için muallim asker tedariki ehem ve elzem idüğü taraf-ı eşref-i cihandâriden ledü'l-teyakkun bu emr-i mühimme bir suret verilmesine irade-i katıa-ı cihandârı müteallik olduğu tebeyyün etmenin bilcümle vükela-yı devlet ve hayır-hâhan-ı saltanat baş başa verip müşavere ve müzakere ederek heyet-i mahsusada bir sınıf-ı asâkir tertip ve mahall-i münasip tahsis olunup ale'd-devam talim-i top ve tüfeng ve idman-ı harp ve cenk ettirmek ve topçu ve lağımcı ve hamîreci ocakları dahi taht-ı zavâbit-i müstahseneye ithal ile neferatı kezalik sanayilerini talim eylemek ve bunların emr-i idareleri için münasip irad-ı tedarik ve müstakil bir hazine tertip ve bir defterdar nasp olunmak üzere bi'l-ittifak karar verilip

⁴⁰ [hâlin rezillikleri ve yapılan işlerin iğrençliği]

kararı üzere tanzimi zımnında mufassal ve meşruh sahife-pîrâ-yı sudur olan [139] hatt-ı şerif mevhibet-i redif-i cihandârı mucibince der ceng-i evvel şakk-ı sâni defterdarlığına nizam-ı cedit defterdarlığı unvanı ilavesiyle rical-i Devlet-i Aliyye'den Mustafa Reşit Efendi'ye ilbas-ı hilat ve bir taraftan kışlalar bina ve neferat tahririne mübaşeret olunup refte refte revâbit-i nizamiyeleri tahkim ve istihsal ve muahharen iyaletlü askeri dahi talim-i fenn-i harp etmek üzere işbu nizama ithal ve harp ve cihada müteallik olan bilcümle levazımın rabîta-i müstahseneye bend ve tevsiki tedabiri ikmal olunarak ber-veçhle hüsn-i nizama ve rabîta buluşmadığa ashab-ı feraset ve zeka ve erbab-ı insaf ve nühâ indlerinde ve be-tahsis-i düvel-i Nusara beynlerinde be-gayet pesendide ve makbul olmuşidi ancak (Beyit) fesat olsa esasında binaen pâyedâr olmaz *nice mismar-ı himmet sarf olursa üstüvar olmaz mezâyâsını musaddık bu maddenin dahi suret-i rabîtası fesattan hali olmaması esas rabîtasının indirasını icap eyledi şöyle ki hüküm-âver-i heft iklim olan padişahân-ı sahib-i dâhim sebeb-i teyid-i din-i kavm ve bâis-i teyid-i devlet-i ebed-i müstedim olacak bu makule emr-i âzamın inhıraf-kerde-i rah-i müstakim ve teveccüh-nüma-yı meslek-i müstakim olacak tarik-i sehlü'l-süluka idrâca idare-i fikr-i selim etmek mukteza-yı resm-i resim iken hazret-i şehriyar kavi miknet meftur-ı fitrat-ı zarafet ve mahmur-ı hamir-i dirayet olmağın vükela-yı devlet ve kurena-yı saltanatlarının derece-i efkâr ve rütbe-i şüûr ve asarın keşide-i mizan-ı insaf ve sencide-i miyar-ı mâdelet itisaf ederek cümlesinin haysiyet-i zatiye ve kabiliyet-i zamaniyelerin zahire çıkarıp ona göre her birinin havsala-ı liyakat ve ehliyetlerine güncide olacak hidematın kendilerine ihalesini mülâhaza ve (Beyit) Zâde-i tab'ı edermiş îmâ *Herkesin rütbe-i istidaddın* neşide-i hakayık neticesin mütalaa birle nizâmât-ı mezkûrenin teyid-i esas-ı rabîtasıçün ol güruh-ı bâhirü'l-şükûhu layiha takdimine mezun buyurdular ve işbu layiha takdimi iradesinden murad-ı şahaneleri dahi hem ashab-ı levâyihî mertebe-i istidatlarına müvazi hidematta istihdam ve hem (Ayın) Dest ber bâlâ-yı dest ast tâ-ba- fevk-i âsıman*⁴¹ mesel-i meşhuru iktizasınca takdim olunan lâyihalarda din ve Devlet-i Aliyye'ye nef'-i mucib-i tedabir vukuunda icrasına ikdam olunarak bu devlet-i kavi şevketin teyidine ruy-i ihtimam gösterilmek sureti idi Mahaza (Ve şâvirhüm fil emr)⁴² hadis-i hikmet-i tahaddisi medlûlunce takdim-i layiha iradesi bir emr-i müstahsen ise de harim-i saltanat-ı aliyyeye kesb-i takarrüp edenler bu maddeyi terviç bazar-ı müfsidetlerine zerîa-i kaviye ittihazıyla

⁴¹ [el elden üstündür göğün zirvesine kadar]

⁴²["Yönetim hakkında onların görüşlerini al"] (Elmalılı, 3/158, s.70)

giderek takdim olunan layihaları mel'abe-i sıbyâna döndürüp herkesin derece-i istidadı layihâsından malum ve rütbe-i idraki zâde-i tabından meczum olur imiş şâyiası efvâ-ı nâsa ilka ve şehriyar-ı Sikender vekarı dahi tîh irtiyabâ düşürüp lâyhâlarda hasbü'l-beşeriye [140] muhalif-i mizaç-ı taç-dârî olacak tedabir-i nâ-dürüst zuhurunda enva-ı hiyel ve letâif-i ru-bahâne ile cihan-dar-ı behram-ı iktidar hazretlerini mecbur-ı kahkaha-ı istihza eylemelerinden naşı Atabekan saltanat-ı seniyyeden olan ebna-yı zaman ve erbab-ı şuur ve izan kaziyeye kesb-ı ittıla ve ikan edip naçar ol gürhun muvafık meşrepleri olan küreyve-i sa'bü'l-süluka [küçük kürenin zor sıkıntılarına] pûyan ve bu vesile ile asâkir-i cedidenin yeniçeri neferatıyla beyinlerinde muâdat ve mübâyenet-i külliye cereyan etmeyen nihayet fiten ve fesadat-ı âtiyetü'l-beyan meraya-yı zuhurda nümayan olarak iazena Allahü'l-melkü'l-mennan suret-i inkıraz-ı devlet-i Osmanıyan elem-efruz-ı hatır-ı âlemiyan olmak derecelerine takarrüp etti ancak bu Devlet-i Aliyye (ve le kad ketebnâ fi zebûri mim ba'diz zikri ennel erda yerisühâ ıbâdiyes sâlihûn)⁴³ ayet-i kerimesiyle mevsuf olan saltanat-ı sermediden olmağın ilâ-âhirü'l- devvâr-ı evâmir ve nevâhî-i ahkâmı şarken ve garben müessir olması eltâf-ı hafıye-i ilahiyeden müsted'âdir (Vakayi-i Selimiye Mustafa Necip)

(Tercüme-i Kaside)

Zerbeft-i nigâh zevî'l-ıbsardan ury ve hafî ve idrak-ı mahiyet ve hakikati ukul ve ifham evvelü'n-nihâye setîr ve hafî. Ber-verka-yı ulvî seriret ki besâtin-i âlem bâlâ-yı ruhaniden peride. ve akıbeti lâne-i bûm ve gurâb olan ser-i bam-ı beden-i insana reşidedir. Eşî'a-i per ve bâl-ı izzeti. Ve bârka-ı yal ü bâl rif'atı. Âlâyiş-i âzade-i çer-kâb-ı alayık. Pertev-i âftab-ı hakikatü'l-hakayıktır. Mehbit-ı şûre bûm tall. Ve menzilga-i zulmet anin zâl ü hilel. Olan harabe-zar tenn-i insana taalluk ve muvasalattan aba ve istinkâf ettiğise de (kulnehbitû minhâ cemîâ)⁴⁴ ferman-ı kaza cereyanından firar. Haric-i tavk-ı iktidar. Olmakla kerha kabul-i nüzul. Ve cevher-i rahşendesini itilaf-ı ircas ile meşgul ve mâlul edip bu tavırda dahi zulüm ve cehûl oldu. Ve cerihe-i dert iftirakıyle elem-nâk ve perişan olduğu uhud-ı cıbran-ı mela-i a'lâ. Ve güzer-gâh-i menâzil ve merâtib-i ulyâ. Zevk ü iştiyakını yâddan azat. Ve muhâlata-ı terakip unsuruya ile âlûde ve berbat olup. Arzu-yı nefis ve hevaya mahkûm. Ve tahsil-i kemalat-ı insaniyeden mahrumiyetle mezbele-i

⁴³ ["Yemin olsun ki, zikirten, Tevrat'tan sonra Zebur'da, yeryüzüne kesinlikle salih kullarımızın varis olacağını yazmıştık."] (Elmalılı, Enbiya, 21/105, s. 330)

⁴⁴ ["Hepiniz oradan inin"] (Elmalılı, Bakara, 238, s. 6)

dünya-yı deniye firifte. Ve dâne-i müzahrefine aldanıp dâm-ı hile ü mekrine girifte oldu. Ve târeten mücaveret-i yâran-ı kadim. Ârâyış-bahş-i hatır elemi olup. Bâl-bekşa u safir ez şecer-i tûbâ zen. Hayf bâşed çû-tu mürği ki esir-i kafesi.⁴⁵ Terenümatıyla nâlân. Ve seylan-ı medami' bî-payan ile giryan u hayran iken. Ceres-i feryad midaret ki bermücmelahâ. Bânk-i salsale-i canhırâşı.⁴⁶ Mucib-i efzayış-i hüzn ve telaşı. Olarak. [141] bî-tuşa ve zat. Tayy-i merâhil-i bu'âd. Es'ab min hartu'l-katâd.⁴⁷ Olduğunu fikir ile dūr-endiş. Ve sihâm-ı alam hasretle dil ü canı riş-be-riş olup. Rıhletten iba ve ikrah eder. Ve akıbet (küllü nefsin zâikatül mevti)⁴⁸ hüccet-i kaza imzasına ram ve emr-i mütehattimü'l-cereyanına teslim-gerde-i zaman olup. Herkesi ki dūr mand ez aslı hîş. Bâz-cûyed rüzgâr-ı vashı hîşi.⁴⁹ Diyerek gideri Ve âlem-i cismaniden mufârakatla ecniha bâz-ı feyfa-yı âlemi ruhani oldukta. Ennâs niyam-ı faza ma tu intebihu.⁵⁰ Uyun-ı nâime-i bedeniye ile müşahede edemediği ayan ve hakayikk-ı ruhaniyeyi ledü'l-intibah envar-ı basiretle idrak eyler. Ve eğer tecelliyât-ı ulum-ı ilahiye ve envar-ı amal-ı sâliha ve safiye ile rûşen ve müzeyyen bulunursa şevâhik-i cibâl ruhanide aşıyan-sâz-ı izaz ve terennümat-ı lâhûtî âvaz ile nağme tırâz-ı şehnaz-ı naz ve niyaz olur. İlâhi bu fezayı fesihü'l-inha-ı ruhani. Ve sahrayı lâ-mekân nümâyı nurani. Ki az kadim ol verka-yı anka-şikâr-ı zerin bâlın vatan cavidanı.⁵¹ Ve haiz olduğu izzet ve şeref heyulayı unvan-ı hâl ve şanıdır letafet uluviyetine münâfi ve sümû mertebet-i kadir ve itibarına mübâyin ve tetabu'-ı çar fasl-ı fani ile zübûl-yâfte-i mahv ve zeval ve dimen beden-i insana hubut ve nüzulünde mermuz ve meknuz olan sırr-ı hikmet-i lâyezâl idrakında dil- agâhân-ı dergâh-ı ilah ve âlihe ve hayran. Ve ukala-yı cûyende rah-ı intibah dem-beste ve ser-gardandır. İlâhi eğer nüzul ve hubut-ı samia-ârâ-yı izan ve ikânı olmayan maani hafıye-i kutsiye. Ve serâir-i senniye-i melekutiye. İstimâ'ıyla idrak-ı mezâyâ-yı celile. Edip reşide-i hadd-ı kemalat-ı insaniyet olmak lüzumuna mebni ise hayfa ve diriga ki reh-zen-i zaman-ı bela-mehel ve aman tarik-i ömrünü katedip tulu etmemek üzere gurup eyler. Husûsen sürat-i tulu ve gurubu fe-kânaha berk-i tealluk bi'l-lahamı. Sümme intevi fa-kane lem yelma'.⁵² Miktarıdır. Bir yerde ki ârama bu miktar ola mühlet. Erbabı nice kesb-i kemal ve hüner eyler.

⁴⁵ [Güzel sesinle cennetteki ağaçtan kanatını aç, zulümdür ki senin gibi bir kuş kafeste haptir]

⁴⁶ [Boynuna asılan çingirak ile feryat edip haptisten azat edin diye, kısacık sesi ile tüy ürpertir]

⁴⁷ [Yaprak kesmek ağaç kesmekten daha zordur]

⁴⁸ ["Her nefis, ölümü tadacaktır."] (Elmalılı, 29/57, s. 402)

⁴⁹ [Her kimse ki kendi aslından uzak kaldı, tekrar kendi vaslının esintisini arar]

⁵⁰ [İnsanlar uykudadır. Ne zaman ölecekler o zaman uyanacaklar.]

⁵¹ [o yersiz sahranın her yeri ışık içindedir. Eskiden ber o cavidan vatan şahının altın kanatları altındadır.]

⁵² [Ateşle parıldayan şimşekti sonra katlandı ve parlamadı]

(Der Sırr-ı Nümüvv-i Beni Âdem ve İrtika-yı O be-Medaric-i Kemal)

Umur-ı bedihiyendir ki her mevlut ten-dâde-i mehd-i vücut oldukta havass-ı hamse-i zahiresi uyanarak nur ve ziyayı. Nerm-i vahşiy. Ta'm-ı şîr-i mâderi. Demdeme-i esvatı. Ve her râyihayı. Be-tedriç hisseder. Ve biraz sonraca havass-ı batınası şeyan fe-şeyen kutlanarak iptida savt-ı şedit ile savt-ı hafifi fark eyler. Ve ale'l-fevr peder ve madei ihvan ve ahavât ve pîrâmınında mülâzemet edenlerin nagamatını başka başka temyiz. Ve şekl-i şemaillerini derk ve teşhise başlar. Ve nutuk ve tekellüme istidadı terakkiye mail olup giderek kıraat ve kitabet zamanı gelir. Fehlem cerâ Kesb-i sanayi ve fûnuna himmeti ruz-efzun olarak efzayış-i maarif ve ulum ile mekelendikçe istikşaf-ı ahval-ı kâinat ve tettebbu'-ı hakayık-ı [142] mevcudata rağbet edip hazırdan gaibe mahsustan makule cismaniden ruhaniye riyaziden tabiiye tabiiden ilahiye intikal ile sahib-i fikr ü nazar olur. Bu terakkiyat-ı hissiye ve maneviyeden istişâr olunur ki kuvâ-yı beden-i insan ecza-yı unsuriyenin refte refte ifâda ettiği neşv ü nemâ ile terakki ettikçe kuvvet-i akile-i müdrike dahi kabiliyet-i bedenle beraber derece derece tezayüt eder. Hükemâ bu etvar-ı mütevâliye müddetlerinde cereyan eden terakkiyat-ı meşruhaya tevfikten iptida etfalın fiil ve idrakten hali olan istidadına akl-ı heyulânı Sâniyen ilm-i bedihiyat ile iktisab-ı nazariyata olan istidadına akl-ı bi'l-meleke. Sâliken bedihiyattan istinbat-ı nazariyata olan melekesine akl-ı bi'l-fiil Râbian idrak ettiği nazariyat daima indinde hazır olmasına akl-ı müstefad [öğrenilmiş zihin] tabir ettiler. Bu mertebe kemal-i akıldır. Ve müşahede-i guyub makamı olup enbiya-yı izâm ve verese-i kerame mahsustur ki tarif ve beyanı hâric-i tavr-ı imkândır. Elhasıl merâtib-i erbaa-ı mezkûreden başka tarif-i akılda cereyan eden âra-yı gamza-yı bî-intihanın beyanını bu mecelle-i ahkardır. Uhde etmekten acizdir. Emr-i gariptir ki güruh-ı mu'tezile nezdinde akl-ı a'lâ-hideten efrad-ı insana müsavat üzere taksim olunmuştur. Ve tezayüt ve noksanı ilmin kesret ve killetine menûttur Hâlbuki merâtib-i ukul mütefâvit ve mütelhâlif olmasa ve her şahsın aklı şahs-ı diğer aklına muadil ve müsavi bulunsa mezâhib ve müşâreb tenevvü ve taaddüt etmezdi. Ve her şahıs şehrah-ı ihtidadan başka savb-ı nâ-savaba gitmezdi. Ve tahsil-i maarif-i mütenevviada bir vakitte ve bir senede ve bir üstattan şerik oldukları hâlde telemmüz eden şakirtlerin cümlesi râde-i istifhamda yeksan olmak ve. Vasil ibn-i Ata meclis-i tedris hüsn-i basriden i'tizâl ve aba edip kaçınmamak iktiza ederdi (Mevlana). Kûdekân gerçi bâ-yek mektep derende. Der

sebak ez yek diğەر bâlâ-terand⁵³ Gerçi insan efzayış-i ilm ve hünere ve güzârîş-i tecarüb ve iberle vüsâtenir. Lakin merzuk olduğu akl-ı fitrisi haddini tecavüz edemez. Ve kendinden a'kal ve ekmele zevatın eriştiği menzile gidemez. Çünkü bazı cahil zîrek dâna-yı ebleh ve bedrinden. Ve nice şeban-ı tiz-dil pir-i kâhil ve gafilden a'kal ve erşed olduğu meşhut ve müsellimdir. Elhasıl âlem-i kevn ve fesadın mevâdd-ı mütezade ve keyfiyat-ı mütebâyine ile tereküp ve tayyün etmesi. Ve ecrâm-ı felekiyenin evzâ-ı mütenevvia ile derkâr olması kâffe-i mevâlidin emzice ve tabâyi'yi ihtilafını müstelzim. Ve insanın dahi mevâlid-i saire gibi bir hâlden hâll-i diğere munkalip ve ihtilaf-ı tavır ve hareketle muzdarip olmasını mütehattimdir Ancak bu harç u merç arasında nefsinin almak ve fitrat-ı zekiyesi hükmünde kalmak için bir müdür-i hakkaniyeye ihtiyaç ve zaruri olmakla kuvvet-i akile-i müdrike ile mukarrem ve teyidat-ı ruhaniye ile mülhem buyurulmuştur. Eğer bu nimet-i şerifenin şükrünü ifaya himmet. Ve ukebat-ı ahlak-ı deriyyeden sıyrılıp faza-yı fevz [143] ve necata çıkmağa inayet. Ederse. Çırağ-ı akli elden bırakmayıp gurur ve istikbarsız cüst ü cû-yı hak ve savab. Ve akl-ı cerîisini nur-ı afitap. Ulu'l-e'l-baba peyveste etmeye şıtap. Etmelidir. Hest akli hemçü kurs-ı afitap. Hest akli kemter ez zerre ü şahap.⁵⁴

(Der Hasâis-i cevher-i akl)

Aklın mahiyet ve hakikati emrinde beynü'l-âlem cereyan eden mebâhis-i bî-payan-ı esâtîr-i felasife ve desatir-i sâlifede mebsut ve râyegândır. Lakin her müellif ve hekimin zevk ve meşrebine mülayim kıl u kâlden ibaret olmakla henüz sırr-ı hakikat sirad-ı kaşkaf-ı bedahet olmayıp ol şâhid-i gayb-ı rabbanî tutuk bend-i nikab-ı lemen-teranidir. Akıl pinhanest u zahir âlemi. Suret-i mâ mevc ya ez vey nemi.⁵⁵ Şu kadar var ki sera perde-i gayptan mün'akis olan eşi'a-ı asarı nümâyan olup insan-ı mukarın tevfiğ-i Mennan olduğu hâlde mütâbaatıyla vasil-ı ser-menzil-i irfan ve mazhar-ı efzayış-i nur-ı iman olur. Çünkü aklın asar ve envarı kâffe-i kâinat üzere münteşirdir. Nebat ve hayvan bile lemeatından merâtib-i cinsiyet ve nevi'yetleri vefkince hisse-mend-i his ve idraktır. Ve insan halayık-ı kevn ü mekânın a'del ve ekmele ve tefasil-i kâinatın hülâsa ve mücmeli olmakla müstecmi'-i hasâis-i akl olmak hasise-i fitrat-ı zekiyesidir. Lakin aklın işaret olunduğu veçh ile feza-yı fazâili baîdü'l-nihaye olup. Şahs-ı vahidin tenkna-yı hevme-i

⁵³ [Çocuklar aynı okula gitseler de, eğitimde birbirinden üstündürler]

⁵⁴ [Bazı akıllar vardır ki güneşin bir parçası kadardır, bazı akıllar vardır ki pek küçük bir zerre ve ateş parçası kadardır]

⁵⁵ [Akıl gizlidir açık olan dünyadır, bizim yüzümüz dalgalar gibi onununem gibi]

istidattan efzun. Ve her şahsın vüsat ve kabiliyetine nispetle eşi'a-i mezâyâsı derecat-ı mütefavite üzere rû-nümûn olur. Demek oluyor ki bir insan mânend-i hilâl-i âsuman envar-ı akıl ve iz'an ile müşâru bi'l-benan olsa dahi azâde-i maâyib-i noksan olamaz. Ve mukabil-i şems tevfik olmadıkça ikmal-i nefse tarik-i hidayet bulamaz. Meğer havâyic-i zaruriye tedarikinde ebna-yı cinsiyle içtima ve müşarekete olan ihtiyacı misillü umur-ı akliye ve diniyede dahi istizhar ve istianeye muhtaç olduğunu görür de. Akıl bâ-akl-ı diğer dû-tâ şaved. Nur-efzun geşt ü reh peyda şaved.⁵⁶ Dünya ve ukbaya müteallik mühimmat-ı zaruriyesi emrinde ihtida-yı şua'-ı nübüvvetle tenvir-i derun eden erbab-ı felah ve intibaha müracaat ve mutâbaata himmet ve inayet ederse dâreynde necat ve selamet bulur. Ve bilakis varta-ı mükabere vücud-ı pesendide kalıp reh nâ refte hevesine düşerse felasefe-i salife misillü gümgeşte-i reh-i dalalet olur (Nizami) Akl-ı âbile pây-ı kûy-ı tarik. Ângâh reh-i çû-muyi-i bârik.⁵⁷ tevfik tû ger neh reh numayed. Ân kufl-ı bî-akl kay güşayed.⁵⁸ (Rumuz'l-Hikem Sami Paşa)

Hulefâ-yı Abbâsiye'den Me'mûn bin Hârûn Reşit'in mukarrebân-ı hâss-ı âsitân ve mahreman-ı serâir-i divan-ı mutâ'-ı âlemiyanından biri olan Amr ibn-i Mûs'ada ki retk ü fetk mesâlih-i saltanat ve hususuyla hüsn-i tensik ve tanzim-i umur-ı mâliye-i devlette kendisini vahîd-i zaman bilir [144] ve bu haysiyetle bâlâ-nişin-i mahâfil emsal ve akran olur idi mumaileyh böyle peymâne peymâ-yı nûşânûş-i bezm-i âmal ve nâra-feza-yı cûşa-cûş-i neşe-i ikbal olduğu zaman zaman-perestânesinin bir şûd-reh-i cilve-i mestânesine mütesâdif ve cür'a-keşan-ı mastaba-i (ve fevka külli zî ılmin alîm)⁵⁹ nas-ı celilinin müstağrak-ı keyf-i beyküm ve keyfi olanlardan birisine ne suretle mülakat ederek hakikat zatına vâkıf olup neummâ hüşyâr ve dâr ve cû-yı derd-i ser humar olduğunu böyle bir tarz-ı laubaiyane nakil ile nakl-res-i meclis-i ehl-i mezâk ve yeh-pâre endaz-ı akdâh-ı ciğer-sûhtegân-ı eşvak olur [şevki olanların ciğerleri yanmış olur] ki ahvaz vilayetinin tabiat-ı arazisi fevkalade kuvve-i mümbite ile müştehir ve efkâr-ı ahalisi tevfir-i esbab-ı ziraate münhasır olduğundan her yeri mamur ve abadan ve dihkâninin her biri hoca-ı kâmrân-ı bendergâh-i servet u sâmân olduğu hâlde nasıl ise oraya merkez-i hilafetten nazar-ı takayyüt ve mübâlât ile bakılmadığından hukuk-ı beytülmal-ı Müslimîn olan varidat ve aïdat-ı kesiresi gûmaştegân-ı bî-insaf ü şahnegân-ı münteşiretü'l-iknanın iyadi-i matma'

⁵⁶ [Bir akılla diğer bir akıl bir araya gelirse, ışık çoğalıp yol bulunur]

⁵⁷ [Akılsızın yolu hep karanlıktır, o zaman onun yolu saçın teli gibi incedir]

⁵⁸ [Eğer ilim yolunda tevfik bulmazsa, akılsızın kilidi ne zaman açılır]

⁵⁹ ["Her bilgi sahibinin üstünde bir bilen var"] (Elmalılı, 12/76, s. 243)

ve i'tisâflarında güm-geşte-i itilaf ve israf olmakta olmasıyla vilayet-i mezkûreye mutemedân-ı erkân-ı saltanat ve ashab-ı istikamet ve fetânetten bir memur gönderilerek amal ve müstevfiyânın muhasebelerine bakıldığı ve hukuk-ı meşrûa-ı hazine pençe-i iğtizab-ı müsteviliyân müheyyineden tahlis ve mecra-yı asliyesine irca ile beraber vilayet-i mezkûrenin mahsulat-ı arziyyesine göre mürettebât-ı divaniyesini tayin ve tahsis kılındığı hâlde hazine-i devlete menafi-i azimiyeyi calip ve acze-i ahali dahi hune-i ehl-i taaddîden kurtarılıp canib-i hilafete davât-ı hayriyeyi müsteclib olacağı resîde-i sâmi'a-i me'mun ve anbar zamir-i halife bu be-zûr intibahın mahsulü olan ecnas-ı hububat amanı ve âmâl ile mâlâmâl ve meşhun olmaktan naşi vilayet-i mezkûrenin teftiş ve muayene ve rüyet-i muhasebe ve icra-yı mesahasıyla defterinin tanzim ve haritasının tersimi ve mürettebât-ı divaniyesinin bervech-i adalet tertip ve takririyle müteferri'at-ı sairesinin tensik ve tatmimi taraf-ı hilafet-penahiden bana emr ü tefviz olundu işin cesameti hasebiyle maiyetime lüzumu kadar istihsab-ı memurin ve ketebe ve kemal-i ihtişam ve debdebe ile Dicle'den bir gemiye râkiben müteveccih-i semt-i Ahvaz ve yaz mevsimi olduğundan Kurta üzerine tertib-i arîş ve derununu mülûkâne tefriş ile mazalle-nişin-i huzur ve ihtizaz oldum Şiddet-i inhidar-ı nehir ile geminin sürat-i seyrinden hasıl olan âhûye-i rakîka-ı dil-cû sû be-sû hubub eden [gönül kazananı tarafına esen] nesâyim-i latife-i semen-bû [yasemin kokulu hafif rüzgârlar] ile nermâ-nerm mümazzecet ve isti' nas ve besayit-i vücuda inbisat-bahş-ı temas oldukça kendimi gurfe-i mev'ûde-i huld-berin ve meyan-ı mirveha-cünbanan hûr-i ayn içre mütekazin-i çâr-baliş-i nâz ve naîm veyahut keştî-süvar-ı tensim olmuş kıyas eder ve böyle bir sefa-yı hatır-gûşa ve rahat-ı ruh-efza ile etrafa nigâh-endaz-ı tenezzühe ve temaşa olarak gider idim nâgâha uzaktan bir seday-ı rikkat-nümâ istimâ ile o tarafa doğru havale-i sımâh istiksâ olundukta zevrak-ı intizam-ı hâliniz emtia-i [145] sürur ve kâm-kârı ve bâdban-ı âmâliniz şurta-ı saadet ve nîk-bahtı ile memlû ve rû-be-rah-ı kible-i âruzu olan ey sükkân-ı sefine bu biçare-i gam-güsar ve ber üftâde-i hâkk-ı mezellet ve idbarı cenab-ı âferînde-i perverdigâr [yaratan Allah'ın] aşkına olsun işbu varta-i hevl-nâk ve hâll-i müşerrefü'l-helakta bırakıp gitmek ve aziz başınız için bu bî-ser ü sâmandan lütuf ve merhametinizi diriğ etmeyin diye bir adamın kenar-ı nehirden istigase etmekte olduğunu anlayıp derakab geminin seda gelen mahalle doğru çevrilmesini emir ile keyfiyet-i hâli tahkika kast ve te'ehhüb ve sahil-i nehre takarrüp ederek üzerinde bir kamıs ve serâvil ve ser-nihâde-i hişt-pâre-i tezlil olarak bir pir-i nâ-ümidin bir taraftan eser-i cû' ve atş-ı şedit ve diğer taraftan tesir-i hararet-i hurşit

ile daire-i hayattan nâ-bedid olmak derecesine gelmiş olduğunu gördüm ve hemen etbâ'ıma emrederek bunlar pir-i mumaileyhi âverde-i dest-gire-i aguş-ı hürmet ve sifal re's-i bî-şuurunu şebnem-pezir-i reşâşe-i merhamet eyledikleri hâlde derun-ı sefineye ithal ettiklerinde beyan olunan sayeban-ı rahat-resan altında biraz vakit kalarak ve kuvâ-yı dimâğiyyesi hava-yı nesimi alarak akli başına gelmek için çak yanı başıma oturttum Burhe-i mine'l-zaman pir-i nâ-tuvân hâb-ı girandan teyakkuz eder gibi dide-güşâ-yı hayret ve velhân olduğunu müşahede eylediğimde ihzar-ı mâide-i mâhazar ve keşide-i simat-ı muhtasar ile teklif-i taam ve izale-i vahşetini mucip olacak surette bastü'l-lezâiz kelim eyleyip mumaileyh adab-ı taamla ile biraz şey tenâvül ederek iktifa ve pâ-ber-câyı hizmet olanlara güşe-i çeşm ü ebru ile sofranın kaldırılmasını ima eyledikten ve ortadan edevât-ı et'ime kaldırıldıktan sonra arîşin bir tarafında zanü-zede-i meskenet oldu aradan beş on dakika kadar geçerek pir-i mumaileyh ne yerinden kıyam ve hareket ve ne de şakk ve şefeteyn tekellüme rağbet eylediğinden ve benim dahi o aralık zihnimin başka şey ile meşgul olması idare-i kelama mâni olduğundan derunuma bazı mertebe tareyan-ı kasvet ve meyl-i pister-i istirahatle bu ihtiyar beste dem benim bunca hidem ve haşemimi görüp durur ve onun üzerine bana tazim ve tevkir için buradan kalkıp ve geminin münasip bir mahalline çekilip oturması her hâlde muvafık-ı adab-ı tevazu-kârı olacağını bilir iken öyle oturup kalmasına canım sıkılarak bunu bir takrip oradan def ve istiskali kurdum ve irae-i çin-i cebin ile ey pir-i necis diye sordum mumaileyh çulha esnafından bir merd-i fakir perişan-ı rüzgar ve (kilim-i baht-ı kesî râ ki baftend siyah) (sefid kerden-i ân emri ez muhâlât-est)⁶⁰ neşidesince bir siyah-baht tebeh-kârım deyip sükût edince pir-i mumaileyhin esna-yı istigasede pîçide-i dük-i beraat-ı istihlâl ve keşide-i kelafe-i hüsn-i makal eylediği zer-tar-ı eda-yı belîganenin rikkat-i meânîsine dikkat ve her ne kadar kendisi üryân-ı mahrûb [malı elinden alınmış çıplak] ve rişte-i umuru düçar-ı piçâ-piç-i felaket ve kurub ise de bir mantûk (E'zzahir 'unvan'l bâtın)⁶¹ nâsiye-i hâlinin mutazammın olduğu eser-i necâbet [146] ve büzürgi ile beraber tarz ve tavrının reşaket-i edep ve terbiyesine imale-i basr-ı basiret olununca mumaileyh merd-i culah ve nessac-ı dîbac-ı kaside-i lamiyye-i Acem matla' gara-yı gurra tev'emni ki (isabetü'l-rey sanetni ane'l-hadal) (ve hiletu'l-fazl zatenni ledü'l-adal)⁶² manzume-i meşhuresidir Bunu pir-i

⁶⁰ [O kişinin ki kilim bahtını siyah dokumuşlar ise, onu beyazlatmak mümkün değildir]

⁶¹ [Dış görünüş iç âlemin, göstergesidir]

⁶² [Doğru fikir aptalca hata ve müstehcenliğe düşmekten beni kurtardı, iyiliği kendime süslediğim bir süs olarak borç aldım]

mumaileyhin pâ-y-endaz-ı pâ-yı mirac-ı ruhaniyeti olmak üzere bâfte-i destgâh-ı bedaat eylemiş olduğunda iştibah olmadığı mûlabesesiyle ber-minval muharrer alınan cevap mucib-i istiğrab olduğu hâlde pir-i laubali mukaddime-i sual ve cevaba bu suretle tertib-i nalı eylemeyip işte aciz ber-geşte hâliniz bu kâr-gâh-i ibret-i dest-gâhta ne gûne palaspuş-ı hırfet olduğum arz-ı serâ-perde-i iclal kılındı pes bu felaket-zede-i bikese dest-gir ve müderris olan zat-ı mukaddesleri ne misillü hırfet ve sanata merbut ve husul-i taayyüş ve zindegânileri nasıl esbaba menût olduğunun ifadesine tenezzül-i alilerini rica ederim diye zeban-küşa-yı cüret oldukça bir koca sefine halkı emr ü fermanıma gerden-dâde ve kesret-i ihtişamım hasebiyle mertebe-i cah ve menziletim istifsar ve istihzahtan azade iken pir-i âşüfte nihadını erbab-ı sevk ve hırfete isnat ile sanatımdan sual etmesi eser-i ateh ve belahattan başka manaya haml olunamaz diyerek hem müte'accib ve hem de ol veçh ile görülen muamele-i bî-kaydaneden tenk-dil ve muzdarip olarak mamafih medar-ı idare-i devlet ve vesile-i nil-i meâlî-i iclal ve menzilet olan sanat-ı kitabete mensup olduğumu söyledim pir-i pejmürde heyet bu sözü işittiği gibi bir tarz-ı istihfafta bana ihale-i nazar-ı dikkatle ey büzürg-vâr-ı bî-mevâni intisabımı beyan eylediğin sanat eşref-i sanayi olup beş kısmı cami ve senin hame-zen iştilgal olduğun kitabet aksam-ı hamstan kangisine [hangisine] racidir deyince kitabın beş kısım olduğunu ömrümde işitmediğimden pir-i peri-mizaç öyle nessac ve halaç makulesinden olmayıp bazar-ı marifette başka bir kumaş-ı giran-kıymet ve tar ü pûd ensice-i vücudu magzül benân avanın hikmet olduğunu anladım ve hemen kendimi toplayıp huzur-ı pirde zânü-zede-i edeb olduğum hâlde aksam-ı mezkûrenin beyan ve tevzihine dahi himmet buyurulmasını rica eyledim müşarünileyh cevab-ı a'lâ-re's ve'l-ayn ile beni Karirü'l-ayn izaz eyledikten sonra bu veçh ile natıka taraz-ı icaz oldu ki aksam-ı hamstan birincisi kâtib-i resâil ve münşi-i bî-muadildir ki ekser ulum ve fezâilde haiz-i nisab-ı kâmil ve hususuyla ulum-ı edebiyenin kâffesine ve ilm-i marifeti şamil olmalı yani fenn-i lügatte mahareti bir dereceye varmalı ki defain-i malumat-ı basitesi yanında asar-ı Zemahşeri ve Cevheri hacr ve müdirr ve derya-yı müstahzarat-ı muhitesi indinde Kamus-i Fîruzabadi katre-i kemter makulesinden kalmalıdır ve gencine-i vusal-ı yar-ı mihriban beha-ı tersî'ât-ı mezamin için sarf eylediği nukudu'l-elfaz-ı dil-sitanının mastar-ı üns ve selâsetinden müştak olmalıdır ve yenbu' hame-i belagatinden nübe'ân eden mâü'l-hayat terkibat-ı şafiye ve zelal-ı telifat-ı kâffiyesinin sefa-yı cerreyanı bir nahiv üzere olmalı ki muayyen meâni-i seherü'l- [147] beyanı dil-teşne-gân-ı fesahate meşrep lezzetü'l-şâribeyn ve lehçe-i

tabirat-ı bedi'asının hüsn-i eda-yı murisu'l-behcesi âşüfte-gân-ı belagete nazara endaz teserrü'l-nâzirin olmakla beraber esâlib-i Arap'ta ve emsal ve hutab ve eş'ar-ı buleğâda istihsal-ı rusûh-ı tamlâ tatvil ve icaz-ı kelam-ı iktidarını ihraz ve şöyle ki istediği zaman bir mana-yı mucizi kelimat-ı inse-i sâmi'a-nevâz ve fikarat-ı selise-i beraat-perdaz [kulağa hoş gelen ve olgunluk bakımından benzeri olmayan sade ibareler] ile mütalaa edenlere asla melal vermeyip okudukça bâis-i efzaişi şevk ve ihtizaz olacak ve'l-muharrire (etse itnâb-ı kelam olmünşi-i muciz rakam (imtidad-ı leyle-i vasl-ı nigârı indirir) mefhumuna ma-sıdk düşecek surette birkaç cüz-i evrakı nigariş-pezir-i bedai-yi münşiyâne ederek kamet bâlâ-yı sühanı rağbet-nümâ-yı vadi-i dıraz ve bilakis meani-i haviye-i dakikası teşrih olursa bir risale olacak makaleyi bir iki kelimeye derç ile (hayru'l-kelam ma kalle ve delle)⁶³ kaidesinde hâl-i dil-ârâ-yı makali hüsn-efza-yı ruhsâre-i icaz eyledikten maada hüsn-i hattını mağbut-ı tâze hatan-ı hüsn ve cemal ederek bunda dahi akranı beyninde kesb-i imtiyaz eylemelidir ve ikincisi kâtib-i ahkâm olup bu dahi ulum-ı şeriyede ve hususuyla fikhın muamelat cihetine ait olan mesâil dakikasında mezâhib-i erba'a üzere hâl-i müşkilat-ı enâm ve de'âvî-i müphemme ve vekayi'-i muazzamayı tescil ve ilamda hüccet-i maharet-i faikesi imza-kerde-i tasdik-i kâffe-i ehli kemal ve müstahrecat-ı amîkası masûn-i şaibe-i kıl u kal olmak için mesâil-i ümmühât-ı kütüb-i fihkiyesi müstahzır olduktan başka rumuz ve işaret-ı hikemiyede dahi yed-i tûlu ashabından bulunmalıdır ve üçüncüsü olan kâtib-i ma'ûneye tarif olunan kâtib-i resâil derecesine karib-i kuvve-i kalemiyeye ve ilm-i muhâzıratta mülkiye-i külliyyeye malik olduktan başka külliyat-ı ahkâm-ı siyasiye ile beraber müfredat-ı muamelat-ı nâstan hiçbir dakika nezdinde mestur olmamalı ve inkişaf-ı hafaya-yı umurda sürat-ı intikali sürat-ı ziya-yı şemsten aşağı kalmamalıdır ve dördüncüsü kâtib-i haraçtır ki hikmet-i ameliye ve ulum-ı riyaziyede ve fûnun-ı edebiyenin bazı aksamında malumat-ı kâfiyesi ve bulunduğu iklimin tabiat-ı arazisine ve mahsulat-ı tabiiye ve ma'mulat-ı sanayiesinin keyfiyet ve revaç ve kıymetlerine ve memleketin muvâzene-i ithalat ve ihracatıyla istihsal-ı mâmûriyet ve sekene ve ahalinin izdiyad-ı sâmân u servetleri ne misillü esbab-ı nafiaya tevakkuf edeceğine vukuf-ı tam olduğundan başka iktidar ve liyakat-ı zatiyesi memur olacağı hidemat-ı devlette tadat olunan malumat-ı nazariyesinin matlup olan asar-ı fiiliyesini bilâ tereddüt ifaya vâfi olmalıdır beşincisi ârız dahi ıtlak olunan kâtib-i ceşş olarak bu dahi üç sınıftır birisi askerinin umur-ı muhabere ve tahririye ve diğeri mevâdd-ı

⁶³ [Sözün hayırlısı kısa ve anlaşılır olmalıdır]

hesabiye ve idare ve biri dahi zapt-ı kenîye ile bunun müteferri'at-ı sairesini ifaya memur olan kitaptır sunuf-ı sülûse-i mezkûreden birincisi kâtib-i resâile lazım olan malumattan başka istilâhat-ı fûnun-ı harbiye [148] ve askeriye vâkîf ve ikincisi dahi mukaddemat-ı ulum-ı riyaziye ile bazı ulum-ı edebiyeye ve üçüncüsü bunlar ile beraber dekayık-ı ilm-i lügate arif olmalıdır işte kitabın aksamı keşide-i silk-i takrir ve her birinin muhtaç olduğu malumat başka başka beyan ve tezkîr olundu bakalım zat-ı vâlâları aksam-ı mezkûreden kangisine [hangisine] dâhilsiniz diye sual eyledikte kâtib-i resâil olduğum cevabını verdim onun üzerine pir-i tahrir-i zeban-güşa-yı tevkîr olarak efendim mensup olduğunuz kısım aksam-ı sairenin kâffesinden mümtaz ve kâtib-i resâil-i ihrâz-ı nefais-i kemalât ve fezâil ile serfiraz olup ancak davaya burhan ve âşîğa nişan misdâkınca sana bir sual lazım gelir ne buyurursunuz dedikte eğerçi pir-i agâh zamirin derya-yı ilim ve fazileti yanında benim bidâa-ı kalilem vücud-ı habâb ve ziya-yı hurşid-i kemal ve marifeti indinde sermaye-i nâ-çizem şule-i şeb-tâb mesabesinde kalacağını ve irat edeceği suale cevap vermek harcım olmayıp müşarünileyh beni her cihetten vadi-i baht ve ifhama salacağını mukaddemat-ı takrir ve tabirinden cezm eylemiş isem de ne çare ki itiraf-ı cehalet-i zeban-sûz-i nahvet ve vezaret olduğundan serd olacak suale cevap vermek üzere hazır ve muntazır olduğumu ifade eyleyince pir-i talikü'l-lisan vadi-i sualde bu veçh ile itlak-ı inân beyan eyledi ki farzen validenin imraa-ı talik ve fakat senin sayende esbab-ı refah ve nimeti her veçh ile dil-hâha muvafik olduğu ve ahire tezevvücü indinizde gayet menfur bulunduğu hâlde zatınız diyar-ı ahirde iken hakkında hüsn-i itimat ve kemal-i hubb ve vedâdınız olan e'azze-i ahabınızdan birisi mezbûreyi akd ve tezevvüç ettiğini istihbar ile taaccüp ve hayrete düşer ve ibram-ı sevâik-i tabiatla ol zata bir mektup tahririnde meslûbü'l-ihthiyar olsanız bu mektubun maruz-i tebrik ve tehniyette mi yazılmaklığı mizac-ı maslahata mülayim düşer yohsa [yoksa] hasıl olan taaccüp ve infialin izharıyla itap ve sitemi ile müstelzim bazı kelimat-ı tariziyye derç olunması mı münasip olur velhasıl mektub-ı mezkûrenin zeminde yazılsa muktaza-yı hâle tevafuk eder bu bapta risale-i vicdan ve ikanıza müracaat ve bir mektup tahririne himmet olursa da onunla hem iddia eylediğiniz kâtib-i resâil olmakta olan derece-i kudret ve bidâanızı ve hem de fenn-i kitabette ne mertebe selikaya malik olduğunuzla beraber asar-ı kariha beraanızı arz-ı kırtas-ı âzmâyiş eylesek diye vaki olan suali üzerine ihzar-ı edevât-ı kırtasiye ile lihyegir-i efkâr ve hemen bir çarikten ziyade sandıkça kuvve-i tahliyyeyi karıştırıp hacle-gâh mana-yı maksuda layık bir kâle-i muvafik bulmaklığa ber-zede dâman-ı iktidar olmuş

isem de eda-yı meramı müş'ir hiçbir şeyi mütebâdir-i hatır olmadığından harf-ı vahit tahririne kudret-yab olamadığım hâlde pir-i zarafet-semir benim ser-fürû-bürde-i zemin-i tahrir olduğumdan derece-i bıdâamı kuvve-i ferasetle meydana çıkarıp senin kitabet-i resâilde maharet ve meleken olmadığı malum olduğundan [149] kitabın kangı [hangi] kısmından isen doğrusunu haber ver ki ona göre münasip suali tertip ve takrir edeyim dedikte kâtib-i ahkâm olduğumu söyledim öyle ise iki şahıs yekdiğerinin başlarını yarıp ikisinin dahi kanları reyzan ve birbirinden şekve-kunân olarak hâkim-i şer'a müracaat etseler de derece-i cerheleri keşif ve muayene ettirildikte birinin yarası azm-i kıhfin gışa-yı haricisini tecavüz ederek azm-i mezbure kadar reside olmuş ise de daha ileriye varmadığı ve diğèrinin cerhesi gışa-yı hariciyi tecavüzle beraber kâse-i semin re'se dahi nakb-endaz-ı teallüm olmuş ise de gışa-yı dahiliyi zedelediği tahkik etmiş olsa ki işbu cerhelerden birincisine me'mûme ve ikincisine موضجه tabir olunur bu iki şahs-ı mecruh hakkında ihkak-ı hak için ne veçh ile hükmedilmek ve her birerlerinin derece-i cerhelerine göre nusretle diyet tayin kılınmak iktiza edeceğine dair senden kaide-i şer'iyesine tevfi ken cevap isterim dedikte bu misillü mesâil-i dakika-i şer'iyeye vukufum olmadığından ityân-ı cevapta [cevap getirmeye] bitap ve bunda dahi şerha-dâr-ı şerm ve hicap olduğumu görünce pir-i vakur ey köftehor senin kitabet-i ahkâm da dahi bî-şuûr olduğun tebeyyün etti diye hitap ve kitabın aksam-ı sairesinden kangisine [hangisine] dâhilsin diyerek tekrar isticvap eyledi benim ise ol aralık ekser-i meşâğilim kitabet-i ma'ûne olduğunu pirin bâlâda sebkâ eden tarif ve takririnden zan ve tahmin ve bu bahiste soracağı sualin ita-yı cevabına muktedir olacağım hususunda zu'm-ı yakın ile kâtib-i ma'ûne olduğumu söylediğimde öyle ise bir adamın biri menkûha ve biri cariye olarak iki hem-fıraşı olduğu ve ikisi dahi kendisinden hamil bulunduğu hâlde ol adam dide-pûş-i âlem-i şuhût ve badehu menkûhasından bir kızı ve cariyesinden bir oğlu ziver-i gâhvâre-i vücut olsa ve menkûhası veled-i müzekkerin zarrasından zuhur eylemesinden naşi mal-ı mirasça kendi tarafının beri tarafa nispetle mutazarrır olacağını bilerek ve buna beynü'l-zarrat vukuu zaruri olan gayret-i zevciye dahi munzamm olarak cariyenin oğlunu benim mahsul-i meşmiye-i müvelledimdir diye iddia ile orada aguş-ı sahabet ve cariye-i zaifenin maraz-ı ihlas ve meskenette kendisine vuku bulan istirhamı üzerine lemahrîre (hulus-ı arz eyledikçe layık oldum zulüm ve âzâra) (niyazım bâ'is-i efzayış-i naz oldu dil-dâra) mealince biçârenin tazarru-ı hâlisanesini adem-i kabul ile işbu sanîasına kuvvet vermek için sulte benim oğluma musallata oluyor diye âdet-i nisvan üzere izhar-ı feryat ve

şemâtet etse de konu komşu başlarına toplansa ve hakikat hâli cenab-ı vâkıfî'l-serâyâ ile mezburiyetinden başka bilen olmadığından mahkeme-i şer'îye müracaatı münasip görmeyerek fasl-ı dava için devain-i örfiyeden birine gelip nakl-i macera ve sen orada reis ve hâkim makamında bulunsan da bu bapta senin hakkaniyetine iltica eyleseler bunda [150] hak ve savaba vusul için ne yolda icra-yı tetkik ve mezburiyetinden kangisi [hangisi] zalime ve kangisi [hangisi] mazluma olduğu nasıl tefrik olunmak lazım gelir sana sual ederim demesiyle böyle bir dava kuvve-i kudsiyeden başka suretle keşif ve hallolunmak mümkün olamayacağından bir zaman düşündükten sonra şakk-ı şefheye muktedir olmadığımı görünce pir-i alâyık âzâdesin temyîz-i hukukta dahi tefrik-i beyaz ve sevaddan aciz tıfl-ı nevzadeden dahi sade imişsin bununla beraber dava-yı kitabet ediyorsun sahih kâtip isen aksam-ı hams-ı mütebakiyeden kangisine [hangisine] dâhil olduğunun doğrusunu söyle ki beyhude tatvil-i kelimet emeyelim [lafı uzatmayalım] diye beni kûdek-i şîr-hâr gibi pîçîde-i kımat-ı acz ve ızdırar eylemiş ve ne semte atf-ı kelimet eylesem dört tarafımı sarıp sarmalayıp kıvımdanmağa mecal bırakmayacağı cezm olunmuş olduğundan üslub-ı hekimânede mecra-yı suhanı başka bir vadiye imale ile elinden yakayı kurtarmaklığı kurmuş isem de bu kazıye dahi itiraf-ı cehl sarfi müntic olacağı hasebiyle burasını havsala-ı mizac-ı nahvet-kârâneme sığdıramamış ve kâtib-i haraç kısmı umur-ı mâliye ketebesini olduğu tarif-i sabıktan hatırımda kalıp sagir sinnimden beri devletin hidemat-ı mâliyesinde ibraz-ı kifayet etmekte bulunmuş olduğumdan ve bu bapta her ne sual olursa cevabından aciz kalmayacağımı meczumen bildiğimden sözün doğrusu kâtib-i haraç ve bu bahiste tertip olunacak esile ne kadar edakk ve erakk olsa dahi bilâ tereddüt ityân-ı cevapta i' mâl-ı fikir ve endişeye gayr-i muhtacım bunda hemen sual edebilecek kadar sual eyle diye mutasallibâne cevap verdiğimde pir-i dakayık-şinas arz-ı rûy-ı dil isti' nas ile meydana koyduğun davaya nazaran şayet bunda dahi mülzem olmaklığın lazım gelir ise pek aşırı mahcup olacağından şu meselede meslek-i insafa udûl ile sana pek sade ve hafif bir sual tertip edeyim eğer arazisi henüz tahrir ile dâhil-i defter-i hakanı olmamış olan bir vilayetin tahsis-i mürettebat-ı divaniyesi zımında emr-i misâhasına memur olsan bu işe ne veçh ile şurû' edersin dedi bu misillü ameliyata hasbü'l-memuriye vukuf ve malumatım olmasıyla ihtiyarın bu sualinden sine-i iftiharım mâlâmâl inşirah ve mesârr olduğu hâlde eğer mesaha edeceğim arazi murabbau'l-şekl ise onun mesahasını iki dıl'ın birbirine darbiyle hâsılına yani dıl'-ı vahid-i murabbâna ve eğer müstedilü'l-şekl olur ise dıl'-ı

etvelin dıl'-ı aksara müstetili yani hâsıl-ı darbı mesaha-i matlubaya müsavi olur ve müsellesü'l-şekl olduğu hâlde amut müsellesin müstetili tansif olundukta mesaha-i müselles tebeyyün eder veyahut edlâ'-ı müsellesten nısf-ı mecmu edlâ' beyinde ki tefâduller ahz ve birbirine darp ile hâsılı tekrar nısf-ı mecmu-ı edlâ'a dahi darp olunup hâsıl-ı ahirin cezr-i murabbayı ahz olundukta işbu me'hûz-ı müselles-i mezkûrun mesahasına müsavi olur ve eğer dairevü'l-şekl ise mesahası [151] nısf-ı kutr-ı dairenin nısf-ı muhit-i daireye müstetiline yani bir dairenin mesahası dıl'-ı etveli nısf-ı muhit-i daireye ve dıl'-ı aksarı nısf-ı kutr-ı daireye müsavi olan bir müstetil mesahasına veyahut zaviye-i kaimeyi muhit olan dıl' lardan biri muhit-i daireye ve diğeri nısf-ı kutr-ı daireye müsavi olan bir müselles-i kaimet'ül-zaviyeye müsavi olur ve yine mesaha-i daire nısf-ı kutr-ı murabbanın $1416 \div 3$ adedine darbıyla veyahut kutr-ı daire-i murabbanın $7854 \div$ adedine darbıyla dahi istihraç olunabilir diye serd-i malumat ve bu bahislere dair ne kadar dakik olur ise olsun irat olunacak esileye ityân-ı cevaptan aciz kalmayacağımdan bahisle arz-ı mübahat eylediğimde eğer mesaha olunacak arazi müselles-i muhtelifetü'l-edlâ' kaimetü'l-zaviye olur veyahut kat'-ı nakıs şeklinde bulunur ise ne yaparsın diye istifsar eylemesiyle ve vakıan benim fenn-i hendesede haylice malumatım var ise de bu misillü mesail-i dakikası layıkıyla hatırdaki kalmayıp pirin işbu sualini ise berveçh-i muharrir bi'l-ikdam kendim celp eylemiş olduğumdan bunda dahi izhar-ı acz eylemek artık namussuzluğa intikal edecek olmasıyla sual-i mesrûdun cevabını safsata ile geçirmekliğin kurup hatırımda kaldığına nazaran şöyle yapmalı ve zannıma göre bu suretle amelîyat icra olunmalıdır gibi birtakım kelimat-ı mübheme ve meşkûke iradına kıyam etmiş isem de pir-i müşarünileyh böyle mağlata ve safsataya ihale-i sâmi'a-ı itibar eder zevattan olmadığı cihetle değil mevâdd-ı mahsusadan addolunan fenn-i hendesenin muadelât-ı adiyesinde ulum-ı makulenin mesail-i gâmizesinde bile bu misillü zan ve şüpheyi mütezammın-ı ecvibe indü'l-fühul kabul olunmayacağından malâyani kelam ile sözü uzatmak ne lazım hemen bu bahiste dahi ikrar-ı acz ile aksam-ı ketebenin kangisine dâhil olduğunu doğru söyle diye beni fevka'l-gaye düçar-ı hicap ve (de' mâ yeribuke ilâ mâlâ yeribuke)⁶⁴ mefhumunu işrab eyledi kâtib-i ceşin üçüncü sınıfı ki kenîye zaptından ibaret olduğu sebkât eden tariften malum olup bunda ise bir gûne müşkülât melhuz olmadığından artık nihayet dereceye tenezzül ile sınıf-ı mezbûre mensup olduğumu ifade eylediğimde eğer kenîyelerini sabt-ı defter eyleyecek ifrad-ı askeriye içinde ikisinin dahi

⁶⁴ [Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak]

memleket ve mahalleleri ve kendilerinin ve pederlerinin isimleri ve sin ve eşkâl-ı vücutları yekdiğere tamamıyla müşabih iki şahıs zuhur etse ve fakat birinin üst ve diğerinin alt dudağı buruk olsa bunları defterce yek diğerden temyiz için keniyelerini ne suretle zapt ve tahrir eylesin diye ketîbe-rân-ı meydan-ı sual oldukta bunda dahi mübareze-i cevapta bî-mecal kalacağımı idrak ve dehan-ı cüret münazarayı imsak ile efendim acizleri her ne kadar meslek-i kitapta şimdiye kadar ifna-yı vücut ve pek çok işlerde bulunarak hâsıl olan tecârib-i adîde ve asar-ı esâtizeden ahz ve iktitaf eylediğim müstahzarat-ı müfide semeratıyla memur olduğum mesâlihi [152] hüsn-i ifaya bezl-i mechut eylemiş ve bu suretle her şeyde ibraz-ı muvaffakiyetle beynü'l-akran ihraz-ı imtiyaz ve haysiyet etmiş isem de öyle vaktiyle ulum ve fûnun-ı mukteziyeyi ehil ve erbabından sırasıyla ahz ve hıfz edemediğimden malumatım esas-ı aslileri üzerine mebni olmayacağı emr-i tabii ve zat-ı alileri ile böyle itifakat-ı hasaneden olarak müyesser olan içtima ve mülakatı hakkımda cümle-i esbab-ı bahtıyarı ve fuyuzattan addederek saye sıfat-ı mikâranet-i üstadânelerinden bir ân tecviz-i mufarakat olunmayıp her ne kadar sin ü salim müsait ve derece-i liyakat ve iktidarım müstait değil ise de o sayede mümkün mertebe istihsal-i malumat-ı esasıyeye mufakiyetim aksa-yı temenni olup bundan böyle evkat-ı bakiye-i zindegânîmizin birlikte imrar olunmasına lütuf ve tenezzül buyurulmasını rica ve mebde-i istifade-i acizânem olmak üzere deminden beri irat buyurulan esilenin beyan-ı ecvibesine dahi himem-i tahrirânelerini istida ederim diye kemal-i tevazuyla arz-ı tazarru eylediğimde pir-i edib-i nükte-dân derakab tahvil-i tavır ve lisan ile nice allâme-i devranın mevki-i imtihanda ityân-ı cevaptan aciz ve nâ-tuvân kaldıkları görülüp işitilmiş ve bu husus onların fazl u kemallerine asla îrâs-ı nakîsa etmemiştir esile-i mezkûrenin cevaplarında taraf-ı vâlâlarından görülen teenni dahi bu kabildendir bu bapta vukua gelen cüret ve cesaretimin afvını istirham eder ve daire-i aliyyelerinde kabulüm hakkında nail olduğum ve add-ı devletlerinden dolayı teşekkür eylerim vadisinde sır eylediği mukaddeme ile ber-minval-ı muharrir hâsıl olan mahcubiyetimin izalesine himmet buyurduktan sonra esile-i mezkûrenin irad-ı ecvibesine şu veçhle şurû' eyledi ki hilaf-ı merzâ olarak validenin vukua gelen tezevvücü keyfiyeti mutlaka ibtida-yı emirde onun tarafından gösterilen talep ve muvafakat üzerine müstenit ve şimdi zevci hakkında ibraz olunacak sitem ve itap ona ait olacağından ve hukuk-ı vâlidinin derecesi mülâhaza olunduğu surette onlar hakkında asla itale-i lisana hak ve salahiyetimiz olamayacağından mumaillehanın böyle daire-i meşrûa dâhilinde vaki olan

bir hareketinden dolayı muaheze olunması meslek-i rıza-cûyuya mübâyin olup fakat ahbabından bulunan zat bu maddede bizzat müracaat edemez ise de vesait-i münasebe ile keyfiyeti tarafınızdan istimzaç eyledikten ve istihsal-i muvafakatinize muvaffak olduktan sonra icra eylemekliği iktiza eder iken buna riayet etmemesinden dolayı mazur olamaz ise de bu dahi şayet yine zat-ı alilerinin tahsil-i teveccüh ve rızaları zımında bazı lüdniyata merhun olmasını maznun idüğünden bu bapta ol zatı dahi muâtib tutmak ve tenfir-i kalbinden başka manayı müfit olamayacağına ve mamafih vuku-ı hâli tahsin ile ifa-yı tebrik ve tehniyet ve ibraz-ı surûr ve memnuniyet olunması dahi meyn ü riya olup bunu şemmîye-i hamiyet ve salabet kabul etmeyeceğine mebni yazılacak mektuba ne sitem ve itap ve ne de izhar-ı meserret ve tebrik [153] ve tenhiyeti mütezemmin-ı hitap derç olunması münasip olabilip ancak maslahatı netayic-i ahkâm-ı takdiriye atıf ve isnat ile mektub-ı mezkûrun (gelen meşiyet-i samedanenin nakş-endaz-ı levh-i ezel ve hame-i kudret-i rabbaniyenin keşide-i nirenk-i lem yezel etmiş olduğu ahkâm-ı şuuniyenin bu âlem-i kevn ve fesatta tertip üzere suret-endaz-ı mer'iat-ı zuhur ve hayır ve şerre her ne ise zerre kadar tagir-i tagayyür etmeyerek cilve-nüma-yı hayyiz sudur olması müberimat-ı umurdan ve buna ser-dade-i teslim ve rıza olmaktan başka çare ve tedbir bulunmak cümle-i mümteniattan olup işte bu veçh ile bir muktaza-yı hükmi meşiyet meyanemizde rabita-pezir olan alaka-ı ubuvvet ve bünüvvet-i maneviye keyfiyetinden dolayı (Eğer muhavvel-i hâl-i cihaniyan ne kazast) (Çera Mecari-i ahval ber-hilaf-ı rızast)⁶⁵ (Hezar nakş ber-âret zamana ü nübüd) (Yeki çünan ki der ayna-i tasavvuru mâst)⁶⁶ manzumesini tezkâr ve bu vetire ile tecdid-i münasebat-ı kadimeye ibtidar ederim) mealinde yazılması muvafık-ı hâl görünür ve birbirlerinin başlarını yarıp hâkim-i şer'a müracaat eden şahsından cerhesi muzce derecesinde bulunan mecruh için tayin olunacak diyetten me'mûme için iki sülüs miktarı ziyade diyet farz ve takdir olunup işbu sülusan cerhe-i muzce sahibinden ahz ü tahsil ile cerhe-i me'mûme sahibine verilmekle hükmolunur ilam-ı şer'isi dahi bu hükme tevfi ken sabt ve tescil kılınır ama veled-i müzekker müteveffanın menküha veya mefruşesinden kangisinin [hangisinin] nihan-hâne-i meşimesinden ser-nümâ-yı âlem zuhur olduğu davasının fasıl ve hükmüne gelince bir mukteza-yı hikmet-i ilahiye mader-i zukûrun sütü mader-i inasa nispetle ağır olduğu bit-tecrûbe sabit olduğundan mezbûrelerden ikisinin dahi ravûk-ı pistanlerinden derece-i

⁶⁵ [Dünyadakilerin hâllerinin değişmesi nasıl bir yargıdır, macarların hâli ne için isteklerine karşıdır]

⁶⁶ [Yokluk ve zaman yüz tasviri ortaya getirir, birisi ki bizim tasavvurumuzdadır]

müsavatta birer miktar süt taktir olunup vaz-ı keftin-i mizan kılınarak kangisi [hangisi] veznen ağır gelir ise veled-i müzekker onun olduğu nümâyan olur ve eğer mesaha olunacak arazi müselles-i muhtelifetü'l-edlâ kaimet'ül-zaviye olur ise zaviye-i kaimeyi muhit olan dil'lardan birinin diğerine müstetilin nısfı mesaha-ı müsellese müsavi olur ve kat'-ı nakıs şeklinde bulunduğu surette mihver-i kebirin nısf-ı mihver-i sagir darbının hâsılı 2, 1416 adedine dahi darp olundukta mesaha-ı matluba hâsıl olup kat-ı mükâfi şeklinde bulunduğu surette dahi ol kat-ı mükâfi üzerine mersum olan müstetil mesahasının sülsanı mesaha-ı kat-ı mükâfiye müsavi olur ve lisan-ı Arap'ta alt dudağı yırık olan adama alem ve üst dudağı şikâf-dar olan adama eflec tabir olduğundan yukarıda hâl ve keyfiyetleri tarif olunan şahsından birinin künyesi bâlâsına ilim ve diğerinin eflec işareti verilir diye hatm-ı kelim ile sükût etti (Muğnîyü'l-Kitap Nüzhet Efendi)

(Bir Memleketin Tarik-i İmarı)

Burada gördüğünüz veçh ile hareket yani liman-ı emniyet ve selamette tâife-i tüccarın teshil-i [154] dâd u sitâdına muavenet ve milel-i mücavireye vesaireye hürmet ile bazen vuku bulan hâlât-ı mutekaziyelerinden gaflet ve adavetlerini davet eden kibr ü gurudan mücanebet ederek ihlal-ı nizam-ı beled ve emval-ı nâsa medid edenleri siyaset ve tedip ve hırfet ve ziraata ahali-i memleketi tergib ile mazarrat-ı umumiyesi müsellim ve bâis-i ifsat-ı mizaç-ı beni âdem olan illet-i sefahatten ve müdahale-i madde-i ticaretten sakınmakla varidat-ı muayyeneyi lüzum-ı hakikisine göre sarf ve idareye dikkat ve itina bâdî-i husul-i servet ve gına olur çünkü esas-ı refah ve rahat olan madde-i ticaret mâ-cariye şebih olup büyükler bizzat karıştıklarında mecra-yı tabiisinden çıkarıp kendileri müntefi olamayacaklarından başka ahaliyi mahrum ve mahzun ve dâhil-i hükûmetlerinden refte refte tüccarın âmed ü şüdü kesilerek hemcivarı bulunan millet ve hükûmetleri memnun etmiş olur eğerçi bunda mukaddem burayı göreydiniz pek büyük taaccüp eder ediniz ama çe-çare ecânib ve ekaribden tersan olan hükümdarımız limana girip çıkan sefâinin âdadını ve ashabının memleket ve adını emtianın cins ve miktarı ve bahasını ve tüccarın sermaye-i yesar ve gınasını bilmek ve türlü türlü bahaneler ile vergilerini arttırıp kendisi ticaret ve bu cihetle serbesti-i bey' ve şirâyyi leke-dâr-ı hasaret etmek istediğinden yevmen-fe-yevmen tâife-i tüccar bu limanın tarikini unutup serbest ticaret ve rahat edecekleri semtlere ahz ve itaya itibar eder oldular diyerek bir kere hasretkeş-âne memlekete nigâh ve (âh biçare suver-i Bahr-i Sefid ve Siyah tamami-i

sükkân ruy-ı zeminden sana vergi götürür iken bu gidişle acaba kimlerin ellerinde me'sûr olacaksın) diye derin derin enin ve ah edince (bu kuvvet ve kudret iptida ne surette hasıl oldu) sualine mübâderet eyledim cebel-i Lübnan'da kerastesi inşa-yı sefineye elverişli ormanlar mevcut ve zaman-ı kat' ve nakilleri mahdut olup lüzumu olan mimar ve neccare vesair işe yarara itibar olunduğunu işiten erbab-ı hiref ve sanayi peyderpey varit ve müctemi olarak her birine diğerine göre tayin-i mürettebat ve bir taraftan yetiştirilen kaptanlar ile umur-ı tersanede istihdam olanlar haklarında mükâfat olunup müddet-i hidemat ve hayatlarında kendileri ve bâd-i vefatihim evlat ve ıyalleri bâliğan-mâ-belağ geçindirilir ve içlerinden hasta olanlarına baktırılır olduğundan kemal-i emniyet-i bâl ve asayiş-i hâl ile buhar-ı baideye azimet ve ticaret ve çocuklarına kürek çekmek halat bükme ve şûriş-i deryadan havf etmemek esbabını irae ve talime heves ve rağbet etmeleri sebab-i hâhiş-i sıgar ve kibar ve âzam medar-ı abadânı ve iktidar olup bir hükûmet-i müstakilede yalnız itaat-i zîr-destan husul-i matlap ve merama kâfi olmayıp bu âlemde herkes menafi-i şahsiyesi arzusıyla sanat ve hizmete heves ede geldiklerinden daima muhabbet-i kulûb-i ammeyi ihtilâb-ı hükûmetin mâmûriyet ve rif'atına âzam esbap ola gelmiştir) demesiyle tersane [155] ve mehâzini ve bilcümle görülecek emâkini gezip âlât ve edevât-ı meşhudanın esâmîsini birer birer sürüp mürur-i zaman sayfa-i mefkûreden mahv ve nişyan etmesin ihtiyatıyla yazar ve destgâh üzerinde bulunan bir sefinenin tenasüb-i inşasına bakar idim

(Ahalisinin Hüsn-i Ahlakı Cihetiyle Tebük Diyarının Kemal-i Mâmûriyeti ve Sekenesinin Refah ve Saadeti)

(Tebük) bir nehrin namı olup dâhilinde cereyan eylediği arazi mümbit ve mahsuldar ve eyyam-ı sayf ve şitası hemen hemvâr olan diyar bu nam ile şöhret-şiar olmuştur ki arazisi senede iki defa ekilir biçilir yolları etrafı enva eşcar ile mamur ve sahârî ve cibalda gezen koyunlardan husule gelen yapağı her yerde muteber ve meşhurdur pek çok zer u sim madenleri var ise de ahalisinin haricen ticaret etmemeleri ve usul-i mahsûsa-ı taayyüşleri iktizasınca ihtiyâcat-ı hakikiyeden add ve itibar etmeyip evâil-i ülfet ve ticaretimizde sim u zeri hadit yerine çift sabanlarında istimal ederler idi cümle zükürü zürrâ' veyahut râ'î olup nisası yapağı eğirip ince ve gayet beyaz kumaşlar imal etmek ve ekser me'kûlâtları meyve ve suda münhasır olduğundan nadiren yemek pişirmek ve koyunların derilerinden papuşlar [pabuçlar] ve boyalı derilerden çadırlar yapıp giydikleri elbiseyi dikmek gibi umur-ı dâhiliye-i beytiyeleriyle iştigal eylerler kendilerinden sonraya kalacak mesâkin ve

menâzil yapmakla dünyaya alakayı istemediklerinden hars-ı arazi ve ra'y-i behâyim ve fakat ziraata lazım gelecek kadar keraste kesmek ve demir dökmek ile meşgul olurlar beynlerinde arazi gayr-i münkasım ve her biri azade-i hükmi hâkim olup medar-ı imtiyaz-pîrânın mertebe-i kuvve-i akliye ve tecrübelerinden ve civanânın pîrâne mütekarip fetanet-i halkıyyelerinden ibaret olup içlerinde ahlak-ı redîe erbabı olmadığından kabahat ve vikahat pek az vuku bulur ise de her familya büyüğünü hükümdar gibi tanıdığından kabahat eden evlat ve ahfadı familyanın reyile terbiye ve tedibe dikkat ve mahsulat-ı arziyyeden kinâyet olan kâffe-i eşyada cümleten suret-i iştirakta olduklarından mevsim-be-mevsim meyvenin ve çayırın kesreti olan yerlere nakil ve ikamet ve kimsenin menafi-i mahsûsa davası olmamakla bilâ-niza ve sudâ' ale's-seviye rahat ederler yanlarında ebniye-i metine ve sim u zer âvatı ve mücevherat ve akmişe-i latife [yumuşak kumaşları] ve et'ime-i nefise ve âlât-ı musiki sözleriyle muhârebat ve fütihat ve inkılabattan ve hükûmetler beyninde tesviye-i hudûda dair münazâattan bahis açılrsa (o makule sanayi-i insaniyeyi ifsat edeceğinden muzırdır) diye rağbet etmeyip bu kadar levazım-ı kâzibeye menus ve esir olanlar bizden ziyade mi yaşarlar ve insan bi'n-nefs fani değildir de müddet-i ömr kuvvetiyle yapılan şeyler zevâiddan olup sende vardır bende yoktur muhasedesiyle tabâyı [156] uzun mudur ki biri birilerini telefe tacil ederler arazi-i mevcuda kifayet etmediğinden mi hududd-ı nizamına kalkışırılar bizimkileri isteseler terk edip başka yerde eker biçeriz bir insan sair insanlara hâkim olup kemal-i akıl ve adl ile hükûmet etmek müşkül olduğundan temenni edecek şey değilse de bir millet-i mutîanın idaresine taraf-ı haktan memur veyahut iltimas-ı ahali ile mecbur olur ise kabul ve bu iki suretin gayri ahaliyi esir ve tahyib [ümitsiz] ve lüzumundan ziyade feyazan etmiş nehir gibi arazi-i mümbiteyi tahrip etmek demek olacağından nükûl etmelidir) cevabını verirler (filhakika bu adamlar ilm-i tabiatı iyi mütalaa ile hikmete vâkıf olduklarından bizi beğenmezler idi) bu hikâye ve tariften Telemek haz edip (şarap içerler mi tezevvüç ve muhabbetleri ve milel-i mücavire ile ünsiyetleri ne surettedir) demekle (memleketlerinde üzümün enva ve âlâsı var ise de sade ekl edip müfsid-i tabâyı-i nâstır diye şarabı istimal değil imal bile etmezler herkes bir karı alır ve ilâ ahirü'l-ömr birlikte olurlar zevcenin zevce ve zevcin zevceye muhabbet ve riayetleri olup bir can iki kalıpta gibi imtizaç ederler ve bazıları yüz yirmi sene kadar ömür sürerler ve mevkice iki taraflı dağ ve deniz haylûliyetle milel-i saireden munfasıl oldukları cihetle kavga olmadığından başka ahali-i mücavire bunların faziletlerine hürmet

edip muhalif olan milletlerin beyinlerini telif için bunlardan hüküm nasbde gelmişler hatta taksiminde uyuşamadıkları arazi ve emlakı bunlara terk etmişler ve arazi-i mahsûsaya dair vesair niza ve ihtilaf ve içlerinde asla kizb ve hilaf olmadığından konşuları gücenmelerinden hazer eylediği misillü bunlar da onlardan korkmayıp terk-i diyar ve mevt ve fenayı esirliğe tercih etiklerinden sulh-ı müebbede nail olmuşlardır bizi iptida gördüklerinde taaccüp ve hürmet ve (Kavos) ceziresinde bir şehir bina etmemize muvafakat eyleyip eşya-yı zaideyi bahşetmekten mütelezziz olduklarından me'kûlâtlarını ve yapağı yünlerinin fazlasını min gayr-i mübadeleten bize bahış ile altın ve gümüş madenlerini dahi irae ve terk ederek yerleri yarıp altın aradığımızı tâyib edip (yerleri bu kadar derin kazmak ne lazım fakat harsıyla kanaat etseniz sizi besleyecek levazımı verir) derler idi kendileriyle hasıl olan ülfete mebni bazılarını gemiciliğe alıştırmak arzusunda olduk ise de vereceğimiz gençler tab'a ve terbiyeten bozulup ve bir adam yürüyecek ayakları var iken sakıtu'l-hareke olup öteberi harekette muavenete muhtaç olduğu gibi onlar da birtakım levazım-ı gayr-i zaruriye tedariki illetinden kötürüm olurlar burada her şey çoktur ve hariçtedir yüze-i maişete hâcet yoktur hevl-i deryaya ve gaile-i dünyaya niçin giriftar olsunlar diye razı olmadılar) hikâyatı ile Telemak ve kaptan hâba bedel söze dalıp şebdiz-i rehrvân-ı leyl tayy-i mesafe-i feraz-ı tarikten neşib-i inhitata meyil eylediğine sefinede [157] rahatsızlık vukuundan kesb-i vukuf eylediler şu suretle ki Kıbrıs'ta makamına hürmet ve Kalipso ceziresinde püser-i aşk efserine riayet olunmayan zühre-i adavet behre Mentor ve Telemak'tan ahz-ı sârcasına sevâbit ve seyyâratı zîr-i pâlarında görüp küre-i arzı ab-âlûda bir kabza çamur ve üzerinde içtima ve ihtişat ve büyük büyük beldeler ve cesim cesim ordular ve dakik dakik politikalar tesis ve teşkil ve icat eden ebna-yı âdemi bir tane-i hakir için biri biriyle çekişir mur-ı add u şumar eden gurfeye arayan avâlim-i ulviyeden istimdadı verd ve kabul iltimasına dair esile ve ecvibe-i ruhaniyenin tetâbu ve imtidadı sırasında sefine kılâğuzu [kılavuzu] beynü'l-nevm ve'l-yekza [uyku ve uyanıklık arasında] vaz-ı arz ve semayı ve hareket-i kevâkib ve sevâhil-i deryayı başka görmesiyle İtakiye'ye [İthaki] yaklaşır zanneyledikçe nazarından uzayıp sebebini bilmediğinden taaccüp ederek ve giderek liman içinde olunan lakırdıları işitiyor gibi kendini toplayıp yeddine verilen talimatı iktizasınca Telemak'ın avdeti bilinmemek için büyük cezire yanındaki cezireye lenger-endaz olmağa çalıştı

(Sefinenin İtakiye Zannıyla Salanta [Salonta] Şehrine Muvasalatı)

Denizler kabarıp sahillere çarptığını işitip sefineyi karaya uğratmaktan şuuru karışır iken gördüğü yerler nazarından dūr ve dağlar vakt-i gurupta fevk-i ufukta görünen sehab-pareler misali manzur olduğundan kenennehu derin rüyadadır da uyanmağa uğraştığı ve sefine sevk-i hava ile İtalya sevâhiline yaklaşıldığı hâlde şafak açılmağa ve ahterân-ı eşi'a-dârân zuhur-ı nur-ı afitab-ı âlem-tâptan girizan ve muhtefi olmaya başlamakla kılağuz [kılavuz] (artık şüphem kalmadı İtakiye'ye geldik müjde Telemak maderinizi ve belki pederinizi bugün göreceksiniz) diye bağırarak Telemak yukarı çıkıp sahile baktıkta bilemediğinden teessüf ederek (vah biz neredeyiz diye bu İtakiye değildir ay kılağuz [kılavuz] aldaniyor ve diyarınıza uzak olduğundan bu kıyıları bilmiyorsunuz) dedikte (yok yok afv edersiniz pek âlâ bilirim bi'd-defaat duhul ve huruç ettiğim hatta içindeki ufak kayalarına varınca sur limanı gibi bildiğim limandır acaip size ne oldu şu dağları ve taşları döğen dalgaları görmüyor ve büyük kilisayı tanımıyor ve işte pederinizin hanesini bilmiyor musunuz) dedi Telemak (öyle değil yanlısınız vardır ben bilakis mürtefice bir sahil-i basitte İtakiye'ye benzemez bir belde görüyorum kendinize geliniz) dedikte kılağuz [kılavuz] kayd-ı hibâl-i hayalden kurtulup (vakıa hata ettim bu İtakyeye değildir bilmem bana ne oldu rüyadan uyanıra döndüm bu memleket Girid'den firar eden (İdomene)'nin bina eylediği (Salante)'dir ki henüz suru natamamdır (Demesinden Telemak ağlamakta ve sefine liman ağzına varmakta [158] olmasıyla aşına-yı hakikat-ı her hâl olan Mentor tağyir-i tavır etmeyerek) bak Telemak şive-i kadersize irae-i tarik-i fahr u mübahat ve zahmet-i tecrübe ve imtihanı reside-i derece-i mükâfat etmek için bizi buraya kadar isal eyledi imdi meydan-ı cihanda senk-nişan nam u şan olan pehlivanânın kûşîşlerini ve pederinizin başlıca işlerini yâd ve tezkar ile bundan ilerisine siper-dâr-ı sine-i ıstıbâr ve sizi dermanda ve aciz etmek isteyen talih-i keç-ruy burmağa pâ-füşürde-i sebat ve ısrar olmalısınız afat-ı bahriyeden ziyade Kalipso'nun muamelesinden korkar idim şimdi korkulur şey bu kadar bu beldede bulunanlar bizi bilenlerdir içeri girmelidir ve İdomene'yi görmelidir) diyerek limana lenger-endaz-ı âram ve Fenikelilerin her tarafta ticaret ve hüsn-i ülfetleri hasebiyle mazhar-ı ikram oldular

(Vikaye-i Sıhhate Dair Bazı Nesayih)

(Ebna-yı âdemin etibbâya ihtiyacı sıhhat-i vücudu davet eden hâll-i itidale kanaat etmeyip taklil-i afiyet ve ihlal-i sıhhate illet olan zevk ve ıyş u işrete inhimaklarından [fazla düşkünlüklerinden] neşet eder killet-i me'kûlât ve meşrubatı cihetiyle fukara [fakirler] ağniyadan az nâ-mizaç ve nadiren tabibe muhtaç olup taba tevafuk edip ziyade olunan

taam vücudu besleyecek yerde bâdî-i nâ-hoşî ve eskam olur ilaç denilen şey kemal-i ihtiyaçta kabul ve tenavül olunabilir re's-i edviye perhiz ve himyedir zihin ve fikrin rahatı ve yürümek ve işlemek ile vücudun riyazeti sebab-i tasfiye-i dem ve illet idame-i sıhhat-i beni âdemdir) nesayihini ilacından ziyade tesir ettirir olmakla bunları memur ve tayin eylediğinden hasta-gâni temiz yerlerde yatırıp perhizlerine dikkat etmeleriyle cümleten kesb-i afiyet ve kuvvet edip teşekkür ve dua ve lütuf himmetini tadat ve sena eylediklerini geceleri ordunun içinde gezdiği zamanda Telemak işiterek veladet-i redîesinden neşetle ettiği huysuzlukları tefekkür ve fiil ve hareketi yed-i idaresinde kalsa maderini dinlemeyip her hatvesinde düşer sabi gibi olacağından terbiye-i müessireye mazhariyetten hilaf-ı hilkat-ı zatiye nazik-mizaç ve latifü'l-imtizaç olduğu için Cenab-ı Vehhâb bi-minnete teşekkür ederek ceriha-dârân ve biçare-gânın tımarlarına dikkat ettirmesiyle (Hipyasek) vücud-i hun-âlûdunu meyane-i emvatta bizzat arayıp bulup meydan-ı muharebede gösterdiği sebat ve metaneti şumar ve mukaddema hakkında eylediği muameleye pişmanî ve nedametini tekrar ve itizar ve kaidelerince hatab ve haşeb cem olunan mahalle götürüp (seni sevmeyeydim haset eder idim tarik-i ikbalen müteveccih-i iklim-i beka ve âlûda olduğumuz sefalet-i dünyeviyeden keşide-dâmen-i istiğna olduk) diye ihrak-ı vücut ve hıfz-ı remadine ibtidar eyledi * Falant'ın kabilesi eslihe-i sernigûn ve müteveffanın lalası re's-i ra'şe-dâr ve dide-i pür-hun ile hazır olup meyyite [159] müteveccihen (seni bu hâlde görmek için mi yaşadım maderin kederinden ölecek ve harb u darptan ihtiraz etmemegi sana öğrettiğimden bunu benden bilecektir beni de gittiğin yere götür) diyerek eşk-rîz-i sûz ü güdaz ve cemaat-i mevcuda hastegâr-ı âmirziş-i Hüda-yı bi-enbâz [ortaksız] oldukları hengâmda vücudu bittamam lokma-ı zatü'l-zıram olduğundan Telemak hakister-i muteberini çiçeklerle müzeyyen bir altın kavanoz derununa koyup esir-i firaş ve dest-i giriban-gir-i ecelde canhıraş olan (Falant) oldukça kendini idrak ve (ah birader ruh-ı beraberim âlemin bağ ve baharı ve yoğu varı sensiz bana haram ve dünya ve ukbada ayrılmak aksa-yı meram olmakla bâd-ı mâ ne gûne kalayım hemen öleyim) fez' iyle ser ü ruyunu sûde-i seng ü hâk eylediği hâlde kavanozunu takdim etmekle biraderiyle beynlerinde güzeran eden muamele-i muadatı ve dest-i düşmandan halâsına bezl eylediği gayreti fikr u mülahazadan çeşni-yâb zehir ü şeker ve girye vü hande arasında asmaya ser iken Telemak'ı der-aguş ve aşıyan sırrından itare-i mürg-i huş ile bir zaman lâya'kıl ve medhuş beste dehan ve çeşm-puş olduktan sonra ayılarak kavanozu alıp (siz olmasanız karındaşımı kuşlar yerler idi var olunuz) diye dua

ve mükerrer mükerrer bayılıp ayılması üzerine remada-ı mütemayıla kendi de kavanozun içinde güncîde olmasını temenna eylediğini art ve halkı görüp Telemak'ın rütbe-i insaniyetine hayran olmuş ve (Edrast) bir sürüye saldırıp da meyusen karanlık orman içinde kâin mağarasına dönüp bir dahi saldırmakla koyunları telef etmek için pençe ve dendanını tiz eden aç arslan gibi hasmı üzerine hücum-ı şedit niyetine vürûd-ı imdada irtikâba verâ-yı kûhsara çekilmiş idi (Tercüme-i Telemak Kâmil Paşa)

(Yegâne-i Afak-ı Veysi Efendi'nin Turan Şahı Abdullah Han-ı Cengizi Hazretlerine Vezir-i Âzam Mehmet Paşa tarafından Yazdıkları Meltafe-i Belîğedir)

Mademki mesned-nişin-i tarem-i çârûmîn ve ferman hıtta-ı haver-zemin berk u berrak subh-ı tâb-dar sipah-i zerin kabâ-yı eşi'a ve envar ile feza-yı ferh feza-yı âlem-i ulvide terk-taz ve kahr-ı düşmanân için dest-i tetâvülü dıraz edip fırka-ı sipeh-garân-ı kişver-i şam ve şia-i zulmet-şiarân meleket-i zalamı meyan-ı meydan-ı dilaveride pâmal ve arsa-ı feza-yı cenk dâveride perişan-ı hâl eyleye hemişe ol şehriyar-ı cihan mutâ'-ı malikü'l-rekab ve taç-dâr-ı vacibü'l-ittiba asuman-ı cenab ki heykel-i şemşir-i cenân-giri subh-ı huçeste tulu-ı âlem-i iclal ve siper-i zerrin zafer-i karini mihr-i cihan-tâb sipihr-i ikbal ve kelale-i tuğ-ı pür-fûruğu şane-zede-i meşşata-ı kâm-kârı ve nihâl-i râyet-i nusret ayeti ân-hurde-i selsebil-i bahtiyaridir (Kıta) An safderi eşheb-i zerrin senâm çerh* Çûn şeb zî girdablık kerziş [160] ava hast mâh-ı sipihr menzileti keş be-zahm-ı tiğ*Çûn afitab kişver hâver müsellemet*⁶⁷ ea'nî hazret-i han izzet-i karin ve hakan-ı saadet rehin-i murabbanişin-i mesned-i şehriyari mualla mekân-ı mahfil-i taç-dârî nur-ı hadeka-ı saadet nur-ı hadeka-ı adalet-i Süleyman haşm-ı Feridun alem-dâr-ı kişver-i İskender zafer-i bahmen-i ihtişam-ı Rüstem intikam-ı kahraman şecaat-ı Nuşirvan adalet Hüdavendigâr-ı sipihr-âsitan-ı Ebu'l-Mağazi Abdullah Bahadır Han Halledullah melâzü'l-inam ilâ kıyyamu'l-saate ve saatü'l-fiyam hazretlerinin zat-ı huçeste semat ve vücud-ı ferhunde sıfatları pîrâye-bahş-ı Avrenk Hanı ve revnak-efruz-ı efser kiyani olup rey-i âlem-ârâları nâzım-ı mühimmat-ı din u devlet ve tiğ-i kişver-küşaları hasim-i mülemmat-ı mülk u millet olmakla zıll-ı zalil himâyetleri müfarik-i Müslimîn üzere mahdut ve dâmen-i sayeban-ı izz ü rif'atleri tınâb-ı hulud ile evtâd-ı nücûme meşşud ola (Kıta) Tâ ebed başi ilahi der sarayı kenef-gân* Ber serir-i padişahi kâm-bahş-ı kâm-yâb* Cah ü haşmet ber yemin u

⁶⁷ [O cesur asker, zerrin atıyla devenin tekerliği ve gecenin döngüsü gibi hep dönmektedir, gökyüzünün ayı kendi mertebesine gelmek için kılıcın yarasını kabul etmiş, ülke de güneş gibi şarka teslim olmuş]

naz u nimet yer yesar* Feth u nusret der inan u baht u devlet der rikâb*⁶⁸ gibb zâ eyemen evkat ve es'ad-ı sâatte Resul-ı izzet şiar ve elçi-i ferhunde-tebâr iftiharü'l-mukarrebîn zahirü'l-millete valideyn-i Ali Bahadır Zeyd kadere kemal-i hayır ile bu diyar-ı saadet medara vasil ve mehatt-ı ricâl-ı ikbal olan dârü'l-saltanata uzmâyâ dâhil olup eda-yı merasim-i risalette say-ı belîğ ve name-i namileri dergâh-ı muallaya tebliğ edip âlâ Hazret-i şehinşah-ı âlem-penah Feridun gulam-ı kevâkib sipah-ı Süleyman makam-ı şehinşahi ki debdebe-i kevs-i ihtişamından kibab-ı kâr-hane-i âlem-i pür-avaz belki hevl-i istimâından nesr vaki mütesaddî pervaz der âlem penahi ki tiğ-i cihanniyânı ziya-bahş-ı memalik-i haver ve bahter belki ateş endaz-ı rah-ı kehkeşan ve hırman-ı sûz-i hurşid-i enverdir (Nazım) Angeh çûn çetr-i celaleş saye-i adl efkend* Kem şaved çûn zerre-aş hurşid der taht-ı zılal* Asumanest o velikin asuman-ı ber-karar* Afıtabest o velikin afıtab-ı bî-zeval*⁶⁹ tırazanda-ı serir-i cihan-bani firazende-i liva-yı sahipkıranı tâç-bahş-ı efser-i Rebbani cihan-dâr-ı add ve band-ı kişver küşayı mesned-ârâ-yı mahfil-i adalet revnak-efza-yı eklil-i saadet netice-i kâr-gâh-ı âlem-i tekvin hülâsa-ı intâf-ı hazret-i Rabbü'l-âlemin emin-i hilafet-i azmi medar-ı emanet-i kebiri encüm-i hadem-i melâik haşm-ı Süleyman şevket-i Yusuf ubbeh-i keyvan-ı mekân-ı müşteri irfan-ı Behram rezm-i nâhid bezm-i utarit kalem-i afıtab ilm-i kamer ruhsar-ı felek rehvar-ı Bubekir sadakat-ı Faruk adalet-i Osman hayâ-ı Hayder ve ga'l-sultan ibnu'l-sultan mefhar-ı selatinü'l-zaman hadimü'l-haremayn e'lşerifeyn ve harr-ı sahma an-ı şevaibu'l-şinu'l-izalet a'naku'l-inam mütekallidet be-kalaid-i ahkâma velâ dâretü'l-iflaku'l-alâ medar-ı murada ve merama hazretlerinin şeref-i dâmen-pûş-ı izzet-i menuları ile müşerref ve gûş-i hûş gûşvare-i kelam-ı huçeste fermanları ile müşennef olup i'tâb-ı [161] aliyye-i şehinşahide say-ı cemili meşkûr ve enzar-ı sûtûde-asar-ı sahipkıranı ile manzur olduktan sonra bu devlet-hâh-ı bî-iştibahı ihbar-ı nevaziş-i padişahane ile mümtaz ve isal name-i şeref-i mashubla serefraz ettikte hame-i müşkin câme ve rakam-zede-i kilik-i Abbasi ammâme olan mazmun-ı hümayunu telakki bi'l-kabule mübâderet ve şeref-i hizmet-i aliyye-i şehriyarileri tavk-ı ribka-ı avdiyet kılındı min bâd mücibat-ı telif-i tarafeyn sevkinde ikdam ve devâ'î tehabb-ı canibeyn bastından ihtimam olunup mütevakkîdir ki

⁶⁸ [İlahi sonsuza kadar abdesthanenin sarayında ol, padişahlık tahtında sürekli birinin meramını hasıl etmek için başarılı ol, sağın solun zenginlik ve ihtişamla dolsun, inancında hep fethetmek, devlet u baht ayağının altında olsun]

⁶⁹ [Ol zaman ki ulu çadırının adl gölgesini atsa, güneşin zerresi de onun tahtının gölgesi altında azalır, o gökyüzü gibidir ama sabit gökyüzüdür, o güneş gibidir ama zevalsız güneştir]

meyamin-i itthat ile kâr-ı âleme nizam-ı taze ve hâll-i beni amme revnak-ı bî-endaza gelip
be-inayetullah teâli ihya-yı din-i mübin ve ihraz-ı rıza-yı Rabbü'l-âlemin oluna

(Bâki همیشه baht be-kâm-ı felek gulam * Ecrâm-ı râm u devlet u ikbal müstedâm)⁷⁰

(Ferid-i Asr-ı Veysi Efendi'nin Sultanü'l-Ulema Şeyhülislam Sunullah Efendi'ye Tebrik-
i Meşihatine Dair Mektub-ı Letafet Üsluplarıdır)

Ta ki sultan ferman ferma-yı kaza ve kader ve mennan-ı cezilü'l-na'mâ-ı vâhibü'l-kavi
ve'lkadr-i mekâmin gayp ve mevâtın-ı şhadette hazret-i sıfat-ı ilmiye ile tecelli göster
ve ifaza-ı maarif-i lâhûtiye ve avarif-i nasutıya ile bahşende-i kemalat-ı ervah ve sûr olup
allame-i ism-i alimi mesned-ara-yı dârü'l-ifta-yı fazl ü hüner ve kâşifü'l-remuz-ı asuman
u zemin ve mesele-âmuz-ı melâike ve beşer kılıp afzel-i zamana olan ekmel-i efrad-ı
insani ol ism-i şerifin hakikatine mazhar ve kelime-i fitrat-ı salimesin sığ-ı ulum-ı behiye
[güzel ilimlerin derinleri] ve hakayık-ı kevnîye ve ilahiyeye masdar ile همیشه ol mazhar-
ı ism-i alîm ve masdar-ı fuyuz-ı allâm-ı hekim olan sultanu'l-ulema-ı a'lâm ve burhan
füzala-yı zevü'l-ahlam pişva-yı huçeste rey-i bercis-i makam ve mukteda-yı müşkül-
küşa-yı İdris ihtiram ki secencel-i cemal nüma-yı dakayık-ı gaybı ve ayine-i afitabu'l-
cila-yı hakayık-ı lâ-raybi olan tabiat-ı ünsiyesi miskale-i kuvvet-i kutsiye ile cila yafta ve
sündüs-i kâmet-ârâ-yı şahidân-ı esrar ve istebrak-ı revnak-efza-yı arâis asar olan nesc-i
ibaret matbuası tar ü pud kavaid-i makule ve meşrûa ile minval-ı sadakat üzere tafta olup
kilk-i nadire kâr-ı fetva-nigâr ve beraat beraat şiar gevher-i bari nihâl-i firdevs fetvadır ki
daima semerat-ı tahkikatı müteceddidetü'l-emsal ya şem nur efşan Hhüda'dır ki fetâil-i
nal ile ziya-bahş-ı kâşane-i kemal ya asâ-yı Hazret-i Musa'dır ki hayyanu'l-habbal sihirle
derunu mâlâmâldır ve mihbera-ı amber nisar-ı muciz asar ve devat-ı fezâil disar-ı maarif
medarı micmere-i bahur uftadır ki edhine-i arkam müşkfam ile mua'ttar nüzhet-gâh-ı cah
ve celal ya ser-çeşme-i nil manadır ki feyz-ı envar-ı sutur ile ekalim-i evraka resanende-i
ber u neval ya kandil-i ibadethane-i takvadır ki dehen-i midad ve fitile-i lika ile pür-tuvân
ez zevâyâ-yı fazl ve efzaldır zehi âlem-i Rabbani ve Ebu Hanife-i Sâni ki ihya-yı din ve
veraset-i seydü'l-mürselîn ile mümtaz ulema-ı [162] âlem belki re's maye-i âşirde tecdid-
i şeriat-ı zahire ile rehnüma-yı suadâ-yı beni âdem ve bilcümle mecma'ü'l-buhar fünün-ı
zahire ve batına ve berzahü'l-berazih ulum-ı barize ve kâmina olmakla taniyet-i pâk ferih
sıfatı kemal-i nezahat cevherinden mağbut mela-i âlâ olmuştur ve unka-yı sarire-i huçeste

⁷⁰ [Baht feleğin meramında köle gibi ebedidir, cansız cisimler ona tabi, devlet ve bahtı daimdir]

sematı cenahîn-i ilm ü amel ile kaf takarrüb-i ilahide mekânın bulmuştur (Nazım)
Asuman efzal-ı zamanaş hand* Dehr allâme-i cihaneş hand *Her çi der dehr nakş-ı
danayist *Dil o ra bidân tuvânayist *Akliş ez kıyas-ı akl birun *Nakliş ez esas-ı nakl
füzun* O çu ebr-ı kerem be-fark-ı cihan *Taliban çün sadaf küşada dehan *⁷¹la zalit ayat-
ı ilme ve kemale metlûheten fi-cevami'ül-mülk ve'lmelekût ve mâ bereht-i bünyad-ı
fazıla ve efzala makruten fi savami'ül-imbân ve'l-ceberüt Hazretlerinin vücud-ı mesut
Ferhunde hisal ve zat-ı kutsiü'l-sıfat meslubü'l-misalleri havza-i himâyet-i ilahiyede
daima mahfuz ve cemiü'l-zat-ı ruhaniye ve huzûz-i vicdaniye ile mütelezziz ve mahzuz
olup hemîşe mesned-ârâ-yı devlet-saray-ı şeyhûhet-i İslam ve bâlâ-nişin-i divan-hane-i
veraset-i seydü'l-inam olmakla müşeyyüd-i erkân şer'-i mübin ve mücedded-i din-i
hatemü'l-nabiyn olmaları mukarrer ve zıمام-ı saadet-i diniye ve dünyeviye belki inan-
ı tasarufat-ı arziye ve semaviye dest-i kudretlerine müsahhar ola * Hâzâ dua-yı lâ yerd
lâne ezâ mâ da'avna emniyetü'l-melâik haka ki ol efzal merâtib-i beşeriye ve memba-ı
kemalat-ı aliye ve nazariye olan mansab-ı azimü'ş-şan ve makam-ı bahirü'l-burhan
kamet-i hilkat-i zibalarına hil'at-i rast ve bâlâ-yı fitrat-ı vâlâlarına câme-i bî-kem u kast
olup eğerçi birkaç gün be-tarikü'l-ariye şeref-bahş kalıp gayr oldu lakin bihamdi teâlî
yine malik-i hakikisine rücu edip lâyıkın buldu filhakika nezd-i ukalada ilâ elan bu mani
gayre müyesser ve hazret-i aliyelerinden bir lahza infak mutasavver olmayıp e'l-hâlet-i
hâzâ bast-ı mukaddemat-ı tahniyet-i nâ-seza ve dava-yı tahsil-i hâsıla mübtenei olmakla
merdud-ı ukala olmağın mahz-ı dua-yı beka-yı ömr ve irtika-yı devletleri üzere iktiza ve
levazım-ı ubudiyet ve merasim-i hulus-ı taviyyet olan davat-ı şerifeleri tekrar kılındı
(Kıta) Men hatm-ı suhan mikunem eknün be-duayet *Kâmeyn-i melâik meyan-ı dil u
canest* Ta hast cihan der kenf-i emn u aman bad *Zat-ı tu ki o vasıta-ı emn u amanest⁷²
(Rehrevân-ı Kâbe-i Hulletten Bir Sıddık-ı Vefa-Kâra Harkat [yanması] ve Firkatı Şamil-
i Mektub-ı Dil-Sûzlarıdır)

⁷¹ [Gökyüzü onu kendi zamanının en iyisi saydı, dünya onu cihanın en bilgisi olarak kabul etti, dünyada ne varsa onun bilgisinin kanıtıdır, ey gönül O'nu iyi tanı, O her şeye kadirdir, O'nun akli başka akıllarla kıyas edilemez, O'nu gönülde taşımak ağır bir iştir, O dünya tepesinde iyilik bulutu gibidir, taliplerinin ağzı sade ağzı gibi açıktır]

⁷² [Senin duanla şimdi ben sözümü bitiririm, meleklerin yeri senin için yürek ve candır, dünya var oldukça onun güveninde ol, senin zatın ki emniyet ve güvenin vesilesidir]

(Zi iştîyak-ı tev'em hasta ta be key zi ferak * Be pâ-yı name nevisem tahiyyetü'l-müştak)⁷³

Hamişe subh-ı saadet hidayet-i falikü'l-isbah ile matla'-ı ikbalden demide ve daima nesim-i ikbal-i inayet-i mürselü'l-riyah birle mehebb-i saadetten vezide olup dadâr-ı zemin u zaman gülşen-i ümitlerine sitare-i bahtı dide-bân etmekten hali olmaya müddet-i mediddir ki kesb-i yedem dua-yı ömr [163] ve devletleri ve kâr-i destim kar'-ı bab-ı himetleridir ve lihâzâ tabib-i hikmet-şinas ve dâd-ı pürsiş mehcûrân-ı mecruhu'l-fuat [yüreği yaralı] kıldıkta bu ta'na-hâr nize-i devri ve peygüle-nişin-i bîmarhâne-i sabburu dâveri heşber feras-kârı birle medhuş ve tevzi-i edviye-i merhamet esnasında bi'l-küllîye ferâmuş olmak seza görülmeyip belki muhadderat ahvalinden ref-i serâ-perde-i zaz-ı bergüzide zamir-i muhlis-nevaz olursa (Der hâlem ez nazar nakuni lahza-ı telettuf * Ber safha-i vücud namaned eser ma ra)⁷⁴

E'l-hâlet hâzâ sa've-i can nâ-tuvân tehaccüm-i ukâb-ı fena ile aşiyane-i tenden pervaz olmuştur lakin çar duvar hane-i zindegâni rehgüzer-i silab-i firak olmakla müstait-i viranı olduğu mukarrerdir (Kıta) Biçare kasi ki be tu meftun başed *Dur ez gereş dili bud hun başed*⁷⁵ An keş nefsi karar bî-ruy-i tu nist *Endiş ki bî tu müddeti çün başed * tâbiş-i hava-yı muhabbetle hâsil olan söz-i derun imtidad-ı ezmine hicranla müstetbi'-i hararet-i birun [dışarının sıcaklığına sebep] olup feyh-i cehennem adadında olan maraz-ı hail-i şam-ı cennet meşşama dâhil evvelden beri vücud-ı nâ-tuvândan zail olmamıştır bu makule evkat-ı ömür-gâh dâhil-i muhasebe-i hayat olursa de (Arabi'ye) Ve ahibatullah ya'lem mâ-hamelet min sakam *Ve mâ tezmineten min şiddetü'l-dâ *Lavane aza-ı mer'i hatibeten beşeren *Li-hatibeten bu cecdi küll-i azayı*⁷⁶ binâen alâ zâlik ne kendim varmağa payımda kudret ve ne name yazmağa destimde kuvvet müşahede olunup bi'z-zarure mâ-fi'l-zamiri inha-i ukde-i tehire ilka olunmuştur ne angeh humar-ı selvet-i bi'su'l-bedel neşe-i meveddet vaki olmuş ola benim sultanım bu zamana gelince irsal-i meltafe-i letafet-şiar irsalinden tehâşî husule-i iltifatımıza suizandan naşidir veyahut fard-ı server-i mühlikat-ı beşerden olduğu kalb-i şeriflerine hutur mu etmiştir (Beyit) Cüz

⁷³[Senden ayrı kalmaktan ne zamana kadar hasta olayım, mektupçunu dört gözle beklerim ve bunun için Allah'tan uzun ömür dilerim]

⁷⁴[Eğer benim hâlime bir saniye bile lutfunla bakmazsan * Varlık sahasında benden bir eser bile kalmaz]

⁷⁵[Zavallı kimse ki sana gönül vermiş, senden ayrı kaldığında gönlü kanla doludur, bir lahza bile senden ayrı kalamaz, düşün ki senden ayrı bir anı böyle olsa]

⁷⁶[Ne büyük bir hayal kırıklığı, Allah bilir, ne hastalığa yakalandım ve hastalığın ciddiyetini O bilir, organlar bir insanla konuşursa, sana tüm uzuvlarımla hitap ederim]

kelam-ı tu şanıden hevesi nist ma ra *Nabuved arzu-yı teşne meğer ab-ı zülal*⁷⁷ şimden sonra bari müraselat-ı matbua kesmirü'l-cenân gayr-ı maktû'a kılınmak rica olunur çünkü keyfiyet-i şevk ve garâm kemiyet-i nikayat-ı eyyam gibi kabil-i i'lâm değildir (Eza lemm tesette' emren feda'a)⁷⁸ mazmununu piş-nihad ve hame-i fesih e'l-beyanı hatm-i kelama irşat olundu hemvâre hayâm-ı izzetleri sütun-ı teyit-i ilahi birle kıyam ve bina-yı devletleri esas himmet-i merdane istihkâm üzere ola bi'l-lezi şakku'l-kamer be-benana ve cerâü'l-vahy alâ lisana⁷⁹

(Tesâvir-i Şevk ve Meyelan-ı Muhabbeti Mübin Kilk-i Gevher-Feşan İle Nigaşte Kılınmış Mektub-ı Fesahat Üsluplarıdır)

Bu gülünü ferşi gülberk-i muhabbete nesim-i çemen-pira-yı niyazmendi sümbül-paş ibaret olmağa bâis oldur ki çırağ-ı pertev-endaz-ı didarları encümen-pira-yı nigâh olmayalıdan merdum-i çeşm ki Hindi nigâhban-ı serâ-perde-i basiredir ol mertebe eşk-bâr-ı hasret olmuştur ki yakut-ı [164] kâse-i dide lebriz-i hunâbe-i şafak gûne olup tabiş-i endişe-güdaz-ı hicrandan peyderpey çektiği dud-ı ah-ı bî-cânı bir gûne nümâyiş bulmuştur ki güya bir çeşme-i sar-hun üzere perend-i benefşe-famden bir sayebân-ı kebud renk efrahte kılınmıştır her müjgân ise teraşe-i hun-ı ciğerle bir nihâl-i erguvân ve eşk-i hun-âlüd bir seyl-i revana dönmüştür niyaz-mend-ez ki dest-i nigher bir dahi ol benefşe-pîrâ-yı bağ-ı nurdan gülçin müşahede ola bundan ziyade müşahede-i şule hırâm-ı kalem parlaklığı] bu lale-sitan-ı suhande cilve-ger kılınmadı baki hemvâre (Beyit) Hatiret ra hem-nişini bâ nişat u bî-gami *Dâmenet râ aşınayı be güli bî-hâr bâd*⁸⁰

(Cemalizade'ye Mensup Tebrikine Dair ve Şevk ve Garâmı Müştehil Mektub-ı Bî-Nazirleridir)

(Mâzâ Ekûlü ve ma'l-linnâs Min Safaten * Mahmudeten Kattu'l-ilâ ve Kader Kebet Fih) (Ka-Şems Küllü'l-Veri Min Fazle İktebesven * El-Kâf-ı Zaideten Lâ Kâf-ı Teşbih)⁸¹

Cevher-i hîred-i hürde-dân ki hakkâk-ı çâlak dest-i mervarid-i belagat ve beyandır deriçe-i gencine-i hüküm yani şikâf-ı kalem huçeste rakamdan cevahir-i girân-mâye-i mediha-ı

⁷⁷ [Senin sözünü dinlemekten başka bir isteğim yoktur, susuz kalanın arzusu tatlı ve saf sudan başka bir şey değildir]

⁷⁸ [Bir şeyi yapamıyorsan bırak gitsin]

⁷⁹ [Ayı ikiye böl ve vahyini lisanınla getir]

⁸⁰ [Senin düşüncelerin sevinç ve kaygısızlıklarla beraber, eteğin dikensiz güllerle aşına olsun]

⁸¹ [Ne diyorum ki! İnsanların hiç iyi sıfatı yok, illaki güneş gibi bütün kapları ona yerleştirmiş Kaf teşbihinden değil, gereksiz kaftan alıntı yapılmış]

cenaplarına mümasil birdir nazîm vücuda getirmek ve mu'arraf-ı natıka ki delâl-ı bendergâh-ı âmed şüd-i esrar-ı gaybiyedir hazâne-i varidat-ı ilahiye olan sandıka-ı devat-ı ferhunde semattan leali-i menakıb-ı sûtûdalarına müşakıl-i destgâh-ı tüccar-ı belagata bir şeb-çırağ-ı âlem-tâb yetirmek mahz-ı hayal-i batıl ve endişe-i bi-tâil olmağın tîşe-i kân kün endişe musâdefe-i senk-pare-i acz ve kusurdan rahne-i halel bulmuştur ve şınaver-i muhit-i fikret ki gavvas-ı kulzüm-i belagattır [eski belagatın dalgıcısıdır] garka-ı hizab girdâb-ı hayret olmuştur andelib-i mediha-gûy zeban-ı bûsitan serra-yı beraatta bu nev'e bünyad-ı nağme-i acz eyler ki melhuz olan meani mümkün değil beyanı suveydân-ı kalb-ı pür-hun ki çekide-i kalem-i sun'-ı Perverdigârdır muallim-i evvel kuva-yı müdrike iken hemvâre âgaz-ı hutbe-i kusur edip der ki (Beyit) Ve ma ana ila katreten sehaba *Ve levaneni ülfet-i elf-i kitap*⁸² el hak ferahur zat-ı mefahir mesirleri olan mediha-ı bedîa dâhil endaze -i daniş-i dil-i bî-gışş [hilesiz gönül ilmi] olmadığı ve meniha-ı havza-i vüs' ve takat-tab olan nefayis-i ukud-ı suhanden gerden ve gûş-i arâis cemal menatib-i hamideleri zib-i ziynet bulmadığı derece-i tahkikte olmağın içtihat-ı acizaneme inân-girişeb-diz-i meydan olup naçar semt-i arz-ı merama imale-i lecam kılındı (Beyit) Mâ kelefullah nefsen fevkan takataha *Ve lâ tecvedid ilâ bi mâ teced *⁸³ çehre-küşa-yı serârî-i serârî-i âlemiyân olan sultan-ı gayb-dân cenabına malumdur ki ol dem ki iktiza-yı rüzgâr-ı çire-dest birle şiraze-i mecmua-ı sohbet mülakata gezilmek tefrika yetti dest-bûrd-i serser-ı gam evrak-ı ceride-i mezakı perişan etti bu gam-ı firakına müsadif-ı can-ı gam-nan oldu esas asayiş-i iclal tamam buldu evvela dide-i pür-hun ki nergis-i şüküfezar bünyanıdır tesir-i telhâbe-i eşk-i hasretten zarir ve alil kaldı [165] gülberk zeban ki la'l pare-i hakka-ı lisandır bünyad-ı nağme-i suhan sarayiden kaldı bağban-ı gülşen-saray-ı cenân ki candır güldeste-i belagat beste-i efkâr-ı bediayı ziver-i tâmihe-i serâçe-i nisyan [küçük sarayın söz dinlemeyen süslü kadını] kıldı kuvve-i mütehayyile ki suret-i bâz hayme-i hayaldir zaaf-ı fetile-i revgandân-ı fikretten acz-i suretlerin gösterir oldu bu hâle karip küre-i kazadan şişe-i hatıra bir güruha-ı polat-nihad isabet kıldı ki tasavvuru ayine-i saf sefaya keder getirir belki kandil kubbe-i dimağa ki can cihan-nüma-yı akıldır süsti yetirir mazmun bu ki meyve-bahş-ı hasta-dilân-ı âlemiyan olan devha-ı mansıb-ı alilerine güruh-ı mekruh süfehaden bir nâ-kabul bu'l-füzul kemend-i nâ-dürüst bend-i tasarruf salmış ol namzed-i münasip cenapları olan nev-arus-ı nazenin menasıbın gerden

⁸² [Ve ben bir bulut damlasından başka bir şey değilim, ve renklerim binlerce kitap yazdı, sevgimle binlerce kitap yazdım]

⁸³ [Allah bir cana gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz ve bulduğunun dışında el almaz]

tasarrufunu nâ-puhtegân-ı hâm tama'dan bu nâ-mahrem harem-i kabul halka-i bazuy-ı arzuya almış casus-ı samia oldum ki bu feciayı meclis-i hâs havasa yetirdi az kaldı ki âbid-i seccade-nişin ruh-ı mihrab-ı cismani-i kalıb-ı bedene tekbir veda ede ve üstad-ı kâr-dân-ı tabiat dekâkîn-i tarap-hane-i havassı pek ede lakin elhamdülillah teali alâ ne'mâ el-hafîye⁸⁴ ki nâgâh beşire-i ruk'a-ı ümit böyle asara-ı seker-pare [şekerpare] nüvid kıldı şükûfe- fîrûş-ı firdevs-i murat böyle gül-feşan meclis-i arzu oldu ki ol güldeste bahş-ı hacet-mendan olan vücud-ı şerif-i âlişanın şükûfe-zar-ı mansıb-ı âlâları min-bâd dest-zede-i diğerrân olmaya belki şehristan-ı hükûmetleri olan mahalle hiç kesin sâ'î-i arzusu rehğüzer-i vusul bulmaya hakka ki bu pertev-i şeb-çırağ sefa ki mişkât (la şarkiyeten ve lâ garbiyeten)⁸⁵den iktibas-ı envar etmiştir tabiş-i nurundan barut-hane-i dil müdde'î-i nâzane ateş-pare-i heybet yetmiştir (Kıta) şükr-i hüda ki şam-ı ümid-i zamana râ *Subh-ı zafer zi matla' gar u şaraf resid *Her nâvek dua keşidend ehl-i raz *Ez bazu-yı niyaz heme ber hedef resid*⁸⁶ lakin ol nâvek dua değil ki şeref-i mülakat ümidine hedef-i icabete çekile ve ol tohm-ı arzu değil ki sohbet-i telakki ricasine zemin amale ekile zir-i lu'bet-bazı kumarhane-i rüzgâr ol na-bakar değildir ki kabbeteyn-i ümid-i erbab-ı iştıyakı muvafik mensuba-ı murat kıla ve nifak-ı bi-vefak-ı çarh-ı na-paye-dar ol hile güzar mıdır ki meyane-i ashab u dadda rakam-zen-i şekl-i içtima ola lakin bihamdullah teali sultan-ı hayal bi-misal nurani timsalleri halvet-saray-ı hâs e'l-hâs dile hemîşe nüzul-ı iclal buyurmaktadır hadim-i dehliz sine ki hoca saray-ı cenandır hemvâre dide-fersa-yı can-ı aziz olan paylerine yüz vurmaktadır (Beyit) kurb-ı canest ma ra bâ tû u bâd-ı bedeni * Hem çû dürr-ı aşk-ı Nebi halet-i Veysel-Kareni*⁸⁷ çünkü mülakat sûru mahal ve tasavvur-ı visal mahz-ı hayal idüğü nakş-ı sikke-i bâldır lazımdır ki sevda-yı kalpten izale-i suret sevda-yı bî-meal edip fezleke-i sutur hulus name-i tıraz duayla müzeyyil ola ve pîrâmen-i perniyan-puşan [kıymetli elbise giyenlerin etrafı] ve dad u ittihad-ı şerita-ı senayla ârâyiş bula (Kıta) Veysi-i sevad dide ile yaz duasını [166] * Olsun tıraz-ı zeyl suhan-i amberin kenar *Peyveste ta ki vasf-ı gül gülüstan ola * ârâyiş-i rakam-zede-i kilik-i müşk-bar *Evsaf-ı dilpezir ki erbab-ı nazım ede *Dibace-i ceride-i şiir-i sefa-şiar

⁸⁴ [Yüce Allah'a şükürler olsun onun gizli nimetleri]

⁸⁵ [Ne doğu ne batı]

⁸⁶ [Allah'a şükür ki rüzgârın umudu, sabahın zaferi güneşin doğuş yerinden ve faziletinden yetişti, sır ehli ok gibi bir duayı çıkardı, onun niyaz gücünden herkes meramına yetişti]

⁸⁷ [Bedeninden öte benim seninle can yakınlığım var, Nebi'nin inci aşkı gibi ve Veysel Kareni'nin hâli gibi]

(Bu Mektub-ı Bedü'l-Üslup Dahi Asar-ı Kalem-i Amber Bârendendir Ki Tebdil-i Tarik-i Niyabet Etmesini İstida Zımnında Vezir-i Âzama Tahrir Olunmuştur)

(Eğer mecal buved kez zeban hem çû mani

Hikayeti beresaned be bârgâh-ı vezir

Zemin bûbevsed ü bâd ez dua çûnin gûyed

Ki ey cenab tu bâlâter ez sipihr esîr

Ma râ ez talih-vârûn şikayetist azim

Eğer mecal buved şemme-i kunem takrir

Künûn der ayine-i rey-i âlem ârâyet

Bibin ki kâr-ı ma râ çist suret-i tedbir)⁸⁸

Halk mutedil terkiib-i insani nefha-ı (ve nefhat min ruhi)⁸⁹ dan neşve-i tayin ve zuhur buldukta ve cevher-i giran-baha-yı akl ki şeb-çırağ-ı gencine-i dimağdır vasıta-ı umur-ı zindegânî olup kitabe-i takdir herkese tamga-yı nasiye-i cebin oldukta irade-i hekim ale'l-ıtlak Celle Celâlühû tavâif-i ehli İslam'dan bir tâifenin dünya ve ahirette ser-gerdan ve perişan olmasını reva görmüş ve vazıu'l-esma-ı kaza onlara kadı diye nam vermiş (kadı ki dedik kasiye malum) bedihe-i akılla malumdur ki her kim dünya ve ahirette ser-menzil-i saadet arzu kıla tarike-i kazaya gitmez ve mansıb-ı kadıyı ki filhakika nazile-i kazadır bâis-i maişet-i zindegânî etmez zira kadı ki mütevellî ola be-her hâl ya adil-i mecazi ya zalim-i hakiki olur adalet ise fi zamanına muhalefet-i devr-i usul-i rüzgârdır şâibe-i adalet zamime-i kaza-ı meram kılına elbette sebep-i tezyif-i kârdır tagayyür-i akaid-i halayık bir makama erişmiştir ki adalet-i hükam mahz-ı zor der zor ise vesile-i şöhret zuhurdur kadı ki adalet-şiar ola be-her hâl serrişte-i esbab-ı maişeti ukde-i ta'assür bulur [güçleşir] ve bâis-i mansıb-ı diğer olacak meblağı tahsil ise sabr-ı âşık-ı şeyda gibi mahz-ı hayal muhal olur kadı ki ifrat-ı cehlden def-i zulm-i zulmeyi lazıme-i adaleti bile mutlaka kuva-yı zâikası lezaiz-i dünyeviyeden mahrum olduğundan maada bed-huluk ve bed-zindegânîlikle mevsûm olur belki huzur-ı amme-i halayıkta ihanet ve akranı içinde

⁸⁸ [Eğer kuvvetin varsa dilde benim gibi, vezirin sarayında hikâyeleri yetiştir, yer öper ve duasından sonra şöyle der, ki ey cenap sen kâinattaki tüm varlıklardan yücesin, benim talihli insanlardan büyük şikâyetim vardır, eğer gücüm olsa çok az miktarda onu yazsam, şimdi fikir aynanda bütün âlemin oyları seninle aynı, gör ki benim derdimin çaresi nedir]

⁸⁹ [Ve ruhumu soldum]

mezemmet ederler (Beyit) Bu derdi mihnet-i adl ile bimar olmayan bilmez *Adalet bir beladır kim giriftar olmayan bilmez *Ve ashab-ı saltanat ki sahib-i seyf-i mutlaktır istirfâğ-ı zulm-i zalim ve istizale-i mezalim kılırsa * Kalem incâ resid ü ser bişkest* Ve eğer el-eüzü-billahi'l-azim⁹⁰ zalim fukara söz olursa ruz-i kıyamet ki yevm-i pür-levm-i nedamettir taziyane-i gazab-ı kahhar zulme-i hükkâmı demsaz-ı darb-ı bi-usul sakil ettikte ve zebaniye-i siyaset-gâh-ı ferâ'ine-i zulüm-pişenin evtâr-ı cenk kamet olan asap ve urukun [167] zi ruyem cehim ve sıratı bir bir söyletdikte ol mazlumân-ı cefa dedi ve melhuvfan-ı sitem-keşide ve yetiman-ı keysûnâ-demide var eml-i heftad reside sad hezar velvele u feryad ile giryekünân dad-hahan dâman u giribane dest-i tazallüm yetirirlerse ve keşan keşan mahkeme-i adl-i hakiki olan huzur-ı Rabbü'l-izzete getirirlerse malumdur ki hâl nice olur husema ki taleb-i hukuk ederler mukaddemat-ı ulum-ı akliye ve dakayı-ı mehazırat-ı fikriyeden naşi ucube-i مسکته ile sakit olmazlar ki kadı-ı zeki onları cerbeze ve kuvvet-i mubahise ile ilzam kıla ve kemakân mansıb-ı kazasında değil ki huvec ve aruz-ı batıla ve tertib-i mukaddemat-ı haile birle tahvif edip kâh ihanet-i şer' eyledi kâh küfür söyledi demekle iptal-i hak olunup kadı-ı şatır mağlata-ı hile-i şer' iye ile metalibe-i husamdan halas ola (Beyit) Gûşe-i rahat idi kabrin azabı olmasa * Hoş teferrüc-gâh idi mahşer hesabı olmasa *imdi Said Mehtedi ol kadıdır ki kazanın bu makule vertad-ı mühlake ve hatarat-ı müellimesini [dert vericisini] bile ve mülahaza ile istihlas-ı zimmet için ol tariki terk kıla ve Esadü'l-Saad ol sahib-i devlettir ki girdâb-ı ummân-ı kazaya düşmüş kadılardan birisi ümid-i halas ile hablu'l-metin ricaya teşebbüs etse onu sahil-i maksuduna ilete ve hazane-hane-i bi-bahane-i padişahiden ona def'-i zaruret-i beşeriye için vazife-i nazife ki filhakika hâcetmen-dân-ı âleme kasr etmiş ola ihsan ede ve hemîşe hâcat-ı nâmuradân etmekle ashab-ı saadet içre tayin-i has bula ol vezir-i âlem-girdir ki ser-mencuk-ı râyat-ı azimet ve iktidarı muvazi-i ser-ilm-i mihrdir nice vezir-i âsif Süleyman nezirdir ki mehce-i sancak vekarı muhâzî-i helal kubbe sipihrdir ilmü'l-yakin malumdur ki eğer ol vezir-i pakize tedbir benim andelib-i canım dam-gâh-i kazadan remide hatır olduğun bellidi be-her hâl gûşe-i bağçe-i sadaka-i sultanide cay-gâh ve aşiyana ve ab u dane erzânî kıldardı ve eğer derd-i bî-deva-yı kazadan hatır hasta olduğum reside-i mesâmi'-i kerem-kâripleri olaydı Darüşşifa-ı mekârim-i padişahiden izale-i emraz-ı fakr u faka edecek hubb-ı şifa-bahş-ı ataya ki kuraza-ı sim ulufe-i melfufadır ihsan ederdi (Beyit) Suç benimdir ki ona hâlimi arz eylemedim *Arzu-yı dil-i bî-çares nedir

⁹⁰ [Kalem buraya yetiştirdi ve baş kırıldı, yüce Allah'a sığınırım]

söylemedim *çünkü ibkâr tarafa izâr-ı efkâr ref burka hicap edip cevahir-i zahire-i maksut ve meramı manzuma-ı ser-rişte-i arz-ı hâl etti ve serâ-perde-i ismet hane-i derunda perveriş bulan nev-arusan-ı pakize cemal murat ârâste-i halli-i milli-i tazarru ve niyaz olup mahall-i zuhura yetti yani sayfa-ı kâfur-ı iltibas-ı kırtasa sandıka-i medaddan nükte-i rize rize amber-i temenniye perişan kıldı ve safha-i beyaz takrire dökülen nokta-i işkâl-ı tahrirden nükte-i mâ-fil' -zamir bilindi layık-ı devlet-i Kahire ve münasib-i saadet-i Bahire budur ki tasdik-i laf u güzâf çakerî ve icra-yı kaide-i bende perveri kılınıp bu ateşten kazada suhte hatır bende-i niyaz-mende şerbethane-i eltâf [168] şamiletü'l- etraflarından kâse-i ab-ı hayat iltifat mebzul kılına ta ki izdiham-ı emraz-ı muhtelif-e-i kazadan zayıf ve meysusu'l-ilaç olan dil-i dert-mend muhtac-ı kuvvet kuvvet-i hayat bula (Beyit) Anladı muradı dil-i Veysi-i zaifin * Baki ne deyim kavlamaya malum şerifin * (Münşeât-ı Veysi) (Nev-i sâlis hıfz-ı lisanda hıfz-ı aza ve hıfz-ı evkat ve hıfz-ı amal ve hıfz-ı ahval ve hıfz-ı hayat ve selamet-i afat ve setr-i esrar olduğun bildirir)

Ey aziz malum olsun ki ehl-i Allah demişlerdir samt efdal-ı ulumdur ve hikmet hayy-i kayyumdur Lisan-ı nutuk ise gönül samt eyler ve lisan samt eylese gönül hikmet söyler kelim fidda olsa samt altın olur nice natık nadim olur ve her samit salim olur samt-ı lisan elfazı terk etmektir ve samt-ı kalp itiraz ve îrazı terk etmektir Samt-ı kalp muris-i hayrettir ve hayret mucib-i varidat ve keşf-i lügattir arif samt eylese malik olur ve âşık samt eylese halik samt efdal-ı hısal-ı mümindir ve ekser afiyeti mütezammindir ve bilâ nutuk içinde müteayyindir Samt ile gönül gözü küşade olur ve akıl izdiyad ve rahat bulur hemen elbette lisanını zapt u rabt eyle ki onun isyan ve tuğyanı sair azadan eşedd-i vaizdir hemen elbette lisanını kayd ü bend eyle ki onun fesad ve adaveti cemî azadan azar ve e'amdır pes hıfz-ı lisan cümleden ehem ve elzemdir zira ki hıfz-ı lisanda hıfz-ı aza vardır nitekim haberde gelmiştir ki âdemoğlu sabaha dâhil oldukta cemî azası lisanına Allah için müstakim-i evvel derler zira ki eğer sen müstakim olursan biz dahi müstakim oluruz ve eğer sen men'uç olursan biz dahi ivicac buluruz derler pes nutuk lisanın aza-yı insana tevfik ve hızlan ile tesir-i belîği zahir ve nümâyandır nitekim bâlâda zikrolunan hadis-i kutsi dahi bu manaya delil ve burhandır ki ey âdem oğlu eğer yüreğinde bir berklik ve bedeninde bir zayıflık ve rızkında bir noksan buldunsa teyakkun ile ki mâlâyâni kelim söylemişsin ol kelamın tesirinden bu belâlara düşmüşsün ve hıfz-ı lisanda hıfz-ı evkat hem vardır zira ki insanın ekser tekellümü lügaviyyâttır [boş sözlerdir] ki cümlesi tazyî' -i evkattır (Şiir) Ve iza ma himmet bi'l-havz fi'l-bâ * Dall fâcial mekâneten tesbihen * Ve iğtinamu'l-

sukut hayır mine'l-nutuk ve in künte fi'l-kelamun fesihâ *⁹¹ ve hıfz-ı lisanda hıfz-ı amal dahi vardır zira ki çok söyleyen gafil elbette gıybet eder pes onun amal-i hasenatı a`dâsına gider nitekim bir arif demiştir ki eğer gıybet eylesem kendi validemin gıybetin ederdim ta kim hasenatım ona gide idi ve hıfz-ı lisanda hıfz-ı ahval dahi vardır zira ki lisan miftah-ı hazane-i irfandır pes kesret-i kelam ile gönül cevahir-i hikmetten hali kalır ve nâ-ehli indinde zayı olur ve hıfz-ı lisanda afat-ı dünyadan dahi selamet vardır nitekim denilmiştir ki ol kelamı lisana götürme ki ol mucib-i kesr-i insandır [169] zira ki bast-ı lisan fesad-ı şandır ve lisan kiminde arslandır ve samt ondan emn ü amandır ve hıfz-ı lisanda afat-ı ahiretten dahi selamet vardır nitekim hadis-i şerifte varit olmuştur ki nası yüzü üzere nara ilka etmez ilâ ki hassayid-i elsineleri eder pes hıfz-ı lisan selamet-i her dû cihandır ve sermaye-i ehl-i irfandır ve hısn-ı metin dil ü candır nitekim Hazret-i Davut aleyhisselamın huzuruna Lokman Hekim gelip * görmüştür ki onun yeddinde âhen-i polat mülayim bal mumu olup ondan halakat-ı sıgar mütedâhile ile bir sanat-ı acibe kılmıştır ve Lokman onun bu fiilinden taaccüp edip ol halakat-ı mensuha ne için olduğun sormak murat eyledikte Lokman'ın kalbinde olan hikmeti onu sual etmekten menetmiştir pes vaktaki ol halifetullah ol mucizesin tamam edip onu koyup Lokman'a hitap etmiştir ki bu zirh insan için hin-i muharebede bir metin kaledir ve Lokman Hekim ona demiştir ki benim bu samta ne dersin ki sual etmedim pes Hazret-i Davut aleyhisselam buyurmuştur ki samt bir hikmettir ki faili azdır ve dil ü can için hin-i muhavere de bir hısn-ı hasin-i mümtazdır Samt eden selim ve bî-bâktır ve zillet-i lisan eşedd-i helaktır eğer ketm edersen sırrın sururundur ve eğer ifşa edersen zarar ve sübûrundur sırrın esirindir ve sen emirisin eğer ifşa eyledinse sen onun esirisin söz var halk içinde söz var halk [boğaz] içinde her makamın bir makalı var ve her emrin bir mealı var

(Nev-i rabi taklil-i makal muris-i izz u ikbal ve müntec-i nil-i kemal ve mucib-i hıfz-ı ahval olduğun bildirir)

Ey aziz malum olsun ki ehl-i Allah demişlerdir ki lisanını zehebin gibi mahzun eyle ta kim nükte ile kalbin mahzun olmasın lisanını mahbus-ı leb ve dendan eyle ta kim seni mukayyid-i bend ü zindan etmesin eğer kelamı kalil ve samtı tevil edersen elbette satr ü selamet yoluna gidersen kişi kendi lisanı altında gizlenmiştir her ne kim lisana gelir ol

⁹¹ [Eğer batılın peşine düşmekle ilgilenmiyorsanız, onu teşbih ile değiştirin, eğer güzel konuşursanız sessizliği yakalamak konuşmaktan daha iyidir]

söz ziyana gelir İnsanın belası lisanından olur (Beyit) Bağla ey hakkı dehanın hâmuş ol misl-i sadef * kim ziyanındır zebanın hasm-ı candır şüphesiz nice lağv sahibine noksandır ve nice lisan sahibine düşmandır meclis emanettir ve nakl-i meclis hıyanettir salah-ı insan habs-i lisan ve bezl-i ihsandır evvela fikir eyle badehu söyle lisan-ı akil kalbinde olur ve kalb-i ahmak feminde olur hakkı söyle ganimet bulasın ve batıldan sükût eyle emin olasın her insan lisanıyla muaheze olunur ve ketm-i esrar ile her murat alınır nitekim bir gece hâl-i dilince bir bülbül bir gülşende bir şahinşaha feryat ile sual etmiştir ki nedendir ki sen ve ben kuş nevinden iken senin yerin yedd-i sultan benim yerim hâr-ı gülistan olmuştur sen güzel keklük yürek ve bükürken ekl edersin ve her tayrı sayd edip murat alırsın ve sultan indinde kadr ü kıymet bulursun ve sultan-ı tuyur olursun ve ben her gece feryat ve ahla ta seher-gâh küşad-ı gonca-ı gülü beklerim ben uyumadıkça ol açılmaz [170] uyanırım ki gül açılmış ben onun açıldığı göremem bir kere muradıma eremem bî-murat olup har-ı zara içinde zar zar ağlarım kanlar yutup yüreğim dağlarım pes şahin onun cevabın şahane vermiştir ki ben bin murat alırım ve birini söylemem sen ise bir murat almazdan bin söylersin onun için bî-murat kalıp ah eylersin (Beyit) Sükût eyle hakkı ki samt içre var * Nice bin lisan ü nice bin beyan * hayr-ı kelim lafzı kasir ve mefhumu kesir olandır ve nice sükût eblağ-ı kelimdir nice kelim emsal-i sihamdır nice insanı helak eden lisanıdır nice nimeti selbeden kelimdir zillet-i lisan zillet-i kademden azimdir ve cerh-i lisan cerh-i sinandan elimdir ol samt ki sana selamet ve vekardır ol sözünden hayırlıdır ki nedamet ve âr verir hıfz-ı lisan re's-i imandır kelim ile envar zikr-i Allah gönülden zail olur pes kesret-i kelim ile gönül muzlim kalır tûbâ ona kim lisanına malik ve her hâlde şakirttir arif ki ehl-i hâl olur onun lisanı lal olur (Beyit) Hakkı bahsetme o zat-ı paktır *Hayrete var kim yoğ [yok] anda encas * lisanın hıfz eden nefesine ikram eder sırrını ketm eden ruhuna ihtiram eder sadr-ı arif sandık-ı sırdır samt-ı cahil kendi bî-setrdil diline malik olmayanın işi nedemdir ve iki lisanın biri dahi kalemdir lisanın hıfz eden emin olur ve hikmetle nutk eden izzet bulur nâsa bildiklerin söyle bilmediklerin söyleme onları kendine ve ehl-i irfana bâr-ı giran eyleme beden ve lisanınla nâsa mukârin ol ve dil ü canınla onlara mübâyin ol (Beyit) Ziya-yı şemsi hafâfiş neyler ey hakkı * Bu sırr-ı vahdeti kesrette etme hiç ifşa * bilmem demek nısf-ı ameldir uyub örtmek tamam-ı hilmidir Lâ edri lafzını terk etmek ceng ve cidal semtine gitmektir akıl her bildiğin halka nâkil olmaz tekzip olunacak kelamı halka söyleme ve her bildiğin hikmeti izhar eyleme (Beyit) Gönül sakın şeker ezme dehan-ı rencura [hastaya] * Güneş cemalini beyhude

söyleme köre* avret ve abdına keşf-i raz eden onlara abd olup niyaz eder sırrını halka ifşa eden nefsinin azaba ilka eder fakrını halka izhar eden kadrini bî-itibar eder malınla sahî ol diriğ eyleme sırrınla behil ol sakın söyleme malına behil olan zelil olur sırrına behil olan celil olur kendi sırrını hıfz etmeyen ahmaktır ol senin sırrını saklamayacağı muhakkaktır bir sırrını keşfedene bir dahi söyleme kendiyi bilmezler içinde kendini zelil eyleme (Beyit) Heman sır sakla olsun ser selamet * Ki kalbi safi pür esrar olandır * Vâkıf-ı esrar olmayana * hetk estar eyleme herkesin her sualine cevap söyleme sakın kimseye sû'-i hitap etmeyesin ta kim hergiz bed-cevap işitmeyesin sakın cahile akli yetmediği hikmeti söyleme kim seni tekzip eylesin zira ki hikmetin senin üzerinde hakkı vardır ve hakkı budur ki onu nâ ehlinden hıfz edesin ta ki kim zayi olmasın (Beyit) Haberdar isen esrar-ı ezelden hakkı * Sakla sırrı deme her bir habere toy etme * nitekim haberde gelmiştir ki inciye efvah-ı gülaba [171] atmayasız ve cevahiri a'nâk-ı hanazire asmayasız zira ki hikmet inci ve cevahirden gökçektir ve onu inkâr eden kelb ve hanazirden alçaktır sırrı sadrına sığmayan emin olmaz ve kezaş olan hergiz hayır görmez insan bir nesneyi ketm etmez ilâ ki safha-ı veçhinde görünür ve feletat lisanından bilinir eğer nutkun fidda olursa da samtın altın olur (Marifetname İbrahim Hakkı)

Malum ola ki mülk ü saltanat manasına olan devlet bir nevi ayin üzere içtima-ı beşeriyeden ibarettir esrar-ı tabâyi eşyaya vâkıf hikmet-i nazariye ve ameliye dakayıkına arif olan muhakkıklar dediler ki insanın içtima-ı hâli infıradı hâline mümasil ve ekser umurda birbirine muvafık ve muadil ettiği im'ân-ı nazar ile hadd-ı bedahete vasıl olmuştur nazm-ı celil (ve halaknaküm etvara)⁹² da bu manaya ima vardır demişlerdir insanın ömr-i tabiisi üç mertebe üzere takdir olunur sinn-i nümüvv ve sinn-i vukuf ve sinn-i inhitat lakin kuvvet ve zaaf terkip sebebiyle tefavüt üzere olup şahs-ı zayıf e'l-beniye'nin sinn-i inhitatı kaviü'l-terkip olan kimesneden mukaddem ola gelmiştir pes insanın devletten ibaret olan içtima-ı hâli dahi üç mertebe üzeredir zaman-ı nümüvv zaman-ı vukuf ve zaman-ı inhitat bu üç mertebe kezaş tefavüt üzeredir ol ecilden selefte bazı cemiyetler çok geçmeyip zaman-ı inhitata vardı ve nicesi afete uğrayan yiğitler gibi sû'-ı tedbir-i afeti ile zaman-ı vukufta gitti ve bazısı bu Devlet-i Aliye gibi kaviü'l-bünyan rasihü'l-erkân olmakla imtidad bulup zaman-ı vukufu geç geçti ve bu ezmine-i sülsenin gerek infırat ve gerek içtimaında alametleri vardır tedbir-i umur-ı cumhura mübaşir olan

⁹² [Ve sizi aşama aşama yarattık]

mühre-i müdebbirîn bilip ıslah-ı mizaç vesair ilac-ı tedbirinde ona göre amel ederler nite ki muâlece-i cismaniye ve ruhaniyede kaide-i külliye'dir ve ilâ sû'-ı tedbir etmiş olurlar zira şeyh-i faniye olan ilaç sabiye el vermez ve aksi dahi müfit olmaz nite ki tafsilatı gelse gerektir ve heykel-i mahsus-ı insanı anasır-ı erbaa tabâyiinde olan ahlât-ı erbaadan telif ve terkip olunup havas ve kavi vasıtasıyla zemam-ı tedbir ve tasarruf-ı nefis-i natıkanın kefi kifayetine verildiği gibi heyet-i içtimaiye-i beşeriye dahi erkân-ı erbaadan telif ve terkip olunup havas ve kuvâya nazir olan ayan-ı devlet vesatâtı ile e'l-cam-ı tedbir ve tasarruf-ı nefis-i natıka makamında olan sultan-ı alişanın dest-i hükmüne vabeste kılınmasıdır erkân-ı erbaa dediğimiz ulema ve asker ve tüccar ve reayadır zümre-i ulema bedende hilt-ı Mahmut olan deme mümasil olup kalp ki memba-ı ruh-ı hayvanidir ve ruh-ı hayvani bir cevher-i latiftir ki gayet letafetinden bedende bizzat cereyan edemeyip dem onu hâmil olup uruktan etraf-ı a'mak-ı bedene götürüp cümle aza ve cevahiye isal eder lacerem beden onunla hayat bulup müntefi' olduğu gibi ulema-ı şeriat ve hakikat dahi ruh-ı hayvani mesabesinde olan ilm-i şerifi mebdâ-ı feyyazdan bizzat veya bilvasıta hâmil [172] olup etraf-ı beden makamında olan ümmîlere ve avama eriştirir [eriştirir] beden dahi ruh-ı hayvaniden müntefi' olduğu gibi onlar dahi ilimden müntefi' olurlar ve ruh-ı hayvani kıyam-ı bedene sebep olduğu gibi ilim dahi devam-ı cemiyete sebeptir ve asker balgam makamında ve tüccar safraya ve reaya sevdaya müşabihdir ki tabiatı türâbî ve süfladır bu ahlât-ı erbaa kesir ve inkisar ile birbirinden müntefi' olup mizac-ı beden sıhhat bulduğu gibi esnaf-ı erbaa bittabi medeni olmak hasebiyle biri birinden müntefi' olup nizam-ı cemiyet ve mizaç-ı devlet sıhhat bulmuştur ve bu ahlât-ı erbaa itidal üzere olmak vaciptir ta ki mizac-ı beden muhtel olmaya eğer kemiyet veya keyfiyet cihetinden biri redaet peyda edip fasit veya galip olursa ihraç ve teskin ile tedarik lazım gelir pes reaya ki sevda makamındadır tıp ve teşrihte sabittir ki taam hazmından sonra biraz zaman mideye gıda varit olmasa tuhal biraz sevda döküp boş kalmasın ve bazı halele müeddî olmasın diye tedarik ettiği gibi mide makamında olan hazine-i amireye dahi gıda mesabesinde olan mal varit olmayıp tehi kaldıkta reaya fukarası emval döküp her bar hazineyi boş koymayıp tedarik üzere olurlar ama onlar makhur ve münkesir olup kâr u kespten kaldıkta bu tedarik müyesser olmayıp hazine boş kalır ol ecilden selatin-i selef reayayı zulmeden himâyet edip kasabat ve kuranın harap olmasına ve reayadan biri şehir gelip sakin olup ziraat ve hirâsetten kalmasına rıza vermezler idi ve bedende sevda galip oldukça vesvese ve malihülya misillü emraz-ı yabise zuhur edip hayalât ve sihir ruhu zayıf

ve bedeni nahif ettiği gibi vüsat-ı hâl ve tereffüh-i reaya itidalden birun olsa bir yere cemiyetleri ve niza ve kavgaları zuhur edip tekâlifte hükemâ serkeşlik ederler ve lakin rükn-i sevdanın kendi tabiatında tagayyür ve taaffünü nadir ve ekseriya fesadı huld-ı ahir ihtirâkından sadır olup emraz sûduya değme hâlde mühlik olmadığı gibi reayadan memlekete zarar mutasavver değildir kâhice teheyyüç ve feveranla sıyyah ve hezeyanları olursa indifai asandır tüccar ki safra makamındadır huld-ı safranın itidalinde letaif-i keymûsun inhizamı kesaif ve eskalin indifai hizmeti mecra-yı tabii üzere olmakla beden afiyet ile hoş-hâl olduğu gibi tüccarın itidal-i hâli mesâlihın nizamına ve ahz ü ita ve muamelatın devamına ve melâbis ve mutâ'imın vefretiyle nizam ve refah cemiyete sebeptir kaçan ki [ne zaman ki] safra redi ve müteaffin veya hadd-i itidalden mütecaviz ve galip olsa bedende hummiyyât redîe ve sufreten beşere ihdas eder kezalik tüccar ve ağniyaya zarar ve inkisar erişse veyahut muhtekir ve merâyi tama'lar gibi ketm-i hukuk ve haps-i füzul ile dünya-perestler ifrat ile itidalden udûl etseler hummâ-yı fakr ü mecaât ile halk-ı âlem zebun ve kemûdet iflas ile cemal-i memleket diğer-gûn olur ve asker ki balgama müşabih ve muadildir balgamın bedende lüzumu ve nef'i ve kesretinin zararı ve tuğyanı kederi nice ise askerin dahi öylecedir sıhhat-i beden nice ahlâtın itidaline mevkuftur ise nizam-ı cemiyet dahi esnaf-ı [173] erbaanın itidaline menûttur eğerçi tarafeyne dahi itidal-i hakiki mutasavver değildir lakin kesir ve inkisar bir mertebe hadden efsun olmaya ki arz-ı mizaçtan çıkmakla sıhate hâlel gelmeye kaçan insan sinn-i vukufu tecavüz eylese bürudet ve rutubet ki balgam hilkatı ve pırlık tabiatıdır lacerem ol sinde balgam galip olup hükmünü icra eder her bar ihraç ve teskin olundukça tabiat-gir ve tevlit etmek üzeredir vesair ahlât dahi ona munkalip olmağa meyildedir kezalik zaman-ı vukuftan sonra her devletin askeri ziyade ola gelmiştir ne miktar yoklanıp zapt ve tahrir olunur ise dahi halk bittabi askerliğe meyledip hiç olmaz ise kisve ve kıyafette taklit ile gittikçe çoğalmaktadır imdi ol sinde olan kimesne balgamı bil-küllüye mağlup edip mağlubiyeti hâlinde turgürmeğe [tükürmeye] say etmesi abestir belki ol hâlde evvela ne münasip budur ki balgamın zararsız galebesi mertebesine razı ola çün ahlât-ı erbaa dört sınıfa müşabih olup nefsi-i natika sultan ve kuvvet-i akile vezir ve müdrike müftü makamındadır ve bedende muidd-i hazine ve kuvvet-i zaika sarraf ve vezân ve cazibe muhassıllar ve maske-i hazinedarlar ve kuvvet-i hazma-i defter-dâran ve kitap ve kuvvâ-yı diğer sair zabıtlere nazir düşüp mideye varit olan gıda kuvvâ-yı mezkûre tasarrufla mahalline tevzi ve taksim olunup beden gıdalandığı gibi cümle esnaf dahi hazineden bizzat ya bilvasıta müntefi'

olup geçinir kaçan ki zikrolunan kuvvetler itidal üzere olmayıp birine zaaf veya fütur gele mizaç muhtel olduğu gibi tavâif-i mezbure hıyanet ve fesat üzere olursa mizac-ı devlete zaaf ve fütur gelir ve zaman-ı vukuf ahirlerine değin bu kuvvetleri kavidir sonra tedriç ile fütur gelip hazım amelinde kusur zuhur eder çün her sınıfın temeddün ve içtimai hâlinde merâtib-i imar ve etvarı vahit bi'l-şahs insanının merâtib-i imar ve etvarına muvafık olup her insanlık sinn-i nümüvv ve sinn-i vukuf ve sinn-i inhitatı gibi her devletin ve cemiyetin etvar-ı sülüsesi olduğu malum oldu (hafı olmaya ki) etvar-ı sülüsedan her birinin mukteziyatı tavr-ı ahir melzûmatına mugayirdir (Mesela) insan hâl-i sigarda peder ve mader terbiyelerine muhtaç olduğu gibi her devletin kıyam ve zuhuru taassup ve teavün ricadır badehu herkes amal-i fikir ve rey ile esbab-ı maaşa destres bulduğu gibi her devletin nizamı dahi kanun-i adl ile celp olunan hazain ve emval ile müntazimü'l-hâl olur ve her nisan sinn-i nümüvvde niçe [nice] terakkiden hali olmazsa her bir devletin evâili evsatına karip zamana değin mal ve rical ve şevket ü ikbal cihetinden yevmen-fe-yevmen neşv ü nemadadır her şahsın sinn-i vukufunda kemalin bulup nice bir hâl üzere durursa her cemiyet evâsıtında zaman-ı medit ber-kararda olur ve bir vefk (hayrû'l-umuri evsatuha) hakka kail ve adle mail-i mülûk her devlette bu hilale düşer ve her insan sinn-i vukuftan geçip sinn-i inhitata vardıkta havas ve kavi tenezzüle âgaz edip gittikçe [174] zaaf-ı piri nice galip olursa her kavmin içtimai hâli evâsıttan evâhir-i mevvarince zaman-ı inhitatta tamam bu minval üzere olur yani menşe-i havas ve kavi olan hararet rutubet-i garizeye noksana teveccüh etmekle zaaf-ı hazım ve kusur-ı tağdiye-i bedenden anasına ve vehn ve kuvvâya fütur geldiği gibi hararet ve rutubet-i aziziye makamında olan vükelayı devlet vesair kuvvâ-yı bedeniye müşabih olan erkân ve hademe-i saltanat tagayyür-i keyfiyet cihetinden noksana yüz tutmakla kusur-ı rey ve sû'-i tedbirden ahlât-ı erbaaya teşbih olunan esnaf-ı çar-gânenin hâli muhtel olup redeat-ı keyfiyet tezayüdü şiddet-i ihtilale illet gelmiştir ve her şahsın alamet-i şeyhûatı saç ve sakal aklığı olduğu gibi heyet-i itimaiyede ziynet zuhuru nişane-i inhitattır zaman-ı vukuf inkızâsından sonra ziynet ve refahiyete itina-ı asara ziyade ve vaz-ı kadim mahcur olup herkes tevsî-i daire-i şan ve unvan etmeye başlar ve gittikçe evâsıt-ı nâs mesken ve libasında vüzeraya belki mülûka müşareket rütbesine karip olup infirat ve içtimain masrafı artıp gittikçe tezayüt bulmaktan hali olmaz ve artıkça zevk u rahat örf ü âdet olmakla rical-i harp huzur-ı hazarî keder-i safer üzerine tercih ederek müstelzim-i enva-ı misket olan mücahedeyi haraset ve

himâyette kusur eder eğerçi (li külli ecelin kitâb)⁹³ fehvasınca her zuhur ve inkızâ mahkeme-i ezel ve âzalda faza ve imza olunmuştur lakin ayet-i kerime-i (yemhullâhü mâ yeşâü ve yüsbit)⁹⁴ mifâdı üzere kaza-i muallak sabittir pes bu takdirce her cemiyet zaman-ı inhitat-ı nihayetine varmak lazım olmayıp belki tenavül-i semm eylese [zehir eylese] kabl-ı hulul el-ecele gir ve eceli ile olduğu gibi selefte kanun-i adli amalde ihmal edip cevri meslekine giden ashab-ı devletin şevketleri karin-i zeval olduğu malumdur ve her şahsın ki sinn-i inhitatı nihayete varınca selametle bekasına iradet-i aliye-i ilahiye taalluk eylese ol şahsı bi' n-nefse hıfz-ı sıhhat esbabına mühtedi veyahut bir tabib-i hâzikin tedbirine mukarin kıldığı gibi bir devletin gayet inhitata bülûğu murad-ı Allah olmak dahi mülûkte rüşd ü sedad veya bir tabib-i hâzik makamında hüsn-i tedbir ashabı vükelaya iktirân ve isnattır ve her devlet bekasının şartı siyasettir bu dahi ya akli ola hikmet-i ameliyeden bir kısım olan ilm-i siyaset-i mülûk gibi ya şeri ola kitab-ı Allah ve sünnet-i Rasullah'ta varit olan ahkâm-ı ilahiye gibi siyaset-i şeriye siyaset-i akliyeden muğnî olmakla mülûk-i İslamiye'ye desturü'l-ameldir her padişah-ı dil-âgâh ve vezir sahib-i intibah ki onunla amel oldu teyid-i ilahi ile mensur olup saadet-i dâreyne vusul buldu miyar-ı şer ve adle itibar etmeyip dâye-i nefis ile zulüm ve heva vü hevese ittibâ edenlere gayret-i ilahiye zuhuru ile mücazat ola gelmiştir mülûk-i küffarın beka-i devletleri medar-ı siyaset-i akliyelerine itibarlarıdır dünya küfür ile yıkılmaz zulüm ile yıkılır dedikleri bundan neşet etmiştir ve her vaz [175] ve hareketine daire-i kavânin-i şer' u akıldan hariç ola lâbed zeval ve ihtilale müeddî ola gelmiştir bu fasılda bu mahalle gelince zikrolunan fevâid-i hâci halife akvalinden müntahap kelimattır bazı fevâid ile temziç ve siyak-ı diğer üzere tertip ve tahrir olunmuştur (Naima Tarihi)

(Kitab-ı Evvelin İkinci Faslı Sükkân-ı Beriye ve Kabâil-i Vahşiyenin Ahval ve Asar ve Evzâ' ve Etvarı Beyanını Mütezammın Olup Bu Faslı Dahi Füsul-ı Kesire ve Usul-i Adideyi Muhtevi ve Her Biri Tavâif-i Mezburenin Ahval-i Mahsusasından Bir Emrin Beyanını Havidir)

(Fasl-ı Evvel)

Malum ola ki mamure-i rub'-ı meskûnda ikamet ve içtima eden tavâif-i ümem ve efradını adamın hâl ve şanlarının ihtilafı tedbir-i emr-i maaş ve tahsil mâye-i intiaşta salık

⁹³ ["Her ecel için bir yazı vardır"] (Elmalılı, 13/38, s. 253)

⁹⁴ ["Allah dilediğini bırakır"] (Elmalılı, 13/39, s. 253)

oldukları mezâhib ve mesâlik ihtilafına menût ve merbut olup ma'kil ve müşârebde ve mesâkin ve melâbiste evza' ve etvar-ı muhtelifeleri taleb-i akvât ve erzakta tevessül ettikleri esbab-ı iktisaba tabidir zira veçh arzdan efrad-ı beşerin ale'l-infirat tahsil-i maaşta kuvvet ve kudretleri kasır olup ebna-yı cinsiyle teavüne muhtaç olmakla mamure-i âlemde alâ vechü'l-içtima sükûn ve ikametlerini mucip olup ve esbab-ı kesb-i maaşta tabakat-ı nâs müteaddit ve muhtelif olmakla her tâifede emr-i taayyüşte salik olduğu mesleğin muktezasını icraya mecbul olmuştur [yaratılışından olmuştur] ve havâic-i zaruriye tahsili sairinden ehem ve akdem olup ve tarik-i husulü zurû' ve duru'a mahsur ve ehl-i badiyenin vücûh-i maaştan kısmeti bu iki emrin birine maksur olmakla [sınırlı olmakla] beriye ve badiyede sükûn ve ikametlerini icap etmiştir zira ashab-ı zurû' ve duru'un kesb-i maaşta tevessül ettikleri a'malin husulü ziraat ve hirâsete salih arazi-i mümbiteye ve ra'y-ı mevâşîye layık otlulu sulu meralara muhtaç olup mecma'-ı inam ve mahall-i ziham olan bilâd ve emsârda onların mesâlihine kâfi mezâri ve arazi mevcut olmamakla erbab-ı zurû' ve duru' ikamet-i havâic-i maaş ve tekmil-i mâye-i intiaş için bi'z-zarure deşt-i sahra ve medayin ve karaya münteşir olup beriye ve badiyeyi mekarr ve mesva [karargâh ve yeri] ve mesken ve mevâ ittihaz eylediler bu tâife ehl-i badiyedir ki emr-i maaşta mekseb ve meslekleri muktezası üzere hülâsa-ı kesp u kârları kadar hâcete maksur ve sedd-i ramak mertebesine mahsurdur * ama ehl-i badiyenin emr-i taayyüşte zaruret ve müzayakaları defolup kesp u kârlarında kadr-i hâcetten fazla emvale nail ve servet ve gınaya vasıl olduklarında tahsil-i maaşta ribh ve inattan salim ve rahat ve huzura azim olup temhid-i esbab-ı ıyş ü sefaya ikdam ve tertib-i levazım-ı yeser ve gınaya ihtimam eylerler şöyle ki et'ime ve ağdiyelerini tevfire himmet [176] ve tabh ve terbiyede kemal-i dikkat edip tahsin-i nüfus ve iyal için inşa-yı müdün ve emsâr ve tevsi-i buyût ve menâzile sarf-ı dirhem ü dinar ederler miknet ve kudretleri mezid oldukça ma'kil ve müşârebde ve mesâkin ve melâbiste himmetleri meblağ-ı kemale bâliğ olup tevfir-i et'ime-i nefise ve tedbir-i ağdiye-i lezizede teşmir-i sak-ı ikdam ve harir ve diba ve atlas ve kemhadan mesnu' elbise-i fahire nescinde şedd-i nitak-ı ihtimam eyleyip sütun-ı mevzun ve ruham-ı simgûn ile ahşab-ı gûnâgûnden mamul kusur-ı aliye ve menâzil-i refi'a bina ederler ve servet ve gınaları derece-i ulyâ-yı kemale baliğ oldukça istifa-yı huzûzat-ı nefsaniyede terakki edip resm-i evza'-ı binada mahir ve tarh-ı ebniyede mahareti zahir üstatların içtimayıyla hilel-i riyazda vaki hıyaza icra-yı ab-ı revan ve dahil-i kusur ve surûhta fiskiye ve şadırvanlar inşa eylerler * hülâsa-i kelim ashâb-ı servet ve

yesarın miknet ve kudretleri vâsi oldukça melbûsat ve mefruşatta ve evâni ve zuruf vesair menafi buyûtte kadr-i hâcetten fazla ve havâic-i asliyeden ziyade âlât ve edevât-ı kesire ittihaz ederler * ve dahi deşt ü sahrada sakin olan kabâil ve aşâire beynü'l-ümem bedevî ıtlak olunduğu gibi ehl-i emsâr ve büldâna Hazarî ismi ıtlak olunup lakin bedeviler ziraat ve hirâset ile ya gırasat ve felahat ile yahut kıyam-ı hizmet ibil ve ganem ile emr-i maaşta kadr-i hâcete iktisar edip Hazarîler servet ve gına ile ratç ve inadın salim ve elvan-ı ni'am aman ile muğtenim ve mütgımlardır ve ehl-i emsârın dahi mekâsib-i maaşta hâl u şanları muhtelif olup bazıları hırfet ve sanat ile ve bazıları dahi vücuh-ı ticaret ile istifa-yı âmal ve tahsil-i emval edip alâ ey hâl-i mekâsib maaşiyeleri ehl-i badiyeden enfa' ve inmâ ve efdal ve evladır zira ehl-i emsârın dest-mâyeten vüsat ve sermaye-i servetleri havâic-i asliye ve mesâlih-i zaruriyelerinden evfer ve fayda ve aideleri ekser olmakla ehl-i emsâr tena'um ve tereffühte ehl-i badiyeyi sebak ve takaddüm etmişlerdir bu ana gelince bedevi ile hazarînin ahvaline müteallik zikrolunan takrir ve tahkikten zahir oldu ki sükkân-ı beriye ile ehl-i emsârın mevâtın ve mesâkinde vesair hususlarda evzâ ve etvarlarının ihtilafı vücuh-ı kesb-i maaşta ihtilaflarından naşi emr-i zaruri olup tavâif-i beni âdemin bedevi ile hazariye taksim ve tefrikini icap eyledi

(Fasl-ı Sâni * Fasl-ı Sâninin İkinci Faslı Sükkân-ı Beriye Ve Ehl-i Badiyeden Kabâil-i Arap'ın Evzâ ve Etvarı ve Ahval ve Asarı Emr-i Tabii Olduğu Beyanındadır)

Bundan akdem zikrolunan fasılda takdim olunduğu üzere ehl-i badiye esbab-ı kesb-i maaştan kıvam-ı beden-i insanda vücudu lazım olan ağdiye-i tabiiye ve akvat-ı zaruriye tedarikiyle meşgul olup bazıları ziraat ve hirâsete kıyam ve bazıları dahi ra'y-ı ibil [177] ve ganeme ihtimam ile veçh-i maaşta kadr-i hâcete iktisar eyleyip min küllü'l-vücuh havâic-i zaruriyeden fazla zevâid ve menafi tedarikinde miknet ve kudretleri kasırdır ezcümle mesken ve menzilleri külfet-i ziynetten beri ve ecza ve edevât-ı ebniyeleri hüsn-i tertipten ari olup emr-i binada hararet-i şems ve havadan cisim ve bedenleri hıfz ve setr mertebesiyle iktifa ederler bazıları at kılından ve deve yününden mamul hayme ve hargâhlara nüzul edip ve bazıları haşeb ve şecerden ya tin ve hacerden masnû' terkip ve tertibi nâ-matbu menâzilde sakin olurlar ve bazıları dahi amak-ı suhurda vaki kehf ve garları mesken ve me'vâ ittihaz edip ebniye ve ahbiyeye kat'an rağbet etmezler kezalik et'ime ve ağdiyeleri dahi kadr-i hâcete maksur olup ve ağdiye-i nebatiye ve hayvaniyenin ekserini ıslah ve terbiyede tedbir-i yesir ile iktifa edip bazıları dahi kablü'l-ıslah nâpuhte ve ham iken tenavül ederler meğerki tabhına muhtaç olmakla fil cümle mess-i nar

ile bâdü'l-ilaç ekl ederler * ve dahi beriye ve badiyede ziraat ve felahat ile taayyüş edenlerin hâl u şanlarına vatanlarında karar-ı etraf ve eknafta geşt ü güzardan enseb ve evveli olmağın medar-ı maaşları olan ziraat ve hirâset emrine kıyam için deşt ve karada sükûn ve aram etmişlerdir ve tavâif-i ümemden tedbir-i maaşta ziraat ve felahat mesleğine salik olanlar canib-i garpta kabâil-i Berberiyeye ile taraf-ı şarkta bazı tavâif-i Rum ve Acem'dir ama ehl-i badiyeden ol tâife ki medar-ı maaşları ganem ve bakar makulesi hayvanatı ra'y ile temettü ve zevâid ve menafiyle taayyüşe maksur ola onların hâl u şanlarına seyr ü hareket sükûn ve ikametden enfa' ve ıslah olmakla ekser evkatta devab ve mevâşîlerini ab u havası hub ve çemen ve merası mergup arazi-i tabiyede geşt ü güzâr ile evkat-güzâr olurlar * lakin seyr ü hareketleri otlulu sahraları tecavüz etmeyip mâ-i vükeladan hali beriyelere gitmezler bu tâife hizmet-i şah ve ganeme kıyam etmeleriyle beynü'l-Arap onlara Şeviyeye tesmiye olunur tavâif-i mezkûre bazı kabâil-i Berberiyeye ile Türk ve Tatar ve Sakalibe cemaatleridir ama sükkân-ı badiyeden ol tâife ki medar-ı maaşları def'-i fakr u fakaye ve ra'y-ı cemel ve nâkaya maksur olup kifaf-ı taayyüşleri ilk menafi ve zevâidâne mahsur ola tahsil-i maaşta onların hâl u şanlarına etraf ve aktara nakil ve rihlet ve sayf ve şitada şenlikten baid mahallere seyr ü hareket münasiptir zira cemel ve nâkanın kıvam-ı hayatına etraf-ı karada vaki çeragâhların çemen ve güyahı kifayet etmeyip beriye ve badiyelerde nabit dirahet-ı mugaylan gibi dikenli eşcar eklene ve melâhatı galib-i ab-ı şûre tenavüle muhtaç olduğundan maada kuvâsında bürudet-i sermâye tahammül dahi olmamakla def'-i gaile-i zarar burd için fasl-ı şitada ömründen baid harareti şedit mefazelerde dûr ederler alelhusus devenin hin-i veladette vec' ve ızdırabı sair hayvandan es'ab [olup vakt-i netayiçte [178] teshhuna ihtiyacı eşed ve eğleb olmakla havası har kumsal mahallere harekete muzdarr olur ve ganem ve bakara mahsus meraların ashâbı dahi sârbanları mezra ve meralarına duhulden men ve zecr idi mütenebbih olmadıkları surette darp ve tedip ve tecrim ve tağrim olunmaları havfından bi'z-zarure ashâb-ı cemal-i beriye ve badiyede mesâlik-i baideye suluk edip arazi-i mübahaya şedd-i hizam-ı azimet ve icale-i licam nehzat ederler binaen âlâ haza ra'y-ı cemel ile taayyüşe mecbul olan tâife bilâd-i amire ve arazi-i mamurede sükûn ve karar etmeyip butûn-ı bevâdide şir-jeyan ve pil-deman gibi geşt ü güzâr etmeleriyle ehl-i emsâr ve karaya nispet ile bunlar hayvan-ı vahşi idadına mülhak olmuşlardır ve ümem-i âlemden bu tâife amme-i kabâil-i Arap ile mağrip diyarında bir beriye ve zunâta kavminden bir cemaat-i mahsusa olup ve taraf-ı şarkta İkrâd ve Tatar ve Türkmen aşiretleridir * lakin

tavâif-i mezkûreden kabâil-i Arap'ın mekseb ve maaşı ancak ra'y ile maksur olmakla tâife-i Arabân uzlet ve vahşet ve çöllerde seyr ü hareket cihetiyle sairlerine galiptir * ama diyar-ı garpta berberiyeye ve taraf-ı şarkta Türk ve Türkmen aşiretleri ganem ve bakar ile dahi taayyüş eyleyip kesp u kârları ra'y ile maksur olmamakla onların ekseri bilâd-ı mamureye karip deşt ve sahrada dahi sakin olurlar * işbu fasılda zikrolunan takririmizden zahir oldu ki kabâil-i Arap'ın beriye ve badiyelerde sükûn ve tavattunları mekseb ve maaşlarına tabi-i emr-i zaruri olup sebak kalem-i kaza ile vücûha-i maaştan vazife-i kısmetleri ruûs-ı cebal ve butûn-bevâdide ikametlerini icap eylemiş (Vellahü 'l-hallâku 'l-alim)⁹⁵ bu mahalde kitab-ı evvelin fasl-ı sânisinin ikinci faslı tamam olup hâlâ be-inayetüllah teâli fasl-ı sâninin üçüncü faslı beyanına sevk-i inan makal olundu

(Fasl-ı Sâlis * Bu Faslın Bedeviyet-i Hazariyetinden Akdem ve Esbak Olup Badiye Ümran) (Hazarinin Asıl ve Mededi Olduğun Beyan Eder)

Malum ola ki bundan akdem zikrolunan fasıllarda ashab-ı badiye ile sükkân-ı emsârın emr-i maaşta hâl ve şanlarını zikir ve beyan siyakında bedevilerin say ve himmetleri havâic-i zaruriye tahsiline maksur ve killet-i mal ile mevsuf olup ve hazari ve beldilerin nakdine-i himmetleri tereffüh ve tana'uma masruf ve min külü'l-vücuh vüsat-ı ıyş ve vefret-i maaş ile mevsuf oldukları tafzil ve tahkik olunmuş idi ve malumdur ki havâic-i zaruriye tedariki kadar hacetten fazla ve nisab-ı asliden ezyed olan huzûzat-ı nefsaniyeden akdem ve esbak olup umur-ı zaruriye sair-i metâlib-i kemaliyeye nispetle asıl ve esas menzilesinde vaki olmakla hazarilerin tavrı ve bedevilerin tavrına teferru' ve terettüp edip müdün ve emsârda âhad-ı nâsın içtima ve iktiranları etraf-ı bevâdide teferruk ve takallüplerinden muahhar itibar olunmuştur [179] Zira nev'-i beşerin unvan-ı ceride-i âmalı ve akdem-i amal ve ef'âli nefsu ıyalının hıfz-ı kıvam-ı hayatı için muhtaç oldukları emr-i zaruriye maksur ve mahsur olup me'kûl ve müşârebde melâbis ve mesâkinde kadr-i hacete vâfi bülğa-ı ıyşa kâfi nisab-ı asli tahsilinden sonra müştehiyât enfiste derecat-ı kemale ale't-tedriç terakkiye râgıb olurlar binaenaleyh haza bedevilere lazım gelen huşunet ve zaruret hazariyette hasıl olan rikkatten akdem olup butûn-ı bevâdide ve etraf ve nevahide ra'y-ı cemel ve nâkaya kıyam eden bedevilerin emr-i maaşta müzayakaları zail ve dest-mâye-i kâm-râniye vasıl oldukta sükûn ve rahata talip ve bilâd ve emsâra

⁹⁵ [Allah yaratıcıdır, her şeyi bilendir]

nüzule râgıb olup şeye'n fe-şeye'n huzûzat-ı nefsanîyelerini icraya say ederler şöyle ki zaruret-i maaş ile revîş-i cibal ve butûn-i tilâlde her biri zimam-ı nefesine malik ve azade-i kayd-ı hükkâm-ı memalik iken gaile-i müzayakadan tahlis-i geriban müyesser oldukta müdün ve emsârda ikamet ile emn ü huzura talip ve kendi ihtiyarlarıyla rakabe-i itaatlerin dest-i hükkâmâ teslime râgıb olurlar * ama emsâr ve büldânda sükûn ve ikamete meluf olan rical mademki beriye ve badiyede sükûn ve ikametlerini mucib-i zaruret-i mess etmeyip yahut sakin oldukları şehrin ahalisinden bir taksir zuhur etmedikçe hüsn-i ihtiyarlarıyla beriye ve badiyeye nakil ve irtihal etmezler ve bu müddeayı ispata vafi şahit kâfidir ki biz mamure-i rub'-ı meskûnda mevcut olan emsâr ve büldândan her beldenin ahalisinin evvel ve iptidasını ve menşe-i vücutlarını teftiş eylesek ekser sükkânını ol beldenin etrafında vaki olan deşt ve sahra ve nevahi ve kara ahalisinden buluruz kendileri yahut âbâ ve ecdatları bedevi ya kuravi iken zaruret-i maaş ve müzayaka-ı ıyştan bir tarik ile halas olup servet ve yesara vusul müyesser olmakla mevlidine karip beldeye nüzul ile bedeviyeti hazariyete tebdil ve sermaye-i emn ü rahatı tahsile faiz oldular * bundan sonra dahi malum ola ki bedevi ile hazariden her birinin emr-i maaş vesair hususta ahval ve etvarları dahi kendi cinslerine nispetle mütefâvit olup kabâilin bazıları kuvvet ve miknette kabile-i uhrâdan âzam ve emsâr ve büldân birbirlerine nazar ile vüsat ve vefret ahali ile muhtelifdir işbu fasl-ı sâliste zikrolunan mükeddemattan zahir oldu ki müdün ve emsârın ve sükkân ve ahalisinin asıl vücudu ve neşv ü nüması etrafında mevcut olan bevâdi ve karadan münşaiib olup beldilerin vüsat-ı ıyş u servet ve gınaya mikânetleri bedevilerin zaruret-i maaş ve killet-i mâye-i intiaşa mülazemetleriyle mesbuktur fasl-ı sâlis bu mahalde tamam olup hâlâ be-inayetullah teâli fasl-ı râbi beyanına şurû' olundu

(Fasıl * Fasl-ı Sâlisin Otuz Yedinci Faslı Ashab-ı Seyf Kalemin Mülk ve Devlette Bi-hasbü'l-Rütbe Rüchan ve Tefavütü Beyanındadır)

Malum ola ki seyf ü kalem mülk ve devlette tev'em ve nizam-ı saltanatta iki rükn-i akvemdir ki [180] mülûk ve selatin rabt-ı muâkîd umur ve nizam-ı mesâlih-i cumhura onunla tevessül ederler lakin mebâdî-i mülk ve devlette ve evâil-i zuhur-ı saltanatta seyfe ihtiyaç kaleminden eşed ve akva olup ashab-ı suyuf erbab-ı aklâmdan ziyade muteber olur zira tavr-ı evvelde seyf maûnette şerik olmakla metbu ve mahdum olup ve kalem ancak menfez-i hükm-i sultani olmakla tabi ve hadim mesabesinde kezalik bundan akdem bast u temhit olunduğu üzere evâhir-i mülk ü devlette zaaf-ı asabiyet ile kuva-yı meleke vehn ve hilel-darı olup istila-yı şîb ve herem ile mizac-ı devlet-i alil ve ehli kalil oldukta

dahi rical-i saltanat himaye-i devlet ve müdafaa-i a'dâda ashab-ı seyf ile istizhar ve istifsara muhtaç olmağın evvel emirde tiğ ve şemşir-i avn ve nasîr olduğu gibi intiha-yı kârda dahi merci ve masır olur bu takdirce evâil ve evâhir-i devlette seyf kaleme galip olup ashab-ı seyfîn cah ve nimet ve kadir ve menziletleri erbab-ı aklâmdan ekseru vâsi olur ama evâsıt-ı mülk ve saltanatta ashab-ı devlet muavenet-i seyften fi'l-cümle müstağni olup kalem-i seyf üzerine amir ve hâkim ve seyf ol vakitte hadim olur zira evâsıt-ı saltanatta mebâdî-i mülk ü devletin temhit ve teşyidi emri tamam olup müdafaa-i a'dâ ve galebe ve istila mukarrer olmakla meşâgil-i harp ve kıtaldan ferağ müyesser olmağın rical-i devletin hemm ve azmı ancak semerat-ı mülk ü devleti tahsile maksur ve izhar-ı merasim-i izz ü şevket ile fahr ü mübahata mahsurdur bu emrin husulü ise dest-yâri-i kalem çabuk rakama menût ve mevkuf olmakla onun hüküm ve tasarrufu menat-ı ahkâm ve merci-i hükkâm olup leyl ü nehar sâk-ı ikdam üzere kaim olur ama bu esnada seyf-i sârim pister-i neyamde nâim olup meğer bazı evkatta def-i gaile-i fitne ve sedd-i ferce için rakde-i istirahatden tembih ve teyakkuz ile ser ber-âverde-i zuhur ola bu takdirce evâsıt-ı mülk ü devlette erbab-ı aklâm-ı mezid-i izz ve rif'at ve cah ve servet ile ser-bülend ve mahrem-i harim-i devlet olup sultan-ı inama mezid-i takarrüp ve ihtisas ve tereddüt ve intisap ile ashab-ı suyufa sebk ve takaddüm ederler zira bu tavırda kalem-i vasati neseb-i vasitü'l-akd devlet ve tahsil-i menafi saltanat ve takdim-i mesâlih ümmete alet olup rüesa-yı cünüt ve ehl-i suyuf nazar-ı mülûkten dür ve daire-i kurptan mahcur belki bevâdir-i kahr-ı sultani ile havf ve haşyetten hali değıllerdir hatta hulefa-yı Abbasiye'den mensur halife Ebu Müslüm-i Horasani'yi dârü'l-hilafete kudüm ile emir ettikte Ebu Müslüm imtina edip ve itizarı mütezammın-ı halife-i müşarünileyhe tahrir ve irsal ettiği mektubun unvanında (ama bâd fa inehü memma hıfzinah min vesayu'l-Fürs ahvef ma yakunü'l-emrâ ezza sükkenet ad-dihma')⁹⁶ kelamı dahi bu manada varit olmuştur yani eda-yı merasim-i ubudiyetten sonra hükemâ-yı Fürs'ten menkul ve me'sûr olup sadr-ı an-sahayif sudurda mersum ve mahfuzumuz olan vesaya-yı celiledendir ki ümera ve rüesa-yı satvet-i mülkten [181] ziyade havf ve haşyetleri emvac-ı harp ve ga [kavga] sükûn bulup mülûk ve selatinin serir-i asayışte meşâgil-i harp u kıtaldan memun ilga ile olduğu vakittedir dedi Sünnetullah teali fi ibada

⁹⁶ [Prenslerin emirlerinden ezberlediğimiz şeye gelince, halkın arasında yaşarsa prenslerin ne olacağı korkusudur.]

(Fasıl * Fasıl-ı Sâlisin Kırk Birinci Faslı Evâhir-i Mülk ü Devlette Emtia-i Tüccara Hadden Ziyade Resm u Teklif Vaz Olunduğu Beyanındadır)

Malum ola ki bundan akdem zikrolunduğu üzere her mülk ü devletin ricali evâil-i zuhurunda tavr-ı bedevi üzere harekete mecbul olmakla kadr-i hâcet ve miktar-ı zaruret üzere tahsil-i kefafta kanaat edip külfet-i haşmete meyil ve gıbbet etmemeleriyle harç ve tefakları kalil ve hafif olur bu sebepten naşi dahl ve iratları harç ve sarflarına gereği gibi kifayet edip belki iratları masraflarına ez'âf-ı muzâ'af galip ve zait olur badehu giderek kendilerden esbak ol memalikte vaki olan rical-i devletin etvar ve evzâna taklit ve iktida edip ale't-tedriç me'kûl ve müşârebde ve melâbis ve merâkibde esbab-ı izz ü haşmete meyil ve rağbet ile yevmen-fe-yevmen harç ve sarfları kesir olur husûsen taht-nişin-i devlet olan mülûk ve selatinin hayl ve haşmi ve etbaa ve huddamı kesir olup havas ve mukarrebinin ve humat-ı devlet olan asâkir ve müstahfazinin nafaka ve ulufeleri tertip olunmakla harç ve masrafları dahl ve iratlarına galip olup emval-i mukarrere ve rüsum-ı mutada vefa etmekle fasıl-ı sabıkta zikir ve temhit olunduğu üzere reayanın vergeldikleri tekliflerini zamm-ı mal ile tevfir ve teksire muhtaç olurlar badehu giderek ale't-tedriç esbab-ı izz ü ihtişam ve mevâcib-i asker ve huddam kesir ve müzdad olup ve temadi-i eyyam ve imtidad-ı zaman ile gavâil-i hâile iktizasından naşi mizac-ı devlet muhtel olmağın etraf-ı baidede mevcut olan ummâl ve imnanın yedleri tahsil-i emvalden kâsır olmağın irat kalil ve masarif kesir olur bu surette rical-i devlet mutat ve meluf oldukları harç ve sarflarını tekmil ve havâiç ve mühimmat-ı saltanatı tetmim için nice rüsum-ı maliye ihdas ederler ezcümle sevk ve pazarda bey' ve şirâ eden tüccarın emtia ve esmanı üzerine hadden ziyade resm-i bağ ve gümrük namıyla bir miktar mal vaz ve zam edip kapılarda ve iskelelerde ol rüsumun tahsili için eminler ve didebanlar naspederler bundan sonra dahi giderek evâhir-i düvelde resm-i bağ ve gümrük dahi müzdad olarak bir hadde baliğ olur ki hadd-i itidali tecavüz edip tüccar ve reaya bir veçh ile edasına mütehammil olmamakla ticaret ve ziraattan feragat edip sevk ve bazar muattal ve nizam-ı devlet muhtel olur * nitekim devlet-i Abbasiye ve Ubeyd Bey'nin evâhirinde diyar-ı şarkta tüccar ve raiyet üzerine fevka'l-had tekâlif-i şakka tahmil olunup hatta mevsim-i hacda huccac-ı Müslimînden mübalağa ile emval-ı kesire [182] ahz olunurdu badehu mülûk-i ekrad-ı Eyyubiye'den Sultan Selahatin bin Eyyub mesned-nişin-i mülk ü devlet oldukça Abbasiye'nin ahz ettikleri rüsum-ı zaideyi bi'l-külliyeye ref' edip asar-ı hayır ve hasenat-ı kesire taviz eyledi * kezalik tavâif-i mülûk vaktinde diyar-ı Endülüs'te rüsum ve tekâlif

haddi tecavüz edip badehu mülûk-i Murabetin'den Yusuf bin Taşfin vaktinde ol bed' hadise ref' olundu *kezalik asrımızda diyar-ı Afrikaya'da vaki Cerid [Jerid] ülkesinde dahi bunların emsali tekâlîf-i şakka ile raiyet ve tüccar muaheze olunup badehu rüesa-yı bilâd ianetiyle mündefi oldu Vallahu latif be-ibadah

(Fasıl * Fasl-1 Sâlisin Kırk İkinci Faslı Mülûk ve Selatinin Ticarete Meyil ve Rağbetleri)
(Raiyete Muzır olup İrad-ı Mukarrerin Kesir ve Noksanına Bâis Olduğu Beyanındadır)

Malum ola ki fasl-1 sabıkta zikrolunduğu üzere rical-i devletin esbab-ı izz ü haşmete meyil ve rağbetleri sebebiyle harç ve sarfları kesir ve dahl ve iratları kalil olup rüsüm ve tekâlîften hasıl olan emval-i mukarrere masarif-i mu'tadaya kifayet etmekte be-her hâl mesâlih-i külliye ve cüzziyeyi tekmil için rüsüm-ı örfiyeyi tevfir ve teksire muhtaç olurlar şöyle ki gâhice sevk ve pazarda bey' ve şirâ olunan emval ve emtiadan ahz olunan rüsüm-ı kadime ile iktifa olunmayıp ecnas-ı emtia üzerine tahammülüne göre müceddeden bir miktar mal dahi zam ederler ve eğer zaman-ı sabıkta bir defa mal zam olunmuş ise şey-i yesir dahi zam edip ashabından talep ve tahsil ederler ve gâhice ummal ve mülteziminden ziyade intifa eden rical dahi muaheze ve musâdere olunup [yasaklanıp] edada mûmâtale ettiği surette darp ve hapis ile emval ve emlakı yedlerinden ahz ve nez' olunur ve gâhice dahi bazı düvelde ashab-ı ziraat ve erbab-ı ticaretin sermaye-i yesire ve bizaa-ı kalile ile tahsil ettikleri ribh ve menfaati görüp rical-i devlet dahi kendi mallarıyla ziraat ve ticarete tasaddî ederler ve fayda ve menfaatin killet ve kesreti sermayenin killet ve kesretine tabi olup ve ashab-ı devlet servet ve gınada min külü'l-vücuha tüccar ve raiyete galip olmakla kesb ve maaşta onlara müzahime ve müzayaka verirler şöyle ki arazi-i mâmûrede ziraat ve hirâset ve iktisab-ı behaim ve mevâşî ile imal-i raiyete iştiğal edip ve sevk ve pazarda bey' ve şirâ olunan emtia-ı saireye taarruz ile kesb ve ticaret ederler ve zu'mlarında meslek-i ticarete sulûk-i teksir irad-ı devlet ve idrar-ı cibâyet vesile olmakla bu kâr-ı nâbi-hemvârı irtikâp ederler mâhâzâ bu rey-i gayr-i sedid vücuh-ı adide ile tüccar ve reayaya muzır olup kesb ve maaşlarına hilel-i azim terettübüne bâis olur iptida zararı reayanın kesb ü kârda müzayakalarına bâis olup devab ve mevâşî vesair muhtaç oldukları eşyayı bey' ve şirâda aciz olurlar zira reayanın dest-mâye-i kesb [183] ve maaşları olan sermayeleri birbirine karip veya müsavi olmakla havâic-i asliye ve mesâlih-i لازمelerini tahsil ve tedarikte bazısı bazısına müzahime ettikte her biri yedinde mevcut olan mal ile ahirin iştiğal edeceği mertebe nesneyi haridar olup ziyadeye kadir olmamakla bi'l-külliye hırmanlarını icap eylemez ama rical-i devlet kesb ü kârda tüccar ve raiyete müşareket

ettikte onların emvali reayadan ez'âf-ı muzâ'af-ı kesir olmakla lazım ve mühim olan eşyayı bâliğan-mâ-belağ ashabından iştirâ edip tüccar ve raiyet havâic-i zaruriyelerini tahsil ve tedarikte aciz ve muzdarr olmakla mağmum ve mahzun olurlar bundan sonra dahi bazı düvelde kâh olur ki ashab-ı devlet tüccar ve raiyetin yedinde mevcut olan mahsul ve metadan şey'-i kesiri baha-yı rahis ve sümün-i yesir ile ahz ve gasp edip ve yedlerinde baki kalan mahsul ve mennâ'ın değeri baha ile iştirâsına dahi kimse rağbet etmekle raiyetin ahvali muhtel ve kesb ü kârları muattal olup ve dahi sanat-ı ticaret ile cem-i mala mutat olan bazı sudur-ı devlet iktiza eden masarif-i mühimmelerini rüyet için bey' ve şîrâ ile cem ve idhar ettikleri zer' ve harir ve asel ve sükker vesair mahzun olan eşyanın revacı vaktine muntazır olmayıp sümün mislinden ziyade baha ile reayaya bey'a mübâderet ederler onlar dahi yedlerinde mevcut olan sermayelerini taraf-ı devletten kendilere bey' olunan eşyanın sümünü olmak üzere ricaline verip ol eşya nice zaman sermaye yerine yedlerinde kalıp ondan gayri kesp ve ticaret edecek malları dahi olmamakla nefis u iyallerini infak ve iksada aciz olurlar akıbet sedd-i ramak ve def'-i zaruret için ziyade baha ile aldıkları eşyayı vakt-i kesatta baha-yı rahis ile bey'e arz edip zarar ve ziyan ve haybet ve hüsrana bâis olur ve eğer bu hâl müteaddit ve mütekerrir olup merreten bâde ahiri reaya bu makule teklif ile mecbur olursa sermayeleri bi'l-küllüye zayı olup ve fakr u faka ile zaruret ve müzayakaları haddi tecavüz ettikte ziraat ve hirâsetten ve sanat ve ticaretten kalıp rüsum ve tekâlifin kesr u noksanına müeddî olur zira hazine-i devlete ait olan emval-i emiriyenin ekseri tüccar ve reayanın say ve amelleriyle hasıl olup husûsen öşür ve baç ve gümrük makulesi rüsum-ı zaide vaz ve ihdas olundukta ekser menafi-i devlet raiyetten tahsil olunduğu zahir ve mükerrer olur bu surette tüccar ve reayaya sanat-ı ticarete rical-i devletin müşârekeleri ve yedlerinden baha-yı rahis ile ahz ve iştirâ ettikleri eşyayı kervanlara ziyade baha ile tahmil ve teklifleri reayayı intifadan meyus etmekle say ve amelden yedleri çekilip kâr u kesbden feragat ve ahir memlekete firar ve gybet etmekle onlardan hasıl ve hazineye vasil olan iradın muazzamı fevt olur * imdi bir memleketin hâkim ve valisi ihdas-ı ticaret ile cem ettiği nef' ve fayda ile reayadan cibâyette tahsil olunan iradın [184] mabeyni mukayese ettikte ribh-i ticaret mal-ı cibâyetten ekall-i kalil olduğu zahir olur eğer ticaretin zahirde nef' ve faydası kesir ise de lakin taraf-ı devletten bey' ve şîrâ ile ahz ve ita olunan eşyadan resm-i baç ve gümrük alınmayıp sair âhad-ı nâsın ticaretlerinde alınmakla yine bu veçh ile dahi miriye zar ve ziyan terettübüne bâis olur * ve dahi malum ola ki zaman-ı sabıkta mülûk-i Fûrs reaya

üzerine ancak ehl-i beyt devlet ve akarib-i saltanat olan ricali vali edip onların içinden dahi din ve fazl ve edep ve sehâ ve şecaat ile mevsuf olan ukalayı intihap ve ihtiyar ederler idi ve nasbettikleri velât ve hükemâ dahi reayaya adl ve ihsanla muamele etmek üzere tavsiye edip ve buldukları memleketlerde ittihaz-ı zay' a ve mezâri ile cirân memalike ızzar ve ticarete ısrar ile kaht ve galaya bâis olmaktan men ve tahzir ederler idi ve dahi Ubeyd ve memalik-i siyaset-i adile ile reayanın hayır ve sılahata sâ'î olmamakla Ubeyd ve esârayı menâsıb-ı devlette istihdam etmeyip bilcümle ahrar-ı ricale tefviz ve taklit ederler idi * ve dahi malum ola ki madde-i hazine-i devlet cibâyete ile hasıl olup cibâyetin kesret ve vefreti dahi tüccar ve reaya vesair ashab-ı emvale nazar-ı adl ile hüsn-i muameleden hasıl olur ki tüccar cevr ve taaddîden ve ırz ve mallarına taarruzdan emin ve salim olup saye-i adl mülkte emn ve refah üzere asayişleri mukarrer oldukta sadrları münşerih ve ümit ve emelleri münbesit ve münfesih olmakla tevfir-i emvale cid ü ihtimam ile say ederler ve dahi çok kere kesb ü ticarete mutat olan müteğallibenin bazıları buldukları memalike etraftan meclup ve varit olan mahsul ve metaı ashabından istediği baha ile cebren ahz ve iştirâ edip ve hin-i hâcette ol eşyayı taht-ı hükümünde olan reayaya ziyade baha ile bey' eder lakin etraftan gelen eşyayı noksan baha ile iştirânın zarar ve hucneti taht-ı hükümde olan reayaya ziyade baha ile tahmilden ehven olup bunun fesadı evvela galiptir ve ekseriya rical-i devletin kesb ü ticarete meyil ve rağbetleri dairelerine duhul ve takarrüp eden esnaftan bazılarının sevk ve tergibi ile hasıl olup buldukları sanat ve ticaretin nef' ve faydasını tezkir ile ashab-ı devleti itmâ' ederler şöyle ki taraf-ı devletten ol şahsa ziraat ve ticaret için def' ve ita olunan sermayeyi imal ile hasıl ettiği menfaat ve faydadan kendiyeye dahi bir hisse tayin ve takdir olunup müddet-i yesirede emval-i azime cemine vesile olmak hevesiyle kendi garaz ve ivazını tahsile tevessül eder husûsen ki emval-i devlet ile vaki olan ticarete resm-i baç ve gümrük dahi matlup olmamakla esra' -ı evkatta mal-ı azime destres olması zahir ve mukarrerdir lakin ol şahs-ı pelit fehmi etmez ki rical ve sudura kendi nef' -i kalili için sevk ettiği ticarete devlete raci maslahat-ı külliyyenin fevtine bâis olup sermaye-i hazine-i devlet ve dest-mâye-i nümâ-yı [185] saltanat olan zuafa-yı raiyetin kesb ü maaşta nizamları muhtel olmakla irad-ı mükerrerin kesr ve noksanına müeddî olur * imdi sudur-ı devlet bu makule-i muhil ve mekkârî dairelerine takrip etmeyip cibâyete-i emvale muzır olan say ve siâyetlerinde

îraz ve ihtiraz edeler Vallahu yelhemna rüşdu anfüsna ve yenfe'na'l-salihi amelena la rabb-i gayre⁹⁷ (İbn-i Haldun Sahib Efendi)

(Bedee-i Nizâmat-ı Askeriye)

Asker-i düşmanda nizam ve edevât-ı harbiyelerinde hüsn-i intizam cünud-ı ehl-i İslam'a mucib-i haşyet ve inhizam ve belki Maazallah Teâli müstevcib-i inkisar-ı beyze-i İslam olacağı nümâyân ve muhafaza-i havme-i İslam fariza-ı zimmet ümera-yı ehl-i iman olup bu ise mukabele-i bi'l-misle muhtaç ettiği aşikâr ve askerimizde olan perişani ve tekâsül düşmana mâni tekabül olduğu pedidar olduğundan askerleri gibi mürettep asker âdadı emr-i lazım ve esbab-ı mukabele bi'l-misli tedarik vacip ve mühim iken yukarıdan beri âverde-i maraz beyan ve iltizam-kerde-i hame-i şikeste zeban olan ahval-ı cünd-i bî-nizam icap-kerde-i tertip ve intizam olduğu muvafik fetva-yı ulema-yı ümmet ve mutabık-ı ârâ-yı ukala-yı erkân-ı devlet olup padişah-ı diyanet-penah bu emrin vücubuna vâkıf ve agâh olmakla derâhim-i meşrûa darb-ı sikke-i azimet ve masraf-ı mübaşeret tanzimine a'dâ-yı hazain niyet yürüyüp ancak Devlet-i Aliye'nin kadimi ocakları ahalisine sanayi-i harp ve kıtali talim ve bu veçh ile perişan-ı ecza-yı nüsha-i askeri nihade-i cendere tanzim olunsa murat hasıl ve lakin dirliklerinin ekserisi nâ-ehil elinde bulunduğundan tasviyesi nâ-kabil olmakla mecmuu birden ref'iyle erbabına tevcih ve kîse-i idare-i devlet bu suretle terfiye olunur ise gerçi heyula-yı maksud-ı sûr-pezir vücut olup ama geminin esamesi âbâ ve ecdadından kalmış ve gemiyi medar-ı maaş olmak için satın almış olduğundan bu kadar halkın birden meyusiyeti nâr ve akta rızıkla müptela-yı derd-i faka olacakları ve belki vesile-i mehâzir-i adide olması rûnümâ olup [ortaya çıkıp] müceddeden tertib-i cünud ve ketâibe [askerler ve askerler bölükleri] ve bunlara tedarik-i vezâyif ve revâtibe irad-ı devletin adem-i vefası hüveyda olmakla idare-i mâhud yeniden bir nev irat tedarikine mevkuf idüğü aşikâr olduğundan maada ifrağ-ı vesâil-i harbiyeden olan zahire ve mühimmat ve tertip olunacak ocaklara tedarik-i mevâcib ve tayinat-ı usul-i varidat-ı miriyeden başka senevî yirmi bin kîseden ziyade müceddeden irat tedarikine muhtaç idüğü derkenar olup ve seferler için vakt-i hizada cümle laakal yüz elli bin kîse akçe mevzu-ı hazine-i iddihar ve umur-ı seferiyeye sarf olunmak üzere **[186]** muhafazası nezd-i ashab-ı hazm ve ihtiyatta muhtar olduğundan evvela himmet-i kûh-endaz-ı

⁹⁷ [Allah bize kendimizi akıllı kılmamız ve amellerimize fayda sağlamamız için ilham eylesin, başka Rab yoktur.]

mülûkâne varidat-ı merkumayı tedarike masruf ve nazar-ı gayret-i şahane mebâliğ-i merkumayı mevzu-ı hazine-i iddihar etmeğe matuf olduğundan iptida hamrı tâ'sir arakı taktir edenlerden zecrû'ş-şaribeyn ikişer pare hamre ve der-i der-yare arakın beher kıyyesine tayin ve mahsusen zecriye emini nasbiyle cemî memalike irsal ummal ve ita olunan evâmîr-i aliyyede şurut ve kuyudu tebyin olunup memalik-i mahrûsada olan iğnamdan birer pare resim yapağı alınmak üzere bir mukataa dahi ihdas ve birer akçe alınarak fi'l-asıl resm-i penbe bir mukataa olup ashab-ı rehavet ve adem-i idareden naşi terk ve feragat etmiş iken penbenin be-her kıyyesinden birer pare ve rişteden ikişer pare alınmak üzere rûsum-ı penbe namıyla tanzim olunan mukataa için diyar-ı Osmaniye'ye emnen ib'as olunup cezire-i Mora'da hasıl olur İstaflıye tabir olunan üzümün kıyyesinden ikişer pare alınarak bir malikâne dahi icat ve dönüm-i duhan ile bidat-ı harir vesair muhaddis olan sagir ve kebir mukataat-ı cedide zemâyim irat kılınıp Anadolu eyaletinde olan mecmu' tımarlar masarif-i cihadiye için habl-ı nizam-ı cedide rabt ve mukataa-ı miriyeden faizi on kîseden ziyade olan mukataalar mahlul oldukça satılmayıp irad-ı cedide ithal ile refte refte bu makule irad-ı cedit mukataaları mütezayit ve fi'l-asıl memur olan defterdar-ı şakk-ı evvelin umur-ı asliyesinden maada irad-ı cedidi dahi idarede aczi derece-i istihaleye müsait olmakla e'âzım-ı rical-i devletten birinin kadri-terfi' ve irad-ı cedit defterdarlığı unvanıyla menşur itibarı tevki olunup umur-ı istikkanın bir şikkı ise amel-mandegân-ı rical-i devletten birine kayd-ı hayatla ihsan ve bu veçh ile namı mevzu-ı peygûle-i nisyan olan şikk-ı sâni defterdarlığı irad-ı cedide ilhak ve kâ-i Sat itibarı sülâf-ı saf nukutla irhâk olunup kırmızı üst kürküyle divana gitmek vesair uzmâ-yı devlet gibi yeddin çekerek [el çekerek] esbab-ı ihtişamı tekmil etmek hususuna ruhsat ve şikk-ı sânilik hâssı elli bin kuruşa iblağla re'su'l-mal minnet verilip masarif tersaneye merbut olup fi'l-asıl darphane-i âmire tarafından idare için mazbut olan mukataatın idaresi dahi havale olunup kapı arasında miri hazinesi gibi bir hazine dahi icat ve müctemi olan emval hazine-i miriye hazâin-i Enderun ve darphaneye ithal olunmayarak hıfzıçün adat olunup hazine-i merkumaya senevî ikişer bin kuruş maaşla bir sergi halifesi ve bir veznedar ve defterdar-ı müşarünileyhin maiyetine zimmet-i halifesiyle kîse-dâr ve iktizasına göre ketebe ve hizmetkâr tayin ve müstevfi [tam] maaşlar ile ağna ve yedlerine berat-ı refahiyet ita olunup sadakat ve kanun-i nizam-ı [187] cedide riayet eylemeleri emr-i telkin ve irad-ı cedit tarafından zapt olunan mukataatın kalemiyeleri hazine-i miriye teslimi hususu sebt-ı defatîr-i tebyin olunup mukataat-ı mahlulenin muacceleleri masarif-i miriyyeye

merbut ve canib-i defteriden irat ve masraf olunması meşrut iken irad-ı cedit tarafından zaptıyla varidat-ı miriyeye noksan-ı tetarruk ve bu suretle hazine-i biruna kesr ve tedenni tahakkuk ve işbu nizam iptidasından be-har sene mahlul ve faizi on kîseden ziyade mukataat faizinden irad-ı cedit hazinesinde dâhil-i defatir husul olan mebâliğ her neye baliğ olur ise desturu'l-amel irad-ı cedit hazinesinden her sene teslim-i defteri-i şıkk-ı evvel olmak meşrut ve sahâif-i defatir kanun-i cedide mazbut olduğundan sene-i evvelde doksan dört bin dört yüz yirmi dört buçuk kuruş hasıl ve işbu faizin beş seneliği hesap olundukta dört yüz yetmiş iki bin yüz yirmi buçuk kuruşa vasıl olmakla be-har sene teslimi mukayyit hazain-i şurut ve masarif-i cerayid-i muayyene irad-ı cedit hazinesinden rüyetle mevkuf ve fazla her ne kalır ise senede bir kere defteriyle mâruz-ı dergâh-ı padişah-i Eflatun vukuf olarak hazine-i irad-ı ceditte mahfuz olması defatir-ı kanuniyeye mazbut olup seferler vukuunda müdahhar akçe bulunmak ve her ne kadar seferler mütemadi olur ise dahi akçe tedariki fikrinden halasla bâlien-mâ-bilâ sarf olunmak için müçtemi' olan dirhem ve dinar mahfuz-ı gencine-i iddihâr olunmak hususu defatir-i nizamiyeye tenmik ve evâsıt-ı saltanat-ı Selimi'de varidat-ı cedide yetmiş bin kiseye reside olduğu tahkik olunmuş iken bir alay sersem ve yeri köğü fark etmez suret-i insanide olan har lâyefhem din ve devlete hasıl olan nefi'den iğmâd ve müceddeden mekâtı'a ihdası ibadullaha mucib-i mazarrat ve on kiseden ziyade mekâtı'aları nizam-ı cedide zaptını rical-i devlete müstevcib-i zaruret değil midir diyerek itiraz eylediklerinden erkân-ı devlet maaza tealâ bu nizam-ı müstahsene hâlel îrâs eder diye düçar-ı ızdırıp ve hayret oldukları ukul-ı şeyh ve şabe ta'lil-bahş-ı mizaç cerh ve tadil oldu * Sadrazam Koca Yusuf Paşa birkaç nefer muallim ve Avrupa'nın sanayi-i harbiyesine vâkıf adam tedarik ve istishap ederek ordu-yı hümayunla beraber götürdüğünü maruz-ı rikâb-ı kamer-tâb-ı Sultan İskender Cenab eyledikte Padişah-i Eflatun reviş ve şehinşah Aristo- menişin fi'l-asil namus-ı devleti muhafaza akdem a'malları ve Devlet-i Aliyye'de olan perişanlığın intizama tahavvülü ilacı netice-i mukaddemat-ı a'malları olup askerî tâifesini adem-i rabıtası mizac-ı devlette dârûhâne-i himmet-i mülûkânededen terkib-i cünüd-i münteze ile macun berü'l-saate tedbire mevkuf ettiğine havale-i nazar-ı ibret ve istihsal-i esbab-ı nizama ihale-i lehâze-i dikkat etmekte olmakla neferatı birkaç yüze iblağ ve Levent çiftliğinde iskânla revâtib [188] ve tayinatları isbağ ve heyet-i mecmuaları كالميد kemal-i taallüme ifrağ olunup hakan-ı zaman nige endaz-ı im'ân ve tenasüb-i hareket ve âlât-ı harbiyelerini istimalde süratlerine aferin ferma-yı istihsan oldukça bunun gibi birtakım

asker-i havme-i husulde cilveh-ger olsa düşman-ı dine galebe ve zafer be-inayetullah tealâ me'mul ve muntazırdır diye müceddeden birtakım cünd-i muallim tertibi irade ve ocak olmak üzere tahrir ve tanzimi kat'i murad-ı hümayun idüğü hatt-ı şerif hikmet-i redifle erkân-ı devlete ifade buyurulduktan uzma-yı ulema-yı millet ve küberâ-yı vükela-yı saltanat akd-ı encümen-i meşveret edip heyula-yı murad-ı şahaneye bu vadide heyet verdiler ki Devlet-i Aliyye'de işbu surette muallim birtakım askerin vücudu elzem olmakla şimdilik on iki bin miktarı tahrir ve irat ve masrafı tetkik olunarak mümkün olabildiği mertebede teksir olunmak tabiat-ı maslahattan idüğü hüveyda ve hin-i iktizada serdar-ı ekremler maiyetiyle irsal olunduktan düşmana mukabeleye kudret-i minzar-ı imkânda suret bulacağı rûnümâ olduğundan maada bizim kadimî asker kış gelmezden mukaddem rehrev-i tarik-i idbar olacakları bit-tecrübe malum ve serdarlar meşhada tenha-nişin-i peygûle-i muhatara olmaları sabıkları delaletiyle meczûm olup bu tertip olunacak asker-i mümtazımanın daire-i memuriyetlerinde sabitkadem merkez-i sebat ve karar ve sayf ve şitada memur maiyetleri oldukları zata tebe'iyetle berzede daman-ı kâr-zar olacağı aşikâr ve yollarda silah ve bisatlerini satmayarak şakü'l-silah amade-i harp ve peykar duracakları bedidar ve müceddeden tertiple bir ocak ve kavânin-i kadime-i Devlet-i Aliyye'den huruç etmemesi mülahazasına mebni bostaniyan-ı hasse ocağına ilhak ve bostancı tüfenkçisi [tüfekçisi] namıyla kapıcıbaşı ağalarından bir ağa ve irad-ı cedit defterdarlığı ocak nezareti ilavesiyle sermaye-dar-ı itila olması nezd-i erkân-ı saltanatta karar-gir-i ittifak olup zabitanıyla beraber altı yüz iki neferden ibaret on iki bölük olarak براورته suret-pezir temşiyet olmakla numune olmak üzere براورته evvela Levent çiftliğinde tanzim ve maadası irat bulundukça iktiza-yı mahalle göre tamamı veyahut nısfı olan sekiz yüz nefer ile Rumeli ve Anadolu'da münasip mahallerde tertibi tasmin olunup ocak nezareti irad-ı cedit defterdarlığıyla Mustafa Reşit Efendi'ye tevcih ve çiftlik merkum kethüdası Veli Ağa kapıcıbaşılıkla ağa nesb olunup on iki bin kuruş senevi maaşla hemyan taayyüşü terfih olunduktan sonra ocağa bir kâtip tayiniyle senevi dört bin kuruş maaş ve yevmiye yarımşar kıyye olarak yedi nanla murad-ı maaşı tertip ve senevi bin kuruş ve yevmiye iki çift etmekle [ekmekle] kâtip-i mezbura iki yamak ve beşer yüz kuruş ve ikişer çift etmekle [ekmekle] iki nefer muharrir neferat-ı ocak tertip olunup ve on iki bölükten ibaret olan Levent çiftliği ortasında senevi dört bin kuruş ve yevmiye çift nanla bir binbaşı tayin ve bin iki yüz kuruş ve beş çift [189] nanla bir kethüda ve bin kuruş ve beş çift nanla bir topçubaşı ve nısfı ile çavuş ve sekiz yüz kuruş ve dört çift nanla bir

arabacıbaşı ve nısfıyla çavuş ve beş yüz kuruş ve iki çift nanla bir cebecibaşı ve nısfıyla çavuş ve altı yüz kuruş ve iki çift nanla bir mehterbaşının maslahat-ı maişetleri tehvin olunup on iki bölüğün altısı yemin ve altısı yesar ve her birine biner kuruş ve dörder çift etmekle [ekmekle] birer ağa alem-efraz itibar ve beş yüz başlıktan sağ kol ve sol kol ağalıkları yedişer yüz ellişer kuruş ve üç çift nanla birer mülazıma ita-yı menşur-ı servet ve yesar kılınıp ve her bölüğe birbirine yüz kuruş ve üçer çift nanla on iki bölükbaşı mensup ve her bölükbaşıya ikişerden dört yüz kuruş ve ikişer çift nanla yirmi dört mülazım nail-i matlup olup senevi üçer yüz ellişer kuruş ve ikişer çift nanla ve on iki alemdar-ı rayet-keş-i iftihar ve senevi üçer yüz kuruş ve ikişer çift etmekle [ekmekle] on nefer dilaver çavuşlukla kâm-kâr olduktan sonra beş vakti cemaatle kıyam ve bir köy risalesinden talim-i akaid-i diniye lazıma-i gazat-ı İslam olmakla her bir bölüğe bir imam yevmiye seksen akçe ile hizmet-i merkuma için be-kâm ve on iki bölükte onardan yüz yirmi nefer onbaşı olarak yetmişer akçe ile silah-pûş-ı nil-i meram ve yevmiye altışar akçe ile bin seksen nefer-i dilaver dâhil-i defter-i nizam olup her bölüğe bir top verildikten sonra yetmiş sekiz akçe ile on iki nefer top ustası ve altmış altışar akçe ile on iki top halifesi ve her bölüğe sekiz neferden doksan altı altışar akçe ve beşerden altmış nefer arabacı neferatı altmışar akçe ile mesrur ve sekiz nefer cebehaneci ile iki nefer kara kolcularına altışar akçe ile verilmek defatir-i nizamiyeye muharrar ve mestur oldu ve dört nefer sûrna-zen ve nakkâre-zen ve tabl-zen ve zil-zen başılara doksanar ve birerden dört nefer mülazımlarına yetmiş sekiz rehrev bölükte birer sûrna-zen ve birer tabl-zenden yirmi dört nefer altmışar akçe ile usul-i mehter-hane-i âmâlları seyr-i âheng ve bölüğe altışardan yetmiş iki nefer karakollukçu ellişer akçe ile ve her bölüğe ikişerden yirmi dört nefer saka memur irva-yı asakir-i cedide-i sultan asuman-ı evrenin oldu defatir irad-ı ceditte tedvin ve sağ ve sol neferatını temyiz için mavi ve kırmızı çuka [çuha] nim-ten ve başlarına bir ada ve ayaklarına potur ile heyetleri vesair eslihe ve sûr kıyafetleri rakam-zede-i hame-i tebyin olunup harbili birer tüfenk vesair tahsis olunan âlât-ı cenk iptida-i ita ve senede birtakım libas verilmek şartı defatîr-i kanuna sebt ve imla olunup [yazılıp] tüfenk-endaz neferatı yoluyla onbaşı ve çavuş ve alemdar ve bölükbaşı tabir olunur yüzbaşı mülazımı ve badehu yüzbaşı olmak meşrut ve yüz başlıktan yemin ve yesardan her kangi [hangi] kolda ise ol tarafta beş yüz başlıktan ibaret olan ağalığa mülazım **[190]** badehu ol kolda ağa olmak silsile-i tarike merbut olup ondan sonra ocak kethüdalığı ve binbaşılıkla vasıl-ı derece-i imtiyaz ve kabiliyeti olduğu surette ocak ağalığı rütbesini

ihraz nigaşte-i sahife-i cevaz kılınıp bazı ilel ve eskam yahut esirlik takarrübüyle zaaf-ı bünye ve endam zuhuruyla tekâ'uda iktisab-ı liyakat ve amel-mandelik mücellasında ibraz-ı suret edenler bulunduğu rütbün muayyenatı sülsü ile mütekaid ve cenkte müptelayı cerahat ve bahadırılığı melâbisesiyle muattal-saz madde-i kuvvet olanlara nısfı ve sülsani ve belki tamamı ve cevher-i celadetine göre daha ziyade maaş-ı teka'udu mütezayit olmak hususları tanzim vesair kavânin sahaif-i defatir-i kanun-i cedide terkim olundu Devlet-i Aliyye'de cedit asker yetiştirmek mertebe-i vücüpte olduğu takdirce Devlet-i Aliyye'nin irad-ı kadimesi masarif-i haliyesine gayr-ı vafi olduğu ecilden asakir-i cedidenin masarifine kâfi iradının tanzimi lazıme-i hâlden olmakla fima-bâd mukatıatın zuhur eden mahlulâtından on kise [kese] faizinden ziyade olamı canib-i miride tevkif ve taraf-ı miriden idare ve ilzam ve hasılatı asakir-i cedide masarifine sarf olunmak ve Anadolu eyaletinde olan tımarat tamamen canib-i miriden zapt kılınmak misillü ve vukuatta maddenin sebep ve hikmetinden fail birtakım cahil bu vazı zulüm-i sarih add etmişler ise de Hüdevendigâr-ı şehit bu güne rey ve içtihatla zulümden bait olduğu erbab-ı rey-i sedîd indinde zahirdir (Âsım Tarihi)

(Tertib-i Nush ve Pend bâ-Veziran-ı Ercüment)

Kanun-şinasan-ı defter-hâne-i rüşd ve sedad bu zabiteyi pîrâye-i dibaçe-i pend-i münteçü'l-rişat etmişlerdir ki bir vezir taraf-ı şehinşah-ı gerdün serirden ruhsat-yâfte-i kemal-i istiklal ve ihsan-dide-i teveccüh ve ikbal olduktan sonra vaciptir ki mukteza-yı hayır-endişî ve nîk-hahî-i padişahide ser-i mû teksir ve müsamaha reva görmeyip lazım gelecek selamet-i vücud-ı padişah için kendi nefsinin kudadan gerden peç-i taallül ve inat olmaya ki nukud-ı ömrünün cümlesini reh-i veliü'l-ni'me sarf etmek muvafık-ı destur-i mürüvvet belki münasib-i de'b hakikattır bu takdirce rahat ve huzur-ı Hüdavend için mürtekb-i meşakk-ı taab ve zahmet olmak be-tarikü'l-ulviye vacibe-i zimmet olur ve hıfz-ı namus-ı devlet ve ketm-i esrar-ı saltanat babında vezire evvel mertebede ihtimam lazımdır ki fi'l-misil yağma-ger-i ecel sandık-ı vücudunu sad-pare-i tîr-i fena kılma ve pençe-i ser-tiz-i merk hemyan sinesin sad çak nahun-ı zeval eylese yine kîse-i mer be-mihr sinesinde mevdû' ve mevzu olan cevahir-i giran-baha-yı esrarı perişan-ı meydan-ı şüyü etmeye

(Hikâyet)

Bu meyve-i hoş-guvar manidar-ı hadâik-i tevârih rüzgârdan ictina-kerde-i enâmîl-i kılgevher- [191] nisardır ki Nuşirvan-ı adalet-pişenin bir padişah-ı kavi-baht ve zor-âzmâ ile ki kuvvet-i şükûh ve şevkette kendiye kemal-i tegab ve istilasî müşahid âlâ ve ednâ idi zamanhâ beynlerinde râyât-ı niza ve tehasim berpa ve asâkir-i tırad ve nızal müheyya olup bilahere def' -i husumetleri emrinde tedabir-i huşmendân-ı tecrübe-kâr bu rey-i sâib üzere karar etti ki duhter-i Nuşirvan'ı padişah-ı mezkûre namzed kılıp bâdu'l-izdivaç [nikâhtan sonra] ahval-i sena-ger ve ihtilaf mübeddel-i itilaf ve imtizaç ola lakin ona sürre-i Acem beyninde kendi semere-i nahl-ı vücudun düşman-ı bi-mezaka it'âm ve izaka memnu ve bu makule hasma beyninde kanun-i sıhriyet merfu' olmağın sefine-i tab-ı Nuşirvan revan bu kâr-ı nâ-pesendin suret-pezir-i vuku olmasında fetade-i girdab-ı tehayyür olup kendinin mücerreb-i has ve mutekit sahib-i ihtisası Bezercemher-i danadan dest-yârı (Ve şavirhum fi'l-emr) ile istimdad-ı rehayı kıldı Bezercemher tekâpu-ı etrafı mülâhaza ve tefekkürden sonra bu habl-ı metin tedbire zafer buldu ki def' -i mahzur-ı mezkûr için duşize-gân-ı eşhas-ı bigâneden berin hanedan-ı sultanda bint-i sadriyye makamında dâye-gân ve perestarân-ı harem-sara terbiyet kılıp hengâm-ı zifafı duhter-i Nuşirvan namıyla bezl-i teşhiz ve irsal-i helvet-gâh-ı damat edeler ki bu takrip ile hem illet-i karabet-i sıhriyet ber-câ hem mahzur-ı dosti-i düşman nâ-peyda ola bu tedbir-i dil-pezir zihn-i pak Nuşirvan'da caygir olup eğer edd zi bağı ve inattan birinin duhteri münasip görülüp mal-i feravan ile pederi ve maderi ırza olunduktan sonra beytü'l-haram-ı âzamda tayin-i dâye ve hadem kılınıp biraz zaman terbiyetinde damen dermeyan oldular ittifaken Bezercemher'in bir mahdumesi var idi ihyanen harem-saray-ı Nuşirvan'a tereddüt ettikçe ol duhter gerdeye habaset-i asliyesi muktezasıyla harekât-ı rûyeden hali olmayıp evzâ barda ile duhter-i Bezercemher'i âzurde kılır idi bir gün duhter-i Bezercemher pederi huzurunda evvel sahte güherden şikâyet-güne dehen-küşa-yı tazallüm olup ey peder-i mihriban harem-gâh-ı padişaha vardıkça duhter-i sultan bana bi-sebep eziyet resan olur deyip makale-i şekvasını bahr-ı tevil itnapta bir manzume-i müstezat edecek Bezercemher şefkat-i pederâne hasebiyle tesliye ferma-yı ciğerpare-i pür yara-ı biçare olup ey ahter-i borc-ı vezaret ol sana cefakâr olan duhter-i bed-asıl ve zişt tıynetî sulb-ı şehriyar-ı adalet-kârdan sakıt bir ali nejad ve sultan-zademi kıyas edersin ol selîta-ı bed-zaban bir kürd beçe-i beyabanıdır bera-yı maslahat-ı filanı gûşe-gir-i damen-i rayegân-ı harem-sera-yı sultani kılınıştır ona bi-huzur ve evzâından rencver olma diye cevahir-i tesliyeti mürsele-i gerden-hûş-i kâfur rengi kıldı bâd-ı zaman duhter-i

Bezercemher-i alişan tarika-ı mutat üzere dârü'l-sultana varıp sofrâ-i müzahabet dermeyan oldukta duhter-i mahuda [ünlü kıızı] adet-i melûfesi üzerine ser-âgaz-ı cefakârı kılıcak vezir-zade tahammûlden kalıp (Ey hadrâu'l-dâmen)⁹⁸ nice bir bûy-ı bed-hulk [192] zemiminden eziyet-resan-ı dimağ-ı can olursun meğer sen kendini nesl-i sultan ve dürr-i sadef sulb-ı Nuşinrevan mı zannedersin bir kürd-ı nâ-pakın nâ-halef evladından iken kendini furuğ asl-ı celilden kıyas edip bu mertebe-garalık neden lazım gelir deyip nahun-ı itap ile çehre-hıraş hitap olacak ol duhter-i bed-ahter bu makal-ı müntecü'l-melaldan sürh-ruy-ı infial olup kelimat-ı vezirzadeyi bir bir isal-i gûş-i peder kıldı Nuşinrevan-ı alişan bu gevher-i sırr-ı hafinin galtan-ı meydan şüyü ve zuhur olduğundan nihayette bî-huzur olup lisan-ı vezirden ma'raz bürüzde cilve-ger olduğun teyakkun etmekle emretti ki esrar-ı mülûku faş eden küstah teng-havsılanın cezası budur diye Bezercemher'i berdar edeler fi'l-hâl cila-dan-ı bî-terahhum icra-yı ferman için dest u giriban-ı vezire avihte olup serdara muallak olan emr-i hiyaneti havale-i pîç-tab-ı resen kıldılar henüz hengâme-gâh-ı siyaset mâlâmâl temaşaiyan iken Bezercemher'in duhteri ser ve pâ birehne mekşüfü'l-avret meydana gelip bi-bâk ve bi-perva zir ve bâlâya cevelâne başladı Nuşinrevan'ına iffet ve rüşt-i duhtere vâkıf idi elbette bu vaz'ın bir hikmeti ve sebep ve illeti vardır diye pürş-i muradına işaret ferma olacak duhter ki nihayette akile idi bu veçh ile ret cevap eyledi ki hâlâ arsa-i pehna-yı dünyada recl itlakına seza bir adam yoktur ki ondan setr-i avret lazım gele huzzar-ı meclis ya bu guruh-ı ayan u işrafa ne dersin dediklerinde duhter tekrar cevaba leb-cümban olup zahir bu arsa-i pür- eşya hadde bir adam bulunsa pederim gibi akil ve dânâ veziri padişahdan rica ve damen-bus-ı şefaate olmakla sultan-ı kahraman-reviştan istifa ederler idi dedi Nuşinrevan-ı pakize izan müddeâ-yı duhteri tahsin edip tehevürle [şiddetle] bî-sebep vücud-ı veziri berbat ettiğine pişman olup dehen-i teessüfle engüş-hay-ı nedamet ve müsâmehan şefaate zeban-dırız-ı tevbih ve melamet oldu

(Şiir)

Ahzer-i mübasetü'l-mülûk ve lâ tekün

Mâ a'şet bi't-takrip minhum ve aska

Fa'l-gaysa gavsun inne zamiat ve Rabbima

⁹⁸ [Asılzade olmayan yani kimin nesi olduğu bilinmeyen kadınlar]

Termi bevarike eleyyke suva ıka⁹⁹

(Nasihat Der Taharri ve Tedebbür ve Teemmül ve Tefekkür)

Bu zabite-i hikmet-karin kezalik hatır-nişan-ı kâr-ı âgâhan-ı dûrbin ola ki bir günahkâr-ı nâ-seza ki mukteza-yı hatiyesi üzere müstait-i sû'-i ceza ve mazhar-ı kahr ve iza ola ve ta ki güneh günehine vasıl ve gadr u cevriye ittıla hasıl olmadın (cezâu seyyietin seyyietun misluhâ)¹⁰⁰ mazmunuyla ceza-i amelde sürat ve acele nâ-reva ve ale'l-fevr ukubet ve siyaseti ayn-ı hatadır Hazret-i malikü'l-mülk-i hakiki celle şânuhû efrad-ı nasın bu cay-gâh-ı şer ve şurda mürtekip oldukları sunuf-ı şakayıkın tefasil ve dakaikine vâkıf iken divan-ı mahşer ve cay-ı mükâfat-ı [193] hayr ü şerde tacil-i ikab etmeyip günahkâran-ı şûrîde bahtın sahâif-i amallerin ellerine vermedin ve mecal-ı efkâr bertaraf iken şehadet idi ve ercel ile sû'-i sanîleri bi'l-muvacehe mertebe-i sübute ermeden padaş-ı kârlarına isdâr-ı ferman eylemez yani mücrimin ve usatı ilzam etmeden cezalarını reva görmez cenab-ı Hüda-ı âlemü'l-gayb ve'l-şehadet iken (yevme yuhazu bin-nevasî)¹⁰¹ de tevakkuf ve taharriden müstağni bir kahhar-ı şedidü'l-batş ve sultan sahib-i ceberudet iken yine mücazat-ı cerâim-i ibadi sübut-ı istihkaktan takdim eylemez saye-i Hüda ve zıll-ı Mevla olan cenab-ı şehriyâran-ı adalet-kâra dahi bu bapta münasip hâl-i medlul (tahallükü âba hallaküllah)¹⁰² ile mütenassih olup mücriminin istihkak-ı ukubetleri yakinen malum olmayınca tacil-i siyasete ikdamdan müçtenip ve hazûr olmak lazım gelmez mi

(Nazım)

Tû ra çûn zi yezdân-ı büzürgi itast

Be-tacil-i hükm-i siyaset hatast

Ger evvel tevakkuf kûni der kısas

Tuvân-ı küşten-i o ra ki bedihi halas

Ve likin çû kalıp perakende geşt

Neyared be-ferman-ı tû zinde geşt

⁹⁹ [Kralların basitinden sakın olma, onlara güvenerek yakın yaşama, sakinsen yağmur sana yardım eder ve belki, size yardımlar atarız]

¹⁰⁰ [Kötülüğün cezası onun misli kadar kötülüktür.]

¹⁰¹ [Kıyamet gününde kötü yoldaşlar ayaklarının perçeminden asılacaktır]

¹⁰² [Allah'ın ahlakı ile yarat]

Çû ez ham şudin hâk-ı rengin u cust

Ne-gerdet sifâl-ı şikeste dürüst

Ber âmirziş-i mücriman kûn şümar

Ger ümit dari ber âmirz-kâr¹⁰³

Fi nefisü'l-emr taharri ve teennide şaibe-i zarar mutasavver olmayıp aksinde terettüb-i nedamet-i azmiye emri mukarrerdir mesela bir adam hakikatte müstait-i vucûb-ı katl olacak havale-i tiğ-i siyaset kılınmasında bir miktar ihmal olursa hiç maslahat fevt olmayıp her ne vakit irade olursa izale-i vücudu emr-i mümkündür ama ihlakından müsâra'at suretinde telafi ve tedarik-i beka muhal olup faraza ol şahsın ıtlakında mülk ve millete nafi' bir maslahat zuhur eylese bâdu'l-katl ve ilâ fena tedbire mecal bir taraf olup (Ayın) Bisyar buhayed ser-engüşt-i nedamet¹⁰⁴

(Nesir) muktezası hasbihal olmak lazım gelir

(Şiir)

Enne zücaceten mühimma hatemeten sebket

Ve lâ tekessür ve re'tum ma sabkan¹⁰⁵

(Hikâyet)

Zaman-ı saltanat bir vezirde makbulan-i sultandan bir şahs-ı celilü'l-kadrin dimağına sevda-yı gurur ve serkeşi istila edip itaat-ı şehriyar-ı âliyet-bardan rû-gerdan ve ilm-efraz hût-kâmı ve utuvv-ı isyan olmakla cemî nîk-endişan-ı hazret huzur-ı sultana gelip herif anifin tafsil-i vücûh mefasından sonra şöyle ki hakkından gelinmekten ihmal olunup kat'-ı uruk-ı mekarîhinde istical olunmaya dâ-i udâl hıyaneti sair hademe-i bargâha sirayet kılıp badehu ilacı teazzür-pezir tedbir-i def'i emr-i asir olur diye takrir-i mukaddemat-ı hayır-hâhı [194] kıldılar padişah bâ-intibaha mukarreban-ı bî-garazın kelimat-ı mezkûresi karin-i sıhhat ve sedat olduğuna hüsn-i itikat hasıl olup ale'l-sabah

¹⁰³ [Sana yüce Allah tarafından ihsan vardır, siyaset hükmünde acele etmek hatadandır, eğer başta kısıta durursan, onun ölümünün gücünü vermелisin halas, lakin eğer bir kere kalıbından dağılırsa, senin fermanınla dirilmez, renkli toprak ve hareketle bir oldunuz, kırılan çömlek tekrar düzelmez, suçlular için affının sayısını çoğalt affedicî ol, eğer senin de affediciden yani Allah'tan umudun varsa]

¹⁰⁴ [Pişmanlık parmağı çok kaşınır]

¹⁰⁵ [Şişe, ne kadar kırılırsa tekrar eskisi gibi düzelmez dökülür]

divan-1 muallada mecmu' vüzera ve erkân-1 devlet hazır olduklarından kelle-i herifi kelle-i hayattan üryan ve meydan-1 siyasette galten etmek üzere bast-1 uhud ve mevâik eyledi sepîde-dem ki merih-i felek kenar-1 nuth-1 sema-1 pencde cilve-i cellâdaneye ahenk ve tertib-i saz ve selb-i âşub-i cenk eyledi perviz-dilir hunriz-i hiyat-feza-yı Behram'ı ile sâye-endaz-1 serir-i kahramanı olup katibe-i erkân-1 devlet saf-1 imtisal-1 ubudiyette dest-beste-i karar ettiler şahs-1 pür naks habaset-kâr ve hıyanet-kâr makam-1 mahudunda musul edip [ayakta durup] herkes müterakkıb-1 keyfiyet-i zuhur-1 kahr ve kin oldular padişah-1 ali-cah ol günahkâr-1 tîre-dile müteğafilâne [beklemeyen surette] ikrama ser-âgaz edip mertebe-i akdimesinden nice tabaka ziyade riayetler izhar etti ve ceyb ve daman-1 tasavvurun nukud-1 cevahir-i ihsan ile mâlâmâl ettikten sonra memulundan hezar mertebe vâlâ-ter bir mansıb-1 refi' ve ali erzanı buyurup ayan ve erkân taaccüp kılıp bu ne hâl bu'l-acceptir ki dünkü gün huzur-1 padişah-1 ali-caha mahz-1 nîk-hâhiden naşi ilka olunan ekâvil-i sahiheyi iska buyurup mucibini icraya taahhüt-nümâ iken hâlâ ne hâl zuhur etmek gerektir ki semt-i hilafa zâhib olup afv-1 cerâyiminden kat'-1 nazar bu mertebede avâtıf ve eltâf-1 bî-şümara mazhar kıla bu sarsar nühüftenin elbette bir hükûmeti vardır deyip gavta-hûr-1 bahr-1 endişe ve teşviş oldular Perviz-i dūr-endiş erkân-1 devletin def-i vesveseleriçün bu veçh ile cevap ferma-yı sual mukadder oldu ki bu şahs-1 mürtekbü'l-mefasit hakkında dünkü gün arza-daşt-1 pâye-i serir-i âlem masır ettiğiniz akval-i sahihu'l-meal her çend mutabık-1 nefsu'l-emr ve muvafık-1 vaki hâldir ve mağrur mezbur pâ-nihade-i rikâb-1 şurur olup niyet ve himmeti azimet-i meydan-1 isyan ve geşt-i deşt-i dalaldır binaenaleyh ben dahî onu müptela-yı kayd u bend ve mahpus-1 cah-gezend etmeği lazım ve nesak-sâz-1 kâr-saz-1 devlete münasip ve mülayim belki vacip ve mühim bilip her çend keyfiyet hapsini tefekkür kıldım hekim-i dūr-endiş aklım bu tariki ilka eyledi ki her ne makule uzvundan ne resme zencir [zincir] ile bend olunursa infisam ve inhisam kabul etmekle haps-i meditten reha bulması ile cemî bedeni mukayyit ve mahpus olmaya pes mülahaza kıldım sekîn mekr ü hile ve sühân fikir ve tedbir ile bürîde olmayacak zencir-i lutf ü ihsandır ve mecmu' cevarih ve azaya şamil uzv-i kalp ve cenandır ol cihetten kalbini beste-i silsile-i avâtıf ve eltâf ettim ümittir ki müddetü'l-ömr halas olmaya ve ta ki meclis-i tenk cihanda vücudu mevcut ola bu kayd u bendden reha

bulmaya (Beyit) Dest u pâyi me-tuvân zed bent eğer ber dest u pâst * Vay ber can giriftarı
ki bendeş ber dilest¹⁰⁶

(Nesir) Mervidir ki şahs-ı mezkûr bu mukabele-i şehriyariden sonra bir veçh ile gıll [gizli
husumet] itaati pîrâye-i gerden-i can [195] ve hulus-ı tamı ârayış-i sahife-i cenan etti ki
sair sedene-i divan bu hâle hayran kaldılar

(Nazım)

Nabaşed çû tû şah der kahr ü kin * Be-kûşış-i çunan u be-bahşış çünin

Çû besti be-kayd-ı atâ gerdenem * Çe hâcet resen der gülû-i gurunem¹⁰⁷

(Cevâhir-i Zevahir der Tesliye-i Hatır)

Umur-ı memlekette mucib-i meserret ve inşirah bir hâl bâisü'l-irtiyah peyda oldukta
cenab-ı feyyaza takdim-i hamd u sena kılıp kaza ile bir rahne-i tagayyür ve ihtilal zuhur
ettikte kat'an mir'at-ı seniyyeleri jenk-pezir-i teessür ü melal olmağa müsaade
buyurmayıp her hâlde hazâne-i derunların nukud-ı şükr-i Mevla ile mümteli edeler ki
havâtır-ı şehriyarân-ı âlem nümûdar-ı derya-yı âzamdır her seyl belâ ile tekeddür-pezir
olmak reva olmaz ve ol resme devâ'î-i hüzn ve endüh sudûrunda mukaddema sebk eden
mukaddemat-ı ferah ve surur-ı tefekkürü ile bir hemzen-i ceyş-i umum olup âlem-gün ve
fesadın hâlden hâle tahavvülün yâd eyleyeler

(Mısra)

Gafil ne şad olur bu cihanda ne gam çeker * Gafil hemişe şad olayım der elem çeker

(Zikr-i Mâlâ Bed)

İhkak-ı hukuk-ı dad-hahân [kanunları yerine getiren adaletçiler] bihterin kirdar-ı
şehriyarân-ı cihandır ve bir mukteza-yı (kullekum da' ve kullekum mesul an-riayetü)¹⁰⁸
mahkeme-i mahşerde herkes alâ kadra zir-destan ve tevabi'den mesul olacak hulefa-ı
satvet-penah ve padişahân-ı ali-cah ahval-i efrad-ı berayadan ne mertebede mazhar-ı
tetkik ve sezavâr-ı tazyik olacakları bedihyat umurdandır

¹⁰⁶ [Elinde olanı zincire vurabilirsin eğer el ve ayaksa, ne acıdır o kişiye ki gönlü başkasına bağlı olsa]

¹⁰³ [Kızgınlık ve kinde senin gibi padişah yoktur, telaş ve çabada öyle ve af etmekte böylesin, boynumu
ihsanıyla bağladın, ne hâcettir benim ağır boynuma]

¹⁰⁷ ["Hepiniz çobansınız ve hepiniz kendi sürünüzden sorumlusunuz"] (<http://www.normalift.com>, E. T. 2/9/2022.)

(Hikâyet)

Mervidir ki ahd-i saltanat-ı Melikşah-ı Selçuki'de bir pire-zen-i pür hüzn dertmend esbab-ı tecemmül ve kâm-raniden bir lager ve nâ-tuvân gûsfende [koyunda] malik olup nafaka-i yevmiyesi pistan-ı gûsfend-i mezburdan mukadder olmakla onunla sedd-i ramak eder idi ittifakan semt-i çera-gâha ihraç için ol fertevde-i kumek-kerde rahat müteveccih taraf-ı sahra olup giderken reh-güzerde bir cısr-i harabe rast geldi ki bünyan-ı vücut ucuze-i bî-berk ve neva gibi müteda'dı'u'l-edlâ' olup her tahta pasesi ki muasır-ı ecza-ı sefine-i Nuh Neci aleyhisselam idi manend-i ustuhan-ı sine-i zen heftat reside vehn tamam peyda etmişti ve dil-i dert-nakında eser-i tîr-i kazadan peyda olan hezar zahm-ı anâ gibi her mahalli surah olmuştu ne hâl ise biçare-i avare mürura cüret edip giderken pay-ı gûsfend bir rahneye halîde olup fitade-i ka'r-ı ab ve müteveccih-i çera-gâh-ı [196] adem oldu acuze-i musibet-zede ol mahalde naçar kalıp ah ve vaveylaya ahenk ve kamet-i ham-geştesin bizim gazaya çenk edip zezeme-i vâ esefâ ile hınya-ger-i bazım-gâh-ı feryat oldu bu esnada Melikşah mülk-i intibah-ı hadem ve haşem ve kerr ve ferr ile nişt ki ferr-tevdeden güzer kılıp hemen ol âcize-i dil-teng erganun feryad-ı âheng edip ey halef-i sulb-ı Alparslan ve ey mesned-i hilafete şah-ı kâm-ran reva mıdır ki zaman-ı saltanatında benim gibi fakire-i nâ-tuvâna bu resme zulüm ve udvan terettüp edip gıdabahş-ı radî' can olan gûsfend-i mazlumu bu cısr-i ejder nişan iltikam ile ben na-murada mucib-i hüsrân ola elbette bu muhar-ı hun-hâr [kan içen] ciğer dertten dâdımı alıver ve ilâ sıratıta huzur-ı padişah-ı hakikide damen ki âvihte olup dâd-hâh olur ben dedikte Melikşah müteaccibâne cevaba mütesaddî olup cemadattan olan cısr-i bî-ruh ve bî-aklın zulmüne memur-ı umur-ı insaniye olan sultan-ı adil nice tertib-i derman eylesin eğer sana taaddî eden tavâif-i zevi'l-ukuldan olsa ihkak-ı hak nice olur görürdün diyecek zen-i mazluma ey şehinşah-ı dil-âgâh senin teyakkuz ve intibah ki layık mıdır ki mahr-ı esnaf-ı mahlukat olan cısr-i çübün hatır-ı ehl-i dil gibi harap ola ve tamirinde ihmal reva göresin mâni bana zulüm eden sensin diye bast-ı kelam müstelzimü'l-ilzam edecek derun-i şah-ı nasfet-penah bu makalat-ı mukaddereden nihayette müteessir olup emretti ki mal-ı hilalinden hezar ganem ganimet eser-i deynet gûsfend olmak üzere teslim-gerde-i zen-i pür-hüzn kılına hasbü'l-işara ferman-ı sultanı berca oldukça fertûte-i mezkûrenin hatır-ı zarı müteselli olup ahir-i ömrüne dek dua-yı beka-yı Melikşah'a meşgul oldu ol deme ki Melikşah'a tebdil-i menzil-gâh ve rıhlet-i bargâh ile lazım gelip âlem-i bekada karar eyledi sulhâ-yı zamandan beri âlem-i hâbda pursiş-i çe gûnegi-i ahval-i pür-ahval-i maad

ettikte eğer sırr-ı cısr mahutta dâd-hâh olan zen-i bî-berk ve neva hakkında zuhura gelen hasene hâlâ dest-gir ve mu'înem olmasa cah-ı azaptan huruca kadir olamazdım ve hezar gûsfend-i mahut matiye-i ruhum olmasa kil u lay mihnetten güzâra çare bulamazdım Hamdullah ki ol veçh ile ihkak-ı hak ettiğim cihetten hâlâ mazhar-ı kerem-i Rabb-i Rahim ve sezavâr-ı duhul-ı bağ-ı na'îm oldum diye şükür-güzar-ı hazret-i pûziş-pezir [özrü kabul eden] kerim oldu (Nergisi)

(Cinilerin Kabul-i İslamı)

Sadr-nişinân-ı rişte-i rüvât yanında reside-i nesab-ı sıhhattir ki Ebu Talip kûşe-gir-i tengna-yı lahd olduktan sonra eşrar-ı bî-din ve eşra-yı müşrikin hazret-i seyyidü'l-mürselin aleyhissalatü vesselam vesair ashab-ı güzün cenabını ez der ede dideban-ı fırsat olup pâşide-i dest-i [197] ızrarları olan şikeste hâr âzar verdiği renciş-i takat-şikenden ol ser u sedre sima-yı risalet sahn-ı bostan-sera-yı Batha'da [Mekke deresinde] cilve-gâh-ı sefa kalmadı lâcerem canib-i tâif-i cevelangeh azimetleri oldu mealimü'l-tenezzülde canib-i tâife tek ve تنها teşmir-i sak azmettikleri mestûr vesair ümmühât-ı keteb megâzide ancak Zeyyit bin Harise'nin mülazım-ı hizmet olması nigaşte-i suturdur ol zamanda sırr-ı tavile-i tâife-i Tâif abd-ı bi'l-leyl ve mesut ve habip etti ki evlad-ı Amru bin Amir idi her biri pişva-yı kavm-i sekîf olmakla onları menhec-i sedad-ı İslam'a davet etmeyi lazıme-i himmet kıldılar murad-ı Hümayunları böyle sâ mân sahibi meni'ü'l-asaba olanları havadar-ı ehl-i İslam etmekle zuafa-yı Müslimîni eziyet-i ciğer-hıraş müşrikinden masûnü'l-saha etmek idi binaenaleyh ol hüma-yı huçeste zil bu zagân-ı zagan meşrep meyanesinde rivayet-i sahihe üzere on gün miktarı mande-i dam tevakkuf olup nice mucizat-ı amimetü'l-berekât vücuda getirdiler ama hiç kimseye kaid-i inayet-i ezeliye rah-ber-i ser-menzil-i saadet olmadı ki salik-i nühçe-i bâhirü'l-bahçe-i hidayet olalar şükûfe pîrâ-yı ravzatu'l-ahbapta Mevlana Cemalü'l-millet valideyn-i muhaddis nakli üzere ol har-meşrebân-ı şaka-perestten her biri cüda-gâne hitab-ı nâ-savaba cesaretle damen-i risaleti alude-i gubar-ı küdüret ettiler evvela biri hazret-i perverdigâr-ı âlem senden özge bir sezavâr-ı mesned-i risalet bulmadı mı ki hamil-i ısrar-ı nübüvvet ede deyip ikinci herze hâ-yı yave-derâ-yı magara-ı dehanından helahil-rîz-i sü'ban zeban olup eğer sen mehbit-i namus-ı ekber yani sadikü'l- vaat [sözüne sadık] peygamber isen ben kisve-i zer-keş taraz-ı Kabetü'l-lahi saraka etmiş olayın dedi üçüncü خرز عنجه sühan aferinlik ihraz edip ey Muhammet biz seninle kat'an matarha-ı mekasid-i kalam [söyleyişin sonunu] edip söyleşmeziz zira sen ikram-ı risalette müddei-i makbul değil

isen e'l-ıyazi billah şüphe bî-fürüğ düruğu kırtı-ı bina-gûş [kulak küpesi] sâmia etmeziz ve eğer menhec-i tahkik üzere firistade-i dergâh-ı cihan aferin isen bizim gibi birkaç hâksar-ı badiye peymade ne yar averdir ki gûmaşte-i Hâlıku'l- semavat ve'l-arz olan peygamber-i celilü'l-hatar [büyük tehlike] ile tarh-ı münakaşa-ı ret ve kabul edeyiz dedi bilahare ol jengâr-zidâ-yı ayine-i ibrar aleyhissalatü vesselam sabıkü'l- zikr evc-i bedbaht âhen dilin kabul-i saykel-i İslam ile çehre-nümâ-yı ısrar-ı meleküt olmasından meys olup yine taraf-ı umü'l-kariye berzede-i daman-ı azimet olduklarında ol sufle nihatlardan bu macera-yı davet-i mestûr serpuş-ı ketman kalmasın yani sâmia-ı ta'na-zanan-ı Küreyş'e vasil olmamasın murat ettiklerinde ol evc-i şakî hatır-azar bu demi ruz-ı pazar revac-ı sefahat bilip güzer-gâh-ı seyyidü'l-enbiyaya aleyhissalatü vesselam süfefa-yı ateş zeban sakîfi iki simt ettiler ol naziş-i şemşad-ı hıraman ile gülben bağı bir hemzede-i ızdırıp ve tayş eden nahl-ı sanavber hıram-ı Küreyş ilim misal geçerken kat'-ı Allah eydühüm iki taraftan velvele-i dıhka-ı istihza ile seng [198]-rîz oldular hakka ki bu mesâk meşâk-ı dil-şiken istimâından şikeste hatır olan yârâna makal turfa tarz-ı makaliden özge cebire-bent tesliyet olmaz eskene Allah be-habuheten cenana¹⁰⁹ (Beyit) Mekali ta'n cahilden ne gam erbab-ı irfana * Atarlar taşı elbette dirah-ı meyve-dar üzere * saadet-vâr mülazım-ı hizmet-i aliyye olan Zeyt bin Harise'nin ser-devletmendi ile pâ-yı sedre sây-ı seyyidü'l-veradan seng-i nâ-tıraş süfefa birkaç yerden çeşm-küşa-yı hun olup iklerindeki na'l-ı hem-gûne-i la'l oldu hun değil cevheriyân-ı çar sû-yı bilâ makdem sultan-ı enbiya aleyhissalatü vesselama gencine feşan-ı la'l ve yakut oldular yahut huc giyen ayin-bendi şehir iptila ol padişah her dû-serra sallallahü aleyhvessellem kudümüne şukka-i perniyan-ı şakayık renkten pâ-y-endaz-ı tekrım ve tazim ettiler (Beyit) Çeşm-i huninem hayâlin şahını izaz eder * Her gelişte bir kumaş-ı sürh pâ-y-endaz eder * el-kıssa ol şirzme-i şirzmeden iza-yı can-gûza-yı şukkadan özge nesne müşahede olunmayıp yine pehn deşt-i bathaya sebk-saz-ı inan müsâraat oldular esna-yı rahta batn-ı nahle demekle şöhret-şiar olan mevzia-ı darp hayme-i nüzul olunup şeb tâ seher onda ikamet buyurdular peri peykâran celbap-ı şeb perde-sera-yı benefşe-gûn günde cilve nümâ oldukça ol mukteda-yı saf-ı enbiya aleyhissalatü vesselam kaim-i seccade-i namaz olup avaz-ı bülend-i melâik-nevaz ile kıraat-ı ayat-ı beyinata ser-âgaz ettiler meğer ciniyan nasibinden ki ismi şehirdir yedi nefer yahut dokuz nefer cin güzeran ederken avaz-ı şuur-endaz-ı Muhammedi Sallallahü aleyhi vessellem tesir-i belagat-i Kur'anî birle giriban-gir-i

¹⁰⁹ [Allah onu cennet bahçelerini ihsan eylesin]

azimet-i ciniyan olup her birin bir veçh ile maslubu'l-ihtiyar etti ki merkez-i vukuflarından nim ser-i mu tahrik-i kademe-i ikdam edemediler bilahare Hazret-i Seyyidü's-Sakaleyn cenabına aleyhissalatü vesselam takdim-i destaviz-i salavat edip kendilerin perde-sera-yı nihan-hane-i hafadan izhar ettiler (Beyit) Peri gözden nihan olmak ne mümkündür zamanında * Cihanı şöyle nurani ediptir ruy-ı rahşânı * ve cümlesi kabul-i din-i İslam'a muvaffak oldular ve bir mucip işaret-i hazret-i risalet Medine-i Nasibeyn tarafını nasbü'l-ayn müracaat edip her biri seccade-i davete geçmekle kavim ve kabilesin cadde-i şeriat-ı beyzaya ser-âgaz-ı davet ettiler bu mahalde zikrolunan nasibeyn hıttı-ı Irak havı olduğu şehir olmayıp diyar-ı huçeste-asarımında bir karyenin ismi olduğu müşkül küşa-yı fenn-i tefsir Mevlana Şeyhzade haşiyesinde nigâşte-i yerâ'a-ı tahkik etmiştir ol sebep ile tâife-i periyandan cem-i kesir menhec-i müstakim din-i kavime mühtedi olmakla menşur-ı iclal-ı Muhammedi sallallahü aleyhi vesellem tevki-i refi' Resulü's-sakaleyn ile müveşşah oldu hakka ki ciniyandan dide-i merdum bineşi ol merdum dide-i aferiniş cemaliyle münevver olmayanlar sırr-ı kerem-i aşk-ı âlem-sûz-ı Muhammedi olup (Ayın) Ve ta'aşşukü'l-izan kablü'l-ayn ihyana*¹¹⁰ Musadda kanca can u dilden rebude-i sıyt-ı âlem-gir cemal-i bâ-kemali oldular vakıa-ı batn-ı nahleden üç ay sonra tekrar tâife-i [199] periyandan bir gürüh-i embuh şî'b-i hacunda ki gûristan-ı Mekke'den ibarettir rayet-efraz-ı izz-i mülazemet olup şeref-i hizmet-i hâce-i kâinat aleyh afdal üs-selat ile birun-i hayta-ı hasr-ı faiz-i mezadât oldular hadim-i hâce-i akıbet Mahmut Abdullah bin Mesut mülazım-ı hizmet-i hayrû'l-beriyeye aleyhü'l-tehiyye idi ol gece maşhudu olan nakş-ı garip ahvale ankebût-ı müşkin lü'âb-ı kalem tarh eylediği bu muhtasar nesiç defa-ı telifte tahammül ihata olmağın tar-ı amber-bar takrir tayy-i minval ihmal kılındı el-kıssa ruz-i diğér ol hıramende-i nahl-ı saadet semer-i batn-ı nahleden astâle-i beytü'l-ilahi veçhe-i azimet buyurdular esna-yı tarikte istimâ ettiler ki süfêha-yı ateş cay-ı Küreyş taklid-i safahat-ı bed-kâran-ı Tâif ede ol cihetten bâlâ-yı kûh-ı Huraya nazil olup tura-ı dirin-i Arap üzere rüesa-yı kavimden iltimas civara irsal-i kasıt ettiler Mut'am bin Adi'den gayrisi ol mukteda-yı berere-i inamın [hayır işleri yapanların liderine inam] sine-i mültesimine havale-i dest-i ret ettiler ama Mut'ama dâiye-i mürüvvet-i cibilli mahrek-i kabul-i civar olup akârib ve aşairle puşide salah ol hazret-i bahirü'l-nusreti Mekke'de mahalline vasil ettiler bu sal ferh-bahş ferh-i falide Hazret-i

¹¹⁰ [kulak gözden önce sever]

sultanu's-sakaleyn sallallahü aleyhi vessellem seyyide-i nisaü'l-mu'în Ayşe-i Sıddıka übnetenü'l-Sıddık ile ümmü'l-müminin Sude binti Zema'ii Radiullahü anhumadır şehvar gibi akd-ı akit-i nikâha çekip Sude ki seyyibe idi mahrem-i came hâb-ı zifaf kılındı ama arusi-i mehd-i gevher-nigâr Sıddıka sigar sini hasebiyle mevkuf akde-i tehir olunup sal-ı evvel-i hicrette Medine-i mutahharada menassa-nişin-i beytü'l-surur ve zifaf oldular (Siyer-i Veysi)

(Vâkı'a-ı Gazvet-i Dûmetülcendel)

Rakam senc-i in name-i dil-pezir çünin reft müşk-i hutun ber harir ki Dimeşk ve Kûfe'ye onar merhale-i miktarı mahalde vâkı'a-ı Dûmetülcendel hâkimi olan Ekider bin Abdümelik Nusranî ki tabi Kayser idi Sevda-yı mukatele-i mü haddınla leşker-i enbuh amade eylediği mâruz sedde-i risalet kılınmağın şehri rebiyülevvelde Süba' bin Garkata-ı Gıffarî radiyallahü anhu calis-i mesned-i vekâlet buyurulup hezar nefer heriz-i perhaş cevriyle mah-ı şeb araveş tayyı menâzil-i leyal ederek mevzi-i mahuda bir merhale kaldıkta mevâşi-i a' dâya düçar olup averde-i zerine-i iğtinam ettiklerinde riayet-i mevâşi girizan olup mecme'-i eşrara kudüm-i mevkib-i İslam'ı ihbar etmekle hüüb-i sarsar hafıyla tüde-gâh-ı seb-k-hiz gibi perişan oldular ser-hil-i kabile-i enbiya aleyhi ve aleyhim afdalu'l-tahaya hazretleri mevzi-i mezburada çend ruze hayme-nişin âram olup şikâr-gurazan-ı girizan için etrafa neşir-sarayan-ı şirân buyurdular ahir Muhammet bin Müslime radiyallahü anhu reme-i beyaban-neverd-i dalâldan birini sayd edip istintak-ı dakika-i cibâl [200] eylediklerinde bim-i satvet-i seriye-i zafer-penahtan terk-i mevân ettiklerin ihbardan gayri ser-şem'a-ı zebanın şule-i şehadetle tenvir eyledi ahir-i gıybet serhad-ı yek-mâhayı tecavüz eyleyecek yine müstakar saadetlerine teşrif ve kulüb-i müştakani tefrih eylediler ve taltif buyurdular (Gazve-i merisi' ve tesemmî gazve-i benü'l-Mustalık)¹¹¹ kerem sazân-ı hengâme-i dirayet * bu nemat üzere tertib-i ketebe-i rivayet * eylemişlerdir ki kabile-i küfre-i Beni Huzzâa ki menâzil-i Beynü'l-Haremeyn'den nahiye-i fedid ile leb-i bahr-i Yenbû' beyninde vaki bi'r-ı Beniü'l-mustalak [Beniü'l-mustalak kuyuyusu] havalısa mugaylân sıfat vaz-ı sad-ı hayme-i ikamet işlemleriydi pişva-yı kabile-i mahuda olan Haris bin Dirâr kabâil etraftan dahi bi-şumar âvâre-i beyaban-ı idbar cem edip mezraa-ı nev-hiz-i İslamiyâna emtar-ı tekrin-i cefa dâiyesinde olduğu vasıl-ı sem'-ı eşraf-ı bağban şifaat-i aliye esha'l-tahiyyeten

¹¹¹ [Al-Muraisi Savaşı, "Al-Mustalikoğlu" Savaşı olarak bilinir]

olmayan Beridet bin Hasib radiyallahü anhu tecessüs ile suret-i hâlden keşf-i kinâ' irtiyâb buyurulduktan sonra şemşir-i lâmi' hilal-i şa'ban meydan-ı asumanda fûruzan oldukta tertib-i mehamm-ı perhaşa ferman-ı ali sadır olup liva-yı nesrin-fâm-ı muhacirin serpençe-i Esadullah ale'l-Murtezi'ye ve liva-yı Ensar Saad bin İbada'ya müsellim oldu Hazret-i Faruk vâlâ himmet mevc-i nühustin gibi mukaddime-i derya-yı sufûfa tayin ve Zeyd bin Haris'e ve Ukaşa bin Mihsan radiyallahü anhuma ile meymene ve müyessere tahsin buyuruldu bu sefer zafer-i medarda otuz re's-i yekran-ı sarsar inan amade ede ki onu muhacirin ve yirmisi Ensar'ın zir-i licam-i temellükü idi ve çırağân-ı şebistan-ı risaletten Hazret-i Sıddika ve Ümm-i Selime radiyallahü anhuma hevdeci fanus-ı sima ile rah-fürüz-ı refakat oldular hatta keç-dilân-ı nifaktan dahi cem-i kesir arzu-yı iğtinam ile badiye vifak oldular hilal-i nühüftede hırman-ı imanyândan istirâk-ı huşe-i ihbar için canib-i kabile-i Huzâa'dan müteveccih olan casus-ı çâlâk serpençe-i düşman-gir Amru'ya esir olmağın huzur-ı dâver-i hıtta-ı risalette istiska-yı hâl olunup keyfiyet-i küffarat istidlâ' akibinde teklif-i İslam'a itaatten gerden-peç olmağın ferman-ı nebevi ile seri sûdu köy-i çevgân şemşir-i Amru oldu casusun hayme-gird-i fena olduğu haberi mecma' eşrara münakis olacak etrafından müctemi olan eşrar-ı tünd-bad hırasla manend-i şerar münferik olup Haris bi'z-zarure kendi rical-i kabilesiyle makam-ı hısamda müstakar oldu Aziz-i Mısır risalet-i aliye-i ecmelü'l-tehiyyete manend-i hurşid-i cihan-tâb tayy-i sahrayı ederek ser-çah Beniü'l-Mustalak'ta ref'-i sürâdikat [büyük perdelerde örtülü surları kaldırmak] celal buyurdular ol esnada gubar-ı metaya-yı a'dâ dahi nümâyân olmağın tarafından tertib-i sufuf-ı kıtal eylediler ferman-ı Seyyidü's-sakalyen ile Hazret-i Faruk-u âzam radiyallahü anhu sahab-gûn sipahiden berk sıfat piş-gâha nebadır edip nağra-ı ra'd-ı sanla ol haşakk-ı nihadan şure-zar-ı dalâlı mâü'l-hayaten İslam'dan iktisap hazrete davet eyledi ama taniyetlerinde nümâ-yı hidayete istidad-ı nâ-merkurz olmağın suret-i huşk [kuru suret] imtina göstermeleriyle dehakin-i mezrâa-ı iman radiyallahü anhum yekpare [201] das-ı şemşir-i ateş-bazla hücum eylediler bu gaza-yı garrada dahi eblak-süvar-ı meydan-ı meleküt-i cilve-riz arsa-ı ianet oldukları mesluk-ı beraa-ı hıfza-ı seyr-i seyyidü'l-beşerdir hatta sükûn-ı buhar-ı ser-sitizden sonra Beniü'l-Mustalak'tan tutya-yı İslam ile tenvir-i ebsar edenler esna-yı takabülde muayene ettikleri saraya-yı garibü'l-ecsam mela-ı alâ beyanıyla şedd-i nitak-ı müddeâ etmişlerdir mâhasal canib-i İslamiyân'dan ancak bir nefer kimesne kesr-i kafas-ı ten edip a'dâ-yı bed-ruzan on nefer duzahi âgaşte-i hun helak olacak maadası bilcümle silsile-i esire münselik oldular dest-

zede-i garabet olan emval-i iğtinam hariç harvar-ı evham olup aksam-ı mevâşîden dû-
hezar şütür ve penç-hezar gusfend temga-zede-i aksam oldu ve iki yüzden mütejaviz
avanak peri ruhsar manend-i remme-i âhuvan cilve-ger-i ham kemend esir oldular
mukteda-yı kabile olan Haris bin Dırâr'ın Cüveyriye nam duhteri ki kamet nigeh rubası
çemen-zar-ı melâhatta bir nihâl-i nevres ve giysü-yı girih-gir anber-şikeni tâir arama tel
kafes idi gazan remide-vâr Sabit bin Kays radiyallahü anhun dam-ı kısmetine düşmüş *
Sabit radiyallahü anhu ol nihâl-i kemer-beste-i hüsn ve be-hucn-manend hame-i vasıtı
resm-i kitâte kat' eyledi dest-i sabitten tekabül-i kitâbetle ol ser u tarafa hıram-azat olacak
hemen hayme-i asuman-ı risalete can-endaz olup takbil-i bisat-ı sündüs gûne-i nail
oldukta evvela meyane-i derc-i sakariyetten tuti-i natikasın şahd-ı şehadetle gûyâ ettikten
sonra bu vecçhe üzere turra-ı niyaza tâb verdi ki ya Resulullah bu perestar kimin seyyide-
i nisvan kabile-i Cüveyriye binti Hares'im hâlen Sabit bin Kays'ın beste-i eseri olmakla
pây-ı hayatıma bend eylediği attal-giran vezn-i kitâbetten sühân-ı cihan küşa-yı ianet
nebeviden gayr ile halas nâ-müyesserdir diye tanab-ı hayme-i merhamete teşebbüs
eyledim Hazret-i Ayşe radiyallahü anha nemek-riz-i nevale-i rivayet olmuşlardır ki ol
hâlette nesim-i cihan-gird-i nigâhım gülistan ruhsâre-i Cüveyriye'ye güzer eyledikte
damen-i hatırımdan şerare-i can-sûz gayret-i iştiâle başlayıp diriğa bu hüsün ve cemel ve
عج-delâl ki intiha-yı merâtib-i lütf ve melâhattır çeşm-güzâr-ı server-i âlemiyan oldukta
lâ-bâd hamame-i bâlâ-pervaz hatırları rübûde-i çangal-ı muhabbet olmamak muhaldir
diye pîç ü tâb ızdar-ı ebede idim ki tıpkı endişem üzere hazret-i hülâsa-ı kâinat-ı aliye-i
asha'l-tehiyyat canib-i Cüveyriye'ye itare-i hüma-yı nigâh iltifat buyurup ey Cüveyriye
cuybar-ı hatırın keder endühten musaffî olsun ki hem varak-ı rakikten resm-i kitabını
setrede-i setre-i eda edip hem asude-nişin kenare-i suffe-i izdivaç edeyim dedikte hemen
Cüveyriye (Beyit) Cihanda devlet onun kim esir-i zülfün ola her adamın serine saye-i
hüma düşmez makalıyla izar teşkûnunda şule-i inşira ve meserret fûrûzan oldu hazret-i
eşrefü'l-halayık sallahü aliyehi vessellem Sabit radiyallahü anhu resm-i kitâbetin
teslimden sonra ol mah evc-i melahatı hale-i rıkkıyetten i'tak buyurup saye-i mualla-
revak izdivaçta cay-gir eylediler bu nakş-ı nev zuhur tak mesâmî' ashaba aks-endaz
olacak [202] akârib-i harem seyyid-i âlem seza-vâr-ı züll-i esir olmak nâ-revadır diye bi'l-
ittifak sabaya-yı Beniü'l-Mustalak'ın sahife-i rıkkıyetlerine rakam-keş i'tak oldular
Hazret-i Sıddıka radiyallahü anha her bar Cüveyriye kendi kabilesine vesile-i hayr u
bereket olduğu kadar hiçbir kimesneden bir kabileye vaki olmamıştır diye ıtır-feşan-ı

pirahan beyan olurlar idi (Muhasame-i Sinan ve Cehcah)¹¹² dolap elsine-i ruvvat-ı seyirde daırdır ki intifa-ı şule-i vaga hitamında bir gün tebaa-ı Ensar Hızır ciyandan Sinan bin Debre-i Cüheni ile ecîr-i hazret-i Faruk-u âzam olan Cehcah bin Sayyid Gaffarî câh Beniü'l-Mustalak'a itale-i hibale-i delv etmişler idi keşîşleri cihet-i iltibastan keşâkeşe-i müncer olup Cehcah bir muşt-ı dürüştle vey Sinan'ı çeşme-i sürhâb etmenin Sinan zeban-ı feryadı canib-i Ensar'a tiz edip istinsar eyledi Cehcan dahi canib-i muhacirine isal-i sefir-i istigase edecek sebk-revan-ı ferîkayn şemşir be-kef mevki kavgaya şitap oldular az kaldı ki ol emr-i cüziden fesad-ı külli mütevellit olup hafre-i câh manend-i dil-i uşşak leb-riz-i hun ola hele hayzar-ı kâr-azmude-i muhacirin-i makal mukteziü'l-hâl ile zahm-ı Sinan'a nemek-pâş-ı tesliyet olup dest-yâri-i ab-ı tedbir ile ateş-i bâlâ-keş-i fitneyi teskin eylediler ama bu vakıadan herze-darân-ı Bu'l-fuzul serhayl-ı münafikîn Abdullah bin Ebi bin Selûl künç-i enban-ı derununda nühüfte olan habaseti izharına fırsat bulup meclisinde olan müminîn ve münafikîn muvacehesinde kâr-riz-i dehanından icra-yı fazurat hezeyan eyledi ki görür misiz muhacirîn-i bi-dar ve diyar-ı bezm-i ianet ve takviyetimizle nail-i dest-mâye-i miknet ve iktidar olmuşlar iken şimdi muamele-i baz-gûneye tasaddî edip bizi dahi pâ-zede-i tahkir ve tezlil etmeye başladılar hemen tedarik-i encam-ı kâr Medine'ye vusulde aziz-ter olan zelil-ter olanı avare-i beyaban-ı gurbet etmektir diye mizan-ı batılında izzî kendi keffe-i zat-ı kem-ayarına zıllı haşa (Beyit) Nakd-ı kân-ı aferiniş der darya-yı vücut *¹¹³ meyve-i maksudatı bâis-i icad-ı nâs-ı aleyhi's-salat vesselam hazretleri canibine olmak üzere telmih eyledi Zeyd bin Erkam radiyallahü anhu ki henüz bağ-ı hayatta bir nihâl-i taze nümâ idi ol meclis bedayında bulunup bu senin giran-vezin takriden kamet-i gayreti zam olup ol hukk-ı ucuzu şast-ı iktidarından efzun saham-ı dil-dûz-ı la'n ve düşnama [kötü dua etme ve sövmeye] amaç eyledi ve serapa-yı azası ra'şe-riz-i gayz ve hemmiyet olarak nadi-i sultanü'l-mürseline gelip ol bed-guy-ı herze tırazdan sadır olana türrehat-ı natika sözü yegâne yegâne keşide-i silk-i takrir eyledi ol kûh-ı giran temkin hilm-i vekar Sallallahü aleyhi vessellem hazretleri Ebn-i Ebi bed-siriştin gadir-i nâ-pak ve nâ-saf zamiri çirk-ab kendide-i nifakla memlu idüğün arif ve ondan bu makule keff-i müteaffin hezeyan tekaturuna vâkıf iken yine Zeyd'in makalin kâh şaibe-i ağraz şitaba nispet edip ve kâh hata-yı hasse-i sem'a haml buyurup şahika-i sebat-ı nebevilerine zelzele-i tagayyür vermediler Zeyd üç defa zeban-ı rast beyanın

¹¹² [Sinan ve Cehcah'ın düşmanlığı]

¹¹³ [Onun yaratılış servetinin mahzeni vücudunun denizindedir]

mâhî-i cuybar-ı kasem edip sıdk-ı [203] iddiasında ısrar eyledi ahir sarsar gayret Faruki cümbüşe gelip sultan-ı memalik mâ ve tın [su ve çamur] aleyhissalatü vesselam hazretlerinden ol köhne bina-yı künişt nügakın nüşabe-i tiğle tahribeyn rica-yı isticaze eyledi ama hazret-i seyyidü'l-Rusul uzmâ-yı saadat-ı Yesreb zemine dağdağa-ı hiras olmak mülahazasıyla müsaade-i katlden âraz buyurdular bari ya Resûlallah nakba-yı Ensar'a tahrik köşe-i ebru-yı ruhsat buyur ki onlar ol hârâ-yı pây azarı şâri' mümininden berkende ederler (Beyit) En hâ ki muhibb ba tû çûn dâl * Şemşir be-ser hurend çûn kaff *¹¹⁴ diye tekrar-i ibram eyledikte ya Ömer avamü'l-nâs onun sandıkça-i derununda pîçide olan mâz-ı efsürde-i nifaka vâkıf olmamakla Resûl-ı Hüda katl-ı ashaba şurû' eyledi siyakında nice müsavi-i beyhude hudûsuna badi olur diye ol bed-kârın seza-yı vaz-ı hâmin havale-i çeşm kûşe-i tegafül buyurdular ama meclis-i Seyyidü'l- enbiyada güzer eden güft ü şiniye ol nâ-dürüstün gûş-i bi-hoşuna münakis oldukta bim-i can-ı nistan arâmına ateş sanıp ol köhne gerek baran dide-riş sepide kalet-i hamide ile meclis-i mukaddes-i risalete gelip mecra-yı bade derâ-yı deheninden sadır olan çirkâb-ı türrehâtı haşak-ı inkâr ile setr ve kennâsa-ı iman-ı kâzibe ile set eyledi ve sirişk-i labe-i münafikâne ile makal-i sahihü'l-meal Zeyd'i sahaife-i itikad-ı ashaptan şuste eyledi hatta bazı sade levehan-ı safdil kelam-ı sıhhat-i nizam Zeyd'i hadaset senden naşi ya sehv ve hataya ağraz-ı tıflâne-i nâ-be-câ üzere cezm edip ya Resûlluh bir gûdek-i nadide-i rüzgârın kavlen ki sehv ve hataya semt-i savabdan akrep iken bir böyle pir-i cihan-dide hakkında tasdik etmek nâ-revadır diye tahrik-i şerayin-i safh-ı cemiliye sâi olup cihan-dide bisyar guyet dürûğ¹¹⁵ mealinden gaflet eylediler be-her takdir şehriyar-ı kişver-ârâ-yı halk-ı azim aliye efdalu'l-tekrim buriya-yı kem keder itizarın endahte-i zir-i pây-ı tesâmüh ve iğmâd buyurdular ama Zeyd bin Erkam radiyallahü anhun eşheb-i rast cilve-i makalin dağdar-ı tekzib olduğundan meydan-ı ferah âlem-i ser-i saadet-medarâne teng olup galebe-i şerm ve hayâ ve ta'n-ı bîgâne ve aşınadan naşi inan-ı nefis dest-i rayiz hayatından sakıt olmak mertebeleri karib oldu merhale-i mezbureden nehzat olundukta Zeyd bin Erkam dahi matıye-ran-ı rah-ı hayret iken nagâh çabuk-süvâr-ı mizmar-ı alebin aleyhisselat vesselam hazretleri canib-i Zeyd'e imale-i inan yekran-ı felek-neverd buyurup engüşt-i mah-ı şikafleriyle gûş-i Zeyd'e nâb-ı tebşir verip gül-gonca-i şebnem nisarların nemek-riz-i hande-i nevaziş ederek ya Zeyd beşaret sana ki hazret-i cihan-aferin

¹¹⁴ [Onlar dâl harfi gibi seninle dosttur, kılıç başlarından yerler kaf gibi]

¹¹⁵ [Dünayayı gören çok yalan söyler]

izz-i şana senin sıdkk-ı makal ki şehadet ve tekzib-i münafikîni havi irsal-i ayet buyurdu deyip sûre-i münafikîni Yekulune le'in rüca'nâ ile'l-Medinetün le-yuhricene'l-izze minha'l-ezell¹¹⁶ ayet-i kerimesine değin tilavet buyurdular Zeyd radiyallahü anhin bu lütf-i nâgeh zuhur-ı ilahiden ârız hâlinde avihte olan nikab-ı şerm ve hicab-ı gülgüne-i ibtihaç ve inkişafa [204] mübeddel olup çârûb neşad-ı halvet zamirini gubar-ı endühten tasfiye eyledi ama suret-bâz-ı hengâme-i nifak İbn-i sulûl-i bed-ahlakın perde-i ihtiyali [hileyi] ber-endahte olup sûr sahte-i iman-ı kâzibesi çehre-nümânide-i fazahat olacak sû-be-sû ashab-ı kiram ol seg-i murdarı senin ta'n ve melat edip dostân-ı pencah saleleri bile esna-yı rahta düçar oldukta kat'-ı revabıt-ı selam ve kelim eylediler İbadeten bin Samet ve Evs radiyallahü anhum ru-yı şefkatten gevher-feşan-ı pend ve nasihat olup huzur-ı Eşrefü'l-mürselinde ref'-i ruk'a-ı itizar ve istigare dalalet ettiler ol diraht-ı kühen sal-ı beyaban zülale pindar-ı kebiri damen-gir-i kabul-ı nush olup gerden-pîç-i ağraz oldu İbare radiyallahü anhu dedi ki ya İbn-i Ebi ondan tersan olmaz mısın ki bu taklip [bu çevirme] gerden-i gururunu hâves bir ayet dahi nazil olup hem evkat-ı salatta arâyiş muharip olup hem ruz-ı haşre dek madde-i iktiza hakk-ı zeban güzâr-ı inam ola ama ol mütekebbir-i sebbe dil-i nâ-muvafık azvu hûdî olmağın yine sûr-nümâ-yı ibâ ve imtina oldu bir tabak-ı melhuz İbare radiyallahü anhu ve ezâ kile lehum teali yesteğfir lekum Resullah levva rüşahum ve rayethum yesadaunne ve hum müstekbirun¹¹⁷ pîrâye-i sahife-i nüzul oldu mervidir ki münafık-ı mara'l-zikrin Abdullah nam ferzandı pederi ismiyle müsemma ama muhalif-i tavr-ı pederi şahd-ı muhabbet-i İslam güvâre-i zamirinde musaffa idi güya sulb-ı sinin kessiften ser-zede-i cevahir-i giran-kıymet yahut cism-i mardan mürebbi tiryak-ı pür-hasiyet idi peder-i bed-ahterinden sudur eden kâr-ı nâ-hencar [kaidesiz] muhat-ı kalb-i selimi oldukta meclis-i Seyyidü'l-enbiyaya rûmâl edip [yüz sürüp] ol köhne hum-ı meyhane-i fesadın leget-i intikam ile kesrine istizan eyledi ama Hazret-i Seyyidü'l-Enbiya canibinden müşahede-i müsaade etmemek ile ser-pençe-i intikamı giriban-ı peder küşte nisten kûtâh [kısa] olduğunu mütezammın o mahalde dil-i pür-ateşinden leme'ân eden çent beyt-i melhüfane [kalbi yanık olana] kametine hayat çar-sûy-ı yakın Mevlana Muiniddin miskin aleyhü'l-rahme bu resim üzere came dûz-ı diba-yı Acem olmuşlardır (Beyit) Afak-ı pür acayip ez inha acipter * Kavdist kân şenid ez güfte-i ömr * kû güft ya Resul be-ferma-yı taba-kayı * Zi ibn-i âti be-piş-i tû ared büride ser-i man ya Resul

¹¹⁶[Onlar: Andolsun eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracak]

¹¹⁷[Onlara, gelin, Allah'ın Resulü sizin için mağfiret dilesin denildiği zaman, başlarını eğdiler de, büyüklük taslarken onların geri adım attıklarını gördüler]

güftem eğer küşten buved * Ferma-yı ta sereş bubürem herçi zûd-ter sâid-i ma-ra müsait ü can niz bas saht * Dil der sebat saht-ter ez âhen u hacr-ı azinem şah-ı nübüvvet ve gerne zûd * Hak kerde mey safha-i an sevad-ı şer *¹¹⁸ (Nesir) Bu haber-i rengin dahi şükûfe-i destar rivayettir ki mevkib-i cihan-güşâ-yı İslam hicret-sera-yı aliyeye duhul esnasında Abdullah ibn-i Abdullah peder-i kabihü'l-manzarının zimam-ı nâkasın girifte-i pençe-i mümanaat edip ey bî-edeb-i bed-ahlak kaseem be-nam-ı Hâlık-ı âleme ki seyyida üns ve can-ı aleyhisselat vesselam canibinden bî-sudur ezan-ı ali sana Tabe-i müstetâbiyede [Medine'nin güzel ve iyi şehrinde] dade-i ruhsat muhaldır zira ki ezl-i evlad-ı âdem sensin ve izz-i ehl-i âlem zat-ı mukaddes sultan-ı taht-ı şin risalettir (Beyit) Sahib-i halk-ı azim Ahmed-i mürsel ki be-arş * Kutsiyan-ı mushaf ahlak-ı [205] vey ez ber girend hüccet-i izzeteş ez neer-i âzam şineved * Sened-i mucize-eş ez meh enver girend¹¹⁹ veznince havale-i müşt-i serkub-ı eziyet eyledi ol zağ-ı siyah -uy ve hava-yı nifak-ı bâlâ pervaz evc-i gurur geçerken ol cer-bazı ukap endazın manend-i makiyan-ı murdar hâr-ı zebun olup hah nâ-hah (la-na ezel mine's-sıbyan len ezel mine'n-nevan ve eşhedd-i anne'l-izzetüllah ve'l-resule ve'lil-mümînin)¹²⁰ feryadıyla ashab-ı uburdan istigase eyledi ol esnada mevkib-i şahinşeh risalet-i debdebe-i izz ü iclal ile ol mahalle uğrayıp bu muamele-i garibeye matla' olduklarında nemek-dân-ı la'l-ı gül-famları tebessüm-feşan olarak sırr-ı Abdullah cezakallah anne-resule ve anne'l- mümînin hayıren la len nisar¹²¹ ile iktiza-yı mekârim-i ahlakları üzere peder-i bî-şerm ve küstahın pençe-i mümanaat Abdullah'tan tahlis ve duhul-ı Medine'ye terhis buyurdular¹²² (Siyer-i Nabi)

(Bab-ı Evvel Sâî ve Nemmâmın Kelam-i Nifak Encamın İstimâından İmtina Vacip İdüğün Beyan)

Eder rey-i âzam Dabişlim bediya-yı hekime etti Mazmun-ı vasiyet evvel budur ki her kimse ki şeref-i takarrüb-i sultanla ihtisas bula her ayine mahsud-ı âm ü hâss ola ve hasutlar nakz-ı kaide-i hürmet ve garaza say edip kelimat-ı mekr-âmiz ile zamir-i sultanı

¹¹⁸ [Şaşılacak ufuklar bunlardan daha şaşırtıcıdır, bir zabıt ki Ömer'den duymuş, dedi ki ya Resulüllah sen emret istediğin zaman, gelecekte benim kesilen başımı senin yanına getiririm dedim ya Resulüllah eğer ölüm varsa, emret tiz vakitte canımı alayım ta ki benim kolum kesilmeden müsait bir zamanda ve can pek katıdır, gönül sebatla direnmede polattan katı izin vermediler peygamberlerin şahı aksi hâlde çabuk, onun badesinin sayfasını siyah kötülüklerle kazmıştım]

¹¹⁹ [Ahmed-i Mürselin arşta yüce huya sahiptir, kutsal kitaplardan onun ahlakını alır, izzetinin kanıtını büyük Neir'den dinler, mucizesinin belgesini parlak aydan alır]

¹²⁰ [Çünkü çocuklar tarafından küçük düşürüldüm, cahiller tarafından küçük düşürüldüm ve şahadet ederim ki izzet Allah'ındır ve onun Resulü ve müminlerdir]

¹²¹ [Abdullah'ın sırrı, Allah, Resulünün yetkisiyle ve müminlerin yetkisiyle sizi ödüllendirsin]

¹²² [Abdullah'tan kendisini kurtarıp ve Medine şehrine girmek iznini aldılar]

ondan müteneffir ve mütegayyir kılalar padişaha vaciptir ki kelam-ı sahib-i garaza teemmül tamam buyura çün bile ki âmiziş ve âlâyişten hali değildir ser-hadd-i kabule yetiştirmeye

(Mesnevi)

Medih rah sahib-i garaz piş-i haviş

Ki âmiht ber-yekdiğer nûş ü niş

Be-suret dihed nûş-i yâri koned

Be-mâni zened niş ü hâri koned¹²³

(Nesir)

Hakim-i büzürgvar ve berhmen [brahman] hikmet-şiardan iltimas ederim ki bu baba münasip bir destan buyura ve şu kimsenin kıssasın ki bir padişah huzurunda mezid takriyle ihtisas bulmuş ola ve erbab-ı garaz kavliyle bina-yı mertebesi halel-pezir olup sadakat adavete ve muvafakat muhalefete mübeddel olmuş ola âlâ vecchü'l-tafsil beyan buyura berhmen etti beli medar-ı esas-ı saltanat bu vasiyet üzeredir eğer padişah huzurunda kelam-ı nifak encam-ı hussad mahall-i istimâ ve mevki-i itimat bula ekser erkân-ı devlet onların efsadıyla siper-i siham-ı nikyete ve mazhar-ı itap ve mihnet ola ve ondan hem mülke halel-i külli mütetarrık olup hem mülke zarar-ı azim sirayet kıla çün bir müfsit-i muhtel iki sıddık-ı sadık meyanında dahl ve nifaka mecal bula her ayna ayine-i ülfetlerin gubar-ı vahşetle mugayir ve bina-yı meveddetlerin tir-i mekr ve mefsedetle zir u zeber kıla nite ki bina-yı musadakat-ı gâv ve şîr ol şegal-ı şerir pür tezvire [206] halel-pezir olmuştur rey etti ne keyfiyetle olmuştur evvel (hikâyet) berhmen etti kadimü'l-zamanda bir bazer-gân-ı cihan-dide ve telh ve şirin-i rüzgâr çeşide var idi

(Beyit)

Hırd-mend-i emin-i kârdani

Zi ruy-ı tecrübe bisyar dâni¹²⁴

¹²³ [Maksatlı insanları kendine yaklaştırma, ki birbirine içmeyi ve sokmayı öğretti, surette dost kavli verir, ama aslında diken gibi sokar]

¹²⁴ [Sadakatli bilgi ve iş adamı, tecrübe sayesinde birçok şeyi bilir.]

Kadem-i azmla mesâlik-i memalike salik olmuş ve bizâ'at ticaretle enva tüccar be-malik olmuş tevsen-i rub'-ı meskûn zayirrân seyahatinde zelûl idi ve ekalim-i seb'a ikdam-ı himmet-i cihan-gird ne nispet bir haftalık yol idi rükûb-i ahval ve tahammül-bâr ihtar-ı esfar-ı sebebiyen mal ve menali bisyar idi ve behâim ve sevayim-i bî-şûmarı var idi (kân-ı imtila vadiyet min sâgiyet'üs-sebah ver-agiyetü'l- revah)¹²⁵ çûn mukaddime-i sipah-ı merg ki kuvvet-i zaaf ve zaaf-ı kuvvetten ibarettir meleket nihadına el uzattı ve tullâbe-i leşker-i ecel ki mûy-i sefidden [beyaz saçtan] kinayettir hisâr-ı hutbe-i vücudun ihata etti (Mesnevi)

Nevbet-i piri çû zened kevs-i dered

Dil şaved ez hoş-dili ü ıyş-ı fert

Mûy-i sefid ez ecel âred payam

Puş-ı ham ez merg resaned selam¹²⁶

(Nesir)

Hoca mukarrer bildi ki an-karib kûs-i rahil olursa gurk ve sermaye-i hayat bir mutallâdır ki hane-i bedende müdi'dir az zamanda istirdât olursa gurktur ferzendlerin ki semere-i şahh-ı amanı ve şecere-i bağ-ı zindegânidir cem etti onlar üç nefer-i civan idi gayret-i efran ve envar-ı asar-ı rüş-ı nasiye-i hâllerinde tâban ama servet-i gurur ve kesret-i esbab-ı sürur neşve-i şarap şebapla hadd-i itidalden tecavüz edip mal-ı pedere dest-i israfi diraz etmişlerdi ve kesb-i hinfetten ağraz edip nakd-i evkat-ı azizi betalet ve kesalet sarf eylemişlerdi peder-i mihriban fart-ı şefkat ve vüfur merhametten ki lazıme-i alaka-i ubuvvettir ferzentlerine pend ve nasihate âgaz etti ve ebvab-ı nesayih-i bî-garazı ki cevami'-i bim ve ümidi müştemildir fethedip eytti ey civanlar eğerçi ki kesb-i malda mücahede çekmediğiniz sebepten ve mihnet müşahede etmediğiniz cihetten mal kadrin bilmezsiniz mezheb-i akılda mazur olsanız olur (Min lem yezak lem ya'raf)¹²⁷ ama bilmek gerek ki mal sermaye-i saadet-i dünya ve zeria-ı zahire-i necat-ı ukbadır ve ehl-i âlem ki talib-i husul-i merâtib ve vusul-i me'ribdir galip budur ki bu üç mertebenin birisine taliptir mertebe-i evveli füşat-ı sahet maişet ve teysîr-i tekessür-i esbab-ı rahettir

¹²⁵ [Onun vadisi sabah öfkesiyle doluydu ve ruhlar için can atıyordu.]

¹²⁶ [İhtiyarlık sırası yetişince kapının zilini çalar, insanların yüreği sevinçten zevk alır, saçın beyazlığı ecelden haber getirir, sırtın bükülmesi ölümden selam getiri.]

¹²⁷ [Tatmayan bilmez.]

bu bir tâifenin manzurudur ki himmetleri nûşîş ve puşîş ve istifa-yı lezzat-ı nefse kûşîşe maksur ola mertebe-i sâniye re'fat-ı derece ve ulüvv-i menziledir ol zümre ki bu mertebeye taliptir erbab-ı cah ve ashab-ı menâsıbdır bu iki mertebenin de husulü bî-mal muhaldir mertebe-i sâlise [207] husulü sevab-ı ahiret ve vusul-i menzile-i takarrüb-i hazret-i izzettir evvel güruh ki bu matlaba rağbet etmişlerdir ehl-i necat ve sahib-i derecattır bu mertebe dahi mal-ı helalel muahassıl olmak müyesserdir ki (Na'amü'l-mali'l-salihü'l-ricalü'l-salih)¹²⁸ hadis-i sahihtir nite ki pir-i manevi sahib-i mesnevi buyurmuştur

(Beyit)

Mâl râ kez bahr-i din başı hamûl

Na'am mâll-ı salih güfteş Resul¹²⁹

(Nesir)

Malum oldu ki mal ve menal sebeb-i husul-i ekser-i âmaldır ve tahsil-i mal bî-irtikâp taab ve talep ve iktisap muhaldir eğer bir kimsenin büyüyle kesb ve talep min haysi lâ-yahtesib ve lâ yaktesib mal eline gire tahsilinde zahmet çekmediği ecilden kadr ü kıymetin bilmeyip ant-murib bâdi havaya vere (Ayın) Ez bâd-ı hava âmed ü ber bâd-ı hava reft¹³⁰ (Nesir) pes vacip oldu ki canib-i betalet ve kesaletten içtinap edip canib-i tahsil ve iktisaba rücu kılâsız ve bu hırfet-i ticarete ki müddet-i mütamadidir benden müşahede edersiz meşgul olâsız püser-i mehter eytti ey peder sen bize kesp ve talep teklif edersin bu kaide tevekküle menafi ve itikad-ı takdir-i ezeliye muhaliftir bu mukarrerdir ki kârhâne-i kaza ve kaderde her rızık ki mukadderdir elbette sahibine vasıl olsa gerek pes cüst ü cûyunda say ve tekapuyunda tazib-i hayvan bilâ faydadan gayri ne hasıl olsa gerek

(Nazım)

Gelürüne kavladı mukadder ferahı u tengi

Gerekse gönlünü kik tut gerekse dertle dar

Kişiyeye çünkü mukadderdir nasib-i ezel

¹²⁸ [Evet, iyi para, iyi adam]

¹²⁹ [Din uğuruna taşıdığım serveti ki tahammül edersin, evet helal servettir dedi Resulü]

¹³⁰ [Rüzgârla geldi rüzgârla gitti]

Ne eksilür ne artar ederse say-ı hezar

(Nesir)

Bazı ekâbirden işittim ki eytti her bar ki nasibimden kaçtım ahir bana yetti ve nasip olmayanı çendan ki talep ettim benden ibâ etti pes eğer biz kesp ü kâr ede وزويا muattal ve bî-kâr rüzgâr geçire ve zi takdir-i ezel azalı tagyir edemiziz (Ayın) Nasibe-i ezel ez hûd nemi-tuvân endaht¹³¹ * Nite ki val-i padişahzadelerin hasbihâli bu ma'niye şahittir birinin bî-renç ve azab genç -i bî-hesap eline girdi ve biri ümid-i gençle hazâne-i mülk birinci bâd-ı fenaya verdi peder istifsar etti ki ne veçh ile vaki olmuştur ol (Hikâyet) püser eytti serhad-ı vilayet-i Arap yani darulmülk-i Halep'te bir padişah-i kâm-kâr ve ferman ferma-yı ali-miktar var idi ki nice inkılabat-ı [208] rüzgâr geçirmiş idi ve çok tagyirat-ı leyl ü nehar müşahede etmiş idi iki ferzendi var idi nev-civanlar cah ü celal ile şadumanlar genc-i pederle mağrurlar taç ve kemerle mesrurlar garkâb-ı gurur-ı şebaba ve habâb gibi ruz u şeb şaraba düşmüşlerdi ve meşşata-kân-ı hava sûr-ı lahv ve la'ba ve arus-ı neşat ve turaba onlar mansaba-i kalbinde cilve vermişler idi kâh zahma-ı çenk ü çeganeden bu nağmeyi istimâ ederlerdi

(Nazım)

Yürüt peymanın ey serv-i sehî tiz

Cihandan çünkü tiz gitsek gerek biz

Geçer çûn göz yumup açınca deveran

Göz açtırma bize bade ile bir ân

(Nesir)

Ve kâh terane-i bülbülden bu savtle amel eylerlerdi

(Mesnevi)

Getir ol bade-i gül-famı sâki

Çu kalmaz bu cihanda kimse bâki

Gülelim gül gibi bir dem olup şâd

¹³¹ [Ezelden yazılmış nasibi kendi yanından atamazsın.]

Kılıp bülbül gibi elhan-ı feryat

(Nesir)

Padişah merd-i hırd-mend ve huşyâr ve sahib-i tecrübe ve âmuz-gâr idi ve cevahir-i vâfiri ve nukut-ı nâ-mâdudu ve dinar-ı bî-şümar var idi ferzendlerinin hâlin bu minval üzere müşahede edecek havf etti ki bu genc-i bî-hesap ki hezar renc ve azapla tahsil olunmuştur âmâc-ı tir-i itilaf ve târac-ı bâd-ı israf ola havâli-i şehirde bir zahid-i mütevekkil var idi ki alâyık-ı halayıktan mütebettil ve esbab-ı takarrüp Hazret-i Halik'e mütevevssil idi

(Beyit)

Sûhte-i tâb-ı tecelli idi

Şifte-i Hazret-i Mevla idi

(Nesir)

Paşahın ona vüfur itimadı ve kerametine kemal-i itikadı var idi tamam-ı hazâinin cem edip bir veçh ile ki ona bir ferd-i matla olmaya onun savma'asında defnetti ve zahide vasiyet edip eytti çün devlet-i bî-vefa ve cah-ı bî-beka benim ferzendlerimden yüz döndüre ve ser-çeşme-i ikbal ki hâb u hayal u şarab-ı serap gibi yemaldır [payimaldır] hâk-i idbarla mâlâmâl ola ve ferzendlerim bî-mâye ve kem-bazaa kalalar ve fakir ve muhtaç ve âmâç-ı tir-i ihtiyaç olalar onlara bu gencten haber ver şayet ki müşahede-i nikbet ve mücahede-i mihnet sebebiyle hâb-i gafletten mütenebbih olup hâcet hasebince maslahatlarına sarf edeler ve tarik-i itilaf ve israftan inhıraf edip canib-i insaf ve itidali mer'î tutalar zahit vasiyet-i şahi sem' kabulle iska etti şah ihfa-yı mal ve def-i ihtimal için derune-i kasrında bir mahzen düzetti ve şöyle gösterdi ki cemî emvalin onda [209] defnetti ve ferzentlerin dahi bu husustan haberdar edip eytti çün ayine-i rüzgâr-ı bî-kararda suret-i idbar ve iftikar müşahede edesiz gafil olmayasız zahire-i külli ki meünet ve maişetiniz kifayet ede bunda medfündür bu hâlden sonra az zamanda şah ve zahit ikisi dahi vahit ebed-i vahit icabet-i davet hak edip (külli min aleyha fa-inne)¹³² badesiyle sarhoş ve (külli nefsin zâikatül mevti)¹³³ cur'asıyla [badesiyle] bî-huş oldular

(Beyit)

¹³² [Hepsi birer yokluk]

¹³³ ["Her nefis, ölümü tadacaktır"] (Elmalılı, 29/57, s.402)

Eğer şah u geda ger merd u zendir

Kamunun ahiri gûr u kefendir

(Diğer)

Her anki zad ze mader be-bayedeş nuşit

Zi cam-ı dehr mey-i kül min aleyha fe-inne¹³⁴

(Nesir)

Ve ol genc ki genc-i savmaa-ı zahidde mahzun idi şöyle mestur ve medfun kaldı biraderler vefat-ı pederlerinden sonra mukasemet-i mülk ve mal-ı peder için cenk ü cidal ettiler birader-i mehter ve fevr-i zûr ve fevt ve mezid-i batş ve satveti sebebiyle galib-i mutlak olup tamam-ı memalik ve cemî male malik oldu ve biraderin hâib [mahrum] ve hâsir mağbûn ve münkesir kodu biçare mansıb-ı saltanattan bî-nasip ve mal-i mevruattan bî-behre kalacak kendi kendüye eytti çûn afitab-ı ikbal derece-i zevale yetti ve sipihr-i gaddar rüzgâr-ı sitemkâr şive-i gadr ve intikamın aşikâr etti bir defa dahi talib-i devlet olmak ve mecr-i bî-tekrar tecrübe kılmak nedametden gayri neyi münteç olur ve melalet-i melametden gayri ne fayda verir (Ayn) Min cerbü 'l-mücerreb halet bi'l-nidama¹³⁵

(Mesnevi)

Cümle dünya zi kühen zi ta be-nev

Çûn güzeranest neyerzed be-cev

Memleketi bihter ez in saz kün

Hoşter ez in hücre deri bâz kün¹³⁶

(Nesir)

Savab budur ki çûn giriban-i devlet dest-i ihtiyar ve kudretten çıktı damen-i tevekkül ve kanaate teşebbüs edip sabır kılım ve dervişlik mertebesin ki saltanat-ı bî-zevaldir ele götürüm

(Beyit)

¹³⁴ [Her dünyaya gelen annesini emer, kâinat badesinin kadehi hepsi birer yokluktur.]

¹³⁵ [Her kişi tecrübe edilen şeyi deneyip pişman oldu.]

¹³⁶ [Tüm dünya eskiden yeniye kadar, geçicidir bir arpaya bile değmez, memleketi bundan iyi bina et *, bundan en iyi oda kapısı kendine aç]

Derviş ra ki genc-i kanaat müsellemeşt

Ve derviş nam daret u sultan-ı âlemest¹³⁷

Pes bu niyetle şehirden çıkıp gitti ve giderken hatırına bu mâni hutur etti ki filan zahit pederimle mâ-takaddümden sıdk u dad u dava-yı ittihattan dem ururdu savab budur ki onun savmaasına penah kılım ve ümittir ki bereket-i dem ve kudümüyle tarik-i ibadete salik ve saltanat-ı kanaate malik olmam çün savmaa-ı zahit vardı haber aldı ki tûfî ruh-ı sadre aşıyanı kafes-i tenden canib-i Riyaz canibine tayerân kılmış ve savmaa ol pir-i rûşen-zamirden hali kalmış bir zaman leşker-i hümmüm ve gumüm-ı kişver tab'ına hücum etti ve zeban-ı telehhüf ve teessüf ile eytti [210]

(Beyit)

Akıbet dest-i iradetle dedi çi kerd çerh-i sitemkâr ü ahtereş

Names meber çi çerh u çi ahter çi çemberes¹³⁸

Zahit sahib-i kerametın damen-i ruhaniyetine teşebbüs kıldı ve ol savmaayı cihet-i ikamete kabul edip ol buk'ada mücavir oldu kaldı meğer ol savmaa havâlisinde bir kârız var idi ki savmaa içinde bir çah hafr edip ol kârızden ona memer etmişlerdi ve muttasıl ol kârızın suyu ol çaha kovardı ve ehl-i savmaa onu istimal edip onunla tevzi ve iğtisal ederlerdi şehzade bir gün delvi çaha salıverdi su sedası gelmedi ne ki diye ihtiyat etti gördü ki ka'r-ı çahta mâdan eser kalmamış mütehâyir oldu ki eğer bu çah ve kârize halel müteveccih olursa esas savmaa bi'l-küllüye indiras bulup bu buk'ada min-ba'd tavattun ve müte'azzir olur bu hâli tahkik için ka'r-ı çaha indi ve rah-ı abı ve cevânib-i çahı nazar-ı tetkikle müşahede kıldı nagâh nazarı bir hıfreye rast geldi ki ona su yol bulmuştu ve sunun çaha gelmesine mâni ol olmuşıdi aya hıfre ne tarafa gider ola ve bu sūrâh ne canipten huruç eder ola pes ol sūrâhı ferah edip ol gence kadem bastığı gibi heman dem sırrı gence yetiştı şehzade çün ol nukud-ı bî-kiran ve cevahir-i bî-payanı gördü cebin-i zarâ'atı zemin-i mezellete sürdü ve ol perverdigâr-ı bî-noksan ve kirdigâr-ı kadimü'l-ihšana secde-i şükürler etti ve nasihat yüzünden kendi kendüye eytti Eđerçi mal-ı mevfur ve cevahir nâ-mahzurdur ama bade-i gururla sekran ve kahve-i sürurla neşvan olmak daire-i fikr-i sahihten dûrdur nehc-i tevekkül ve cadde-i kanaatten inhiraf etmemek gerek

¹³⁷ [Derviş ki kanaat servetine hâkimdir, derviş, adı var tüm dünyaya sultandır.]

¹³⁸ [Sonunda arzusuyla dedi cefalı dünya ve talih kuşu sana ne yaptı, dünya ve çemberinin adını alma.]

ve tarik-i itidali koyup canib-i israf ve itilafa gitmemek gerek (Aydın) Tâ bibinem ki ez gayp çi âyed be-zuhur¹³⁹

(Nesir)

Ve ol canipten birader-i mehter gerçi mesned-i hükûmette ferman-reva oldu ama ahval-i leşker ve kişverden biperva idi ve Esid genc-i mevhumla ki kasr-i pederinde muhakkak mülahaza ederdi mağrur olup makdurun itilaf ederdi ve gayet kibir ve nahvet ve hayl ve azametten biraderin tefakkud etmeyip taahhüt hâlinden iğmâd ve müşahede-i cemalinden âr u ağraz eylerdi bu esnada nagâh ona bir düşman peyda olup leşker-i cerar-ı tiğ-güzarla vilayetine kastetti şehzade hazânesini sim ü zehepten hali ve leşkerin saz ve selpten âri görecek ol vaz'-ı mahut ve gencine-i mevuda geldi tâ ol mal-ı mevfurla kematen leşker ve hammaten kişveri mamur eyleye (lâ mülk ilâ bi'l-ricâl ve lâ ricâl ilâ bi'l-mâl)¹⁴⁰ çendanki talebinde say-ı beliğ etti genc-i mevhumdan renc-i muhakkaktan gayri nişan bulmadı ve her çend cüst ü cüyunda cehd-i bî-diriğ eyledi husul-i maksuda faiz olmadı

[211] (Beyit)

Bi-şinev in nükte ki hud ra zi gam azade küni

Hun hûri ger taleb-i ruzi-i nihâde küni¹⁴¹

(Nesir)

Çûn nevid-i gencten nâ-ümit oldu kadir olduğu kadar cem-i leşker edip def'-i hasım için haric-i şehre çıktı çûn saf-ı cidâl areste oldu ve ateş-i kıtal iştilgal buldu esna-yı mukabele ve mukatelede leşker-i düşmandan melik-zade-i zahm-ı tir ile helak oldu bu canipten dahi padişah-ı bigâne darb-ı şemşir ile alûde-i hun ve hâk oldu iki leşker dahi ten-i bî-ser gibi ebter ve mühmel kalıp karip oldu ki şule-i fitne ve âşub evc-i asumana çihe ve ateş-i herc ü merc [karma ve karışık] iki memleketin dahi ahâlisin yaka ahirü'l-emr iki tâifenin dahi serdarları cem olup ittifak ettiler ki bir hanedan padişahı ve dudman-ı şahinşahiden bir melik-i melek haslet ve kerim hilkat teccüss kılalar ki şuğl-ı saltanatı ve mühim memleketi onun zimmet-i himmetine havale kılalar cümlesinin reyî buna müncer oldu ki

¹³⁹ [Göreyim ki gaypten ne zuhura gelir.]

¹⁴⁰ [Mülk sahipsiz olmaz ve kudretin gücü servettedir] çendan ki [o derecede ki]

¹⁴¹ [Bu anlamlı sözü dinle ve kendini kaderden serbest bırak, kan içersin bu meramın hâsıl olması için amma rızık elde edersin.]

bir şehriyar-ı kâm-kâr ki fark-ı devleti sezavâr-ı tac u sultanı ve haz-ı sar-ı saadeti şayeste-
i hatem-i cihan-banı ola hemen ol şehzade-i savmaa-dar der pes-i kâr-daran-ı memalik-i
savmaaya vardılar melikzadeyi iclal ve ikram ve tazim ve ihtiramla zaviye-i humûldan
bargâh-ı kabule getirdiler ve genc-i uzletten sadr-ı mesned-i devlete geçirdiler miyamin
[meymenet] tevekkülüyle hem genc-i peder müyesser oldu ve hem eyalet-i kişver ona
mukarrer oldu bu misilli onun çûn getirdim ki vusul-i nasip elbette say ve kesbine vabeste
değildir ve tevekküle ittika cidd ü cehde ilticadan evladır

(Beyit)

Hakka her kimse kim tevekkül eder

Hak anın rızkına tekeffül eder

(Mesnevi)

Nist kesbi ez tevekkül hûbter

Çist ez tefviz de mahbupter

Heyyin-i tevekkül kün bî-lerzan bâd-i dost

Rızk-ı tû ber tû zi tû aşıkterest¹⁴²

(Nesir)

Çûn püser hikâyeti nihayetine yetiştirdi peder eytti eğerçi dediğinin mahz-ı sıdk ve ayn-ı
savabdır ama bu âlem-i vesait ve esbaptır âdet-i bari izz-i isme bunun üzerine caridir ki
bu mezraa-ı havadis-zar ve bu çemen-i vakayi' -i bardayı âbyârî-i esbab-ı zahiri hiçbir
semere-i şecere zuhura gelmeye

(Beyit)

Dehkan-ı salhürde çi hoş güft be-püser

Ki ey nur-ı çeşm-i men be-cüz ez kişte nedir vey¹⁴³

¹⁴² [Tevekkülden daha iyi kazanç yoktur, bir işi başka birisine bırakmaktan daha iyi bir şey var mı, tevekkül
anında dostu titret, senin rızkın sanadır ve senden çok o seni sever.]

¹⁴³ [Yaşlı çiftçi kendi oğluna ne güzel dedi, ey benim gözümün nuru ektiğin şeyden başka bir şeyi
biçemezsin.]

[212] (Nesir)Ve tevekkül-i makbul budur ki be-vücut-ı müşahede-i esbab-ı makam-ı tevekkülde sabit olasın ta feyz (E'l-kasib Habibullah)¹⁴⁴ den behre bulasın bazı ekâbir buyurmuşlardır ki kesb u kâr kıl ta kâhil olmayasın nasibin Hüda'dan bil ta cahil olmayasın

(Mesnevi)

Ez tevekkül der talep kâhil meşuv

Remzi (e'l-kasip Habibullah) şinev

Kesb kün pes takye ber cebbar kün

Ger tevekkül mikuni der kâr kün¹⁴⁵

Sen meğer ol derviş-i kıssasın istimâ etmedin ola ki ahval-i baz ve kulağı müşahede edecek sebep-i canibin bertaraf kıldı ol sebepten mazhar-ı itab müsebbibü'l-esbab oldu püser sual etti ki ne minval üzere olmuştur ol (Hümayun-name Ali Çelebi)

(Darü'l-Hilafa-ı Bağdat-ı Behişt-abat Mütehayyiz-i Havme-i Hükûmet Olunca Naz'-ı Ma'reke Ki Kâh Rüzgârda Zuhur Eden Etvar-ı Acibetü'l-Asar beyanındadır)

Çünkü be-inayetullah teâli ferman-ferma-yı rub'-ı meskûn hazretlerinin devha-i ikbal-i ruz-efzunları [günden güne ulu bahtlarının artması] müteşa'ibu'l-gusun olup menhel-i azb-yâb-i devlet intisapları kesirü'l-ziham * ve dergâh-ı saadet dest-gâhları mukassim-i erzak-ı has u âm * olmuştur nam-yaftegân-ı rüzgâr birer vesile ile sedde-i sedre simaları hizmet ferâştine talepkâr olup tahsil-i dest-mâye-i ser-bülendi etmişler idi ol saadet-mend ondan beri darü's-selam Bağdat ülkesinde ale't-tarikü'l-tevarüs bir müddetten beri nevbet-zen-i hükûmet olup kişver-i Irak-ı Arap'ta îla-yı liva-yı adl u dâd eden emir Zülfikar idi ki hâristan-ı mazraa-ı âmali feyz-i serçeşme-i inayet-i şehriyari birle gül-hîz olmak ricasına atebe-i aliyye-i cah ve celala iltica * ve kalem-rev-i hükûmetinde olan kalelerin miftahlarını ubudiyet-name birle dergâh-ı sultan-ı inama irsal edip melhuz lihâza-ı kabul olmak rica * etmiş idi bu muamele-i aşınayı bigâne-reviş şah-i bed-kış bed-kuniş Tahmasb meçhulü'l-nesebin gûş-güzarı olacak kurb-civar var iken kendiye serfürü olunmayıp dergâh-ı padişah merâhim-i dest-gâha iltica olunduğundan suhte-i nâr-ı âr oldu

¹⁴⁴ [Kazanan Allah'ın dostudur.]

¹⁴⁵ [Tevekkül edip de talep ve çabada tembel olma, (Al-kasib Habibullah)'ın sırrını dinle kazan ve yüce cebbâr Allah'a sırtını dayan, eğer tevekkül edersen çaba da göster.]

ve Mir Zülfikar'dan ahz-ı sarcasına sipah-ı kine-hâh ile Bağdat'ı muhasara edip nice eyyam-ı ulûv nâire-i harp ve kıtalden kubbe-i nukre-kûb-i çerh-i berin tenevvür-baz-gûne-i ateşin oldu lakin bim-i heybet-i şemşir-i Emir Zülfikar dâmen-i muhaddere-i hisara pençe-i tagallüp eriştirimeye ki sedd-i mümanaat çekmeğin eben an cidd-i mevrüsü olan şebeke-i mekr ve ihtiyali imal edip ol emir-i namdarı [213] suret-i ihlasta olan bazı hune-i havassı vesâtatıyla tesmiye ikdam * Ve bu tavr-ı âcizane ile şahid-i zaferi aguş-ı teshire ram * eyledi Şiir * Ve min lem yemut bi's-seyf mât bî-gayrihî *Tenevvü'tü'l-esbab vâlidâ-i vahid¹⁴⁶ * çünkü rafiz-i mülhid-meşrep Tahmasb-ı bed-mezheb istihanet-i evâmir ve nevâhî-i ilahide hadden tecavüz edip perde-berendaz-ı hürmet-i ahkâm-ı İslam olduğu cihetten hemvâre ol mütehettik-i hurmat-ı ilahi taziyâne-i tiğ-i bî-diriğ birle tâzir * ve şahrah-ı şer'-i mutahharı hâr u has zındıka ve ilhattan tathir * -semir zamir-i sultan-ı pak itikadı idi bu haber-i vahşet-eser vusulü bâis-i imza-yı azimet olup itmam-ı mehamm-ı sefer-i Hümayun için rikâb-ı zafer intisaptan mukaddem vezir-i âzam canib-i Halep şehbaya teveccüh ile memur oldu paşa-yı mezbur hasbü'l-emir sene-i erbain ve tisamae Rebiyülahirin ikinci günü dua-yı padişah-ı geti-penahi bedraka-ı rah edip dâman-ı derk-i avn-ı ilahide reh-neverd-i savb-ı Halep oldu Hakan-ı Sait Sultan Beyazıt Hazretlerinin rîze-çin-i sofrâ-ı inamları olan huddamdan iken ihraz-ı şeref hizmet-i dergâhtan imtina ve şeytan kavli nam-ı mülhide itbâ * eden Ulama Bey nam-ı nemek-haram nice müddet İran viranelerinde herze-gird kûçe-i pazar-ı felaket olduktan sonra hezar canverinin ve zahmet ile Azerbaycan sultanı namına olmuş iken zahiren iğva-yı şeytani ile irtikâp ettiği etvar-ı zemimiyetü'l-asara nedamet ve pişmani gösterip hâk-asitan muhallidü'l-ikbale rûymal etmenin ceyb-i temennası nukud-ı mevâhib-i nâ-mahdut birle mâlâmal olmuş idi ol esnada ümera-ı Ekrad'dan Bitlis hâkimi olan şeref-müsemma bi'l-nakiz-i nakz-ı ahd u misak * ve tesis-i mebânî-i hilaf ve şikak * edip giriban-ı isyandan baş çıkardığı maruz-asitan-ı asuman-nişan-ı Süleymanî olmağın merkum Ulama Bey'in mir-i şerifi matmüre-nişin telef edip kendisi bi'sü'l-halef olmak babında hükm-i mütahhamu'l-kabul-i sultanı şeref sudur buldu binâberin Ulama Bey tertib-i tabl ve ilim ve ihzar-ı hadem ve haşem edip tavr-ı muhteşemâne ile ol savbe revana oldu Bitlis kurbunda saf-ı sipah tarafeyn rûberû olup zed u bûrd hilalinde şeref-i bî-şerefin sedd-i sevda-zedesi arayış-i nûk-sinan olmağın havadarları badiye-i hevl-engiz girize vaz-ı kadem edip katarat-ı ebr-i nev-bahar gibi etrafa dağıldılar serasker-i pesendide şemail tayy-ı menâzil edip çınar-ı lev-nam

¹⁴⁶ [Kılıçla ölmeyen başka şekilde öldü, sebepler çeşitlidir ve ölüm birdir.]

menzilde darb-ı hayme-i nüzul olundukta ol küştinin başı ile müte'alligât ve havâşîsinin rişte-i intizamlarına ukde-i teferruk ve telaşi düştüğü haber be-cihet-i eseri vasıl olup rûzî-resan-ı âlemiyan cenab-ı celalet mâ-benden min-bâd dahi fetih ve firuzî rûzî olcağına beraat-ı istihlal olmağın bâis-i ibtisam-ı gonca-ı hatır-ı asâkir-i zafer mu' ser oldu * Nazım * Her sed ki ez o bitaft kerden * Averd bereş zamana bî-ton¹⁴⁷ * delalet rehber-i ikbal birle hat u tiz hâl olunup mah-ı cümâdelâhirenin onuncu günü âbırûy-i kişver-i Arap mahrûse-i [214] Halep mahatt-ı rical oldu ebna-i Rum'dan Oruç Bey nam gazi darb-ı şemşir-i saika tesir ile Cezayirgarp diyarını dâhil-i kabza-ı teshir edip kürsi-nişin-i saltanat olmuş iken taht-ı hilafetten tahta-i tabuta tenezzül etmenin biraderi Hayreddin Bey serir-i hükûmete terfî etmiş idi bu hilalde irşad-ı baht-ı maderzat birle nihce-i bahirü'l-hece-i ubudiyeti peş-nihat edip on sekiz pare kadırğa ve gûnâgûn tuhaf ve taraf ile asitan-ı gerdûn-nişan tarafına imale-i sükkân-ı azimet eyledi İstanbul'a vusulü vezir-i müşteri tedbirin Halep'e teveccühüne müsadif olup zimam-ı hâl ve akda umur-ı cumhur âsaf-ı Asaf şuurun keff-i kifayetine müsellemler olmağın mazhar-ı sunuf-ı nevaziş ve iltifat-ı sultani olduktan sonra kamet-i istidadına sezâvar-ı hil'at mansıb-ı celil ile tebcil olunmak için Halep'e irsal olundu bir mucib-i ferman-ı lazımlı'izan-ı inan azmi taraf-ı şehbaya sâni olup savab-did-i paşa-yı kişver-güşa üzereesine mezbûre ramazanü'l-mübarekin yirmi ikinci günü ol neheng derya-yı vega kaptanlık hizmetiyle kâm-reva oldu şerefat-ı buruc-ı mümteniü'l-urucu kengere-i sipihr-i duvardan bâlâ-ter olan kale-i Van ki sedd-i sedid kişver-i Azerbaycan'dır Serdar Fîruzî-şiarın Halep'te ikametleri hengâmında meded-kâr-ı hüsn-i tedbir isabet-pezirleri birle teshir * ve hizmet-i hükûmeti ile Şam-ı bî-kâr bî-kesi Hüsrev Paşa tevkir olunup ol eyyamda Ahlat ve Adilcevaz nam hisarların miftahları dahi müsellim-i dest-i istihkak-ı sultan-ı afak oldu ol dem ki feraş-ı bâd-ı saba basit gabraya bast-ı bisât ezhar ve reyyahîn edip ruy-i zemini gayret-i huld-i berin eyledi * Nazım * Şud âruste cilve-gâh-ı çemen * Gül ez halvet âmed sû'-i encümen * Be-cümbüş der-âmed sipah-i güyah * Cihan ra girift ân huçeste sipah*¹⁴⁸ serasker-i nam-ver-i akd-ı encümen müşavere edip ol mecliste şah-ı gümrah tarafından muhafaza-ı Bağdat pâ-bestesi olan sürh-sarâne tiğ-i ser-tiz birle sedd-i rah-ı giriz için rikâb-ı zafer intisab-ı sultan-ı cem cenabından mukaddem ol caniba tahrîk-i tuğ ve ilim olunmak üzere hasm olunup bu rey-i rezin sencide-i miyar kabul olmuş idi defterdar-ı İskender Çelebi

¹⁴⁷ [Herhangi yolla elinden zorla aldılar ise, zaman onu sana fazlasıyla geri verdi.]

¹⁴⁸ [Çemen cilve-gâhı süslendi, gül yalnızlıktan encüme geldi, cümbüşe geldi bütün çemen, bütün dünyayı o uğurlu askerler aldı.]

ve Ulama Bey'in helaf-girliği paşa-yı kişver-güşayı bu rey-i karar-dadadan tahvil edip mah-1 zilkadenin yirminci günü inan-engiz taraf-1 hatte-i darü'l-mülk-i Tebriz oldular peyderpey menâzil ve merâhil kat' ve tay olunup mah-1 zilhiccenin yirmi dokuzuncu günü Sadabad-1 Tebriz telatum-1 emvac-1 efvac sipah birle derya-yı mevc-engiz oldu Gilan hâkimi olan Muzaffer Han gaşıye-i ihlası ber-düş * ve cevahir-i giran-baha-yı ubudiyeti pîrâye-i gerden u güş * edip on bin tîr-endaz piyade asker ile ki her birinin bazu-yı zıh keman keyyani zer-tuzundan şahbaz hadinin mücella peykan-1 dil-duz-1 ahenk pervaz eylese ednâ şikârı mürğ-i ruh-i advâ fitne-cûy olur idi vasıl-1 ma-asger-i firuzî eser olup hariç-i daire-i evham mazhar-1 nevaziş ve ikram oldu gendüm-nümâ [215] ve cev-fürüş birkaç dağal-bazan-1 fitne-engiz [fitne yayan hilecileri] savab dedi üzere Tebriz kurbunda şe' b-gazan nam makamda bir kale binasıçün tazyî' -i mal ve it'âb-1 rical olunup ol tarafları ebadi-i iadiden hıfz-1 hirâset etmek mülâhazasıyla bî-fayda kadr u hâcetten ziyade top ve tüfenk ve merdan-1 âşub ve cenk vaz olundu fi kulubuhum maraz * kerimesine mazhar olan bazı erbab-1 garaz ilkasıyla havme-i hica serbazlarından on bin nefer güzîde asker efraz olunup Kızılbaş-1 bed-maaş bağlarının durağı olan Kızılcadağ'ı levs-i vücüt şekavet-âlûd rafza ve mülhidinden tathir hizmetine tayin olundu lakin bu kâr-1 akıbet-i mezmumun neticesi sipah-1 İslam'a bâis-i terettüb-i perişani ve hezimet olup serasker tarafına sebep-i luhuk-1 şerm-sarı ve haclet oldu mukaddema mücerred-i istimâ huruç-1 cuyuş gaza-kâra birle rahle-i sâmân ve sikenbe sahe-i sitte-i şah-1 gümrahtan raht-1 âram ve karar götürüp ol bî-âr Azerbaycan'dan Horasan'a firar etmiş iken Kızılcadağ vakası ve bazı müfsidin takviyet ve telkini ile tekrar Horasan'dan taraf-1 Tebriz'e rücu* ve ihzar-1 edevât-1 kâr-zara şurû' * idüğü güş-güzar-1 serasker-i bülend iktidar olmağın ol fitne-engiz ile mutaraha-1 kur'a-1 harp ve sitiz olunmak için saha-1 emniye ve rica gibi fescü'l-irca olan o can-1 belağı münasip fehm olunup ol canibe sevk-i ketâyib olundu * Nazım * Tırazende-i in huçeste rakam * Çünîn raned der fetih-name kalem¹⁴⁹ * Hüsrev-i ali himem hazretleri dahi sene-i mezbûre-i zilkadasinin yirmi sekizinci günü rafza ve mülhidine dest-bûrd-i muzafferâne göstermek için haşmet ve vekar ve asâkir-i zafer-şiar birle taraf-1 Üsküdar'a güzar buyurdular leşker-i enbuh sitare-i şükûh ile tayy-1 deşt u kûh buyurulup sene ahadi un erbain un tesîma rebiyülevvelinin yirminci günü o can belağında şibdiz-i şirin harekât-1 Hüsrev-sütûde sıfat gird-i anber-bezi ıtır-sây-1 dimağ-1 muntazırân oldu *

¹⁴⁹ [Bu uğurlu rakamın süslendireni, bu şekilde yazmış feth-namesinde.]

Nazım * Sipeh râ heme dest ü dil şüd kavi * Be-ikbal-i sahipkıran ez nevi*¹⁵⁰ âvâze-i teşrif-i sultan-ı pak-meşrep tanin-endaz-ı gûş-i Tahmasb olacak tâb-ı afitab rikâb-ı şeref-i intisaba tâb-ı nezâre getirmeyip gubar-ı arsa-i gir u dar tutuk bend-i bam kuhli-fam sipihr duvar olmazdan mukaddem bir fehva-yı ezâ ca-ı nehrüllah batl-i nehir-i ma'kil * rah-ı girize inan-tâb olup muhaddere-i mülkü dest-i tasarruf-ı nüvvâb-ı kâm-yâba teslim eyledi binâberin sultanü'l-mücahidin hazretleri henüz celse-i istirahat etmedin bare-i idbare sebk-saz-ı inan müsâraat olan bî-gayretlere cam-ı şemşir-i hun-aşamdan tizab-ı merg işrab etmek için o can yaylağından ilm-efraz-ı azimet olup semend-i sebk-i seyre erha-yı inan ettiler asker-i nusret-eserden bazı dilaverler onlarca menâss-ı halas ricasına girîzan olan bir bölük-i sürh-seranı pâ-beste-i dam-ı helak edip ser-i şekavet eserlerin dane-i seng-i asya-yı adem etmişler idi mah-ı rebiyülahirin ikinci günü ser-cem hani merkez-i ilam-ı âlem-tisan hakanı [216] oldukça sagar-ı elmas-renk bî-cadde-feşan tiğ-i bî-dirîğ ser-giranlarının tekme-i hil'at-ı hayat olan hunin kalleleri pîrâmen o tak-ı asuman-nişanda galtan olup kû-yi çevgân-pâ-yı rahş-ı gazat zafer-i semat oldu talâ-ı sipah-ı nusret dest-gâh ol gümrahlardan nice kurucu ve hanı bend-i kemend-i saht peyvend edip rabi mah-ı mezbûrede yengini hanı mıdrab-ı sürâdikat-ı haşmet ve kâm-ranı oldukça giriftar-ı kaydı isar olan müteayyinan-ı Kızılbaş pîrâmen-i o tak-ı cevzâ nitakta tiğ-i hun-pâş birle safha-i rüzgârdan tıraş olundu sâbika atebe-i aliyye-i sultaniye car ve inşilerinden iken bazı umur ilcasıyla şah-ı Acem'e iltica edip tarem ve halhal hanı olan Şahrüh Beyoğlu Mehmet Han irşâ-ı fitrat-ı İslamiye ile azim-i tarik-i saadet refik-i itaat ve inkıyat olup sadis mah-ı merkurda kale-i sultaniye mahatt-ı rihal ikbal oldukça pâye-i taht-ı Süleymaniye rûymal eyledi ol menzilde Ulama Bey ve merkur Mehmet Han ve bazı sancak beyleri namzet-i hizmet-ı muhafaza-ı Adilcevaz ve Van ve Tebriz olup tuğ-ı zafer fûruğ-i amber-bez şah-ı fitne-engiz ardınca Hemedan üzerine doğruldu ol hengâmde tesir-i şiddet-i bürudetten gaddarân ve inhar-ı safha-ı sim-i hâm * ve pâşide-i dest-i hakkâk-ı rüzgâr olan sûde-i elmas birle sahire-i gabra-ı kâfur-fâm * olmağın yek müşt hâkk-ı nafça-ı misk-i Tatar kadar kadr u itibar bulup giyah-ı sebz pare-i zümrüt-âsâ giran-baha olmuş idi Nazım* Çarh-ı pûşide-rûh haviş be-sincab-ı sehab * Der pes-i perde şüde mihr-i cihan tâb mukim* Eser-i ateş-i suzende çünan şüd batıl * Kan-der ü geşt ayan mucize-i İbrahim¹⁵¹ * lâcerem metâ'ib-ı sefer-i zemistanı pençe-i tâb-ı tuvân ve tâb-ı sipah

¹⁵⁰ [Sahipkıranın talihiyle yeniden, leşkerin el ve gönlü kuvvetlendi.]

¹⁵¹ [Gizli çark kendini sincabi gölgesinde örtmüş, perdenin arkasında ışıldayan ay ikamet etmiş, yakan ateşin eseri bu şekilde beyhude oldu, bu şekilde İbrahim'in mucizesi ortaya çıktı.]

sahipkıranı olup menâzil ve merâhilde husûsen kara kandır bendinde çekilen mihen ve alamı ilam-ı hariç uhde-i aklâm olmağın edhem-i mevzun-hıram hame ol vadide keşide inan oldu dâver-i gerdun-şükûh hazretleri haşmet-i enbuh birle hurşid-i asuman-ı gird gibi menâzil-neverd olup mah-ı mezburun on dokuzuncu günü lealin-i çemen nam menzil-i merkez-i râyat-i şehriyar-ı derya-dil olup yirmi birinci günü şehir-i Hemedan pîrâmeninde nasb-ı hayyam-ı gerdûn kıyam olundukta şah-ı şeyatin sipahin harûra ve Ak kûh üzerinden âşub-ı sa'bu'l-menal İmam Sehl Ali taraflarına aheng-i firar ettiği ihbar olundu katarat-ı ebr-i bahar gibi bî-had ü şumar asker-i cerrar ile dümbâle-i dû hasm-ı bî-âr olmak hadd-i imkândan güzeran olmağın le-cam-ı eşheb kebk-i hıramlar asıl murat olan semt-i Bağdat'a imale buyuruldu yirmi sekizinci günü Üveys Karanî mezar-ı mağfîret-medarı kurbuna şeref-i nüzul erzâni buyurulup saye-i sayeban-ı asuman-nişan gurra-ı şehir-i cümâdelevveli deh mah-ı deşt nam makama ve dördüncü gününde ashab-ı keramdan şems-i alemdar menzile düştü ol mahalde darü'l-hilafe-i Bağdat muhafızı olan Tekelli Mehmet Han tarafından name-resan gelip kenef mazalle-i emn ve amanda hem-hâbe-i itminan olmak ricasına halka cünban-ı bab-ı istiman olduğunu [217] arz ve ilam eyledi mesulü karin kabul olup hal'-ı fahire ve aman name ile ol peyâm-aver bir sebil tacil yine kendiyeye gönderildi Sâdis mah-ı mezburda Şahin kalesine vusul müyesser olup dokuzuncu günü kasr-ı şirin âram-gâh-ı Hüsrev-i hurşid-temkin oldu Şimran nam nehr-i azim ki beynül-avam Dokuz Ölüm demekle şöhret-yaftadır ve narin ve halis argı nam sular müsaade-i baran birle tuğyan edip düzdan-ı rehzen gibi kat'-ı tarik etmenin hîn-i uburda bî-had ahmal [hatsız yükler] ve cemal-i sili-hûr teakup-ı emvaç olup def'-i çeşm-i bed için bazı şinâveran-ı lücce-i merdanegi ve şecaat dahi gavta-hûr-ı derya-yı mağfîret oldu * Nazım * Sipend eğerçi der ateş nehend resim inest * Sipend-i leşker-i sahipkıran der ab bi-suht¹⁵² * ol gün Bağdat hâkimi Mehmet Han ki mukaddema kar'-ı bab-ı istîman edip der ümidi küşad bulmuş idi kalle-yi devleti har-seng-i beyaban fena olur itikadıyla serrişte-i ihtiyar dest-i iktidarından sakıt olup rah-ı girize inan-engiz olduğu maruz-ı rikâb-ı müstetâb-ı sultani olmağın bir mucib-i hükm-i Hümayun Süleymani vezir-i sûtûde tedbir-i bâl-ı isticalı bâz edip mah-ı mezburun yirmi ikinci günü Bağdat-ı behişt-abatta aşıyan-saz oldu mah-ı merkumun yirmi altıncı günü şukka-i ilm-i âlem-ârâ-yı sahipkıranı dahi sevad-ı Irak-ı Arap'a saye-endaz-ı emn u amanı olup ahali-i Bağdat sem-i semende şehinşah-ı ali nejada dâmen dâmen-i mürvarid-i giran-mâye tekrim nisar ettiler * Nazım

¹⁵² [Üzerliğin ateş üzerine dökülmesi âdettendir, sahipkıran leşkerinin üzerliği suda da yandı.]

* Çû mürğ-i seher-hîz feryat kerd * İlim ber ser-i şat-ı Bağdat kerd * Ze mah-ı ilm ruy-i şat-behre-yâb * Şüd ez burç abı ayan afitab beyn-ruyi baht u be-bazuyu kin * Irak-ı Arap âmediş der nigin¹⁵³ * o tak-ı keyvan-nitak mukaddem şeref-i tev' emleri birle hemser-i tak ne revak olmazdan mukaddem imam-ı büzürgvar hümam-ı Firdevs medar-ı yenbû ilim ve hükm-i imam-ı âzam hazretlerinin mezar-ı lâmu'l-envarlarını ziyaret buyurup ruh-ı pür fütuhlarından istimdat ve istida-yı himmet buyurdular tahammül-bar-ı meşakk-ı esfâr birle kamet-i ikametleri hamide olan ümera-ı kâr-dide ve asâkir-i mihnet-çeşideye münasip canipler meşta tayin buyurulup mah-ı cümâdelâhirenin beşinci günü sultan Süleyman nigin hazretleri nümüne-nümâ-yı nigâristan-ı Çin olan saray-ı server-efzayı teşrif-i kudumları birle gayret-i nüzhet-saray-ı huld-i berin ettiler merkad-ı rahmet mersad-ı hazret-i imam-ı Firdevs-makam olan kubbenin mürur-ı avam ve şuhûr ve tesadüm ve sabavet-pür ile safahat-ı hîtân-ı reffü'l-benyanında suret-i inhidam nümâyân olup her köşesinde ca'd-ı harabe-nişin-i aşıyan-saz ve mekin olmuş idi ferman-ı sultani üzere ol merkad-ı nurani tamir * ve etraf ve eknafı tathir * olunup kül-i gadat ve aşıyy varidin ve sadirin teğaddî ve teaşşi etmek için bir îmâret-i pür nimet tertip ve icat * ve iyadi-i mütegalibeden hirâset için etrafına bir hisar-ı sipihr-medar bünyad * olundu kezalik makbul-i dergâh-ı samedani * Şeyh Abdulkadir Geylani * hazretlerinin mecma'-ı hamat rahmani olan mazca'-ı [218] nuranileri [nurlu yatacak yeri] mânend-i kuva-yı pir-i fertût belki evhen min beytü'l-ankebüt olup ol genc-i şayakan mukim-i küse-i viran olmuş idi hasbü'l-emrû'l-ali imzar-ı mağfiret medarları üzere kubbe-i asuman-veş bergünbed-i dil-keş bina olunup kara-yı ahali şehir ve kura ve it'am-ı eramil ve fukara için bir darü'l-ziyafe tehiyye ve ihzar olundu sultan-ı ali nejad hazretlerinin Bağdat'ta ikametleri müddetinde medet-kârı himmetleri birle muzafat-ı Bağdat'tan olan Haruniye ve Hille Şehriban nam kaleler ve Loristan ve vâsit ve muşa'şa' ve Cezayir ve Katif ve Bahreyn musahhar-ı ferman-ı Sultanu'l-Bahreyn olup ol emâkin ve bikâ'-ı fer elkab şehinşah-ı cem-cenab birle şeref-yâb oldu * Nazım * Cihan be kâm-ı dil ü kâm-ı dil behaseb-i murat * Zamana tabi ferman u asuman münkâd * Nişeste fariğ u ferman-ber-i ateş-i âlem-gir * Adv gürhte ü baz mandeganeş esir¹⁵⁴ * Horasan Hanı olan Kadı Han asitan-ı devlet aşıyan-ı Süleymani ubudiyeti re'su'l-mal saadet-i dû cihani * ve vesile-i

¹⁵³ [Erken kalkan horoz gibi fıgan etti, Bağdat'ın deniz kenarına damgaladı, ilim sayesinde deniz yüzü aydınlandı, suyun aşıkârlığı ile güneşin bahtı açığa çıktı ve kolunun kuvveti ve kini ile, Irak Arapları yüzüğün gözü oldu.]

¹⁵⁴ [Dünya senin muradına ve murat ise zevke bağlı, zaman, fermana tabi ve gökyüzü ise bağlı, rahat oturmuş ve tüm dünyayı sarmış ve emrine tabi, düşman kaçmış ve kalanları esir düşmüş.]

husul-i emniye ve amanı * idüken talim-i akl-ı selim ile izan etmeğin şehr-i recebü'l- müreccebin yedinci günü haiz-i şeref takbil-i köşe-i bisat-ı saadet menat olup hatır-hâhi üzere Loristan beylerbeyliği ihsan buyuruldu kezalik Basra caniplerinin hâkim-i mutlaku'l-inanı olan Raşit dahi irşad-ı baht-ı maderzat birle şeref-yâfta-ı dâmen-bûs-i izzet-i menus olup karin-i tevkir ve izaz-ı şehnişah-ı bende-nevaz oldu defterdar İskender Çelebi hakkında harf-giran-ı kemin-gâh-ı nifak hem-zeban-ı ittifak olup mukaddema has u hâr isnat mâ-lem yekün ile ser-çeşme-i hatır-ı ilham müzahir-i şehriyarı mütezakkir olmağın humar-ı azl ve nekbet-i bi'sül'-bedel neşve-i rahîk-i devlet olmuş idi şehr-i ramazanü'l-mübarekin sekizinci günü ol sadr-nişin-i meclis-i rif'at ve itibar nişimen-saz bâlâ-yı dar olup mah-ı seriü'l-seyr ömrü giriftar-ı ukde-i mehak oldu *Mısra* Biçare an ki ez nazaraş av fitade dūr¹⁵⁵ * mah-ı mezburun on sekizinci günü şehriyar-ı ali tebar hazretleri erkân-ı divan-ı bülend-eyvan birle sebk-inan-i azimet olup şerze şir-i muharip * Esadullah El Galib * hemser-i Fatma-ı Zehra * damad-ı cenab-ı hazret-i Mustafa * Ali ali-kadr keremullah vechu ve radiyallahü anhu merkad-ı mağfiret mersadları ile şeb-çırağ-ı hane-vâde-i nübüvvet * meyve-i nahl-ı berûmend bağ-ı risalet * varis-i ulum-i hayru'l-beşer * sâlis-i eimme-i isna aşer * imam Hüseyin şehit radiyallahü anhu mezar-ı rahmet medarları ziyaretiyle istis'at buyurdular şah-ı fitne-engiz genc-i girizde hem aşiyane-i anka iken pes perde-i ihtifadan rû-nümâ olup Tebriz üzerine hücum-ı müntecü'l-hıramanı muhafazaya memur olan nîk-hâhan-ı saltanat-ı âl-i Osmaniye bâis-i teferruk ve perişani olduğundan maada Ulama Paşavana tehassun etmeğin onu alef-i tiğ-i telef etmek için kale-i Van'ı muhasara ettiği merfû-i pây-e-pesin-i taht-ı Süleymani olmağın Diyarbekir beylerbeyi muaccelen Ulama'ya imdat edip umûmen meştada olan [köyde olan] ümera ve asâkir dahi Altın köprü mukabelesinde kök diye nam makamda musaker-i firuzi-esere mültehih olmaları için [219] etrafa müekked evâmir-i şerife irsal buyurulup mah-ı şevvalin sekizinci günü sultan-ı afak-gir şeref-efza-yı efser ve serir hazretleri hazır sipah ile Mütevekkilen Ale'llah hıttâ-i Darü's-Selam'dan Tebriz tarafına tahrik-i ilam buyurdular şehriyar-ı bülend-iktidar hazretlerinin ihbar-ı hareket-i münteçü'l-bereketleri Tahmasb-i bî-arın gûş-güzarı olacak * Nazım * Ah ez in baht-ı vajgûn ki marast * Vay ez in talih-i zebun ki marast¹⁵⁶* Direk ser-i sūd ez deh sin-i pür gubar inkisar * Ve dest-i gam birle çak-ı giriban ıstıbar * edip rehber-i yeis ve hırman

¹⁵⁵ [Zavallı kimse ki onun nazarından uzağa düşmüş.]

¹⁵⁶ [Ah bu uğursuz baht ki bana var, ne acı ki aciz bir baht bende var.]

birle muhasara ve ondan muhafaza-ı Tebriz'e rû-gerdan oldu ol gurg-ı baran-dide kenar-ı selamete vaz-ı kadem edecek şiran-ı bîşe-zar şecaate hâb-ı hargûş vermek mülâhazasıyla zahir irtikâp ettiği kâr-ı nâ-hemvar isyana tövbe ve pişmani yüzünden * Nazım * Ez men kine âyed u men inem * Ez tû kerem âyed tû ani¹⁵⁷ * mazmunu üzere istida-yı aff-ı cerayimi mütezammın-ı ubudiyet-name ile elçi irsal edip mah-ı zilhiccenin yirmi birinci günü Sarıkamış mahall-i asayiş dâver-i derya-deheş ve dârâ-meniş oldukta peyam-âver-i şah-ı bed-ahter ve asıl muasker firuzi-eser olup vesile-i nüvvab-ı kâm-yâb ile hatt-ı hûban gibi ol mezûr-nameyi sultan inama isal eyledi Tahmasb-ı ber-geşte ikbalin akvâl ve ef'âlinde ahd ve nüket-i tev'enân * ve vaat ve halef-i radî'y-i leban idüğü delâil-i akliye ve berâhin-i nakliye ile müspet olmağın peyam-ı düruğ ve kelam-ı bî-fürüğü sem'-i rıza birle ısga buyurulmadı ve misl-i müstahsen * fi'l-sayf-ı zayeatü'l-leyn [yaz aylarında yumuşaklığımı kaybettim] birle ol fitne-fen canibine cevab-ı yeis iblağ buyurulup * Nazım * Eğer merd-i kârı ne-feşar-ı pâyı * Men inek residem negeh-dar cayı¹⁵⁸ * Tâ ki pes-i perde-i takdirde hafi ve setir olan umur-ı cilve-ger menassa-ı zuhur ola diye name-resan-ı şah-ı gümraha telhab [acı su] takarrur-ı harp u kıtal-i işrab ettiler bu haber-i vahşet-eser hoca-i Pazar-ı mekr ve âl-i şah-ı bed-fiala Tebriz'de vasıl olacak istila-yı sipah-ı hayret birle onda ikamete iktidarı olmayıp İsfahan'a kaçtı revnakta mesned-i şehinşahi hazretleri dahi rehber-i tevfiq-i ilahi birle menâzil-neverd olup mah-ı merkumun yirmi dokuzuncu günü Saadabad-i Tebriz kelale-i tuğ-ı müşk-biz birle anber ikin oldukta cam-ı merâhim-i sultan-ı cem-ayin feyz-i şerbet-i şifa-saz inam-ı âm edip yeniçeri ve sipah-ı mazhar-ı terakki ve ihsan-ı şehinşah mekârim-i destgâh oldular sene isna ve erbain ve tes'mie mahramu'l-haramının yirminci günü ferman ferma-yı kişver-i Acem'i pasban-ı şehristan-ı adem etmek için tekrar rikâb-ı himmete vaz-ı kadem buyurulup bâd-ı tayu'l-merâhil mah-ı seferin üçüncü günü Dirkin kurbunda darb-ı sürâdikat şehriyar-ı ber-güzin oldukta Tahmasb-ı bed-kirdar tarafından tekrar elçi gelip mürseli canibinden ümid-i necat ve restegârı birle ser-âgaz-ı neşide-i tazarru ve zarı eyledi * Nazım * Be-üzr-i hataha leb âreste * Günahân be-güzeşte der hâste * Ki ger damen-i aff-ı şah-ı cihan * Şaved satr-pûş-i günah-i kihân * Be hizmet-gari can-sipari künem * Ber an [220] rey-i nîk üstüvarı künem * Ez in pes sırr-ı ma u an asitan * Ki hasteş lakab-ı kible-i rastân¹⁵⁹ * nice müddet

¹⁵⁷ [Ben buyum benden kin gütmek gelir, sen busun senden iyilik gelir]

¹⁵⁸ [Eğer iş adamı isen ayak direme, ben muradıma yetiştim sen de kendine yer tut.]

¹⁵⁹[Hatasından af dilemekle dudaklar süslendi, af dilemekle günahlardan arınır ve bağışlanır, dünya padişahın afv eteğinde, küçük, büyüğün günahları örtülür, hizmetinde canımı versem, o iyi niyete, sağlam dursam, bundan sonra bizim sırrımız ve memleketin ki bu fiilin lakabı doğruların kiblesidir.]

dahi kişver-i İnan leged-kûb-i sem-i sûtur leşker-i mansur olsa şah-ı gümrah buhar-ı humar mülâhaza-i akıbetten ser-giran olup pây-ı mukavemeti lerzan olmağın genc-i ihtifadan rûnümâ olup ser-bazan-ı meydan-ı megazı birle marike-efraz-ı arsa-i şemşir-bazı olmak emr-i muhal idüğü vasıl-ı serhat-ı ilmü'l-yakin olmağın e'l-ûda hamd ü fikhınca Esad ezmanda taraf-ı Rum'a atf-ı inan buyuruldu râbi şehri-i rebiyülevvelde kasaba-i Hoy makarr-ı ordu-yı keyhan-pûy olup Şems Tebrizi hazretlerini ziyaret buyurdular Bitlis hâkimi şeref-i bî-temizin meydan-ı harp ve setizde serr-i bî-saadeti beste-i fitrâk hezberân-ı fitak olup mücazat-ı amal-i hüsrân mealini istifa idüğü ki mukaddema rakam-zede-i kilik-i güher-rîz olmuştur pes kalem-rev-i hükûmetinde olan tâife-i Ekrad-ı bed-nihat salık oldukları tarik-i bî-tevfik inattan cadde-i müstakim-i itaat ve inkıyada atf-ı inan-ı azimet edip Bitlis hükûmeti şeref-i nâ-halefîn oğlu Şemseddin'e erzânî buyurulmak babında Umman-ı bî-kiran refet-i sultaniden katre-i inayet rica etmenin tazarru ve zarileri mahrek-i derya-yı atıfet-i şehriyarı olup mesulleri karin kabul olmuş idi mah-ı merkumun on dördüncü günü kale-i Erciş kurbunda sahipkıran zafer-kîş hazretleri nasb-i Hayyam izz ü ihtişam buyurdularında mezbur Emir Şemseddin mevki-i nusret karini istikbal edip zir-i fermanında olan kılâ'in miftahlarını be-resm-i peşkeş-i atebe-i cah ve celal [büyüklük ve servet basamakları] hüddamına teslim eyledi Emir Şemseddin'in dest-âviz-i müstmendânesi manzur-ı nazar-ı kabul-i sultan-ı ferzane olduktan sonra yine kendiyeye inayet buyurulduğundan maada mazhar-ı sunuf-ı nevaziş-i mülûkâne oldu * mah-ı rebiyülahirin yirmi üçüncü günü şehri-i Amed muhayyim şehriyar-ı kesiru'l-hamit olup bazı meham iktizasıyla yirmi günden müteceviz ol makamda âram olundu mah-ı cümaziyelevvelinin yirmi sekizinci günü Halep Şehba'da darb-ı hayme ve hargâh olunup ol hıtta-ı dil-küşada sekiz gün izale-i küft-i rah buyurulduktan sonra canib-i tahtgâha sevk-i matiye-i azimet buyuruldu şehri-i recebü'l-haramın on dördüncü günü zat-ı sûtüde sıfat-ı Süleymani İstanbul sükkânına maye-i behçet ve şadumanı olup müşahede-i didar-ı Ferhunde-asar-ı sultan-ı Ercüment-i şükranesi için nefes-i Kostantiniye ve muzafatında beş gün beş gece ez in-bend oldular eğerçi dest-yârî-i inayet-bârı ve himmet-i şehriyarı birle darü's-selam-ı Bağdat muzafat-ı memalik-i mahrûseden olup kişver-i Acem pâyimal-ı mataya-yı sipah-ı zafer ve destgâh oldu lakin gayetü'l-gayât emniye ve âmal * ve netice-i mukaddemat-ı hatuter hâl * olan idam ve tedmir-i şah-ı gümrah suret-pezir olmadığı ihmal ve taksir ve su'-i tedbir ve zirden naşi idüğü bazı delâil ve şevahit ile sabitü'l-sıhhate olduğundan maada sevda-yı vesvese fersa-yı batıl

iktizasıyla ol nadan merasim ve menâşirde serasker-i sultan unvanın ihtiyar edip belki giriftar-ı dâm-ı hayal muhal-i şirket-i [221] saltanat olduğu mir'at-i bâl-ı sefa mal-ı sultan-ı muhalledü'l-ikbal üzere mün'akis olmağın İbrahim Paşa'nın afitab-ı devlet ve ikbali giriftar-ı ukde-i zeval olup mah-ı sıyamın yirmi ikinci gecesi subh-ı hayatı şam-ı memata mübeddel oldu * Nazım * Çûnin est resm-i kadim-i sipihr * Ki kâh ber tu kineş buved gâh mehir * Çûnin est ayin-i in bî-vefa * Çû nüvişt dihed nişş ender kafa * Zamana beyek renk nebuved mudam * Gehi subh piş-âvered gâh şam * Felek çeşm-i ez ân subh-ı rüşen nekerd * Ki şam ez şafak hun be-damen nekerd * Ne-şüd sarhoş ez cam-ı işret kasi * Ki nahoş ne-geşt ez humareş basi¹⁶⁰ (Süleyman-name * Karaçelebizade)

(Beyan-ı Keyfiyet-i Tulu-ı Kevkebe-i İkbal-i Saadet Meal-ı Hanedan-ı Osmanî ve Bünyan-ı Usul ve Furuğ-i in Şecere-i Tayibe-i Saltanat ve Cihan-bani ve Zikr-i Ma'asir ve Mufâhir-i ân Sadr-nişinân-ı Taht-ı Sultani Ebbedallah Teâli Hâzeh e'l-devletü'l hafızatu'l-Merasimü'l-Adl ve'l-emn ve'l Amani)¹⁶¹

Çûn mazmun şeref-i makrun (ve mâ halaktül cinne vel inse illâ li ya'budûn)¹⁶² bu manaya rehnundur [yol göstericidir] ki rıza-yı hikmet iktiza-yı ilahi makrun-ı işaet taat ve ref'-i menahi olup metâli ve afaktan subh-ı sadıkk-ı İslam işrak edip merasim-i şirk ve tuğyan ve asar-ı bed' ve isyan Yemen istila-yı ehl-i imanla na-peyda ve eşi'a-ı lâmia-i din ü devlet karin-i Muhammedi ki müstetbi'-i saadet ve an-ı ser-mediddir bilâd-ı küffare tîre-rüzgâr içre hüveyda olmak mukteza-yı meşiyet müsebbebü'l-esbap ve mübtega-yı iradet-i Rabbü'l-erbaptır ve muntec-i saadet-i namütenahi olan âdet-i ilahi tavsit-i esbap üzere cari ve tayin-i selatin-i cihad-ayın bu muradın medarı olmağın meşari'-i şer'-i mübin ve rud-ı mütegayyir ve mevârid-i din-i metin tatarruk-ı ehl-i kin ve taarruz-ı müşrikin ile mütekeddir olsa cehd-i cemil ve say-ı cezil-i selatin-i adl-perver ve esâtin-i din-i ezher ile sefa-pezir ve ayn-ı şer'-i mutahhar müşahede-i mücahedeleriyle karar olması mukarrer ve fehva-yı meserret ihtiva-yı (la yezal tâifetün min ümmeti ale'l-hak zahirin ilâ yevmu'l-kıyamet)¹⁶³ bu kelama delil-i azhardır pes zalâm-ı zulüm ve fesat ve

¹⁶⁰ [Eskiden beri gökyüzünün âdeti budur ki bazen sana kin güder, bazen seni sever, vefasızın töresi budur, eğer yazdıysa zehrini dostuna verir ,zaman daima bir renkte değildir, bazen gündüzü bazen geceyi sürükler, felek aydınlık sabaha bir bakış bile atmadı, gökyüzü bir kere bile parlak sabaha göz atmadı ki akşam, şafağın kırmızılığından eteğine almadı, hiç kimse işret camından sarhoş olmadı, şarabın baygınlığından da kimse rahatsız olmadı.]

¹⁶¹ [Cenab-ı Hakk'ın adıyla başlayın, çünkü O devlet kanunlarının koruyucusu ve adaleti emniyet ve güvende tutucudur.]

¹⁶² ["Ben cinleri ve insanları, ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım"] (Elmalılı, 51/56, s.522)

¹⁶³ [Ümmetimin bir grubu kıyamete kadar hak üzere kalacaklardır.]

sevad-ı küfür ve inat birle merz-i bûm-i Rum makarr-ı bûm-i dalâl ve müstakar-ı cuğd-ı nekal [ibretli baykuşun yerleşmesi] olacak berk-i şemşir-i âlem-gir-i mücahidin ve pertev-i cihan-nümâ-yı din-i mübin ile gayâhib ibtida' ve zulümat-ı şirk ve niza irtifa ve indifa bulmak be-hasebü'l-mukaddematü'l-mezkûre mütezamın-ı hüküm ve mesâlih-i mevfüre olmağın bu emr-i hatir ve mühim izzet-masırda mazhar-ı isabet tedbir olmağa namzet ve sülme-i sedd-i dini sed ve rahne-i şer'-i metini üstüvar etmekle karin-i izz-i müebbed ve isti'lâ-yı asar-ı din-i Hanefi ve istila-yı mezheb-i Hanefi'ye senet olmağa selatin-i âl-i Osman teveccühümullah be-tac-ı e'r-rıdvan ve meken ahlaflıhim fi serirü'l-saltanat ilâ inkıraz'ül-zaman her veçh ile salih ve bu saadet-mendlerin zuhur ve istilası medar-ı intizam-ı mesâlih olduğu cihetten hazret-i malik-i yevmü'l-mîâd fehva-yı sıdk-ı istinat (vallâhü raûfüm bil ıbâd)¹⁶⁴ mucibi üzere himâyet-i [222] bilâd ve riayet-i ibad ve neşr-i adl ü dâd için bu selatin-i nîk-nihat ve havâkin-i kesirü'l-cihadı ihzar ve âdad ve bu ferik-i tevfik refike tarik-i anik ala-yı kelime-i Allah'ta imdat ve is'âd etti mazmun-ı beşaret makrun (fe sevfe ye'tillahü bi kavmiy yühibbühüm ve yühibbûnehü ezilltin alel mü'minîne e izzetin alel kâfirin yücahidüne fi sebîlillâhi ve lâ yehâfûne levmete lâim)¹⁶⁵

(Hazâne-i bî-kirâne-i cevad-ı daimden müstahrec bir cevher-i ezherdir ki ol icra-yı levazım ve ihya-yı merasim-i diniyede kaim olan eâzım şanına mülayimdir ve kerime-i kavmiye-i (ellezîne im mekkennâhüm fil erdı ekâmus salâte ve âtevüz zekâte ve emerû bil ma'rûfi ve nehev anil münker)¹⁶⁶ fehvasına ol medar-ı şer'-mazhar olan serverler mazhar olmuşlardır (Ayın) Enne asar-ı nâ-teddel aleyna*¹⁶⁷ mucibince bu namdarların ve bu saadet-medarların mehâsin-i etvar ve mekârim-i asarlarını sahâif-i edvardan mütalaa eden ashab-ı itibar ve müşahede eden ulû'l-ebzar bu hâksar irat idüğü ihbardır bar ve sımma-ı mübalağa ve itradan ari ve müberra idüğün tasdik ve hakikat-i hâli tahkik eder

(Beyit)

Be-Yemen devlet-i in hamiyân-ı ruy-ı zemin

Resid râyet-i din-i mübin-i be-ıllıyyın¹⁶⁸

¹⁶⁴ ["Allah kullarına pek şefkatlidir"] (Elmalılı, 3/30, s. 53)

¹⁶⁵ ["Getirecektir Allah bir topluluğu, onları seven, onlar de O'nu seven alçak gönüllü müminlere karşı, izzetli kafirlere karşı Allah'ın yolunda cihat ederler ve kınayanın kınamasından"] (Elmalılı, 5/54, s.116)

¹⁶⁶ ["Eğer Biz onları yeryüzünde egemen kıarsak, namazı kıyarlar, zekâtı verirler, iyi ve güzel olanı emreder, ve kötü ve çirkin olanı da yasaklarlar"] (Elmalılı, 22/41, s. 336)

¹⁶⁷ [Herkesin eseri, kendi şahsiyetini açığa çıkarır.]

¹⁶⁸ [Devlet Yemen'de yeryüzünün hamisi gibidir, parlak İslam dininin sancağı yüksek mevkilere yetiştirdi.]

Felen neşr' fil-maksut hasebihuma huve'l-mevu'd¹⁶⁹ nâkilân ihbar ve râviyan-ı asar şöyle işar etmişlerdir ki âl-i Selçuk Maverâünehir'den İran zemine intikal ettiklerinde bilelerince olan kabâil-i Türk'ten silsile-i Osmaniye'nin cedd-i âlâsı olan Kayı Han kabilesi ki hudud-ı Merv şah-i candan Mahan şehrinde mütemekkin ettiler Çengiz-i fitne-engiz zuhurundan had ve dar-ı meniye ve Ahlat'a intikal edip asar-ı izrar-ı Tatar-ı bedtebar ol diyara dahi vusul bulacak bir mukteza-yı fehva-yı (fa dâkat aleyhimül erdu bi mâ rahubet)¹⁷⁰ ezel makamda ikamet-i müstetbi'-i nikbet ve müstelzim-i heybet olması meşhut dide-i basiret olacak ihtiyar-ı diyar-ı gurbet edip ol kabile-i Nebile'nin serdarı Süleyman Şah bin Kaya Alp tâifesiyle bilâd-ı Rum'a intikal ettiler ama tarihi neşride demiştir ki kabile-i mezbûre nevâhî-i Ahlat'ta yüz yetmiş yıl temekkün ettikten sonra sene sett-i aşır sett-mâide [1616] asker-i Çengiz ol nevâhîye musallat olup Süleyman Şah bin Kaya Alp bilâd-ı Rum'dan Erzincan'a intikal edip birkaç yıl anda yaylak ve kışlak edecek müzayaka-i emkineden [sorunlu yerlerden] devab ve mevâşî ile ol etraf ve havâşide âram edemeyip vatanlarına müracaat kastıyla Haleb'e müteveccih olup Caber kalesine gelip Fırat'tan ubur ederken Süleyman Şah'ın atı muhalif mahalle düşmekle gark olup Caber kalesi altında defnettiler (Beyit) Sevmez idi çû nehr sâili ol * Nehir-i sâilde buldu mevt ana yol * hâlâ ol mahalle mezar-ı Türk derler ve Süleyman Şah'ın dört fezend-i ercümendi kaldı Sunkur Tekin ve Gündoğdu ve Ertuğrul Gazi ve Dündar Amdi Gündoğdu ile Sunkur Tekin vatan-ı aslilerinde mekin olup Ertuğrul-ı namdar ve dindar meslek-i ittifakı ihtiyar edip Pasin ovasında ve Sürmeli çukurda karar ettiler bir müddet mürurundan sonra Ertuğrul Gazi gazaya râgıb ve cihada talip olmağın halef eşrefi [223] Saru Batu'yu ki Savcı Bey demekle maruftur Sultan-ı Rum Alâeddin Keykubad bin Keyhüsrev Selçuki huzuruna tayin-i mahall-i nüzul talebi için iblağ ettikte Sultan dahi kudum-ı behcet lüzumlarını mahz-ı saadet ve hüma-yı devletine cenah-ı refet bilip hudud-ı Engüriye'de Karacadağ'ı tayin ve masif ve meştarların tebeyyün edecek Ertuğrul Gazi dahi niyet-i gaza ile ol kazaya beş yüze karib dilaverân-ı pür-nehib ile azimet etti ittifaken Sultan Alâeddin Tatar-ı bed-ayin ile muharebe edip güruh-ı düşman-ı enbuh olmağın asker-i Rum zaferden mahrum olduğu ma'rekeye rast geldiler bâdu'l-meşvere ekser ashabı selamet- رولك mesleğine süluku ihtiyar ve taraf-ı galibe imdat mukteza-yı sedad [doğruluk] idüğün işar edecek Ertuğrul Gazi cibillet-i ferzanegi ve hamiyet-i merdanegi

¹⁶⁹ [Söz verdiğimiz gibi amaçlanana devam edelim.]

¹⁷⁰ ["Yeryüzü bütün genişliğiyle onlara dar gelmişti"] (Elmalılı, 9/118, s. 205)

muktezasıyla amil olup zebun-keşlik zebunlar sanatı ve galip-nevazlık mağluplar himmetidir ianet-i galip imtinani calip değildir diye feraset sayibesine mütâbaat edip inan ianeti canib-i mağluba tevcih edecek leşker-i Tatar tar u mâr oldu Sultan Alaeddin dahi makdem zafer-i tev'emlerini nimet-i gayri müterakkibe bilip enva izaz ile serefraz ve tavattunları için memalik-i mahrûsesinden nevâhî-i Engüriye'yi efraz edecek bakiye-i ömürlerini gazaya ve ihlak-ı abde-i lât ve azaba sarf edip sinin-i ömrü hadd-ı tes'inden tecavüz ettikten (sinne) semanin ve sitmayede (ecîbû dâıyellâhi)¹⁷¹ nidasına kemal-i intibah birle icabet edip evlad-ı emcadına vesâyâ-yı hasene ilka ve mesned-i ikbalini Osman Gazi'ye ibka edip memleket-i fenadan kişver-i bekaya irtika eyledi (Beyit) Hazret-i Hak ruhunu şad eylesin * Kişver evladın abat eylesin * merkad-i münevverleri Söğütcük nam kasabadadır

(Müsahhar Geşten-i Kostantiniye)

Çû gitti berd-i berf u şiddet-i dey

Gelip fasl-ı bahar erişti derpey

Şu dem geldi ki eyyam-ı baharı

Müzeyyen etmiş idi sebze-zarı

Cemalin arz kılmış şahit gül

Figana başlamış şûrîde bülbül

Düşmüş yeryüzüne hız ahdar

Ki leşker-gâh ede sultan dâver

Kurulup sebze-zar içre otağı

Müşerref eyleye bağ ile rağı

O mecma'da idüp tedbir-i makul

Bula Kostantiniye fethine yol

Benefşe şeş-perin almış eline

Takmış tiğini süsen beline

¹⁷¹ ["Allah'ın davetçisine uyun"] (Elmalılı, 46/31, s.505)

Dizüb çekmiş çemen içre sunufen

Şeh-i deverane arz etmiş صغوفن

Azeb veş-i sürh burkin giydi lale

Şakayık gözünü etti havale

Gül-i ahmer siper çekmiş yüzüne

Gözükmez gonca peykânı gözüne

Karanfil rumh sebze dikti bir baş

Görenler dediler tahsin u sâ baş

Saba olmuş talîa gözcü nergis

Ki yol bulmaya ol orduya her has [224]

Götürdü o gece ak sancağı zambak

Mükemmel oldu ol sancakla revnak

Çınar açmış elin eyler duayı

Bunu der kim ilahi sav belayı

Şeh afaka ver memul fethen

Müyesser eyle İstanbul fethen

Şah-ı kâm-kâr feth-i Kostantiniye esbabını ihzar edip sipah-ı nusret-penahi mecmu' ve ferman kabul-i iktiranı sem'-i rıza ile mesmu' idüğün görüp rica-yı müsaade-i sâ'id-i tevfik ile azm-i tarik edip fethi hasretü'l-mülk ve menhec-i teshiri asîrü'l-süluk olan Kostantiniye şehrine tevcih-i zimam teveccüh buyurdular ve ol Martin ve Ejder dehen toplar ve darb-zenler ki her biri kale-ken ve burç-efgen idi gerdunlar ile çekilip kâfir-i merdud derununu pür-dûd etmek için hemrah-ı sipah-ı zafer-penah kılındı

Askere verdi gaza altını şah-ı cihan

Cebe vü cevşen ü tiğ ü teber ü tir ü sinan

Ümera-yı saf-ârâ alayların ve vüzera-yı asaf ra ser ü bâlâların ve piyade ve süvar-ı içtimain ve ilam ve elviye mâhcelerinin iltima'an temaşa buyurup şeker-bari tarikine cari olup asker zafer-i rehber istimaletler ettiler ve ol tişe-i şecaatin şir zeban-ı hun-

aşamlarına ve icam-ı besaletin bir beyan-ı pür intikamlarına ki din-i metin kasrının direkleri ve şer'-i mübin kolları ve dirsekleri idiler nasihatler edip (cahidva) emrinin umûmen ve âyat-ı cihatta olan mevâid-i ilahiye mefhumun ilam ve nasb-ı ilam-ı İslam kavaidinin itmamı İstanbul şehrinin darü'l-muvahhidine inzımamı ile olduğun ifham buyurdular ve feth-i Kostantiniye imaret-i izdiyad-i şevket-i din idüğü mantuk-ı ehâdis-i sahihe ve mefhum-ı asar-ı sarihe olup ol hisar-ı vesî ve hısn-ı refi himmet-i ümmetleri ile teshir olunup dar-ı ehl-i din ve medar-ı muvahhidin olmasına vaad-ı nebevi sebkât ettiğin rişte-i takrire dizip şayeste-i hitap olan serhayllerin gerden-i canına hamlil ve mücahitler kulûbunu şehd-i şehadet tecerru'una mail edip inan-ı semend ikballerini hitta-ı İstanbul savbına tevcih ettiler

Revan şüd sū'-i düşmanân-ı kemine hâh

Be nirû-yi ikbal u avn-i ilâh¹⁷²

Ve ulema ve meşâyih ve sadât-ı mukteza-yı sevâbik-i âdat üzere ol Hüsrev ve gazi meşa'yiti sevabının ihrazı ile serfirazı bulup dua-künan mevkib ikballeri yanınca revan ve ol sultan-ı ali şan ile hem-inan olup (şakirin lâ ni'me)¹⁷³ menzillerine müteveccih olup feth ü firuzu rûzî olmak duasına ve makasid ve amalleri husul bulmak istidasına iştilgal gösterdiler eğerçi ol sefer zafer-i rehberde ervah-ı mutahhara hemrah ve cünud-ı gaybı talîa-ı sipah idi lakin mevâtın-ı şuhutta nümâyan olan ashab-ı bevâtın-ı tahire ve erbab-ı keramat-ı zahireden şeyh-i hak-bin Ak Şemseddin hazretleri ve آق پک ده ده sipah-ı İslam'a yüz aklıgı müyesser [225] olmağışun dua hizmetine kıyam ve ferman-ı zi'l-emr ile mevâkib-i zafer merâkib yanınca hıram edip vahibü'l-mevâhib imdadını rica için canib-i mahuda zâhib oldular bir seher-i huçeste-eser ki talîa-i Hüsrev ve hâver-asker-i ziyaküster ile feth-i hisar-ı deycur için kule-i ufk-ı şarki tutuktan zuhur eyledi tılaya-i zafer saye-i şah-ı bülend-paye dahi pâ-y-gâh-ı hisara erişip ardınca asker-i hümayun ve sipah-ı zafer-makrun bahr-ı bî-payan ve seyl-i şitâban gibi revan olup hisarın canib-i berisini ihata ettiler ve heybet ve salabet ile ol âzam husun olan hısn-ı masun [h üstüne hücum ettiler ki hisarların ikdam-ı akdamları dolaştı ve dizdarların ukul ve ifhamları şaştı Tekevür-i makhur şah-ı encüm sipahın takarrur-ı azm-i hümayunundan âgah olmağın muhafaza-i hisar esbabını ihzar edip burç ve barûlarını tamir ve ahkâm ve duhule kabil

¹⁷² [Aciz düşmanlarının tarafına koyuldu, güzel baht ve Allah'ın yardımıyla]

¹⁷³ [Nimetleri için minettar]

olan muvazi seddinde ihtimam-ı tamam etmişti lakin ol dâver-i feridun-fer ile ki baz bülend-pervaz-ı devlet dest-âmuzu ve eblak eyyam-ı ram ferman-ı cihan-efruzu idi serince urmağın pençesin rence ve cesm-i nâ-tuvânın esir-i şikence etmekten gayri neticesi olmadığın fehm edip baht-ı maderzadı ile mukabele ve sipah-i necm âdadı ile mücadele kûhle-gâhın müsademesi gibi muhal ve şahin ile güncişk muarazası gibi mahz-ı hayal idüğün ve dava-yı istiklal mucib-i ihtilal olduğun bilip bârgâh-ı cah ve celâl savbına peygam-ı zarâ'at gönderip rica etti ki İstanbul nevâhisinde olan kılâ' ve tevabini kabul edip تنها İstanbul hisarını kendiye inayet buyurup sair haraç-güzar kâfir ümerası silkinde münderiç edeler ve her sal harac-ı muvazzaf irsalinde isticâl etmeyi iltizam eyledi dâver-i kerem-küster peygam-âver kelamına nazar etmeyip (ama'l-seyf ve ama'l-İslam)¹⁷⁴ mazmununu ilam edip teklif-i teslim-i hisar buyurdular Tekevvür-i menhus melhuzundan meyus olacak var kuvvetin pazuya ve kûh-i kûp topların bâlâ-yı burç ve bârûya götürüp sugûf-i mücahidini darebat-ı top ve tüfenk ile hark ve nefit ile meşhun hamireler ile hark tedarikinde oldu

Der-i diz bibestend be-ruy-i şah Na-kerdend ber tiğ u leşker nigâh¹⁷⁵

Bamdan şam hengâmına dek hengâme-i dâr ü gir müstemir olup mürğ-i zerrin-bâl hurşid-i bam-ı ufuktan nâ-pedit olup dil-i târîk-i düşman-ı gümrah gibi çehre-i âlem siyah olacak mârû'l-zikr mar-ı peyker ve ejder ser topların muvâzi-i lazımede kurup metrisler tâbiye ettiler ve yeniçeri ve azeb leşkerini ol hizmete müekkel edip der ve dîvar-ı hisarı derun-ı uşşak-ı pür-zarı gibi rahne ve sūrâh [suvarih] ve tetâbu-ı durub-ı top kale kûp ile peyda olan şikâfı ferah eylediler ol âhenin-ten ve ateşin dehan فازغانلر dehanından nümâyan olan ateş-i çeşm-tîre-i küffarı hira ve müşevveş edip ayyuka suud eden dūd-i memdud rah-ı nüfūz-i kuvvet-i basırayı mesdud etmekle ruz-i rûşen nümü-dar-ı şeb-i nâr ve ruy-ı cihan-mânend baht-ı tîre-i küffara siyah-rüzgâr olur idi sefir-i tir-dehan keman-dan [226] birün olacak (eyne mâ tekûnū yüdrikkümül mevtü)¹⁷⁶ peyamını erfa'-ı savt ile [yüksek sesle] gûş-i bî-sürüş-ı düşman-ı medhuşa iblağ eyler idi ve mencınık ve arrâde remi ahcarı iade etmekle pasban-ı burç ve bârû olan bî-rûları ale't-tacil masdûka (Termîhim bi hıçâretim min siccîl)¹⁷⁷ edip kadı-ı mahkeme-i kaza ve kader mukirrleri ka'r-ı sefer olduğun tescil eyler idi her sayha ve seda ki top-ı ateş gıdadan peyda olur idi nehib-i hevl-i mühîb-i

¹⁷⁴ [Kılıç ve İslam'a gelince]

¹⁷⁵ [Kale kapısını padişah yüzüne kapattılar, leşker ve kılıca bile bakmadılar.]

¹⁷⁶ ["Her nerede olursanız olun, ölüm size yetişir"] (Elmalılı, 4/78, s.89)

¹⁷⁷ ["Onlara *siccîl*den taşlar atıyorlardı"] (Elmalılı, 105/4, s.601)

ferdayı asmiha-ı a' dâya eda edip hisara zelzele ve hisarilere velvele bırakıp sebep-i tesakut-ı buruç ve mucib-i infirac-ı furuç olur idi

(Limüellîfih)

Şu denli urdular topu hisara

Ki düştü burç u bâru pare pare

Müsait oldu bahtı şehriyarın

Müşebbek oldu dîvarı hisarın

Göründü rahnelerden suret-i feth

Okundu her taraftan âyet-i feth

Küffar-ı sitemkâr canibinden nüzul eden seng-i top ve tüfenk [tüfek] nice mücahidînin kale-i vücudun bîh ve bünyadından kal' edip şüheda-yı hunîn-pirahen nümâyîşi ile arsa-i peykâr-nümüdar lale-zar olup hun-i gazat ile ruy-i zemin âl ve hud ve miğfer ile ma' reke-i kıtal mâlâmâl olmuştu ol esnada Frenk-i pür-nirenk canibinden imdat için iki azim köke ki serenlerinin ucu köke uruç etmişti [yukarı çıkmıştı] dâmen-i hisara gelip içinde olan cehennemiler derun-ı hazza döküldüler ve nümâyan olan rahneler ve sûrahleri südde ve asker-i İslam'ı pîrâmen-i hisardan def'-i vüruda şurûf edecek bârû-nişin olan dûzahıyan-ı bî-din keşf-var derun-i hisardan baş çıkarıp itale-i lisana âgaz ettiler ve hava-yı gurura gurab-veş pervaz edip zeban-ı pür hezeyanların dıraz ettiler erkân-ı saltanattan Halil Paşa'ya muvafakat edip savb-ı kıtal ve mukavihedden semt-i müsâlahaya atf-ı inan tasvibine zâhib olanlara şah-ı kişver-gir zamirine imtina teshir delâilini tasvir edip sulha terğib ve lüzum-ı müracaat mukaddematını tertip ettiler gûş-i hûşleri istimâ-ı peyam-ı hâm ve iska-yı kelâm-ı melâm encamından âraz ve içtinap üzere meftur olmağın ol bed-âmuzların makal-i merdud garaz-ı endûduna iltifat etmeyip savab-did-i ulema ve meşâyih ile arsa-i dar u girde sabitkadem ve sademe-i mehre ve peykân ile pas-ı burç eden nice nâ-sipasi efkende-i hendek-i adem eylediler ulema-yı izamdan Şeyh Ahmet Gurani ve meşâyih-i kiramdan Şeyh Ak Şemseddin ve vüzera-yı ali-makamdan Zağnos Paşa sultan-ı kişveristan ile yek-dil ve yek-zaban olup tecvize müsâlaha ve müsâheleden imtina edip şahid-i feht dâmeninden el çekmek sıdk-ı azimet nişanesi değildir deyü sipah-ı zafer-

penaha nasihatler ettiler ve lütf-i eda ile (summe yefteh lakumu 'l-Rum)¹⁷⁸ mazmunundan mefhum olan vaad-ı sadakat makrunu ilam edip (el-melhametü'l-âzimi feth-i Kostantiniye)¹⁷⁹ fehvasından müstefad olan lüzum-ı say ve ihtimamı mücahidine ifham ettiler dilaverân-ı arsa-i cihat dahi ten ve canların din yolunda bezle ita edip [227] şeb u ruz meşâil-i süyuf ile ma'reke-efzun oldular cemal-i dil-ârâ-yı zafer-mücella-yı zuhurda cilve-ger olmayacak şehriyar-ı huçeste tedbir cem-i ümera-yı revşan-zamir edip buyurdular ki bu canibin müdahili hendek-i amik ile mesdud ve esbab-ı hıfz ve hirâseti nâ-ma'duddur ne bî-tekellüf hendekten mürur etmek olur ve ne bürid-i efkâr sur-ı üstüvarından cay-güzar bulur dîvarları üç kattır تنها bu taraftan çalışmak tazyî'-i evkattır mahall-i vahitten muharebe ile düşmana zafer asir ve müstetbi' ihlâk cem-i kesirdir canib-i bahrdan dahi hisarı dövmeğe çare bulmak gerektir İstanbul ile Galata meyânını kateden halîç üzere zincir çekilip memerr-i süfün mesdud olmağın ol canibine gemi geçirmek gayr-i makdûr ve imkân-ı adi hayyizinden dûr olduğu cihetten erkân-ı devlet bu mülâhaza sahrasında her çend ki bad-ı pâ-yı efkârların tekâpuy ettirdiler nihayetine ermediler akıbet zamir-i ilham-pezir-i şah-ı kişver-gire bu layih oldu ki Yenihisar canibinden gemiler sürüp Galata ardından deryaya aşırılar ve âşub-i top ile hisarileri canib-i bahrdan dahi şaşırılar eğerçi bu melhuzun kuvvetinden file hurucu mümteniât-ı adiyeden idi lakin dest-yâri -i imdat baht-ı Hüda-dâd-ı sultan-ı adl istinat ile ehven tarik üzere müyesser olup ilm-i cerrü'l-iskal mahirlerinin hayret-efza tedbirleri ile bahrdan berre keştiler çekip edhân ile terbiye olunmuş eşcar tâbiye edip zemin-i huşk üzere nişib ve firazda nice kûh-şiken keştiler çekip deryaya saldılar ve ol gemiler üzere köprü bağlayıp metrisler vaz edip dilîrâne cenk ve İstanbul gibi hisar-ı vesîyi çeşm-i küffara teng ettiler tekevür-i murdar deryaya canibinin dahi rahnedar olduğundan haberdar olacak olanca aklı mütelaşi olup küffar-ı nâ-be-kârın bir bölüğünü dahi bu canip muhafızlarına zam eyledi mevâzi-i adidede aşikâr olan rahneler ucundan mütevezzü'l-hatır olmağın kâh ol canibe ve kâh bu canibe mukayyet olmakla tedarikten kalıp Edirnekapısı'nın canib-i cenubisinde peyda olan rahneler seddini Frenk leşkerine tefviz eyledi havass-ı askeri bu manadan rencide olup hıfzında cümleden ziyade ihtimam edecek mahallin hıfzını onlara buyurmayıp ecânib uhdesine tahvil ve bigânelere itimat ve ta'vîl ettiğinden bî-huzur olmakla meyânlarında inkılap sureti nümâyan oldu bu hâl güruh-i

¹⁷⁸ [O zaman Roma senin için açılacak.]

¹⁷⁹ [Kostantiniye'nin büyük fetih destanı]

dalâl emrinin intizamına bâis-i ihtilal ve sultan-ı ekalim-küşanın mezit ikbaline ve tulu-ı kevkeb amaline dal bir delil-i râfiu'l-melal oldu ol mahâzilin kâr u bârlarına perişani ve teferruk ve tetarruk ettiği evzâlarından naşı olan telaşilerinden tahakkuk bulacak can metainı erzân gören dilaverân-ı bârû-efgen Edirne dîrvâzesinin canib-i cenubisinde olan rahneler üzere yürüyüş edip tar-ı ikdam ve evtar-ı ihtimam ile bâlâ-yı buruca uruç sadedinde iken talâyi-i deycur ufk-ı garbi kulesinden zuhur edip rûşenân-ı sipihr-gerdün dest-bürd-i merdan temaşasına çeşm-küşa oldukta dâver-i dilaver asker-i zafer rehberine böyle emretti ki nize ve rimah üzere meşâil [228] ve eşmâ'-i mihr-i iltimâ deyüb ol kavm-i mezmum karşısında mumlar yakalar ve meş'al-i târem-i çârüm âleme pertev salınca tiğ-i bî-diriğ meşâiline fûruğ edip kâfire aman ve rahneler seddine zaman vermeyeler bir hasb-i fermude-i şehriyari pişgâh-ı hisarı şule-i mesâbîh ile rûşen ve pîrâmen-i hisarı efrûhte çırağlardan güya ki sürh u zerd ve gül ü lale ile müzeyyen bir gülşen ettiler ve bamdan şama ve revahtan sabaha dek kıtale meyil ve cem-i mesûbat-ı gaza ve ihya-yı leyl ettiler mah-ı şehadetle alayış-i âsamdan tathir-i zeyl ettiler ve ol şeb-i firuzeşa'-i mesâbîh-i âlem-efruz ile reşk-i ruz olup inzimam-ı ezva'-i kevâkib ile galebe-i ziya bir tabakaya erişti ki dide-i amdide-i düşman hîre ve ruy-i cihan çeşmine baht-ı siyahı gibi tîre oldu mesned-i râbi Zülkarneyn'i zulûmat-ı mağripten çıkıp hisar-ı gerdün teshirine tasmim-i azm ve mevâkib-i kevâkibi tiğ ve nîzesi ile hezm ettikte ol cidar-ı rahne-dar hıfzına namzet olup mücahidîn ile aheng-i cenk u cidal eden Frenk mahâzilnin serdarı hisar dîvarı üzere çıkıp kasd-i müdafaa-ı ferik-i cihat ettikte bir civan-ı dilaver-i çâlâk seyf-i bî-hayfını helal-âsa âvize-i eflak edip ankebut-var hisar dîvarına kemend-i himmet ile çıkıp nişibden firaza tiğ-i bî-diriğini dıraz ve ol lehib-i mehebbi-yi dîzahî-i mezburun cevfi pür-havfının nasibi etmekle ruy-i idbarına adem-i derîçesin rahne-i hisarını bâz edip ta'ne-i vahide ile bûm canını aşîyan-ı şumundan perran etti ve rişte-i endişesini ömrü gibi kûtah ve ruy-ı nâ-mevcihini baht-ı ber-geştesi gibi siyah eyledi hayl-i Frenk serdarlarına böyle renk olduğun görececek çenklerinden cenk dâmenin reha idüb her biri sari' süluk-i şâri' firar ve müteveccih vecihe-i idbar olup küstîlerin cûyân vücudu-i seri'ü'l-cereyan gibi derya canibine revan oldular heman-dem gaziyan-ı huçeste makdem gayret-kemerini tiğ-i bî-diriğ gibi iki yerden kuşatıp şîr-i nahcir-gir gibi zincir-i tehirden boşanıp baran-ı tîr ve senge ve hemvâre atılan top ve tüfenge [tüfeğe] bakmayıp merdane meydana girdiler ve ol rahneleri derîçe-i feth bilüb harap ettikleri mevâzıa şıtap ettiler

Neberdin gökyüzüne ağdı kerdi

Bu tak-ı laciverdi perde gerdi

Şemşirler bürehne olup çalıştı ve nîze ve peykan-ı ekbad güruh-ı inat ile kan yalaşıp eleşti

Mevc urub sahra yüzü derya gibi

Tiğler od saçtı ejderha gibi

Tiğ-zenan-ı nâvek-efgan ve tüfenk-endazan-ı bârû-şiken sitare-i seyyara kale-i günbet [kümbet] dubara üşer gibi cümleten ol hısn-ı bülend-beden üzere üşüp düşmana göz açtırmayub ân vahitte berveçhe uruç edip liva-yı fethi bâlâ-yı sura kodular ve zeban-ı şemşir-i talikü'l-lisan ile sûre-i feth u buruc okudular [229]

Kulesine çün dikildi râyet-i nusret-nümâ

Kale parmak kaldırub İslam'a geldi güya

Hisar bedenleri üzere nice bedenler bî-ser ve nice sineler tir-i belaya siper oldu

(Limüellâfih)

Pençe urup [vurup] cenge şîran-ı vega

Dem urup [vurup] her biri oldu ejdeha

Düşmanın başına tar oldu hisar

Kör kâfir gibi oldu teng u tar

İmdad-ı bî-çün ile hıfza-ı hısn-ı masun zebun olup (ve inne cündenâ lehümül ğâlibûn)¹⁸⁰ nevidi sermaye-i te'bid asker-i zafer-makrun olacak hitab-ı meserret nisap (akteluven haham ve istebkuvan şer u haham)¹⁸¹ emri ile amil olup avam-ı maziye ve eyyam-ı haliyeden bir ve dest-zede-i pençe-i ziyâ olmayan ziyâ-ı pür intifa nasib-i mücahidin oldu ve ol kişver-abat mukaddem-i meserret-i tev'em dâver-i nîku-nihat ile makarr-ı iltimâ-cah-i din oldu Tekevvür-i kûr-dil müdafaa-i muhasaran-ı hisara müştegil olub Edirne dervâzesinin canib-i şimalisinde olan sarayında var-kuvvetin bazuya götürüb cevânib ve etrafını muhafazaya sarf-ı makdur ve îkad-ı nâire-i cenk ve darb-ı top ve tüfenk ile mücahidini hisar pîrâmeninde dûr eder iken nâgâh râfiân-ı liva-yı ilâ-yı kelmetü'llah derun-i hisara rah bulduğundan âgâh olup melhuzu makûs ve ilm-i devleti menkûs

¹⁸⁰ ["Elbette bizim askerlerimiz, yalnızca onlar galip geleceklerdir."] (Elmalılı, 37/173, s. 451)

¹⁸¹ [Öldürün, amma çocukları kötülükten koruyun.]

olduğun bilüb baht-1 menhus ve kalb-i meyus ile güman-1 fikr-i kecden atılmış tîr-i tedbir-
i nâ-savabı gibi hava-yı dalâla perran olup bir an tevakkuf etmeyip ızdırab-1 derun ile
birûn-i saraya şıtap ve baht-1 ber-geştesine itap edip ol sakar-1 makar (eyne'l-meferr)¹⁸²
kelamını ezber edip rah-1 girize güzer eder iken perişani ve teferruka-i küffarı sermaye-i
cemiyet-i hatır bilen dilaverlerden bir cem-i endek-şümarı ganâim cemine ferağ-ban ile
iştigalde bulup nâire-i kine-i sine-i tîresine ol huşk-salları ateş-gire idüb dâs-1 şemşir ile
hasıl-1 ömrlerin biçti ve tiğ-i hun-feşanı ol güruh-1 bî-endüh kanını içti bu meyanda azeb
tâifesinden bir mecruh-1 nâ-tuvân cüruhundan akan kan mânend cûy-i revan olup mürğ-i
nim-bismil gibi ol çay-1 âşubta düşüp kalmış ve zahm-kârisinden cari olan hun içre gark
olup muhallil-i ruh olan elem cüruh eften almış ol üftade-i rencur manzur-1 tekevvür
olacak tiğini havale edip deldi ki bakiye-i ramakın izale ede ol nâ-tuvân dahi nim-can ile
çalışıp imdad-1 vâhibü'l-murat ile ol düşman-1 dini zîn-i zerrini üstünden ayırub hâk-1
siyaha düşürdü ve şemşir-i cihat murçelerin başına üşürdü heman-dem başın kesmeği
zahmına merhem ve hadem ü haşmını perişan ve derhem eyledi lâceram ol tebeh-kâr
perişan-1 rüzgârlar helaklerine cazım olup muhlis-ârâyı gittiler ve pişgâh-1 enzardan
yettiler arsa-1 cenkte direng edip dest-i şikestesin şemşire dıraz etmeye ikdam eder bir
ahad kalmayacak dervâzeleri bâz ve haric-i hisarda olan sipah-1 zafer-penah-1 şah-1
serefraz o gence derun hissine [230] girmeğe âgaz ettiler ve tenkil-i âmm-i sultani ile evc-
i şebâne ruz asker-i firuz iğtinam-1 ganâimle dest-i arzuların gerden-i makasıdlarına
hamâil idüb civari-i havârî şemâil-i zevâibine avize-i dillerin bend u hûban-1 şeker-hand
müşahedesiyile dide-i ümitlerin behre-mend ettiler nukre ve tılâ ki hâm tamahlara
sermaye-i iptila ve zamane-i güm-namlarına vesile-i zuhur ve itiladır nasib-i
furuşundegân-1 meta-1 zindegânî ve re'sü'l-mal sevda-keran pazar-1 hayat-1 câvidânî olup
ol pişe-i şecaatin esved-i cihat pîşelerinin mide-i hırsları sayd-1 gam ganimetleri ile
memplû ve ol nâ-saban-1 elviye-i cihat u nâ-hîyan imar-1 güruh-1 fesat olan mücahitlerin
kîse-i âmalleri sunuf-i mal ile dopdolu oldu yevm-i sâliste çavuşan-1 dergâh-1 ali nehb ve
garete meşgul olan mücahitleri bir mucib-i ferman-1 hümayun men' ve zecir edip dest-i
arzuların beste ve çengal-1 tamahların şikeste ettiler ve ferman-1 kaza cereyan-1 rüsum-i
emn ve aman iktiza idüğün ilam edip rıza-yı meserret efza-yı sultani gaziler âramda ve
tiğler niyamda olduğuna müteallik idüğün ihbar ettiler ferman-1 şehriyari bu veçh üzere
cari olacak şemşirler güşe-gir olup lihaf-1 gılâfa çekilip menam-1 niyamda sefa-yı kalple

¹⁸² [dûzahtan kaçamak hâlinde]

hâba varıp kat'en hareket etmedi ve bâr-ı ihbar-ı zacire ile ikamet-i keman dû-ta olup beli büküldü ve nigâh-ı tahassür ile bakan sipahlar gibi boynu buruldu ve bilcümle zülal-i nevl şehriyar-ı kâm-kâr ile gubar-ı gir u dar basıldı ve şemşir-i cihadı bam-ı arşta asıldı ve oklar atılıp yaylar yasıldı

Adl beynüm cefunu'n-nâs haşiyete

Bas yakha'l-cefenü's-seyf bi'l-ark¹⁸³

Ve ol kişver-i vesî ve hisar-ı üstüvar refi-i darü'l-harp iken darü'l-darp oldu ve aşıyan-ı büm dalâl iken asitan-ı mecd u ikbal oldu mesai-i cemile-i Sultan-ı Muhammedi ile seday-ı bed-eda-yı nâkus-ı kafirân-ı bî-namus yerine gülbang-ı Muhammedi ve zemzeme-i نخ nevbet-i din-i şeref-ayin-i Ahmedî bedel kılınub neva-yı âvâ-yı ezan ile âzân-ı ehl-i cihan pür oldu ve derun-i şehirde olan kenîseler [kiliseler] asnam-ı hasiseden tahliye olunub incas-ı ارجاس ve seniyyeden tathir ve vaz-ı pîşinleri tağyir kılınub vaz-ı muhârib ve menâbir-i İslamiye ile nice deyr u künişt reşk-i ferâdis-behişt oldu maâbid-i küfre mesâcid bir reh kılınıp pertev-i envar-ı İslam ol makarr-ı dîrîne-i küffar-ı liamdan ref'-i efvac-ı zalâm edip tebâşir-i subh İslam ve iman ile zulmet-i zulm-i laimân muzmehil ve ferman-ı kaza cereyan-ı sultan-ı kâm-rân ol mülk-i cedide zaptında müstakil oldu ve ol reşk-i hisar-ı mînâ-fam olan makam-ı dil-âram nice a'vam mecme'-i avam ve nice eyyam mahşer-i haşerat ve hevam iken avn-bari yâri kılub İslam ehline mahal ve bu feth-i cedit kilidi ile nice müşküller halloldu ve zeban-ı zaman bu kelam-ı belagat-unvan ile sena-hân oldu

Henîen lâ hele'l-seğr re'yin fi hem

Ve inneke Hizbullah sırt le-hüm hizba

Ve inneke re'atu'l-deher fi hâ ve Reybe

Fe-inne şak fel-yuhdet besâ-hatha hatbâ [231]

Fe-yevmen bahil tetridu'l-Rum anhüm

Ve yevmen bücûd tetrîde'l-fakar ve'l-cedbâ¹⁸⁴

¹⁸³[Adaletin korkusundan göz kapakları etki altında kalır, umutsuzluk, kılıcın gözünü uykusuzlukla karıştırır.]

¹⁸⁴[Boşluk içinde olan insanları tebrik ederim, onlar hakkındaki düşünceniz, siz Allah'ın topluluğusunuz, onların topluluğu oldunuz, ve sen onda ebedîlik besledin ve onu yükselttin, şüphelenirse, avlusunda konuşma yapar, cimri kovulan onlardan ve bir gün hayırla, fakirliği ve ciddiyeti atacaktır]

Âşık Paşa rivayeti üzere bu feth-i azim se-şenbih [salı] gününde idi ki iptida-yı muharebenin elli birinci günü idi lakin cenge şurû' rebiyülevvel muntasfında olup feth ü zafer cümâdelâhirenin yirminci gününde olmak rivayeti dahi Mevlana neşri tarihinde mezkûrdur ve ol belde-i taybe fethinin ahsen tevârihi (Beldetü-Taybet)¹⁸⁵ dir bu tarih dahi elsine-i nâsta daırdır

Feth-i Kostantiniye fırsat bulmadılar evvelün

Fetih edip Sultan Mehmet yazdı tarih-i ahirün

Tekevvürün veziri Kerlifa esir olup tevaibiyle hapis buyuruldu ve nesl-i Osman'a intima iddiasın eder bir düzme bulunup tamah-ı şîr-i şemşir kılındı ve kökeye binip firar eden hâksarlar Silivri hisarına girdikten sonra miftahını der-i devlete gönderip arz-ı inkıyat ettiler Silivri zaptına ve etraf ve cevabini fethine Karaca'nın memur olmağın varıp kavm-i Pergosni ve Boğatosi fethetti ve Halil Paşa'yı tevabii ile hapis buyurup bir erbain çektikten sonra kayd-ı vücuttan ıtlak buyurup gayz-ı muzmerlerin izhar ettiler ve tevabii azad olup aff-ı şahiye istizhar ettiler ve cuma-ı evlâda Ayasofya'da salat-ı cuma eda kınlub [kılınıp] nam-ı keramilerine hutbe-i Muhammediye okunup ol deyr-i dîr sale envar-ı din-i hanif ile münevver ve fevâyah-i revâyah asar-ı şer'-i şerif ile muattar olup derun-i muvahhidin intisab-ı ilam-ı din-i serveri ile meşhun olduğu gibi ol güzîde-i mecâmi' olan cami-i büleud ve mabed-i dil-pesend dahi ehl-i İslam ile memlû derun-i sefa-nümûnu saykal-ı tevhit ile mir'at-ı maskula gibi meclûv oldu perde-i takdirden cemal-i dil-pezir-i fetih ve teshir-i çehre-nümâ olacak

Şükr-i hüda ki her çi talep kerdem ez Hüda

Ber münteha-yı himmet-i hûd kâm-ran şüdem¹⁸⁶

Mazmunu ol karîr-i serir kâm-kârî lisanına cari olup takdim-i vezâyif-i şükür-bârî eyledi ve lisan-ı peyam-resan-ı rüzgâr maklem methinde bu beyti tekrar etti

Nehyit-i mine'l-amal mâ-lev haviyete

Lehin'etü'l-dünya be-innek halid¹⁸⁷

Ve hengâm-ı tehniyette bu nazmı gûş-güzar eyledi

¹⁸⁵ [iyi kasaba]

¹⁸⁶ [Allah'a şükürler olsun her ne istediysem, kendi himmetimle muradıma erdim.]

¹⁸⁷ [Para ticaretini ve içeriğini yasaklamazsan, dünya sana ölümsüz olduğunu anlatır.]

Be-fer-i devlet-i sultan Mehmet

Musahhar geşt in sûr-i ser-âmed

Hemişe âl-i Osman in-çûnin bâd

Zafer der mihr-i şan nakş-i nigin bâd¹⁸⁸

(Zikr-i Evsaf-ı Şehr-i İstanbul)

Eğerçi ol şehr-i meşhur manzur-ı cumhur olup tekmil-i âmal ve amanı ve tahsil-i esbab-ı maaş ve zindegânî için ol hitta-i Firdevs-ayin savbına muhaceret eden ashab-ı misafirînin peygamiyla be-tefasile malumları olmağın vasıftan müstağnidir lakin alayık-ı beşeriye mümanaatı ile ol güzîde-i memalik-i Rum olan cay-ı dil-küşa temaşasından mahrum olan erbab-ı dâniş [232] (Mısra) ve 'l-ezan-i ya 'şak-ı kablü 'l-ayn ihyânen¹⁸⁹ * fehvası üzere kulaktan âşık olup visalinden hayali ile hursend ve istimâ-ı tefâsîl evsafına arzu-mend olduklarına binaen inan-ı kemiyet kilik-i saba sürat ol semte munsarif kılındı müsellim-i erbab ukuldur ki şehr-i makbul-i İstanbul-ı âzam bilâd ve mimar-ı adl-i selatin ile mamur ve abattır bir şehr-i kadim ve sevad-ı azimdir ki eyyam-ı pişinden bir ve tahtgâh-ı selatin ve makarr-ı Kayasıra-i şevket-ayin ola gelmiştir bir hısn-ı hasin ve bir hisar-ı rasindir ki kemal-i vüsatından nice kûh u deştî ve nice mevâzı-ı teferrüç ve cay-ı keştî müştamil ve ab u havası hoş-âyend ve mutedildir bir misvera-ı külliye ki intac-ı metâlibü 'l-talibin için kübera-yı şekil-i evveldir ve ona nispet medâyin ve bilâd-ı ruy-i zemine ıtlak ismi beled-i müevveldir Sa'at- ı daire-i hittası hayta-ı ihate-i hutut-ı şuâbeden efzundur ve mesâhat-ı cihanı ve fesahat-ı mahalâtı seyyar-ı tünd-efkârın daire-i iktidarından birundur mâuharah ve nesimha revah-ı ve sabahha le'l-halak revah ve revahha le'l-selat-ı sabah ve fiha hasan-mellah¹⁹⁰

Havası müşk u hâk-ı pakı kâfur fezası nur u sahnı mecme' -i hûr

Saye-i selatin-i Osmaniye'de sevad-ı âzam ve ebru-yı âlem olmuştur

Sahib-i lütf tab hüsn-i eda

Nâzım-ı dâstân-ı şâh u geda

¹⁸⁸ [Sultan Mehmet devletinin fermanıya, bu yüce sur zapt oldu, Osmanlılar hep böyle olsun, zafer, galibiyet, aylarına yüzük gözü gibi olsun.]

¹⁸⁹ [Kulak gözden önce sever.]

¹⁹⁰ [Suyu mis kokulu, esintisi duygulu, sabahı duyguludur. Sepet anlatımı sabahtır ve güzel özellikleri vardır.]

Kişver-i şiiri eyleyen ihya

Şuarânın serâmedi Yahyâ

Ol şehir-i zîbâ ve Medine-i dîrîne-i dil-ârâ vasfında bu ebyât-ı hoş-nümâ ile medh-serâ olmuştur

Adı Kostantiniye'dir ânın

Tahtgâhıdır âl-ı Osman'ın

İki bahr eylemiş o şehri penâh

Biri Bahr-i Sefid u biri Siyâh

Girdi bahr içine o şehir ammâ

Dizine çıkmadı ânın deryâ

Yâr gibi o şehir-i mehpeyker

Kuşanır sûrdan kamışlı kemer

Bu aceptir ki âsmân-ı kirdâr

Bir kenârında yedi kulesi var

Âna dizdar ise güneş yeridir

Encüm ol kalede hisâr eridir

Çekülüb âsmâna nite ki med

Yücelbdir burûcu feka'l-had

Sakf-ı eflâkı gibi dünyânın

İçi kat kat binâdır ânın

Kurşun örtülü kubbeler yer yer

Yelken açmış gemilere benzer

Hak bu kim yüzü suyudur dehrin

Yok nezîri cihânda ol şehrin

Heme her çi bâyed be-dû der ferâh

Pür ez bâğ u eyvân u meydân u kâh

(Limüellîfih)

Acep yer var mı İstanbul'a benzer

Ki yeksân ola anda hâkla zer

Sefâ-bahş-ı kulûb ola fezâsı

Gökler eğleye âb u havâsı

Makarr-ı emn ola hem dâr-ı iman

Ola âsûde anda ehl-i irfân [233]

Bu der var ise cennet-i deyr görenler

Ki çıkmak istemez ana girenler

Bulunmaz e'l-Hak anın gibi kişver

Makar olur bu söze her hüner-ver

Şeh-i dârâ-hadem Sultân Mehmed

Verildin ol diyâra izz-i sermed

Olubdur dâr-ı ilm u râfet-i vücût

Ne kim maksût ise hep anda mevcût

Ulûm ehlidir anda âdemi hep

Mübârek tal'at u pâkîze meşrep

Anın meddâhı itrâdan berîdir

Nazîri var diyenler müfterîdir

Ne vüsatta ana vardır mûmâsil

Ne rif'atta hisârına muâdil

Sipihre muttasıl evc-ı hisârı

Felek bâmına peyveste kenârı

Cenûb u kıble u şark u şimâli

İki bahr-i muhîti oldu mâlî
Hisârın cümle bahr almış araya
Hemân bir cânibi kalmış karaya
Karâdan yanının evc-i kat hisârı
Biri birinden erfa' dır cidârı
Yine hendek ki ermez kadd-ı nîze
Kesilmiş bir denizden bir denize
Hisârın içi bir şehir-i dil-ârâ
Ki reşk eyler Semerkand u Buhârâ
Görenler Mısr u Şâm u Hint u Çîni
Görüp bu şehri okur âferîni
Bu vaz-ı bî-misâlin binde biri
Yazılmaz cem edersen bin debîri

Eğerçi zer'an izan ile mesâhat-ı basit-i zemin eden bazı ashab-ı yakın-i Medine-i mezbûreyi iklim-i sâdisdan olmak üzere tayin etmişlerdir lakin tebyin-i arz-ı büldan eden nükte-danlar arzını kırk bir derece olmak üzere tensîs etmişlerdir ve kütb-i heyette arz-ı mezburu iklim-i hâmise tensîs etmişlerdir ve Bahr-i Bîz ve Esved [Beyaz ve Siyah denizi] mültekâsında bina olunmuş müselles-tavır bir hisar-ı vesû'l-devirdir ki (Meracel bahrayni yeltekıyân)¹⁹¹

mazmunu ân-ı müşahedesinde ayan olur ebniye-i garbiye ve efniye-i acibe ile meşhun ve 'l-lutf-ı emâkin-i rub'-ı meskûndur

(Limüellifih)

Bâğ-ı İremdir o makarr-ı kerem
Deme İrem belki dey-i Beytü'l-Harem
Hâkini Hakk-ı müşk-sirişt eylemiş

¹⁹¹ [“İki denizi, birbirlerine kavuşacakları şekilde bırakıp saldı”] (Elmalılı, 19/55, s.531)

Heyetini reşk-i behişt eylemiş
Ziyneti gûyâ ki beden peykeri
Vüsâtı gûyâ ki gönül kişveri
Devresi ol denli ki peyk-i hayâl
Yüz yıl anın devrini gezmek muhâl
Sûri u bârûsu vesî u refî
Heyet-i mecmûası gâyet bedî
Vüs'-i semendi eremez tavkına
Mısr u Semerkand girer cevfine
İsm-i sevâd ana ayak bağıdır
Şehirlerin belki yüzü ağıdır
Şehir demek zulümdür ol kişvere
Bir nice şehir ana girür yeksere
Pil-i felek girmeli dervâzesi
Tak-ı semâ tâkının endâzesi [234]
Burc şu veçh ile eder bedir urûc
Pester ana göre zâtü'l-burûc
Fahr eder envakıyla veçh-i arz
Eyleyemez akıl misâlini farz
Her ne ki hâtır dileye anda var
Her ne metâ isterisen bî-şümâr
Sâmit u nâtık ne ki maksûttur
Belde-i mezbûrede mevcûttur
Hânekah u medresesi bî-şümâr
Âlim u sûfiye nihâyet mi var

Câmi u hamâm u teferrüç gehi
Adî ile ola adet müntehî
Her ne tarîke kişi etse heves
Tiz bulur matlabına destres
Hâsılı ol şehre buluptur kemâl
Cemdir ol hittada mâl u cemâl
Hûblarının haddi u payâmı yok
İşvelerinin tükenir yanı yok
Câna gıdâ seyr ü temâşaları
Ehl-i nazar vâle u şeydâları
Her ne kadar ehl-i sanâyi ki var
Zübdesi ol şehirde tutmuş karâr
Cümle-i esbâp maâşî tamâm
Anda mühimmât bulur intizâm
Arap u Acem'den gelen ehl-i ricâ
İder o dârü'l-kereme ilticâ
Mukassim-i erzâk-ı halâyıktır
Yüz bu kadar medihte lâyıktır
Yedi felek nakdine gencîne ol
Yedi iklîm ten u sîne ol
Anniçün oldu cihân sînesi
Sînesi cân peykerin âyinesi
Sadırdır ol sadırda Osmânîyân
Oldu o takrîbiyle dârü'lâmân
Hassa-i sultân Ferîdûn haşem

Şâh-ı bülend ahter âlî himem
Hüsrev-i cem mertebe Sultân Selîm
İbn-i Süleymân şeh cennet mukîm
Bast ideli sâye-i ikbâlini
Neşr ideli dâmen-i ifdâlini
Huld-i berîn oldu o şeh-i güzîn
Kalmadı bir kalp ki ola hazîn
Adli ile ol şeh-i Ferhunde-pey
İtti sem-i mürdelerin cümle hay
Dâr ile âbât idüb o kişveri
Oldu selâtîn-i cihân serveri
Melce-i şâhân ola dâim deri
Hâcib-i dergâhi ola müşterî
Saklaya Hak anı beliyyâtan
Eymen [emn] ide cümle-i âfâtan
Tahtgehî ola makarr-ı âmân
Dâim ola mesken-i Osmânîyân

Ol Medine-i dîrînede yüzden ziyade kenise ve deyr mesai cemilete-i erbab-ı hayır ile mesâcid-i cedide ve maâbid-i sedide olup nicesi dahi medrese ve hane-kâh ve ashab-ı süluka cay-gâh olmuştur ol darü' lamanı tahtgâh-ı selatin-i Osmanî evveliden beri nîrûy-i iktidarları ile ve dest-bâri-i mimar-ı himmet-i bülend miktarları ile mamur olup muhkem ve refî ve üstüvar ve vesî nice musanni' ve zîbâ mesâcid ve îmârat-ı sultaniye ile müzeyyen olmuştur ki hiç birinin pişgâh-ı dağ mebânisine [235] dest-i iktidar-ı selatin-afak erişmiş değildir nitekim mahalli geldikte irat olunur ve banileri olan selatin-i cennet-i maad kıssaları hilalinde asar-ı hayırları tadat olunur vüzera ve ümera ve ulema vesair ashab-ı hayrat ol hitta-i dil-avizde tesis ettikleri nefis mescitler ve yeniden bünyat ettikleri medâris ve amâiri erbab-ı besair hin-i müşahedelerinde haiz olup hayta-ı bünyandan

güzerandır evkat-ı hamsede ol savâmi-i İslami'ye meâzinelerinden peyda olan gülbank-ı Muhammedi berveç ile bülend ve dil-pesend olur ki tas-ı sernigûn kubbe-i nilgûn sedayı gam-zedâsı ile memlû olup şeref-bahş-i gûş-i surûş olur ve her menar güya ki bir çınar-ı saye-dardır üstünde bülbülan-i gülistan takdis ve tefrit-i şam ve seher tağrit eder ebna-yı zaman ol Medine-i hasine hasânetinde hayran olmağın ümmü'l-dünya ile telkibe sezâvardır ve garaib-i asara iştimal ile acube-i edvardır muhayyir-i ukul olan meşmulat-ı makbulesinin biri tak-ı bülend revakı ahdak-ı huzzakı müşahede-i fütur ve futûrden taciz eden Ayasofya kubbesidir ki mezid-i tenasüp ve istihkâmı isti'lâmı için tehdik-i basar ve talik-i nazar eden dakika-şinaslar kitabesinde (ferciil besara hel terâ min fütûr)¹⁹² ayetini dide-i dirayet ile müşahede ederler ve ol ibret-i deyr-i mînâ ve gayret-i kubbe-i hazaranın kemal-i ittisâ ve irtifaen gören sahib-i nazaran-ı dânâ

İne'l-lezine summeke'l-sema-i beni lena

Beytat a'iyeme izz u atul¹⁹³

Mefhumuna ma sadak idüğün tasdik ve nev' müfret idüğün tahkik ederler

(Limüellifih)

Bir ulu kubbedir merfû u âzam

İçinde mahv olur on beş bin adam

Anun mermerleri hiç vasf olunmaz

Misâli onların şimdi bulunmaz

Menar-âsâ sûtûnler sebz u ezrak

Somâkî vü sarı u ak u eblak

Kimisin tunçtan dök müştür üstât

Acep tavır üzere urmuş ana bünyât

Dahi mevvâc-i zerrîn mermeri var

Müzeyyen anlar ile çâr dîvar

¹⁹² ["Gözünü çevir de bak bir bozukluk görüyor musun.?" (Elmalılı, 67/3, s. 561)

¹⁹³ [Gökyüzünü kalınlaştıran, bizim için direkleri daha güçlü ve daha uzun bir ev inşa etti.]

Mülevven mermer ile sathı mefrûş
Olur seyr eyleyen hayrân u medhûş
Mutbıktır iki yerden yolu var
Seğirdüb çıkışa olur esb-i rehvâr
Acep peykerdir ol bünyân-ı âlî
Basît hâkte yoktur misâli
Meğer şâhân- ı Osmânî binâsı
Ki zîbâdır binâsı u fenâsı
Husûsen câmi-i Sultân Mehmed
Ki olmuştur muallî u mümehhid
Süleymân Hân Gâzî câmiini
Ki vasfi âşık eyler sâmiini
Ne teşbîh etmek olur bir binâya
Ne vasf eyler sarîh u ne kinâye
Bülend olmuş felek-kirdâr esâsı
Amı gören olur gayriyi nâsı
Cinân bağında ol sultân-ı mebrûr
Ola eslâfı ile şâd u mesrur [236]
Cihân durdukça dursun câ-nişîni
Yedi iklim ola zîr-i nigîni
Sultan-ı sâdikü'l-niye fatih-i Kostantiniye ol deyr-i dîr saleden çirk-i şirki izale edip
ibadetgâh-ı ehl-i intibah ve encümen-i zikrullâh ettikten sonra ol hısn-ı masun derununun
ekser arazi ve mahalâtını ve dekâkin ve akârâtını ki anveten fetih olunmuştu mabed-i
mezbur musâlahana vakf-ı şer'i ettiler ve ol ibadetgâhta ilâ-yı kelimetullah merasimini
mer'î ettiler (Tacüttevarih Mehmed Sadeddin)

(Şuara-yı Mütেকaddimîn ve Mütעהhirînden Bazılarının Eş'ar-ı Bergüzîdeleri
Muhlislerine Nazaran Huruf-ı Heca Üzere Tertip Olunarak Derç Olunmuştur)

(Bâki)

(Der Sıtayış-ı Merhum Sultan Süleyman Han Aleyhi Rahmetullah ve'l-gufrân)

Etdi şeh-r-i şeref-i makdem-i Sultân-ı cihân

Reşk-i bâğ-ı İrem ü gayret-i gülzâr-ı cinân

Şâdmân oldu bu gün devr-i kühen sale yine

Vuslat-ı Yûsuf'la nite ki bi'r-i Kenan

Rûşen oldu açılıb dîde-i Ya'kûb emel

Demidir menzil-i işret ola Beytü'l-ahzân

Ol zamân irdi ki bin şevkle tâvûs neşât

İde sahn-ı harem-i bağ-ı cihânda cevelân

Mehce-i râyet-i mansûr-ı cihân-efrûzu

Matla-ı subh-ı zaferden yine oldu tâbân

Umruz ki buluna Kâ'be-i maksûda vüsûl

Geçti çün devletle yerli yerine erkân

Devlet ikbâl kılub eyledi tâlih yârî

Hâsılı üstümüze döndü sipihr-i gerdân

Nice dem derdiyle dem-beste kalub gonca sıfat

Bağrımız delmiş idi mihnet-i hâr-ı hicrân

Hamdullah ki visâl-ı şeh-i Ferhunde-hısâl

Kalbimiz açtı yine nite ki verd-i handân

Gehi kân-ı kerem nakd-ı hayât-ı âlem

Rûhtur cismi cihân meleketine hükmü revân [237]

Hâfız-ı dîn-i kavî hâmî-i şer'-i nebevî

Tâli-i emr-i Hüdâ tâbi-i nass-ı Kur'ân
Belki en kem kulu cem abd-i hakîri hâkân
Dâver-i devr-i zamân Şah Süleyman ol kim
Yüz sürer pâyı semendine mülûk-i devrân
Şâh-ı Cemşîd-i haşem Hüsrev-i hurşîd âlem
Server-i serdâr-ı serefrâz-ı selâtîn-i zamân
Hâk-i râhı güher tâc-ı selâtîn-i cihân
Ayağı toprağıdır sürme-i ayn-ı ayân
Taç-dârân-ı cihân sâye-nişîn-i alemi
Serefrazân-ı memâlik yoluna serbâzân
Güher-i tâc-ı ziyâsıyla memâlik rûşen
Hançer-i adli cilâsıyla cihân pür leme'ân
Harem kadrine bir günbed-i zer-kâr felek
Ana bir tâk-ı murassa kemer-kâh keşân
Âteş-i şu 'le-i şemşîr-i cihân tâbından
Küfr u ilhâd kütüphânesin itdi sûzân
Tâc-dârân başına teng ola tâc-dârâ
Hizmet-i hâk derk bilmez ise ref'et-i şân
Felek saltanatın seb'a-ı seyyâresidir
Kerem-kâra it yedi sırr-ı ilm-i nûr-efşân
Eyledi leşker-i mansûrun o bayraklar ile
Vâdî-i nusret u deşt-i zafer lâle-sitân
Gâzîler pây-ı semendin yine hınnâladılar
Hûn-i a' dâyı o dem k'eylediler seyl-i revân
Top idüb kellelerin arsada yitgin dâim

Düşmanı dîni bu üslûba kılur sergerdân
Ser-i a' dâni boyar kana vü madem kılıcın
Anlara halk anınçün didiler sürh-serân
Lutf hakkıyla bugün oldu eyâ-kân-ı kerem [238]
Bir nice fazl senin-ı şerîfnde ayân
Adl u dâd-ı Ömer u Sıdk u sefâ-yı Sıddık
İlm-i irfan-ı Ali hilm u hayâ-yı Osmân
Seni kisrî-i adâlette muâdil tutsam
Fazladır sende olan devlet-i dîn-i imân
Ravza-ı dîn u çemen-zâr-ı şeriat olalı
Sarsar-ı kahrınla hıttâ-ı İnan viran
Menzil-i zendeke vü mecme' -i ilhad olalı
Matar-ı lütfunla mülket-i Rûm âbâdân
Mahv olubdur ser-i şemşîr-i cihân-gîrinle
Levh-i âlemde olan nakş-ı dalâl u tuğyân
Halk rahatta sehâb-ı keremin feyzinden
Belî uyhu getirür tab'a hevâ-yı bârân
Barekallah zehî padişeh-i adil kim
Şarktan garba değin buldu cihân emn ü amân
Levheş Allah zehî saltanat-ı kahire kim
Kâftan kâfa cihân cümle muti' -i fermân
Arsa-i medh ü senânın bulamaz pâyânın
Peyk-i endîşe eğer bin yıl olursa pûyan
Oldu vasf-ı suhan-ârânla şiir Bâki
Rif'at-i pâyede hemsâye-i nazmı Selmân

İrdi Selmân'a sözü şiiri kemâlin buldu
Lütfuna kaldı eyâ hüsrev-i sâhib-i divân
Bahr-ı nazm içre bugün dürr-i girân-mâye iken
Hâk-i zillette kalubdur nitekim gevher-i kân
Hâkden kaldır eyâ dâver-i dîn-perver kim
Nüşhadır cümle serâ-pây-ı Hadîs u Kur'ân
Serverâ devr-i felekten yine şekvamız var
Tab'ına arz idelim ruhsat olursa elân
Muktedâ-yı ulemâ hazret-i kadızâde
Maden-i fazl ü hüner menba'-ilm u irfân [239]
Ol zaman kim birisin medrese-i aliyyenin
Eyledin ana kemâl-i kereminden ihsân
Bu tarîkin nice yıl künc-i medâriste yatub
Elemin çekmiş iken her birimiz nice zamân
Şeref-i hizmetine yüz süre geldik gûyâ
Cûylar kim olalar tâlib-i bahr-i ummân
Arsa-i bahre girüb cevherimiz arz itdik
Tığ-i veş her birimiz kıldı veli hebb-i üryân
Zillet ü mihnet ile şimdi tamâm üç yıldır
Yaturuz zâviye-i hücrede bî-nâm ü nişân
İrdiler pâye-i a'lâya serâ-ser emşâl
Buldular mertebe-i âlâ cümle akrân
Ne revâdır fuzalâ kala kıbâb altında
Kim görübtür ki ol deryâ-yı habâb içre nihân
Mihnet-i fakr ü belâ gayret-i akrân müşkül

Fukarâ bendelerin arada lâl u hayrân
Bir yıl emrinle binâ hizmetine nâzır olup
Gördük ol maslahat-ı hayrî be-kadrü 'l-imbân
Bu fakîrânda durub hizmetine meşgûl oldum
İtmeyüb zerrece say'inde kusûr u noksân
Hâsılı cûd u kerem vakti erişdi şimdi
Lütfunla nâzırız ey pâdişeh-i âli-şân
Sûz-i dilden bu kadar yanmaz idim hizmetine
Canâ kâr eylemese âteş-i dâğ-ı hirmân
Merhamet mevsimi ihsân demidir sultânım
Lutf kıl her ne ise devletine lâyıf olan
Bezle az ola mı nimet-i cûd u keremin
Yimededen eksile mi hân-ı Halilü 'l-rahmân
Serverâ tevsen-i eyyâm katı ser-keşdir
Ana lutf eyle inen eyleme irhâ-ı inân
Emr-i âlî yine dergâh-ı muallâmındır [240]
Hele biz eyleyelim vâki'-i ahvâli beyân
Zerrece çün ü çerâ kimsede yoktur hâşâ
Südde-i devletinledir yine bâkî fermân
Her seher tâ ki be-nücûm üzre niyâm-ı şebden
Çıkara tîğ-i cihân-gîrini mihr-i rahşân
Kılıcın üstün ola nite ki tîğ-i hurşîd
Sâye-i saltanatında ola âsûde cihân
(Bâki)
(Gazel)

Laleler bezm-i çemende cam-ı işret gösterir
Devletinde Hüsrev-i gül ıyşa ruhsat gösterir
Mevsim-i gül îyde yâr musâhib düşdüler
Birbirine iki dilberdir muhabbet gösterir
Îyd-gehde varalım dülâba dilber seyrine
Görelim âyîne-i devrân ne sûret gösterir
Kaddine kul olmağa gelmiş dizilmiş karşuna
Servler durmuş çemen sahnında kamet gösterir
Âşıkı bî-sabr u ârâm eyleyüb seyyâh ider
Memleket seyr itdirir aşkın vilâyet gösterir
Bî- sûtûn-ı gamda Bâkî seng-i mihnet kesmede
Şöyle üstâd olduğu kim Ferhâd'a sanat gösterir
(Cevdet Paşa)

(Gazel)

Safâ verir bize yâr itse pür itâb hitâb
Ki telh olunca eder tabı neşe-yâb-ı şarâb
Hevâ-yı nefis ile mağrur olan teng mağzın
Yakın vakitte olur hâli çün habâb-ı harâb
Safâ-yı bâde-i gülgûnu istemez zühhâd
Olur mu neşe-i ber-âverde-i gülâb gülâb [241]
Vatan cilâsı safâsın sorar isek sâkî
Nevâ-yı nâle-i çîni verir cevâb çû âb
Leb-i nigârda pek nice bin neşât verir
Ki nokta-i nakş ile Cevdet olur serâb-ı şarâb
(Haşmet)

(Gazel)

Ruhsat bulunur dâmen-i cânân ele girmez

Cânân bulunur gûşe-i imkân ele girmez

Ruhsârımı âzürde-i dest-i taleb itme

Efsürde olur ol gül-i handân ele girmez

Her dânesin ârâyış-i târ-ı nazar eyler

Eşkim gibi bir sübhe-i mercân ele girmez

Arz itme abes çâk-ı girîbân niyâzı

Feryâd ile ser-rişte-i ihsân ele girmez

Koynundan ayırma bil anın kadrini ey şûh

Haşmet gibi bir nüsha-i irfân ele girmez

(Râgıb)

(Der Sitâyîş-i Ahmed Paşa Vali-i Bağdad)

İdince hâme-i seher-âferînem hurda cevelâmı

Olur nakş-ı per-tâvûs dağ-ı hasret mâni

Hayâl-i mû-şikâfım cevher-i ferdi ider kısmet

Sebk-i rûhî-i tabım kûhe itdirmez girân cânı

Ya mir'at safâ ender safâdır zihn-i derâkim

كلاودر âyîne-i gîfî nümâyâ sûret-i sâni

Safâ-yı cevherinden cevher-i gül eyler istimdâd

Lika-yı manzarından rûh-i âzam mest-i hayrânî

İderse nahlbend-i kilik-i seher âsâr-ı endişem

Fezâ-yı pehn tahrîr üzre nev tarh-ı hıyâbânî

Olur her nükte-i rengîni bir gül-gonca-ı rânâ [242]

Olur her mısra-i berceste ber ser u hırâmânî

Yahûd meşâta-ı câdû-yı hâmem itse ter-destî
Virir ebkâr-ı efkârda bu gûne zîb-i rûhânî
İder fitne ile çeşm-i pür-füsuna sürm سالفتر
İder rengin hayâdan gâze-i ruhsâr-ı cânânı
Kalemim hâmemin icâzıdır ahbâb u a' dâya
Virin ki çâşnî-i ney-şeker ki hükm-i su 'bânî
Mesihem nutkumun âsârıdır mevtâ-yı elfâza
Virin ki feyz-i nisânı viren ki mâye-i cânı
Gazâl-çîne itdirmez hacâlet nâfe-küsterlik
İdince hâme-i muacciz nigârım anber-efşâmı
Müzeyyendir serâpâ hüsle her beyt-i mamûrum
Denilse Mısır ma'niye sezâdır Yûsuf-ı sâni
Benim ol Hüsrev-i Dârâ şükûh-ı mülk-i manâ kim
Göreygi şevket-i nazmım olurdu lâl-ı hâkâmı
Maârif âlemen teshîr idüb şemşîr-i endîşem
İçinden bir kılıç tımârıdır mülk-i suhandânı
İşaret o şifânın gûşe-i çeşmimde Kânûnî
Bana bâzîçe-i tıflâne gelmez zîc-i İlhânî
Ben ol keşşâf-ı rûşen tabım eyler hüsn-i takrîrim
Misâl-i âyet-i nûrr enfûs u âfâkı nûrânî
Ser-efrâzım kemâlât u maârif fehm u dânişle
Tekellûf bertaraf geçdim bu vâdîlerle akrânı
Nakîse var ise zâtımda unvân-ı kitâbettir
Kusûrum var ise bilmem meğer bir rîş-i tûlânî
Ben ol vesâ istiğnâ-pesendim كاولدى meddâhı

Benim memdûhumun Hânân-i Cengîzî ü İlhanî
İsmi Ahmed Muhtâr Pâşâ-yı kerem kirdâr
Müşîr u dâd-kâr u hâmi-i dîn-i Müslümânî
Ne Pâşâ Âsaf-ı makbûl-ı âlem dâver ekrem
Hıdyû cem-i şiyem-dârâ hışm-ı İskender-i Sâni [243]
Ne Âsaf -ı safder kesri şiken destûr-ı şîr-efken
Hem âverd töhmetin kahramân-ı ceng-i mâhânî
Ne Âsaf-ı şehsüvârı ki tâz-ı arsa-i merdi
Ne Âsaf-ı Rüstem şemşîr-bâz-ı rezm-i hâkânî
Der bahr-i şecâat gevher-i zer-efser-i himmet
Fürûğ-i mihr-i devlet evc-i bahtın mah-ı rahşânı
Sinânı fitreten u pür-sipîhr-i devlet u iclâl
Berîk be-tîğ-i mihr-i enver burc-ı cihân-bâni
Kemânı gûşesinde feth u nusret çile-keşlertir
Harîm-i devletinde mu'tekif tevfik-i rabbânî
İder tefrîk-i sûret sadme-i gürzü heyûlâdan
İder taksîm-i nokta mû-şikâf tîr-i perrânı
Vegâda ebr-i hûnrîz u sühâda bahr-ı gevher-hîz
Keff-i deryâ nevâli sâye-i şemşîr-i bürrânî
Binâ-yı hâdisât âb-ı tîği seyl-i kûh-endâz
Hadenğidir işrâya şahâb-ı recm-i şeytânî
Büzürği hâne-zâdı mecd u rif'at sâye perverdi
Sehâ mülk-i yemîni merhamet münkâd-ı fermânı
Şafakta cura-ı mînâ-yı bezm-i câh u iclâlî
Felek yek kâse-i firûze-i kilâr unvânı

Felekte kat' -1 rütbe hizmet-i tîğ ile Behrâm'a
Derinde meş'al-efrûz itse lâyık çarh-ı keyvânî
Sebak-âmûz-ı tedbîr-i isâbet-küsteri bir ceşş
Utarid'dir bîr-i menkabet tahrîr-i dîvânî
Eğer tel kırmasa bezminde râmişger idi nâhid
Olunca mihr-enver nîze-dâr rezm meydânî
Kamer zerr-i muhce-i ilâm nusrettir o destûra
Felek ser-tâ be-pâ hizmetinde bilmem ben bunu âni
Hidyû a âsumân kadar emşîr eda vü râsadrâ
Eyâ zât-ı şerîfi nüsha-i ikbâlin unvânî
Sen ol sadr-ı mufahhamsın ki tutdu sitt-ı iclâlin [244]
Irâk u Rûm u aksâ-yı Hicâz İrân u Tûrânî
Sen ol tenhâ süvâr arsa-i pehnâ-yı heycâsın
İder ser-i Sâm bîm-i satvetin Sâm-ı nerîmânî
Değildim senden ol kimesnin meddâhı hem olmam
Çurâ kârı küned âkil ki bâz âr u pişmânî
Sipihr-i pîri âciz eylemişken şûriş-i fitne
Cihâna geldi tedbîrin ile râhat-ı ten-âsânî
Değildir zâtına billâh lâf-ı İskender itlâkı
Ki itdîk sedde himmet fitne-i yâcûc-i İrânî
Sen ol zât-ı mükrim mazhar-ı teshîr-i âlemsin
Ki meddâhın gören hem görmeyen kasır eğer dâni
Ne sedd-i fitne tevcih-i nigâh iltifât itsek
Hemîşe sâzkâra döndürürdük çarh-ı gerdânî
Acep mi dûzd-ı hûn-hâra göz açtırmaz ise adlin

Ki fâriğ itdi dûzdîde nigehten çeşm-i fettâni
Perîşânî görünmez oldu uhdende meğer âşık
Hayâl-i zülf-i yâr ile göre hâb-ı perîşânî
Sezâdır bâd ez in şemşîrini as tâk-ı arş üzre
Kodun tesîrden de gamze-i ebrûsu hûbânî
Görüb eşfâkını halka felekte itmedi hergiz
Mukaddem ittiği etvâra izhâr-ı perîşânî
Safâ-yı billâh herkes terennüm-sâz-ı âsâyış
Mahaldir ben de bülbül gibi eylersem gazel-hâni
Temâşâ-yeş hilâl üstünde itdim mâh-ı tâbâni
Alınca destine ol mâh-ı peyker câm-ı rahşâni
Değil teşbîh-i tam ol bedr-i hüsne mâh-ı Ken'âni
Kâydır sad Yûsuf'u çâh-ı zenh-dânında zindâni
Olur şîrâze-i cemiyet dillerine hâletdir
Perîşân eyledikçe zülfünü târ-ı perîşânî [245]
Negeh-i şûrîde zülf-i âşufte sermest ü girîbân-ı çâk
Gören olmaz mı mecnûn ol büt-i âşufte sâmâni
Sehâb merhamette reşha-ı vaslın ider işrâb
Eğërçi berk-i hırmen-sûzdur leblerde handâni
Siyeh-tâb itse tîğ-i ebruvân nâz-ı hiddetle
Olur bir cetvel-i âb be-kahir çîn-i perîşânî
Kutsadığı yeter Râgıb gazelde irdi pâyâna
İcâbet muntazır hengâm hengâm senâ-hâni
Ola tâ çarh-gerdan çeşme-i hûrşîd nûr-efşân
Ola tâ mutedil hem kâinâtın çâr erkâni

İde pâyende tabında hemîşe itidâl üzre

Mizâc-ı devlet ü ikbâlini teyîddir bâni

(Râgıb)

(Gazel)

Pîç ü tâb sîneden efkâr kendin gösterir

Cevher-i âyîneden jengâr kendin gösterir

Izdirâb-ı nâ-be-hengâm istemez tahsîl-i kâm

Mevkiinde bî-tekellûf-kâr kendin gösterir

Perde-i nâmûsa girmez berk-i âlem-sûz-ı aşk

Bî-mehâbâ neşve-i serşâr kendin gösterir

Kimseyi mahrûm-ı feyz itmez tecelli-zâr-ı hüsn

Cünbüş-i kûhsârdan dîdâr kendin gösterir

İmtiyâz-ı nîk ü bedden mâni olmaz imtizâc

Sâye-i gülde kem olmaz hâr kendin gösterir

Hûb u zişt âsârıdır âyîne-i kirdâr-ı halk

Her ne sûret tarh eder sehhâr kendin gösterir

Cilve-i hüsne merâyâ-yı mezâhirdir nüfûs

Her kime itse işâret yâr kendin gösterir **[246]**

Böyledir Râgıb mücâzât-ı amel kim fi'l-misil

Sorsalar mağdûrîni gaddâr kendin gösterir

(Râgıb)

(Gazel)

Harâbâtı görenler her biri bir hâletin söyler

Letâfet nakl ider rindân u zâhid sıkleten söyler

Ser-âgâz eyledikçe bahse bülbül revnâk gülden

Bezmede kulkul mînâ mülk-i keyfiyetin söyler
Tecellî neşesin ehl-i şikem idrâk kabil mi
Behişt andıkça zâhid ekl u şurbun lezzetin söyler
Ne zapt-ı hâkim aklî ne hükm-i zâbıt şer'î
Cünun iklimini geşt eyleyenler râhatın söyler
Meyân-ı güftgüde bed-meniş îhâm ider kubhan
Şecâat arz iderken merd-i kıpti sirkatin söyler
Muvâfiktır yine elbet mizâca şîve-i hikmet
Tabîbin olsa da kizbi marîzin sıhhatin söyler
Perîşânî-i hâtır nükte-i serbeste veş kıldı
Ne kimse hikmetin anlar ne Râgıb illetin söyler
(Rûhî-i Bağdâdî)

(Der Şân-ı Şerîf-i Süleyman Paşa ki Hâkim-i Bağdâd bûd)

Müjde-i şâh-ı bahâr ile idüb bülbülü şâd
Geldi bir tâze haberle seherî gülşene bâd
Misk olub lâle neden geldi seherden çemene
Var ise eyledi gül Yûsuf'unu bâd-ı mezâd
Yine gül Yûsuf'una mâlik olub hâce-i bâğ
Eyledi ser u serefrâzı çemenden âzâd
Jâleden dâne döküb bülbülü sayd etmek için
Dâm kurmuş çemene gonca-misâl sayyâd
Sebzeden bâğa salıp bâd-ı yeşil seccâde [247]
Başladı itmeye bülbülleri bir bir irşâd
Gonca tâs-ı zer ana jâle gümüştên mühre
Nerdedir sahn-ı çemen bâd-ı sabâdır nerrâd

Nola nerrâd sabâya yenilirse gülben
Virdi gülşende seher gülden ana nice küşâd
Günde bin safha okur gonca gülistânından
Bülbül zâr idinüb bâd-ı bahârı üstâd
Neden olurdu gülistâna bu denli Râgıb
Olmasa lâle-i nev-hîzde fi'l-cümle sevâd
Bir iki katre su tamzırdı hevâdan şebnem
Var ise lâle devâtında galîz oldu midâd
Bunca kim merhem urur jâle karası kurumaz
Onulur dâğ değil lâledeki dâğ-ı fuâd
Hâme-i sebze-i nev-hîz ile levh-i çemene
Yazdı derd-i dilini bülbül-i âşufte nihâd
Kesdi gülşende nehâr âl varaktan bir gül
Gül sanub bülbül anı şevkden itdi feryâd
Düşdüler lütfuna sultân-ı bahârın mazhar
Oldular bûy-i bekî gülzârda serv-i şimşâd
Oldu teşrîf-i bahâr ile müşerref gülşen
Nite kim makdem paşa ile şehir-i Bağdâd
Ol kazâ hakem ki emr eylese keyvâne olur
Bu kadar rif'atla ana mutî vü münkâd
Kehkeşân sanma ki behrâm-ı felek olmuştur
Tığ-i zerrîn kuşanub bâr-ı kühende cellâd
Görünen sanma şafak kim döküp a'dâ kanın
Çarha salmış kılıcın rezimde ol şîr-nihâd
Meh-i nev sanma ki tığın görececek havfindan

Tırnağın saldı gece şîr-i sipihr-i bîdâd
Gussadan kan akıdır dîde-i nemnâkları
Her kaçan eyleseler tîğini düşmenleri yâd [248]
Vahşla tayrı Hüdâ kalemi için emrin râm
Hâkim-i âdil idüb ana Süleymân komuş ad
Ey Süleymân-ı zamân görme revâ devrinde
Sadr-ı i'lâya geçip hükm idemez diye şîrâd
Zulümden mülket-i Bağdâd harâb olmuştur
Vay eğer eylemese bâni-i adlin âbâd
İtdi mi Hazret-i Mûsâ'ya itâat Firavun
Sana düşman ne aceb karşı koyub itse inâd
Pençe-i kahrının altında erir mûm sıfat
Yedd-i a'dâya cefâ-pîşe olursa fülâd
Gelse hükm eylediğin yerde vücûda her tıfil
Hükm ider Rüstem olur bu diyu ehl-i mirsâd
Şîrlerle salına gördü zamânında gazâl
Saldı deryâyâ kemendini elinden sayyâd
Kimse devrinde figân eylemez ilâ bülbül
O da gül şevki ile bâğda eyler feryâd
Rûz u şeb itmededir şimdi duâ-yı hayrın
Rindler meykedede savmaalarda zühhâd
Reng-i rûyundan olur karşına gelse malûm
Kimse gayre idemez ittiği cürmün isnâd
Sîm ü zer dâmenle vermeyi ehl-i fakra
Bir keremdir kim anı himmetin itmiş icâd

Böyle gevher ne revâdır ki kala yerde diyü
Götürür başta hemîşe ayağın tozunu bâd
Hân-ı lütfun senin ol mâidedir kim âlem
Ne kadar itse tenâvül olur ol denli ziyâd
Rîze-i nân ki kalur sofrâ-i ihsânında
Ger Süleymân haşımı gelse olur cümleye zâd
Ehl-i diller nola devrinde olursa hoş-hâl
Ellerinde mi işretle dolu câm-ı murâd
Nola ger Rûhî kulun erse murâda kim ana [249]
Rûz ü şeb ed'îye-i devletin olmuş evrâd
Telh-kâm itmiş anı kahr-ı sipihr-i gaddâr
Kand-ı lütfunla yitüb uğruna itsek nola dâd
Ne revâdır anın ebr-i kerem sâyende
Sarsar-ı mihnet ide hâk-i vücûdun ber-bâd
Sen zamânında Süleymân'sın o bir mûr-ı zaîf
Ne aceb mûr Süleymân'dan iderse imdâd
Âb-ı lütfunla ol dil-hasteyi ihyâ eyle
Ey Mesihâ nefes olsun eleminden hussâd
Nice bir çekinüb ayakta kala ehl-i hüner
Nice bir nazm metâi bula âlemde kesâd
Şimdi devrinde hüner arz idecek demlerdir
Eylesün her biri bir ma'ni-i rengin icâd
Şuarâ kanda suhan-sâzlık itse bin yıl
Vasfının binde birin kalemiye tab-ı vakkâd
Lâyık oldur ki duâ ile sözü hatm idelim

Lütuf be-gâyet Mevlâ'dan idüb istimdâd
Gâh müfret olubun gâh mürekkep nite kim
Dûr ide âlem-i imkânda bu çâr ezdâd
Bâğ haylen çıkarub nite ki istikbâle
Müjde-i şâh bahâr ile gele gülşene bâd
Kişt-i ümîdin ide ebr-i hidâyet ser-sebz
Açıla gonca-i bahtın olasın hürrem ü şâd
Çaryâr ola refikin nereye azm itsen
Olasın renc ü gam ü dert ü belâdan âzâd
Bî-hesâb ola müyesser sana gülzâr-ı İrem
Hemdemin sâki-i kevser ola yevmü'l-mîâd
(Rûhî-i Bağdâdî)

(Gazel)

Yâr isteyen olur nice ağyâra âşinâ
Bin yara yer ki tâ ola bir yâre âşinâ [250]
Gül-rîzlik ümîdini ko ol çemende kim
Bülbül figâna yâr ola gül hâra âşinâ
Ferhad'adır zamânede reşkîm ki yâr içün
Cân virdi âhir olmadı ağyâra âşinâ
Benden tarîk-i mihr u muhabbette ibret al
Ey olmak isteyen o sitemkâra âşinâ
Dağlarca sabır belki demirden yürek gerek
Âsân değildir olmak o gaddâra âşinâ
Yok âşinâlığım deme arz eyle derdini
Lâzım değil tabîb ola bîmâra âşinâ

Rûhî-i bîkese nola-bâr itse iltifât

Î'lâ söz eyler adamı hünkâra âşinâ

(Sâmi Paşa)

(Gazel)

Hasretinle câm dâğ-ı lâledir çeşmânıma

Katre-i la'lsiz tebhâledir çeşmânıma

Eyledikçe ârızın ey mâh-ı rû zîb-i hayâl

Halka-i dûd-i derûnum hâledir çeşmânıma

Fikr-i zülfünle demâdem eylerim icrâ-yı eşk

Her müjem bir sünbül-i pür jâledir çeşmânıma

Aks-i câm-ı meyle ruhsârın görünce tâbdâr

Bezm-i gamda âteş-i seyyâledir çeşmânıma

Târ ü pûdu rişte-i medh-i nigâhımdır benim

Sâmi'ya bu nev gazel bir kâledir çeşmânıma

(Sâmi)

(Temmuziye)

Temmuz irişdi cihân gark-ı tef u tâb oldu

Zemîn hararetle vakf-ı pîç ü tâb oldu [251]

İdüb kemâl ile keremiyet-i hevâ tesîr

Çekîde-i arak gül-ruhân-ı gülâb oldu

Düşünce pertev-i hûrşîd ka'r-ı deryâyâ

Derûnumda olan mâhîyân kebâb oldu

O denli şiddet-tâb temmûz-ı kem zerrâd

Cihânda her biri bir kurs-ı âfitâb oldu

Bu demde katre-bârân değil harâretten

O denlü pûte-i gerdûn pür-iltihâb oldu
Siyeh gumâmı güdâzendegi-i hürşîdi
Misâl-i külçe-i fûlât eritdi âb oldu
Bu fart-1 harr-hevâ iştidâd-1 germâdan
Tuyûra bâis-i hem-rengi-i gurâb oldu
Arak-feşândır o da sanma rûy-i deryâda
Hurûş-1 mevce ile câ-be câ habâb oldu
O dem ki zîbeş tahrîr-i vasfı temmûzun
Murâd-1 mâşita-1 tab-1 müstetâb oldu
İdüb kelâle-i dûşîze-i hayâle eser
Çû reng-i surh ulüv hûd be-hûd hıdâb oldu
İdüb güdâhte sîmin kurs-1 mâh-1 temmûz
Değil helâl-i felek halka-sâz-1 bâb oldu
Ne bâb dâire-i halka-i felek-sâyı
Muhid-i merkez-i mülk fer-âsiyâb oldu
Ne bâb zerre-i nâcîzhâk-1 şehrâhi
Yegâne gevher-i ser-tâc-1 âfitâb oldu
Dahi alâmet-i nâşüste rûyubâkîdir
Kamer o bâbda rûh-sûde-i türâb oldu
Ne bâb pâdişahân-1 cihân-gîrâne
Melâz-1 müstened u cây-1 intisâb oldu
Edbâr-gâhta keyvân-1 heftümin-pâye
Gulâm-1 halka be-gûş felek-cenâb oldu
Mülûk-1 âlemin elçileri yüzün sürerek [252]
Gelüb o bâb-1 saâdette kâm-yâb oldu

Bu bâbda sözüm isbâta kadirim dirsem
Ki pâdişahlara da merci u meâb oldu
Ne bâbdır ki anın südde-i muallâsı
Memerr esb-i şehinşâh meh-i rikâb oldu
Sipihri-î kevkebe şâh-ı İskender istidâdı
Ki reyi âyine-i çehre-i savâb oldu
O bergüzîde-i Osmâniyâ nekem ikbâli
Kadem nehende-i ecrâm ne kibâb oldu
Fezâ-yı evcte haytu'l-şuâ-ı hûrşîdi
Hıyâm devletine zer-feşân-ı tınâb oldu
Muhît kûze-i cûdunda katre-i nâçîz
Ne âsmân yem lütfunda pür habâb oldu
Eritdi beyza-i mâhı hilâl idince felek
Meyân-ı savletine tîğ-i şule-tâb oldu
ولوب u zinde nesîm-i bahâr insâfi
Cünûd-ı fitne be-zîr-i lihâf-ı hâb oldu
Figân eder gam âlemle yok zamânında
Meğer ki nâle-i beyhûde-i zübâb oldu
Harem-sarây-ı şükûhunda kemterin güncişk
Kemâl-i zor ile nâhun-zen-i ukâb oldu
Olunca saha-ı kûhsâra münteşir adli
Gazâla pençe-i şîrân-ı serîr hâb oldu
Dem-i bahârda bârân değil hûy-i efşândır
Ki dest-i cûdu-ı hacâl-ters-ı sehâb oldu
O şehsüvâr-ı saf-ârâ-yı kâmranîkem

Kemiyet-i haşmetine mâh-ı nâr-kâb oldu
Zihî semend-i süreyyâ katâs çabuk pây
Ki hem-çû sâika oldum ki pür-şitâb oldu
Kemîn şerâre-i na'lı hilâl resmidir
Suûd idüb feleğe şu'le-i şahâb oldu [253]
O hunuk bâsıra cevelân-geh-i peyk-i endîşe
Dem-i müsâbaka pes-mande-i hicâb oldu
Hüda yegâne-i dehrâ şeh-i felek kadrâ
Maârif ehline lütfun ki bî-hesâb oldu
Kasîdeme nazar it âtıfetlü hunkâdem
Bu arz-ı hâle fakat şefkatin cevâb oldu
Felek dedikleri nâ-ber karârdan feryâd
Ki dil elinde sitem-hürde-i ikâb oldu
Bu tengnâ-yı felâkette kalb-i nâ-şâda
Hemîşe kârı anın renciş-i azâb oldu
Derûnu âteş-i mihnetle eyleyüb pür dâğ
Tennûr-ı sînede naht ciğer kebâb oldu
Felâhan sitemi sengsâr-ı zucret idüb
Misâl-i hâtır-ı âşık gönül harâb oldu
Sipih-r-i kîne-ver bed-meniş hayâlinde
Eziyet ehl-i dile mûcib-i sevâb oldu
Gürûh-ı nâdire sincân nükte fehmâne
Adâveti hele bî-şekk u irtiyâb oldu
Medd-i ders ol medâdı pâşâh-ı zî-şânam
Ki lütf u merhametin dehre bî-hesâb oldu

Penâh-gâh idelidir ki muallâmı
Siphre arz-ı niyâz itmek irtikâb oldu
Fütâd-gâne olan destgîr sensin sen
Ki yüz süren der-i vâlâ ki kâm-yâb oldu
Nigâh-ı merhamet it Sâmi-i garîbine de
Ki dergehinde o da bende-i türâb oldu
Înâyet ü kereme mazhar eyle kim diyeler
Telâfi-i sitem çarh-ı nâ-savâb oldu
Ümîdi mertebe-i hâcegî-i dîvânı
Derûna mâye-i teşvîş ü ızdırâb oldu
Be-Hak nûrunu nâil-i merâm eyle [254]
Dersaadet'ine geldi pür-şitâb oldu
Bülendi maksat mâ fi'l-zamîr-i hâmûş ol
Suhan-resîde-i ser-i makta nisâb oldu
Söz âhir oldu hulûs ile bir duâ it kem
Surûş-ı gayb diye müjde müstecâb oldu
Hemîşe sûziş-i tâb-ı temmûz ile tâ kem
Zemîn-i pür âteş ü âlem pür-ızdırâb oldu
Sipihri-zâtına Hak sâyebân-ı râhat ide
Ki şekli-i feleke-i zerrîni âfitâb oldu
Ola vücûdu murabba-nişîn-i kasr-ı hayât
Binâ-yı ömr adû tâ ki pür-harâb oldu
(Sâmi)
(Gazel)
Bezm-i pak hüsne zîverdir o zülf ü hâl u ruh

Dûd-i anber micmer-i zerdir o zülf ü hâl u ruh
Gerden belli rek üzere gûyâ bir şîşede
Sünbül ü şebbû gül-i terdir o zülf ü hâl u ruh
Dâğ-ı gam sevdâ-yı sertâb-ı ciğer gitmek muhâl
Dilde kem dâim musavverdir o zülf ü hâl u ruh
Şem-i şeb pîrâye vü pür-suhte pervâne-veş
Muttasıl kerem âşinâlardır o zülf ü hâl u ruh
Şule-i âha sipend olmak sevdâ-yı derûn
Yâda geldikçe makarrerdir o zülf ü hâl u ruh
Gülşen-i hüsn içre dâm u آشويله
Mürg-i câna kayd-ı diğerdır o zülf ü hâl u ruh
Halka-i cîm cemâli nokta-i nûr üzredir
Safha-i zîb-i rûy-i dilberdir o zülf ü hâl u ruh
Sûz-i hasret-i merdum çeşmi perîşân-ı hâb ider
Tâ ki zîb-i rûy-i dilberdir o zülf ü hâl u ruh
Kıldı hüsn-i şâhid-i nazmı dû bâlâ Sâmîyâ
Çün redîfimde mükerrerdır o zülf ü hâl u ruh [255]
(Sürûrî)
(Mühmel ve Mu'cem Tevârih-i Müteferrika)
Sultan Osman mülk alub oldu ser-efrâz-i mülûk
Oldu şeh-i alihim adl ile Sultân Bâyezîd
Recebde kıldı Sultân Ahmedî şâh-ı cihân Allah
Süleymân zamân-ı fermân-revâ-yı ins u cân oldu
Hamdola mehd-i şevket oldu makam-ı Mahmûd
Şehzâde makdeminden irdi murâda âlem

Şeref geldi vücûd-ı Fatma Sultânla dehre
Beşiktaş içre konu şâh sultân mehd-i ikbâle
Sâl-ı Han Abdulhamid’i Hak hümâyûn eyleye
Sâlimi mesûd ide Sultân Mahmûd’un Hüdâ
Hasan Paşa’ya mihrin eyledi Sultân Selîm ihsân
Cihâna müjdeler sadr-güzîn oldu Hasan Paşa
Oldu deri-zâde-i vâlâ güher müftiü’l-enâm
Virdi sâlihzâde fetvâ-yı âlemin ıslâhına
Ruüs ihsân idüb ihyâyı itdi pâdişâh ihyâ
Ruüs ile Külâhizâde Tâhir-i serfirâz oldu
Kıldı Aden’i Şerîf Efendi makam
Kıldı Kâmil Efendi huldu makam
Sevb-i mevti کیو له یکی veli dedi ecel
Kıldı tatlı sözlü Balcızâde’yi abdi şehîd
Hak bu anbâr-ı cesîmi ide kenz-i berekât
Hak bu anbâr-ı bülendi ide kenzü’l-berekât
(Şeref Hanım)
(Tarih-i Kudûmiye Berâ-yı Âlî Paşa)
Bir nice zamandı mekr ü âlî
Eylerdi felek ale’t-tevâli
Ağlardı hücûm-ı ceşş gamla
Kalmamış idi dilin mecâli
Olmuş idi seng-i mihnet ile
Mürg-i emlek şikeste bâlı
Gelse bile yok idi elemden

Gönlümde sürûra-1 hâlî [256]
İndimde bir oldu fark olunmaz
Îd ile mahremîn hilâli
Gösterdi felek birer birer hep
Her mihneti bana lâubâli
Yokken dil hasta hâlin aslâ
Bir vecihle sıhhat ihtimâli
Nâgâh zuhûra geldi bir şeb
Tevfîk-i cenâb-1 zü'l-celâli
İtdi görecek taaccübâne
Ahvâl-i küsisteden suâli
Dedim kerem ile sorma sen de
Verme dil-zâra iştigâli
Bilmez misin ehl-i dille dâim
Olmaz felek itmese cidâli
Bâd-1 mihen ile nahl-1 ümîd
Düşdü yere hâr u has misâli
Ne dilde ne bende kor liyâkat
Eski yeni demlerin hayâli
Binde biri şerh olunmaz itmem
Beyhûde dirâz kîl ü kâli
Zehir eylemesün de çarh-1 bidâd
Hakkın bana verdiği nevâli
Alsun geri eylediye ihsân
Ne malı gerek ne hûd menâli

Dolmaz mı acep bu çile gayri
Gelmez mi bu günlerin zevâli
Dedi ne durursun işte bulmuş
Müjde sana kim gamın kemâli
Âyîne-i kalbi gayri saf it
Kim göstere maksadın cemâli
Bir zât-ı kerîm var cihânda
Lütf u himem âdet ü hısâli
Ahlâk-ı cemîlinin kıyâs it
Ne geldi ne hûd gelir misâli
Olurdu eğer göreydi hâtem
Meydân-ı germde pâyimâli
Olmakta cemî bendegâne
İsmi gibi himmeti de âli
O lezzâta senin de nisbetin var
Arz eyle nîk ü bed makali
İslambol'a oldu sâye-endâz
Ol bâğ-ı inâyetin nihâli
Teşrîf edince elçilikten
Karşıladılar o nîk fâlî
Çün âb-ı hayât bu suya aktı
Ol çeşme-i kulzümün zülâli
Yemen kudûmuyla ben de itdim
Taktîme cesâret arz-ı hâli
Çınlatdı girince gûş-i cânâ

Billâh bu müjdenin meâli
Hoş geldin eyâ Mesîh-i deverân
İhyâya bu kalb-i pür-melâli
Hasretle cemî bendegânin
Gayetle mukaddar idi hâli
Görmüş değil idi mülk-i Efrenc
Zâtın gibi bir sefir-i âli
Vasfında ne denlü itsem ifrâd
Tasdîk ider İngiliz kralı
Zâtın ile fahr iderse çok mu
Dünyâda olan bütün ahâli
Hükm eyle sipihre gayri bitsün
Bîçâre şerefle ihtilâli [257]
Haddi midir felek olsun râm
Her emir ki eyler imtisâli
Şimden girü başlasun duâya
Pâyâna irişdi hasbihâli
Zâtı ki de Hak mukabilinde
Teshîl ide müşkül u muhâli
Benden işit eyledim hikâyet
Sen bilme nedir gam u melâli
Yâ Rab dilerim o zâtın itsün
Zevk ile güzâr mâh u sâli
(Şeref Hanım)
(Gazel)

Çağlayan cûy-i sirişk çeşm-i pür-hûnum mudur
İnleyen şeb tâ seher bu kalb-i mahzûnum mudur
Hâk-i pâyinden beni mahrûm u mahcûr eyleyen
Kesret-i aşkın mı bilmem tâlih دونمدر
O saçı leylâ dimez kûyumda cevelân eyleyen
Beste-i zencîr-i aşkım kendi mecnûnum mudur
Çıkdı istikbâle akl u sabr u ârâmım aceb
Mihmân-ı dil hayâl kadd-i mevzûnum mudur
Mihnet ü firkatle meydân-ı muhabbette şeref
Âh idüb kan ağlamak mutâd u kanunum mudur
(Subhi Bey)

(Gazel)

Mâh-ı rûyun görecek aks-i yâr âyîne
Hüsnüne mail olup itdi karar ayinede
O mehin ayineye baktığını sanma abes
Bulmadı mislini hûbanda arar ayinede
Sünbül zülfü gül ruyi o serv-i nazın
Aks idince görünür öz ki bahar ayinede
Çekilüb ayine-i mihre siyeh perde-i şam
Tâb-ı zülfün tırâdı bu gece yâr ayinede
Subh-ı hayâ şükür lütfuyla cenab-ı ziver
Tûti-i tabım eder nazm-ı nisâr ayinede [258]

(Safvet Paşa)

(Gazel)

Derd-i aşka müptela bir ney bir ben bir gönül

Zar iden suph u mesa bir ney bir ben bir gönül
Dağlarla sert-ser efgan eder hasret çeker
Nağme-perdaz-ı cefa bir ney bir ben bir gönül
İptila sen bildirir pür-hun derdim gösterir
Ders hân-ı macera bir ney bir ben bir gönül
Zerdir u der-i hecr ile pek teşnedir ah etmede
Dembedem hayret-feza bir ney bir ben bir gönül
Her nefeste hûş derdim sırrını tefhim eder
Derd-hâh-ı bî-neva bir ney bir ben bir gönül
Mahrem-i ehl-i bela erbab-ı aşka pişvâ
Daima firkat-serâ bir ney bir ben bir gönül
Feyz-i Mevlana ile Safvet bu devir içre heman
Derd-i aşka müptela bir ney bir ben bir gönül
(Akif)
(Kaside-i Adem)
Can virir âdeme endîşe-i sahbâ-yı adem
Cevher-i can mı acep cevher-i mînâ-yı adem
Çeşm-i im'an ile bakdıkça vücûd-ı ademe
Sahn-ı cennet görünür âdeme sahrâ-yı adem
Galat itdim ne revâ cennete teşbîh etmek
Başkadır nimet-i âsâyiş me'vâ-yı adem
Tutalım anda da olmuş ni'am-ı gûnâgûn
Öyle muhtâc-ı tenâvül müdür âlâ-yı adem
Kimse incinmedi vaz'ından anın zerre kadar
Besledi bunca zaman âlemi bâbâ-yı adem

Var ise andadır ancak yoğise yok
Râhat istersen eğer eyle temennâ-yı adem [259]
Ne gam u gussa ne renc elem ü bîm-i ümmid
Olsa şâyân-ı cihân cân ile cûyâ-yı adem
Yok dedikçe var olur yok mu garâbet bunda
Nam-ı hestî mi nedir hall-i muammâ-yı adem
İtse bir kerre telâtum hep ider kevneyni
Garka-i mevc-i fenâ cûşîş-i deryâ-yı adem
Mâder-i dehr-i mevâlîdi ki durmaz doğurur
Der-kenâr etmeğiçündür anı bâbâ-yı adem
Çarhın evlâdını baştan çıkarır dâye-i dehr
İtmese terbiye sık sık anı lâla-yı adem
Herkesin kısmeti yoktan gelir amma bilmez
Yeri var âleme men eylese selvâ-yı adem
Merdumî ne‘şet-i Âdem’de yok oldu gitti
Vechi var dense benî Âdem’e enbâ-yı adem
İki kâğıttan ibaret nesh-i kevn ü mekân
Biri ibka-yı vücûd ü biri ifnâ-yı adem
Selb icâb-ı tayin ederek âlemden
Bir netice verir elbette kazâyâ-yı adem
Mîm-i imkânını mahv eylese mollâ evvel
Yohsa nefy etmese de âhiridir lâ-yı adem
Şeyhe bak ketm-i ademden diye takrir eyler
Bilmez amma ki nedir ma‘ni-i ihfâ-yı adem
Sığmaz ol dâire-i kevn ü mekâna ne bilür

Geçmeyen arşı nedir mülk-i muallâ-yı adem
Yok yere zâhid urur da'vî-i hestîden dem
Yakasin tutmuşiken pençe-i gîra-yı adem
Sanırım masraf u îrâdı gelir hep başa baş
Oldu serrâ-yı vücûda göre darrâ-yı adem
Zeyd-i vârid ile sulh olmadı Amru âid
Yoğise âlemin aslı ne bu gavî adem
Kays u Leylâ'sı dahi Zeyd ile Amru gibidir
Diyecek olsam olur ol dahi esmâ-yı adem
Farkı gûyâ bu iki sûretin aklımca benim
Birisi hubb-ı fenâdır biri buğzâ-ı adem
Nakş-ı Namık'la aceb Namık olur mu hatim
Var gibi bunda vücûd ehline îmâ-yı adem
Şeyh Efendi sana dir miydi ki vârından geç
Varlığın olmasa da sidre-i me'vâ-yı adem
Hizmet et sen ona varınla ki tâ himmet edip
Eylesün ol da seni ârif-i mânâ-yı adem
Çekme dünyalık için gam dil nâbûdîde
Var iken mâhasal-ırızk atâyâ-yı adem
Herkese bâr-ı belâ kendüsünün varlığıdır
Gam u âlâmından âzâde berâyâ-yı adem
Sarf idüb varını aklın var ise var yoğ ol
Râhat istersen eğer eyle temennâ-yı adem
Biz bu mihnetgeh-i hestîye küçükten geldik
Yohsa [Yoksa] kim eyler idi terk-i kühencâ-yı adem

Durmasa böyle felek bâri yıkılsa gitse
Bir zaman olsa yeri hayme-i bâlâ-yı adem
Âvîden halkı bu gam-hânedede oldur yohsa [yoksa]
Olmasa müşkül idi tesliye-bahşâ-yı adem
Doğrusu rahat iderdik gidüb âlem-i ademe
Yerine gelse anın sâha-i pehnâ-yı adem
Ber-murâd olmayacak ben yere geçsün âlem
Necm mihr ü mehi olsun eser-i pâ-yı adem
Çâk çâk eyler idim ceyb-i kabâ-yı ömrü
Olmasa zeyli trâzîde-i damgâ-yı adem
Ben o bîzâr-ı vücûdum ki dil-i gam-zedeme
Üns-i mavtın görünür vahşet-i sahrâ-yı adem
Şafak-ı subh-ı bekadır nazarımda gûyâ
Mevce-i bahr-i siyah-ı şeb-i yeldâ-yı adem [261]
Öyle bîmâr-ı gamım kim olamam âsûde
Câme-hâb olsa bana şehr-i anka-yı adem
Dil-harâbım ben o hey'ette ki nisbetle bana
Beyt-i ma'mûr olur hâne-i bî-câ-yı adem
Öyle bîmar-ı gam sahn-ı fenâda gûyâ
Yaptı enkaz-ı elemden benî ebnâ-yı adem
Ahter-i matlabım âfâk-ı felekten doğmaz
Günde bin şey doğurur leyle-i hublâ-yı adem
Düşmeden sâye-i kilik-i emelim levh-i dile
Nokta-i kilim olur hâl-i müheyyâ-yı adem
Cevheri su kesilir tâbiş-i ye 'simle eğer

Çeşm-i ümmîdime düş olsa emr-i merâyâ-yı adem
Yoğ [Yok] olur ismi dahi ayn-ı müsemması gibi
Emelim olsa eğer dâhil-i hulyâ-yı adem
Bî-vücûdum o kadar ben ki aransak ikimiz
Ben bulunmam bulunur belki müsemma-yı adem
Hayretim çerhe sükûn-âver-i tab'-ı ta'til
Vahşetim bâis-i peydâyî-i sevdâ-yı adem
Vâlihîm öyle ki aks-i nîgeh keremimden
Reng-i hayret alır âyîne-i deryâ-yı adem
Vahşetim öyle ki olsa nazar-ı ünsüm olur
Tîr-i mekrden ahu-yı sebük-pâ-yı adem
Ye'sim ol mertebe kim sûret-i ümmîdimdir
Mâverâ-yı felek ki mahv-ı heyûlâ-yı adem
Bulanır girye-i hûnînem ile bahr-i vücûd
Sararır âhım ile sebze-i sahrâ-yı adem
Öyle dil-tengî-i hestî ile rencûrum kim
Hûn olur nâlelerimden dil-ferâ-yı adem
Buna tâkat mı gelir yâ buna can mı dayanır
Meğer imdâd ide hestîde eczâ-yı adem
Aferin ey ney-i kilik-i hüner-i Îsî-dem [262]
Eyledin nefha-i icâz ile ihyâ-yı adem
Şu'le-i nefha-i can-sûzun ile lîk yanup
Edilmeden dâğ-ı tenim şem'-i şeb-ârâ-yı adem
Bir gazel söylesen olmaz mı berâ-yı hâtır
Ne kadar sıklet ise nazm-ı mukaffâ-yı adem

Hâl-i anber-şikenin fitne-i eczâ-yı adem
Nigeh-i sihir-eserin nâtika bahşâ-yı adem
Can bulur taraf-ı lisânınla hurûf-ı hestî
Çâk olur nâvek-i gamzenle süveydâ-yı adem
Araz-ı handeye lâ'l-i nemekînin cevher
Cevher-i harfe-femin nokta-i yektâ-yı adem
Seni görse dökülürken katarât-ı eşkim
Havf-ı gamzenle olur âbile-i pâ-yı adem
Kavs-ı ebrûsunu kursa yıkılır tâk-ı felek
Tîr-i müjgânını atsa titrer cây-ı adem
Can atardı ademe tîğ-i nigâhından ecel
Tîr-i hışmından eğer yanmasa beydâ-yı adem
Anlamış nisbetini mihr ü vefa-yı yâre
İden oldur dil-i biçâreyi cûyâ-yı adem
Âkifâ tarh-ı suver eyledi hîçâ hîçe
Var mı hâmem gibi bir hendese-pîrâ-yı adem
Ârifân yoklukla etmede isbât-ı vücûd
Ben ise varlıkla eyledim inşâ-yı adem
Yoğu [Yoku] var eylemeğe hayli çalıştım lâkin
Oldu sa'y u talebim lu'lu'-ı lâlâ-yı adem
Sığmadı çünkü dehân-ı dile nutuk-ı hestî
Eyledim hâme-i mu'cizi demi gûyâ-yı adem
Bu kasîde kaleme Kaf-ı fenâdan geldi
Olsa nâmı yakışur beyze-i anka-yı adem
Kimisi nîstî-yi gamla beka-cûyü vücûd

Kimi hestî-i elemle taleb-efzâ-yı adem [263]

Mahv-ı hâk-i reh-i şahenşeh-i kevneynim ben

Ne tevellâ-yı vücûd ü ne teberrâ-yı adem

(Akif)

(Gazel)

Sâkîya bir câm ile tahvîl-i hâl itmez misin

Hâtırım âzâde-i renc-i melâl itmez misin

Mezheb-i hûbânda yok mu kabul-i mazeret

Bin kusur itdimse sen afv u hâl itmez misin

Şahbâzı evc-i istiğnâ isen de lütf idüb

Aşiyân-ı vuslata tahrik-i bâl itmez misin

Geçdi ömrüm derd-i hicrânınla cânâ bâd ez in

Bendeni memnûn-ı ihsân-ı visâl itmez misin

İtdiğin vaad-ı inâyet hâtıra gelmez mi hiç

Bezm-i ülfet demlerin fikr ü hayâl itmez misin

Âkif zârın lisâna sormaz isen hâlini

Bir nigâh lütfunla bari suâl itmez misin

(Âlî Paşa)

(Gazel)

Bir hayli dem ki didelerim kân döker yeter

Ey hûni artık alıverir artık yeter yeter

Sînem o kaşı ya hedef yeter cevreder

Bu çileyi gönül ne vakittir çeker yeter

Sermest ile bâde-i vuslatla sâkîya

Zîrâ humâr-ı firkat ile derd-ser yeter

Fikr ü hevâ-yı silsile-i zülfün ile dil
Deşt-i cünûnu gezdi bütün sert-ser yeter
Kâr eylemez figân u enin o zâlime
Bu âh ü gîrye nice bir Âlî yeter yeter [264]

(Keçecizade Mehmet İzzet)

(Gazel)

Muhtel olalı şehr-i pür-âşûb-i muhabbet
Düşdü semen kâle-i mergûb-ı muhabbet
Menkuş-ı mücevher gibidir dârda mansûr
Hoştur bize nizâra-i maslûb-i muhabbet
Maksûd kolaylıkla azîzim ele girmez
Çeşm itdi fedâ Yûsuf'a Ya'kûb-ı muhabbet
Tabhâne-i ukbâda olur illeti malûm
Her hasta eder davâ-yı Eyûb-i muhabbet
Kurtulmadı zincîr-i sitemden daha mecnûn
Hakk-ı düşman mı itmeye mâyûb-ı muhabbet
İzzet kuluna nâmesidir hazret-i aşkın
Elden ele gezmez mi bu mektûb-ı muhabbet

(Ayni)

(Gazel)

Oldu ruhsârına taklît ile gül hâr ile hûr
Göz diker dîdene nergîs ola bu kâr ile kör
Tîğine berk-i tecelliyle su virmiş ol mâh
Tûr-ı hâkimde yanar meşâle-i nâr ile nûr
Soğuk ülfetle beni teb-zede-i hecr itdi

Cânıma işte o ateşleri bu kar ile kor
Âram idüb kabzaya aldı o kaşı yayı gönül
Gerçi yâ Hak diyerek eyledi çok zâr ile zor
Râh-ı tahkike girip kâfile-i aşka uyub
Zâhid-i har-menişi bâr-ı gam yâr ile yor
Pîç ü tâb-ı hat u gîsû ile yatdım bu gece
Âlem-i hâbda üşdü başıma mâr ile mûr
Dil hevâ u hevese uydu cihâna geldi
İtdi Aynî vatanımdan beni bu dâr ile dûr [265]

(Fuzûlî)

Çıkdı yaşıl perdeden arz eyledi ruhsâr gül
Saldı mir'ât-ı zamîr-i pakden jengâr gül
Câm dut sâkî ki gülbünler gül izhâr itdiler
Sen dahi bir gülbün-i ra'nâsın it izhâr gül
Geldim ol dem kim ola izhâr-ı hikmet kılmağa
İnşirâh-ı sadr ile sadr-ı saf ezhâr gül
Yetdi ol mevsim ki açmağa gönüller mülkünü
Ola gülşende reyâhin hayline serdâr gül
Âdem isen bağı seyrân eyle bu mevsimde kim
Bağı reng ü bûyle kıldı behişt-âsâr gül
Çâr sû-yı bâğ seyrânı bugün mergûbdtur
Kim şükûfe anda sarraf oldu vü attâr gül
Çıkmış iken bezm-i gülşenden yine avd eyleyüb
Câm-ı mey aktardı ehl-i tevbeye tekrâr gül
Habsten Yûsuf çıkub sultân-ı Mısr olmuş gibi

Oldu açub goncasın arayîş-i gülzâr gül
San Züleyhâ halvetidir gonca-i der-beste kim
Çıkdı andan dâmen-i çâkıyla Yûsuf-vâr gül
Çâk olup bulmuş safâ-bâd-ı seherden sanasın
Bâddır Cibril kalb-i Ahmet-i muhtâr gül
Şebnem-i gülzâr-ı ruhsâr-ı Resulullah'dır
Neşr-i ıtriyle kılur her dem anı iş'âr gül
Dürr-i şebnem saçdı rengîn berg-i gülden her taraf
La'l-i handân itdi hûblar gibi gevher-bâr gül
Sûret-i hâline hayrân eyledi gâfilleri
Açdı irfân ehline gencine-i esrâr-ı gül
Sebze üzere gezdirir bâd-ı sabâ gül bergini
Sanki sebze âsmândır kevkeb-i seyyâr gül
Kıldı pinhân gonca tek la'b ile gözden hokkasın
Bulmak olmaz hiç rengiyle zihî ayyâr-ı gül [266]
Yüz çevirmiş hârdan ayrılmak ister bî-sebep
Mün'im-i nâkes gibi aslından eyler âr gül
Hâr-ı gayret nola ger sançılsa gülbün bağına
Ayrılub andan olur hem sohbet-i ağyâr gül
Yeridir odlara yansa hasretiyle hâr kim
Andan alur zîb ü ziynet gayre olur yâr gül
Bivefâlık âdetin dutmuş anınçündür bu kim
Ömrden olmaz cihân bâğında berhûrdâr gül
Kangı bülbül kanı dutmuş bilmezem kim muttasıl
Geh esîr-i gâr olur geh müptelâ-yı nâr gül

Seyr-i bâğ itdim seher gördüm açub mecmûasın
Hıfz idüb bu matlaı eylerdi istihzâr gül
Âşık olmuş hüsnüne ey serv-i hoş reftâr gül
Çâk çâk etmiş seninçün sîne-i efgâr gül
Gül ne nisbettir sana senden ana yüz fark var
Sen büt-i perde-nişînsin şâhid-i bâzâr gül
Eyle pinhân eylemiş göğsünde sırr-ı aşkını
Kim ayağından asarlar eylemez izhâr gül
Tuti-yâ-yı çeşm için her subh-dem yollar dutup
Hâk-ı dergâhın sabâdan eyler istisfâr gül
Seyr-i gülzar ittiğin bin kez sabâdan fehm idüb
Genc-i zer kılmış müheyyâ kılmağa îsâr gül
Berg-i gül sanma ki zerrin hıştlar cem eylemiş
Çekmeğe ol genç-i zer hıfzına bir dîvâr gül
Tâ serîr-i sebzeyi depretmeye tahrîk bâd
Sayesinden urdu her levhine bir mismâr gül
Her seher gülzâr levhine çeker yüz dâire
Galiba minkâr-ı bülbül den alur per-kâr gül
Iyş için gülşen-i şebistanın münevver kılmağa
Her ağaçtan asdı bir kandil-i pür-envâr gül
Bunca kandili fûrûzan eyledi ama ne sûd [267]
Dûd-ı dilden kıldı bülbül-i rüzgârın târ gül
Dâr-ı dünyâyı fezâ-yı cennete döndürdü lîk
Gonca gibi bülbüle dünyâyı kıldı târ gül
Ber zebân-ı hâldir her yaprağı fehm itseler

Perdedâr-ı hâk olanlardan virir ihbâr gül
Bülbül zâr ettiği feryâdlar tesîridir
Bî-sebeb hâb-ı ademden olmamış bîdâr gül
Bâğbân-ı sultân-ı âdil devridir tembîh kıl
Urmasın gülzâra âteş-i zulm idüb zinhâr gül
Cevr eliyle gonca veş pîrâhenin çâk etmesin
Cünbüş-i nâ-mutedilden kılsun istiğfâr gül
Yoksa nâgeh sûret-i hâli olur sultâna arz
Kahra uğrar muktezâ-yı vaz-ı nâ-hemvâr gül
Ol gül bâğ-ı hilâfet kim bahâr devleti
Âlem-efrûz olalı görmez cefâ-yı hâr gül
Oldu devrinde hevâ mahpus-ı zindân-ı habâb
Gâlibâ görmüş hevâdan şeme-i âzâr gül
Berg-i gül gezdirmez oldu mahmil-i bâd-ı sabâ
Haddi yok kim çekd ü reh bâd-ı sabâya bâr gül
Sarsar-ı kahr-ı cihân-sûzundan âgâh olalı
Açmaz oldu bostân-ı fitne-i eşrâr gül
Halvet-i lütfunadır nûr-ı dil-i düşman çırâğ
Gülşen-i kahrınadır dâğ-ı dil-i küffâr gül
Şâh-ı din Sultân Süleymân-ı saâdet-mend kim
Kesbider hulk-ı hoşûndan nüzhet-i edvâr gül
Başa çalmış mihrini rûz-ı ezelden çarh-ı pîr
Eyle kim gül-ruhlar ile zîynet-i destâr gül
İnkılâb-ı devirden bulmazdı hergîz ihtilâl
Alsa andan hükmüne fermân-ı istimrâr gül

Zevk bâzârında bulmazdı bu rengiyle revâç
İtmeseydi nakş-ı mührün sikke-i dinâr gül [268]
Olmağıçun mutrib-i bezmi tutup bir dâire
Öğrenür her subh bülbülden fenn-i edvâr gül
Matbah-ı cûduna kim dûduna sünbüldür gulâm
Hârkeşlik sanatını dutmuş değil bî-kâr gül
Kurtulur fethitdüğü kişver belâ-yı fitneden
Kim açıldukça dikenden ayrılır nâçâr gül
Şerh idüp sûsenlere evsâf-ı hulkun nice kim
Goncadan her subh açup gülşende yüz tûmâr gül
Katra-i şebnem midir yâ el açub sâil gibi
Hâzen-i lütfundan almış lu'lu'-ı şehvâr gül
Koymayub derunda vîrân kârgâh-ı gülbeni
Bir ayağ üzre durub olmuş ana mimâr gül
Adli eyyâmında şebnem sanmağız kim bülbülün
Akçesin koynunda hıfz itmiş olub gam-hâr gül
Dâmen-i pâkıyla ol behçet fezâ-yı mülktür
Ger cihân bâğında cennet güllerinden var gül
Vaz-ı âlemden felek maksûdu oldu kim olur
Beslemekten hârı manzûr-ı ulu'l-epsâr gül
Kadrine virmez halel hârıyla kılmağ iltifât
Zib u ziyet verdiğiçün hâra olmaz hâr gül
Meyve ol sultân-ı âdildir nihâl-i devlete
Sâbıkâ gelmiş selâtîn-i felek mikdâr gül
Nola ger sâbıklar olduysa fenâ oldur garaz

Meyve gösterdikte dökme resimdir eşcâr gül
Kıl Fuzûlî medhin ol şâhın ki bâğ-ı medhinin
Bülbülü olurdu bulsa kuvvet-i güftâr gül
Gerçi yoktur itibârın medhin it izhâr kim
Âdet-i devr-i zamândır hâra vermek bâr gül
Var ümîdim nice kim resm-i medâr-ı dehrdir
Yılda bir kez âleme arz eylemek dîdâr gül
Feth-i bâğından ana her dem hilâf-ı bâğ-ı dehr
Taze taze açâ lütf-ı İzîd-i Cebbâr gül [269]

(Fuzûlî)

(Gazel)

Teşne-i câm-ı visâlin âb-ı hayvân istemez
Mâil-i mûr-ı hattın mülk-i Süleymân istemez
Zulmet-i zülfün giriftârı dem urmaz nûrdan
Tâlib-i şem-i rûhun hûrşîd-i rahşân istemez
Eylemez meyl-i behîşt üftâde-i hâk-ı derk
Sâkin-i genc-i gamın seyr-i gülistân istemez
Cevirden âh itme ey âşık ki ayn-i lüftur
Dost esbâb-ı kemâl hüsne noksân istemez
Aşktan âh itmesün âşık yıkar gönlüm diyu
Hiç sultânım din-i mülkünü virân istemez
Ey Fuzûlî muttasıl deverân muhâliftir sana
Gâlibâ erbâb-ı istidâdı deverân istemez

(Fitnat Hanım)

Bahariye Berâ-yı Sultan Mahmud Han

Dem-i nevrûz irişdi gülşene fasl-ı bahâr oldu
Yine âsâr-ı feyz-i kudret Hak âşikâr oldu
İdüb neşv nümâ ezhâr-ı gülzâra nesîm-i feyz
Açıldı goncalar şevkiyle cûlar bîkarâr oldu
Küşâde oldu hâtırlar kudûm-ı nev-bahârîden
Edince hande güller bülbül şûrîde-zâr oldu
Bahâr itdi çemende gûyâ bir bezm-i cem tertîb
Yine zerrîn kadeh destinde câm zer-nigâr oldu
Sürâhi-veş dizildi lâleler sahn-ı çemen-zâra
Temâşâ eyleyüp bu bezm-i diller neşe-dâr oldu
Göz açdı hâbdan nergis sarıldı yasemin serve
Uyandı baht-ı âşık mevsim-i zevk kenâr oldu
Olunca nefha-i bâd-ı bahâr ile çemen ihyâ [270]
Ki reyi âyine-i çehre-i savâb oldu
O bergüzîde-i Osmâniyâ ne kem ikbâli
Kadem nehende-i ecrâm ne kibâb oldu
Fezâ-yı evçte haytu'l-şuâ-ı hûşîdi
Hiyyâm devletine zer-feşân-ı tınâb oldu
Muhît kûze-i cûdunda katre-i nâçîz
Ne asmân yem lütfunda pür habâb oldu
Aritdi beyza-i mâhı helâl idince felek
Meyân-ı savletine tîğ-i şule-tâb oldu
لولوب u zinde nesîm-i bahâr insâfi
Cünûd-ı fitne be-zîr-i lihâf-ı hâb oldu
Figân eder gam âlemler yok zamânında

Meğer ki nâle-i beyhûde-i zübâb oldu
Harem-sarây-ı şükûhunda kemterin güncişk
Kemâl-i zor ile nâhun-zen-i ukâb oldu
Olunca saha-i kûhsâra münteşir adli
Gazâle pençe-şîrân-ı serîr hâb oldu
Dem-i bahârda bârân değil hûy-i efşândır
Ki dest-i cûdu-ı hacâl-ters-ı sehâb oldu
O şeh-süvâr-ı saf-ârâ-yı kâmrani kem
Kemiyet-i haşmetine mâh-ı nûr-kâb oldu
Zihî semend-i süreyyâ-katâs çabuk pây
Ki hem-çû sâika oldum ki pür-şitâb oldu
Kemîn şerâre-i na'lı hilâl resmidir
Suûd idüb feleğe şu'le-i şahâb oldu
O hunûk bâsıra cevelân-geh-i peyk-i endîşe
Dem-i müsâbaka pes-mânde-i hicâb oldu
Hüdâ yegâne-i dehrâ şeh-i felek kadrâ
Maârif ehline lütfun ki bî-hesâb oldu
Kasîdeme nazar it âtîfetlü hunkâ dem
Bu arz-ı hâle fakat şefkatin cevâb oldu [271]
Felek dedikleri nâ-ber karârdan feryâd
Ki dil elinde sitem-hürde-i ikâb oldu
Bu tengnâ-yı felâkette kalb-i nâ-şâda
Hemîşe kârı anın renciş-i âzâb oldu
Derûnu âteş-i mihnetle eyleyüb pür dâğ
Tennûr-ı sînede naht-ı ciğer kebâb oldu

Felâhan sitemi sengsâr-ı zucret idüb
Misâl-i hâtır-ı âşık gönül harâb oldu
Sipihr-i kîne-ver bed-meniş hayâlinde
Bu gûne bir azille nahl-ı hama meyve-dâr oldu
Îzâr-ı alın üzre hatt-ı müşkîn aşikâr oldu
Görenler sandılar kim âteşe anber nisâr oldu
Görüb ol nahl-ı bağ işvenin rûy-i arak-nâ-kün
Değildir jâle yeridir döküb gül şerm-sâr oldu
Ne mümkün pençe-i aşk u muhabbetten ola âzâd
Yine mürğ-i dilem bir çeşmi şahbâza şikâr oldu
Peyâm-ı zülf u haddiyle saba vardıkça gülzâra
Olub sünbül-i perişân lâle ü gül dâğ-dâr oldu
Alub devr-i hattında busesin evveli kad mevzunun
Nihal-i gülşen ümidimiz pür berg vu bâr oldu
Aceb kilik-i suhan-ver kân mıdır deryâ mıdır bilmem
Ki vasf-ı şah âlemde dürr ü gevher nisâr oldu
Şehnişâh-ı zamân-ı Mahmud Han mekremet-pirâ
Cihân şevket u şâna şeh sâhib-i vekâr oldu
O sultân-ı muazzam şehriyâr-ı heft kîşver kim
Anın fağfûr u hakan bendegânından şümâr oldu
Nice teşbîh olur İskender u Dârâ'ya Dârâ mı
Ki derbân-ı deri Keyhüsrev u İsfendiyar oldu
Zemin u asmâna saldı pertev-i neyyir zâtı
Sipihr-i devlet ü ikbâle mîhri tâbdâr oldu
Ümîd-i pâ-bubûs-ı rahş-ı ikbali için her gün [272]

Gelüb hürşîd dergâhında ferş-i rehğüzâr oldu
Olur âsûde diller rüzgârın kerem ü serdinden
Gülistân-ı cihâna rahmî nahil sâye-dâr oldu
Olub sahrâlara hıfzı nigâhban-ı ahd-i lütfunda
Künâm-ı şîr-i ner ahûlara cây-ı karâr oldu
Bitir Fitnat duaya başla itnâb-ı suhan itme
Ki evsaf anun bîhad u payan bî-şümâr oldu
Hemîşe dâim itsün şevket u iclal ile Mevlâ
Vücûdu taç u tahta tâ be-mahşer iftîhâr oldu
Ola gülşen-sarây-ı saltanatta gül gibi handân
Dinledikçe şita geçti zamân-ı nev-bahâr oldu
(Fitnat Hanım)

(Gazel)

Nigâh-ı merhamet kıl âşık-ı bîmâre gel cânâ
Lebinden cân bağışla nâz ile güftâra gel cânâ
Hacîl olsun görüp zülfün benefşe-rûhların güller
Döküb ruhsârına kâkülleleri gülzâra gel cânâ
Be-câ et lütf u mihrin peyrev olma çarh-i keç-kerde
İdüb uşşâka cevri itme kerem-i ağıyâra gel cânâ
Yolunda pâyimâlin olmak ister ar'ar u şîmşâd
Çemende kamet-i bâlâ ile refâtâra gel cânâ
Harâb eyler cihâmı sert-ser âşûb u fitne ile
Kerem kıl virme ruhsat gamze-i mekkâre gel cânâ
Terahhüm it tabîb-i âşıkânsın Fitnat zârın
Dil-i bîmârına lütf ile kıl bir çâre gel cânâ

(Fuat Paşa)

(Gazel)

Sanmasın zülf-i siyâhın ey gönül tûmâr-ı mâr
Eylemiş her târını hak-gûyiçün dil-dâr dâr [273]
İki ebru kıblesidir secde-gâh-ı âşıkân
Hattı geldi ol putun şimdi olur nâçâr çâr
Meyve-i vaslın gehi izhâr ider ol nev nihâl
Rû-nümûda olmuyor âlemde bak her bâr bâr
Sen terahhüm itmedin ey gül figân u âhıma
Nâle-i bülbüliçün olmuş bütün gülzâr zâr
Zehr-i merdum küşten ümîd-i şifa itme abes
Olma mümkün mü Fuad'a sana hiç ağyâr yâr

(Süleyman Fehim)

(Gazel)

Gerden-i sâfi göründü ferve-i semmûrdan
Doğdu gûyâ bedr-i enver leyle-i deycûrdan
Fes kenârından temâşâ eyledim giysûların
Hey acep sünbül-i bedîd olmuş gül-i mesnûrdan
Mumyânın edemez tasvîr-i Behzât hayâl
Hâme-i mû yapsa ger müjgân-ı çeşm-ı mûrdan
Merdum-ı çeşmim perestiş itmede ruhsârına
Şem-i bezm hüsnünün pervânesi var nûrdan
Saf-ı müjgândan seçildi tığ bir keff-i gamzesi
Hamle itdi gûyâ miralây tâburdan
Ol tabîb nâz sürdü sînem üzre sînesin

Yâra-1 dil buldu sıhhat merhem-i kâfûrdan
Şevk-i hüsn yârdan dil eyledi kesb-i ziyâ
İktibâs eyle kemer-i nûru şua-1 hûrdan
Bazı uşşâka tecelli eyledi envâr-1 aşk
Her çırâğ-1 dil uyanmaz şule-zâr-1 Tûr'dan
Zât-1 Hak manzûr olur esmâ u eşyâda ayân
Der-1 tevhîde nazar kıl menzîl-i mansûrdan
Zâhidâ keyfiyet-i takva bizi sermest ider
Secce-i evrâdımız var dâne-i engûrdan [274]
Dûr olan hâk-i vatandan âh ider bî-iştibâh
Pek müberhendir bu dava nâle-i fağfûrdan
Kesr-i hâtır eyleyen nakş-1 mücâzâtı görür
Sûret-i bed-aks ider âyîne-i meksûrdan
Râhat istersen takarrüb itme bâb-1 devlete
Gerçi âvaz-1 duhl pek hoş gelirmiş dûrdan
Lezzet-i vuslat bilinmez çekmeyince firkatın
Âfiyet-i kadrin suâl it hasta-i rencûrdan
Şahd-1 râhat kesb ider tedbîr-i menzil eyleyen
Aldı erbâb-1 hükm bu ibreti zenbûrdan
Sâf diller hıfz-1 ısrâr eylemez ifşâ eder
Setr mi memûl olur mu kâse-i billûrdan
Nâil-i bezm tecelli-i visâl olmuş ezel
Neşe-yâb olmaz gönül vasf-1 behişt u hûrdan
Lerz-nâk olmaktayım tâb-1 muhabbetle Fehîm
Halk olunmuştur vücûdum hâk-i Nîşâbûr'dan

(Süleyman Fehim)

(Gazel)

Kadeh lebrîz olub gülfâm olunca reng-i sahbâdan
Sedâ-yı nâle-i bülbül gelir gülbânk-ı mînâdan
Gider mi sîne-i ehl-i muhabbetten hayâl-i yâr
Nice münfekk olur sûret-i heyulâ-yı merâyâdan
Gül ruhsârını âzürde itmiş hâr-ı müjgânım
Nigâh-endâz olunca rû-zen-i bâğ-ı temennâdan
Hevâ-yı perçemi tûl-i emeldir düşme ol kayda
Rehâ bulmazsın ey dîvâne-dil zincîr-i sevdâdan
Visâl-i hûri zâhid yâd idüb pür-neşe olmaz mı
Halvet-yâb olur müflis olanlar mâl-i hülyâdan
Nihâyet uzlet itmekten garaz-ı tahsîl-i şöhretdir [275]
Bunu idrâk ider erbâb-ı vakit hâll-i ankadan
Bulur devr-i teselsül vasf-ı zülfün eylesem takrîr
Bülenddir kâmeti dirsem o zâr-sûz nahl-ı tûbâdan
Değildir nâle-i Kays dile baht-ı siyeh mâni'
Olur dem-beste dâim sürme-rîz çeşm-i Leylâ'dan
O şûh-ı nâzın endâma aceb kim itmedi tesîr
Fehîm'â nâvek-i âhım geçerken seng-i hârâdan
(Kabuli Paşa)
(Gazel)
Sûre-i ve'l-leyl yazıb safha-i ruhsâra hat
Eyledi mecnûn yine çok âşık-ı âvâre hat
Mün'akis-i baht-ı siyâh u dûd âhımdır benim

Sanma mir'ât rûh-ı berrâkı kıldı kara hat
Hatt-ı reyhâni ile fermân viridi şâh-ı hüsn
Mû-reviş ol yüzden üşdü la'l-ı seker-bâra hat
Rûz-ı rûşen dîde-i âşıklara târîktir
Perde-i şebrenk olmuş rüyet-i dîdâra hat
Her vecihten hoş gelür taba Kabûlî doğrusu
Zîynet efzâ-yı cemâl-i yârdır hemvâre hat
(Kâmil Paşa)

(Gazel)

Şâh-ı hûbâna nâz ider gönlüm
Gâhî arz-ı niyâz ider gönlüm
Âteş-i firkatıyla yandıkça
Mevsim-i dîde yaz ider gönlüm
Dâmen-i âlûde-i menâhîdir
Tövbeden ihtirâz ider gönlüm
Kâbe-i matlaba irer bir gün [276]
Arzû-yı Hicâz ider gönlüm
Cüst ü cûda hakîkat âlemini
Geş-i deşt-i mecâz ider gönlüm
Semt-i yârı tasavvur ittikçe
Tayy-i dûr ü dırâz ider gönlüm
Sırrına Kâmil olmadın âgâh
Sanma kim keşf-i râz ider gönlüm
(Kemâl Paşa)

(Gazel)

Görsem de sad hezâr hakâret o şûhtan
Gelmez yine lisâna şikâyet o şûhtan
Rûmâli-i zemîn ricâdan ne fâide
Yoktur ümîd-i lütf ü inâyet o şûhtan
Uşşâk içinde başlıca bir dastân olur
Çektiklerim olursa hikâyet o şûhtan
Bilmez mi âlemi o kadar etmesün gurûr
Zâil olur bu hüsn u melâhat o şûhtan
Cân virmek âşıkın sebab-i iftihârıdır
Benden fedâ-yı rûh u işâret o şûhtan
Hep cevri u bî-vefâlığına katlanırdı dil
Bir kere görmüş olsa riâyet o şûhtan
Bin kere günde itse cefâ yaksa cânımı
Mümkün değil Kemâl-i ferâgat o şûhtan
(Leylâ Hanım)
(Bahariye Der Hakk-ı Habetullah Sultân)
Bahâr eyyâmı geldi başladı bülbüller efgâne
Nola reşk eylese cennet bu mevsimde gülistâne
Akarsular sirişk-i âşıkân-âsâ hurûş itdi
Leb-i cûde görünce servi benzer kadd-i hûbâne [277]
Ne rânâ yâseminler sîne-i dilber gibi ammâ
Hele pek benziyor şebbûde gîsû-i civânâne
Ruh-ı dil-dâra benzer lâleler güller karanfiller
Muhassıl her biri bir zevk-bahş itmez mi insâna
Veli nimetim ol seviye teşrîf eylemiş bir kez

Serverinden şakayık kıpkızıl olmuşdu divâna
Benefşe itmede her câyı mesken tarh-ı gülşende
Kani hercâi dilber rahmi yok mu dâğ-ı bunhâna
Bihamdullah cenâb-ı hazret-i sultân-ı âlîşân
Kudûmuyla tarâvet virdi bir kat sünbül-sitâne
Demâdem andelib efgân idüp arz eyler ahvâlin
Lisân-ı hâlî gûyâ Hebetullah sultâna
Perîşân oldu aklım zülf-i dilber gibi hayretle
İdince çeşm-i ibretle nazar bu feyz-i yezdâna
Bitürdüm gülistân-ı hâmeden bir tâze vü terkim
Gazel tarzında gûyâ benzedi bir vird-ı handâne
Nedendir itmez oldu âteşim tesîr cânâna
Yanub yakıldığım gördükçe hayrân oldu pervâne
Tutuşdu kalmadı kat'an tenimde mûlarım bir bir
Fitîl-efrûz olunca şem-i aşkı sîne-i cânâ
Der-i kevnîde feryâd eylesem de eyleme tâyîb
Gedâlar hâlini arz eyler elbet şâh-ı devrâne
Görünce çeşmini Allah Allah oldu feryâdım
O kâfir merhamet itmez mi eyâ ehl-i îmâne
Güzeller âşıkân-ı dil-hastagâne zulmü az itsün
Dil-i bîmârımız tâkat getirmez cevr-i hûbâne
Dil-i mahzûnumuz bâğ-ı cihâna iltifât itmez
Nola benzerse dâhi anda nergis çeşm-i cânâne
Yine dil-i lâle-âsâ dâğ-dâr oldu firâkınla
Bu nâr-ı aşkla leyla komuşdur başı meydâne

Bu bâğ-ı âlemin hâr u hasından ebkem olmuşdum [278]

Bahâr-ı tabım olmuşken bana bu gamla bigâne

Görüb nûr-ı cemâlin gonca-i ümîdim açıldı

Safâ-bahş itdi eş'ârım yine bu cân-ı nâlâne

Nola fahr eylese Leylâ kulu şimden gerü zîrâ

Keşîde kıldı nâm-ı hazret-i sultânı dîvâne

Değil ey hâme vasf-ı zâtını bir veçh ile haddin

Duâ ile huzûr-ı kalble sultân-ı zîşâne

Hüdâ eksikliğin göstermeye bu abd-ı nâcîze

Emânet ola ancak zâtı hay Rab-ı mennâna

Gül tab'ı açılsun bin sene bu bâğ-ı âlemde

Anı bağışlaya Mevlâ-ı şehinşah-ı cihân-bâne

Gülîstân içre evrâd zebân-ı bülbülân olsun

Kasîdem medh-i sultân ile gayri irdi pâyâne

(Leylâ Hanım)

(Gazel)

Sirişkim söndürür mü âteş-i aşkım benim cânâ

Dil-i pür-süzümü teskin ider mi hiç yedi deryâ

Rakîbin hânesinde her gece zevk eyler ol mâhım

Görünmez âşık-ı bîçâreye ammâ hilâl-âsâ

Yine ağyâr ile hem meclis olmuşsun işitdim ben

Neler var kalb-i âşıkta sana ben söylemem ammâ

Bu rütbe-i âşık mecrûhuna cevri u cefâ itme

Bulursun rûz-ı mahşerde bana itdiklerin ferdâ

Sana ben hâlim arz itdikçe zulmün eyledin efzûn

Fütâdın pâyına düşdükçe sen eylersin istiğnâ
Efendim zülfünün zincîrine Leylâ'yı rabt eyle
Kızıl dîvâne oldu leblerin yâd eyleyip zîrâ
Nice ben olmayım ol dergehin memnûn-ı ihsânı
Bütün fitnattaki feyzi bana bahş itdi Mevlân'a [279]

(Esat Muhlis Paşa)

(Gazel)

Hûrşiddir haktan zımâr fi-nikab it
Mihr-i feleği şermle mestûr-ı hicâb it
Dil-i mürdesi muhtâc-ı Mesîhâ-yı demindir
Bir lütuf hitâb eyle de istersen itâb it
Aç sîne-i semînini merrâta mukâbil
Hacende ko âyîneyi pür-zenk hicâb it
Tenhâ oturub gam yeme dünyâ için ey şûh
Cemiyet-i rindâne buyur nûş-i şarâb it
Üftâdelerin hakkına söyletme rakîbi
Lütf it anı kestir ne suâl it ne cevâb it
Muhlis iyi bak defter-i eltâf-ı Hüdâ'ya
Ne masrafı kayıt eyle ne îrâdı hesâb it

(Esat Muhlis Paşa)

(Gazel)

Derd aşkın merd-i sahib-i zûr-şeklin gösterir
Ki Hülâgû kâhîce Timur şeklin gösterir
Her kese hâlince vardır bir tecellî-gâh-ı aşk
Bî-sütûn Ferhâd'a kûh-i Tûr şeklin gösterir

Yanmağa mecbûr iden bilmem nedir pervâneyi
Var ise nâr ehl-i aşka nûr şeklin gösterir
Dilde âteş serde dûd ü eşkim dû-dide çarh
Cism-i âşık sûreta واپور şeklin gösterir
Neşe-i zât mıdır çeşminde cânânın aceb
Her nigehte âşika mahmûr şeklin gösterir
Böyle derler mülk-i و محویند resm-i devleti
Kim Süleymân necâh olursa mûr şeklin gösterir [280]
Benzer erbâb-ı riyânın hâli ol kâşâneye
İç yüzü vîrân dışı mamûr şeklin gösterir
Gayret-i erbâb-ı aşka âferîn sad âferîn
Dâimâ mahzûn iken mesrûr şeklin gösterir
Bir perî ruhsâra çarpıldıkça Muhlisü 'l-amân
Sûretâ insândır ammâ hûr şeklin gösterir
(Esat Muhlis Paşa)
(Gazel)
Dembedem yâda gelür çeşm-i siyeh-kârın ucu
Dile gûyâ dokunur hançer-i hûn-hârın ucu
Yakasın dest-i melâmetde komaz âşık-ı zâr
Yed-i imkânda iken dâmen-i inkârın ucu
Kıl dolaşmış kaleme döndü zebân vafında
kâkül-i yâra dokunmuş gibi güftârın ucu
Gül şu ma' nâya gelir bülbül-gerinde sene
Dert-mendin yine batmış gözüne hârın ucu
İstikâmetde gerektir revîş-i sıdk u sebât

Kademin merkeze kurdur da pergârın ucu
Bir dahî murtabıt sûzen-i tedbir olamaz
Dest-i ifşâya giren rişte-i ısrârın ucu
Yine tîğ-i nigehtinden mi dem urmuş Muhlis
Hûn-çekân olmada der-i hâme-i eş'ârın ucu
(Esad Muhlis Paşa)

(Gazel)

Kâh gül ki şem'e benzettim ruh-ı cânânayı
Bülbül ü pervâne hâl itdim dil-i dîvâneyi
Pek müessirdir nevâ-yı ehl-i dil ehl-i dile
Nâle-i cân-sûz bülbüldür yıkan pervâneyi
Âfet-i fetretten olmaz hâne-i vuslat tehî [281]
Bülbül anınçün nihâl-i gülde yapmaz lâneyi
Şâhid nâzende-i gülde hayâl-i zülf iden
Eylesün müjgân-ı bülbülde tasavvur-ı şâneyi
Bâğda yâd-ı ruhun rindâne virdi başka hâl
Nağme-i bülbül sanırdık na're-i mestâneyi
Halk-ı âlem bittabi hubb-i vatan mecbûrîdir
Bin gülistâne değışmez bûm bir vîrâneyi
Muhlis'â nakl-i hikâyat-ı gül ü bülbül eyle
Aşka itdim âşinâ bir dilber-i bîgâneyi
(Esat Muhlis Paşa)

(Tahmis)

Leşker-i gam geldi Bağdâd-ı dil-i azâdîma
Bir bir âteş urdu bünyâd-ı sürûr u şâdîma

Görse rahm eyler Hülâgû nâle u feryâdîma
Kimseden ümîd-i istimdâd gelmez yâdîma
Ey benim feryâd-res Rabbim yetiş imdâdîma
Şehr-i dil etrâfına ordu kurub serdâr-ı gam
Birc u bârûsuna ol hamlede dikti alem
Darb-ı top kahr ile yıkmakta ammâ dembedem
Kimseden ümîd-i istimdâd gelmez yâdîma
Ey benim feryâd- res Rabbim yetiş imdâdîma
Her taraftan cünd-i mihnet hasr idüb hısn-ı benim
Yekdir Allah yek çağırmaştır hemîşe şîvenim
Bir taraftan kalmadı imdâd-ı memûlüm benim
Kimseden ümîd-i istimdâd gelmez yâdîma
Ey benim feryâd-res Rabbim yetiş imdâdîma
Nusreti hâs itdi zât-ı pâkine Rabb-i kadîr
Kuluna her hâlde Ol'dur muîn ü destgîr
Ol'dur ancak melcâ-ı şah u gedâ bây u fakîr [282]
Kimseden ümîd-i istimdâd gelmez yâdîma
Ey benim feryâd-res Rabbim yetiş imdâdîma
Her umûrunda idüb avn-i Hüdâ'ya rabt-ı bâl
Yâd idüp bu matla-garâyı bir sâhip-kemâl
Matla ammâ hasbi-hâl-i Muhlis-i şûrîde hâl
Kimseden ümîd-i istimdâd gelmez yâdîma
Ey benim feryâd-res Rabbim yetiş imdâdîma
(Mithat Paşa)
(Gazel)

Görüp zanneyleme cânâ şahâb-ı asmândır bu
Göge çıkmış şerâr-ı dûd âh-ı âşıkândır bu
Acep mi Kays-veş sahrâ-neverd-i vahşet oldumsa
Cihânda âşık-ı dîvâne derler nâm u şândır bu
Niçün sık sık kırarsın kalbimi mânend-i bâzîçe
Usandırdın beni ey tıfl-ı nâzım her zamândır bu
Bahâr hüsnünü bârân-ı eşkim itdi perverde
Zamânıyla benim göz diktiğim bir nev-civândır bu
Cenâb-ı Muhlis'e Midhat değil maksûd-peyrevlik
Kemâl-i aczimi tefhîm için bir tercümândır bu
(Antakiyeli Münif)

(Der Sitayiş-i Sadr-ı Sabık İbrahim Paşa)

Geldi yine bu devr-i dil-ârâ-yı rüzgâr
Kim reşk-i cennet oldu zevâyâ-yı rüzgâr
Feyz-i nesîm-i behçet ile oldu münceli
Gird-i fütûr sahâ-i gabrâ-yı rüzgâr
İtdi tevâfür ol kadar esbâb-ı kâmil
Nâze mübeddel oldu müdârâ-yı rüzgâr
Âfaka neşr-i müjde için fard-ı püyeden
Oldu kelîl-i peyk-i sebü- pâ-yı rüzgâr
Oldu fûrû-nişîn bin hufre-i adem
Minnet Hüdâ'ya fitne-i ber-pâ-yı rüzgâr
Tesîr-i feyz âtıfet-i kirdigâr ile
Bâr-âver oldu nahl-ı temennâ-yı rüzgâr
Oldu şüyû emn-i refâh ile bertaraf

Dilden gubâr-ı bîm takazâ-yı rüzgâr [283]

Gitdi o dem ki gitmiş idi cümle ehl-i dil

Hâtır-fikâr şive-i bî-cây-ı rüzgâr

Geldi o dem ki hâtıra hiç eylemez hutûr

Bîm-i sipihr-i serkeş u pervâ-yı rüzgâr

Harf-i âşinâ-yı şeker şükûr olarak zebân

Bîgâne oldu ma'ni-i şekvâ-yı rüzgâr

Oldu hele netîce-pezîr muvâfakat

Aks-i mukaddemât-ı kazayâ-yı rüzgâr

Îcâb-ı emn u selb-i esâlîb fitnedir

Şimdi meâl-i sûret u manâ-yı rüzgâr

Buldu kemâl-i mertebe Şîrâze-i nizâm

Evrâk-ı bî-revâbit eczâ-yı rüzgâr

Tebşîr-i nîl-kâm ü nüvîd-i merâm eyle

Yârana muhlisânedir inhâ-yı rüzgâr

Bir vefk-i ârzû o kadar gerdiş üzre kim

Ahd u vefaya sebk ider ifâ-yı rüzgâr

Olmuş değıldi gûş-zed-i çarh böyle hiç

Emrine ehl-i hâcetin iskâ-yı rüzgâr

Mer'î o denlü emr-i muvâsât gûyâ

Hükm-i mutâ' âsaf yektâ-yı rüzgâr

Ol âsaf-ı zamâna ki kemter gulâmıdır

Efrâsiyâb u Behmen ü Dârâ-yı rüzgârı

Ol Safder-i ferît ki sâni-i gevherî

Bir pâdişâha olmadı ihdâ-yı rüzgâr

Ol dâver-i zamâna ki hürşîd reyidir
Dil-cû-yi sûz leyle-i zulmâ-yı rüzgâr
Ol kim ider bu gûne ser-âgâz medhine
Şehnâme-hân encümen-arâ-yı rüzgâr
Kutb-ı medâr-ı mâdelet ü kân-ı mekremet
Destûr-ı bîm-danı u hemtâ-yı rüzgâr
Sadr-ı zafer-i medâr u nerîmân-ı asr kim
Yektâ-süvar arsa-ı heycâ-yı rüzgâr
Rahşende-i mihr encümen-efrûz-ı kâinât
Tâbında mâh-ı memleket-ârâ-yı rüzgâr
Yani semm-i ced-i resul mültecâ-yı kül
Sadr-ı kerim râtibe-bahşâ-yı rüzgâr
Ol kim hirâs-ı satvet-i kahriyle oldu tenk
Hayl-ı adûya arsa-i pehnâ-yı rüzgâr
Ol kim lehîb-i sâika-ı tâb-ı tîğdir
Âteş-feşân-ı hirmen a' dâ-yı rüzgâr
Ol kim sadâ-yı şân u şükûhun hak eylemiş
Seylâb-ı hânemân eşirrâ-yı rüzgâr
Ol kim hezâr merhaleden itdi rûyimâl
Pâyine nice hasım tuvânâ-yı rüzgâr
Ol nâzım menâzım-ı âlem ki reyine
Vâbeste-i intizâm berayâ-yı rüzgâr
Vâlâ-güher müşîr müvekkâr ki zâtıdır
Revnak-fürûz-ı sadr-ı muallâ-yı rüzgâr
Kehf-i ümem ki der ki vâlâ cenâbîdir

Lütuf ve keremle merci u me'vâ-yı rüzgâr
Vîraâe-sâz-ı mülk gürûh-ı mellâhta
Râyet-firâz-ı millet beyzâ-yı rüzgâr
Perhîz u itikâda meyedâmı-i Bâyezîd
Fazl ü hünerde Bu Alî Sînâ-yı rüzgâr
Râyî müsellim dil-rûşen-i dilân-ı dehr
Amâde hüküm emrine imzâ-yı rüzgâr
Lebrîz-i feyz âtîfet-i bî-karânîdir
Hâlâ bu ne piyâle-i mînâ-yı rüzgâr
En pest-pâye mehbetîdir kasr-ı câhının
Ser tâ kadem merâtib-i ulyâ-yı rüzgâr [284]
Habl-ı metîn refetidir îtisam için
Nazm-ı umûra urve-i vüskâ-yı rüzgâr
Gül-mıh bâb-ı rif'atı olursa ger sezâ
Dâğ-ı derûn zühre-i zehrâ-yı rüzgâr
Olsa karîn-i takvîyet mikneti olur
Beşe herîf cümle-i ankâ-yı rüzgâr
Mesned-fürûz-ı mutedil-tâbında pervâr
Ey zîb-bahş-ı mesned-i vâlâ-yı rüzgâr
Sensin o kâm-kâr ger mûr ki oldu hep
Memnûn-ı cûd u refetin ebnâ-yı rüzgâr
Bu lütufla adîl olamaz dest-i cûd ki
Ebr-i matir bâğçe-pîrâ-yı rüzgâr
Şemşîr-i tîz adlin ile buldu insirâm
Ser-rişte-i müselsel gavgâ-yı rüzgâr

Gelmez Hıyyâm câhına nisbetle bir habâb
Bu ne hazîne-i çetr-i muallâ-yı rüzgâr
Ser tâ ser oldu perde-i seylâb satvetin
Hâşak-ı hayl-i düşman-ı hûd-rey-i rüzgâr
Der bâni-i der-i kerem himmetin yeter
Erbâb-ı câha mansıb-i' lâ-yı rüzgâr
Derunda feyz-i cûd peyâ-pey zuhûr eyle
Dillerde kalmadı gam-ı ferdâ-yı rüzgâr
İhsân ü iltifâtın ile oldu kâm-yâb
Nice gedâ-yı bî-ser u bî-pây-ı rüzgâr
Eyyâm-ı devletinde revâ mı benim gibi
Berter zebân şâir-garrâ-yı rüzgâr
Târâc-ı ihtiyâç ola sâ mân-ı râhatı
Kala esîr-i pençe-i كيسرا rüzgâr
Lütfun cerîha-dûz-ı zarûret iken ola
Muhtâc-ı dest-i pest nemek-sâ-yı rüzgâr
Tabım o bezle sebh-i kemâlât-hîz ola
Dem-beste-i tahayyür-i dâiyâ-yı rüzgâr
Şirîni-i edâda benim şimdi bâ-husûs
Tûtî-i şûh tab şeker-hâ-yı rüzgâr
Levh-i zamîr-i gayp-şinâsımda berk olur
Mâhiyet-i cevâhir eşyâ-yı rüzgâr
Bezm-ı arûs hacle-i fikrimde ger nola
Raksân olursa zühre-i zehrâ-yı rüzgâr
Şevk-i cemâl-i Yûsuf tabımla dembedem

Oldu füzûn aşk-ı Züleyhâ-yı rüzgâr
Olsa aceb mi silk-i leâli ibâretim
Reşk-i nizâm akd-i süreyyâ-yı rüzgâr
Oldu sevâd nokta-ı nazm-ı cevâhir
Hayrette dimâğ-sûz-ı süveydâ-yı rüzgâr
Besdir temeddüh itme Münîfâ ki mû be mû
Anlar ayâr-ı tab'ın o dâna-yı rüzgâr
Başla duâya ki diye âmîn sert-ser
Efrat sâkinân-ı zevâyâ-yı rüzgâr
Tâ kim vekaya-ı nazar-ı dâverân ile
Şîrâze-gir-i adl ola eczâ-yı rüzgâr
Dergâh-ı adl u dâdını Hak eylesün hemân
Keff-i inâm u melce ü me'vâ-yı rüzgâr

(Antakiyeli Münif)

(Gazel)

Felekte olmada dil ki şikest ü kâh-ı dürüst
Müdâm olduğu yok câm-ı ıyş-ı mâh-ı dürüst [285]
Dürüst mağribi-i âfitâb virsem de
Bu zahm dâğıma itmez övme nigâh-ı dürüst
Sütûn-ı âhı değer miydi tak-ı cevzâya
Nitâk-ı vade-i vuslat olaydı âh-ı dürüst
Bütün usul-ı harabat-ı aşkı gördüm olur
Şikest tövbe ile rehna-ı günâh-ı dürüst
Dili nümâ-keş-i endîşe-i amîk itme
Hemîşe pür şüde çıkmaz sebû-yı çâh-ı dürüst

O seng-dilde olur inkisârım aldıkça
Mizâc-ı çeşm ü şikenç ham külâh-i dürüst
Olur fevâsıl-ı ebyâtım iltiyâmı Münif
Bu hark âde-i îcâzıma güvâh-i dürüst

(Ayıntabî Münif Efendi)

(Tercüme-i Hatime-i Volter)

Ey münşi-i kârgâh-ı âlem
Vey nâzım-ı silk nesl-i âdem
Gûş it kerem ile son kelâmım
Malûm sana hulûs-ı tamım
Gafilse de senden ehl-i inkâr
Her zerre ider vücûdun ikrâr
Oldum ise mazhar-ı hatâya
Râh-ı talebinde oldu haka
Dil uydu hevâya lâubâli
Ammâ ki yine seninle mâlî
Ukbâ oluyor nazarda zâhir
Dehşetimi virir yâ bu mezâhir
Bir zât ki eyledi beni var
Hem bunca inâyete sezâvâr
Yok bence tasavvur ihtimâli
Ki itdikte fenâdan irtihâli
Hışmıyla beni cehmiye atsun
Hem anda müebbeden bıraksun

(Nedim)

(Kaside-i Sultan Ahmet)

Habbezâ ey tâc ü tahtın mâye-i zîb ü ferî
Âlemin ârâyîşi mülkün tırâz u zîveri [286]
Habbezâ ey tâc-bahşâ-yı Ferîdûn u Kubâd
Habbezâ ey müttekâ-pîrâ-yı mülk-i Kayserî
Habbezâ ey şule-i şemşîr-i dest-i saltanat
Ey fûrûğ-i rûy-i hûrşîd-i sipîhr serveri
Rahşın olmasa felek olmazdı böyle pür-şitâb
Peykin olmasa kamer giymez idi tâc-ı zerri
Afva muhtâcım bu tab‘îrimde taksîr eyledim
Belki ey yektâ neverd-i ser-zemîn-i dâveri
Na‘l-ı zerdîr mûze-ipâyında mâhın gurreşi
Kûydur çevkân-ı pâ-yı rahşına çarhın سرى
Secde-ber mihrâb-ı na‘l-ı esbine mâh-ı felek
Müftehir bûs-ı sem سم rahşınla mihr-i hâveri
Müktesib yelmân tîğinde dirahş-ı âfitâb
Müntehab fis فص nigîninde fûrûğ-i Müşteri
Şehriyarasensin ol fermân-revâ-yı dehr kim
Âsmân-ı dergâhının bir bende-i fermân-beri
Sâye-i bezmin celâl-i câhın âsâyîş-gehi
Râyet-i azmin hümâ devletin bâl ü perri
Hîr-ı cân saltanat nîrû-yı bazû-yı zafer
Rûkn-i savlet unsur-ı haşmet esâs-ı safderi
Hanûmân-ı zîb-i celâl ârâyîş-i bahr-ı şeref
Seyf-i sârım-pîşe zâr-ı satvetin şîr-i neri

Sûret-i akli müşahhas peyker-i zihn-i selîm
Akl-ı kül burc-ı kemâlin âfitâb-ı enveri
Yani Sultân Ahmed-i Gâzi ki dûş kadrine
Atlas-ı gerdûn-i müzerkeş tögmeli bir anteri
Şehriyara âsmân kadara hîdivâ dâverâ
Ey iden kem-kadr hâk-ı pâ-yı müşk ez feri
Cüst ü cûy-ı manî-i vasfinla akl ü fikr ü fehm
Geşt iderken zîr-i bâlâ-yı sipîhr-i serseri
Rast geldi peyk-i endîşem bu garrâ matlaa [287]
Çarh-i çarımдан öte arş-ı muallâdan beri
Dest-i kahrında rûh-ı çarh-i kühen nîlûferi
Bâğ-ı lütfunda behîşt-i heşt bir verd-i tarî
Âb iderdi tîr-i kahrın kûhsâr-ı âheni
Ebr ider lütfun dûhhân-ı kürre-i âhengeri
Şöyle merd-i sâm heybetsin senk-hâb içre ger
Bir gice görse hayâlin Zâl-i çarhın gözleri
Erte meydân-ı racûliyyette bayrak-bend olur
Nîze-i Behrâm'a nâhid-i sipîhrin mi'ceri
Kabza-i teshîrine mevhûb-ı kavs-ı Rüstem'i
Bâzû-yı ikbâline mevrûs-ı zûr-ı Haydar'i
Mükteseb âdet değıl hoy-i cibillidir sana
Kâm-bahş-i mekr-i müttekârı merâhim-güsteri
Sensin ol sultân-ı âlem kem olur bezminde cem
Zühre'nin çengi mehin ibriki mihrin micmeri
Olmasa eyyâm-ı nâm âlem-ârâ ki karfın

Zahm ururdu sîne-i eyyâma bîm-i hançeri
Sensin ol dâver-i ki-olur bezminde dâim müctemi
Kahramânın tîği Sâm'ın gürzü Zâl'ın hançeri
Saltanat baş urmayaydı dergeh ikbâline
Tîğ-ı veş âzâr iderdi re's-i lafz-ı efseri
Cebhe-i pâkında ki berk-i necâbetten eğer
Meşâl-efrûz-i cemâl olsaydı mihr-i hâveri
Eyleyüb dünyâyı cûş lücce-i envâra gark
Arz olurdu mevce-i deryâ-yı nûrun anberi
Virse bir sahrâya ferr-i meşşâta-ı adlin olur
Çengel-i şehbâz mîl-i sürme-i kebk-i derrî
İtse bir kûhe güzer bâd-ı semûm u satvetin
Maden-i gûgîrd ider tesîri kân-ı gevheri
Refetinde perveriş-yâb olsa bir gülşen yeter
Lâle-veş hâkinde feyz-i renk-tâb-ı dilberi [288]
İtse zîr-i sâye-i kûh-i vekarın mültecâ
Bend ider bâl-i piristû beççe râh-ı sarsari
Gülşeninden geçse bir takrîble gül haşr olur
Çârsû-i gül-fürûşânın mekes şehbenderi
Olsa eltâfınla ger nakş-ı nebâtî şehd-i kâm
İktisâb eylerdi hanzal lezzet-i gül şekeri
Olsa bir şâir eğer makrûn-ı lutf-ı refetin
Tîri eyler kilki kâlâ-yı medihe müşteri
Pâdişâhım iki şâirdir viren nazma revâç
Tarz-ı Rûmî Hint'de Örfî Acem'de Enverî

Âlemi lebrîz-i âvâz eylemişler vasf idüb
Biri Şâh Ekber'i birisi Sultân Sencer'i
Ben kulun da işte mülk-i Rûm'da vasf eyleyüb
Bir senin gibi şehinşâh-ı Ferîdûn efseri
Yâ nice vasf itmeyim olmuş mudur bir ben gibi
Dergeh-i cûdunda bu lutf-ı amîmin mazharı
Yani kıldın müderrisiyle abd-ı nâkâmın çerâğ
Oldu câ nâm-ı Nedîm'e bendegânın defteri
Hüsrevâne lütf idüb şâhâna in'âm eyleyüb
Ağlar iken dest-i lütfun sildi çeşmân-ı terî
Fahir iken ecdâdına ol âsitânın hizmeti
Hazret-i Sultân Ebu'l-Feth'in zamânından beri
Padişâhân-ı seleften bunca ihsânlar görüb
Her biri olmuşken ol bâb-ı refîn çâkeri
Ben kulun bîkes-i muhakkar şöyle kalmışken yetîm
Mihnet-i endûhle ağlar gezerdim serseri
Ne rikâb-ı devlete arz-ı merâma bir mesâğ
Ne bu bâr-ı mihnete sabr itmeye tâb-âveri
Hak mamur eylesün damâd-ı âlî-şânını
Âsumân durdukça olsun zîb-i sadr-ı dâveri
Kim bu bîkes bendeni hünkârıma tarîf idüb [289]
Eyledi bu derd-mendi mihnet u gamdan berî
Hak budur kim padişâhım böyle bir dâna vezîr
İtmedi bu ana dek zîbinde hiçbir kişveri
Hak Teâ devlet u ikbâlin efzûn eylesün

Tâbi-i fermânın olsun devr-i çarhın çenberi
Mülkten dâr olmasun zıll-ı hü mâ-yı re' fetin
Dâimâ kıl sun himâyet-i şefkatin bîkesleri
Arşla hem-düş ola tâk-ı revâk-ı haşmetin
Tâ ki ber-câdır bu âlî kubbe-i nîlûferî
Sana temlîk eylesün Hak bir yere cem eyleyüb
Mülk-i dehri ömr-i Hızır'ı devlet-i İskender'i
(Nedim)
(Gazel)
Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana
Büy-i gül taktîr olunmuş nâzın işlenmiş ucu
Biri olmuş hoy biri dest-mâl olmuş sana
Sihr u efsûnla dolmuştur derûnun ey kalem
Zülf-i Hârût'un demek mümkün ki nâl olmuş sana
Şöyle gird olmuş Frengistân birikmiş bir yere
Sonra gelmiş gûşe-i ebrûda hâl olmuş sana
Ol büt-i tersâ sana mey nûş eder misin demiş
El-amân ey dil ne müşkül-ter suâl olmuş sana
Sen ne câmin mestisin âyâ kimin hayrânısın
Kendin aldıldın gönül n'oldun ne hâl olmuş sana
Leblerin mecrûh olur dendân sîn-i bûseden
La'lin öptürmek bu hâletle muhâl olmuş sana
Yok bu şehir içre senin vasf itdiğin dilber Nedim
Bir perî- sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana [290]

(Nedim)

(Gazel)

Çeşmin gibi bir sâgar-ı pür- gunc bulunmaz

Hattın gibi bir nüsha-i nîrenç bulunmaz

Hüdhüd gibi binâ gerek anı arayanlar

Virâneye bûm olmakla genc bulunmaz

On bir yaşına girmiş o meh-pâreyi gördüm

Kim dedi ki âlemde şeş u penc bulunmaz

Limonî hitâyide o pistâna nazar et

Hiç böyle celî şaşaa nârenç bulunmaz

Eyyâm-ı heremde turalım genc bulunmuş

Âdem o zaman neyleyeyim genc bulunmaz

Âsân değil ol şûhu azâyimle de teshîr

Te'sîrli nîrençde bî-renc bulunmaz

Arz it güherin âsaf-ı zî-şâna Nedîmâ

Her bâr bu mesnette suhen-senc bulunmaz

(Nüzhet Efendi)

(Gazel)

İden isrâf nakd-ı eşki cânâ işte çeşmimdir

Sefîr-i merdüm lâkayd-ı dünyâ işte çeşmimdir

Ümîd-i vasl u bîm-i firkat-ı râhat-güzârınla

Olan bîdâr subh-ı haşre dek tâ işte çeşmimdir

Hayâlin eyleyüb seyrâ nigâh-ı hâtırım temlîk

İki fevvâre-i hûn itdi inşâ işte çeşmimdir

Görölmüş mü ki olsun sâika bârândan sâkin

İden eşkiyle berk-i âhım itfâ işte çeşmimdir
Direht-i erguvân müjgân-ı hûnîn cûy-i eşk üzre
Hıyâbân resmini itmekte icrâ işte çeşmimdir
O kâfir beççenin tenevvür-i dil-i pür tâb-ı aşkı-ken
Kılan tûfân-ı Nûh'u remz u imâ işte çeşmimdir [291]
Olub bir lâlezâra dâğ-ı gamla sîne-i zârım
İden ol lâlezârı nüzhet iskâ işte çeşmimdir
(Nef'î)

(Der Medh-i Merhûm Sultan Ahmet Han Aleyhirahmet ve'l-Rıdvân)

Bârekallah zihî âtıfet-i rabbânî
Ki şeh-i âleme olmuş ezêlî erzânî
Nice şeh encümen-efrûz-ı harîm-i devlet
Nice şeh hâsıl-ı devr-i felek-i sultânî
Mâdelet-pîşe Hüdâvend-i serîr-i haşmet
İftihâr-ı kerem u himmet u âli-şânî
Merkez-i dâire-i câh ü celâl u azamet
Kutb-ı gerdûn-ı cihân-bânî vü fermân-rânî
Hâris-i memleket din u medâr-ı İslâm
Mazhar-ı mekremet u mevhibet-i sübhânî
Sâye-i lutf-ı Hüdâ Hazret-i Sultan Ahmed
Ki Ferîdûn u Sikender olamaz derbânı
O Hüdâvend-i Ömer adl ü Ali sîret kim
Buldu zâtıyla şeref silsile-i Osmânî
O şehenşah-ı kazaray u kadr-i kudret kim
Âlemin îyd-i mübarek demidir devrânı

Nola hükmünden anın taşra bir iş olsa hiç
Çarh bir nokta ana dâiredir fermânı
Akl-i küll derk idemez rif'at-i kadrini meğer
Nerdübân eyleye çarh u çehâr erkânı
Şükr-i pâbuş edâ etmez eğer gösgötürü
Virse şükrâne zemîn hâsıl-ı bahr ü kânı
Şahid-i devletinin fehm ü hired meftûnu
Sûret-i himmetinin lutf u kerem hayrânı
Lutfu bir mertebe kim çarhı ider gark-ı güher
Mevc-hîz olduğu dem bahr-ı kefi-i ihsânı
Hatmi bir mertebe kim olsa ne dem germ itâb
Eridir su gibi tâb-ı nazarı sindâmı
Vasf-ı şemşîrine had yok turalım bir demde
Bin endîşe ne Hind'i koya ne Kirmân'ı
Nîzesidir o kalem-i cedvel ü takvîm-i zafer
Ki adûnun ana sürh olmuş ucunda kanı
Aferin şast-ı semâyûnuna kim oklarının
Mûmdan olsa yine taşı deler peykânı
Süzenin dikse nişân-i tîrine göklerde Mesih
Ok atub gezdiği yerlerde ururdu anı
Âh-ı âşık dir idim tîrine ger navek-i âh
Delse eflâki geçüb küngüre-i keyvânı
Hayradır niyeti merdumda acep mi olsa
Böyle bir câmi-i hoş tarh u latife bâni
Çendâ mabed-i pür feyz-i mukaddes ki bulur

Anda bir secde kılan mağfîret-i rahmânî
Bir binânın ki esâsı ire ka'r-ı hâke
Sakfi geçse nola bu tâk-ı bülend eyvânı [292]
Eyledi kadrini ol cami-i vâlâ berter
Hâsılı oldu dua hirmeni At Meydânı
Gam değil doğmasa hurşîd-i cihân-tâb-ı felek
Tutar anın yerini na'l-i zerr-i yekrânı
Ve sebük-sîr u sebük-rev ki haberdâr olmaz
Eylese sîne-i mûr üzere eğer cevlânı
Gayret-i Edhem şeb pişrev-i eşheb-i rûz
Âsmânseyr ü zemîn-i gerd u seher pîşânî
Dem-i cavelanda ki pâyını ider gâhi ham
Gûy-i hurşîd-i cihan-tâba urur çevgânı
Berk-i hâtîf gibi bir demde iderdî anı tayy
Olsa ger arsa-i pehnâ-yı felek meydânı
Hüsrevâ padişâh-ı mihr-i kevâkib sipehâ
Ey medâr-ı şeref-i kevkebe-i hakânı
Sensin ol mâsadak-ı lutf-ı ilahî ki felek
Bir gece sensiz olan devrin anub pinhânı
Her seher şöyle teessüfle çeker kim yakasın
Bir olur çâk-ı giribânî ile dâmânı
İtdi adlin o kadar râh-ı dalalı منسب
Hâtıra yol bulmayız vesvese-i şeytânî
Revişse çâh-ı ذفنه turrâ-i hûbân yeridir
Eyledi fitneyi devrinde felek zindânî

Berk tîğın tenn-i a' dâda ider cevşenî âb
Döner üstünde habâba ser-i bî-sâmânı
Ansa ihsânını toprak savurur başına kân
Görse keff-i keremin lerze tutar ummânı
Medhinin gayeti yok tayy-ı lisan ide meğer
Deme ki binde birin natıka-ı insânî
Derdimi bârî bu takrîble takrîr edeyin
Tâ şifâhâne-i lutfundan ire dermânı
Dâverâ dâd-ı felekten ki cefâ itmek için
Bulur elbette bir ehl-i dile bir nâdânı
Bir dilim etmeği bir ehl-i maârifde komaz
Gözedir zümre-i nâdânla hakk-ı nâmı
Bulsa erbâb-ı dili hâkla yeksân eyler
Göstere tâ ki edânîde ulüvv-i şânı
Alıver dâdımızı çerh-i deni-perverden
Pâyimal itdi katı ehl-i dil ü irfânı
İltifat it suhan erbâbına kim anlardır
Medh-i şahân-ı cihân-bâna veren unvânı
Kim bilürdi şiir olmasa ger sâbıkta
Merre devletle gelüb yine giden şâhânı
Haşre dek âb-ı hayât suhan-ı bâkîdir
Andırub zinde kılan nâm-ı Süleymân Hânı
Bir güherdir söz ana semt-i şehtir himmet
Ne revâ böyle metâm çekile husrânı
Yazmış eltâf-ı şehensâhı mürebbî suhana

Şâh-ı Üveys ile yârân-ı menkıbet-i Selmân'ı
Yâ husus ola benim kimi maânî-perver
Ki şîkest itdi sözüm kadr-i dürr-i galtânı
Sanurum kendimi bir hâce-i sahib-cevher
Aldığımca elime kilk-i güher-efşânı
Sözlerim oldu haset-kerde-i yârân-ı Irâk
Belki reşk-i suhan muhteşem-i ka-feşânı
Izdirârî ider eş'ârıma şimdi tahsîn
Söze geldikçe kabul eylemeyen Hassân'ı
Nice üstâd-ı suhan güstere oldum gâlib
Ki bulunmaz arasan her birinin akrânı [293]
Kimisi kail olub Hakk'a sözüm itdi kabûl
İtmeyen dahi koyub davâ-yı bî-burhânı
İşidüb sıyt u sedâ-yı suhanım oldu hamûş
Gûşuna girmez iken debdebe-i hâkânî
Hâsılı şimdi benim nâdire senc-i âlem
İder ikrâr buna kâmil olan iz'ânı
Müddeî münkir olursa çekerüm işhâra
Hak-şinâs-ı emel nazar eğlediğim yârânı
Ko şîâr-revân bahşıma inkârı yine
Hâsidin ağzına gelse hasedinden cânı
Söz tamâm oldu duâ eyleyelim ey Nef î
Hakk teâlâ vire maksûd-ı şeh-i devrânı
Her seher tâ ki çıkub perde-serây-ı şebden
İde şahenşeh-ı zer tâc-ı felek divânı

Bula divân-ı Hümâyûnu kemâl-i revnâk

Arta günden güne gitdikçe şükûh u şânı

Ola idamımı zebûn-baht-ı cihângîri kulu

Olmaya lâzime-i devletinin noksânı

Âlemi her şeb ide şu‘le-i şem‘ bahtı

Pertev-i meş‘ale-i rûz kadar nûrânî

(Nef‘î)

(Gazel)

Gamzesi mahmûr olub sundukça câm-ı nâza dest

Nâz u şîveyle urur her bir müje bir sâza dest

Çeşmi yüz bin kân ider bir cünbüş-i müjgân ile

Dest-i kudrettir meğer ol mest-i tîr-endâza dest

Dil elinde tutmak ister zülfün ammâ neylesün

İrişir mi hiç ol mürğ-i hümâ pervâza dest

Vâsita çok vuslata ammâ hemân lâzım olan

Yâre dâmân-ı keşîde âşık-ı serbâza dest

Devlet elvermezse geçdik neyleriz dünyâyı biz

Olmadın erişme tek bir dilber-i mümtâza dest

Nice mümkün böyle vâdîde bu gûne penc beyt

Urmayınca tab‘-ı Nef‘î hâme-i icâza dest

Böyle hoş tâbâna rindâne gazel mi derdi ol

Sumnasa ger câm-ı feyz-i Hâfız-ı Şirâz’a dest

Şimdi ammâ böyle rif‘at mı bulurdu pâyesi [294]

Ursa ger dâmen-i sultân-ı serafrâze dest

Şeh Murâd Han kim devâm-ı ömrün eylerler ricâ

Urduğunca evliya miftâh-ı genc-i râza dest

Âfitâb-ı kimyâlar müflis olurdu eğer

Açma her subh o hâkân ger siper-dâza dest

(Nevres Paşa)

(Gazel)

Bu şeb hülyâ-yı zülfünle dili pür pîç ü tâb itdim

Görünce tâ bahr-ı subh cemâlin terk-i hâb itdim

Anub ruhsâr elin döndü çeşmim tasın pür hûne

Bezimde hûn-i eşkimden dolu nûş-i şarâb itdim

Yüz üzre mâil-i hâl-i rûhun sad yüz kadar varmış

Bir anber-i sübhe ile ben de bu yüzden hesâb itdim

Meyânın aldım âgûş-ı hayâle hayli eğlendim

Ne ağyâra haber virdim ne sana bir azâb itdim

Değildir ârızı âl-ı abânın şevki gönlümde

Ezel bezminde ben Nevres o bâba intisâb itdim

(Vehbi)

(Gazel)

Kâle-i vuslatı biz gizlüce aldık satdık

Bu bâzârlıkta rakibâsını pek aldatdık

Çömleği sürmüş idik âteşe dâvet idicek

O perî duymadı ardında ne iş kaynatdık

Kapudan-zâdeyim firkate boğmuştu bizi

Zevrak vaslına bir hamlede kıçtan çatdık

Pister vuslata yatmam diye eylerdi inâd

Bu gece yâr ile çok arbede itdik yatdık

Fikr idüb sūzen-i elmâs gibi müjgânın

Subha dek hâbına gamda huzûra batdık [295]

Dedi bir yıldızı yüksek güzle düşkündür

Tâlih-ı aşkı müneccim başıya yoklatdık

Suyu pek sert idi ol şûh-ı turunç pistânın

Hele suyunca varub okşayarak yumuşatdık

Zîr-i nâfında olan gizlü şikâfen zevken

Açmadık kimseye ancak kaleme çatlatdık

Kellemiz kızdı kedû-yı meyi ittik de şikest

Zâhidin biz dahî başında kapak patlatdık

Der-i meyhâneyi şahne kapamak ister imiş

Ayağı denk alarak gizlü kapağı atdık

Virdi sahbâ çıkarub pîr-i mûgân çâşnî helâl

Boş bulunduk inanub kâfire vardık tatdık

Sarb iken vâdî-i sâbit bir iyü dizgin idüb

Vehbi'yâ anda dahî atımızı oynatdık

İşbu Müntehabât-ı Asar-ı Osmaniye maarif nezaret-i celilesine şeref-pîrâ devletlü Safvet Paşa Hazretlerinin semere-i teşvik ve himem-i aliyyeleriyle tertip ve tab ve temsil olunmuştur

MM

M

Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye

Huzur-ı şevket-hu fevr-i Cenab-ı taç-dârîyaarz ve takdim buyurulan teşekkürnameler ve Şûrâ-yı Devlet reisi devletlü ubbehelü Kâmil Paşa ve devletlü ubbehelü Rüştü Paşa ve devletlü ubbehelü Midhat Paşa ve Hariciye Nazırı devletlü Arifi Paşa ve Şûrâ-yı Devlet reis muavini devletlü Cevdet Paşa ve Maarif Nazırı devletlü Safvet Paşa ve Nafia Nazırı

devletlü Edhem Paşa ve mecâlis-i gâliyeye memur devletlü Sami Paşa ve Şûrâ-yı Devlet Azasından atûfetlü Kenan Bey Efendi ve İmdi Divan-ı Hümayun Saadetlü Ali Fuat Bey Efendi ve Saltanat-ı Seniyye Tahran sefiri Saadetlü Münif Efendi ve Tahrirat-ı Ecnebiyye müdürü İzzetlü Hamdi Bey Efendi Hazarâtı ile müellifin-i meşhura-ı sairenin müellefat-ı mergubalarından me'hûz bazı mevâdd-ı müfide işbu mecmuada münderiçtir

Tertip

Kostantinidi

Beyoğlu Merkez-i Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Azasından nev-resîdegân-ı Vatana mahsustur

Dersaadet Vi-vitoire ve Şürekâsı Matbaasında tab ve temsil olunmuştur

Sene

1290

[2] Mukaddime

Bismillâhirrahmânirrahîm

Her kitabın bâlâsında bahsettiği maddeye ve müellifinin mülahazât ve efkâr-ı mahsusasına dair bir mukaddime bulunmak âdet olduğu cihetle biz de o âdete ittibâen şu mukaddimeyi tertip eyledik fakat mecmuamızın mündericatı yalnız üzerine olmayıp meşâhîr-i zevatın muhtelif şive ve mevâd üzerine kaleme aldıkları asardan mürekkep ve gayeti ise lisan-ı Osmanî'nin tarik-i tahsilini nev-resîdegân-ı vatana irâe ve teshil hususundan ibaret olduğundan ittiradü'l-bap mukaddimemize lisan-ı Osmanî'nin asıl ve menşei hakkında bazı malumat-ı tarihîye derci münasip görülmüştür

Şöyle ki Asya'nın elsine-i asliyesi yediye taksim olunur birincisi evlad-ı Sâ'm bin-i Nuh'a mensubiyetinden dolayı Sami ıtlak olunan lisandır ki Arabi ve İbrani ve Süryani ve Keldani ve diğer birkaç lisan bundan münşâib olmuştur İkincisi Kafkasya üçüncüsü Farsî dördüncüsü Hindi beşincisi Ganer nehrinin öte tarafında tekellüm olunan lisan altıncı Tatar ve yedincisi Sibir'dir bunların cümlesi de birer şekl-i mahsusada şu'ûbât-ı muhtelifeye münkasımdır Tatar lisanı tebdil-i mahal ve me'vâ eylememiş akvam beyninde yani Asya cihet-i vasatasının ekser-i mahallerinde ve Tataristan ile Moğolistan suret-i sahîhada yani aslı gibi [3] söylenmekte ise de Çin ve Rusya ile İran'da mütemekkin

birtakım kabâil arasında buldukları mahallerin tavır ve lisanlarıyla muhtelit olduğu cihetle tağyir edilmiştir Tatar lisanı üç büyük şubeye münkasım olup bunların birincisi Sibiryâ'nın cüz-i âzamında ve Çek cihat-ı muhtelifesinde tekellüm olunmaktadır ki buralarda istimal olunan Tatar lisanında kelimatın beşte biri Çin kelimeleridir İkincisi Moğol şubesi olup bununla Rusya ve Çin'de mutavattın Kalmuk ile Moğollardan mürekkep iki büyük kabile mütekellim olurlar sâlifü'z-zikr iki şubenin kelimatında harf-i tarif ile isimlerin cinsi yoktur ve Moğolu tabir olunur huruf-ı heca-i mahsusâ amûden taraf-ı yesârdan beda ile tahrir olunduğu gibi tahrir ve telaffuzu beyninde fark-ı azim vardır

İşbu iki şube edebiyatça şayan-ı itina olmadığı gibi bunlar ile mütekellim olan birtakım akvam ve hususuyla Rusya ile İran'da tavattun edenler usul-i tahririyesinden bile kâmilen gafil olduklarından bunlar üzerine tatvîl-i makal etmekten sarf-ı nazar ile Tatar lisanının üçüncü şubesi olan kadim Türki lisanına nakl-i kelam olunur kadim Türki'nin iki lehce-i mahsusası olup birincisine Türkistan'ın cihat-ı şarkiyesinde mütemekkin ve bununla mütekellim olan kavme nispetle (Uygur) ıtlak olunur ikincisi asıl lisan-ı Türki olup bu dahi üç lehçe-i mahsusaya münkasımdır ki başlıcası Çağatay lisanı olarak bundan elyevm memalik-i mahrûse-i şahanede müstamel lisan letafet-kesan-ı Osmanî meydana gelmiştir sâlifü'z-zikr Tatar lisanlarından en evvel yazılmış şube Türki şubesidir ki bunun huruf-ı hecası Arap ve Acemlerinki gibi an asıl Süryani olup bunda dahi harf-i tarif ve isimlerin cinsi yoktur elyevm müstamel olan lisan-ı azbu'l-beyan Osmanî'de elan Tatarların mütekellim oldukları sair lehecât-ı mahsusâ gibi lisanca fakr ve vüsatsızlık ve telaffuz ve tekellümce huşunet ve sertlik kalmamıştır çünkü müddet-i medideden beri zirve-i kemale ve nazım ve nesirce derece-i müntehaya vasıl olmuş olan Arabi ve Farisi lisanları muavenetiyle teşekkül ve tevessü ve bunlardan fesahat ve belagat ve revnak iktisap eyledi [4] bu sırada Arabi ve Farisi lisanlarının mebd ve menşei hakkında dahi malumat-ı mücemmile itası faydadan hali değildir bâlâda bast u beyan olunduğu veçh ile lisan-ı Arabi evlad-ı Sam bin Nuh aleyhisselama mensubiyetinden dolayı Sami ıtlak olunan lisanın şubesi olup ezmine-i kadimede edebiyat ve fûnundan ve halk beyninde istimal olunan üç türlü Arabiyi şamildir kadim Arabi iki lehçe-i mahsusaya taksim olunup bunların biri (Himyar) tesmiye olunarak hakkında hiçbir şey bilinmeyecek derecesinde mahv ve zail olmuş ve ikincisi (Kureys) tabir olunan lehçe-i mahsusadır ki Bahr-ı Ahmer civarında Arabistan cihat-ı garbiyesiyle Mekke-i Mükerreme havâlisinde tekellüm

olunmakta bulunmuştur edebiyat ve fûnuna müteallik olan Arabi sâlifü'z-zikr (Kureyş) ıtlak olunan lehçe-i mahsusadan münşai olduğu hâlde elyevm tekellüm olunmayıp yalnız edebiyatta ve kelim-ı kadimin bu şive üzere nazil olması cihetiyle kütüb-i mezhebiyede kalmıştır elyevm halk beyninde tekellüm olunan Arabi Arabistan'dan maada El-Cezire ve Suriye'nin cüz-i azamı ve Trablusşam ve Garp ve hususıyla Afrika'nın sevâhil-i şarkiye ve şimaliyesiyle sair taraflarına münteşir olup bizce pek ehemmiyeti olmayan birtakım lehecât-ı mahsusayı havidir İşbu lehecât-ı mahsusadan biri (Mûz-ı Arabi) dir ki ezmine-i kadimede İspanya'da tekellüm olunmağa başlayarak nihayet Endülüs'te on yedinci asrın intihasına değin devam eylemiştir

Bâlâda beyan olunduğu üzere Farisi lisanı Asya'nın elsine-i asliyesinden ma'dûd olup yedi lehçe-i mahsusası vardır ki bunların menba ve menşei (Zend) ıtlak olunan en kadim Farisi lisanıdır Zerdust'a isnat olunan müellefat-ı diniye işbu Zend lisanı üzere tahrir ve telif olunmuş ve milad-ı Hazret-i İsa Aleyhisselam'a kadar Belh'te Zend lisanı mütekellim bulunmuştu Zend lisanında harf-i tarif ve isimlerin cinsi ile harf-i cer olmayıp huruf-ı hecası dört yüz yirmi bire baliğ olarak canib-i Yemen'den Yesar'ına doğru hatt-ı Mih şeklinde tastir ve tahrir olunur idi Farisinin ikinci lehçe-i mahsusası kadim Farisi olup Hindistan cenubunda ve Mozambik Ceziresinde ve İnan'da mütemekkin olup [5] an asıl kadim Acemler silsilesinden ve Zerdust mezhebinden iken Acemistan'ın cihat-ı muhtelifesinden münteşir bulunan (Kiber) beyninde tahrif ve tağyir olunduğu hâlde müstameldir işbu lehçe-i mahsusanın huruf-ı hecası Süryani hurufundan ahz ve istidane olunarak Dârâ bin Kiştasip zaman-ı hükûmetinde Acemistan'a ithal olunmuştur Farisinin üçüncü lehçe-i mahsusası Farisi-i müteahhirdir ki Farisi-i kadim ve Arabi ve bazı kelimat-ı Türkiye ile muhtelit olup İnan'da ve Hindistan'ın cüz-i azamında ve Buhara-yı Sagir ve Kebire'de ve Çin ile Asya cihetindeki Rusya'nın bazı memalikinde tekellüm olunmaktadır ve aktar-ı mezkûrede mutavattin bilcümle akvam-ı edebiyat ve fûnunda bu lisanları istimal ederler onuncu ile on birinci asırda işbu Farisi-i müteahhir edebiyatça pek ziyade terakki ve şöhet kesp etmiş idi baki kalan dört lehçe-i mahsusanın lisan-ı Osmanice ehemmiyeti olmadığından bast u beyanından sarf-ı nazar olundu

Ânifü'z-zikr elsine-i muhtelifenin bahs u tezkârından murat bunların ve hususıyla Arabinin lisan-ı Osmaniye tertip ve teşkilinde fayda-i külliyesi olduğunu ispat etmekten ibarettir Filhakika ol zamanın vukuat-ı tarihîyedir hatır edilse keyfiyetin sıhhatine kanaat hasıl olur çünkü Moğolların tecavüz ettikleri memalik ve hususıyla Selçukluların zapt

ettikleri büldandan maada daha birçok memleketler muahharen Osmanîlerin tarafından feth olundu aktar-ı mezkûrenin kâffesi birer cesim ve meşhur Arap ve Acem hükûmetleri idi hâlbuki Araplar o zamanda ve hususuyla dokuzuncu asırda ulum ve maarifi pek ileri götürmüşler ve muahharen Selçuklular dahi maarif için teşvikât-ı lazımeyi icra ederek Arapların oraya ithal ettikleri ulum ve fûnunu ma'l-memnuniye himâyet ve sıyanet etmişlerdir selatin-i izâm-ı Osmaniye Selçuklulara halef oldukta meşâgil-i harbiyeleriyle beraber ulum ve maarifi nazar-ı ehemmiyetlerinden terk etmeyerek medâris ve mekâtib tesis ve şûara ve üdebayı itaya ve hedaya ile taltif ile hamî-i ulum ve maarif olmak şerefini ihraz buyurmuşlardır

Kur'an-ı Kerim Arabi lisanı üzere nazil olduğuna ve müştahidin ve fıkîhâ-yı kiramın [6] dine müteallik bıraktıkları asarın kâffesi Arabice yazılmış idüğüne mebni Osmanlılar usul ve kavaid-i şeri'ayı ve ahkâm-ı diniyeyi layıkıyla istihraç ve istinbat için kütüb-i Arabiyeye müracaat etmeye mecbur olmuşlar ve mu mecburiyet lisan-ı Arabî'nin talimini ve kelimât-ı Arabiya'nın yavaş yavaş lisan-ı Osmaniye duhulünü münteç olarak elyevm lisan-ı Osmanî gördüğümüz derece-i fesahat ve belagata vasil olmuştur asr-ı maarif-i hasr-ı mülûkânelerine idrak ile bahtiyar olduğumuz hakan-ı mufahham [hürmete layık] ve şehriyar-ı muazzam (Sultan Abdülaziz Han) efendimiz hazretlerinin hülâsa-i efkâr-ı şefkat asar-ı mülûkâneleri intişar-ı ulum ve fûnuna masruf ve netice-i âmâl-i merhamet istimal-i tâç-dârları her sınıf teba-ı şahanelerinin husul-i saadet hâlleri kazıye-i hayriyesine matuf idüğü müsellim ve şu niyat-ı hayriye-i mülûkânenin hin-i kale isali maarif nezaret-i celilesine revnak-efza devletlü Safvet Paşa hazretlerinin vesâtat ve delalet-i asfanalarına mütevakkıf olduğu emir gayr-ı müphem olduğundan meşhut-ı âlemiyan olan eltaf ve inayât-ı seniyye-i cenab-ı padişahileri ve nazır-ı müşarünileyh hazretlerinin bu bapta mebzul olan himem-i celileleri acizleri gibi vatana ellerinden geldiği kadar hizmet etmek arzusunda bulunanlara bâdi-i şevk ve gayret olmakla vecibe-i zimmet-i ubudiyetim olan duayı tezayüd-i eyyam-ı ömr ve iclal-i cenab-ı mülûkânenin tezkârıyla hatm-i kelim eylerim

Der Kariye-i Kadı fi 3 Ağustos sene 1290

Kostantinidi

Beyoğlu Merkez-i Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Azasından

[7] Müellefat-ı Kostantinidi

Elifba-yı Osmanî

Rehnümâ-yı Kıraat

Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye

Sarf-ı Osmanî

Malumat-ı Nâfi'a

Usul-i Tahsil-i Lisan-ı Osmanî

Mükâlemât-ı Türkiye ve Franseviye ve Rumiye

Ayasofya Tarihi

Kavaid-i Esasiye-i Lisan-ı Osmanî

Fransızcasıyla Türkçesi Karşılıklı Lomon Sarf ve Nahvinin Tercümesi

Lügat-ı Osmaniye ve Rumiye

[8] (Re'sü'l-Hikmet Mahâfetullâh)

Şehit Ali Paşa merhumun sadaretine meseleci Hasan Paşazade pek ziyade sefih olduğundan naşi malını telef eder diye ol vakitten kodamanlarından olan yek-çeşm Mehmet Ağa'yı vasi naspederler Çelebi ziyaret için bir gün sadr-ı şehide varıp efendim bu Mehmet Ağa kulunuzu bendenize niçin vasi eylediniz dedikte sen malını telef etmeyesin o müdebbir adamdır seni idare etsin diye vasi eyledik dedikte efendim Mehmet Ağa kulunuzdan sefihtir bendenizi nasıl idare edecek bilmem demekle sadr-ı şehidinden malum dedikte ya efendim onun gözü bir iken çifte camlı gözlük istimal eder bu sefahat değil midir demekle bu sözü mucib-i dıhk olup Mehmet Ağa'nın dest-i idaresinden yakayı kurtarır

Meşhur müneccimlerden birinin istimal eylediği kebir rasat dürbinin [dürbünün] içine nasıl ise bir fındık sıçanı düşüp müneccim bir aralık dürbin [dürbün] ile maha doğru baktıkta arzdeki filin beş misli cesametinde bir fil görür ve işbu rüyeti üzerine küre-i kamerin meskûn olması hakkında mütevâtır olan rivayete kendisince cezm-i tam hasıl olarak keyfiyeti maraz-ı ispatta ilan eyledikten ve birkaç gün mürurunda fare dürbinin [dürbünün] içinde ölüp müneccim yine bir aralık aya doğru bakarak farenin laşesini görünce kamerde görünen fil kebirdi diye ilan ile tevatür bulduktan sonra keyfiyete vâkıf

olunca münecim indü 'n-nâs kemal-i mahcubiyetinden ayı yıldızı unutup olduğu yerden sıvışmaya mecbur olur

Dağlının birisi bir köylü ile arkadaş olarak yemiş yemek üzere bir bağçeye [bahçeye] girip birer incir ağacının üzerine çıkarlar meğerki dağlının çıktığı ağaca bir asma kabağı sarılmış olmakla merkum bunları incir sanıp yemeye başlar ve bir yeni arkadaşı ben elli kadar incir yedim sen kaç tane yiyebildin diye sual eyledikte nasıl kaç tane bu yenir yutulur şey olmadığından bin bela ile ancak bir adedini yiyebildim cevabını verir (Nevâdirü'l-Zürefa)

[9] Talebe-i ulumdan biri sahaf çarşısına varıp zürefa-yı sahafından birine sizde bir (Sahih Müslim) var mıdır diyerek alacağı kitabı sual etmiş sahaf latifeci bir adam olduğundan efendi bin kırk yıldır bu çarşıdayım bunda Sahih Müslim görmedim yoktur diye sahafların insafsızlığını ima ile beraber talebeye güzel bir nükteli cevap verir

Kemal-i hisset ve denaet ile meşhur olan Pinti Hamit bir gün hasta olup kendiye muâlece etmek için bir tabip celp eder tabip geldikte hastanın hastalığını bildiğinden peşin kendiye kırk kuruş verilir ise bakar iyi ederim diye cevap verir Pinti dahi yarın gel sana cevap vereyim der tabip gittikten sonra mahalle imamını çağırıp ben vefat eder isem kaç kuruşa kaldırırsın diye sual eyler imam dahi otuz kuruş ile kaldırım dedikte Pinti Hamit bu hesapça ölmek tabibe baktırmaktan kârlı oluyor diyerek tabip ertesi gün geldikte huzurundan tard eder

Birisi bâr-girini İstanbul'dan Üsküdar'a göçürmek üzere bir ma'ûneye koyup kendisi de hayvanın üstüne biner ma'ûneciler canım kayıgın kışında rahat rahat oturmayıp da bargire [beygir] binmeklik manası nedir diye sual eylediklerinde bir ayak evvel Üsküdar'a varayım diye bindim siz de küreğinizi çekmeğe bakın cevabını verir

Tütün içildiği asla görülmemiş olan bir köyde bir hane sahibi taşradan biraz tütün ile bir de çubuk götürüp içmeye ve dumanı ağızından çıkmağa başladığını uşağı birden bire gördüğü gibi vay bizim ağa içinden tutuşmuş yanıyor diye kovalar ile başından aşağı suları dökmeye başlar herif tütünü tarif ile uşağın tasallutundan kurtulmağa say eder ise de uşak bir türlü haber anlamayıp biçareyi suya boğma raddesine kadar götürüp komşular gürlütüyü duyup gelerek herifi uşağın elinden güç hâl ile kurtarırlar gayet çirkin yüzlü bir adam zükâkta [sokakta] bir ayna bulup yüzüne baktığı gibi sen böyle sakil ve zişt-manzar bir şey olmamış olaydın böyle zükâğa atmazlardı [10] diye üzerine tükürüp yere çalar

Keşköl be-destandan dört seyyah geceleyin bir mahalde mâhazarlarını yemekte iken içlerinden birisi izhar-ı teşekkür zımında elhamdülillah hâlimize pirimiz bu keşkölü icat etmemiş olaydı dilenerek demez

Eskiler alayım esnafından üç Yahudi kalberlilik töhmetiyle tutulup ikisi salb olunarak birisi afv olunmuş ve af olunan Yahudi maslup arkadaşları yanından ayrılmakla seyircilerden bazıları burada ne duruyorsun şimdi seni de asarlar dedikte maslûbların arkalarından çıkan eskileri almak için bekliyorum demiştir

Kibardan iki zat bir paytona süvar oldukları hâlde devrilip alt üst olduğunu yakınlarında bulunan bir herif görünce telaşla kaçmağa başlar görenlerden diğer biri sebab-i firarını sordukta devlete müteallik olan işe karışmak iyi değildir de o zatlari o hâlde gördüğümünden kaçıyorum diye cevap verir

Bir burunsuz kibara fukaradan birisi her gittikçe Cenab-ı Hak gözlerine kuvvet versin gözünü ağrıdan sızıdan esirgesin duasını tekrar edermiş bir gün ol zat canım sen benim gözümden başka yerime dua etmiyorsun benim gözlerimi pek mi seversin deyince gözleri sevmekten değil eğer gözlerine bir ağrı gelecek olsa gözlük takamayıp görmekte sıkıntı çekeceğinizden onun için yalnız gözlerinize dua ediyorum demiş

Karganın ömrü iki yüz seneden ziyade olduğunu bedelinden birisi işitip bizzat tecrübe için birkaç karga tutup ve kafese koyup sürene bakalım o kadar yaşar mı yaşamaz mı diye cevabını verir imiş

Üç gemici at pazarına varıp bir bâr-giri muayene ederken baştan kıça ölçmekten başka bir tarafına bakmazlar imiş canım şu hayvanın kalıbı kıyafeti yerinde olduğunu görüyorsunuz ne ölçersiniz yaşına ve illetine vesâir özü olup olmadığına bakınız diye cambaz söyleyince gemicinin birisi aferin pir evvel [11] ölçmez de ne yaparız buna biz üç kişi bineceğiz diye cevap verir

Bir kimse hocadan ücretle ders okumak isteyip hoca bundan beda ettiği ede üç yüz kuruş ve ikinci ve ondan sonraki ilerde ikişer yüz kuruş isteyince öyle ise ben de evvelki aydan başlamam de ikinci aydan başlarım demiş

Herifin biri aklını bozup ehibbasından birini hanesinin üst katına çıkarıp haydi şu pencereden iptida sen atla arkadan ben atlayayım der bir yeni telaş ile istifini bozmayıp bakalım yüksekliği ne kadar diye pencereden baktıktan sonra herif sen deli misin buradan

çocuk bile atlar bu bir şey değil varalım aşağı inelim de aşağıdan yukarı atlayalım marifet odur dedikte deli bunun lakırdısına kanarak beraber aşağı inip herif bıraktığı gibi sıvışıp beladan kurtulmuş

Birtakım adamlar ziyafete gitmişler sofraya götördükleri balık kokmuş olduğunu herkes his eyleyip içlerinden birisi bunu suret-i letâifte izhar etmek isteyerek eğilip balığın kulağına bir şey söyler gibi fısıldamış sonra tabak ile balığı kendi kulağına doğru götürüp yine sofraya bırakmasıyla huzzar sebebini sorduklarında geçen hafta benim biraderim denize düşüp boğulmuştu şimdi onun hâlini sual ettiğimde ben denizden çikalı on dört gün olmuş ve bu vukuat sonra zuhur etmiş olduğundan haberim yoktur cevabını veriyor demiştir

Bir adam saatçinin birine tamir için bir saat götürmüş saatçi saate bakıp bu saatin tamiri bahasının iki katını vermeye muhtaçtır demekle baş üstüne sen yap da benden al deyip dışarı çıktıktan sonra orada bulunan bir adama mezak olarak ardından çıkıp yahu böyle pazarlık olur mu niçin o kadar para vereceksin dedikte Allah Allah ben o saati تنها yerde bir adamın koynundan iki yumrukta gasp ettim onun bahası iki yumruk kadar bu saatçi de yapsın bitirsin sözümden dönmem iki katını verir yani dört [12] yumrukta bunun başına vurur cebren alırım demiştir

Bir berber dükkânın penceresine kâğıt yapıştırmış çapkının birisi de geçerken kâğıdı delip başını içeri sokarak usta saat kaç diye sual edince berber dur oğlum bakayım diye arkasından süpürge sapını alıp başına indirip işte şimdi saat biri çaldı demiştir

Birisi ahabından bir zata uşağıyla altı tavuk hediye gönderip uşak götürürken ikisini kaybeder tavukların adedi birlikte götürdüğü tezkirede yazılı olarak o zat tezkireyi cehren okuyunca Mevla senden razı olsun benim zükakta kaybettiğim tavuğu sen tezkirede buldun zira ben dört tane götürmüştüm diye uşak ferahlanmıştır

Kendi hâlinde münzevi bir zatı bir geveze herif ziyarete gidip birkaç saat karşısında lakırdı söyler ve nihayet giderken affedin efendim başınızı ağrıttım deyince yok telaş etme ben lakırdının hiç birisini dinlemedim ki başım ağrısın diye cevap vermiş

Bir kadının oğlu taşrada iken sıhhat haberini müşir mektup gönderir ve kadın da mektubu varıp bir yazıcıya okutur yazıcı biraz cahil ve dili ağır olduğundan mektubu kesik kesik okurken kadın şükürler olsun hiç şüphem kalmadı ki şu mektup benim oğlumundur zira dili azıcık peltektir okuyuşundan anladım diye yazıcıya teşekkür eder

Bir hatuna sen kaç yaşındasın diye bir aralık sual olundukta kırk yaşındayım cevabını verdikten ve aradan on sene geçtikten sonra yine böyle yaş bahsi açılıp sual olundukta çok şükür yetiştirene kırk yaşımı buldum demekle herkes canım biz sana on yıl evvel sorduk kırk yaşındayım dedin şimdi yine öyle diyorsun dediklerinde insaniyette iki lakırdı yoktur söz bir Allah bir on sene sonra da sorsanız kırk yine kırk diye cevap veririm demiş İki hırsız tutup bir su kenarında asacak olurlar birini asarken [13] ipi kopup suya düştüğü gibi yüze yüze kaçtığını öteki hırsız görünce cellatlara bakın ötekinin işini dikkatsiz tuttuğunuzdan suya düştü yüzmek bilirmiş kaçtı kurtuldu aman ben yüzmek bilmediğimden suya düşersem boğulurum onun için benim ipimi güzelce bağlayın diye cellatlara niyaz eder

İki süpürgeci birbirleriyle ticaretlerine dair muhavere ve mücadeleye tutuşup birisi ben şu süpürgeleri senden ucuz verir ve çok satarım demekle beriki kızıp ben süpürgecin telini ve sapını çaldığımdan elbet ucuz satarım sen kendinden yaparsın nasıl benden ucuz verebilirsin dedikte hay şaşkın hay ben tekmi yapılmış meydana gelmiş süpürgeleri çalarım diye cevap verir

Aşçının biri ıstakoz pişirirken ittifakan bir adam gelip vah vah bunları canlı canlı kaynar suyun içine nasıl atıyorsun yazık değil mi deyince hay şaşkın hay ben kırk yıllık aşçıyım onları çoktan kaynar suya alıştırdım bir şeycik olmaz cevabını vermiştir

Bir herif sokakta bir kesik yirmilik altın bulup on beş kuruşa bozdurmuş ve ertesi gün yine öyle bir kesik altın bulunca ben çünkü gün senin gibi altından beş kuruş zarar ettim deli miyim ki seni de alayım da zarar edeyim diye bırakmıştır

Bir adam oğlunun bazı hareketlerini menedip nasihat sadedinde ey oğul elvelet sarayına mefhumuna senin hiç riayetin yok mudur ben de senin gibi çocuk iken böyle şeyler yaptığımı gördün mü diyerek tevbih eder imiş

Vaktiyle bir adam gemicilikle Bahr-ı Ahmer'e sefer edip Firavun'un gark olduğu mahalleri ve oralarda olan vikayenin eserlerini görerek Mısır'a avdeti esnada validesi garaipen neler gördüğünü sual eyledikte Bahr-i Ahmer'de burada görülmemiş nice nice balıklar ve kuşlar ve acayip hayvanlar seyreyledim ezcümle kadırğa balığı diyorlar bir nev balık gördüm ki boyu kırk arşın eni on [14] beş arşın gelir ve bazı balıklar dahi müşahede ettim ki âdeta kanadı var uçar ve deniz devesi ve buna mümasil şeyler gördüm deyince validesi asla inanmayıp öyle şeyler olmaz diye inat etmekle oğlu dönüp pekâlâ

bunlara inanma bir tuhaf şey daha seyrettim ona ne dersin ki bir gün geminin demirini alırken bir ağırlık hasıl olup nihayet güç bela ile yukarı çektiğimizde büyük bir tekerlek çıktı dedikte validesi bak işte buna inandım ki o sizin çıkardığınız Firavun'un bindiği arabanın tekerliğidir bu akla yakındır diye tasdik eder

Usulü üzere kuruldukta sabahleyin veya geceleyin istenildiği vakitte çalıp insanı uyandırır münbehli tabir olunan saatin muhassenatından bir mecliste bahs açılıp ukaladan bir zat bu kadar teklif ne lazım başım ucuna bir çan asarım istediğim zaman çektiğim gibi tangırdısından uyanırım demiştir

Zamanın şua ve üdeba-yı meşhurasından bir zat-ı müdmin hamr olup kendisine kesb-i takarrüp ve ihtisas etmiş olduğu hulefa-yı Emeviye'den bir zata sarhoş olarak tutulup bab-ı hükûmete götürüldükte hadd-i şeri'den muaf tutulmasına dair Medine valisine bir ferman istemiş ve hilaf-ı şer' böyle bir emir veremeyeceğine dair müşarünileyh beyan-ı mazeret eylemiş ise de o zat ziyadece ibram ve ilhah eylediğinden dayanamayıp vali-i mumaileyhe yazdığı emirde bu zatı sarhoş olduğu hâlde her kim tutup götürür ise kendisine hadd-i şeri'i olarak yetmiş ve bununla beraber götürene dahi siyaseten yüz dikenin vurulması derç eylediğinden bu suretle hadd-i şer' iden yakayı kurtarmıştır

Rusya imparatorlarından bir zat dalkavuklarından birinin hoşnut olduğu bir muamele-i müdhikesin müşahede ettikte kendisine bir cilt kitap ihsan eder herif kitabı alıp hanesine azimetle lieclü'l-mütalaa küşat eyledikte her bir varakasını yüzer karbon itibarında kavâim-i nakdiyeden teclit olunmuş bir define olduğunu görüp ziyadesiyle sevinir ertesi gün saraya gidip imparatoru gördükte kitabı mütalaa edip etmediğini sual ve o dahi [15] kâmilen okuyup hıfzederek cild-i sânisinin zuhuruna muntazır olduğuna dair itayı cevap edince o kitabı musannifi bir cilt olmak üzere telif etmiş olduğunu beyan eder

Bektaşî fukarasından birisinin fakr ve faka canına tak deyip Yarabbi bari canımı al da kurtulayım der demez altından geçmekte olduğu duvar yıkılmağa başlayınca hemen karşı kaldırma sıçrayıp Yarabbi sen de adamın ama ikrarına basıyorsun demiştir

Tüccardan biri Karadeniz'e bir şedit fırtınaya tesadüf edip süvar olduğu sefine garka karib hâlet göstermekle naçar merkum istiğfar ve ed'iyeye ve hazarat-ı ehl-i ilaha nezr ve istimdada başlayıp bir veçh ile havaya itidal ve rüzgâra sükûnet gelmeyince gemide olanların biri mücerreptir ki bir adam böyle bir beliyeye düçar olsa ve bir zalime biraz şey vermek üzere nezr-i vad eylese evvel beliyeden halas olur demekle tacir-i merkum

dahi hemen Şu fırtınadan kenar-ı selamete çıkarsam bir zalim bulup yüz kuruş vereyim diye nezreylediği anda rzgra sknet gelip gemi Varna sahiline yanaşır tacir-i merkum taşra çıkıp ayan-ı vilayet zulmedendir hülyasıyla doğru onun konağına azimet ve keyfiyeti nakil ve hikyet ederek nezreylediği yüz kuruŐu takdim eyler ve ayan zulümden tebriye-i zimmet ile akçeyi kabul etmeyip hkim-i belde olan kimesneye götürmesini tavsiye eder tacir dahi akçeyi hkim efendiye götürüp suret-i hli tafsilen ifade eyledikte hkim hazretleri pek güzel kabul ederiz lakin kaide-i mer'ıye-i meŐraya tatbik edelim diye birkaç adam çağırtıp anların muvacehesinde ben bu adama Şu mahkememizin üzerinde ve havlisinde biriken karı yüz kuruşa sattım ve bu dahi aldı Şahit olun diyerek bunun için bir mubayaa hücceti yazılmasını emreder ve yirmi beş kuruş harc-ı hüccet ister tacir-i merkum buna muvafakat ile hücceti ahz eyledikten sonra gitmek sadedinde olur hkim taciri salıvermeyip mubayaa eylediğin karı kaldır mülkümde durduğuna razı değilim davasın eyler tacir bu kar nasıl ve kaç günde kalkar [16] aman bunun yine çaresini siz bilirsiniz diye rica ve niyaza başlayıp nihayet karı hkim efendi kaldırtmak üzere mukavele ile tacirin beş yüz kuruŐunu daha alıp tacir gitmek istedikte ol vakit ibra olmayınca gitmek olmaz diye yine salıvermeyip yirmi beş kuruş dahi harc-ı hüccet ahziyle beraber bir de ibra hücceti verip tacirin yakasını salıverir ve tacir aslı yoktur bir nezr için altı yüz elli kuruş cerimeye uğradık ise de Elhamdülillah-ı teali nezrimiz mahalline isal olundu diyerek ve iki kıta hücceti eline alarak binip mahall-i ticaretine gider

(Yunan-ı Kadim Feylesoflarının Birtakım Efkar-ı Felsefiyeleri)

Aristotals [Aristoteles] demiştir ki ilim ve kemalin kökü acı ise de semeresi tatlıdır Aristopus [Aristippos] nam feylesof gençlere nasihat makamında buncaleyin zahireler tedarik etmelidirler ki Şayet batmak raddesine gelseler bile tedarik olunan zahireler onlar ile yzebilmelidirler der idi ve bu tedarikt ilim ve fazilettir

Tiyofrasatu [Theophraste] dedikleri feylesof demiştir ki fena olan adamlar başkalarının fenalıklarından sevindikleri kadar kendi iyiliklerinden sevinmezler

Sokrat'a senin ile öbür adamlar beyninde ne farkın vardır diye soruldukte cevap makamında umum nas yemek yemek için yaşayıp Sokrat ise yaşamak için yer demiştir

Aristotalis [Aristoteles] det-i melfesi üzerine ahbab ve Őagirdanına der idi ki kuvve-i basıra ziyayı havayı nesimden aldığı gibi ruh-i insanı dahi ziyayı dersten alır

Ulema ile cihal beyninde ne fark vardır diye kendisine soruldukte cevap makamında diri olanların ölülerden fark kadardır demiş

Dost dedikleri nedir diye soruldukte cevabında bir ruhtur ki iki vücutta bulunur demiştir

[17] (Hikâye-i Âlim ve Cahil)

Bir âlim ile bir cahil arkadaş olup giderler iken yolları bir bostana uğradı cahil gördü ki bir ince sapta birtakım büyük kabaklar hasıl olmuş ol âlime dedi ki bu kabaklar büyük sapları pek incecik bunların ağacı dahi büyük olmalı idi yahut bu kabaklar şu karşiki ceviz ağacında salınmalı ve cevizler bu sapta yetmeli idi bu münasebetsizdir dedikte âlim tekdir edip Hüda'nın işine karışma günahkâr olursun dedi oradan gidip ol ceviz ağacının altında oturdular ve bir müddetten sonra uyhuya [uykuya] vardılar ol ağacın tepesinde bir kuş ceviz yemek üzere iken bir yeşil kabuklu ceviz saptan kopup cahilin ta alınının ortasına düşünce biçare cahil uyanıp alınının acısına çare arar iken âlim dahi uyhudan [uykudan] uyanıp bu keyfiyeti anlayınca gülerek gördün mü cahil eğer ol gördüğün kabaklar bu ağaçta yetmiş olaydı başın iki parça olur idi dediğinde cahil utanıp ve insafa gelip söylediği söze nadim oldu ve tövbe ederek istiğfar eyledi ve bu ona misaldir ki Allah Teâlâ'nın hikmetine karışmak layık değildir zira her işin bir sebep-i hikmeti vardır ancak Hüda kendisi bilir

(Kıssa-i Ağustos Böceği ve Karınca)

Ağustos böceği dedikleri cırlak nam hayvan bütün yaz mevsiminde vaktini ötmek ile geçirip kış zahiresinden tedariksiz ve mahrum kaldı işbu böceğin bir karınca komşusu var idi ol karınca yazın elbette kışı geleceğinden gafil olmayıp türlü zahmetler ile kış zahiresini taşıyıp hazırlamış idi cırlak ona bir tane yiyecek istemeye vardı karınca hasislik ve bahillik [cimrilik] yüzünü tutup ağustos böceğini zevke alarak dedi ki ey benim akıllı komşum yaz vaktinde işin ne idi zahireni tedarik etmedin mi ve eğer tedarik ettinse ne çabuk tükendi böyle kış geleceğini bilmez mi idin dediğinde cırlak cevap verip yaz günlerinde hiçbir işe el vurmamış ancak benim işim bağlarda ve bağçelerde [bahçelerde] ötmek ve şarkı çağırmak idi dediğinde karınca ona gülerek öyle ise şimdi senin işin *خور* olsun deyip yüzüne kapıyı kapadı bu ona misaldir ki akıllı olan adam bu dünyada gençliğinde ilim tahsil eyleyip ve dünyalığı kazanıp ihtiyarlığında rahat tedariklerini dahi güzelce düşünüp tefekkür eder

[18] (Hikâye-i Dükkâncı ve Maymun)

Çarşıda bir dükkâncının terbiyeli maymunu var idi daima sahibi bir yere gider ise dükkânı bekleyip kimseye dükkândan bir şey çaldırmaz idi bir gün komşusuyla ol dükkâncı sohbet ederken ben senin maymununu aldatıp dükkândan bir şey çalabilirim diye komşusu söyledi dükkâncı dahi çalamazsın diye inat eyledi ertesi gün bu dükkâncı bir yere gidip maymun dükkânda yalnız kaldı ol komşu gelip maymunun karşısında uyuyacak gibi esneyerek uyuklamağa başlayınca maymunun dahi uykusu gelip uyudukta ol adam bir şey çalarak dükkânına gidip oturmuş ve maymunun sahibi gelince çaldığı şeyi vermiş bunun üzerine sahibi maymunu iyice dövüp çalınan şeyi niçin çaldırdın gibi tekrar tekrar göstermiş bundan sonra ol komşu tekrar bir şey çalmak için dükkânda maymunun karşısına geçip uyuklamağa başlayınca maymun iki elleriyle kendi gözünün kapaklarını aşağı çekerek uyuyamayım diye tutmuş ve maymunun gözü açıldı kelamı bundan kalmıştır işte bu ona misaldir ki bir adam memur olduğu işte aldanmamalı ve her şeye güzelce dikkat edip uyanık bulunmalıdır Sonra nadim ve pişman olmamalıdır

(Kıssa-i Fare ve Kedi)

Bir hanede birçok fare ve bir de arslan [aslan] gibi kedi var idi daima avcılıktan hali değil idi fareler bunun elinden naçar ve tasallutundan bizar olup müşavere ettiler ki bu kedi bizi kırmaktadır bu kedinin boynuna bir çingirak takmağa karar verilip içlerinde tüyleri ağarmış bir keme var idi ona söylediler ol dahi cevabında bu kararınız pek güzel ama içinizde hangi [hangi] cesaretli ol çingırağı takabilir demesi üzerine tekrar bir meclis-i meşveret kurup bundan böyle dileklerinden taşra çıkmamağa ittifak eylediler ve hem beş on gün çıkmadılar biçare kedinin avsızlıktan işi harap olarak akıbet naçar aç bilaç kaldı ve hilesinden naşi farelerin deliği ağzında ölmüş gibi yattı fareler görüp memnunen birbirlerine haber vererek delikten çıkmağa niyet eylediler ise de bir kere de büyükleri kemeye gelip söylediklerinde bunları menedip korkarım hile olmasın çünkü kedinin derisine saman doldurmuş görsem inanmak ihtimalim yoktur dedi onun üzerine beklediler kedinin hareketinden bildiler yapma imiş işte bu misillü [19] akil olan aldanmaz ve kör odur ki bir düştüğü kuyuya bir daha düşse her işin iptidasında güzelce teemmül ve tefekkür ve mülhaza eylemek lazımdır

(Hikâye-i Hırsız)

Bir hırsız bir fakir adamı dolandırmak ve hanesinin bağçesini [bahçesini] zapt edip ev yaptırmak arzusuyla hane sahibine nasihat eder gibi şu bağçeyi [bahçeyi] sat ve alacağın

akçe ile kendi haneni tamir eyle komşu olur geçiniriz diyerek gönlünü yapıp değer bahasıyla bağçeyi [bahçeyi] satın aldı ve akçesini verdi ve hane sahibine dostluk yüzünden dedi ki bu yakınlarda hırsız pek çok benden aldığın akçeyi gece yaturken baş yastığının altına koy diyerek tembih eyledi ol safderun adam öylece icra etmekte iken merkur hırsız bir gece paraları çalmak için bunun hanesinin odasına girip çok çalışmış ise de başının altından çıkaramadığından beşikte olan çocuğunu çözüp yavaşça bağçeye [bahçeye] bırakarak bir iki yerinden sıkmasıyla çocuğun bağırip çağırmasını anası ve babası duyarak taaccüp ile bağçeye [bahçeye] inmişler hırsız dahi paraları alayım telaşında iken hikmet-i Hüda ol hane birdenbire çöküp hırsız altında kaldığı sonra meydana çıkıp anlaşıldı Cenab-ı Hak hane sahibiyle zevcesini ve çocuğu muhafaza buyurmuş buna misaldir ki bir adam böyle fenalığa cesaret eder ise başına hane yıkılıp telef olacağı aşikâr ve fenalığı olmayanları böyle sebeple tehlikeden kurtaracağı pedidâr idüğünden böyle fenalıkta bulunmamalıdır

(Hikâye-i Doğan ve Fino)

Bir adamın bir karısıyla bir çocuğu ve bir doğan kuşuyla bir fino köpeği var idi bir gün bu adam çarşıya gidip karısı dahi çocuğu beşikte uyutup aşağı çamaşır yıkamağa indi sonra kocası gelip çocuğu sual eyledi kadın beşikte uyuyor olduğunu söyledi ol adam yukarı çıkıp odaya girdikte beşik minder tarafına eğilmiş ve ortada bir yılan yarısı beşiğin altında ve yarısı odanın ortasına doğru uzanmış ve fino ile doğan kuşu dahi uykuya varmış gördüğünde benim evladımı bu kuş ve kelb muhafaza etmemişler ve yılan süt kokusuna gelmiş zannıyla duvarda asılan kılıcı çekip dargınlığından bir kuşa ve bir de köpeğe vurup ikişer parça ettikten sonra bir de [20] çocuğu yükleyip ve beşiği çekip gördü ki çocukta asla bir sakatlık yoktur ve yılanın beşiğin altından meydana çıkan başı parça parça olmuş bundan anladı ki kuş ile fino yılanı öldürüp çocuğu kurtarmışlar bunu iptida bakıp anlamadan kuşu ve kelbi öldürdüğüne pişman oldu bu ona misaldir ki bir adam her şeyi iyice tahkik edip anlamadan icra edip de sonra nadim ve pişman olmamalı ve sadık dostlarından ayrılmamalı (Fevâidü'l-Mübtedi Muhiddîn İzmidî)

(Cahil ile Âlim Hikâyesi)

Cahilin biri başına büyücek bir sarık sarıp bir mektep açar konu komşu gerçekten hocadır zannıyla çocuklarını öbür mekteplerden alıp oraya götürürler ol dahi çocukları biri birlerine okutturarak kendisi haftalıkları alıp keyfine bakar bir gün kadının biri eline bir

mektup tayyar hoca efendi mektubu evire çevire iki tarafa salladığını ve kızarıp bozardığını kadın görünce aman hoca efendi sakın iyâlimiz olmasın dedikte başını sallayarak Allah'ın emridir başın sağ olsun deyince kadın ağlayarak evine gelip çocuğuyla feryat ettiğini ve ağlayıp sızıldığını konşular [komşular] duyunca işi anladıktan sonra mektubu ararlar bir de yalan olduğunu kadına haber verdikleri gibi mektubu kapıp hoca efendiyi rezil ederek mektepten kovdurur hülâsa-i kelim cehli sebebiyle mashara olmasına sebep olduğu gibi âlim dahi ilmi sebebiyle itibarlı olmasına sebeptir

(Padişah ile Bahçevan Hikâyesi)

Padişahın biri ava giderken bir bostana girip orada saçı sakalı ağarmış bembeyaz kesilmiş bir bahçevanı çokça çabaladığını görünce ey şeyh vücudun kupkuru ve yüzün benzin sapsarı iken bu kadar emel ve emeğine şaşarım dedikte ihtiyar ey padişah mamur olarak aldığımız yerleri harap olarak veremeyiz geçmişlerin diktiğini yediğiniz gibi bizim diktiğimizi dahi yesinler deyince hoşuna gelip dört bin kuruş ihsan etmekle mezkûr ihtiyar efendim her ağaç bir vakitten sonra yemiş verirken şu ağaca benzer vücudum hemen şimdi yemiş verdi [21] dediği daha ziyade hoşuna gelip bir o kadar daha verdikte akıllı ihtiyar acayip bir ağaç sene de bir kere meyve verirken bu solmuş ağacım iki kere yemiş verdi demesi üzerine ziyade memnun olarak iki o kadar ihsanı artırmakla ihtiyarı sevindirip kendileri dahi saraylarına avdet buyurmuşlardır hülâsa-i kelim akıl ve edep insanı türlü türlü iyilikler ile büyüklüklere erdirmeye sebeptir

(Şegal ile Cennet Tavusu Hikâyesi)

Şegalin biri bir dağın eteğinde vatan tutup geceleyin şehrin çarşısını gezer ve bulduğu kemik ve etmek [ekmek] parçalarıyla geçinir idi bir gece âdeti üzere gezerken bir boyacı dükkânına girip dolaşırken yere gömülmüş olan bir boya küpünün birine düşüp ondan gücüyle kurtularak öbürüne hasılı kapıdan dışarı çıkıncaya kadar on beş küpe düştü ve türlü renklere boyandığını öbür hayvanlar görünce siz kimsiniz diye sorduklarında cennet tavusuyum demekle cümlesi emrine itaat edip kendilerine padişah ederek her bir işini görürlerdi bir gece bütün hayvanlar huzurunda divan dururken bir bağın içinde hayli şegallar girip ulumağa başladıkları gibi şegallik tabiatı depreşerek o da ulumağa başlayınca ne olduğunu anlayıp üzerine hücum ederek parça parça ettiler Hülâsa-i kelim her şeyin aslı eserinden bilinir

(Saksağan ile Güvercinler Hikâyesi)

Saksağanın biri güvercinlerin kümesine girip besili ve semiz olduklarını görünce yemlerine tamah edip rengini dahi değiştirerek kümeslerine gelir güvercinler kendi cinslerinden sayarak beraber geçinirlerdi bir gün istemeyerek sesini işittirmesiyle beraber üzerine salarak gagalarıyla döke döke yanlarından kovduklarından kendi cinsi olan saksağanlara gelince rengini değiştirdiğinden tanımayıp onlar dahi yabancıdır diyerek temiz tepeleyip yanlarından kovarlar hülâsa-i kalam az mala kanaat etmeyip çoğa tamah eden zat azdan ve çoktan mahrum olur

(Bülbül ile Şahin Hikâyesi)

Bülbülün biri bir şahine hitaben der ki sen ve ben kuş iken senin yerin sultan ali benimki ise gül dikenidir sen kekliğin yüreğini yiyip her kuşu avlayarak padişaha dahi kıymetlisin ben her gece ah vah ederek ve ağlayıp sızlayarak [22] sabahlara kadar gül goncasının açılmasını beklerim ben uyumadıkça o açılmaz uyanırım ki açılmış açıldığını göremem hiçbir kere muradıma ermeyip muratsız olarak ekel ekel ekler ve ağlayarak kanlı yaşlarımı yutup yüreğimi dağlarım deyince şahin cevabında ben bin murat alır birini söylemem sen ise bir murat almazdan bin söylersin onun için muratsız kalıp ah eylersin demiştir (Beyit) Sükût eyle zira anın içre var *Nice bin lisan u nice bin beyan

(Eşek ile Öküz Hikâyesi)

Bir eşek ile bir öküz arkadaşlık edip beraber otlarlardı bir gece bostanın birine girip meyveden sebzedden yemeye başladılar karınlarını doyurdıkları gibi eşek anıracağı geliyor deyince öküz aman kardeş sabreyle sırası değildir biz bekçiliğe gelmeyip hırsızlığa geldik anıracak olur isen bağca-vanlar [bahçıvanlar] bizi döve döve bostandan çıkarırlar dedikte eşek behey aptal sen benim gibi musiki bilmiş olaydın böyle lakırdıyı hiç ağzına alır mıydın sen hemen dinle zevk eyle deyince öküz behey kalın kafalı eşek böyle vakitte bülbül sesi dinlenmez iken senin çirkin sesine kim kulak asar senin sükûtun musiki yerine geçer eşeklik edip anırır isen başımıza bela hazırdır dediyse de dinlemeyip bağırmağa başladığı gibi bağa eşek girmiş diyerek bağca-vanlar [bahçıvanlar] üşüşüp tuttıkları gibi öküzü boğazlayıp kebab ederler eşeği dahi ahura [ahıra] bağlayıp ölünceye kadar sırtına semer vurup taş taşıttılar hülâsa-i kalam vakitsiz iş görüp sabretmeyenin sonu pişmanlıktır

(Gelincik Hikâyesi)

Gelinciğin biri bir çilingirin dükkânına girip bir ege demiri yalamağa başlar yaladıkça dili kıpkırmızı kesilip pek çok kanlar aktığını görünce demir yenilir zannıyla o kadar yaladı ki büsbütün dili yenildi gitti hülasa-i kelim çokça mübahase eden adamlar türlü ziyana uğrayacakları aşikârdır

(Tavuk Hikâyesi)

Tavuğun biri yılan yumurtalarını bulup piliç çıkarmak niyetiyle kuluçkaya yanar kırlangıcın biri bunu görünce ey akılsız hayvan bunları niye besliyorsun bunlar büyüdükleri gibi en evvel seni ısıracaklar demiş hülasa-i kelim temeli bozuk olanın fenalığı hiçbir iyilikle defolmaz

[23] (Kaplumbağa Hikâyesi)

Kaplumbağanın biri uçmağı öğretmek için karakuşa yalvarır ol dahi cevabında tabiatlarınızda bu kuvvet verilmemiştir dedikte pek çok yalvarıp ziyade sıkılmış nice pençesine alıp havaya çıkardıktan sonra yerden aşağı salıvermesiyle taşlara çarpıp bin parça oldu hülasa-i kelim kendisinden daha akıllı olanların sözlerini dinlemeyenler sonunda pişman olacaklarına şüphe yoktur

(Keyk Hikâyesi)

Avcılar kır avına çıkıp öte biri dolaşırken keykin biri onları görmesiyle asma yapraklarının içine saklanır avcılar oradan savıştıkları gibi yaprak otlamağa başlayınca yaprakların fişiltisini avcılar işittikleri gibi geri dönerek keyki görmeleriyle beraber ok ile vururlar keykin canı çıkarken bir haklı mücazat duyarım zira bana efendilik eden yapraklara fenalık etmem lazım gelmezdi demiş hülasa-i kelim iyilik gördüğün yerde fenalık eder isen Hak Teala karşılık olarak mücazat eder

(Kurt ile Turnanın Hikâyesi)

Bir kurdun boğazında ufacık bir kemik kalıp bir türlü çıkaramadığından turna kuşuna der ki eğer boğazımdaki kemiği gaganla çıkaracak olur isen sana birçok şeyler veririm turna kuşu gagasını sokup kemiği çıkardığı gibi vaat ettiğini arayınca kurt istihza ile gülmeye başlayıp benim gibi yırtıcı herifin ağzından sapsağlam çıkmaktan sana daha büyük iyilik mi olur diye cevap vermiştir hülasa-i kelim çok adamlar vardır ki bela vakitlerinde bir şey vaat eder de kurtulduktan sonra vaadini yerine getirmez

(Çobanın Hikâyesi)

Çobanın biri koyunlarını deniz kenarında otlatırken denizin sütlimanlığını ve durgunluğunu görünce tamam bu güzel hava ile bir âlâ seyahat ederim ah diyerek koyunlarını sattıktan sonra yerine hurma alıp gemiye biner limandan çıkıp engine geldikleri zaman bir sert fırtına zuhur etti ki gemi dört tarafından su almağa başladığı gibi kaptan yahu şu hurma yüklerini denize atıp gemiye hafifletmelisin yohsa [yoksa] boğuluruz deyince can maldan kıymetli olduğundan [24] zavallı çoban hurma yüklerini atmasıyla fırtına dahi kesilir gemi kıyıya geldikte birisi denizin güzelliğini çobana methedince çoban denizin canı yine hurma istiyor demiş hülasa-i kalam bela insana bir büyük derstir

(Köpek ile Kurdun Hikâyesi)

Zebun köpeklerden biri bir çiftliğin önünde yatarken bir kurt onu paralamak sevdasında bulunup köpek babalık eğer birkaç gün sabreder de beni yemez isen efendilerim düğün yapacaklar ben dahi çokça yiyip semizleneceğimden ol vakit sana lezzetli bir gıdan olurum deyince şaşkın kurt kanarak bırakır gider birkaç gün geçtikte geri gelip köpeği tam üstünde yatar görünce yahu vaadini yerine getir dediğinde köpek cevabında arkadaş ne vakit köy avlusunda beni yatar bulur isen artık düğün müğün beklemeyip ktır ktır yemeye bak şimdilik tam üstüneyim demiş hülasa-i kalam akıllı olan adamlar giriftar oldukları beladan kurtuldukları vakit bütün ömrünü muhafaza eder

(Hizmetçiler ile Horozun Hikâyesi)

İşgüzar dul kadınlardan birinin birkaç hizmetçi karısı olup horozun ilk ötmesinde uykudan uyandırıp hizmete kullanırmış hizmetçilerin böyle her gün şafak sökmezden evvel kalkıp iş görmek canlarına tak deyince horozu öldürmeye karar verirler ve niyetlerini fiile çıkardıktan sonra horozun ilk ötmesinde uyanmasını âdet edinmiş olan kadın sesini işitmediği gibi saati dahi olmadığından büsbütün vakitlerini şaşırıp gece yarısında ve olur olmaz vakitlerde uyandırmaya başlayınca büsbütün rahatsız olduklarından tuttıkları işe pek çok pişman oldular hülasa-i kalam düşünmeyerek verilen kararın neticesi pişmanlıktır

(Kurt Hikâyesi)

Aç kurdun biri açlığını def için öteberi yiyecek ararken bir çocuğun ağlaması kulağına gelip yanına yaklaşır bir de annesi uyu oğlum sevdiğim uyu yemesin seni kurt ile ayı kelamlarıyla korkuttuğunu işitince ha çocuk uyumaz ise bizim lokmamızdır deyip pek

çok bekledikten sonra akşamüstü onun etrafına gelip kulak misafiri olarak dinlerken bir de annesi oğluna korkma [25] ağlama oğlum kurt gelirse ben öldürürüm kelimeleriyle okşadığını işitmesiyle beraber kurt acayıp bu evde ikiyüzlü adamlar vardır bir türlü söyler başka türlü işler diyerek kaçmıştır hülasa-i kelam bu hikâye amelleri kelimelerine mutabık olmayan adamlara hitap olunur

(Açgözlünün Hikâyesi)

Açgözlünün biri bütün evin eşyasını satıp altın yaparak bir yere gömer günde birkaç kere gelir ve açıp bakarken aklı dahi orada kalır bir gün bağçevanın [bahçıvanın] biri seziniplolanca altınlarını alır gider herif gelip gömdüğü yeri bomboş görmesiyle ağlayarak ve saç ve sakalını yolarak giderken yolculardan biri ya hu ne ağlıyorsun dedikte başına geleni anlatır herif dahi cevabında altını gömdüğün yerde bir taş koyup altındır diye farz etmelisiniz zira sana göre taş altın yerini tutabilir ve bu hususta hiç canını sıkmamalısınız demiş hülasa-i kelam insan mal ve mülkünden fayda görmez ise taştan topraktan farkı olmayıp hiç demektir (Elifba-yı Cedid-i Osmanî * Hafız Refi)

(Karınca ile Ağustos Böceği Hikâyesi)

Bir ağustos böceği bütün yaz mevsimi ötmek ile geçirip kış için zahire tedarik etmemiş idi bunun bir karınca komşusu var idi ki yaz mevsiminde böcek gibi gafil olmayarak türlü zahmet ile kış zahiresini taşıyıp hazırlamış idi kış geldikte mezkûr böcek karıncadan birkaç tane yiyecek istemeye vardıkta karınca zevke alarak (Ey benim akıllı komşum yaz günlerinde senin işin ne idi zahiren niye tez tükendi) dedikte ağustos böceği dahi cevabında (Yaz günlerinde hiçbir işe el vurmadım ancak işim ötmek idi) dedi karınca dahi gülerken şimdi senin işin hora tepmek olsun deyip yüzünü çevirdi mukteza-yı akıl her işin sonunu düşünüp çaresini ondan bulmaktır

(Deryaya Giden Balığın Hikâyesi)

Bir ırmakta bir büyücek balık olup orada bulunan küçük balıklara hüküm eder idi orada kendinden büyük balık olmadığından bir gün mağrur olup (Ben bu kuvvet ile [26] böyle yerde ne duruyorum) diye suyun efendisi ile deryaya inip kendinden yüz kat büyük balıkları gördükte ettiğine pişman olarak türlü türlü zahmetler ile hemen geriye dönüp eski yerine geldi bu ona misaldir ki büyük yerde küçük olmaktan ise küçük yerde büyük olmak evladır

(Saz ile Ağaç Hikâyesi)

Bir ulu ağaç cesametine bakıp (Bende bu kadar ululuk var iken şiddetli rüzgâra bütün dallarımı kırar bazımızı dahi kökünden söker dere kenarındaki saz ise ince ve zayıf iken hiçbir zarar ve ziyan görmez bu ne hâldir gideyim sual edeyim) diyerek gidip bunun sır ve hikmeti nedir diye sordukta saz cevabında (Evet ululuk hasebiyle sizde bir miktar kibir olduğundan şiddetli rüzgâra baş eğmezsiniz bendeniz ise ne kadar hafif rüzgâr olsa yine baş eğip toprak ile beraber olurum rüzgâr geçtikte yine evvelki gibi doğruluyorum bu veçh ile bize hiçbir ziyan gelmez) demiş bu ona misaldir ki büyüklere karşı durmak mucib-i zarar ve zahmet ve herkese serfûrû [baş eğime] ve tevazu etmek bâis-i rahat ve selamettir

(Merkep ile At Hikâyesi)

Bir zayıf merkep ile bir tûvânâ at yolda beraber giderler iken merkep üstündeki yükten bunalıp (Canım arkadaş kerem edip şu yükten birazını sen alasin) dedikte at cevabında (Layık olaydı bana ururlardı seni layık görmüşler götüreceksin) dedi bu hâl ile gider merkep tahammül edemeyip düşüp ölünce sahibi yetişip ol yükü merkebin semeriyle beraber ata yüklemiştir hülâsa refikin şiddeti vaktinde merhamet ve muavenet etmeyen daha ziyadesinde giriftar ve müptela olur

(Kurt ile Kelb Hikâyesi)

Tilkinin birisi bir yolda oturup etrafına bakar iken gördü ki bir kurt ile bir kelb konuşarak birlikte gelirler yanlarına varıp kemal-i iltifat ile hâl-i hatırlarını sorduktan sonra (Kurt ile kelb beyninde bunca adavet-i kadime var iken bu veçh ile adavet ve düşmanlık gideren karındaş gibi yar-i sadık olduğunuza ziyadesiyle hazzeder isem de bunun sebebinin ifade buyurulmasını niyaz [27] ederim) dedikte kelb kelama âgaz edip der ki (bu refakatiyle müftehir olduğum kurt dostum açlığını def için dünkü gün sürümüzden bir kuzu kapmıştı ben de âdetim üzere arkasından seğırttim ise de yetişemedim Sürünün çobanı bila sebep beni dövüp haylice ceza ve bet muameleler etmekle ondan rabıta-i dostu keserek kadimi düşmanı olan kurt ile refakate mecbur oldum) diyerek cevap vermiş bundan anlaşılır ki kişi dostların dilini azar etmemelidir ki dostluğunu terk edip düşmanı ile yar olmayalar hülâsa dostluk ve düşmanlık sıfatlarını bir iyice fehmetmek gerektir

(Tilki ile Kurt Hikâyesi)

Bir tilki bir kurt ile ittifak eyleyip beraber gider iken yolları bir bağa tesadüf etti gördüler ki bağın kapısı muhkem kapanmış ve duvarlar diken ve çalılar ile bir derece ihata olunmuş ki girilmesi mümkün değil idi mütehayyir olarak dolaşırken duvarda bir delik gördüler tilki kolay ve kurt güç ile delikten içeri girdiler gûnâgûn üzüm ve türlü meyvelerden yedikten sonra tilki hilekârlığından az yiyip ve kurt tamahından çokça yiyip karnını şişirmekle avdetlerinde tilki ol delikten taşra çıkmış ise de kurt çıkamayıp delikte sıkılıp kalmış bağcı bunu gördükte eline bir sopa alıp kurdu iyice dövüp taşra attı işte bunun gibi bir işin mübaşerette evvel neticesini mütalaa etmek gerektir ki sonunda nedamet çekilmeye

(Keçi ile Tilki Hikâyesi)

Tilkinin birisi bir keçi ile arkadaş olup ötede bürüt gezerlerken bir gün su içmek üzere bir kulaç boynundan ziyade derince bir kuyuya inerler ve suyu içtikten sonra çıkmak telaşasına düştüklerinde tilki (Bunun kolayı var sen ön ayaklarını kapının kenarına dayarsın ben senin üzerinden boynuzlarına basarak çıktıktan sonra seni alırım) diyerek keçiye aldatıp kuyudan çıkmış ve badehu aşağıya bakıp gülmeye başlamış keçi bu hâli görünce canı sıkılıp (Ne gülüyorsun beni çıkarsana) kul kulu tilkiye çıkmış ise de tilki yine gülerken (Behey şaşkın ol kadar sakalı uzatacak yere azıcık akıl kazansan olmaz mı idi) cevabıyla keçiye bir müddet eziyet etmiştir [28] işte encam-ı kârı düşmaniyan en nihayet bir mehlekeye [tehlikeye] düçar olacağı bedihidir

(Sinek Hikâyesi)

Bakkal dükkânında süzölmüş balın etrafına sinekler toplanıp balı yemeye başlarlar İçlerinden bazısı ta balın ortasına kadar gider ve o anda bakkal gelip sineklik ile üzerlerine vurduktan etrafta olan sinekler kaçır orta yere girenlerin ayakları bala batmış olduğundan kaçamayıp en nihayet helak olurlar hülâsa kişi balın orta yerine girenler gibi tamahkârlık etmeyip etrafta gezenler gibi sahib-i kanaat olmalıdır

(Horoz ile Keklik Hikâyesi)

Tavuk beslemek meraklılarından birisi bir keklik alıp tavuk kümesine salıverir keklik tavuk kümesine girer girmez kümeşte mevcut olan iki horoz kekliği güzelce dövüp bir köşeye atarak o hâlde bırakırlar her nasıl ise ertesi gün horozlar birbirleriyle kavgaya tutuşup münazaa ederler iken mezbur keklik meyasâne sığınmış olduğu köşeden bunların bu derece kavgalarını seyrede ede nihayet tahammülü elinden giderek olduğu yerden

kalkıp bunları ayırır (Horozlar biz bunu dövmüş iken yine bu bizi birbirimizle mücadele etmeye bırakmayıp ayırdı bu maddenin neden neşet ettiğini şuna sual edelim) bil-ittifak keklige burasını sorarlar keklik dahi (Gerçi ben sizin cinsinizden değilim mademki cümlemiz hayvanız elbette birbirimize iane etmemiz lazımdır) diyerek horozları mahcup eder anlamalı ki ebna-yı cinse hakaret mahcubiyeti beis ve ianet memnuniyeti müstevcib olur imiş (Elifba-yı Cedit)

Sabırsızlık

Ayının birisi yavrulamış fakat yavrusu o kadar çirkin o kadar sakil imiş ki hiçbir hayvana benzemez imiş biçare ayı şu hâlden pek ziyade mükedder olarak derdini dökmek için konşusu [komşusu] karganın yanına gitmiş karga ağaç üzerinde oturup dururken ayı gelip “Aman karga! ben bu çirkin yavruyu ne yapayım bunu halka nasıl göstereyim ben bunu boğmak istiyorum ne dersin” dedikte [29] karga “Sakın sakın böyle delilik etme, sabır et haydi, git yavrunu yavaş yavaş yalamağa başla o yakında güzelleşir, o zaman sen de iftihar edersin” yollu bir iyi nasihat vermiş, biçare ayı bu nasihat üzerine varıp yavrusunu yalamağa başlar ve bir müddet yaladıktan sonra yavru güzelleşir anası bu hâli gördüğünde pek ziyade sevinerek kargaya mahsusen teşekkür eder ve der ki: “Ey karga sen bana nasihat vererek sabırsızlığımı men etmiş olmaya idin ben çocuğumu çoktan öldürmüş idim hâlbuki şimdi çocuğum güzelleşti ben de bununla iftihar etmekteyim” (Sabır çok fenalıklara mani olduğu gibi birçok iyiliklere de sebep olur işte «sabrın sonu selamettir» darb-ı meseli bu hikmete mebnidir

Arı ile Sinek

Arı bir gün kovanın yanında bir sinek görmesiyle gayet hiddetlenerek “Burada ne işin var ashâb-ı illiyyin arasına karışmak sana mı kalmış behey alçak” dedikte sinek kemal-i mülayemetle söze başlayıp “Evet hakkınız var çünkü sizin gibi mütekebbir ve mütelevvin halkı ziyarete gelmek sahîhan kabahattir” demiş bunun üzerine arı daha ziyade darılarak “Affedersin, dünyada bizden akil ve bizden kâmil kim vardır bizim güzel bir kanunumuz var cumhuriyetimiz pek muntazam bir hâldedir biz güzel ve kokulu çiçeklerden başka hiçbir şeyi yemeyiz ve cennet taamı gibi bal yaparız siz ise murdarsınız yıkıl karşımdan murdar” diye sineği sövüp saymağa başlamış ise de sinek yine edebi elden bırakmayıp “Zararı yok kudretimiz yettiği mertebe biz de yaşıyoruz fukaralık ayıp değil lakin sizin hiddetiniz pek büyük bir kabahattir vakıa yalnız pek tatlıdır ama yüreğiniz sert ve diliniz

acıdır kanunuz akilane yapılmıştır ama malumatınızda yine hainlik ediyorsunuz hiddetle halkı sokar ve “Keskin sirke yine kendi kabına zarar eder «Fehvasınca muahharen yine kendiniz olursunuz» diye çıkar gider (hadid ve mütekebbir olduktan sonra büyüklük ne işe yarar böyle olmaktan küçük latif ve mütevazı olmak elbette evlâdır)

İki Tilki

İki tilki bir kümese girerek ne kadar tavuk ve horoz var ise bere kadar boğduktan sonra karınlarını doyurmağa başlamışlar bunların birisi genç olmakla hazır ele [30] geçmiş olan şu ganimetten hakkıyla istifade etmek için hadden aşırı yer ve birisi dahi ihtiyar ve hasis olduğundan yağmanın birazını sonraya saklamak istemiş imdi ihtiyar genci dahi bu kaide-i ihtiyattan haberdar etmek için nasihate başlayıp “Oğlum ben şu dünyada çok yaşadım ve çok gördüm sebkate eden tecrübelerim aklımı arttırdı gel elimizde olan malın hepsini bir günde yiyip bitirmeyelim birazını de sonraya alıkoyalım dünyanın bin türlü hâli vardır” demiş ise de genç tilki kulak vermeyip “Yok yok hazır elime geçmiş bunların hepsini yiyip bitireceğim bir daha buraya kim gelecek velev selem yarın yine gelelim lakin buradan sağ çıkabilir miyiz tavukların sahibi bunu bizim yanımıza bırakmaz bizden elbette intikam alır” diyerek yedikçe yer ve nihayet hastalanarak yuvasına gitmeden ölür kendisini akıllı zanneden ihtiyar tilki ertesi günü yine gelip dünden alıkoymuş olduğu tavukları yer iken tavuk sahibi yetişerek bunu da o öldürür (İnsanın her çağda bir kusuru vardır gençler mütelevvin ve haris olurlar ihtiyarlar da hasislikten mümkün değil vazgeçemezler akıllı olan adam ne öyle olur ne de böyle)

Kurt ile Kuzu

Birçok kuzular büyükleriyle beraber emniyet ve refahla ağıl içinde oturduklarından köpekleri uykuda ve çobanları dahi bir ağaç gölgesinde kaval çalarak eğlenmekte idiler bu aralık ağılın yanına bir kurt gelerek henüz genç ve dost ve düşmanı tanımaz bir kuzu ile sohbe başlar zavallı kuzu düşman-ı tabiisini dost zannıyla “Aman sen buraya niçin geldin ne arıyorsun” dediğinde kurt: «çemen-zar arıyorum çünkü dünyada karın doyurmak için yeşil ve taze çemenden ve harareti kesmek için billur gibi akarsudan daha âlâ şey olur mu işte bunların ikisini de burada buldum artık ziyadesi neme lazım ben felsefiyenin aza kanaat tavsiyesini pek beğenirim” dedi biçare kuzu çocukluğu ve masumiyeti cihetiyle ol hain-i gaddarın bu yolda çocuk aldatışına kapılarak «Ya sen hayvan eti yemez misin sen de bizim gibi öyle bir tutam ota kanaat eder misin eğer sahih

böyle ise haydi karındaş gibi beraber otlayalım» diyerek ağıldan çıkar çıkmaz kurt deminki kanaat ve karındaşlığı bırakarak zavallı kuzuyu gaddârâne parladı [31] ve yedi (Sana yaranmak için sadakat gösterenlere çarçabuk emniyet etme insanı lisanıyla tecrübe etmeyip fiiliyatıyla dene)

(Ali)

Acem şahlarından Abbas Şah memaliki dâhilinde seyahat eder iken tebaasının ahvaline layıkıyla vâkıf olmak için bir gün bilcümle hüddâm [hizmetçileri] ve haşmını bırakarak en sadık bir mabeyinciye “Gel seninle ikimiz teftişe çikalım çünkü hüddâm ve haşmla çıktığım zaman tebaamın sahihâne hâlde olduklarını anlayamıyorum zira yanımda bulunanların hepsi müdâhin ve yalancı makulesi adamlardır eğer sen doğru bir adam olup da bana hüsn-i hizmet emelinde isen hizmetini bu yolda göstermelisin” diyerek beraberce yola düştüler ve birkaç gün geçerek ahalinin güle oynaya ömür geçirdiklerini görünce bunlar zevk ve sefayı yalnız sarayda olur itikadında bulduklarından köylülerin şu hâline hayran oldular

Bu veçh ile bir müddet seyahat ettikten sonra bir gün esna-yı rahta Şah Abbas karnı acıkarak orada bir köylü kulübesine girip bulabildiği yemeklerle karnını pek âlâ duyurmasıyla lezzet-i taam yalnız saray yemeklerine mahsus olmayıp köylü kulübesinde de karnı duyurmak mümkün ve lezzetli olduğunu dahi anladı işte bu veçh ile Şah Abbas müddet-i ömründe görmediği şeyleri görerek seyir ve seyahat etmekte iken bir gün dahi zümrüt gibi bir çayıra tesadüfle turnagözü gibi akan su kenarında büyük bir ağaç ve onun gölgesi altında koyunlarını çayıra salıp kendisi kaval çalmakla meşgul bir çoban gördü şah çobanın yanına varıp kedisini gayet genç güzel ve nezaket ve fetânet-i nâsiye-i hâliyle müstedlil görünce evvel emirde bunun bir kişizade olmasına zâhib olduysa da muahharan merkumun Ali namıyla çoban oğlu çoban olduğunu ve anası babası dahi o civarda bir köyde bulunduğunu ve bâ-husus kendisiyle konuştuğça bunun nasıl tab-ı selim ve kalb-i müstekime malik bir çocuk idüğünü anlayarak hayran olup kaldı

Vakıa Ali'nin evzâ' ve etvarı görenlerin nazar-ı hayranlarını celp edecek bir hâlde idi çünkü kendisi on beş on altı yaşında gayet zeki ve fatin [akıllı] ve özü ve sözü doğru bir adam olup mamafih işbu meziyetten kendisi bihaber [32] olmakla halkın muamelat-ı umumiyesine tatbik ve tebaiyet ediyorum zanneylediği muamelat ve harekâtında büyük bir saffet ve sadakat ve selamet eserleri görülür idi hülasai kelam Ali'nin etvar ve güftarı

padişahı hayrette bırakarak Şah Abbas artık bununla laubaliyâne söze ve ahval-i ahali hakkında etrafını kuşatmış olan müdâhinlerden alamadığı malumatı bundan ahze başlayıp Ali ise saffeti hasebiyle ita-yı cevapta asla korkmayarak ve çekinmeyerek serbest serbest söz söylediğini ve padişah dahi o zamana kadar böyle halisâne söz işitmemiş olduğu cihetiyle bunu da yeni bir şey zannederek ondan dahi başka mütelezziz ve memnun olur ve Ali'ye kendisinin padişah olduğunu bildirmemek ve bu cihetle kendisini öğretmemek için mabeyinciye işaretler ederek öte taraftan dahi kendi kendisine “Çok şey tabiatın te'sîratı her yerde bir imiş yani ahaliyi başka ve edânîyi daha başka bir yolda terbiye etmiyor imiş bâ-husus hiçbir padişah evladı görmedim ki şu koyun güden çoban kadar kifayeti olsun keşki benim de bu kadar güzel dirayetli ve nazik bir çocuğum olaydı bunun şu görünen istidadı üzerine kendisini güzelce terbiye etmiş olsalar kim bilir ne olur idi yok yok bu çocuğu alıp saraya götürmeliyim” der idi

Nihayet şah keyfiyeti zihninde kararlaştırılarak merkumu saraya götürdü ve biçare Ali konuştuğu adam kim olduğunu ve nereye geldiğini o zaman anladı evvel emirde sarayın debdebe ve dârâtından tevahhuş eder gibi olduysa da yavaş yavaş sataşarak muahharan maiyetine hocalar ve muallimler tayiniyle ulum ve fûnun tahsilinden sonra bir raddeye geldi ki sürmeli libas ve murassa taçlar içinde bir kat daha şaşaa-pâş izdiyâd olan şems-i taban hüsnü diğerlerinin sitare-i cemalini setr ve ihfa ile zulmet içinde bırakır ve ba-husus mertebe-i kemale vasıl olan dirayet ve kifayeti her ne işe yapışmış olsa muvaffak olacağını meydan-ı bedahete kuraydı binâberin padişah sarayın tezyinat ve tanzifatıyla beraber mücevheratla dolu olan hazinenin muhafazasını Ali'ye havale ederek anahtarlarını teslim eyledi

İşte bu veçh ile şahın müddet-i hayatında Ali'nin kevkeb-i ikbali yükseldikçe yükselerek pek parlak bir hâle gelmiş ise de sinni hadd-i itidale ve akıl ve dirayeti derece-i kemale geldikçe Ali eski hâlini tahattur ederek öyle bir saadete şimdi malik [33] olmadığından dolayı bil-vecih müteessif olur ve “Ey saffet ve sefa günleri sizi nasıl selamet-i efkâr ve vefret-i mesar ile geçirtmişim ey ruz-i saadet ve ey eyyam-ı selamet sizden sonra müddet-i ömrümde bir daha emsalinize tesadüf etmedim acaba sizi bir daha görmek müyesser olacak mı beni bunca servet ve sâmâna garkla sizden ayırmış olan şey sizin yüzünüzden nail olmuş olduğum selamet ve âzâdegîden dahi mahrum etti neyleyim bu saadeti ki kendimin sahibi değilim neyleyim serveti ki nice bin elem ve ekdardan azade değilim” yollu hasbihâllerde dahi bulunur idi

Şu efkâr üzerine bir gün şahtan istizanla maskat-ı re'sini ziyarete giderek orada arkadaşlarıyla gamsız kasavetsiz gülüp oynadıkları ve âlemde insanın gülüp oynamaktan başka bir işi olmadığını zannettikleri mevâkii gördükçe müteessir ve mütehasir oldu ve akraba ve ahbasına akçeler verip gönüllerini aldıktan sonra selamet ve saadet hâllerini vikaye etmek isterler ise kendi çift ve çubuklarıyla geçinerek refah ve saadeti padişah saraylarında bulmak zu' m-ı batılıyla sarayların tadat ve tarife sığmaz birtakım belalarına düşer olmamalarını tavsiye ve ihtar eyledi lakin ne çare ki halk için korktuğu belalar biraz vakit sonra kâffeten kendi başına geldi

Şöyle ki Ali'nin sadakat ve iffetine karşı dolaplarını çeviremeyen birtakım hilebaz müdâhinler Abbas Şah'ın vefatından sonra yerine geçen Şah Safi'nin etrafını alarak Ali hakkında hatır ve hayallere gelmez iftiralarla “Bu Ali pederiniz merhumu iğfal eder nihayetsiz hazinelere malik olmuştur hatta kendisine teslim olunan mücevherattan nice şeylerin içine oynadığını biz biliriz” gibi Şah Safi'yi tahrike başladılar bir adamın aldanması için hem seriü'l-itimmat olmak hem de ihtiyatsız bulunmak gibi iki sebebin vücudu lazım gelmeyip eğerçi bunların yalnız birisi dahi kifayet eder ise de Şah Safi'de bunların ikisi dahi bulunduktan başka kendisi çocuk ve hükümdar alelittlak olduğundan zikrolunan hain muğfillerin iğfaline pek çabuk kapıldı ve Ali'nin tart ve tenkiline medar-ı hüküm ittihaz olunmak üzere mezkûr hainlerin tertibi veçh ile pederinin eski muharebelerde takmakta [34] olduğu murassa kılıcı Ali'den istedi ise de Ali bunu daha kendi hazinedarlığından mukaddem pederinin emriyle dağıtılarak taşlarının alınmış olduğunu şهادet-i kaviyye ile suret-i sübuta vardiğinden şah bu keyfiyetin medar-ı tenkil olamayacağını anlayarak yine hainlerin tertibi mucibine on beş güne kadar hazinede mahfuz olan eşyanın mükemmel bir defterini bil-tanzim takdim etmesini ferman eyledi Ali istenilen defteri tanzim ve takdim ettikten sonra şah hazinenin mevcudunu bizzat muayene etmek üzere Ali mahut hainlerle beraber hazineye gelip defterde mukayyit olan eşyanın kâmilin mevcut ve güzel güzel yerleştirilmiş ve mahfuz zuhur etmesi Ali'ye meyil ve teveccühünü mucip oldu lakin bu esnada şahın gözüne hazinenin dibinde üç kilitli bir demir kapı ilişip oraya teveccüh eyledikte zikrolunan hainler eşya-yı mesrûkanın o kapı içinde saklı olduğu hakkında şahın kulağına bir fis geçmeleriyle şah hiddet ve tehevürle “Bu kapının içinde ne olduğunu görmeliyim aç bakalım oraya ne koydun” deyince Ali hemen şahın ayağına kapanıp “Aman şahım mürüvvet midir ki pederine bu kadar sene hizmet ettiğimden şimdi mükâfat yerine sermaye-i hayatımı

elimden alıyorsun varımı yoğumu al da tek oradaki şeyleri bana bırak” dediğinden artık haber verilen eşya-yı mesrûkanın orada mahfuz olduğuna şahın hiç şüphesi kalmayarak daha sert ve dik bir seda ile kapının açılmasını ferman eyledi

Ali artık aciz kalınca nihayet kapıyı kendi eliyle açarak bir de içinden Ali köyden geldiği zaman birlikte getirip ahval-i sabıkasını unutmamak için her gün ziyaret etmekte olduğu dağarcık kaval ve çoban elbisesi meydana çıktı bunun üzerine Ali şaha tevcih-i hitapla “Ey padişah-ı âzam ilk saadetimin bakiye-i asarı işte budur şimdiye kadar benim nail olduğum servet ü sâ mân şöyle dursun bunlar senin iktidar-ı şahanene bile mukabildir senin kahran varımı yoğumu elimden alacağın bir zamanda iade-i saadet-i sermediye medar olmak için sakladığım hazine budur neyim var ise al yalnız saadet-i sabıkamın numunesi olan yünceğizleri bana bırak benim helal melalim bunlar olup asla elimden gitmezler işte [35] varıyla kanaat ederek başına bela aramayan erbab-ı kiyast için en makbul varyet şunlardır bunlar öyle bir varyettir ki hürriyet ve selamet ve emniyet ve istirahat iradı getiriler

Bunlar o varyettir ki medar-ı maişetim onlara münhasır olduğu zaman kâffe-i alam ve teşvişat-ı künyeden yüreğim salim idi of of sade ve bahtiyar ömrün sevgili aletleri âlemde arzu ve emelim ancak sizinle yaşayıp yine sizinle ölmektir ah... Birtakım fani saadetlerini aldatarak teşvişat ve elemle ömrümü niçin berbat etsinler istemem şahım istemem fani servet ve saadetten neye malik isen senin olsun pederiniz gelip beni saadet-i hâlimden mahrum ettiği zaman birlikte getirmiş olduğum şu sevgili eşyam bana kifayet eder" dedi bu kelam üzerine padişah Ali'nin iffet ve saffetini anlayarak aleyhinde bulunan hainlerin cümlesini kovdu ve Ali'yi başmabeyinci naspederek kâffe-i mehâmmı yed-i kifayesine tefviz eyledi bununla beraber Ali mahut dağarcık ve kaval ile çoban esvabını her gün ziyaret ederek hin-i hâcette bunlar medar-ı taayyüşüm olur diye kemal-i dikkat ve muhabbetle hazinede saklar idi

Arslan Yavruları

Vaktiyle iki arslan yavrusu var idi ki ikisi dahi bir yaşta ve bir boyda ve bir kuvvette olup beraber bir ormanda yaşarlardı bir gün Hint padişahı bunlardan birini avlayarak diğeri ormanda yalnız kaldı ve padişah ötekini saraya götürüp yemeye bir ceylan tayin eylediğinden arslanın ceylanı yedikten sonra kendisine mahsus olan mahalde yatıp uyumaktan başka bir işi yoğ idi şu kadar ki bir hadim kendisinin altuni saçlarını taramağa

memur olduğundan günde iki defa saçlarını tarar ve arslan bu veçh ile insana alıştıktan sonra padişaha varıncaya kadar saray halkı kendisini okşarlar idi işbu arslan yavaş yavaş büyüyüp semirmiş ve kudret peyda eylemiş ve be-husus padişah bunun boynuna altın halka ve kulaklarına incili küpe takmış olduğundan bunun kibri artıp sarayda olan ve hüsün ve nezâket ve kadir ve kıymette kendisinden aşağı bulunan diğer arslanları tahkir ve tahfif etmeğe başladı [36] ve gitgide halkın bu itibarı kendisinin meziyet ve ulviyetinden neşet eylediği zannıyla tavrını büyüte büyüte nihayet “Eğer ben dağa gider isem sırtımı yere götürecek bulunmaz tam bir pehlivan olurum” hülyasına düşmesiyle zinciri çözüktüğü hâlde bir gün hemen saraydan kaçıp makdemini [adımlarını] ormana gitti bu esnada ise hayvanlar şehinşahi olan arslan vefat eylemiş olmasıyla müteayyinân-ı heyet bir araya gelerek merhumun yerine diğer birisini intihap etmekte olduklarından taç heveskârları meyanında iddia-yı kahramanı ve gururla müştehir bir arslan intihap ve tercih hususunda diğerlerine tefevvük etmek üzerinde idi meğer bu arslan bir yiğitin refiki olup bu saray-şahide can beslediği müddet o mezkûr ormanda idmanla vakit geçiştirmiş ve yiyeceği bir lokma şeyi çobanların sürülerini paralamak ve bu sırada belki hayatını kaybetmek gibi enva-ı mehâlik ve muhatarada [tehlikeli durumla] tesadüf etmeksizin yiyemediğinden kendisi zayıf ve fakat sınırlı ve kavi ve cengâver olmakla beraber kan çanağı gibi olan gözlerinden sanki ateşler püskürür ve hiffet ve nehâfeti cihetle en dik ve yüksek kayalara kemal-i suhuletle tırmaşabileceği nâsiye-i hâlden istidlal olunur idi bir yeni arslan ise sarayda terbiye olmuş ve o dahi kuvvet ve azametini mağrur bulunmuş olmasıyla tac-ı saltanata nailiyet-i (ulaşması) mutlaka diğeriyle intihana mütevakkıf olduğunu görerek refikine meydan okumuş ise de müteayyinân zümresinden dünya görmüş ve her umurda tecrübesi sebkât [geçme, önceden olma] etmiş ve bu cihetle rey-i cümle indinde makbul bulunmuş olan bir ihtiyar arslan araya girerek tac-ı saltanatı evvela sarayda terbiye olmuş olan arslanın başına koymağı rey eyledi heyet-i cemaatten bazıları “Bizim ihtiyar tenperver bir herifi öyle cengâver ve enva-ı mehâlik ve muhatarat arasında idare-i umur-ı cumhura vukuf ve malumat kesp etmiş olan bir zata tercih etmek istiyor” diyerek mırıldanmağa başlamışlar ise de merkum ihtiyarın reyi galebe ederek yine saraydan çıkma arslanı tahta geçirdiler mezkûr arslan bir vakit nasılsa hükûmet ettikten sonra zevk ve sefaya ve tekebbürden başka bir şey sevmemeye başlamış ise de halka olan zulüm ve hıyaneti meydana çıkaramayarak birtakım desise ve hilelerle idare-i umura çalışır idi lakin hile [37] çok vakit devam etmeyerek meydana çıkacağı cihetle aradan pek

çok vakit geçmeksizin merkumun pûyesi meydana vurmakla artık kendisini intihap eden ihtiyar arslan halka “Ben bunun ne mal olduğunu anlamış idim lakin diğeri gibi şeci ve gayur ve akil ve kâmil bir padişahın kadir ve kıymetini size anlatmak için acz ve cebânet ve zulüm ve hıyanetten merkumu size numune gösterdim imdi bunu azl ve hal' etmek ve bunların mukaddema istedikleri imtihanı şimdi icra eylemek lazım geldi” demesiyle halk ikisini dahi meydan-ı mübarezeeye çıkardılar lakin imtihan çok sürmeyip sarayda büyümüş olan arslan korkusundan titreyerek kaçmasıyla diğeri üzerine varmağa tenezzül bile etmeyip tahkir ile kifayet ve halk “Yok yok bu habisi boğmalı ve parça parça etmeli” diye ısrar etmişler ise de merkum “Hayır hayır düşman bu kadar alçak olduğu hâlde ondan korkarak öldürmeye kalkışmak daha ziyade alçaklıktır varsın yaşasın çünkü öldürmüş olsak merdane ölmüş olması lazım gelip hâlbuki buna da layık değildir ben onu itaatim altına alarak yine icra-yı hükûmete muktedirim” diye halka mümanaat eyledi vakıa merkum kemal-i akl ve dirayetle icra-yı hükûmete muvaffak olarak diğeri ise hasmına müdâhene ve ara sıra kendisine inayet ve ihsan eylediği bir kemik parçasına kanaatle meskenet ve hakaret içinde yaşamağa katlandı

İki Fare

Farenin birisi kediler pençesinden dolayı ömrü daima muhatarada bulunmasından artık usanarak bir gün komşusu bulunan fareye: “Hemşirem ben iyi bir şeyi düşünüyorum geçen gün kütüphanenin birisinde bir kitabı kovalar iken gözüme ilişti ki (Hindistan) isimli bir güzel memleket olup orada bizim hem cinsimiz bizim burada gördüğümüz muameleden güzel bir muamele ve emniyet görüyorlar imiş orada erbab-ı ukulun itikatlarına göre bir farenin ruhu vaktiyle Hint padişahlarından birisinin gayet meşhur bir veziri olup şimdi mezkûr farenin vefatından sonra ruhu be-tekrar bir güzel kadın kıyafetine girecekmiş zannıma kalırsa ervahın böyle bir kalıptan diğerkalıba hulûl etmesi itikadına (mezheb-i hululü) diyorlar hasıl-ı kelam itikad-ı mezkûr ashabı bilcümle zî-ruhu hoş tutuyorlar fareler için mahsus hastaneler ve imarethaneler olup tayin-i taayyünâtları yolunda imiş haydi, şu güzel memlekete gidelim ki nizam ve intizamı yolunda ve farelere ettikleri izzet ve ikram bir suret-i fevkalade de imiş” dedikte diğerk fare “güzel ama hemşirem acaba o hastane ve imaretlere kediler de giriyor mu eğer giriyorlar ise hiç şüphe etmem bunlar az bir vakit içinde pek çok hulul-i ervaha muvaffak olurlar çünkü bir tırnakta fare kalıbında bulunan bir ruhu padişahlar kalıbına nakil edebiliyorlar imdi artık var hayal et ki orada biz emniyet ve selamette bulunacağız” cevabını verdi bunun üzerine

birinci fare tekrar söze başlayıp “Yok yok bundan korkma sana dediğim gibi memleketin nizam ve intizamı kemalde imiş orada bizim gibi kedilerin dahi başkaca haneleri varmış” demesiyle diğeri dahi kanarak azimete karar verdiler ve Hindistan’a doğru bir büyük seyahat edecek olan bir geminin hâlâtlarından sıyrılarak bir gün evvel içine bindiler ertesi gün gemi hareket ederek bunlar ise kedilerin mezaliminden usanmış oldukları karadan uzaklandıklarından dolayı sevine sevine Hindistan’ın Surat şehrine vasil oldular eğerçi bunlar tüccar misillü ticaret garazıyla çıkmamış idiyse de Hindiler tarafından güzel muamelat görmek için azimet etmiş oldukları cihetle bu seyahat kendileri için güya mucib-i selamet ve saadet idi bunlar şehri-i mezkûrda farelere mahsus olan haneye girer girmez iskânları için birinci mevki talep ederek maksuda nail olmak için birisi vaktiyle Maladar sevâhilinde bir büyük Brehmen olduğunu ve diğeri ise yine o memlekette vaktiyle hüsne ve rânâ bir kız idüğünü dermeyan ettiler ve iddialarında ol kadar ısrar eylediler ki Hindi fareler artık bunların kahırlarını çekmeyerek bu iki farenin bizim memlekette yeniden nizam koymağa kalkışıyorlar diye kendileri kedi pençesinden kaçıp gelmişler iken orada yine kendi hem cinsleri tırnaklarında paralanıp gitmişlerdir (İnsan hüsn-i imtizaç ne olduğunu bilmez ise bir beladan kurtulmak için uzak yerlere kaçsa dahi beladan kurtulmak şöyle dursun daha büyük bir belayı kendi ayağıyla aramış olur)

Hint padişahlarından birisi bir nevi meraka uğrayarak bu kadar saraylar ve köşkler ve bağ [bağ] ve bağçelerin [bahçelerin] hiç birisinde durup oturamaz ve bu kadar çalgıcıların ve oyuncuların terennümât ve lu’biyyâtından [oyunlardan] hiç birisiyle eğlenemez olduğundan şu dertten kurtulmak için Hindistan’ın her tarafından hekimler hocalar getirtirerek bunlardan bazıları sayd ve şikâr ve bazıları mütâlaatla vaktini imrar ve birtakımı seyahat ve kimisi ziyaret etmesini tavsiye ederek padişah cümlesini yapmış ise de hiç birisinin tesirini görmemiştir nihayet günlerde bir gün sarayın kapısına bir fakir derviş gelip kapıcılara “Bütün Hindistan hekimleri padişaha bir çare bulamamışlar diye işittim kalktım geldim beni huzura çıkarınız çaresini ben bulurum” dedikte kapıcılar kahkaha ile gülerek “Var yıkıl murdar herif bu kadar hekimler buna çare bulamadılar şimdi sen mi kaldın” diye kovmak istemişler ise de padişah keyfiyeti yukarıdan işiterek dervişi talep etmekle zaruri huzur-ı hümayuna çıkardılar derviş huzur-ı hümayuna çıktıkta “Padişahım senin derdine bir ilaç vardır eğer böyle bilir isen bu dertten mutlak kurtulursun o çare şudur ki memleketinin her tarafına adamlar gönderip eğerçi asla dertsiz ve hâlinden memnun bir adam bulabilirler ise hemen gömleğini alıp getirsinler o gömleği

giydiğin gibi halas olursun dedi bunun üzerine padişah her tarafa adamlar çıkartıp ke bucağı kffete [bütüne] aradılar ise de hlinden memnun hiçbir adam bulamadılar çünkü servet ve saadet sahibi olan her kime sordular ise kimisi hlinden teşekkürle servet ve smnını sattıktan sonra “Elhamdülillah her şeyim mevcut ise de ne çare ki bir çocuğum vefat eylediğinden dünya başıma zindandır” ve bazısı “ok şükür sıhhatim yerinde ise de haremimle aramız iyi olmadığından başım kavgadan hali değildir” birtakımı dahi ben şu memleketin birinci zengini isem de [40] neyleyim ayağım topal olduğundan istediğim gibi gezip yürüyemem” diyerek cümlesi hlinden bir yolda şikyet ederler idi hlusa-i kelim şu hl ile giden memurların kffesi avdet ederek içlerinden yalnız birisi esna-yı rahta bir adama rast geldi ki civar-ı ormandan kesmiş olduğu odunları arkasına yüklenerek gelir ve trk çağırarak ilan-ı meserret eder idi merkum dur bakalım şunun hli nasıldır diye yanına vararak “Baba dur bakalım sana bir şey soracağım galiba senin hl ve vaktin yerinde huzur ve rahatın ziyade olmalı ki böyle trk çağırıp geziyorsun” dedikte oduncu gülerek “Heyhey ona şüphe mi var dünyada benden rahat kimse olur mu çok şükür vücudum sıhhatte her gün ormana gelir bir yük odun keserek ve kasabaya nakil ederek sattıktan sonra akçesiyle rahat rahat geçiniyorum” demesiyle memur merkum “Tamam işte benim aradığım adam sensin çıkar gömleğini ver seni ihya edeyim her ne ister isen vereyim” demesi üzerine merkum “Pek l gömleğim olsa bd-ı hava ile verirdim lakin olmayan şeyi nereden bulayım” dedi (Bakınız ki saadet ve selamet servetle değildir servet-i hakiki işte oduncunun şu hlidir) (Kıssadan Hisse Ahmet Mithat ve Osman Hamdi Beyler)

(İnsanın Cenab-ı Hakk’a Olan Vazifesi Beyanındadır)

İnsan ilahtan korkup zat-ı pakına ubudiyet etmek lazımdır yalnız ef’l ve akvlinden değil belki s-i niyatından dahi indaha mesul olduğunu bilmelidir çünkü Cenab-ı Hak ziyade merhametli olup erbab-ı fazilete mkfat ihsan eylediği misillü kelim-i adaleti cihetiyle ehl-i kabayihe dahi mücazat eder ve daima her yerde hazır ve nazır olmakla insanın kffe-i ef’al ve niyatını bilir ve akıl ve nutuk ihsanıyla insanı mahlukat-ı sireden mümtaz ve taayyüş ve refah hle nailiyeti zımnında her türlü vesaiti ita eylemiştir bununla beraber saadet hllerine medar olup seyir ve temaşası dahi kudret-i bi-intiha-yı ilahiyesini gösteren yer ve gök ve güneş ve ay ve yıldızları vesir mevcudatı halk ve tekvinbuyurmuş olmakla zat-ı pakına ibadet etmek lazımdır

[41] İnsan küll-i yevm bu vazife-i ibadeti ifaden sonra Cenab-ı Hakk'ın ni'am-ı kesiresine şükretmeli ve valideyn ve akraba ve padişahına ve umuma ebna-yı cinsine hayır dua eylemelidir İşbu ibadet ve duayı gerek mabette ve gerek insan kendi hanesinde ve gerek esna-yı rahta ve gerek sair mahallerden her nerede ifa eder ise etsin caizdir çünkü Hakk Teala hazretleri her yerde hazır olup ibadat ve ediyemizi istimâ ve kabul eyler ve kişi şerait ve akaid-i diniyesini hocasından talim edip tamamıyla icra etmek lazımdır işte bu veçh ile insan halikına olan vezâyifi ifa etmiş olur

(İnsanın Peder ve Valide ve İhvan ve Akrabasına Olan Vezâyifi Beyanındadır)

İnsan peder ve validesini sevmek ve onlara hürmet ve itaat etmek lazımdır çünkü bunlar kendisini Cenab-ı Hakk'ın emriyle vücuda getirip terbiye ederler ve bu yolda nice zahmetler çekip çok geceler uykusuz kalırlar ve ekseriya dahi evlatlarının selameti için mal ve canlarını muhataraya ilka ederler ve evladı bir muhatara hâlinde bulundukta biçare valideyn ne derece mükedder olup ne kadar gözyaşları dökerler işte bunun için evladın valideynine olan vezâyifi gayet mühim ve mukaddestir bir de valideynin ahval-i âleme daha ziyade vukufu olup talimat ve nesayihi dahi evlatlarının hüsn-i hâli için olacağından kemal-i edep ve tazim ile sözlerini dinlemeli ve bunlarla lakırdı ederken dahi ziyade rıfk ve mülayemetle söylemelidir yoksa onlara karşılık vermek yahut sözlerini beğenmezlik etmek hiçbir vakitte caiz değildir çünkü her kim anasını ve babasını tahkir ve tezyif ederse rıza-yı hakka mugayir hareket etmiş olur binaenaleyh onlardan her hâlde müteşekkik olmak ve ihtiyaçları görüldükte muavenet ve muzaheret etmek ve hülasa her veçh ile hatırlarını tatyib ve rızalarını tahsil etmek lazımdır zaman-ı kadimde Napoli'de vaki Vezüv nam yanar dağ coşarak etrafında bulunan bir şehri bastığı sırada şehri mezkûr ahalisi her şeyden evvel zikıymet eşyalarını kurtarmak kaydına düştüler fakat iki delikanlı emval ve eşyalarını terk ile ana ve babalarını omuzlarına alıp alevler arasından geçerek kaçırdılar Cenab-ı Hak bunlara hüsn-i mükâfat ihsan eyledi şöyle ki yalnız mallarını düşünen sair hemşehrileri esna-yı rahta eşyalarıyla beraber yanıp [42] bu iki delikanlı hem kendilerini ve hem de ana ve babalarını kurtardılar ve iltica ettikleri şehir ahalisi bunları hüsn-i kabul ile kendilerine ziyade hürmet ve ikram ettiler ana ve babasının inkisarına mazhar olan çocuklar hayır görmezler kezalik bir insan karındaşlarını sevmek ve bunlara elinden geldiği kadar yardım etmek lazımdır çünkü bunlar kendisiyle yekvücut addolunur akrabasına dahi alâ merâtibhim hürmet ve muavenet vezâyif-i insaniyedendir

(İnsanın Padişaha ve Devletine Olan Vezâyîfi Beyanındadır)

Bir insan doğduğu ve tebaasından bulunduğu memleketin padişahına ve bunun vükela ve memuruna tazim ve taata ve devletin kavânin ve nizâmatına riayet etmek lazımdır çünkü padişah kendi tebasının pederi makamındadır ve devletin tesviye-i umur ve mesâlihine ihtimam ve dikkat ve tebasının emniyet-i can ve mal ve namuslarını ve saadet-i hâllerini mucip olarak her türlü esbabın istihsaline himmet eder her ferdin şu kadar hakkı vardır ki memurin vesaire tarafından bir güne zulüm ve taaddî görür ise hakkın ihkâkı zımnında iktiza eden mahalle müracaat ve şikâyet edebilir

(İnsanın Vatanına Olan Vezâyîfi Beyanındadır)

Herkes vatanını kendi validesi addedip onu sevmek ve elinden geldiği merteye hüsn-i hâline say etmek vaciptir çünkü bir adamın vatanı saadet hâlde olur ise kendisi dahi saadet hâlde olur ve aksi takdirde kendisi dahi ona müşterek bulunur binâberin vatan hakkında her ne iyilik elinden gelir ise kemal-i rağbet ile yapmak ve kanunen mükellef olduğu vergiden maada icabı hâlinde iktidarına göre mala iane etmek ve vatanın hukukunu muhafaza için düşman karşısına çıkıp harp eylemek dahi lazımdır vatan mutlak insanın doğduğu mahal olmayıp tabi olduğu devletin memleketi dahi vatandır bir memlekette tabiiyet-i vahide tahtında yaşayan eşhas herhangi [herhangi] cins ve mezhepten olur ise olsunlar bilaistisna vatandaş addolunur ve bunlar vatanlarının selamet ve saadet-i hâli hakkında birlikte say ve gayret etmelidir

(İnsanın Muallim ve Üstadına Olan Vezâyîfi Beyanındadır)

[43] İnsanı vücuda getirip cismen terbiye eden ana ve babadan sonra hoca ve üstaza karşı olan vezâyîf gelir hocalar insanı mana terbiye eylediklerinden onlara tazim ve hürmet lazımdır şakirdin ilim ve hüner talimiyle zihnini açan ve vezâyîf ve hukukunu bildirten ve hülâsa iki dünyada mucib-i saadet ve selameti olan tariki irae eden hocası olduğundan ikinci peder makamındadır imdi hocanın talimatı ve tembihatı şakirtlerinin iyiliği için olacağından sözlerini dinlemelidir ve hocasına hakaret ve itaatsizlik eden şakirt cehalet ve hüsranda kalır ve hem de küfran-ı nimeti sebebiyle gazab-ı ilahiye mazhar olur

(İnsanın Hem Cinsine Olan Vezâyîfi Beyanındadır)

Umûmen nev'-i insan Hazret-i Âdem ve Hava aleyhisselam evladından olduklarından bu cihetle beyinlerinde derkâr olan uhuvvet hiçbir vakit hatırdan çıkarılmamalıdır bundan

kat'-ı nazar cümlemiz bir halikın mahlûkatı ve cenab-ı Mâlikü'l-mülk'ün kulu olduğumuz cihetle daima yekdiğerimizle hüsn-i imtizaç ve muaşeret oldu el-hâce teavün etmek lazımdır demek oldu ki ebna-yı cinsinin ne can ve arzına ve ne de malına dokunmağa hiçbir kimsenin hak ve salahiyeti yoktur zira bu fezahatı irtikâp eden kimse hakkında gazab-ı ilahi zuhura gelip dünyada her türlü seyyiatı çektikten başka ahirinde dahi mazhar-ı azap olur bir adam her ne kadar kütüb-i menzile ve ashab-ı şerâyi' ahkâmından gafil olsa yine hem cinsine kaderi hakkında mazur tutulamaz çünkü Cenab-ı Hak insanın levha-i zamirinde iradat-ı samedanesini ve vezâyif mertebesini hak ve tahrir eylemiştir yani insan ağraz-ı nefsanîyesine uyararak hemcinsinin malını gasp veyahut bir diğere suretle onu ızrar sadedinde bulunur ise derhâl zamirine müracaatla mülâhaza etmeli ve eğer ızrar etmek istediğim adamın yerinde olsaydım onun bana böyle gadr etmesine razı olur muydum diye nefesine sual eylemelidir ol hâlde zamir-i insanı hayır diye cevap verir demek olur ki insan kendi nefsi için razı olmadığı muameleyi başkasına reva görmemelidir kezalik bir mağdur veyahut aç veyahut tehlike hâlinde bulunan bir adamı görüp de muavenet etmek mümkün iken kayıt etmemek mugayir-i mürüvvettir zira bu hâle dahi zamir-i insanı ruhsat [44] vermez binaenaleyh o makulelere merhamet ve muavenet etmek lazımdır ve bu surette Cenab-ı Hak hüsn-i mükâfat ihsan eder Sair insanlar dahi kendilerin gibi ilahın mahlûku olmakla bunlara muhabbet et hiçbir fenalık etmekten başka elinden geldiği mertebe muavenet et eğer başkalarının sana iyilik etmesini ister isen sen dahi başkalarına iyilik et başkalarının sana riayet etmesini ister isen dahi başkalarına riayet et insan gerek hayır ve gerek şer her ne yaparsa karşılığını bulur imdi fenalık eder ise mukabilinde fenalık ve iyilik eder isen iyilik bulursun

(İnsanın Kendi Nefsine Olan Vezâyifi Beyanındadır)

Vacib-i Teali hazretleri insanı sair hayvanlardan mümtaz halk edip birçok i'tâyâ-yı celileye mazhar buyurduğu gibi bazı vezâyif-i mühimme ile dahi mükellef kılmış olduğunu bâlâda beyan etmiştik işbu vezâyiften birisi dahi insanın kendi nefesine karşı olan vazifesidir kâffe-i umurunda kendisine rehnümâ olmak üzere Cenab-ı Hakk'ın insana kuvve-i akıl ve idrak ihsan eylediği tefekkür olunmalıdır kuvve-i mezkûre insana yol göstermek ve kendisini muhâtırrattan muhafaza etmek için min taraf-ı Allah dâhil-i re'se vazolunmuş bir fanus hükmündedir fakat bir fanusun ziyası devam etmesi ve parlak yanması için aralıkta içine yağ koyup fitilinin ucunu dahi kat' etmek lazım geldiği misillü kuvve-i mezkûreyi dahi tahsil-i ilim ve hüner ve fikir ve nazar ile kuvvetlendirmek iktiza

eder bu ilim ve marifet kitaplardan ve alelhusus şakirdin şevk ve gayretiyle hoca vesâir âlim zatlardan teallüm ve telakki olunur ve böylece tahsil edilen malumat ile insan kesb-i kemal eder ve Cenab-ı Hak insanı ne maksada mebni natık halk eyledi ise o maksadın tamamı bu suretle husule gelir derece-i saniyede insanın kendi nefesine olan vazifesi malumat-ı muhtazaba tahsilinden sonra ırz ve namusu ile taayyüş etmek için bir sanat veyahut bir meslek intihap eylemektir çünkü Allah insanı boş gezmek için halk etmemiştir şu cihetlerle kuvve-i natıkadan mahrum olduktan başka nev'-i beşerden sudur eden ef'al ihtiyariyeye cüsseleri nâ- mütenasip surette halk olunmuş [45] olan hayvanat ile insanlar beyinde külli fark vardır hayvanların vazifesi ancak insanın işine yaramaktır insan hayvanlar ile ağır şeyler nakil eder ve üzerlerine biner veyahut değirmen ve dolap çevirtir Allah insanı işlemek ve etmeğini [ekmeğini] arak-ı cebiniyle kazanmak üzere halk etmiş olduğundan işlemeyen ve müddet-i ömrünü tembellik ile imrâr eden kimisine maksad-ı ilahiye mugayir hareket etmiş olur bu suretçe bir çocuk evvel emirde ilim ve hüner ve ikinci mertebede arz ve namusuyla yaşamak için bir sanat veyahut bir fen tahsil eder ise hem saadet-i hâli esbabını istikmal etmiş olur ve hem de kimsenin minnetini çekmeyerek kendi başına yaşamağa muktedir olduğunu görerek mesrur ve şadman olur İnsan arzu ettiği bir şeye nail olduğu vakit sevinir ve rahatın lezzeti bir vakit zahmet çekip de yatıp uzanır ise bilir demek olur ki bu lezzeti daima tembellik ve haylazlık ile ömür geçirenler bilmezler kezalik bir sanat-ı meşrua ile meşgul olan adam beyne'n-nâs kesb-i emniyet ve itibar eder meşguliyet hıfz-ı sıhhate ve kuva-yı cismaniye ve ruhaniyenin tezayüdüne dahi sebep olur

(İnsanın Sair Hayvanlara Karşı Vazâyifi Beyanındadır)

Kuvve-i natıkası olmayan sair hayvanlar dahi Cenab-ı Hakk'ın mahlûkatı olup bunlar insanların gıdası olmak veyahut sair işlerine yaramak üzere taht-ı tasarruf ve tagallüplerindedirler mamafih bunlara ne veçh ile muamele olunmak iktiza edeceğini tayin buyurmuştur şöyle ki insana zararı dokunduğu veyahut gıda etmek için ihtiyacı olmadığı surette hayvanları telef etmek hiçbir veçh ile caiz değildir İnsana alışıp işlerine yarayan hayvanlara rıfk-ı mülayemetle muamele eylemelidir çünkü Cenab-ı Hak her ne kadar insanı bunların üzerine zabıt halk etmiş ise de nazır ve vasi dahi tayin etmiştir şöyle ki bunları besleyip hastalıkları hâlinde dahi bakmalı ve bir kusurları zuhur ettikte adem-i temyizlerine riayet gaddârâna darp etmemelidir ve üzerlerine kaldıramayacakları kadar ağır yük tahmil olunmamalıdır lakin kurt ve kaplan ve arslan ve yılan gibi bazı yırtıcı ve

muzır hayvanlar vardır ki insan gerek kendini ve gerek sair ebna-yı cinsini muhafaza için [46] bunları katl ve telef etmeye hakkı olur kezalik katl kastıyla müsellahan insanın üzerine hücum eden bir fena adamın şerrinden başka suretle kurtulmak mümkün olamadığı hâlde mücerret nefsinin halas etmek için muktedir ise öylece davranıp onu katletmeye salahiyeti vardır filvaki katl ve sarıkın kurt ve kaplandan ve hain ve hilekâr ve gammaz adamın dahi zehirli yılandan ve yalancı ve riyakâr ve dolandırıcı makulesi adamların dilinden ne farkları vardır bu makule ashab-ı cinayetden olan adamlara nispetle yırtıcı hayvanlar mağdurdurlar çünkü bunlar hak ve batılı temyiz edemeyip hasebü'l-tabia böyle harekâta tasaddî ederler bu surette öyle insanlar yırtıcı hayvanlardan beter demek olur Cenab-ı Hak bu muzır hayvanları acaba niçin halk etti elbette bunların da bir hikmeti vardır bazılarının kavline göre insanlar görüp onlar gibi muzır olmasınlar için yaratmıştır (Sıbyana Mahsus Ahlak Risalesi * İzmirli Düke *)

(Robinson'un Vahşileri Gördüğü)

Bir gün âdetim veçh ile tulu-ı fecirden evvel kalktım tarlaya doğru giderken bir de gördüm ki deniz kenarı tarafında gayet şiddetli bir ateş yanıyor tamam bu ateş vahşilerin ateşidir ol hâlde düçar olduğum havf ve telaşı tarif edemem ekinlerim ise bunlara yakın olan mahalle tesadüf ettiğine başkaca keder ettim böyle kuru kederin faydası yok bunlar eğer sahilden biraz içeri çıkarlar ise ekinleri görüp burada adam olduğunu tanıyarak aramağa kalkışırılar bu mütalaa ile hemen koşup haneme gelerek nerdübanı yukarıya çektim ki yanıma gelmek mümkün olmasın artık bildim ki iş fena hemen kavgaya hazırlanarak silahları doldurdum bir iki saat geçtikten sonra böyle mahpus oturmanın manası yok deyip kalktım aşağı indim yavaş yavaş yerde sürünür gibi karnımın üstünde yürüyerek yüksek tepeye çivip bir de baktım ki mezkûr ateşin etrafına çıplak çıplak dokuz kişi dizilmiş insan etlerini ateşte kebab ediyorlar ve bazı azayı köpekler gibi çık çık yiyorlar kenarda yanlarında iki adet sandal var gözleri sandalda ziftlendikleri gibi kapağı atmak [47] sadedinde oldukları hâllerinden anlaşılırdı vaktaki şu hâli görünce bana hayret geldi çünkü bunlar bana yakın idi hava ise bunların yoluna muhalif esmeye başladığından yıkılıp gidemezler de etrafı dolaşmağa çıkarlarsa ne edeyim aman Yarabbi sen şunları defeyle bunlar beni böyle bulamasınlar diye niyaz ettiğim hâlde aradan biraz vakit mürurunda hava değişerek bir de gördüm ki çarçabuk binip savuştular sahilden uzayınca silahlarımı yanıma alarak ve büyük kılıcı dahi omuzuma asarak ihtiyaten bir kere daha mezkûr tepeye çıkıp dikkatli baktım kimesne kalmış mı oturdukları mahalle indim bir de

baktım ki orada kan revan insan azası ve bağırsaklar ve kemikler vesair şeyler tamamıyla birbirine karışmış duruyor şu hâlde ellerim ayaklarım değil vücudumun her zerresine raşe gelerek ve çenelerim birbirine karışarak düçar olduğum korkuyu tarif edemem bunlar yine gelirler eğer bunlardan intikam almazsam yazık bana bundan sonra yaşamak lazım değildir lakin bu kadar vakittir buralarda geziyorum bunların şimdiye kadar görünmediğini buralara her zaman gelmeyip beyinlerinde bir kavga zuhuruyla aldıkları esirleri gizlice yemek için ehyânen geldiklerini teakkul eyledim [anladım] bununla beraber şu gördüğüm dehşetli hâlden ve ef'âl-i kabiheden husule gelen rikkat-i kalbimi ve yüreğimin çarpıntısını defedemedim işte bundan sonra şayet hınzırlar gelirler de teferrüs ederek azlık iseler çokluğa darı saçılmaz diye ebna-yı incas ecnasını toplayıp domuz sürüsü gibi müteaddit kayıklarla gelirlerse ol vakit bana ne bana ve ne de reyî ve zekâ fayda vermeyip bunların üşüntüsünden işim duman ve hâlim yaman olacağını tefekkürle hayli müddet ses sevmez diyerek tüfek tabanca atmak gibi gürültü ve patırtıya cesaret edemedim bu hâlle aradan bir sene geçti bunlardan tekrar bir ses zuhur etmemiş idi

Bu müddet içinde şayan-ı istimâ yine bir hadise-i garibe zuhur etti şöyle ki kışın hava ziyadesiyle sertleşerek ve dağ taş deniz kesilerek ra'd ve berk dahi birbiri ardınca enva dehşetle gürleyerek bir hâle gelmişti ki cezireyi deniz bastırmış zannolunurdu bu korku ile cenab-ı bariden imdat talebine başlayıp hüznün ve elem deryasına daldığım hâlde kulağıma bir tüfek sesi geldi ol emirde bu deniz [48] tarafında saika sesi olmak gerektir dedim tekrar edince dikkat ettim ki filvaki tüfek sesidir saika değildir ol vakit telaşla kalktım titreyerek dağın üstüne çıkıp gördüm ki deniz tarafında bir aydınlık var sesler tüfek sesi aydınlık arada zuhur ettikçe bizim geminin telef olduğu mahalde bir şey olduğu his olunurdu ne edeceğimi şaşırdım bu elbette bir gemi olmalı ki taşa oturmuş içindeki zavallılar istimdat için tüfek atıyor hâlbuki kim iştir kim gider işte şu hâli görünce giriftar olduğum elemi tarif edemem çünkü bu hâl benim dahi başıma gelmiş olduğundan bana olan tesir başkaca olmak lazım geldiğini tarif istemez düşündüm bir türlü bunlara yardım etmek benim için mümkün değil bari kuru odunları bir yere getireyim de sabaha kadar ateşleyim sahili görürler de belki necat bulurlar bu umut ile sabaha değin lâyenkatı dağın üstünde ateş yaktım sabah olunca rüzgâra biraz sükûnet geldi denizin içinde uzaktan bir karaltı görünüyor hava puslu olduğundan bir türlü seçemedim hava açıldıkta yerinden kımıldamıyor bir şey duruyor ol vakit anlamdım ki taş üzerine gemi oturmuş kalmış

hemen kalkıp tüfeği ol tarafa doğru sıktım hava da bütün bütün yavaşlamıştı gereği gibi gördüm ki taş üzerine gemi oturmuş kalmış şimdi sandala inip üzerine gitmek lazım geldi dedim bir de düşündüm ki ben şimdi gider de hiçbir sağ insan ve kurtulmuş can göremez isem nasıl mahzun ve nusretle mükedder olacağım bunca senelerdir yüzlerine hasret kaldığım ebna-yı cinsimi ölmüş göreceğim Allah nolsa [ne olsa] birisi sağ olsa dünyalar benim olurdu bundan sonra bu arada ölsem gam yemem böyle hali adada benimle taayyüş ederler diyerek yüreğime sular serpilir ve azama ürperme gelirdi böyle mütehayyir ve mağmum iken deniz kenarında bir adam ölüsü var yanına gidip gördüm ki gemicilerden biridir kıyafetinden nereli olduğu malum olamadığından cebinde birkaç parça para çıktı bunlardan biraz memleketini hissedebildim artık durmanın vakti değil hemen gideyim belki bir diri adam bulur da kurtarırım diyerek derhâl sandal ile geminin üzerine güç hâlde [49] varabildim geminin İspanyol teknesi olduğunu anladım taşın üzerine fena çarpmış olduğundan kaburgaları ezilmiş şimdi bunun üstüne çıkmağı düşündüğüm hâlde geminin üstünde gördüm ki bir köpek var açlığından beni görünce yalvarır gibi haykırarak ve öteberi seğirterek kuyruğunu sallar idi ziyade açlığından hemen kendisini denize fırlatıp sandalın yanına geldi denizden aldım önüne bir parça ekmek koyunca etmeği [ekmeği] kurt gibi müthiş olarak kucakladı ve bir miktar da su verdim köpek dirildi sonra geminin üstüne çıkıp içine girdim iptida matbahına [mutfağına] baktım ki içinde iki nefer insan ölüsü var ikisi birbirine sarılarak ölmüşler kim bilir su içinde bu gemi ne kadar böyle kalmış ki bu adamcıklar ölmüşler dedim geminin ötesini birisini gezdim birtakım büyük şarap fiçileri gördümse de pek büyük şeyler olduğundan çıkaramadım bu sırada biraz da sandıklar buldum zannettim ki bunlar gemici şeyleridir içlerini açmaksızın ve mezkûr fiçilerden çakmaksızın sandıkların ikisini sandala indirdim sandalda baktım ki içleri keselerle akçe doludur kamarada birtakım tüfekler var idi bunları almadım fakat barut memlû torba ile çakmak taşları misillü bazı ufak tefek şeyleri aldım köpek ile beraber sandala yolu verip birçok zahmetlerle ahşamdan [akşamdan] sonra hele kıyıya gelebildim orada yorgunluktan hemen düşüp yattım sabahleyin getirdiğim eşyayı sonradan bulduğum yer altındaki mağazaya getirdim eski haneme getirmedim bunların içindeki eşyayı bir bir meydana döküp gördüm ki şekerleme ve şarap misillü bazı et'ime ve eşribe-i nefiseden başka her türlü esvap ve ayak kapları ve çoraplar mevcut bunlardan ziyadesiyle memnun oldum birtakım zuhur eden altın ve gümüş sikkelerin indimde asla kıymeti olmadığından iptida ki gemiden çıkardığım şeyler arasında bulunup da bir tarafa

attığım akçeler gibi bunları da öbürlerinin yanına malihülya bu ya kısmet olur da şuradan halas olursam sahiplerinin familyalarına teslim ederim der idim bu esvaplardan istediğim şeyleri giydim çünkü bunca vakitten beri böyle şeylere hasret kaldığımdan ve hususıyla ayağıma giyecek bir şey kalmadığından öyle temiz ve nefis çorapları [50] giydikçe ve âlâ keten mendillerle beş on senedir havlu ve mendil yüzü görmeyen yüzümü sildikçe (mesâib-i kavm ind-i kavm fevâid)¹⁹⁴ meali zihnime varit olurdu sonra kalkıp sandalı yine eski sakladığım yere bağladım köşkü olan haneme gelerek burada ne kadar müddet yaşasam lazım olacak şeylerim var düşünecek ne var diye kendimi oyalar isem de o yalar yutar yamyamlar hatırımdan çıkmak ihtimali olmadığından bu efkâr beni düçar-ı ızdırıp ettiğini müteakip bu endişeden vazgeç vahşilerin bir daha gelmek ihtimali yoktur gelseler bile senin yerine girilmek mümkün değildir diye kendime teselli verirdim

Aradan bir buçuk sene geçtikten sonra bir gün sabahleyin kalktım deniz tarafına giderek gördüm ki kenarda beş tane bağlı sandal var aklım oynadı acaba bu nedir diye dikkatle baktım ki birtakım yamyamlar deniz kenarında duruyorlar durmakta fayda yok çünkü bunları yalnızca benim itilaf etmeliğim mümkün değil bunlar yanıma gelirse beni telef ederler haydi haneme girip saklanayım eğer gelirlerse birer birer tu'me-i tîğ u teber ederim vakıa bu niyetle girip kapandımsa da böyle tül müddet kapanmağa mütehammil olamadığımdan layıkıyla silahlarımı hazırlayarak alıp dağın üzerine çıktım lakin durduğum yerde taşları siper almıştım taşların arkasından baktım ki otuz nefer kadar haşarat ateşin etrafında dişleriyle insan etlerini koparıp bir suretle hırsla yiyorlar ki köpekler böyle telaşla laşe yiyemezler bazısı kemik ve bazısı et parçalarını birbirinden kapıp güya düşmanlarına muzaffer olmuşlar gibi raks ederek ve gülüp oynayarak insan etlerini yediklerini görüşte olan dehşeti tarif edemem

Bu heriflere baktıkça ne hâl kesp ederdim ki malumdur bir de baktım ki sandaldan iki adam kaçırılmışlar kendilerini denize atmışlar yüzerek kurtulmağa çalışıyorlar birisini yakalayıp hemen kenarda yere yatırarak kılıç gibi ağaçtan bir şey ile biçareyi kestiler derhâl kurtlar gibi üzerine üşüşüp ve her biri bir parçasını koparıp ateşte pişmeye bırakmayarak sıçraya sıçraya yerler idi bunlar bu hâl ile uğraşır iken öbürü dahi kenarda bu hâli görerek [51] kendisi dahi muntazır ve arkadaşını böyle lime lime edip yediklerini görünce gözlerinden kanlı yaşlarını döker olduğu hâlde can korkusuyla öteye beriye bakıp

¹⁹⁴ [Bazı insanların felaketleri diğerlerinin yararındır.]

köpekler meşgul hemen oradan tabanı kaldırıp kuş gibi kayboldu meğer benim iptidaki hanemin önüne gelip kalmış şimdi bunun arkasına düşerler de habisler gelirlerse beni görürler buna çare ne diye tefekkürde iken bana büyük bir cesaret geldi gelirse hınzırların hepsini telef eder de ettiklerini yollarına getiririm sabitkadem olup dururum gelecekleri varsa görecekları vardır dedim aradan müddet geçtikte yamyamlardan üç tanesi kaçırdıkları adamın arkasından koştuklarını görünce bu biçareyi dahi keseceklerken ellerinden kaçtığını ve önlerinden uzadığını anladım az buçuk daha uzarsa kurtulacağını ümit eylemiştim bunların ikisi herifin arkasından denize doğru koşarak mahut benim geminin düştüğü mahalle geldiklerinde biçarenin kaçacak yeri kalmadığından vah yakayı ele verecek dedim hemen kendisini denize fırlatarak dalgaların içinde gizlenir gibi savaşıp merhumlar göremeyecekleri bir kenardan çıktı herifler de kenara gelerek arkası sıra baka kaldıkları umutlarını kestiklerinden arkadaşlarının yanlarına yıkılıp gittiler içlerinden birisi gayet cesur olmasıyla kemal-i hırsından firarinin arkasında kendisini denize attı yüzerek arkasına düştü hamdolsun yetişemedi artık o vakit yüreğim emin olup bu herif benim kaderimi bilir ve benim hizmetimde sabitkadem olur bu da Hakk'ın bana bir lütfudur ki şu adamın halâsına muvaffak olayım diyerek hemen nerdübanı koyup tüfeği alarak acele aşağı indim etraf ve eknafa dikkatle bakıp mutabassırâne hareketle tepenin arkasından yavaş yavaş deniz kenarına geldim baktım ki çıkıp yine herifi kovalıyor lakin araları hayli uzak olup durduğum yer ortalarına rast gelmiş olduğundan hemen vahşinin yolunu keserek dönüp bakması için arkasından pek çok haykırdım sesimi işitince derhâl ardına bakıp beni gördükte kovaladığı adamdan ziyade herife raşe ve havf gelerek şaşırıp kaldığını görünce ileridekinin uzaması için buna elemle [52] gel diye işaret ettimse de yine yolu aldığını görünce hemen bir kurşun ile geberttiğimi kurmuş isem de tüfeğin sesini arkadaşları işitir de gelirlerse iş fena olur mütalaasıyla tüfeği atmadım yine düşündüm ki ikiden hali değildir duymazlarsa pek güzel ya duyalarsa ne olduğunu ne bilirler diye tefekkürde iken gördüm ki kovalayan adam durdu bu nereden geldi nasıl şey diye taaccüple gözlerini benim tarafa dikti herifin yanına doğru yaklaştığımda terkeşinden ok çıkarıp düzeltmeye başladığını görünce anladım ki herif beni bitirecek kendimi muhafaza için zaruri tüfeği sıkıp birden herifi yere düşürdüm o anda fevt oldu bu hâli uzaktan görünce kaçan herif geriye gelerek baktı ki kendisini telef edecek kimesne yere düşüp kalmış bunu böyle görünce kendisini dahi keser biçerim havfiyle meyyit gayri müteharrik gibi dondu kaldı bu hâlde herifin üzerine doğru giderek yanıma gel diye

seslendimse de kendisini dahi öldürecek zannıyla hemen durmayıp yanımdan kaçtı sonra ileride tevakkufla gâh karib ve gâh baid olarak izhar eylediği telaşından anladım ki benden korkuyor artık ziyadesiyle mülayemet ve bast-ı emarat iltifatla tarafıma meylini hayli savaştığımdan sonra titreyerek gelip önüme kapandı toprakları öperek başını ayaklarıma sürmeye ve bir ayağını bırakıp diğerini öpmeye başladı bu hareketından anladım ki lisan-ı hâlle bana sadakat ve hizmette sebat edeceğine ve ilelebet bana köle olacağına yemin ve kasem ediyor okşayarak ve ziyadesiyle izhar-ı beşâset eyleyerek yerden kaldırdım bir daha ürkmemek ve benden asla şüphe etmemek üzere kendisine anlatabildiğim kadar emniyet verdim şuna taaccüp olunur ki düşmanın telef olduğuna bir türlü kalbi inanmadığı edvarından anlaşıldığından varsın görsün de inansın diye gitmesine işaret ettim herifin ölüsünün yanına tekrar varıp acaba bu uzakta dururken ok yay yok iken bir ses ile nasıl telef oldu diye tereddütte olduğunu gördüğümden ruhsat verdim gitti laşenin yanına varıp hayran hayran baka kaldıktan sonra altını üstüne üstünü altına çevirdi gördü ki içinden yaralanmış seyahati tekmil etmiş artık [53] evirip çevirmekten usanarak ve nasıl olmuş diye taaccüp ederek herifin ok yayını yanından alıp yanıma getirdi artık orada durmanın manası olmadığından ve mezkûr telef olan arkadaşlarını herifler aramak için gelip bizi bulmaları ihtimalden baid olmayacağından savuşup mahallime gitmeyi merkuma işaret ettiğimde o dahi bu efkârda olduğunu anladım ki o civarda öteye beriye gezinerek kumları elleriyle açıp içine saklanmak istiyor idi hemen oradan herifi arkama takarak mahut mağaramın olduğu mahalle geldim çünkü burası emin ve mahfuz mahal olduğundan ferih ve fahur oturmuş isem de herifin açlıktan susuzluktan hâli yaman olmasıyla önüne bir parça gül çöreğiyle kuru üzüm ve su koydum derhâl şapur şapur sildi süpürdü mağaranın içinde birkaç ağaç yapraklarından merkuma yatak gibi yapıp üzerinde uyuya kaldı dikkatle baktım ki sinni tahminen on altı yaşında insan güzeli uzun boylu güleç yüzlüdür vücudu beyaz saçları siyah omuzlarına dökülmüş alnı açık gözleri ahu gibi kudretten sürmeli top çehreli çekme burunlu hokka ağızlı çukur çeneli inci dişli elhasıl baştan ayağa insan güzeli bir çocuktur bir saat kadar yatar yatmaz keçileri sağmakla ben meşgul iken bir de baktım ki koşarak yanıma gelip evvelki gibi yüzünü sürmeye ve başını topraklara koymağa başladı güya kendine olan ikramıma teşekkür etmek istiyor tekrar kendisine rıfk ve mülayemetler izhar ile gönlünü tatyib ederek birer birer lakırdı etmeyi öğretmeye başladım en evvel ismini bildirdim merkuma muvasalatım Cuma gününe tesadüf ettiğinden ismine (Cuma) tesmiye eyledim kendi adımı dahi (Hoca)

koydum isimlerimizi öğrettikten sonra vardır yoktur gibi ufak tefek lakırdılar talim eyledim sütte ekmek karıştırıp yemeyi ve süt sağmağı vesâir şeyleri öğrettim böyle görmediği şeyleri yedikçe nasıl izhar-ı sürur edeceğini bilemezdi uzun gecelerde benimle yer içer rahat uyurdu sabah vakti merkumu uyandırıp beraber gezmeyi ve benim gibi esvap giymeyi öğrettirdim İşbu gösterdiğim şeyleri anladığına ve çıplaklıktan kurtulduğuna aşırı [54] sevinirdi düşmanını telef ettiğim mahalle doğru varıldıkta herifin mezarına koyduğum nişana işaret ederek mezardan çıkarıp eklemizi ima ettiğini görünce kaşlarımı çatarak bu misillü şeye ben hiç cüret eder miyim böyle şeyi insan eder mi bir daha sen de sakın bunu hatırına getirme sana tembih ederim yollu manaları işaretle haydi gidelim deyince önüme düşüp gitmeye başladı vahşilerin gerek gerçekten buralardan gittiklerine henüz vukufum olmadığından hakikat-ı hâli anlamak için merkumu beraber alıp tepeye çıktım toplandıkları mahut kanara ile etraf ve eknafa dikkatle baktım ne kendilerinden ve ne de kayıklarından bir eser yok telef ettiğim herifi düşünmüş olsalar idi hiç olmazsa arkalarından yetişmesi için bir kayık bırakırlar idi herifi kaydetmediklerini işte bundan anladım bununla beraber sahîhan yıkılıp gittiklerine gönlüm inanmadığından aslına ermek için Cuma ile beraber heriflerin tecemmu ettikleri mahalle gelindikte gördüğüm korkunç şeylerden vücuduma titremek ve çok korku geldi Cuma ise hiç bu şeylerden telaş etmezdi çünkü kendisi de onların cinslerindedir İnsan etleri meydanda dökülmüş kalmış ötede beride kanlar birikmiş akmış taaffündenbir dakika durulmaz derecede idi bu hâl-i hevlnâkı görünce donup kaldığım esnada baktım ki Cuma bu etlerden bir parçasını kapıp yemek üzereydi derhâl şiddetle merkumu menettiğimden elinden yere attı yanıma yaklaşarak yamyamların buraya getirdikleri kendisiyle beraber dört nefer esir idi işte üçünü burada telef ettiler dördüncüsü kendisi idi memleketlerinde vuku bulan kanlı bir muharebede iki taraftan çok nüfus telef olmuştu aldıkları esirleri taraf taraf yemeye gittikleri misillü bunlar dahi buraya gelmişti diye anlattı

Bir müddet bu keyfiyete dalıp kalmışım sonra kendime gelip bu dehşetli şeyleri def için hepsini bir yere Cuma'yla yakıp mahv etmeyi münasip gördüğümü merkuma anlattım topladı üzerlerine ateş yaktı bu esnada yine kendisini zapt edemeyerek aza-ı enfes-i insaniyeyi yemeye çabalardı bundan bu hâli görünce ziyadesiyle gazap ve şiddet muamelesi izharıyla benim böyle şeyden müctenib olduğumu ve bir daha bir parça [55] şeyi eline alırsa tüfek ile hemen kendisini yok edeceğimi anlattım orasını temizledikten sonra beraber köşke geldik gemiden çıkardığım gömleklerin iki tanesini verdim keçi

derilerinden merkuma bir anteri diktim ki naziri görülmüş şey değil zira kendiliğimden yaptığım şey olmasıyla vacibü'l-seyr idi elhasıl dediğim esvaplar mülûke hediye olmağa layık idi tavşan derisinden yaptığım kalpağı dahi merkuma bahşeyledim İşte bu kıyafetle merkumu gören neye benzetebilirdi bilmem merkum kendisini böyle giyinmiş kuşanmış gördükte üstüne başına aşağısına yukarısına bakarak şaşır kalırdı muktezi olan şeyleri talepten hali olmazdı lakin bu cümle ile beraber merkumu nerede iskân edeyim de gönlüm rahat olsun diye tefekkürden hali değil idim buna binaen bâlâda beyan eylediğim hanemin önünde yaptığım iki surun arasındaki meydana bunun için bir çadır kurdum haneme geçecek tarafa içeriden bir kapı açtım merkum cibilleti iktizasınca şayet gece gelip bana suikasta yol bulmak için kapıyı geceleri kapar da nerdübanı yukarı almadıkça yatmazdım bu usul üzere hareket ettiğimden gelecek olsa idi yanıma çıkamazdı bununla beraber yine içime inan gelmediğinden daima kuşkuda bulunarak geceleri büyük sopayı başımın altına gömdükçe uyumazdım lakin benim bu rütbe ihtiyatkârana hareketimle beraber merkum gibi sadık ve muhip hizmetkâr bulunmaz çünkü zavallı benim bu şüphelendiğime katen vâkıf olamayarak ve aralıkta izhar ettiğim hiddet ve gazaptan asla incinmeyip ve kin tutmayıp gösterdiğim işleri can u gönülden işler ve uğurumda feda-yı can edercesine çalışır çabalardı evladın ana babasına muhabbetinden ziyade bana izhar-ı muhabbet ederdi artık bu derece ihtiyatın ve muhafazanın manası olmadığını dahi düşünürdüm merkumu insan eti yemek merakından ve vahşilik huyundan vazgeçirmek için türlü türlü tedbir etmeye yani insan eti yerine hayvan eti yedirmek ve kötü huyunun zıddı olan şeyleri söyleyip öğretmek kastıyla üç günden sonra köşküme götürdüm günlerde bir gün bir dağ keçisi saydıyle haneme getirip pişirmek ve merkuma yedirmek için beraberce bir sabah kıra çıktım gölgelik yerde bir keçi ile iki tane geyik yatarlardı Cuma'ya kımıldanmamasını [56] işaretle yavaş yavaş üzerlerine yaklaşır tüfeği attım geyiklerin birisi vuruldu Şimdiye kadar mahut düşmanın nasıl telef olduğuna Cuma'nın hâlâ akli ermemiş olduğundan şu hâli görünce hemen deniz tarafına dönüp güya dizlerinin bağı çözülmüş gibi ayakta durmağa mecali kalmadı vurulan geyiğe hiç bakmadı üstünü başını çıkarıp neresinden vurulmuş diye kendisine bakmağa başladı bilahare merkumu dahi böyle telef edeceğim zu' muyla sıkı gelip ayaklarıma kapandı elleriyle acayip acayip işaret ederek asıl lisani olan lakırdılar ile ağlayıp sızlanmağa yüz tuttu söylediği sözler bildiğim şey değil ise de kendisini telef etmemek için niyazdan ibaret olduğu karineden anlaşıldı doğrusu merkumu çok sever ve hâline acır idim daima arkasını yüzünü okşayarak güler

yüz göstererek kendisine zararım olmayacağını temin ederdim vurulan geyiği gösterip arkasına alıp getirmesini işaret ettim bunu da evirdi çevirdi çok taaccüp etti bu hâl ile şaşkın şaşkın durmakta iken merkum görmeksizin tüfeği doldurup muradım merkuma tüfek atmağı öğretmek idi o vakit baktım ki ağaçların üstünde bir kuş var Cuma bana hayran hayran bakmakta iken mezkûr kuşu vurup aşağıya düştüğünü görünce tüfeği doldurduğumu görmediğinden evvelinden ziyade taaccüp eyledi bundan sonra tüfeği tutmağa ve yanına yakışlaşmağa [yaklaşmağa] cesaret edemez oldu

Tüfeğin içinde cevap verecek adam var zannıyla tüfeğe lakırdı söylerdi benim merakım ise bundan vahşilik hâlini gidermek idi Yohsa [yoksa] böyle maskaralıklardan korkmaz idim oldukça kalbine sükûnet gelmeye başladıkta vurduğum kuşu tutup getirmesini işaret ettim derhâl güç hâlde tutabildi kuşu tutmağa gidince belki yine bir kuş muş vururum diye tüfeği doldururken sezdi işbu saydılar beraber alıp haneye geldik avları kesip temizledim etlerini parça parça kesip pişirdim sofrayı hazırladım pişmiş etlerden bir parçasını merkum yiyince ziyade taaccüp etti tuz ektiğimi görüce o dahi ekti tuzu ayrıca yemeyi işaret edince bir miktar tuz verdim ağzına atar atmaz [57] yüzünü ekşitmeye ve çehresini döndürmeye ve tükürüp tiksinemeye başlayarak hemen ayağa kalkıp orada duran testideki su ile ağzını yıkadı kendi mizacımla merkumun huyunu fark ettirmek için tuzsuz eti ağzıma koyduktan sonra tükürüp kendisinin yaptığı gibi ağzımı temizleyerek tuzluluğu cihetiyle mu'dim kabul etmediğini ve buna benzer medeniyete dair şeyleri işrab ettim böyle çok vakit terbiyesi usulüne çalıştım o gün sade bir türlü yemekle geçinip ertesi gün muntazam bir yemek pişirmeyi niyet eyledim şöyle ki geyiklerin etlerini ufak ufak doğrayıp kebab yaptım bu işleri Cuma gördükçe kabâil-i vahşiyede bu misillü şeyleri görmediğinden çok taaccüp ederdi işte böyle pişmiş nefis kebab vesâir yemekleri yedikçe bunlardan pek haz edip dünyada sağ oldukça bundan böyle insan eti yemeyeceğini türlü türlü işaretler bana bildirirdi

O esnada hasat mevsimi gelerek merkumu alıp arpa tarlasını biçmeye gittim beraber biçtim başaklarını ayırttım ziyade açığöz olduğundan bir defa gösterişte her şeyi öğrenirdi arpadan hamur yapılarak etmek [ekmek] pişirmeyi öğrettim elhasıl merkumun önünde ne ki yaparsam derhâl aynı icra ederdi artık şimden sonra iki kişilik erzak tedarikine lüzum göründü evvelki tarladan başka biraz daha ekin ekecek mahal tedarikiyle arpa pirinç ekmeli dedim bu niyetle kalkıp bir güzel mümbit mahalli tesviye için Cuma'nın eline dahi çapayı verip tarla açmağa başladık merkumun çalıştığını birisi

görse idi çok beğenirdi bu işlerin pek de lüzumu olduğuna akli ermediğinden kendisini beyhude çalıştırıyorum ve hatırıma gelen lüzumlu lüzumsuz şeyleri teklif ediyorum itikadına bulunduğunu teferrüs ettiğimden şu adada yaşamak için bu işleri görmeye muhtaç olduğumuzu merkuma anlatır idim merkumu bulduğum cihetle bu sene sair yıllardan ziyade benim için bir hayırlı yıldır yakın vakitte benimle Cuma lakırdıya ve gönlümün açılması için teselliye ve her şeyin isimlerini bellemeye başlayınca bunca vakittir yalnız papağan ile söyleşmekten maada ağızımdan söz südur etmemişti şimdi Cuma ile [58] söyleşmeye başladım şu hâli adada bana arkadaş oluşu ne büyük nimettir der idim merkumun mukteza-yı zekâveti kül yevm asar-ı terbiyesi kesb-i terakki ettiğinden dolayı muhabbetim dahi kendisine artar idi merkuma fevka'l-gaye mülayemet izhar eylediğimden daha şimdiden kemaliyle hürmet ve tazim etmeye mübâderete başladı benimle beraber şu şimdiki vatan ittihaz ettiğimiz mahalle muhabbetini celp için lakırdı öğretmeyi ziyadesiyle emel etmiş idim ki sorduğum şeye cevap vererek bana meramını lisanıyla ifadeye muktedir olsun der idim

(Tercüme-i Hikâye-i Robinson-Ahmet Lütfi)

Yukarıda dahi söylediğim gibi mahall-i ikametim bunlarınkinden tahminen bir buçuk mil mesafede olup orada köşe-nişin-i inziva idim oğlum bu ifademe nazar-ı hayretle bakmayınız ve biliniz ki vahdet insanı nail-i saadet-i maddiye ve maneviye ettiği misillü cemiyet-i beşeriyenin düçar olduğu felaketten dahi beri kalır ama - vahdeti terk ile - bu cemiyete dâhil olanlar - fark-ı muhtelifeye taksim olduklarından - müsterîhü'l-bâl olarak imrar-ı eyyam etmediklerinden başka - güya hem nevilere değil imiş gibi - yekdiğerine düşman nazarıyla bakarak daima birbirini mahv ve perişan ve bu suretle vücutlarını ademe tebdil ile kendilerinden nam ü nişan bırakmağa sarf-ı nakdine-i himmetten geri durmadıklarından her gün bir nev âlât-ı harp ihtiraiyle meşgul bulunurlar

Ama bu cemiyetten hariç olarak köşe-i vahdeti iltizam edenler öyle efkâr-ı hunrîzâne ve akl-ı mecnuna neden beri ve fakat hürriyet-i şahsiyelerine tamamıyla malik olarak kemal-i emn u asayiş üzere bulunurlar Avrupa ve Afrika ve Amerika'nın ekseri mahallerine ettiğim seyahatlerde bu cemiyetin - yani ebna-yı cinsimin - hâllerini gördükçe onlar ile yoldaş ve harekât-ı nâbecâlarında arkadaş olmağa vicdanım bir veçh ile kail olmadığından bu cezirenin mahâll-i haliyesinde ikamet bence güzel bir köşe-i selamet olacağını bildiğimden buradaki azim ormanlar meyanında vaki bir çay kenarında kendi

hâlîme cesban bir süknâ tedarikiyle orada iskân eyledim zinhar bu ifadâtımdan ebna-yı nev'imi tahkir anlaşılmasın ancak muradım hemcinsimin salik olduğu [59] tarihi taibden ibarettir yohsa [yoksa] rehğüzarıma müsadif olan felaketzedelere her güne muaveneti diriğ etmekten başka vahdeti terk ile mevsil-i adem olan şemşir-i hun-âşama raht-ı zindegânîyi teslime ruy-i müsaade yani cemiyeti ihtiyara rıza-dada olmak teslim kerde-i aklen değıldi demekten dahi geri durmam lakin ekserisi efkârımı serian cerh ederek cemiyetin muhassenatını methe ve sitayışe bi'l-iptidarını - bu efkârda olduğum için - tayyib ve takbih ederler evladım ben zengin olmağı arzu etmekten başka fakir olduğuma dahi teessüf etmem! ve bu orman ortasında olan uzlet-hanem ziynetten berî ise de ben gibi târik-i dünya olanlar için pek güzel bir mahall-i istifadedir

oğlum dünyada insaniyet ve hamiyetli olmaktan başka bir saadet olamaz ve bu kadar kesb-i mahzûziyet ve şöhret misillü tasavvurat-ı izhanı beyhude yere işgal ettiği gibi bekası dahi mefkuttur dikkat ediniz ki biraz servete malik olunca kendimizi rızamız ile girdab-ı belaya ilka ediyoruz!!!

Daima cihanın fani olduğunu tefekkür ederek alayış-i dünyaya perestiş edenlerin edvar ve mişvarına dahi firifte olmamak hepsinden âlâdır çünkü dünyanın her tarafında hususuyla Avrupa'da herkes büyüklük servet familya ve çocuk peyda etmek niyetinde bulduklarından ömr-i giranbahalarını bu makule havai şeyler ile imrar eyledikleri gibi içlerinden biri fevt olsa kendi itinasızlığına verirler!!!

Çünkü cihan kimseye baki olmadığından ve zengin fakir güzel ve çirkin ve hep bu yolun yolcusu idüğünden ve dünyaya ölmek için gelinmiş olduğundan ve hayat bir seyahat-i mevkite nev'inden olup o da memat ile hitam bulduğundan bu defa müteveffıye kendi nevbetini geçirdi ve biz dahi sıramızı beklemekteyiz

Oğlum mevt insan için bir saadettir yani hayat tesmiye olunup nice bin meşakkatle mürur eden günün gecesidir ve işte bu gecenin uykusunda bulunanlar hayatta olanların düşar oldukları hastalık keder teessüf havf ve ızdırap misillü belayadan rehâ-yabdır hayatta bulunup da en bahtiyar görünen zevatın ahvaline imale-i nazar etmiş olsanız: onların iddia etmekte buldukları saadete [60] hizmetkârlarının hainliği sebebiyle sairlerinin ne kadar haris olduklarını ve malik oldukları servet ve sıhhat-i vücutlarını zayi etmedikçe hasıl olamadığını ve nadiren vuku bulan zevk ve sefaları dahi ne kadar suûbetle [zahmetle] vücüt bulabildiğini ve halkın menafii için ihtiyar ettikleri bunca fedakârlığın neticesinde

yani evâhir-i ömürlerinde etraflarında hain olup da sadakat ibraz eden ahibbâ ile düşman olup da sureta muhabbet gösteren akrabadan gayri kimseyi göremezsiniz (Pol ve Virjin Tercümesi [Paul Virginia Tercümesi] - Emin Sıddık)

(Ahval-i Düvel-i Avrupa ve Bazı Vakayi Mısriyye)

Bâlâda işar olunduğu üzere Bonaparta başkonsolosu oldukta sulha râgıb olmuşken İngiltereli harbin devamını iltizam edip Avusturya devleti dahi ona peyrev olmakla Bonaparta dahi kemal-i müsâraat üzere esbab-ı harbiyesinin tedarikine ikdam ederek bizzat bir ordu ile İtalya'ya giderek işi bin iki yüz on beş senesi evâilinde Marengo nam kariye civarında Avusturyalılar ile vaki olan muharebe-i cesimeyi kazanmıştır

Bu vaka-i Marengo muharebesi diye meşhur olup bunda Avusturyalıların sekiz bin askeriyle birçok general ve zabitanı telef ve mecruh ve dört bin kadarı esir ve Fransızların altı bin miktarı telef ve bin kadarı esir olmuş idi fakat mukaddema Mısır'da Said kumandanı bulunup bu kere işbu Marengo muzafferiyetinin kazanılmasına sebep olan General Dize'nin dahi vurulup vefat etmesi Bonaparta'nın azim keder ve teessüfünü mucip olmuştu

Bu galebenin neticesi olmak üzere bütün İtalya Bonaparta'nın kabza-ı hükm ve tasarrufuna geçip ve bütün cihana azim tesiri olup Fransızların tezayüt ve terakki-i nüfuzunu mucip olmuştur bunun üzerine Bonaparta askerini İtalya'nın mevâki-i münasibesine yerleştirdikten sonra Fransız cumhurunun yevm-i ihdası olan Temmuz Frenki'nin on dördüncü gününde icra olunacak şehirâyinde bulunmak üzere Paris'e gitmiş ve bu esnada Almanya'da bulunan Fransa ordusu kumandanı Mora dahi Avusturyalılara galebe etmiştir

[61] Bir iki ay zarfında bu kadar cesim işlerin görülmesi Bonaparta'nın fevkalade bir adam olduğuna delil olmasıyla Fransa'da efkâr-ı umumiye ona nail ve müteveccih olmuş ve Bonaparta dahi Marengo muzafferiyet-i cesimiyesinden sonra Avrupa kıtasında büyük işlere muktedir olacağını derk ve tefattun etmekle daire-i âmal ve efkârı pek ziyade vüsat bulmuştur

Ve cemiyet-i beşeriye için bir dinin lüzumu ve yeniden din ve ayin ihdası kabil olmadığını ve teşkiline teşebbüs eylediği hükûmet-i cedidenin bir esas kavmi üzerine binası din ve mezhebe mevkufl olduğunu derk ve tefattun ederek Fransa'da dinsizlik imhasıyla Katolik mezhebinin ihyası hususunu emel eder idi ve mukaddema Rimpapa Fransa'ya celp

olunmuş idüğünden orada mahpus olduğu hâlde müdürân-ı cumhur zamanında vefat etmekle Venedik beldesinde otuz beş kardinal tecemmu etmişler ise de yerine Yedinci Pevus namıyla Kardinal Kiyaramonti'yi [Chiaramonti'yi] intihap etmişler ise de Romalı da olmadığından müşarünileyh Ankona'da ikametle makarr-ı hükûmetin tahliyesine çalışmakta idi Marengo muharebesinden sonra Bonaparta onunla mahremâne haberleşip eğer papa icab-ı hâl ve zamana muvafık bir tavr-ı munsıfâne gösterir ise kilise ile Fransa cumhuriyetini barıştırıp papayı eski hâl ve mevkiine getirmeğe say ve ikdam edeceğini vaat eylemiş ve bundan sonra Bonaparta birçok meşâgil-i dâhiliye ve gavâil-i hariciye ile meşgul olduğu hâlde umur-ı diniyenin tanzimi meselesini dahi elden bırakmayıp papa ile muharebeden ve papanın Paris'teki murahhasıyla gizlice müzakereden hali olmamıştır

Hâlbuki Bonaparta'nın konsolosluğu müstakil hükümdarlık rengini aldığından gittikçe kuvvet bularak cumhuriyetin bütün bütün ilgası endişesiyle cumhuriyet taraftarını Bonaparta'yı idam etmek efkârına düşmüşler idi kraliyet taraftarını bidayet hâlde hoşnut görünüp hatta maktul Fransa kralı On Altıncı Lui'nin [Loui'nin] biraderi On Sekizinci Lui'yi ki Fransa'nın haricinde dolaşarak nihayet İngiltere'de istikrar etmiş idi Bonaparta'nın kral yahut imparator unvanıyla hükümdar-ı müstakil olma derecesine kadar tamah edeceğini tahattur edemeyerek Bonaparta'ya [62] tahrirat irsaliyle Egerboruyon silsilesinin Fransa kraliyetinde ipkasına muavenet eder ise kendisine büyük ve daimi mesnetler vereceğini vaat eylemiş ve buna cevaben Bonaparta tarafından bin sekiz yüz sene-i miladiyesi eylül Frengisinin yedisinde yazılan mektupta Borbon silsilesinin Fransa'ya avdeti beş yüz bin laşe üzerinden geçmeğe tevakkuf eder diye bu sevdadan vazgeçmesini kendisine nasihat siyakından beyan etmiş olduğundan kraliyet taraftarları meyus olarak onlar dahi Bonaparta'nın idamı çaresini taharriye başlamışlar idi binaen alâ zâlik sene-i merkuma kanun-i evvel Frengisinin on dördüncü günün ahşamı [akşamı] Bonaparta tiyatroya gider iken geçeceği zükâk üzerinde hafır edilmiş olan ve kurşun ve demir parçalarıyla memlû olunan lağıma ateş verildikte darbından birkaç hane harap olmuş ve zükâk maktul ve mecruhlar ile dolmuş iken Bonaparta'nın arabası daha evvelce süratle bu lağımın hizasından savuşmuş olduğu cihetle kurtulup tiyatroya gitmiş ve asla fütur göstermeyip bir müddet temaşa eyledikten sonra sarayına avdet etmiştir Bonaparta bu vakayı cumhuriyet taraftarlarının suikastına haml ile bunların muteberanından pek çok kimseleri bilâ mehaka hapis ve nefy etmiş idi bir ay sonra bunu ihdas edenler kraliyet taraftarlarını oldukları meydana çıkmıştır gerek cumhuriyet ve

gerek kraliyet taraftarlarından Bonaparta'nın bir hayli huseması [hasımları] olduğu anlaşılıp hâlbuki kâffe-i asâkir ve ekser ahali hükûmet-i hazıradan hoşnut oldukları cihetle bu vakadan sonra efkâr-ı umumiyenin Bonaparta'ya meyil ve teveccühü daha ziyade olmuş ve nüfuz ve istiklali bir mertebe daha kuvvet bulmuştur

İspanya kralı idare-i umurdan aciz ve dolap idareyi eline alan başvekil dahi liyakatsiz olduğu hâlde kraliçenin himaye-kerdesi olmak hasebiyle müteneffiz olduğundan Bonaparta İspanya devletini istediği gibi kullanılabilir bir hâle getirmiş idüğünden bu esnada İspanyalı ile mükâlemeye girişerek Fransa donanması ile İspanya donanmasını birleştirip de Malta'ya ve Mısır'a imdat eylemek esbabına teşebbüs etmiş idi ve Akdeniz'in başlıca limanlarından gemiler isticar ederek enva-ı mühimmat [63] ve zehâir tahmiliyle İskenderiye'ye gönderip bunların birazı İngilizler yedine geçmiş ise de ekseri İskenderiye'ye vasıl olmakla Mısır ülkesinde bulunan Fransa ordusuna hayliden hayli kuvvet vermiştir

Bonaparta Marengo sahrasında iken ol kanlı muharebenin asar ve haymesinden bahisle musâlihaya daveti mütezammin imparator Jozef'e [Josef'e] bir name yazmış idi bu name Viyana'ya vasıl olduktan imparator mukaddema Bonaparta tarafından teklif olunan musâlihayı reddetmesinde nasıl galat ve hata eylemiş olduğunu anlamış ise de Marengo muharebesinde askerinin mağlup ve münhezim olduğu havadisini aldığı gün İngiltere devletinden iki buçuk milyon lira iane kabul ederek mukabilinde daha yedi ay müddet Fransızlar ile akd-i musâliha etmemek üzere bir ahd name imzalamış bulundu ve bu cihetle İngiltere devletine merbut bulunduğu hâlde kalben Bonaparta ile akd-i musâliha arzusuna düşüğünden fasl-ı sayfı mükâleme ile geçirip de mevsim-i şitada İngiltereli dahi beraber olarak bir musâliha-name tanzim edebilmek emelinde bulunmakla akd olunan mütareke müddetinde tanzim-i mevâdd-ı musâliha zımında Paris'e memur-i mahsus göndermiş ve Fransa hariciye nazırı Daliran ile bi'l-müzakere bazı mevâdd-ı esasiyeyi havi bir mukavele-name dahi tanzim ve imza olunmuş ise de bu esasın kabulü İngiltere devletiyle mün'akid olan mukaveleye mugayir olduğundan Avusturya devletince kabulü mümkün olmadığı cihetle İngiltere devleti dahi var olduğu hâlde bir meclis-i mükâleme küşat olunması imparator tarafından teklif olunduktan Bonaparta buna dahi muvafakat eylemiş ise de limanlardan abluka kaldırılıp sefain-i harbiye serbestçe istenilen mahalle gidebilmek üzere bir mütareke-i bahriye akdini şart edip hâlbuki İngilizlerce Malta'nın zapt ve teshiri ve Fransızların Mısır'dan tard ve defi maddeleri en mühim mesâilden

olmasıyla İngiltere devletinin öyle bir mütareke-i bahriye akdine yanaşması kabil olmadığından tarafeyn yine tedarikât-ı harbiyeye başladı mamafih Avusturya devleti Fransalı ile bir müzakereye daha girişmek istediğinden müddet-i mütareke biraz temdit olunarak yine tarafeynden murahhaslar tayinine karar verilmiştir

Fransızların İtalya'da ve Almanya'da bervech-i meşrûh mucib-i istiğrap olan muzafferiyetleri bütün Avrupa'ya tesir edip ale'l-husus öteden beri bitarafılık usulüne riayet [64] eden Prusya devleti revîş-i vukuata nazaran Bonaparta'ya irae-i ruy-i teveccüh ederek Rin Nehri'nin sol kıyılarına Fransa'nın munsarif olmasına mümanaat etmeyeceğini ve gurur ve kibir ile melûf olan Avusturya devletinin şikesti-i nüfuzundan memnun olduğunu ketm etmez oldu

Rusya imparatoru Pavlu dahi bâlâda beyan olunduğu üzere askerinin İtalya'da inhizâmı üzerine Avusturya devletine gücenip bittabi Bonaparta canibine meyil ve teveccüh etmeye başlamış idi

Bonaparta bu dakikalara matla' olduğu gibi Pavlu'yu bütün bütün müttefiklerinden tefrik ile kendi tarafına celp etmek üzere İtalya seferinden kalma Fransa'da altı yedi bin kadar Rusya esiri bulunmakla bunlara Rusya elbisesi iksa ve silah ve sancak ita ve Rusyalıların şecaat ve mertliğini meth ü sena ederek cümlesinin bilâ bedel ret ve iadesini Pavlu'ya arz etti ve bunların şimdiye kadar esarete kalmaları Rusya'da Fransa isrası olmayıp düvel-i müttefikinin dahi Rusya esirlerini bi'l-mübadele istihlasa himmet etmediklerinden neşet eylemiş olduğu işarıyla bunları Pavlu'ya pek güzel sattı

Ve bir de Malta adası dört beş bin kadar Fransız askeriyle muhafaza olunmakta ise de İngilizler burasını sıkı muhasara tahtına alıp günden güne zahireleri azalmakta olduğundan yakın vakitte teslime mecbur olacakları emr-i meczûm olmasıyla Bonaparta bunu Pavlu'ya peşkeş çekerek İngiltere devletiyle arasını bozmağa ni'ame'l-vesile ittihaz etti şöyle ki bâlâda işar olunduğu üzere Kavalirler Pavlu'yu kendilerine (گران متر) intihap eylemiş olduklarından Bonaparta mademki siz Kavalirlerin reisi olduğunuz Malta Adası'nın hakk-ı tasarrufu dahi size aittir

Memur gönderiniz Malta'yı teslim etsin diye Pavlu'ya haber göndermiş idi

Pavlu sebük-ser bir zat olduğundan bunları tamamına dinleyip hemen Fransa'daki esirleri olarak Bonaparta'ya teşekkür etmek ve-lâ ecil el-neslem¹⁹⁵ Malta'ya gitmek üzere Paris'e bir ceneral göndermekle bu ceneral Paris'e giderek israyı alıp Bonaparta'ya arz-ı şükranıyet eylediği esnada yani işbu on beş senesi rebiyülahirinde İngilizler [65] Malta adasını zapt ve teshir etmişler idi bunun üzerine Pavlu İngiltere devletinden Malta'yı isteyip bu ise İngilterelice kabul olunur mevaddan olmadığı cihetle cevap ret verilmesi üzerine Pavlu gazaba gelip Rusya limanlarında olan üç yüz kadar İngiliz gemilerini tevkif ettirmiştir bunun üzerine Bonaparta Rusya ile Fransa'nın münfesih olan muahedelerini tecdit edebilmek esbabına teşebbüs eylemiştir

Ve bu veçh ile Bonaparta düvel-i şimaliyeyi celp ve telife çalıştığı esnada İngiltereli onlara mütehakkimâne muamele etmekte olduğundan onlar dahi İngiltere'den soğumaya başlamışlar idi zira ol asırda hukuk-ı milel kavaidi şimdiki kadar muayyen ve mahdut olmayıp bitaraf devletler yani Prusya ve İsveç ve Danimarka devletleri ticaret-i bahriyelerini muhafaza etmek üzere birtakım hukuk ittihaz edip şöyle ki iki devlet meyanesindeki adavet ve muharebe bitaraf devletlerin muamelat-ı tüccariyesine sekte iras edemeyeceğinden bitaraf devlet gemisi muharip olan devletlerin hakikaten ve fiilen muhasara olunmuş limanlarından maada kâffe-i limanlara girebilmek ve yalnız esliha ve mühimmat-ı harbiyenin ahz ve itası memnu olup emtia-ı saire serbest olmak ve beylik sefineleriyle muhafaza olunan gemiler bitaraf devletlerin memaliki hükmünde tutulup muharip devletlerin sefâin-i harbiyesi bunları muayene edememek hususlarına usul ittihaz etmişler idi bu hukuku Fransa ve Rusya devletleri kabul edip İngiltere devleti ise bunu bir veçh ile kabul etmeyerek bitaraf devletler gemilerini muayene ve düşman limanında bulduğu hâlde her ne türlü emtiayı hamil olur ise olsun zapt edeceğini ilan etmiş ve mucibince harekete kıyam ile muhalefet edenler hakkında muamelat-ı cebriye icrasına başlamış idi İngiltere devletinin bu misillü edvar-ı mütehakkimânesinden düvel-i şimaliye münfail olarak bitaraflık hukukunun muhafazası için beynlerinde akd-i rabıta-ı ittifak etmenin lüzumunu dermeyan edip Pavlu dahi İngilterelinin bu harekâtından Rusya ticaretine arız olacak ziyana mukabil Rusya memalikinde mevcut olan İngiltereli sermayelerinin tevkifini emrettikten başka sair düvel-i şimaliyenin İngilizli hakkında olan infialini ayn-ı fırsat ittihaz ederek [66] Katrine zamanında İngiltere'ye karşı yapılmış olan

¹⁹⁵ [Ve Müslüman uğuruna]

bitaraflık ittifak-ı bahriyesinin tecdit ve teşdidini anlara teklif ettikte İsveç ve Danimarka devletleri derhâl kabul ederek bitaraflık hukukunun muhafazası için ledü'l-iktiza silah ile birbirine muavenet etmek üzere Pavlu ile bir ahitname imza edip müteakiben Prusya devleti dahi bu ittifaka dâhil olmuş idi

(Rusya Donanmasının Karadeniz'e Avdeti)

Binaen alâ zâlik mukaddema Pavlu Fransa aleyhine devlet-i Aliyye ve İngiltere ve Avusturya ile akd-i ittifak ederek Karadeniz'deki donanması Dersaadet'e gelip ve Devlet-i Aliyye donanmasıyla birlikte Korfu'ya gidip Fransa aleyhinde imal olunmakta iken bu esnada donanmasının avdetini emretmekle mezkûr donanma cümâdelûlâ evâilinde Dersaadet'e gelerek Kumkapı pîşgâhında tevkif ile tezyinatını aldıktan sonra Karadeniz'e azimet ve avdet etmiştir

Berveçh-i meşruh düvel-i şimaliyenin bitaraflık ittifakını imza ve ilan etmeleri ale'l-umum düvel-i müteharibeye bir beyan-name-i umum neşrinden ibaret olarak hususiyet üzere bir devlet aleyhinde olmadığından İngiltere devleti buna karşı sükût etseydi kendi hakkında bitaraf devletler tarafından ilan-ı husumet lazım gelmezdi Lakin hakikat-i hâlde bu ittifaka hedef İngiltere devleti olduğu malum olup İngiliz milleti ise öteden beri derkâr olan vakar ve azimeti hasebiyle bu türlü muamelattan müsâmaha ve iğmâz-ı ayn edemeyerek hemen bu bitaraflık muahedesine cevap olmak üzere İngiliz limanlarında ne kadar Rusya ve İsveç ve Danimarka sefâin-i tüccariyesi var ise tevkif eylediğinden İngiltere devletiyle düvel-i şimaliye arasında husumet rûnümâ oldu ve Pavlu derhâl İngiltere aleyhine tedarikât-ı cesmiyeye teşebbüs eyledi ve İngiltere ile müttefik olan devletleri dahi tehdide başladı ve bir de Katrine'nin Hindistan hakkında olan tasavvuratını fiile getirip de İngilizleri Hint'ten tart eylemek üzere Acem içinden Hindistan'a sevk-i asker etmek kaydına düşüp bu hususun esbab-ı lazımesini istihsal ve istihzara ikdam ve buraları ise İngiltere devletine bâis-i endişe olmakla zirde beyan olunacağı veçh ile müstait-i fesat [67] olan Rusya vükelasını Petersburg'daki (Vepetrot) nam elçisi marifetiyle Pavlu aleyhine tahrike kıyam etmiştir bâlâda beyan olunduğu üzere imparator Jozef [Josef] tekrar Fransa ile mükâlemeye karar vermiş idüğünden hilâl-i cümâdelâhirde tarafeyn murahhasları içtima etmişler ise de Fransa murahhası iptida Avusturya murahhasından İngiltereli müdahale etmeyerek muahede imzasına mezun musun ve muahede yalnız Avusturya namına mı olacak yohsa [yoksa] bütün Almanya dâhil olacak

mi diye sual edecek Avusturya murahhası İngiltereli dâhil olmadıkça ahitname tanzimine salahiyeti olmadığını dermeyan ve ikinci sualin cevabında yeniden talimat celbine muhtaç olduğunu beyan etmesiyle mükâlemeye girişilemeyip müddet-i mütarekenin inkızâsında cenge ibtidar olunacağı Bonaparta tarafından ifade olunması üzerine imparator ser-rişte-i musâlihayı bütün bütün elden çıkarmamak üzere en son bir tedbire kıyam edip şöyle ki şubat Ferinkinin iptidasına yani evâsıt-ı ramazana kadar mahfi tutulmak üzere İngiltere'den ayrı olarak akd-i musâliha olunmak ve fakat meclis-i mükâlemede İngiliz murahhası bulunup da sureta mevâdd-ı musâliha müzakere olunduğu hâlde asıl ahitname gizli tanzim kılınmak suretini Bonaparta'ya teklif eylemiş ise de bunu dahi Bonaparta ret etmekle çaresiz tarafeynden harekât-ı harbiyeye teşebbüs olunmuş idi

Bonaparta'nın Avusturya'ya karşı mevâki-i müteaddidede üç yüz bin askeri olup Avusturya devletinin ise buna mukabil iki yüz yirmi dört bin kadar askeri var idi

(Bonaparta ile Avusturya Devletinin Musâlihası)

Muharebe iptida Almanya tarafında başlayıp hilâl-ı cümâdelâhirde vaki olan cenkte Avusturya askerinden sekiz bini telef ve on iki bini esir olarak Avusturya ordusu münhezim oldu ve Fransızlar yedine bir hayli mühimmat ile seksen yedi pare top geçti bundan sonra Avusturya ordusunun sair kolları dahi bozularak Avusturya'nın artık dayanmağa mecali kalmayacak İmparator Jozef çaresiz İngiliz ittifakını terk ile münferiden musâliha karar vermekle Levinol beldesinde tarafeyn [68] murahhasları mükâlemeye bi'l-ibtidar tanzim olunan musâliha-name işbu on beş senesi Ramazan-ı Şerifinde imza olunmuştur

İşbu Levinol ahitnamesinde İsviçre'den Felemenk'e kadar Rin Nehri'nin sol yakası ve Belçika kıtası ve İtalya'da vaki Milano eyaleti ve İtalya ile İsviçre arasındaki arazi Fransa'ya kalmak ve Venedik kalesi Avusturya'ya terk olunarak İtalya'da Oviş Nehri Avusturya'ya hudud-ı itibar edilmek ve Po ve Tonar Nehirleri kenarları Venedik denizine kadar Fransa himayesinde olan Cuzalina Cumhuriyeti'ne terk olunarak Avusturya Devleti Felemenk ve İsviçre ve Cuzalina ve Cenova cumhurlarıyla musâliha etmiş olmak ve Rin nehrinin solu tarafında memalikini kaybetmiş olan hükümdarana sağ tarafından ziyan bedeli yer verilmek hususları münderiçtir

Bu suretle Bonaparta'nın beraber gailisi kalmayıp nazar-ı dikkatini kâmilen İngiltere tarafına imale eyledi ve İngilterelinin düvel-i Avrupa içinde Napoli ve Portekiz

devletlerinden başka müttefik kalmadığından Bonaparta cenerali Mora fırkasını Napoli üzerine sevk ederek Napoli kralını Fransa politikasına muvafık bir ahitname imzasına mecbur etti ve İspanya ile olan ittifakına tevfikan bir muhtelit fırka-ı askeriye'nin Portekiz üzerine sevki mukarrer idi

Bunun üzerine İngiltere devleti kuvve-i bahriyesini mevâki-i muhtelifeye dağıtmağa mecbur olup Bonaparta dahi bunu fırsat ittihaz ile Fransa ve İtalya ve İspanyol'u Felemenk limanlarından sagir ve kebir beylik ve tüccar sefinelerine akçe ve mühimmat ve enva-i me'kûlât tahmil ile Mısır'a göndermeğe başladı vakıa bunların haylicesi İngilizler yedine geçtiyse de beher hafta İskenderiye'ye bir iki kıtası vasıl olarak oradaki Fransızlara mucib-i gayret ve teselliyet olurdu

Ve Mısır'daki Fransız askerinin miktarı yirmi altı bin raddesinde olup taburlarının noksanı Rum ve Kıpti taifeleriyle siyah kölelerden tedarik olunan neferat ile ikmal olunmakta olduğundan ve süvari alayları Avrupa talimine kölemen talimini dahi ilave ederek Arap atlarına rakip olup top takımları ise muntazam bulunduğu ve develi bölükler talime alıştıklarından Fransızlar bütün bütün [69] Mısır'ı benimsemiş idiler ve General Abdullah Menu sureta İslam'ı kabul ederek bu suretle ehl-i İslam'ı iğfale ibtidar edip hatta tezevvüç etmiş olduğu [nikâhlanmış olduğu] bir ehl-i İslam kızından işbu on beş senesi şabanında bir oğlu olmakla Seyit Süleyman diye tesmiye edilmiş ve Fransa rüesasının ihtarı üzerine kendisine meşâyih tarafından tebrik-nameler yazılmış idi ve serdar-ı ekrem bir müddetten beri ikmal-i esbab-ı seferiyeye ikdam etmekte iken aktar-ı Şamiye'de kaht u gala zuhuruyla ahali yiyecek bulamaz olduklarından etrafından celp olunan asâkirin idaresi pek müşkül olduğu hâlde bu hâl-i müzayakayı [sıkıntıyı] bir şiddetli tâun hastalığı takip ederek ahali ve askerinde pek çok kimseler vefat etti ve ol tarafta bulunan ümera-yı Mısri'ye ve kaşiflerinden en meşhuru cündilerin ekseri fevt oldu bu veçh ile ordu-yı Hümayuna azim perişanlık geldi ve bir aralık kaptan paşa ordu-yı hümayuna giderek ve serdar-ı ekrem ile mülakat ederek Mısır üzerine hareketi beyinlerinde ledü'l-müzakere hasbu'l-hâl tasavvur olunan harekât-ı beriye ve bahriyenin icrasında suûbet görülmekle birlikte Mısır üzerine harekât ve hücumu karar verememişler idi kaldı ki kaptan paşa öteden beri Fransalı tarafına meyyal olup hatta serdar-ı ekrem bu cihetle kendisini itham etmiş idi

(Ordu-yı Hümayunun Bazı Ahvali ve İngilizlerin Mısır Üzerine Tedarikâtı)

Binaenaleyh kaptan paşa serdar-ı ekremi sevmeyip serdar-ı ekrem dahi ona emniyeti yođ idi fakat kaptan paşa nezd-i şahanede mukbil ve makbul olup hakkında serdar-ı ekrem nūfuzu müessir ve müsmir olamazdı işte bu dahi müttehîdâne harekete mâni idi binaenaleyh kaptan paşa bir müddet Mısır açıklarında olta urup havalar sertleştiği gibi donanma-yı Hümayun ile Dersaadet'e avdet etmiş idi ve eyyam-ı şitada şiddetli fırtınalar zuhuruyla İngilizlerin ablukaya memur olan gemileri dağılmaya mecbur olduklarından Bonaparta bu aralıkta İskenderiye'ye bir miktar asker ve mühimmat isal etmek üzere yedi kıta kapak ve çend kıta firkateyn ve birikten mürekkep bir donanma ile Amiral Gantom'u memur etmiş ise de Gantom doğru İskenderiye'ye yol vermeğe cesaret edemeyip bir müddet Tolun limanında meks ve tevakkuftan sonra Sardinya [70] Adası sevâhiline doğru gitmiş idi

Bu esnada İngiltere devleti dahi İngiliz ve Alman ve İsviçre ve Maltız [Maldiz] neferatı olarak on sekiz bin asâkir-i beriye tertip ile İskenderiye'ye gitmek üzere yola çıkarmış olup ancak fırtınaya tesadüf ettiğinden Rodos ceziresinin karşısında vaki Makri limanına girip âram etmekte idiler ve badehu İskenderiye canibine revan oldular İngiltere devleti bundan başka Süveys'e gelmek üzere Hint'ten dahi altı bin asker tertip etmiş idi

Ve kaptan paşanın dahi donanma-yı hümayun ile ol canibe hareketi İngilizler tarafından istical olunmakla [acele yapmasıyla] kaptan paşa Levent çiftliğinde ve Üsküdar'da talim olunan nizam-ı cedit askerinden ve kılâ' tūs'-ı yamaklarından üç bin kadar muallim asker ve üç beş yüz kadar başıbozuk piyade ile bir orta topçu ve yarım orta arabacıyı donanma-yı hümayuna irkâp ile mah-ı şevvalde İskenderiye canibine hareket edip ve Tepedelenli Ali Paşa marifetiyle tahrir olunan iki bin Arnavut askeri dahi Arnavutluk sevâhilinde sefinelere rakip olup gitmiş ve bu esnada bervech-i meşruh ordu-yı hümayunun zahire vesairece müzayakası berkemal olup mevcudu dahi on bin askerden ibaret ise de Fransızların kuvvetini tefrik için berran dahi hareket-i ferâiz-i haliyeden olmasıyla serdar-ı ekrem mümkün olduğu kadar tedarik görüp hemen evâhir-i şevvalde ordu-yı hümayun ile Ariş tarafına hareket etmiş idi

On sekiz bin Avrupa askerinin asâkir-i İslamiye ile birlikte bulunması Mısır'ın emr-i istihlâsını teshil edeceği derkâr ise de kaptan paşanın İngilizlere emniyeti olmayıp şayet ki Mısır'ı zapt ettiklerinde Devlet-i Aliyye'ye vermemek ta'mına düşerler diye endişe-nâk idi Halbuki bâlâda işar olunduğu üzere serdar-ı ekrem dahi zatınca ondan emin değil

idi berveçh-i bâlâ düvel-i Avrupa'nın ekseri Bonaparta ile ittifak ederek İngiltere devleti yalnız kaldığı hâlde İngiltere'de bir azim kaht u gala zuhur etmekle İngiltere ahali si ziyade sıkılıp bu ahval-i mükedderenin zuhuru başvekil bulunan meşhur Pitik taannüdüne ve su'-i tedbirine haml olunmakla [71] bu esnada müşarünileyh istifa ederek yerine Mösyö (Adnikton) başvekil olmuş idi mamafih İngiltere devleti muharebeden geri durmayıp Amiral Parker ve Nelson kumandasıyla Bahr-ı Baltık'a kırk yedi pare sefinden mürekkep bir donanma göndermiş idi iptida Danimarka devletine düvel-i şimaliye ittifakından ayrılması teklif olundukta ret ile cevap verdiğiinden İngiliz donanması Harbasond boğazından duhul ve Danimarka'nın payitahtı olan Kopenhak'a vusul ile bir hayli harp ve hasaret vukuundan sonra Danimarka'yı İngiltere politikasına muvafık bir muahedename imzasına mecbur ettiği vakit Rusya imparatoru Pavlu'nun idamı haberi Kopenhag'a vasıl olmakla Danimarka'nın İngiltere'den ahz-ı intikam dâ'iyesi dahi bertaraf oldu

(Rusya İmparatorunun İdamı)

Çünkü Pavlu gayet tiz ve titiz ve her hususta ifrat üzere şiddet-engiz olup bu ahlak ise amme hakkında ve ale'l-husus istiklal üzere hükümet eden hükümdaran haklarında münteç-i nedamet ve vehâmet ola gelmiştir işte Pavlu dahi bu yolda idam olunmuştur şöyle ki kendisinin bu tavır ve mizacından naşi bütün Petersburg ahali si mütevahhiş ve endişe-nâk olup ve en ziyade mukarreb ve mahrem-i esrarı olanlar bile kendisinden emin olamayıp Sibir'e nefiy olunmak korkusu hatırlarında müstakar idi Pavlu iptidaları Fransa cumhuru hakkında fevkalade izhar-ı husumet etmişken sonra mucib-i taaccüp olacak surette tebdil-i efkâr ederek Bonaparta'ya meyil ve teveccüh hususunda dahi sarayının her odasına tasvirini talik etmek ve resmî ziyafetlerde aşkına şarap içmek gibi suretlerle ziyade ifrat eder oldu ve İngiltere'ye ilan-ı harp etmesi Rusya asil-zadegânının çiftlikâtı mahsulâtının sürümüne mâni ve azim zarar ve hasarlarını mucip olduğundan cümlesi dilgir oldukları hâlde Pavlu gittikçe edvar-ı gaddarâna ve hud-saraneyi tezyit ve Petersburg'daki İngiliz elçisi bu hâlâtı fırsat ittihaz edip müstaid-i fesat olan Rusya vükelasını tahrik ile Pavlu hakkında olan infiallerini teşdit etmenin Pavlu'yu hal' ile oğlu Aleksendra'yı iclas etmek üzere beyinlerinde karar verip akçe ve mevâid ile vükeladan vesaireden vâfir taraftarlar peyda ettikleri [72] esnada içlerinden Pavlu'nun mahrem-i esrarı ve Petersburg valisi ve polis nazırı olan Kont Pahlen dahi arz-ı sadakat yüzünde Pavlu'nun sadık ve hayır-hâhı olan başvekil dahi azlettirdikten sonra yirmi kadar

müttefikler birleşip Mart Frenginin yirmi üçüncü gecesini nısfü'l-leyde [yarım gecesinde] saraya vürüt ve şehirde harik var diye imparatorun dairesine duhul ile imparatorlukta kasr-ı yedi mütezammin mukaddemce kaleme almış oldukları istifanemenin imzasını Pavlu'ya teklif ettiklerinde ret ile cevab-ı katiyi verdiğinden onlar dahi üzerine üşendi ederek idam ile yerine oğlu Aleksandra'yı iclas etmişlerdir bu vakanın Avrupa politikasına azim tesiri olmuştur

Bu esnada Rusya'nın Dersaadet elçisi İsveç elçisini istihsab ile Süleymaniye Cami-i şerifini görmek üzere gidip tul ve arzını mesaha ettirdiği esnada âdet-i Frenkâne üzere keçeğe tükürmüş orada bulunan bazı talebe ise bunu bir nev ihanet-i mahsusaya haml ile gazap-nâk olarak hemen ilgaz-ı dürüş ve darb-ı silee vü müşt ile gerek elçiyi ve gerek maiyetinde bulunanları sürüp camiden çıkarmışlar bu esnada ise Pavlu mukaddemce müttefik olan İngiltereli aleyhine ilan-ı harp ederek bu bapta kendisiyle ittifak etmeyen devletleri tehdit ile bitaraf duranlara dahi ilan-ı harp etmek üzere bahane aramakta olduğundan ve Devlet-i Aliyye dahi bu evanda Fransa muharebesiyle meşgul olarak İngiltere devletinin ittifakını terk edemeyeceği gibi Rusya devletinin adavet ve husumetinden dahi mütehâşî bulunduğundan bu keyfiyet Babıali'ce ziyade telaşı mucip olduğuna mebni bu arbedeye sebep olan talebe derhâl tutulup kimi darp kimi nefiy ile Rusya sefaretine terziye-i lazime ita olunmuştur bu hengâmda ise bervech-i meşruh Pavlu'nun idamı vuku bularak politika-i düveliye hayliden hayli tagayyür ve tebeddül etmiş idi

Pavlu'nun bervech-i meşruh vefatı bitaraflık ittifakına zaaf ve hâlel ve Bonaparta'nın İngiltereli üzerine musallat etmiş olduğu devletlere fütur ve kesel getirip mamafih İngilizler dahi bunca vakitten beri mümted olan muharebe gavâilinden usanarak musâliha arzusunda bulduklarından Londra'da Fransa murahhası Mösyö Otu ile mükâleme-i [73] mevâdd-ı musâliha girişilmiş ise de İngiltereli bahren ve Fransalı berran galib-i mutlak olarak her biri galibâne akd-i musâliha emelinde buldukları cihetiyle tarafeynin arzularını birleştirmek pek müşkül ve ale'l-husus Fransızlar bir musâliha akit olunup da bu vesile ile Mısır ülkesi ellerinde kalmak ta'mında olup İngilterelinin buna muvafakati ise mümkün değil idi binaenaleyh mükâleme cereyan etmekle beraber muharebeye devam olunarak iki taraf dahi seyf ile hall-i müşkül etmek üzere reviş-i vukuata intizar üzere idiler

Mösyö Terik tahririne nazaran İngiliz donanmasında mevcut olan on sekiz bin askere Hint'ten gelecek altı bin asâkir-i Hindiye ile kaptan paşa maiyetindeki altı bin Arnavut askeri ve sadrazam maiyetindeki on bin asker ve yirmi bin başıbozuk asâkir-i Osmaniye ilave olunduğu hâlde mecmuu altmış bine baliğ olmak lazım gelir muallim Nikola der ki serdar-ı ekrem ordusuyla Hint'ten gelecek askerden başka olarak Mısır'a hücum eden Osmanlı ve İngiliz asâkirinin mecmuu otuz beş bin idi bâlâda dahi işar olunduğu üzere İngiliz donanmasındaki askerle Hint'ten gelecek askerin mecmuu yirmi dört bin olup donanma-yı Hümayunda mevcut olan üç bin muallim askerden başka birkaç yüz başıbozuk piyade ile iki bin kadar Arnavut askeri ve bir miktar topçu ve arabacı neferatı var idi ki bunların mecmuu nihayet altı bine baliğ olabilirdi ve serdar-ı ekrem maiyetindeki on bin nefer bunlara ilave olundukta cümlesi kırk bin nefere baliğ olmazdı bunlardan başka olarak mürettep olan başıbozuk asâkir-i Osmaniye'nin miktarı ise gereği gibi malum değildir her ne ise devletin müttefikinin tertibatı Mısır'daki Fransızların iki katı yahut daha ziyade olmak gerek idi fakat bunların çoğu muallim ve muntazam olmayıp muallim olanlar dahi milel-i muhtelifeden mürekkep ve mahlût idi Fransızlar ise ellerindeki kalelerin muhafazasına bir miktar müstahfaz bıraktıktan sonra on sekiz bin kadar güzide ve cengâver askerden mürekkep bir ordu sevk edebilirlerdi böyle pişkin ve yekvücut olan bir Fransız ordusu ise kendisinden adetçe birkaç kat ziyade olan askere mukabeleye müdafaa edebileceği emsal-i [74] sabıkasıyla müspet olduğundan ve Kölemenlerin birtakımı dahi Fransa cenerali adadına mülhak olan Murat Bey maiyetinde bulunduğu Fransızların iptidaları devletinin bu tertibatı o kadar telaş etmediklerinden başka bervech-i bâlâ Amiral Gantom ile gönderdikleri taze askerin İskenderiye'ye vusulünde galebe etmek ümid-i kavisinde idiler

Muallim Nikola tarihinde der ki on beş senesi seferinden şevvaline kadar sekiz ay zarfında Mısır'da bir hareket olmayıp bu müddet sükûn ve istirahat üzere mürur etti ve ramazanın sekizinci günü vasat-ı neharda şems ile kamer birlikte zuhur etti ve neyyireyn yani şems ve kamer zahir ve tâban oldukları hâlde kamerin kurbunda dahi ateş gibi parlar yıldızları var idi İşte ehl-i Cifir tarafından (iza zuhrü'l-nirân bi-mikat vahidü'l-lütüfullah bahile'l-künâna)¹⁹⁶ yani şems ile kamer bir vakitte zuhur ettikte Allahu Teala ehl-i Mısır'a lütuf eder diye söylenilmiş olan kelamın sırrı zahir oldu ve hilâl-ı şevvalde İngiliz donanması

¹⁹⁶ [Ateş bir anda ortaya çıksaydı, Allah Kenan halkına karşı lütüfkâr olur]

İskenderiye pişgâhında görünmekle muhafız bulunan Ceneral Ferbiyan telaşe düşerek serasker-i meneviyye ilam-ı hâl ile istimdat eyledi

(İngiliz Askerinin Ebuhr Sahiline Çıkıp Fransızlara Galebe Ettikleri)

İngiliz donanması İskenderiye pişgâhına geldikte istikametini kuvvet ve cesametine nazaran oraya yanaşamayıp ve havalar pek sert olduğundan çend ruz rüzgârın sükûnuna intizar ile denizde olta vurup şevvalin evâhîrine müsadif olan bin sekiz yüz bir sene-i miladiyesi Mart Frengisinin sekizinci günü Ebuhr limanına yanaşıp üç yüz yirmi kıta sandala beş bin asker vaz ve iki taraflı top sandallarıyla muhafaza olunarak karaya çıkarılmıştır

Ceneral Kriban bin beş yüz nefer ile müdafaaya kıyam ve İngilizler üzerine hücum ve iktiham etmiş ise de sandallar karaya dokunur dokunmaz İngilizler dışarı fırlayıp ve hemen kumsal üzerinde saf bağlayıp etrafa yayılmağa başlamışlar ve Fransızlar ne kadar şiddetli hücum etmişler ise İngilizler dahi o kadar sebat gösterdiklerinden Fransızlar bir hayli telefât verdikten sonra münhezimen ricate mecbur olmuşlar

[75] Rahmaniye'de bulunan Fransız cenerali Lanos İngilizlerin Ebuhr'a çıktıklarını işittiği gibi mevcut maiyeti olan üç bin askerle İskenderiye tarafına azimet ve Ceneral Frihan dahi karakollardaki askeri cem ve mevcudunu iki bine iblağ ile ikisinin mevcudu beş bine baliğ olduğu hâlde on sekiz bin nefere baliğ olan İngiliz ordusu üzerine hücumla cesaret ederek Madiye yolunda vaki tepeleri tutup İngilizlerin vüruduna muntazır olmuşlar idi İngiliz ordusunun sol kolu ise Madiye tarikiyle hareket edip Madiye gölünden top sandallarıyla muhafaza olunarak ilerlemekte olduğu hâlde orta kolu Fransız atlısından tahaffuz zımnında murabbau'l-şekl olarak hareket etmekte ve sağ kolu deniz tarafındaki cadde ile yürüyüp buna dahi birtakım top sandalları refakat eylemekte idi Ceneral Lanos İngiliz ordusunun en ileride bulunan sol kolunu göle dökmek tama'-ı hamıyla hücum ettiği sırada nagâh orta kol zuhur edecek Lanos manevrayı tebdil ve orta kol üzerine hücum ile cenge tuttuğu esnada İngiliz ordusunun sağ kolu yetişmekle Lanos geri çekilmeğe mecbur olduğu gibi evvela ona bakarak ovaya inip de sağ kol üzerine hareket etmiş olan Ceneral Frihan dahi ricat etmiştir bu muharebede tarafeynden vaki olan telefâtın mecmuu iki bin kadar idi serasker Meno yerine Ceneral Bilyar'ı kaim-i makam nasb ile Mısır'da bırakıp kendisi beş bin askerle hareket ve evâil-i zilkadede İskenderiye'ye muvasalat ile hakikat-i hâle matla oldukta bir divan-ı harp teşkil ederek

ledü'l-istişare verilen karar mucibine mart Frenginin yirmi birinde Fransız asâkiri on bin neferden ibaret olduğu hâlde İngilizler üzerine hücum etmişler ise de galebe edemeyip iki bin neferiyle Ceneral Lanos ve Ceneral Orovaz telef ve diğer üç ceneral dahi mecruh olarak mağlubâne ricata mecbur olmuşlardır bu muharebede İngilizlerin dahi ceneral ile iki bin kadar askerleri telef olmuştur

(İskenderiye'nin Keyfiyet-i Muhasarası)

Bunun üzerine Ceneral Meno İskenderiye'de tahassun edip fakat Reşit tarafından [76] emin olmak üzere Rahmaniye'de metrisler inşa ettirerek orada dahi bir fırka-i askeriye bırakmış idi İngilizler dahi İskenderiye istihkamâtı üzerine hücumla cesaret edemeyip hasr ve tazyik ile zapt ve istihlas suretini bit-tercih esbab-ı muhasarayı ikmal için (Madiye) gölünü yarı kurumuş olan Mariyotis gölüne akıtmak üzere bu iki göl arasında vaki olup Rahmaniye'den İskenderiye'ye giden cetvel-i Nil'in set ve bentlerini kestiler ve eğerçi Madiye gölünün Mariyotis gölüne nispetle dokuz kadem irtifai olduğundan Mariyotis gölünün dolması epeyce vakte muhtaç olarak bu veçh ile İngilizler bir ay kadar vakit zayi ettiler ise de nihayet bu iki göl birleştiği gibi İskenderiye'yi top sandallarıyla tazyike mübâderet ettiklerinden başka İskenderiye'nin yalnız Acemi tarafı açık kalıp muahharen top sandallarına asker vaz ve ol tarafa ihraç ile Murabıt kalesini ihata ve tazyik ederek ol ciheti dahi muhasara ile İskenderiye'nin her taraftan tarik-i muhaberesini kat' eylemişlerdir

(Acemi İskenderiye'nin altı mil bahrı taraf-ı garbisinde ve Murabıt kalesinin bulunduğu adanın tam karşısında vaki bir dildir

İngilizlerin ol veçh ile İskenderiye'yi muhasaraya mübâderet eyledikleri esnada kaptan paşa dahi kebir ve sagir yetmiş pare sefine ile Ebuhur sevâhiline gelerek karaya ihraç eylediği altı bin asâkir-i İslamiye üzerine kethüdası Hüsrev Ağa'yı başbuğ nasb edip bunlara bir miktar İngiliz askeri dahi terfik ile Reşit üzerine sevk olunmuşlar idi

İşbu Hüsrev Ağa Hüseyin Paşa ile birlikte enderun-i Hümayundan çıkıp cezireli ve cündilikte mahir bir merd-i dilir olarak Hüseyin Paşa onu kendisine kethüda etmiş idi zirde beyan olunacağı veçh ile müteakiben Mısır valisi olup ve badehu müddet-i medide vezaretle devr-i münasip edip pek çok muammer olarak Sultan Mahmut Han-ı Sâni asrında kaptan-ı derya ve serasker ve cülus-ı Abdülmecit Hanide sadrazam olmuştur

[77]

(Hüsrev Ağa'nın Reşid'i İstihlas Ettiği)

Hüsrev Ağa iptida Levent çiftliği takımından sol kolağası Abdullah Ağa'yı bir miktar nizam-ı cedit neferatı ve biraz İngiliz askeri ile berran Reşid üzerine sevk ve irsal ve Reşid boğazına dahi on kıta şalupa ithal ile Reşid'in teslimini Fransızlara teklif ettikte mütehevvirâne cevab-ı ret vermeleri üzerine berran ve nehran top ve humbara ile dört gün ale't-tevali tazyik olunarak Fransızların artık sebat ve mukavemete iktidarları kalmadığından teslim mecbur olmalarıyla evâil-i zilhiccede Reşid kalesi zapt olunarak müstahfiz bulunan asâkir-i Franseviye kâffeten İngiliz donanmasına naklolunmuşlardır bu veçh ile Reşid'in zaptından sonra berran ve nehran yukarı doğru hareket için yollar açılmış olduğundan kaptan paşa ve İngiliz cenerali hemen Rahmaniye üzerine hareket ile zilhiccenin yirmi beşinci günü Rahmaniye'ye bir saat mesafesi olan Fuh nam karyeye muvasalatlarında Fransızlar karşılayıp asâkir-i müttefike üzerine pek şiddetli bir hücum ederek birkaç saat mümted olan muharebe-i hunrîzânede asâkir-i İslamiye'den beş yüz kadar ve İngilizlerden dahi bir hayli telef ve mecruh olup ancak Fransızların pekçok telefâtı olarak bakiyyeü'l-süyufu münhezimen ricat ettikleri esnada zalâm şeb kendilerini setretmekle hemen Mısır'a doğru kaçıp kurtulmuştur

(Kaptan Paşanın İngilizlerle Beraber Rahmaniye'yi İstihlas Eylediği ve Serdar-ı Ekrem'in Belbis'e Vürudu)

Ferdası Rahmaniye kasabasında tahassun edip kalanlar istima etmekle onlara dahi aman verilerek Rahmaniye kasabası teshir ve derununda bulunan hayli top ve mühimmat ahz ve zapt olunduktan sonra Mısır'a doğru hareket olunmuştur

İşte bu esnada serdar-ı ekrem dahi ordu-yı hümayun ile Nil'in sağ tarafından Mısır'a doğru yürümekte olup şöyle ki mir-i mîrandan Tahir Paşa Çerhacı ve Vezir Mehmet Paşa serasker nasp olunarak Tahir Paşa ileride ve Mehmet Paşa onun arkasında ve serdar-ı ekrem en geride olmak üzere ale't-tertip hareket etmekte [78] idiler ve Ceneral Bilyar evvelce Salihîye ile Belbis'i tahliye etmiş olduğundan hılâl-i zilhiccede serdar-ı ekrem dahi Belbis'e gelmişti

Çünkü bâlâda beyan olduğu üzere serasker Abdullah Meno İskenderiye'ye hareket ettiğiinde Mısır'da toplu bulunmak üzere etrafta müteferrik olan Fransız askerinin toplanmasını emreylemiş olduğundan yerine kaim-i makam olan Ceneral Bilyar gerek Said içinde gerek Belbis tarafındaki askeri cem etmişti

Binaenaleyh serdar-ı ekrem bilâ mâni Belbis'e kadar gelmiş ve ordu-yı Hümayunun bu kadar Mısır'a takarrübünde dahi civarda bulunan Kari ahali ve aşâir-i Araban hep silahlanarak Fransızlar aleyhine kıyam etmiş idi ve Abdullah Meno'nun İskenderiye tarafına harekette Fransız zabitanı ve memurîni telaşa düşerek derun-i Mısır'da ve Cize'de olan konaklarından huruç ile kale ve istikamâte duhul edip onların böyle telaş göstermeleri ise enzar-ı ammede zaaf ve mağlubiyetlerine delalet etmekle ahali-i Mısır dahi serkeşliğe kıyam etmişler idi hâl bu minval üzere iken Mısır'da tâun zuhur ile yerliden ve Fransızlardan peyderpey telefât-ı kesire vukuu Fransızları bir mertebe daha şaşırmişti

Askerin müçtemi bulunması fenn-i harp kavaidi iktizasından olduğuna mebni Ceneral Meno İskenderiye'ye azimetinde müteferrik askerın bervech-i meşruh Mısır'da müctemi olmasını tembih etmiş ve Ceneral Bilyar dahi ona tevfik hareket ederek etraftaki askeri hep Mısır'a cem eylemiş idi ve bervech-i bâlâ Reşid ile Rahmaniye zapt olunduktan sonra Fransız asâkiri iki mahalde müctemi olup kaldı ancak bunun birtakımı serasker Meno maiyetiyle İskenderiye'de mahsur olup bir tarafla muhabere edemezdi ve diğer fırkası dahi Mısır'da müctemi oldukları hâlde vech-i meşruh üzere yeis ve fütura düçar olmuşlar idi

(Murat Bey'in Vefatı ve Fransızların Bazı Ahvali ve Harekâtı)

Binaenaleyh Ceneral Bilyar Murat Bey'i davet edip o dahi Mısır'a gelirken zilhiccenin dördüncü günü mat'ûnen Sanhac'ta vefat eyledi

Mir-i müşarünileyh Ebu'z-Zahab Mehmet Bey'in kölelerindendir Mehmet Bey onu bin yüz seksen [79] iki senesinde büyük Salih Bey'in vefatı günü iştirâ ederek çok geçmeksizin i'tak ile ümera silkine ithal ve akranı üzerine takdim etmiş idi onun üzerine Salih Bey'in zevcesi Sitt-i Fatima'yı tezevvüç ve onun cesim konağında ikamet ile sahib-i dârât ve haşmet olup badehu Ali Bey'in vefatında onun zevcesi hayır ile mezkûra ve meşhura olan Sitt-i Nefise'yi dahi tezevvüç eyledi Ebu'z-Zahab Mehmet Bey imaret-i Mısır'da kesb-i istiklal ettikte ümerasının ekberi İbrahim Bey ile sahib-i tercüme Murat Bey'in Mısır'da yerine kaim-i makam bırakıp Murat Bey'i beraber getirmiş idi Ebu'z-Zahab Akka'da vefat edip orada bulunan ümeranın ittifakıyla Murat Bey'in ümerası içtima ve müşavere ederek efendilerinin istihlaf eylemiş olduğu İbrahim Bey'i sahib-i tedbir ve temkin olduğu ecilden şeyhü'l-beledliğe intihap etmişler idi Ancak Murat Bey

daima kendisine şerik-i nüfuz olarak varidat-ı Mısıryye'nin yarısını ve belki daha ziyadesini kendi tarafına hasır ve tahsis etmişti ve müteaddit kasırlar ve bağçeler [bahçeler] tanzim eyleyerek eğlencesiyle meşgul olup Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'a vürudunda Said'e suud ile dört sene o tarafta ikamet ettikten sonra tekrar gelip Mısır'da eski hâlini kesp etti ve sonraları Cize'de tersane yapıp sefâin-i mirîye inşa ettirdi ve bu sefinelere Nusara-yı Rum'dan birçok kalyoncu tertip ile üzerlerine dahi Nikola namında bir Rum'u reis nasp ederek ona pek çok nüfuz ve haysiyet verdi ve sonraları gerek ehl-i İslam ve gerek Efreñ tüccarı hakkında pek ziyade zulüm ve taaddî eder olup Fransızların Mısır üzerine hareketlerine bir sebep dahi onun Fransa tüccarı hakkında vaki olan taaddiyatı idi Bonaparta Cize'yi zapt ettikte onun orada ithar etmiş olduğu mühimmat ve levazımat lâ-tehassı hep Fransızlar yedine geçti ve kalyoncuların çoğu Fransa hizmet-i askeriyesine girdi ve Bonaparta Mısır'ı zapt ettikte kendisi Said içine çekilip badehu serdar-ı ekrem ordu-yı Hümayun ile Mısır üzerine hareket ettikte o dahi ordu-yı hümayuna [80] gelerek serdar-ı ekrem ile mülakat ettiyse de vaki olan muharebede seyirci gibi durup ordu-yı hümayunun ricatında Fransızlara arz-ı tebe'iyet ile devlet ve millete ilan-ı ihanet etti bu kere bervech-i meşruh Ceneral Bilyar pek ziyade sıkılıp kendisini Mısır'da davet etmekle ber-minval-ı sabık esna-yı rahta vefat ile dâr-ı mücazata gitti eyyam-ı hayatında devlet ve millete vefatından âlâ hizmeti sebk etmemiştir Hin-i vefatında memalikini cemiyle cümlesinin üzerine kölesi Tamburcu Osman Bey'i reis nasp edip hazinesini dahi diğere memluku بیره سی Osman Bey'e teslim ve yekdiğeriyle müttehit olarak cümlesi büyük İbrahim Bey'in itaatinde bulunmalarını vasiyet etmiş idi Fransızlar dahi Osman Bey'in riyasetini tasdik ettiler ise de Osman Bey Said'de bulunduğu hâlde mani serdar-ı ekrem maiyetinde bulunan müşarünileyh İbrahim Bey'e merbut olarak Fransızların memulü veçh ile kendilerine hizmet etmeyip bilakis gayret-i İslamiye'sini izhar ile ordu-yı hümayuna muavenet kaydında bulunmuştur binaenaleyh sayd içinde bulunan kölemenler dahi ber takarrübüyle Reşit tarafına inip kaptan paşa ile mülakat ve Osmanlı askeriyle ittihat ve İngilizler ile ihtilat ederek cümleten Fransızlar aleyhinde harekete kıyam etmişlerdir

Veçh-i meşruh üzere Fransızlar her cihetle yeis ve fütura düçar olup fakat mukaddemce Amiral Gantom'un taze askerle Mısır'a gelmek üzere Tolun'dan çıkmış olduğunu istihbar eylediklerinden bir müddet bununla müteselli olmuşlardır Amiral Gantom ise fil-vaki evâsıt-ı zil kadede Tolun'dan hareket eylediyse de Sardinya Adası'nın Karbonara

[Carbonara] burnunda maiyetindeki kapaklardan ikisi birbirine çatıp sakatlandıklarından donanmasıyla Tolun'a avdet etmiş idi Mısır ve İskenderiye'deki Fransızlar bundan bihaber olarak gâh Amiral Gantom gelecek diye ümid-i imdat ile kendilerine tesliyet verirler ve gâh kat'-ı ümit ile yeise düşerler idi

Ve Amiral Gantom berveçih-i bâlâ sakatlanmış olan iki kapağı tamir ettikten sonra Bonaparta'nın zoruyla tekrar Tolun'dan hareket ile canib-i İskenderiye'ye azimet [81] eylediği esnada taifelerinde bir illet-i sâriye peyda olmakla donanmasını ikiye bölüp hastalarını üç kıta kapağa vaz' ile Tolun'a iade ettikten sonra baki sefinelerinde iki bin kadar asker mevcut olduğu hâlde İskenderiye canibine yol verip ancak İngilizlerden havfla doğru İskenderiye limanına varmağa cesaret edemediğinden Derne limanına vürüt ile askerini oraya çıkarıp da akçe ile Arapları itmâ' ederek İskenderiye'ye nakil ve isal eylemek emeliyle askeri filikalara vaz ile karaya çıkarmağa başlamış ise de filikalar karaya yanaşır yanaşmaz ahali Fransızlar üzerine şiddetli ateş etmeye başladıklarından eğer harben Derne'yi zapt edip de cebren askerini İskenderiye'ye nakledecek olsa oraya nihayet nisfını güç hâl ile isal edebileceğine ve açıkta İngiliz donanması dahi müşahede olduğuna mebni hemen filikalarını geri alıp ve demir halatlarını kesip yine Tolun'a avdet etmek üzere denize açılmıştı esna-yı rahta tesadüf ettiği İngiliz beylikleri tarafından ahz u zapt olunmuştur İşte bu cihetle Amiral Gantom ifa-yı memuriyete muvaffak olamamıştır lakin olsa dahi berveç-i meşruh Rahmaniye zaptıyla Fransa ordusu ikiye taksim edilmiş olduğundan Gantom'un İskenderiye'ye getireceği iki bin nefer ile bir iş görülemezdi

Fransızların bir tesellisi dahi bu idi ki Rusya imparatoru Pavlu Fransa cumhuruyla ittifak edip hatta Sultan Selim'e Fransa muharebesinden kefi yed eylemesini ve eylemez ise kendisi dahi İstanbul üzerine yürüyeceğini yazmış olduğundan Devlet-i Aliyye'nin Mısır seferinden feragat etmesi lazım geldiği Bonaparta tarafından yazılmış olduğu mukaddimen Ceneral Meno tarafından ilan olunmuş idüğüne mebni asâkir-i İslamiye Fransızlar üzerine artık tüfek atamaz diye Mısır tarafında bir zu'm-ı batıl peyda olmuş idi hâlbuki bu esnada Pavlu'nun vuku-ı vefatıyla Avrupa politikası tagayyür ve tebeddül etmiş idi

(Kaptan Paşa'nın Muzafferiyeti)

Bâlâda işar olunduğu üzere Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa bir fırka İngiliz askeriyle [82] beraber Rahmaniye'yi badü'l-teshir Mısır'a doğru hareket ve Mısır'a on sekiz saat mesafesi olan Penkli karyesine muvasalat ile garra-ı gara-yı mahrem olan pençşenbe [Perşembe] günü oradan dahi kıyam ile ileri hareket olunmuştu Mısır kaim-i makamı Ceneral Bilyar Rahmaniye'nin zapt olduğundan bihaber olarak imdat için Rahmaniye'ye göndermiş olduğu bir fırka-i askeriye yevm-i merkurda kaptan-ı derya ordusunun karakollarına tesadüf ile derhâl cenge mübaşeret olunup keyfiyet-i kaptan paşanın malumu olacak hemen toplu sandallar ile ince donanmayı ileriye sevk ettikten sonra bizzat mevki-i harbe hazır olarak asâkir-i İslamiye'yi cenge teşvik edip dairesi halkından otuz kadar şehit ve bir o kadarı dahi mecruh olmuş ise de Fransızlar bütün bütün münhezim olarak yetmiş kadarı telef ve iki yüz miktarı zabitleriyle beraber esir olup on yedi kıta cerime-i mahmul mühimmat ve edevatları dahi zapt olunmuştur ve bu esirler dahi İngilizliğe teslim kılınmıştır

Canib-i şarkiden serdar-ı ekrem ve canib-i garbiden bervech-i meşruh İngilizlerle kaptan paşa Mısır üzerine yürümekte olduklarından General Bilyar evvel-be-evvel mecmu-ı kuvvetiyle serdar-ı ekrem üzerine hareket ile ordu-yı Hümayunu basıp bozmak hülyasında bulunarak kaptan paşa tarafını işgal için dahi altı yüz neferi Fransız ve bakisi Kıptıyân-ı Mısır ve Nusara'yı Rum'dan mürekkep ve mecmuu dört bine balığ olmak üzere bir fırka tertip ile canib-i garbiye sevk ve irsal etmişti kaptan paşa nehran ve tavâif-i askeriye berra ileri hareket eylemiş oldukları hâlde kaptan paşa ordusuna altı saat ba'di olandır Şeyh karyesine mahrem dördüncü pazar gecesi mezkûr Fransız fırkasının gelmiş olduğu casuslar tarafından haber verilmekle ve ordu-yı İslam iki saat ileride bulunmakla fi'l-hâl keyfiyet-i orduya ihbar ve düşmanın etrafı ihata olunmak sureti tedbir ve ihtar buyurulmuş idi zikrolunan fırka-i Franseviye kaptan paşanın bulunduğu sahile doğru gelmekte olduğu ledü'l-muayene kaptan paşa derhâl sahile çıkıp cenge hazır ve şalupalardaki topçular dahi fitil der dest olarak emre muntazır oldukları esnada kethüdası [83] Hüsrev Ağa ve İngiliz generali maiyetlerindeki süvari yetişip düşmanı her taraftan ihata etmeleriyle düşman vâlih ve hayran [şaşa kalmış ve hayrete dalmış] olarak hemen tahlis-i can için teslim-i silah eylediklerinden dört bin neferden mürekkep olan fırka-i mezkûre tamamıyla esir edilip top ve cebhaneleriyle beraber iki bin kadar hecin ve develeri ahz ve iğtinam kılındı Fransızlar bir vakitten beri Kıptıyân-ı Mısır vesâir Nusara'dan asker yazıp onlarla taburlarının noksanını ikmal ederlerdi bu kere ziyade

sıkıldıkları cihetle bunlardan bir hayli asker tertip talim ve terbiyelerine epeyce emek sarf ederek muallim ve muntazam surette öyle bir fırka teşkil etmişler idi hâlbuki öyle askerliğe melûf olmayan tavâif-i muhtelifle ile taburların noksanı ikmal olundukta eğerçi kuvve-i asliyeye muayyen olacakları cihetle bir nev kaidedir ve az çoğa tabi olur kaidesince unsur-ı aslinin kuvvetine zaaf getiremez ama ekseriyet üzere onlardan mürekkep olan bir firkanın işe yaramayacağı derkâr idi öyle müddet-i medide mahkûmiyete alışmış olan halkın pişkin asker olması hayli vakte muhtaçtır (Bisyar sefer bayet tâ puhte şaved hamî)¹⁹⁷ binaenaleyh fırka-i mezbûre altı yüz Fransızların esaretine ve bunca asliha ve mühimmatın elden çıkmasına başka Fransalının bir işine yaramadı gelelim ordu-yı hümayunun ahvaline

Bâlâda işaret olunduğu üzere ordu-yı Hümayun ile serdar-ı ekrem Belbis'e gelerek mukaddemce Elceysi Mısır'a takarrüp eylemiş olduğundan Ceneral Bilyar mukaddema kule berk yaptığı gibi ordu-yı Hümayunu vurup dağıtmak üzere mahremin dördüncü pazar günü sekiz bin güzide Fransız askeriyle Mısır'dan çıkmış idi

Ordu-yı hümayun ise kule berk vakasından ders alarak mütenebbih olduğundan evvelki gibi gafletten değil idi ve serdar-ı ekrem maiyetinde mahir mühendisler ve biraz Avrupalı zabiler bulunup ordu-yı Hümayunun hareketi mümkün mertebe kavaid-i fen ve harbe tevfiik olunarak Fransızların desâyis-i harbiyesine aldanmamak üzere ihtiyat-kârane hareket ediyordu ve süvarisi Fransa süvarisine nispetle ziyade ve galip olduğundan ma'rekede topluca Fransızların ateşine hedef olmaktan [84] ise avcı tarzında yapılarak Fransızları şaşırarak surette manevralar tertip olunmuştur binaenaleyh Ceneral Bilyar bervech-i meşrûh Mısır'dan çıkıp da (Hânekâh) Hânge tarafına ve ondan Belbis üzerine hareket ettikte derhâl çerhacı Tahir Paşa ve arkasından çend kıta top ile serasker Mehmet Paşa hareket ile cenge kıyam ve asâkir-i İslamiye Fransızlar üzerine aslan gibi hücum ve iktiham ettikleri hengâmda serdar-ı ekrem Şeyhzade İbrahim Paşa'yı merkez-i ordu-yı Hümayunda bırakıp ve sabitkadem olmasını ekîden tavsiye ve tembih edip kendisi mevki-i harbe erişerek asâkir-i İslamiye'yi sabır ve sebata teşvik ve tergib ve süvariye yapıp her taraftan Fransızları ihata ile tehdit ve terhib eylediğinden Fransızlar şaşırıp tarafeynden telefât-ı kesire vukuundan sonra mağluba ricata mecbur olmalarıyla Ceneral Bilyar Mısır'a avdet ve tahassun etmek üzere hariç-i şehirde metris hafrine mübâderet etti

¹⁹⁷ [Birçok seyahatlerde bulunmalı ta ki iyice olgunlaşsın.]

serdar-ı ekrem dahi galibâne ileri hareket ederek Nil'in Dimyat ve Reşid'e münkasim olduğu Şalkan nam mahalle gelip muzafferiyet-i vakıayı Kaptan Paşa'ya Nüşirvan'ın dahi ileri hareketini tezkir eyledi

(Ordu-yı Hümayunun Muzafferiyeti)

Evâil-i seferde ordu-yı hümayun adilyeye gelip kaptan paşa ile İngilizler dahi canib-i garbiden Anbaba'ya vasil oldular ve Nil'in iki tarafında çadırlarını kurup sefâin-i sagire vasıtasıyla ihtilata başladılar

Fransızlar gâh şarkiye ve gâh garbiye seğirterek muharebe ve mukâteleden hali olmayıp bu veçh ile seferin sekizinci günü sabahtan akşama kadar canib-i garbide muharebe mümted oldu ve esna-yı muharebede on beş nefer Osmanlı Mısır'a duhul ve vürut ve hasbinye'de kahve peykelerine suud ile nan ve ka'k yiyip kahve çubuk içtikten sonra yine ordu-yı Hümayuna avdet etmişler idi

(Fransızların Mısır'da Mahsûriyeti)

Ve yine ol gün fırka-i garbiye yani Kaptan Paşa ile İngilizler Cize'ye geldiklerinden General Bilyar ol tarafa seğirtip çend ruz ol cihette muharebeye devam eyledi [85] Fırka-i garbiye ise Cize'de geldikten sonra kible canibine yayılıp ol taraftan dahi Mısır'ı muhasara eylediklerinden artık hariçten âmed şüd munkatı' olarak derun-ı şehirde me'kûlât ve meşrubat bulunmaz oldu

General Bilyar bu veçh ile iki ateş arasında kalıp ordusuyla esir düşeceğini tefattun ve her nasıl olur ise olsun bazı şerait ile Mısır'ı terk edip gitmek tarik-i eşlem olduğunu teyakkun etmekle teşkil eylediği divan-ı harpte ledü'l-müzakere bir mukavele ile Mısır'ı tahliye etmek üzere karar verilmiş olduğundan serdar-ı ekrem tarafından Osman Bey'i ve kaptan paşa tarafından İshak Bey ve İngilizli tarafından Amiral İsmet murahhas tayin olunup Fransız murahhaslarıyla ledü'l-içtima Fransızlar derece-i zaaf ve meyusiyetlerini setrederek kemal-i temkin ve vakar ile ağır teklifler dermeyan ettiklerinden cerh ve tadil ile uğraşıp nihayet Fransızlar kendilerine mahsus eşya ve asliha ve çerhe topları ve cebehaneleri ile Reşid'e ve oradan Fransa limanlarına salen isal edilmek ve Fransa'ya varıncaya dek masrafları devleteyn-i müttefikteyn tarafından verilmek şartıyla on iki gün zarfında Mısır'ı tahliye etmelerine karar verilerek Fransa cumhuriyetinin teşkili tarihinin dokuzuncu senesinin şehr-i Mesidurun'da vaki bin sekiz yüz bir sene-i miladiyesi Haziran Frengisinin yirmi yedinci gününe müsadif olan bin iki yüz on altı senesi seferinin on

altıncı gününde istîman senetleri imza ve serdar-ı ekrem ve kaptan paşa ve İngiliz baş Amiral Cem İstonsin ile Ceneral Bilyar taraflarından tasdik olunmuştur hâlbuki Fransızların derece-i yeis ve füturları bilinip de bir barça dayanılmış olaydı teslim-i silah etmeye mecbur olacakları derkâr idi lakin mukaddema serdar-ı ekrem ile kule berk beyninde mün'akid olan şerait ile Fransızların Mısır'ı tahliye etmelerine razı olduysa da ol vakit dahi Fransızlar çıkmak istemeyip Mısır'ı benimsediler Fakat Fransa'dan Mısır'a imdat edemedikleri cihetle Mısır'daki kuvve-i askeriyeleri çevirmeyip mertebe-i izmihlalle yaklaştı ve eğer [86] kule berk razı olduğu şeraiti İngiltere devleti kabul etmiş olaydı daha ol vakit Mısır gâilesi bitip bu kere Mısır üzerine sevk eylediği kuvve-i askeriyeyi başka cihette imal ile Avrupa'ca nüfuzu daha ziyade olur ve Ceneral Bilyar'ın askerine masarif-i nakliye itasına muhtaç olmaz idi Sonradan İngilizler ol şeraiti kabul ettiklerinde dahi Fransalı muvafakat etmiş olaydı Mısır'daki kuvve-i askeriyesini bu mertebe perişan ve hasar-dide olmaksızın şan ve namusu ile Fransa'ya çekip bir mühim işte kullanabilirdi elhasıl iki taraf dahi vaki olan inat ve temerrütlerinden zarar görmüş oldukları cihetle bu defa her nasıl olur ise olsun Mısır'ın tahliyesine muvafakat fikrine düşüp fakat Ceneral Bilyar hâl-i zaafını ketm ile asliha ve cebhanesini aldıktan başka masarif-i nakliyesini dahi devleteyn-i müttefikeyne tahmil eylemiştir

(Fransızların Mısır'ı Tahliye ve Teslim Ettikleri ve بومرک Mehmet Paşa'nın Mısır Valisi Olduğu)

Bir mucib-i mukavele Seferin yirmi sekizinci günü Fransızlar Mısır'ı tahliye ile Cize'ye çekilmeye başladıklarında ehl-i İslam tarif olunmaz mertebe memnun ve müstebşir ve Fransalı gayretini كودن نصارا gayet melul ve mütekeddir oldular Ferdası Cami-i Ezher açılıp tanzif kılındı ve badehu asâkir-i İslamiye fevç fevç Mısır'a gelip gitmeye başladı ve garra-ı rebiyülevvelde serdar-ı ekrem ve kaptan paşa ve Halep valisi İbrahim Paşa ve Diyarbakır valisi İbrahim Paşa ve ابومرک Mehmet Paşa ve Arnavut Tahir Paşa ve yeniçeri ağaları ve rical-i Devlet-i Aliyye ve ümera-yı Mısıryye'den Büyük İbrahim Bey ve müteveffa Murat Bey'in kölelerinden Tamburcu ve Berdis Osman Beyler ve الفى ve emsali ümera ile bir hayli kâşifler Mısır'a dâhil oldular

müşarünileyh ابومرک Mehmet Paşa fil-asl evlad-ı Arap'tan ve Gazze ahalisinden bayağı bir adam olduğu hâlde kadri yaver olarak rütbe-i vezarete nail olup serdar-ı ekremin mü'temen ve manzuru olduğundan bu kere uhdesine Mısır eyaleti dahi teveccüh

buyurulmuş idüğüne mebni bervech-i meşruh Mısır'a dâhil olduktan sonra [87] hemen idare-i umur-ı eyalete mübaşeret eylemiştir Mısır ahali serdar-ı ekrem alây-ı azim ile şehre duhulünden ve şî'âir-i İslamiye'nin îlâ ve ilanından ifrat üzere memnun olarak uruk-ı gayret ve hamiyetleri heyecana gelip Fransalı vaktinde dilgir oldukları Nusara'nın katl ü idamını istida siyakında arz-ı hâllere takdim eylediler serdar-ı ekrem ise tamamıyla adalet mesleğini ihtiyar ile bu türlü dâiyeleri yasağ [yasak] edip Yehut ve Nusara'ya alelumum aman verdikten başka Fransalı zamanında zuhura gelen vukuatın keenlemyekün hükmüne konulması emir ile bunlardan dolayı meydana konulan duanın istimâmını men' eyledi sadrazam sair hususlarda dahi şahrâh-ı adalete suluk ettiğinden ammeye emniyet ve ticarete vüsat gelerek az vakit zarfında aktar-ı Mısıryye'de azim feyz ve bereket ve lehçe-i eyyamda asar-ı sürur ve behçet rûnümâ oldu

Fransızlar dört gün Cize'de ikametden sonra Reşid sahiline gitmek üzere hareket ettiklerinde İngiliz Cize'yi teslim ile orasını kendilerine ordugâh ittihaz eylediler ve Fransız ordusunun önünde bir miktar İngiliz askeri gidip ve arkalarından dahi kaptan paşa kendi askeriyle hareket edip Fransızlar bu iki askerin ortasında olarak Reşid'e varmışlardır

Mukaddema kaptan paşa Mısır'a gelirken Dimyat Riyala Bey ile birkaç sefine gönderip ordu-yı Hümayundan dahi bir miktar asker gönderilmesini serdar-ı ekreme tahrir eylemiş idüğünden serdar-ı ekrem dahi iki bin kadar Arnavut göndermekle Dimyat kasabası ve seğir-i Dimyat'ta olan burçlar zapt olunmuş olduğu hâlde müstahfiz bulunan Fransız askeri İzye kalesine kapanıp kalmışlar idi bu kere serdar-ı ekrem onları ray u aman ile İzye'den çıkarmak üzere Mir-i Miran Ahmet Paşa'yı Dimyat'a göndermiş ve Ahmet Paşa memuriyeti mucibince kendilerine aman vermiş ise de Fransızlar emin olmayıp geceleyin kaleyi terk ile firar ederek Reşit varıp kendilerini İngiliz asâkirine teslim etmişlerdir

Yafa vakasından beri Arnavutlar Fransızlar hakkında izmâr-ı gayz ve kin edip [88] kendi hemşehrileri hakkında Bonaparta'nın ettiği gadri tezkâr ile ahz-ı sâr kaydında olmaları emr-i tabii olmasıyla beraber ray ve aman verilenler hakkında kahtelik etmeleri muhtemel değil idi lakin Fransızlar milleti İslamiye'de ray u amanın ne derece kuvvet ve tesiri olduğunu ve değil öyle serdar-ı ekrem tarafından memur bir paşanın ray u amanını nakz etmek bir Arnavut sergerdesinin verdiği yasayı bile bozmak muhtemel olmadığını

bilmediklerinden beyhude yere gece yollara düşerek kendilerine daha ziyade düşman olan İngiliz asâkirine teslim mecbur olmuşlardır

Ceneral Bilyar askeriyle beraber devleteyn-i müttetiketeyn tarafından tedarik olunan sefâine rakiben rebiyülevvel gayetinde Fransa'ya azimet eylemiştir Onun imza eylediği şurut ile Ceneral Meno'nun dahi İskenderiye'yi tahliyesi teklif olundukta Meno Fransa'dan imdat gelir ümidine iğtiraren cevab-ı ret itasıyla müdafaaya karar verdiğiinden Bilyar fırkası gittikten sonra kaptan paşa dahi ol tarafa giderek asâkir-i İslamiye ile İngilizler İskenderiye'yi tazyik için ol tarafta içtima ettikleri gibi Süveyş denizinden kasir tarikiyle Mısır'a gelen asâkir-i Hindi'ye dahi çend ruz Cize'de ikametden sonra İskenderiye tarafına sevk ve izam olunmuşlardır Cevdet Paşa - Muavin-i Reis-i Şûrâ-yı Devlet

(Acayib-i Seb'a-i Âlem)

Asar-ı atıkadan indü'l-mütেকaidimin âzam masnuat-ı beşeriye addolunur yedi şey vardır ki bunlara acayib-i seb'a-i âlem tabir olunur

Birincisi zaman-ı kadimde Bağdat havâlisinde Hille şehri civarında vaki Babil yahut Babiliyon şehrinin sur ve bahçesidir ki sur-ı mezkûr iki yüz elli kadem irtifaında ve elli kadem semeninde ve murabbaü'l-şekl olarak her dıl'ı dört saat imtidâdında idi ve cevânib-i erbaasında cümlesi tunçtan olmak üzere yüz kapısı olup işbu kapıların aralarında ve surun köşelerinde duvardan on kadem [89] iki yüz elli kule var idi sur-i mezkûr gayet iri tuğla ile bina olup Kerc ve Horasan yerine zift ile sıvanmış ve etrafında gayet cesim ve müttesi' su dolu bir hendek olup işbu hendeğin hin-i hafrında çıkan topraklardan sur-i mezkûr binasında istimal olunan tuğlalar imal kılınmıştı

zikrolunan bahçe gayet cesim kemerler üzerine inşa olup sathı surun irtifama müsavi ve zemini şehre nazır idi ve her türlü cesim ağaç kök salıp gereği gibi neşv ü nümâ bulacak derecede derununa toprak doldurmuş idi

Şehr-i mezkûru milad-ı İsa'dan iki bin altı yüz kırk sene mukaddem Nemrut bina edip badehu Bilyos nam melik tevessü ile Babilyon devletine payitaht ittihaz eyledi ondan sonra teşekkül eden Asiri devlet-i cesimesine dahi makarr-ı hükûmet olup az zaman zarfında vüsat ve memuriyetçe derece-i kemale vasıl olduğundan şeyhü'l-muerrahın unvanıyla şöret-şiar olan Yunani Herodot zamanına yani milattan beş yüz sene evvele gelinceye kadar Babilyon şehri âzam-ı medayin-i âlem addolunur idi fakat sonraları

tedenni ve harabiyete yüz tutup milattan üç yüz otuz sene mukaddem İskender-i Rumi kabza-i tasarrufuna geçerek sahib-i huruc-ı müşarünileyh dahi memleketine payitaht olmak üzere intihap edip evvelkinden ziyade tanzim ve imarı menvî-i zamiri bulunduğu hâlde der akab-ı vefatı vukuuna mebni metruk ve harap olmuştur devlet-i Abbasiye'nin iptida-yı zuhuruna kadar şehir-i mezkûr gayet küçük olarak payidar olup fakat elan bil-küllüye mahv ve harap olarak bazı ebniyesi asarından başka bir şey kalmamıştır

İkincisi Mısır'da vaki ehramdır ki indü'l-avâm Firavun tepeleri denmekle be-nam-ı ebniye-i cesimedir bunlar murabbau'l-şekl olmak üzere kaidesi yani aşağı tarafı vüsatlı olup yukarısı bit-tedriç küçülerek tepesi bir nokta ile müntehi olur ve eşkâl-i hendesiden haremi tabir olunan şekil dahi bunlara mensuptur ehram-ı mezkûre bazı mülûk-i Mısıryye'ye ve zaman-ı kadimede mabut ittihaz olunan bazı hayvanat-ı mukaddeseye medfen olmak üzere bina olunup zeminden bir miktar [90] mürtefi küçük kapılardan derunlarına duhul olunur ebniye-i mezkûrenin en meşhurları Kahire pişgâhında Cize nam kariye civarında vaki olup bunların dahi en cesimi olan haremin kaidesi iki yüz on beş metre ittisa'ında ve yüz otuz üç metre irtifaftadır tarih binaları dahi indü'l-müverrihîn-i muhtelif fihi olup fakat milad-ı İsa'dan bin beş yüz veyahut iki bin sene mukaddem olması zannolunur Mısır'ın daha pek çok mevâkiinde bulunduğu misillü memalik-i sâirede dahi bu makule-i ehram mevcut olup ezcümle Amerika vaki Meksika memleketinde bulunan bu misillü ebniyenin ehram-ı Mısıryye'ye ziyade müşabeheti vardır ve hatta buna mebni bazı müellifin ezmine-i kadimede Amerika kıtası kıtaat-ı saire seknesi indinde meçhul olmayıp kudemâ-yı Mısırfı'nın Meksika ahaliysiyle münasebetleri olduğuna zâhib olmuştur zikrolunan ehram-ı Mısırye gayet cesim taşlarla bina olunmuş olup işbu taşlar dahi Nil'in sağ tarafında ve ehramın mukabilinde vaki dağlardan kat' ve nakil olunduğu asar delaletiyle anlaşılır İşbu ehramın hiçbir mahallinde efkâra delalet eder hutut ve nukûş görülememiş olduğundan bazı müverrihîn ebniye-i mezkûrenin henüz sanat-ı kitabet icat olunmaksızın bina olduğunda zâhib olmuşlar ise usul-i hendesiyeye mütevakkıf bu misillü sanayi-i acibenin mebd-i ulum olan sanat-ı kitabetinden bî-behre bir tâife-i cahileden sudûru baidü'l-ihtimaldir

Üçüncüsü kudemâ-yı Yunan'ın mabudu olan ilahenin reisi Jüpiter'in tasvir-i mücessemidir ki tarih-i milattan takriben dört yüz sene mukaddem Fidyas [Phidias] nam meşhur musavver marifetiyle inşa ve Yunanistan'da Elid şehrinde vaki Olimpi ibadethanesine vazolunmuştu işbu tasvir fildişinden masnu ve serapa altın ve zikıymet

ahcar ile müzeyyen ve murassa olup cälisen yapılmış olduğu hâlde iki yüz on iki kadem irtifaında idi

Dördüncüsü İskenderiye Fener kulesidir ki milattan iki yüz seksen üç sene mukaddem mülûk-i Mısıryye'den Bartolomi zamanında İskenderiye pişgâhında vaki [91] Farus [Pharos] nam cezirede bir mürtefi kaya üzerine inşa olunmuştu ve tepesinde geceleri kandil yakılarak mesafe-i baideden ziyası müşahede olunurdu mezkûr kule serapa beyaz mermerden gayet musanna olup ba-husus hariçten yapılmış olan nerdübânı şayan-ı istiğrab idi murabbaü'l-şekl olmak üzere her dıl'ı elli arşın imtidadında ve duvarı üç buçuk arşın semeninde idi ve derununda bekçi ikametine mahsus mahalden başka müteaddit daireler olup güzergâhları dahi üç arşın arzında idi kapısı zeminden mürtefi ve mukabilinde yine o irtifada bir bina olup bunun üzerinden kapısına temdit olunmuş tahtalardan mürur ile derununa duhul olunur idi ve hin-i hacette mezkûr tahta kaldırıldıkta içeriye girilmek mümkün olamaz idi masarif-i vakıası şimdiki zaman akçesine kıyasen üç yüz bin İngiliz lirasına baliğ olmuştur İşbu fener-i leyla rehnümâ-yı sefâin olmak üzere ihdas olunan ebniyenin birincisi olup ol vakit vaki olduğu mezkûr Farus [Pharos] Adası'na mensuben ismine Farus ıtlak olunduğundan badehu Avrupa'da bu makule fenerlerin kâffesi bu isim ile tesmiye olunup hatta Türki'de müstamel olan fener lafzının dahi bundan neşet etmiş olması mülahazadan baiddir

Mezkûr fener bin beş yüz sene kadar payidar olduktan sonra mürur-ı zaman ile hicretin altı elli senesine doğru harap olmuştur ol esnada mülûk-i Mısıryye'den Melikü'l-Nasir işbu fenerin mukabilinde ona müşabih diğeri bir fener binasına şurû' eylemiş ise de vefatı hasebiyle itmamına muvaffak olamamıştır

Beşincisi Ayasuluk'ta vaki Deyyân ibadethanesidir ki dört yüz seksen beş kadem tulunda ve iki yüz yirmi kadem arzında gayet cesim bir bina idi derununda altmış kadem irtifaında yüz yirmi yedi mermer direk mevcut olup bunlardan otuz altısı gayet nefis oymalar ile müzeyyen idi hemen bütün Asya ahaliyi yüz yirmi sene bunun binasında işlettirilmiştir Arostrat [Aristorat] isminde bir budala mücerret ipka-yı namına vesile olmak garaz-ı fasidiyle milattan [92] üç yüz elli altı sene mukaddem bit-tesadüf İskender-i Rumi'nin veladeti günü mabet-i mezkûru ihrak eylemiştir

Altıncısı Rodos heykel-i azimidir ki zaman-ı kadimde mabut ittihaz olunmuş olan şemse mahsus bir tasvir olup iki yüz beş kadem irtifaında tunçtan masnu idi Rodos limanına

duhul olunacak mahalde ikame olunmuş olduğundan en büyük sefâin yelkenleri açık olduğu hâlde iki bacağı arasından mürur ve ubûr ederler idi

İşbu tasvirin sağ elinde geceleri gemilere irae-i tarik eylemeye mahsus bir fener var idi ve ayaklarının başparmakları insan ancak kucaklayabilecek derecede büyük idi şaris nam Yunanlı musavver-i meşhur marifetiyle milattan üç yüz sene mukaddem işbu heykel-i acibin imaline mübâderet olunup yirmi iki sene zarfında ikmal kılınmıştır elli sekiz sene payidar olduktan sonra yani milattan iki yüz yirmi sene mukaddem bir hareket-i arz sebebiyle deniz kenarına devrilip miladın altı yüz yetmiş senesine kadar hâli üzere yerde kalmıştı hulefa-yı beni Ümmiye'den Muaviye Rodos ceziresini fetheyledikte bir Yahudi bazargâna fûruht edip o dahi paralayarak dokuz yüz deve yükü tunç kaldırmış olduğu mestur sahâyif-i tevârihtir

Yedincisi Mosule ismiyle şöhret-şiar olan kabirdir ki milattan üç yüz elli üç sene mukaddem Kari memleketi kralı olan Mosulus vefat ettikte zevcesi Artemisya onun için İzmir civarında ve sahil-i deryada vaki Bodrum şehrinde bina eylemiştir müşarünileyh zevcine olan kemal-i muhabbetinden naşi ol vaktin âdeti üzere cenazesini ihrak ettirerek kilini bel' etmiş ve bu veçh ile kendi vücudunda bir kabir-i zî-ruh tehîsesiyle iktifa etmeyip ipka-yı nam garazıyla nice yüz seneler afat-ı rüzgârdan emin bir mezar-ı metin olmak üzere işbu Mosule'yi bina eyledi fakat kemal-i hüzn ve isfendan naşi işbu bina-yı azimin hitamını göremeyerek inşasına şurû' olunduktan iki sene sonra ateş-i iftirâk ile bünyan-ı vücudu harap olmuştur mezkûr mezar en nefis mermerden [93] olarak şekl-i mustatilde yüz on bir kadem ittisa'ında ve yüz kırk kadem irtifaında olup her tarafı otuz altı nefis mermer direk ve tesâvir-i mütenevvi' a ile müzeyyen idi tepesinde bir harem ile dört bargir [beygir] koşulu bir araba resmi inşa kılınmış idi ila elan Avrupalılar beyninde o makule mükellef mekâbire Mosule ıtlak olunur Hükemâ-yı Yunan'dan Anakesagoras bina-yı mezkûru temaşa eyledikte külli masarif ile vücuda geldiğinden kinaye olmak üzere “Vay ne kadar akçe taşa tahvil olunmuş” dediği meşhurdur

İşbu acayib-i seb'aya sur-i Çin'in ilave olunması dahi acayıpten görünmüş olmakla bu acibenin dahi tarif ve beyanı münasip makam addolunmuştur sur-i mezkûrun tulu bin beş yüz mil olup irtifaı yirmi beş ve semegi yani kalınlığı yirmi kademdir üstü hayli müttesi' bir cadde olup üzerinde altı süvari yan yana gidebilir esasından altı kadem irtifaına kadar çâr-gûşe yontma büyük taştan olup yukarısının bazı mahalleri tuğla ve bazıları kireç ile

bina olunmuştur işbu suru Çin'e câr-ı mülâsik olan Moğol ve Mencûk taifelerinin hücum ve tecavüzlerinden ihtiraz Tesin hanedanından Tesin'si Hu Angti nam hakan milattan iki yüz kırk yedi sene mukaddem bina eylemiş ise de maksad-ı mezkûr husulüne medar olamayıp muahharen tavâif-i mezkûre memalik-i Çin'e istila ederek zimâm-ı hükûmet dahi ellerine geçmiş ve bu suretle birleşerek cümlesi bir devlet-i cesime teşkil eylemiştir Sur-ı mezkûrun binasında dört beş milyon adam on sene mütevali işlettirilip bunlardan dört yüz bini bu yolda telef olmuştur

Serapa üzerinde kuleler olup her tarafında düşmana müdafaa olunabilmek için işbu kulelerin araları iki ok menzildir ve sühuletle tecavüz-i melhuz olan mahallerinde yekdiğeri muhafaza etmek için iki üç kat sur bina olunmuştur mürur ettiği hat üzerine kesretle vaki gayet yüksek dağlardan ve derelerden dahi siyak-i vahit üzere imrâr olunmuş ve işbu dağlardan birisi beş bin iki yüz yirmi beş kadem irtifaında bulunmuştur bazı erbab-ı tahkikin [94] hesabına göre işbu surun imaline sarf olunan mevâd küre-i arzı iki kere ihata etmek üzere altı kadem irtifaında ve iki kadem kalınlığında bir duvar binasına kâfi olur dört cesim demir kapıdan başka iktiza-yı mevkiisine göre her tarafta diğer küçük kapıları olup mahsus müstahfızı vardır rivayet olunduğunda göre Tatarlar Çin'e duhul ederek zimam-ı hükûmeti dest-i tasarruflarına almazdan evvel asıl Çinli bulunan imparatorlar işbu surun muhafazasında bir milyon adam istihdam edip ber-minval-ı muharrer elyevm Tataristan'ın cüz-i azamı Çin ile birleşerek cümlesi heyet-i vahide teşkil eyledikleri cihetle Tataristan tarafının muhafazasına hâcet kalmadığından mevâki-i sâiresinde icap eden bazı mahallerde asker ikamesiyle iktifa olunur

Elyevm lüzum ve ehemmiyeti kalmamış olan sur-ı mezkûrun inşası muhafaza-i hudut maksadından başka politikaca bazı ağraza mebni olup şöyle ki işbu eser-i cesime muvaffak olan imparatorun bazı eslâfı zamanında memalik-i Çin beynine teferrüke düşerek birtakım küçük hükûmetlere münkasım olduğu hâlde imparator müşarünileyh kuvve-i kahiresiyle cümlesini daire-i itaate ithal ve bu veçh ile Çin'i heyet-i sabikasını irca eyledikten sonra tavâif-i mağlubeye medar-ı meşguliyet olarak icra-yı fiten ve fesada meydan bulamamaları zımnında bunlardan beş yüz bin neferini kalelerde tevkif ile umur-ı nafiaya çalıştırdığı misillü bakiyesiyle sair ahali-i zukûrun bir sülüsünü işbu sur-ı âzimin binasında istihdam eylemiştir

Sur-1 mezkûrun binasında fevkalade ihtimam ve itina olunduğu cihetle elyevm iki bin iki yüz sene mürur eylediği hâlde bir veçh ile hâlel-pezir olmadığı misillü daha nice bin sene payidar olabileceği derkârdır

Zikrolunan asar-1 kadime daha çok emsalleri gibi muhayyer-i ukul sanayi-i garibe ve teşebbüsât-1 âzimeyi şamil olarak nev-i insanın ne derece umur-1 cismaniyeye muktedir olduğunu irae eylediği misillü mütekaddiminin gerek sanat ve gerek ikdam ve himmet cihetiyle fazl u kemallerine dâll ise de bir lahza zahir-binlik [95] terk olunarak meselenin menşe ve hakikati mülâhaza olunduğu hâlde bazı makasid-i vâhiye zımında bu kadar teklifat-1 ihtiyârî nâ-reva görüleceği şöyle dursun cebâbire-i mülûk-i vedî'atullâh¹⁹⁸ olan reayayım kendi heva vü hevesleri muktezasının icrası için halk olunmuş bir âlet-i immiya-1 adile asar-1 mezkûre binasında meccanen istimal etmiş olacakları anlaşılacağından asar-1 mezkûre ümera-yı eslafa nispetle sezâvar-1 sitayiş ve sena olmadıktan başka nihayet zulüm ve taaddîlerine delil olduğu misillü fukara-yı ahalinin hâl-i esaret iştimâlleri cay-1 teessüftür yohsa [yoksa] milyonlarla amele nice seneler ücret-i münasibe ita olunarak hüsn-i rızalarıyla istihdam olunmasına hiçbir memleket hazinesi mütehammil olamayıp ehram-1 Mısırî'ye binasında kullanılan ameleye bir kuvvet-i layemut olmak üzere yevmi yalnız birer etmek [ekmek] ile soğan ve sûr-i Çin'de işlettirilen eşhasa dahi birer miktar pirinç verildiği menkuldür hülâsa-i kelim asar-1 atîka-i mezkûre kudemanın âzam-1 şân ve kudretine alamet olduğu misillü kemal-i zulüm ve taaddîlerine dahi delalet eyleyeceği müsellim-i erbab-1 dikkattir bir memleketin hakikaten şeref ve şanını mucip olacak asar-1 hayriye efrat-1 ahaliye müstelzim bar ve külfet olmayarak faydası müsavat üzere umuma râci olan şeyler olup yohsa [yoksa] asar-1 kudemanın cümlesinde meşhut olduğu veçh ile çamuru eşk-i çeşm-i zuafa ile yoğurulan mebânî-i müşeyyededen baniyesine ne tefahür vardır surette mucib-i şân ve manada mahz-1 şeyndir (Padişahi ki tarh-1 zulüm efkened * Pâ-yı dîvar-1 kasr-i haviş bikened)¹⁹⁹

(Tanzim-i İstanbul)

Galiba taraf-1 saltanat-1 seniyyeden vuku bulan teşvikât üzerine Dersaadet'in tanzim ve ıslahı zımında bu günlerde muteberân-1 tüccar ve sarrâfândan mürekkep olarak teşekkül etmiş olan bir kampanyanın ol bapta Babialî'ye bir kıta layiha takdim etmiş olduğu istimâ

¹⁹⁸ [Allah'ın emanet yerleri]

¹⁹⁹ [O padişahlar ki zulüm eder, kendi köşk duvarlarını ortadan kaldırır.]

olunmuştur filhakika İstanbul'un tanzim ve ıslaha kemal-i ihtiyacı derkâr olduğundan şu keyfiyet ziyade mucib-i memnuniyetimiz olarak ba-minh-i teâlâ ahd-ı firipte teyessür-i hüsün husulünü eltaf-ı ilahiyeden [96] ümit ve istida ve ol bapta ammenin nazar-ı dikkatini celp etmek üzere layih-i hatır-ı fatır olan bazı mütâlaatin tahrir ve beyanına ictirâ ederiz

Beyana hâcet olmadığı veçh ile Dersaadet gerek mevki-i coğrafiyesinin ehemmiyeti ve gerek ab u havasının letafeti cihetiyle ruy-i zeminde bî-misil ve nazir olarak mahsûd-i kâffe-i ümem bir sevâd-ı âzam bulunduğu hâlde şimdiye kadar usul-i atîka üzere ekser ebniyesi ahşap ve sokakları dar ve kaldırımları uygunsuz olarak kalması fevka'l-gaye cay-ı teessüf hâlâtındandır İstanbul'dan daha muntazam bir şehir görmemiş veyahut işitmemiş olanlar bittabi bunun mâ-fevkinde bir hâl tasavvur edemeyerek hoşnut olabiliş hatta bazı şua

(Her ne ki hatıra eylerse hutur * Anda âlâsının âlâsı olur) neşidesiyle hakkında nağme-senç meth ü sena olmuş ise de memalik-i muntazama-i sâireden seyir ve seyahat edenler (El-eşyâu tunkeşefu bi ezdadihâ)²⁰⁰ hükmünce burasının ne derece muhtac-ı ıslah olduğunu derk ve izan ederler

Şu keyfiyetin ehemmiyetinden gafil bulunanlar bir şehir ebniyesinin tahkim ve tanzimi ve esvâkının tevessü ve tathiri ve bunların leyâlde tenviri tezeyyünât-ı zaide kabilinden olup en sonra düşünülecek bir şey olduğu itikadına zâhib olurlar ise de erbab-ı tecrübe ve tetkik indinde rehin-i rütbe tahkik olduğu üzere bir şehir sekenesinin maddi ve manevi husul-i saadet hâlleri hakkında şu maddenin fevk-i mâ-ye-tasavvur tesirat-ı âzimesi olduğundan pek çok şeylere takdime şayan ettiği inkâr olunamaz ol veçh ile sıdk-ı müddeâ her ne kadar erbabı indinde rüşenâ ise de hâl-i hâzırın umum ahaliye nispetle ne derece muzırrâtı ve ıslahı takdirde ne kadar fevâid ve muhassenatı müstelzim bulunduğunu tafsil ile beraber lâbüdde olan ıslahatın icrası dahi zannolunduğu derece umur-i müşküle ve müteassireden olmadığını beyan edelim şehir ve emsali cemiyet-gâh inam olan mahallerde insan mecbul olduğu medeniyet iktizasınca daima yekdiğeriyle ülfet ve ünsiyete mecbur olduktan başka husul-i esbab-ı maişet ve istirahatleri dahi mutlaka buna mütevakıf olduğundan beynü'l-ahali emr-i içtima ve ihtilatın mümkün [97] mertebe-i teshiliyle gerek insanların ve gerek muhtaç oldukları eşyanın sürat ve

²⁰⁰ [Her şey zıddıyla ortaya çıkar.]

sühulet ile hareket ve intikali zımmında mesalik ve me'âbirin iktizasına göre her türlü mevâniden tahliyesi mehâmm-ı umurdandır

İmdi def-i zaruriyat-ı medeniyet ve bit-tenezzüh muhafaza-i sıhhat ve emsali esbab ve devâi-i muhtelifeye mebni insan her gün dâhil-i şehirde geşt ü gûzar eylemeye mecbur olarak bu suretle pek çok evkât-ı hariçte geçtiğinden bütün şehir efrad-ı ahalinin umumuna mahsus bir hane demek olup binaenaleyh herkesin say ve himmeti yalnız kendisinin sakin olduğu hanenin tanzim ve tezyinine münhasır olmayarak umûmen şehrin ıslahına masruf olması lazım gelir

Bir şehir derununda bi'l-suhûle mürur ve ubûr-i esbabın istihsali lâbûdde olduğu misillü manzara-i kıyıha ve rayiha-i kerîhesinden halkın müteezzi olacağı şeyler dahi def ve izale olunup bilakis rüyet ve temaşası bâis-i küşâyış-i derun-i asar ve îmârat-ı gûnâgûn ile tezyin olunması iktiza eder

Bir de ömr-i insaninin nısfı leyla mürur eylediğinden imtidad-ı eyyam-ı hayat arzusunda olduğumuz takdirde bu kadar evkât-ı azizenin mecburen gûşe-i uzlet ve sükûnette güzêrânı hüsrân-ı azim addolunmak lazım geleceğinden bu bir veçh ile tecviz olunmayarak leyâldan dahi mümkün mertebe ruz-ı revşan gibi istifada olunması vesaitinin istihsali muvafık kaide-i akıl ve hikmet olacağı emr-i be-dîdârdır

Leyâlda sokaklar tenvir olunmadığı hâlde uzak mahallere gidip gelmekte derkâr olan külfet ve zahmet bittabi sedd-i rah-i azimet olarak afitab-ı cihan-tâb arz-ı didar edinceye kadar herkes bulunduğu mahalde sükûn ve ârama mecbur olur şu hâl-i melalet iştilal ise hariççe olan umur ve mesâlihi ferdaya terk etmek ve metâib-i ruzinenin defi için biraz uzak olan mecalise ve eğlence mahallerine gitmekten mahrum olmak gibi mahâzîri dâî olup bunlardan kat'-ı nazar herkes mütalaa-i kütüb ve emsali bir meşguliyet-i nafia bulamayacağından ekser halk düçar-ı kesâlet ve betâlet olup [işsizlik olup] bazısı dahi mücerret işbu ümmü'l-fesat olan betâletin sû-i tesiriyle ıyş u işrete müptela olurlar [98] eğerçi vehale-i evvelide yollar intizamsızlığının mucip olduğu müşkülât yalnız payan gider iken fena kaldırımlarda zahmet çekilmekten ve arabada dahi istenildiği gibi sürat ve istirahatle gedilememesinden ibaret zannolunur ise de şu hâlin sağır ve kebir ve gani ve fakir kâffe-i efrad-ı ahaliye vücûh-i adide ile muzırrâtı olduğu edna mûlahaza ile anlaşılır şöyle ki şimdiki hâlde laakal on hammâl veyahut bargir nakil eylediği yükü yolun intizamı takdirce araba vasıtasıyla yalnız bargir nakil edebilip yani elyevm her türlü

umur-ı nakliyede istimal olunan hayvanatın beşte biriyle idare olunarak dördünün masarifi lazimesi ahaliye kâr kalır şu farkı fukara-yı ahaliye nispetle gayr-i mahsus gibi görünür ise de ticaretle meşgul olanlar ve ebniyel-i cesime inşa ettirenlerin indında ehemmiyeti derkârdır ol hâlde nakl-i eşyada ziyade sühulet ve ehveniyet hasıl olduktan başka elyevm Dersaadet'te bulunan şu kadar bin hammâlin lüzumu kalmayarak memleketlerine avdet ederler ve bu veçh ile hem burası öyle birtakım sufleden hali kalıp hem de bunlar memleketlerinde ziraat ve sînâ'atla iştigal ederek orasının mâmûriyetine medar olurlar

Kaldırımları uygunsuz ve nâ-temiz sokaklarda gezildiği hâlde çekilecek zahmet ve izâ'a olunacak vakit şöyle dursun kışın çamurdan ve yazın toz ve topraktan adamın üstü başı berbat olarak bu veçh ile düçar olacağı zarardan başka iyi kaldırım üzerine yüründüğü takdirce mesela üç ay dayanacak ayakkabıları bir buçuk ayda paralanacağından efrad-ı ahaliden her biri yalnız bu cihetle lâekal şehri on on beş kuruş hissedar-ı mazarrat olduğu bî-iştibâhtır İstanbul'da vakit ve hâli müsait olup da yayan gezmek istemeyenler gayet pahalığı ve uygunsuzluğu cihetle kira araba ve bargirlerine süvar olamayarak müstakil hayvan beslemeye ve bunun için sayıs ve ahır ve malzeme-i saire tedarikine mecbur olarak külli masarife düçar olup hâlbuki muntazam yollar ve kira arabaları olsa öyle bir adam bir hayvan masrafının nısfı ve belki daha ekall ile kira arabalarına süvar olarak daha sürat ve sühuletle istediği mahalle gider gelir

[99] Elyevm arabası olanlar daha çok masarif ve teklife düçar oldukları hâlde kendileri içinde sarsılmaktan muzdarip ve dar sokaklarda mürur ve ubûrlarından halk müteezzi olup araba dahi muntazam memleketlerde dayanacağı müddetin nısfı zarfında şikest ve telef olmaktadır

Bir de mahalle başlarında bunların isimleri ve büyü ve dekâkinin kapıları üzerine numaraları muharrer olmaması istenilen mahallin tarif ve taharrisinde ne derece müşkülâtı dâî olduğu muhtac-ı beyan değildir pek kolaylıkta icrası mümkün olan işbu usul-i fevâid-i külliyyeyi müstelzim olup ol hâlde adam züill suali irtikâba hâcet kalmayarak doğruca gidip istediği hane ve mağaza ve mahâll-i saireyi bulur ve çarşıda işтира etmiş olduğu eşyayı dükkâncının şakirdi vasıtasıyla bilâ masraf hanesine gönderir İşbu teshîlâtın kat'-ı nazar hariçten posta ile irsal olunacak mekâtibin üzerinde dahi dîr u diraz birtakım tarifât tahririne lüzum kalmayıp şehir ve mahalle ve muhatap olan zatın

isimleriyle hane veyahut mağazanın numarasından ibaret olmak üzere yalnız dört kelimenin tahriri kâfi olur mukaddemât-ı meşruhadan anlaşılacağı veçh ile insan daima bulunduğu mahalde oturmak ve muhtaç olduğu şeyler hemen orada husule gelmek üzere yaratılmış olduğundan mukim olduğu şehir veyahut karyenin tanzim ve ıslahına tıpkı sakin olduğu hane gibi itina eylemesi iktiza eder şu husulün fevâid-i maddiyesi müsellim olduğu misillü ahalinin tadil-i mizaç ve tehzib-i ahlakları hakkında dahi tesirât-ı hasenesi mücerreptir

Tedâbir-i meşruha isabet ve hataya ihtimali olan tasavvurât kabilinden olmayıp bunun muhassenat-ı bî-nihayesi birkaç bin seneden beri memalik-i muhtelifede vuku bulan tecârib-i kesire ile sabit ve mütehakkık olduğu misillü ne-veçh ile icrası münasip olacağı dahi yeniden tasavvur ve taharriye muhtaç olmayıp bu bapta ittihazı lazım gelen usul öteden beri memalik-i mutemedine-i sâirede takarrur etmiş ve hatta buna dair pek çok kitaplar telif olunarak bir ilm-i mahsus hükmüne girmiştir devletler [100] mehâmm-ı mesâlih memleketle meşgul olup bu makule cüz'iyat-ı umura bakmayacaklarından şehrin cesametine göre devâire taksim ile her bir daire için ashab-ı emlak ve muteberân-ı memlekette ahali marifetiyle müntahap azadan mürekkep bir meclis teşkil ve usul-i mevzuasına tatbiken dairelerinin tanzim ve tezyini onların uhde-i ihtimamlerine ihale olunur

İşbu mecalis-i belediye kendi umur-ı dâhiliyelerinde müstakil olarak gerek varidat ve masarifatlarını ve gerek vazifeleri dâhilinde bulunan sair hususatı bit-tezekkür ekseriyet-ârâ ile tesviye ve rüyet ederler ve ittihaz ettikleri her türlü hüküm ve karar devlet nazarında mecâlis-i resmîye-i saire kararı gibi muteber tutularak icrasında muavenet-i lazıma ifa kılınır

Saltanat-ı seniyye dahi şu usule tatbiken Dersaadet'çe ıslahat-ı lazımenin icrası için birkaç sene mukaddem şehri on dört daireye taksim ve bunlardan yalnız Beyoğlu ve Galata ve Tophane'den ibaret olan altıncı daire numune olmak üzere teşkil olunarak diğerleri her ne esbaba mebni ise vakt-i merhunete talik kılınmıştı İşbu altıncı daire ol vakitten beri ifa-yı vezâyifine devam ederek idaresi dâhilinde bulunan mahallerde hayli ıslahat icra edip eğerçi mukaddemleri bazı suiistimalat vukuuna mebni bir miktar duyûna giriftar olması işbu usul-i muhdese hakkında bazılarının itirazına ser-rişte vermiş ise de beyana hâcet olmadığı veçh ile zat-ı usul ile icrası maddesi yekdiğerinden temyiz

olunmak lazım gelip idarece vukua gelen taksiratın şu usul-i mehâsin şümule îrâs-ı nakîsa edemeyeceği derkârdır binaenaleyh Dersaadet'in suret-i matlubada tanzimi mutlaka idare-i belediye usulünün taammümüne mütevakıf olduğundan şu maksadın netice-pezir husul olması için hemen saltanat-ı seniyyenin sâlifü'z-zikr niyet-i hayriyesini bir an ikdam-ı icraya himmet buyurması temenni olunur

Dersaadet seknesi payitaht-ı saltanatta ikamet etmek şerefine mazhar ve şu hâlin mucip olacağı her türlü fevâitten mütemetti' oldukları hâlde gerek memalik-i [101] mahrûsenin sair mahallerinde ve gerek kâffe-i memalik-i ecnebiyede emsali görülmemiş veçh ile malan ve bedenen hiçbir gûne tekâlif ile mükellef olmadıklarından artık üzerine yürüdükleri kaldırımların tamiri ve süprüntülerin izalesi ve emsali faydası doğrudan doğruya kendilerine ait olacak ıslahat masarifinin tesviyesi bir bargiran addolunmayacağı derkârdır

İstanbul'u tanzim etmek üzere teşekkül eden sâlifü'z-zikr kumpanyanın ne veçh ile ıslahata şurû' edeceği henüz malumumuz değil ise de efkâr-ı acizânemize göre mevâdd-ı âtiyeyi icra eylemesi arzu olunur

İşbu kumpanya her ne kadar zi- kudret farz olursa İstanbul gibi bir belde-i cesimeyi defaten suret-i matlubaya koyamayıp ıslahatın bittabi ceste ceste icrası lazım geleceğinden evvel emirde numune olmak üzere mesela Karaköy köprüsünden Babıali'ye ve oradan dahi Aksaray'dan geçerek Topkapı'ya kadar bir hatt-ı müstakim üzere bir Divanyolu caddesi küşadıyla bunun iki canibine kumpanya veyahut arsaları ashabı tarafından münasip şekil ve cesamette kârgir olarak muntazam ebniye inşası ve iktiza eden lağım ve suyolu ve gaz borularının dahi usul-i cedideye tatbiken tanzimi lazım gelir böyle bir cadde küşadı her taraf hakkında hayırlı olup şöyle ki evvela bunun üzerinde vaki bittabi mahal-i saireden ziyade kıymet ve itibar kesp edeceğinden ashabı mutemetti' olacak ve saniyen temellük veyahut icar ile derununda sakin olanlar istifade edip salisen mucip olacağı sühulet-i mürur ve ubûr ve muhassenat-ı sâiresinden umum ahali hisse-mend-i menfaat olacaktır

İşbu yeni caddeden bir miktar kâfi hitam-pezir oldukta derakap rukûb ve eşya nakline mahsus arabalar işlemeye başlayacağı misillü her tarafında her türlü emtia ve eşya mağazaları açılacağından ol vakit halk leylen ve nehâren baştanbaşa kolaylıkla gidilip gelindiğini ve lazım olan şeylerin dahi bi'l-suhûle tedarik olunduğunu gördüklerinde şu

hâlin fevâid ve muhassenatını fehm ve izan ederek bütün şehre tamimine râgıb olacakları bî-iştibâhtır [102] Kumpanyanın evvell-be-evvel icrasına ihtimam etmesi lazım gelen ıslahatın birisi dahi Ayasofya ve emsali cevâmi' -i şerife ve asar-ı muazzama-i kadimenin hemen ittisâlinde bulunan birtakım ahşap ebniye-i hasisenin ref' ve izalesi maddesidir fi'l-hakikat eslaf-ı uzamın e'azze-i yadigârı ve şehrimizin mâye-i şeref ve iftiharı olan o misillü asar-ı nefisenin şu hâlde bırakılması bunların haricen revnak ve letafetlerini ihlal ettikten başka zikrolunan ahşap ebniyede harîk zuhurunda pek çok mazarrat îrâs edip hatta geçen gün Nurosmaniye Camii şerifi civarında vuku bulan harîkte cami-i mezkûr minaresinin külâhı kâmilen muhterik olduğu misillü ittisalinde bulunan kütüphane dahi hayli ziyân gördükten sonra güç ile kurtarılmıştır

Bir de elyevm İstanbul'da umuma mahsus bağçe [bahçe] olmadığından halk aralıkta bi'l-suhûle gidip tenezzüh etmek üzere dâhil-i şehirde ve civarında birkaç yerde nüzhetgâhlar tanzim olunması iktiza eder

Sokakların tenviri bahsine gelince İstanbul'un şu hâlinde her tarafının gaz ile tenvirde müşkülât-ı kesire olacağından evvel emirde en mühim olan caddeler ve meydanlar bununla tenvir olunabilip fakat tamimimi sair ıslahatın icrasına mütevakkıftır Mamaşif şehrin şu hâl-i zulmette devamı dahi tecviz olunamayacağından şimdilik başka suretle çaresi bulunması münasip olur zannederiz

Hülâsa-i kelam fi zamanen Avrupa'nın payitahtları şöyle dursun en küçük şehirleri bile gayetle muntazam ve münevver ve bi'l-husus Dersaadet'in bir cüzi olup ikamet-i ecânibe mahsus bulunan Beyoğlu ve Galata birkaç seneden beri şu ıslahata mazhar olduğu hâlde İstanbul'un böyle kalması şan-ı saltanat-ı seniyyeye nâ-çesban olup ecânibe karşı dahi mucib-i hacâlet olacağı aşikârdır

İstanbul'un tanzim ve ıslahını dâî olan esbab-ı meşruhadan kat' -ı nazar şu esnada saye-i maâlivâye-i hazret-i padişahide sunuf-ı asâkir-i şahane gün be-gün rehin-i intizam ve elbise ve asliha-ı nefise ile mağbut inam olup bunların [103] şu kıyafetleriyle derununda buldukları şehrin hâl-i hâzırı beyinde bir nispet-i münasibe olmadığından ve şu mugayeretin devamı nâ-kabil bulunduğundan be-menh-i teâlâ asr-ı mehâsin hasr-ı hazret-i şehriyarı asar-ı celilesinden olmak üzere ahd-i karipte bunların beyni tefrik buyurulacağı meczûmdur

(Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan)

Bir şeyin fesadı bilinmedikçe ıslahı tasavvur olunmadığı misillü bir kimesne cehlını itiraf etmedikçe tahsil-i ilme ibtidar eylemeyeceği kazaya-yı müsellimedendir Binaenaleyh iktisab-ı kemal ve istihsal-i vesâil-i hüsn-i hâl etmek isteyenler evvel emirde kendi noksan ve kusurlarını taharri ederler Fakat ekseriya insan hîn-i tufüliyyetinden beri melûf olduğu âdât ve ahlakın hüsn ve kubhunu temyizden aciz olduğundan erbab-ı rüş ve rüyet bu keyfiyetin hakikat-i hâle ittılâa perde-keş-i haylulet olduğunu bilerek bu bapta sairlerinin ihtarat-ı hayırhâhânesini garaz ve hakarete haml etmeyip bir kelam-ı hakikat ittisam her kimin lisanından sudur eder ise etsin (Lâ tenzur ila men kal bi'l ünzur ilâ mâ kal)²⁰¹ kaidesince kaile bakmayarak makulü sencide-i mizan-ı dikkat ve itibar eylerler

İmdi memleketimizde asar-ı medeniyetin gereği gibi ilerlemesine ve beynü'l-ahali vesâit-i servet ve saadetin tezayüdüne mâni bazı ilel ve esbap mevcut olup vatanın menafi-i hakikasına vâkıf olanlar buna nazar-ı teessüf ile bakmakta ise de ekser halk bundan gafil ve mücerret (innâ vecednâ âbâenâ)²⁰² kavliyle amel bulunduğundan esbab-ı mezkûra ne makule şeyler olduğuna ve bunların devamı menafi-i amme hakkında ne derece muzır ve vehim bulunduğuna dair layih-i hatır-ı kasır olan bazı mevâddın aralıkta arz ve beyanına mücaseret olunacaktır şime-i memdûha-i vatan-perveri ve nasfet ile muttasıf olan zevat bu bapta hulus-i niyetimizde iştibah etmeyerek ihtârat-ı acizânemizin çeşm-i insaf ve dikkatle mütalaasına rağbet ve sehv ve hatası görüldüğü hâlde rehin-i afv ve inayet buyurmalarını kemal-i tazarru ve ibtihal ile temenni ve niyaz ederiz [104]

(Çeşm-i insaf gibi arife mizan olmaz)

(Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz)

Beka-yı nev-i hikmet-i baliğesine mebni kâffe-i hayvanat-ı saire misillü insan evladı ve insanın ihtiyâcat-ı cismaniyeleri define tab'an mail olup havâic-i ruhaniyeleri istihsaline ise aklen ve şeren memurdur binâberin erbab-ı rüş ve sedâd evlat ve ahfatlarının hüsn-i muhafaza-i cismaniyelerine say ettikleri kadar tahsil-i ilm ve âdab eylemlerine takayyüt ve ihtimamı ehem-i vezâyif-i ubuvvet addederler ol veçh ile insan beka-yı nev-i esbabının istihsalinde hayvan ile müşterek olup ancak neslinin havâic-i maneviyelerinin istikmaliyle temeyyüz eder evlatlarının muhafaza-i cismaniyeleri hakkında ebeveynin say ve ihtimamları her ne kadar mümted olsa yine bir zaman-ı mahdut zarfında olup ondan

²⁰¹ [Söyleyene bakma ama söylenene bak.]

²⁰² ["Biz atalarımızı bir yaşam tarı üzerinde bulduk"] (Elmalılı, 43/22,s. 489)

sonra evlat semere-i say ve gayretiyle hem kendisini ve hem de ebeveyninden mazhar olduğu muamele-i cemileyi icra etmek üzere vücuda gelecek evladını beslemeğe mecbur olacağından işte ol gün geldikte çocuklarının sefalet ve mezellete düçar olmasını istemeyenler onlara vaktiyle ilm ü marifet veyahut bir kâr u sanat talimini ehem-i umur addederler ve işbu ilm ü sanat mukteza-yı vakt ve hâle ve bazı kere çocuğun meyil ve hevesine göre intihap olunur

Fakat bir çocuk her ne mesleğe sülûk edecek olur ise olsun evvel emirde kendi lisanını sühuletle okuyup yazacak ve haz ve itasını kalem ile hesap edecek kadar sanat-ı kitabet tahsil eyledikten sonra ittihaz edeceği mesleğe göre lazım gelen fûnunu tahsil eylemek lazımdır şu esasa riayet olunmadıkça hiçbir meslek ve sanatta kesb-i maharet mümkün olamaz alelumum zannolunduğu misillü ilm ü sanat ayrı şeyler olmayıp hakikatte beyinlerinde şiddet-i irtibat ve ittihat vardır ulumun sanayie ziyade methal ve muaveneti olup mesela dülgerlik ve dîvarcılık ve boyacılık ve hatta en sade görünen fırıncılık ve aşçılık sanatları kavaid-i ilmiyeye mebnidir eğerçi pek çok erbab-ı sanayi kendilerine lazım olan fûnundan bî-behre oldukları hâlde icra-yı sanat [105] eder ise de bu makuleler peygan ve diğer bazı mukallit hayvanların tekellüm ve raks ve harekât-ı saire teallüm eylemesi kabilinden olarak yaptıkları şeylerin esas ve hikmetini bilmezler ve hemen ustalarından gördüklerini yapıp sanatlarının ıslahına destres olmak şöyle dursun bu makule terakkinin imkânı hayalhane-i hatırlarına dahi gelmez İşte bizim taraflarda hiref ve sanayiin ileri gitmemesine dahi sebep bu olup ekser sanayice lâübed olan ilm-i kimya ve hikmet-i tabiiye ve resim ve hendese ve cer-i eskal gibi ulumun mevâdd-ı esasiyeleri teallüm olunmadıkça memalikimizde sanayiin düçar olduğu hâl vukuftan tahlisi mümkün olamaz hem civarımız olan Avrupalılar sanayi ve maarifte bir derece-i âlâya varmış iken bizim ilimsiz şu hâl-i vukufta bile kalmamız kabil olmayıp gittikçe gerileyeceğimiz derkârdır çünkü Avrupalılar ulum ve fûnun sayesinde icat ve istimaline zaferiyab oldukları âlât ve edevat vasıtasıyla masnuatlarını eshel-i suret ve ehven-i baha ile çıkararak bu tarafa nakil ve fûruht eylediklerinden bizim ehl-i sanayiin usul-i kadimeleri üzere yalnız el ile imal eyledikleri emtia bittabi pahalı geleceğinden Avrupa masnuatına mukavemet edemeyerek şu hâlin şimdiiye kadar sû-i tesirâtı pek çok görüldüğü misillü nihayetü'l-emr memalik-i mahrusa-i şahanede sanayiin hemen bi'l-külliyeye inkırazını müeddî olacağı emr-i aşikârdır bundan muradımız bir memleket ahalisi kendisine lazım olan eşyanın kâffesini bizzat imal ve tahsil ederek başka memlekete muhtaç olmamalıdır demek

değildir mukaddemleri bu bapta henüz tecârib-i sebkât etmeksizin Avrupa'da dahi bu efkâra zehap olunmuş ise de muahharen erbabı indinde butlânı tebeyyün etmiş olduğundan bu bapta ısrar etmeyiz memalik-i mahrusa-i şahanenin vüsat ve kabiliyet-i arazisi cihetiyle her şeyden evvel emr-i ziraatın tevsî ve tervicine say ve ihtimam olunması daha hayırlı olacağı derkâr ise de Avrupalılara nispetle ehl-i kurâ mesabesinde kalmamak için fûnun ve sanayiın bi'l-küllîye ihmalîyle inkırazında mübâlât olunmaması mazarrat-ı kesiresinden sarf-ı nazar namus-ı milliyete dokunur mevâddandır her ne ise buraları başkaca mevzu-ı bahis olunacak mesâilden olup [106] sadedimizden hariç bulunduğundan bu mahalde tafsilâtına girişmek iktiza etmez şu mukaddemattan müstebân olacağı veçh ile elyevm yalnız devlet memuriyetinde bulunmak için değil belki her kangî [herhangi] kâr u sanata sülûk eylemesi murat olunur ise olunsun herkes hâl ve mevkiinin müsaadesine ve intihap olunacak mesleğe göre çocuklarının terbiye ve talimine say ve ihtimam etmelidir İşbu terbiyenin dahi biraz okuyup yazmak öğrenmekten ibaret olması zamanımızda kifayet etmeyip kitabetin mücerret tahsiline âlet olduğu fûnun ve maariften herkesin hâline göre hissedar olması lazım ve lâbüddür

Çünkü insanın mukteza-yı şeref-i nutuk ve izanı üzere hayvanat-ı saire gibi suret-i maişet ve zindegânisi bir derecede kalmayıp daima terakkiye mail ve müstait olduğundan Felatun'un (lâ tekassur veledun alâ edebin lâ na halk levakit gayr-i vaktun)²⁰³ kelam-ı hikmet ittisamı mantığınca çocuklar pederleri zamanının gayri bir zamanda taayyüş eylemek için halk olunmuş olduğu cihetle pederler onun terbiye ve talimini etmeyip kendilerinin istihsal ettikleri dereceye hasr u kasr etmeyip belki bulunacakları zamana muvafık ve mülayim olan mevâddı talim eylemleri iktiza eder filhakika şu kaideye riayet olunmayacak olsa hiçbir şeyde eser-i terakki zuhura gelmeyip insanın sıfat-ı hayvaniyete çesbân-ı yeknesak ve siyyan bir hâlde bulunması icap eder

İmdi zamanımızda ekser-i nâs şu maddenin derece-i ehemmiyetini ve terbiye-i etfal bir memleketin servet ve saadet ve kuvvet ve kudretinin mebni aleyhi olduğunu gereği gibi fehîm ve izan edemeyerek daire-i maarifin tevsîine lüzum görmedikleri cay-ı teessüftür elyevm mer'â olan usul-i talimiyenin dahi ezhan-ı etfala nâ-muvaffakiyeti derkâr olup sarf ve nahiv ve mantık ve maânî ismiyle şakirdin öğrendim ve mualliminin öğrettim diye memnun ve müftehir oldukları şeyler çocuğun mana-yı sahihini ve suret-i istimalini ve

²⁰³[Çocuğunuzu davranışlarınızla sınırlamayın, çünkü o sizin zamanınızdan başka bir zaman için yaratılmıştır.]

hatta ne maksat ile okuduğunu bilmeyerek yalnız tûti gibi telaffuz eylediği birtakım kavait ve ıstilahattan ibarettir sıbyan ulum-ı mezkûra kıraat ve teallümünden maksat olan Arabi lisanının mahiyetinden bihaber olduğu [107] hâlde i'lâl ve i'râb ve emsali kavaid-i dakika ve hükmiyesine nasıl zihni ihata edebilir ve henüz en sade ibareyi fehim ve terkibe kudreti yoğ iken [yok iken] fesahat ve belagat üzere ifade-i meram eylemek usulünü teallümden ne istifade eyleyebilir acaba talim-i sıbyan ile işigal eden hocaların kangisi [hangisi] öğrettiği kavaid-i Arabiye ve mantakıyeyi kâlan veyaut kalemen icraya muktedirdir bu makule talimin ezhan-ı sıbyanı tahdiş ve itaptan başka bir semeresi görülemeyip tahsil-i dest-mâye-i istidat kılındıktan sonra tekrar tederrüs olunur ise ancak ol vakit faydası müşahede olunduğu cümlemizin sergüzeşti ve mücerrebi olan hâlâtandır

Bilfarz ulum-ı mezkûre gereği gibi tahsil olunsa bile bunlar kesb-i kemalât-ı lazımeye âlât olacağından asıl maksat olan fûnun-ı nafıayı tahsile çalıştırılmaları ehem umurdandır dünya ve ahirette sermaye-i saadetleri olacak bu misillü emr-i mühimin hüsn-i husulü zımnında her türlü fedakârlık ihtiyarı lazım gelir iken bazı pederler çocuklarının veladet ve sünnet veyahut ekseriya vakti gelmeksizin tezevvüçleri vesilesiyle masarif-i külliye ihtiyar edip umur-ı talimiyeye gelince bâd-ı hava olmasını veyahut cüzi masrafla husule gelmesini isterler Filhakika o makule bir iki günlük havai şeylere o kadar masraf ve teklif olup da emr-i talim ve terbiyenin hiçe sayılması ne derece alamet-i humk ve cehalet olacağı muhtac-ı izah değildir

Avrupa'da terbiye-i etfale ziyade itina olunup bu bapta herkes alâ kadar hâle bezl-i mechûd eylemeği vecibe-i zimmet-i ubuvvet bildiğinden bir adamın çocuğu dünyaya geldikte her şeyden evvel masarif-i talimiyesini düşünür çocuk bir zaman peder ve validesinin bulunduğu mahalde mektebe devam ile mukaddemât-ı ilmiyeyi tahsil ettikten sonra büyük darülfünunları bulunan mahâll-i baideye irsal ile orada tederrüs ve taayyüşleri için lazım gelen masarif-i külliyei valideyni deruhde ederler ve erbab-ı servet ve yesardan olanlar evlatlarını derslerini tekmiil ettikten sonra memalik-i saire ahvaline ve ahalsinin usul ve ahlak ve âdâtlarına re' yü'l [108]-ayn kesb-i ıtıla eylemek üzere mahâll-i baideye izam ederler sıbyan mukteza-yı hâl ve sabâvet-i ilm ve marifetin lüzum ve ehemmiyetini fehim ve izan edemeyerek melâ'ib ve melâhî ile iştigale meyil eyledikleri hâlde valideyn veyahut velileri kâh suret-i mülayemet ve gâh unf ve şiddet izharıyla tahsil-i ilm ve edebe çalıştırdıkları misillü basr-ı basiretleri küşade olan devletler

dahi tebarları hakkında evlat muamelesi ederek ol bapta her türlü vesâil-i teshiliye ve levazım-ı teşvikiyeyi ifa ve hatta bazı Almanya devletleri yedi yaşına varmış gerek kız ve gerek erkek çocuklarını mektebe koymayan pederleri tecrim ile eşi'a-ı cihan-tâb ilim ve marifetin intişarına itina ederler

terbiye-i umûmiyenin nezd-i saltanat-ı seniyyede dahi kemal-i ehemmiyeti rehin takdir olup hassaten şu maslahat-ı hayriyenin hüsn-i terviç ve temşiyetiyle iştilal eylemek üzere mukaddemce nezaret-i mahsusa tesisine ve gerek Dersaadet'te ve gerek memalik-i mahrusanın pekçok mahallerinde sıbyanın meccanen mukaddemat-ı ulum tederrüs eylemeleri zımnında rüştiye mektepleri küşadına himmet buyurulmuştur mamafih mekâtib-i mezkûrenin suret-i idare ve intizamları henüz arzu olunacak derecede olmadığı misillü mahalle mekteplerinde cari olan usul ziyade ıslaha muhtaç olduğunu itirafa mecburuz bu misillü mekâtibin ıslahı evvela muallimlerinin oldukça ehliyet ve istidaat ashabından olmasından ve saniyen bunların ittihaz ettikleri usul-i talimiyenin yolunda bulunmasından ibarettir Sıbyan az vakit zarfında Türkçeyi bi'l-suhûle okuyup yazmağı ve lazım gelen mukaddemât-ı fûnun ve teallüm eylemek üzere bir usul-i münasip vaz ve tesisi ve bunun için lazım gelen kütüb ve resâilin intihap ve tertibi az bir himmetle ahd-ı karibde husul-pezir olabilir fakat bir vech-i matlup muallim tedariki buna nispetle biraz müşkül olduğu misillü bulunsa bile elyevm bu meslekte taayyüş edenlerin ihracı haklarında mağduriyeti mucip olacağından bunlar hâli üzere terk olunup fakat yeniden bu mesleğe suluk edecek olanlar usul-i cedidede bi'l-ımtihan ehliyeti nümâyan olduğu hâlde kabul olunup bu bapta medar-ı şevk ve gayret olmak üzere yeni muallimlere ziyadece maaş veyahut bir nev imtiyaz verilmesi [109] ve eski muallimlerden dahi bu sureti kabule müstait ve talip olan olduğu hâlde ba'dü'l-ımtihan onların dahi şu müsaadeye mazhar olmaları maksad-ı mezkûrun husulüne kâfi olacağı meczumdur bizim mekteplerde yolsuz bir şey daha vardır ki şu sırada onun dahi beyanından geri durulamaz bundan muradımız zavallı çocukların dayak ile tedip olunması maddesidir saye-i adâlet-vâye-i saltanat-ı seniyyede en büyük cürüm ve kabahat irtikâp eden eşhas kaviyetü'l-bünye birçok senelerden beri şu tazib-i cismaniden halas oldukları hâlde henüz derkâr olan nezaket-i vücutları cihetiyle her veçh ile haklarında lutf u mülayemetle muamele olunması lazım gelen etfal hakkında şu hareket doğrusu reva görülmemelidir etfaldan emr-i teallümde tekâsül ve rehavet veyahut şayan-ı takbih bir fiil ve harekat görüldükte mutlaka dayak ile mücazat iktiza etmeyip gûnâgûn suver-i tedibiye vardır ki yoluyla icra olduğu hâlde

bunların her birisi birçok değnekten ziyade müessir ve kârgir olduğunda iştibah yoktur mesela bazı kere münasip lisan ile tâzîr veyahut mahal ve makamını tagayyür etmek ve bazı kere sair şagirdan-ı mektepten azimete nail-i ruhsat oldukları hâlde biraz vakit tevkif eylemek ve daha âlâsı okuduğu dersi kabahatine göre yirmi otuz ve daha ziyade defa yazmağa mecbur etmek gibi tedbirin husul-i maksada kâfi olacağı umur-ı mücerrebe ve müsellimedendir

Filhakika işbu dayak usul-i muzırrası himâr gibi kemal-i gıllat-ı fehm ile beraber anut olan hayvanata mahsus olup nev-i şerif-i insan ve bâ-husus sıbyan-ı nezaket-bünyan hakkında şu muamelenin icrası nâ-çesbândır bunun vücutça îrâs edebileceği mazarrat şöyle dursun sû-i tesirat-ı maneviyesi dahi derkârdır ekseriya şu hâl-i tahammül-güzâra mazhar olan sıbyan hakaret ve meskenete melûf olarak müddet-i ömrlerinde izzet-i nefslerini vikaye edemeyecekleri meczûmdur

(Vesâit-i Tenviriye)

Güneşin gurubuyla ziyası zail oldukta onun makamına kaim olacak bir şey [110] vücuda getirmek ömr-i insaniyi taz'if demek olduğundan def-i zalâm-ı leyle çare bulunmak âzam-ı esbab-ı temeddün ve içtimadan olduğu rûşen ve aşikârdır

Fıtrat-ı asliye üzere taayyüş eden akvam şu maksadın husulü zımnında çam ve köknar ve ut ve emsali mevâdd-ı deheniyeyi şamil bazı ahşap istimal ederler bundan dört bin altı yüz sene mukaddem Hindistan'da ve Asya'nın diğer bazı memalikinde bal mumunun maruf olduğu kudema-yı müverrihîn indinde müttefik-i aleyhtir

Mısır ve Beriyyetü'l-Şam'da ve bâ-husus Yunanistan'da ezmine-i kadimeden beri çırağ ile zeyt ve dehen-i hayvanat ikad olunur idi ve Yunanistan'da ancak sekizinci olimpiyatın evâhirinde yani tarih-i milattan yedi yüz kırk dört sene mukaddem balmumu ihdas ve bazı cesim ibadethanelerinde leylen icra olunan merasim-i diniye esnasında iş'al kılınır idi bunun üzerine çok geçmeksizin balmumu ibadethanelerden hükümdar saraylarına intikal ve badehu efrad-ı ahali beyninde dahi kesb-i intişar eylemiştir

Ezmine-i kadimede Afrika ve Asya milel-i muazzaması olan İrani ve Süryani ve Mısırliler mabet ve saraylarının ve payitaht zükâklarının [sokaklarının] çırağ ile tenvirinde bir derece ifrat ederler idi ki ahali gece ile gündüz beynini asla fark edemezler idi

İşbu çırağ dahi pirinç veyahut taştan masnu olarak derunlarında eritilmiş iç yağı ile gayet kalın fitiller ikad olunup serapa zükâklara dizilir idi fevka'l-gaye cesim olan işbu şehirler caddelerinin bazıları birkaç mil mesafe imtidadında olup zikrolunan çırağ kaplarının behri dahi takriben yüz kıyye yani beş altı sığırdan husule gelecek kadar yağ istiap eder idi o misillü gayet cesim şehirlerin her tarafında bu veçh ile çırağlar yakılması ne kadar hayvanat ve masarife muhtaç olacağı artık hesap oluna filhakika milel-i mezkûrenin kemal-i iktidar ve medeniyetleri muhayyer-i ukul olup eğerçi fi zamanen Avrupalılar dahi emr-i medeniyet ve intizamda bir derece-i âlâya vasıl olmuşlar ise de mütekaddiminin şu azimet ve iktidarı ile beynlerinde beyn-i baidolduğu kendileri indinde dahi rehin-i teslim ve itiraftır

[111] İngilizler üç yüz sene kadar mabet ve hanelerinde yalnız hayvanat ve zeytinyağı ile ikad olunur kandil istimal ettikten sonra miladın 1290 senesinde yağ mumunu ihtira edip Fransa'da dahi ol vakte gelinceye kadar kral sarayları ve ağniya konaklarında yağa batırılmış çubuklar yakıldığı hâlde bin üç yüz altmış tarihlerinde Jan nam Fransa kralı mezkûr yağ mumundan birkaç tane Fransa'ya götürmüş idi

Yağ mumunun ol vakit sairine nispetle nezafet ve sühulet-i istimaline mebni çok geçmeksizin bütün Avrupa'ya münteşir olarak Fransa ve Almanya ve İspanya ve İtalya memleketleri dahi ol bapta İngiltereliye taklit eylediler fakat işbu yağ mumu imalinde İngilizler ile Fransızlar milel-i sâireye ziyade tefevvuk ettiklerinden [üste çıkmalarından] pek çok seneler yağ mumu memleketeyn-i mezkûreteynin başlı ticaretinden mahdut idi ol esnada Venedikliler balmumu istimaline başlayıp bu cins mum ol vakte kadar kiliselere mahsus olduğu hâlde bunun umur-ı dünyeviye dahi taammümüyle miladın on dördüncü karnı evâhirinden bedee ile dojlar yani cumhuriyet meclisi azasının ve papaların saraylarında yalnız Venedik balmumu ikad olunur idi İşbu sanat ol veçh ile İtalya'dan zuhur ederek muahharen Fransa'ya intikal edip beynü'l-ahali ziyade kesb-i iştihar ve Fransa memalikinden (Bordo) [Bordeaux] ve (Marsilya) ve (Narbon) [Narbonne] şehirlerinde daha ıslah olunarak İtalya balmumuna faik mum imal kılınır idi bu sanat gittikçe terakki ederek ilâ yevmen hâza Paris'te ve diğer bazı şehirlerde balmumu imal olunur ise de içine pek çok şeyler katıldığından hemen mumun eseri yoktur denilebilir

Avrupa şehirlerinde leylen zükâkların tenvirine başlanılalı hayli zaman olmuştur Paris'te herkes hanesinin önünde iç yağı ile ikad olunur bir çırağ vaz eylemesi hakkında 1258

senesinde bir nizam vaz olunup hilafı harekette bulunanlar tecrîm ve defa-i saniyede hapis olunur idi bu usul iki yüz sene kadar icra olunduktan sonra mezkûr çırağlar yağ mumlarına ve bir nev fenerlere tahvil kılındı [112] Paris şehrinin siyak-ı vahit üzere tenviri 1667 senesinde tasavvur olunarak münasip olan mahallere üç yüz fanus taksim olunmuş ve bu veçh ile şehir başka bir ziynet ve letafet kesp eylemiş idi bu miktar fanus Paris gibi bir şehre göre pek cüzi görünür ise de ol vakit şimdiki cesamette olmayıp daire-i belediyesi varidatı dahi ancak buna mütehammil idi fakat çok vakit şu hâl üzere kalmayıp gittikçe fanusların miktarı tezayüt ederek 1729 senesinde beş bin yedi yüz yetmiş iki adede baliğ olmuş idi

Bundan elli sene mürurunda zaptiye kaim-i makamı bulunan (Levinor) nam zat her kim Paris şehrinin daha bir hüsn-i suretle tenvirine bir çare bulur ise külli mükâfata mazhar olacağını ilan etmekle Bali isminde birisi aynalı lambayı icat ve başkaları bunu daha ıslah ederek istimal kılındı İşbu fanusların miktarı sonra daha tezayüt ederek 1819 senesi on iki bin altı yüz yetmiş iki adede ve bunun masarif-i seneviyesi altı yüz kırk altı bin yirmi üç Frank'a yani takriben altı bin kîseye reside olmuş idi

Libon isminde Fransalı bir mühendis gaz tabir olunur bir mayi-i havainin her türlü yağ ve zeytten ziyade kuvvetli bir ziya husule getireceğini tasavvur ederek Paris şehri zükâklarının bununla tenvir olunmasını 1811 senesinde idare-i belediye meclisine arz ve fevâid ve muhasenatını beyan eylemiş ise de her nasılsa kabul ve icra olunmamış ve bazı İngilizler mumaileyhin işbu ihtirâna kesb-i ıtıla ile 1810 senesinde en evvel Londra'da ihdas kılınmıştır bunu müteakip Fransa'da dahi hastahane ve emsali bazı mahallerde gaz istimal olunmuş ise de Paris zükâklarının bununla tenviri ancak 1830 senesinde vuku bulmuştur elyevm işbu gaz istimali Avrupa'da yalnız payitaht ve büyük şehirlere münhasır olmayıp İngiltere ve Fransa ve Almanya ve memalik-i sâirenin en küçük şehirleri ve hatta bazı karyeleri bile geceleri gaz ile münevverdir [113] şimdiye kadar icat ve istimal olunan gaz istihracı usulünün en âlâsı (Rober) nam zata mensup usul olup bunun fena rayıhası ve duman ve patlamak ve emsali sû'-i tesirâtı olmadıktan başka havanın tasfiyesine medar olur

Gazın en ziyade faydalı olan bir hassesi dahi gözü itap etmemesidir çünkü gayr-i müteharrik olan ziyası maviye mail üzerinde gayet beyaz olup sair ziyalar ise ateşi kırmızı zemin üzerinde beyaza mail sarıdır gerek def-i zalâm ve gerek icra-yı sefahat ve ihtişam

için gazın ehveniyet ve sühulet ve letafeti camidir dünyada dikensiz gül olmadığından gazın dahi bir mahzuru vardır çünkü hafi olmadığı veçh ile bir şehri tenvir eden gaz kâffeten bir mahalden taksim olunduğundan birtakım eşkıya bir leyle-i muzlimede bağıteten hücum ve gaz mecrasını tahrip ile an-ı vahitte şehri zulmette bırakarak istedikleri veçh ile katl-ı nüfus ve nehb-i emvale [emvalin yağmasına] ictisâr edebilirler Avrupalılar leylen şehrin her tarafını ruz-ı rûşen gibi münevver görmeye melûf olduklarından böyle bir musibet zuhuruyla zulmette kalmalarını mahzur-ı kavi addederler ise de bizim şehirler geceleri daima karanlık olduğu cihetle mahzur-ı mezkûr hatıramıza bile gelmez muahharen gaz zükâkta kalmak istemeyip mehazın-ı tüccar ve mecâlis-i kibara dahi rehyab-ı duhul ve elyevm bu veçh ile cümle indinde rehin-i hüsn kabul olmuştur elyevm maruf ve müstamel olan sair sînâî ziyalara nispetle gazın bi'l-vücûh fevâid ve muhassenatı derkâr ise de ondan daha ziyade ziyadar olup âdeta nur-i şemse şebih olan ziya-yı elektiriknin istimaline ileride bir tarik-i sühulet keşf olunduğu hâlde gaz dahi kandil ve yağ mumu gibi endahte-i gûşe-i nisyan olacağı emr-i ayandır

Gaz kadim Namsa lisanı üzere ruh manasına olan (gast) lafzından muharref olup hikmet-i tabiiice her bir mayı havayı yani şeffaflık ve kabil-i tazyik olmaklık cihetiyle havaya müşabih olan ecsama ıtlak olunur bunun envai olup burada mevzu-ı bahsimiz olan madde diğerlerinden medar-ı temyiz olmak için yakılacak gaz tesmiye olunur ise de elsine-i nasta işbu sıfatın hazfıyla yalnız gaz zeban-zed olmuştur [114] işbu gaz fahm ile müvellidü'l-mâdan mürekkep iki veyahut daha ziyade gazın imtizacından hasıl olup bilcümle mevâdd-ı uzviye ve bi'l-husus maden kömürü ve zift ve sakız ve balıkyağı ve çuka [çuha] fabrikalarında müterakim sabunlu su vesaireden tesir-i hararet vasıtasıyla istihraç olunur yakılacak gazın terkibi her ne maddeden çıkarılır ise onun cinsine ve derece-i hararete göre tehallûf edip iştiial eden cüzi daima fahm ile müvellidü'l-mâdır maden kömürü en ehven geldiğinden ekseriya bundan istihraç olunur maden kömüründen çıkan gaz ekseriya hamız-ı fahmı ve kibritiyi şamil olup bu dahi bir rayiha-ı kerîheyi şamil olduğundan işbu iki hamızı cezp ve ahzedecek bazı mevâd derunundan geçirilerek tasfiye olunur ve ondan sonra (Gazmetro) tabir olunur bir cesim havuz derununda doldurup oradan borular vasıtasıyla iktiza eden mahallere taksim olunur gazın istihracından sonra kalan kömüre kok tesmiye olunup yine ocaklarda istimal kılınır

1820 senesinde İngiltere'de kabil-i nakil ve mütezayik bir nev gaz icat olunmuş ise de istimalinde meşhut olan bazı mahâziri ve bâ-husus patlaması cihetiyle terk olunmuş ve

muahharen Fransalı Hoz ve Moiren fabrikalarda teraküm eden sabunlu sulardan kabil-i nakil ve gayr-i mütezayik bir nev gaz istihracına zaferyab olup bunun istimalinde mahzur olmadığından elyevm Fransa'da ve memalik-i sâirede münteşir olmuştur

(Tarih-i Telgraf)

Telgraf lafzı Yunani olup uzak manasına olan (Tele) ve yazmak manasına gelen (Grafuva) lafzlarından mürekkeptir ki uzak yazan veyahut dür-nevis demek olarak bayrak ve ateş ve emsali bazı işaretler ile mutlaka uzaktan muhabere olunmak sanatıdır Fenn-i mezkûr inde'l-mütekaddimin maruf olup Süryaniler ve Mısırlılar ve Çinliler ve diğer bazı milel-i kadime bunu hayli ıslah ve ikmal eylemişler idi

[115] Milattan beş yüz sene mukaddem İranlılar Yunanlılar ile vuku bulan muharebâtları esnasında işbu işaret usulünü kemal-i intizam ile icra edip Atina'dan Azerbaycan'a iki gün zarfında haber isal ederler idi ve işbu usul-i kadime ilâ yevmenen hâza Çin'de cari olup vasat-ı memlekette vaki merkez-i hükûmet birkaç saat zarfında her bir re's-i hududuyla muhabere edebilir

Eş'ar şuara-yı Yunan olan meşhur Omirus [Homeros] İliyat nam manzume-i beliğesinde zikr eylediği veçh ile Yunanlılar Truva şehrini muhasara ettikleri esnada şehre hücum etmek veyahut şehirlilerin hurucunda müdafaa eylemek üzere geceleri beyinlerinde ateşten işaretler istimal ederler idi ve diğer bazı müverrihinin kavline göre şehr-i mezkûr fetih olundukta oradan birkaç günlük mesafede vaki Argo şehrine bazı alâmat-ı nariye ile derakap keyfiyet tebşir kılınmıştır

Polip [Folip] nam müverrihin tahkik ve beyanına nazaran Makedonya kralı bulunan Filip zamanında dahi işbu işaret fenninde ziyade kesb-i maharet olunup mesâfat-ı baide ile her türlü muhabere icra kılınır idi

Roma cenerali beyninde iptida Jolsezar mevâki-i muhtelifede müteferrik bulunan ordusuna bazı tembihat icrası zımnında işaret istimal etmiş ve rivayet olduğuna göre Romalılar işbu usulü Fransızların aslı olan Gol tâifesinden teallüm eylemişlerdir

Filvaki tâife-i mezkûre ağızdan ağza nakil olunur bazı esvât-ı mahsusa vasıtasıyla muhabere edip işbu esvâtın manası dahi yalnız rüesa-yı kavm indinde malum olduğundan işitenler ve belki telaffuz edenler suret-i hâlden haberdar olamazlar idi mezkûr Gol

tâifesinin işaret sanatında ziyade maharetleri olup seksen saatten müteceviz mesafeye on beş saat zarfında haber isal ederler idi

Romalılar ol vakitten beri fethettikleri memalikte inşa eyledikleri muntazam yollar üzerinde kaleler bina ve bunların bâlâsında bir taraftan gördükleri işâratı diğer [116] tarafa nakil eylemeğe memur didebanlar ikame ederler idi İşbu telgraf usulü kurûn-ı mutavassıtada dahi istimal olunup hatta ehl-i Salıp rüesasından Sen Lui Kayseriye ve Sur şehirlerini zapt ettikte Filistin'in diğer bir mevkiinde bulunan cesim bir ehl-i Salıp ordusunu işaret vasıtasıyla nezdine davet eylemiştir işbu işaretler kırmızı atlastan masnu bir haçtan ibaret olup çocukların istimal ettikleri uçurma gibi havaya ref' olunur ve her bir nağmesi bir manaya delalet eder birbiri ile ifade-i meram kılınır idi ve yine o tarihlerde Araplar dahi bayrak ve ateş ve fenerler vasıtasıyla mesâfat-ı baide ile muhabere ederler idi işbu ateş telgrafi elyevm Karadağ'da dahi müstamel olup bir mahalle alelacele asker sevk ve irsali lazım geldikte geceleyin yüksek dağların tepesinde ateşler yakılıp keyfiyet cümleye ilan ve rivayet olunduğuna göre nereye ve ne vakit ve ne suretle tecemmu olunacağı bile bu tarik ile ifham ve beyan kılınır Karadağlıların bu veçh ile az vakit zarfında tecemmu etmeleri ekseriya işlerine yarayıp hatta muharebe-i ahire evâilinde İşkodra sancağı tarafından hüsn-i hûd refakatiyle cebele sevk olunan beş yüz kadar asâkir-i muvazzafaya dağlıların galebesi mezkûr ateş telgrafi sayesinde olduğu emr-i muhakkaktır çünkü asâkir-i muvazzafa-ı mezkûreye ferdası gün mülhak olacak imdadın vüruduna meydan bırakmayarak hemen bir gece zarfında miktar-ı vâfi asker cemiyle üzerlerine hücum eylemişlerdir

Miladın bin altı yüz yetmiş altı senesinde Fransa encümen-i dânişi azasından Mösyö Amunton telgrafta dürbün istimalini yani dürbün ile görülebilecek mesafelerde kuleler bina olunup üzerlerinde âdetâ huruf-ı heccaya delalet eder işaretler keşide olunmasını tasavvur edip bu bapta mahsus risaleler telif ve neşreylemiş ise de ol esnada bu makule ihtirât-ı nafiaya Fransa'da pek itibar olunmadığı cihetle işbu usul icra kılınmamış idi ondan takriben yüz sene sonra Hanvereli Burgşitraser nam hünerverine sâlifü'z-zikr Amunton'un tasavvur-kerdesi olan esas üzerine mebni bir telgraf [117] usul-i cedidi tasavvur ve ilan edip ol vakit Almanya'da bunun lehinde ve aleyhinde pek çok mübahesât cereyan ettikten sonra nihayet mümteni' ü'l-icra olmasına hüküm olunmuş ise de İngiltere devleti halkın itirazâtına ihale-i sem' itibar etmeyerek usul-i mezkûru ittihaz ve icra ve mucid-i mumaileyhe mucib-i şevk ve gayret olmak üzere beş bin lira ita eyledi

Bin yedi yüz üç tarihinde usul-i mezkûr Fransa'da dahi ittihaz ve lazım gelen mevâki-i mühimmede telgraf hatları inşa kılındı işbu işaret ile bir haber on saatlik mesafeye on dakika zarfında nakil olunabilir idi Hafi olmayacağı veçhle işbu tarik ile yalnız gündüzleri hava açık olduğu hâlde muhabere mümkün olup sair vakitlerde işe yaramadığından 1843 senesinde leylen dahi istimal olunmak üzere Fransa'da bazı usul tasavvur olunmuş ise de ol bapta ihtiyar olunacak tekellüfâta mukabil faydası melhuz olmadığından icrasından sarfinazar kılınmıştır Avrupa'da inşa olunan bu makule telgraflar devlet umuruna mahsus olup efrad-ı ahali istimaline mezun değiller idi

Mısır valisi esbak Mehmet Ali Paşa dahi İskenderiye ile Kahire beyinde usul-i mezkûr üzere bir telgraf hattı inşa edip mevkiin-i mezkûreyin meyanında yarım saat zarfında muhabere olunur idi hatt-ı mezkûr birer saat ba'dinde kırk kuleden ibaret olup 1239 sene-i hicriyesinde Ebru isminde hezarfen bir Ermeni marifetiyle inşa olunmuştur

İşbu telgraf-ı havai her ne kadar ıslah olunmuş ise de ber-minval-i muharrer geceleri ve puslu havalarda işlemediğinden ve demiryol ihdasından sonra ekseriya havadis demir yol ile daha evvel mahalline vasıl olduğundan telgraf-ı mezkûrun ehemmiyet ve itibarı kalmamış idi binaenaleyh nakl-i ihbar için daha bir suret-i serîa taharri olunarak kuvve-i elektrikiye usulü keşf olunmuştur

İşbu telgraf-ı elektriki muhteraât-ı cedideden ise de mevki-i bahis ve tezkire konulalı takriben yüz sene vardır en evvel Jinveli Lesaj nam bir hüner-ver miladın **[118]** 1774 senesinde her biri bir harf-i hecaya delalet etmek üzere Latin Elifbası adedince yirmi dört tel temdit ve bunları bir elektrik makinesi ile tahrik ederek ifade-i meram olunması tarikini tasavvur eylemiş idi badehu Razir isminde bir Almanyalı dahi mumaileyh Lesaj'ın eserine iktifa ile 1794'te kuvve-i mıknatısiyeyi telgrafta istimal eylemeğe çalışmış ve İspanya'da Salva nam bir zat dahi bunun tasavvurâtına bazı şey ilave eylemiştir

1811'de Somer'inin ol esnada yeni ihtira olunmuş olan Volta Sitoni tabir olunur bir nev elektrik aletinin bu hususta istimalini tasavvur edip bundan biraz vakit sonra Orset isminde birisi dahi seyyale-i elektrikiyenin mıknatıslı bir mili mahall-i aslisinden tahrik eylediğini keşf eyledi şu esasın zahire ihracını müteakip Ampir nam zat bunun telgrafta istimalini tasavvur edip fakat 1832 senesinde Şeylik nam zat mukaddemce Şuvayyer marifetiyle keşf olunmuş olan Galuannometre usulü vasıtasıyla sâlifü'z-zikr Ampir'in

tasavvurunu fiile getirdi telgraf-ı elektriki en evvel Bavyera ve Belçika'da inşa ve istimal olunup badehu İngiltere'ye intikal etmiş ve Fransa'da birinci hat 1845 senesinde Paris ile Versail beyninde temdit kılınmıştır

İşte ol vakitten beri telgraf-ı elektriki az vakit zarfında ziyade terakki ve tevessü edip bununla muhaberenin sürati fevk mâye-tasavvur bir emr-i acibdir ziya bir saniye zarfında yetmiş bin saatlik mesafe kat' eylediği hâlde kuvve-i elektrikiye daha bundan ziyade süratle hareket edip bu surette işarât-ı elektrikiye hemen an-ı vahitte mahalline vasıl olur demektir

Mesela Dersaadet'ten keşide olunan bir işaret sudûru onda Paris ve Londra ve Bağdat'a vasıl olur bu misillü bir hatt-ı elektrikiyenin iki ucunda bulunan iki şahıs huruf-ı hecaya delalet eder İşarât ile musâhabet etmek için ne kadar vakit lazım gelir ise o müddet zarfında yekdiğerine ifade-i meram ederler ve bir dakika zarfında yüz yirmi işaret nakil olunabilir

[119] İngiltere'de sınaat ve ticarete sürat-i muhaberenin kemal-i ehemmiyeti cihetiyle telgraf-ı elektrikiyenin icadından birkaç sene mürur eder etmez yüz elli şehir beyninde üç bin saat imtidadında hutut-ı telgraf temdit kılınmıştır memalik-i müctemia-ı Amerika'da dahi bunun teksirine ziyade ihtimam olunarak beş altı bin saatlik mesafede hutut-ı telgrafiye inşa kılınmıştır elyevm Fransa ve Almanya'da velhasıl Avrupa'nın her tarafında fevka'l-gaye teksir etmiştir

İşte telgraf-ı elektrikinin suret-i ihtira ve intişarı vech-i meşruh üzere olup sair muhteraât-ı cesime misillü az vakit zarfında fevka'l-gaye kesb-i terakki ve intişar eylemiştir Hükümetler telgraf vasıtasıyla zir-i idaresinde bulunan memalik vukuatından derhâl haberdar olarak mehâmm-ı mesâlih memleketi doğrudan doğruya tesviye ettikleri misillü umum nâs ve bâ-husus ehl-i ticaret ve sınaat bundan fevâid-i lâ-tahassî istihsal ederler

Yakın vakte kadar Avrupa'da telgraf ile muhabere eylemek hükûmete mahsus olup efrad-ı ahaliye tamimi emn ve asayiş-i memleket cihetiyle mahâzir-i âzimeyi müstelzim olur zannolunur idi fakat demiryolların ihdasında bunların hüsn-i idaresi mutlaka muhaberât-ı telgrafiye mütevakkıf olduğu anlaşılmıştır şöyle ki gerek demir yolca bir gûne sakatlık zuhurunda ve gerek araba katarlarının yolda bir kazaya tesadüfünde derhâl keyfiyetinin bâ-telgraf iktiza eden mahallere işarı mümkün olduğundan bu keyfiyet yolculara mucib-i emniyet olacağı misillü demiryol kumpanyaları muhaberât vakıalarını telgraf vasıtasıyla

icrada sühulet ve ehveniyet gördüklerinden bunların vuku bulan istidalarına mebni telgraf ile muhabere etmelerine taraf-ı hükûmetten müsaade gösterilmiş idi bunun üzerine halkın telgraf ile muhabere eylemesi zannolunduğu derece muhataralı bir şey olmadığı anlaşılmiş olmakla bazı kuyûd ve şuruta riayet olunmak şartıyla ol bapta umuma dahi ruhsat verilmiştir

Şurut-ı mezkûrenin başlıcası dahi irsali matlup olan mektubun havi olduğu imza hakikaten mürselin olduğu tahkik kılınmak ve gönderilen mekâtibin [120] meali olarak mutlaka telgraf memurları vasıtasıyla nakil ve muhill-i nizam u âdâb görünen tahrirat ret olunmak kaziyelerinden ibarettir

Ber-minval-i muharrer telgraf-ı elektrikinın sürati fevk mâye-tasavvur umur-ı garibeden olup bunun derecesi anlaşılmaq üzere zirde bazı misal irat kılınmıştır 1846 senesinde memalik-i müctemia-i Amerika reis-i mechûrînın Meksika muhaberesine dair telaffuz eylediği bir nutuk büyük kıtada bir gazetenin ince huruf ile iki sütununu dolduracak kadar mutavvel olduğu hâlde üç saat zarfında telgraf ile nakil ve istinsah olunmuştur kezalik memalik-i mezkûre rüesasından birinin elli bin kelimededen ibaret yani takriben orta kıtada yüz sahifeli bir kitap cesametinde olan bir kıta tahriratı bir hat üzerinde vaki on yedi şehir bir gün zarfında nakil ve isal kılınmış ve 1849 senesinde millet meclisinin küşadı münasebetiyle Belçika kralının dört bin altı yüz kelimededen mürekkep olarak tefevvüh eylediği bir makale-i resmîye kırk yedi dakikada Anvers şehrine nakil olunmuştur

Telgrafın fevâid ve muhassenatı dahi hemen sürati nispetinde olup elyevm dünyada bulunan hutut-ı telgrafiyenin en uzununu bulunan Amerika hatları vasıtasıyla bazı kere fırtına zuhuru dahi istihbar ve ona göre tedâbir-i lazımeye teşebbüs olunur kazaya-yı nâgehâni süratte darb-ı mesel ve mübaliğat-ı şiiiryede dahi bu makamda müstamel olduğu hâlde hükmi hafiye-i ilahiyeden olan işbu seyyale-i elektrikiyenin ona dahi müsâbakatı filhakika eğrab halat ve bunun telgrafta istimali âzam-ı muhterâattır

hele demiryollarında meşhûr olan fevâidi tadat ve beyana gelmez ezcümle araba katarları evkât-ı muayenesinde vürut etmedikleri hâlde sebep-i teahhurları derakap telgraf ile malum olduğu misillü bir kazaya uğradıkları veyahut bir müzayakada buldukları surette dahi derhâl muavenet-i lazıme icra kılınır ve tacil ve tesrî murat olduğu hâlde telgraf ile haber verilerek istikbaline bir lokomotif daha daha irsal veyahut tehie olunur velhasıl demiryol [121] yolcularının bi'l-vecih emn ve asayişlerine külli medarı vardır

tüccar kendilerine müteallik sefâinin hareket ve muvasalatını ve memalik-i sâirede her türlü emtia ve erzakın fiyatını ve kâffe-i düvel eshamının terakki ve tedennisini derhâl istihbar edebilirler ve Amerika ve Avrupa'nın büyük şehirlerinde muhaberat-ı telgrafiye mahâll-i baide ile muhabereye mahsus olmayıp bir mahalde yangın zuhur ettikte derakap iktiza eden mahallere ihbarı ve umur-ı zaptiyece karakol-hanelere tembihat-ı acile icrası zımında telgraf istimal olunduktan başka efrad-ı ahali derun-ı şehirde uzakça bir mahalde buldukları hâlde hane veyahut mağazalarına telgraf vasıtasıyla haber gönderirler velhasıl bazı eski misallerde işitildiği veçh ile işbu telgraf bir mühr-i mutalsam kabilinden bir şey olup insan mahâll-i baidede bulunan akraba ve ahıbbâsıyla âdetâ hem-meclis gibi musâhabet ve ülfet edebilir ve gerek Amerika'da ve gerek İngiltere'de şatranç [satranç] meraklıları elli altmış saatlik mesafede buldukları hâlde telgraf vasıtasıyla şatranç oynadıklarının vukuu dahi pek çok görülmüştür

Seyyale-i elektrikiye bir saniye zarfında küre-i arzı üç kereden ziyade devir eylediğinden küre-i arzı on bin kere ihata edecek imtidatta bir telgraf-ı elektriki hattı farz olursa bir ucundan diğer ucuna haber gönderilip bunun cevabı alındıktan sonra tekrar bazı mülahaza beyan olunup buna dahi cevab-ı kati alınması bir gün zarfında mümkün olur

Katl ü sirkat emsali harekât-ı gayr-i merziye irtikâp eden ashab-ı cerâyimin birisi demiryol arabasına rakiben bir tarafa firar eylediği takdirde derakap müttehemmin eşkâliyle beraber suret-i hâl telgraf vasıtasıyla her tarafa ihbar olunarak mücrim arabadan çıktıkta ahz ve girift olunur

Bazı ağır hastalık hâlinde dahi telgraf vasıtasıyla memalik-i baidede bulunan meşhur tabiplere müracaat olunup bu hâlde hasta ve tabip buldukları mahaller telgrafhanelerine giderek muhabere ve tabibin bu suretle vereceği reçete mucibine amel olunur

[122] Demiryol katarı giderken bazı kere vaki olduğu veçh ile makinecisi bir kazaya uğrayarak katar kendi başına gittiği hâlde nihayet bir yere kemal-i şiddetle çatıp gerek derununda bulunanları ve gerek mukabiline gelecek ebniyeyi telef ve muzmahil edeceğinden ol hâlde telgraf ile haber verilerek vaki olacak hasâratın men'-i vukuu zımında tedabir-i muktezîyeye teşebbüs olunur

Tahtü'l-bahr temdit olunan hutut-ı telgrafiyenin kara hatlarından farkı yalnız telin ka'r-ı deryada bulunmasından ibaret olup bir de deniz telleri tesir-i rutubetten vikayeten Gotha Perka tabir olunur bir nev samğ ile kaplıdır en evvel bu kabilden inşa olunan telgraf hattı

1850 senesinde Fransa ile İngiltere beyninde vaki Kala Boğazı'nın bir tarafından diğer tarafına olup 1851 senesinde dahi İngiltere ile İrlanda ve Londra ile Ostend ve Kopenhag beyinlerinde temdit kılınmıştır

Miladın 1858 senesinde İngiltere ile Amerika beyninde tahtü'l-bahr bir telgraf hattı temdidine mübaşeret olunup ba'd-ı mesafe cihetiyle tel tahammül edemeyerek iki defa kırılmış ise de üçüncüsünde muvaffak olunarak sene-i mezkûre ağustosunun on üçünde hitam bulmuş ve resmen küşadı günü olan on altısında otuz bir kelimededen mürekkep olmak üzere Amerika'dan İngiltere'ye yazılan bir telgraf-name otuz beş dakika zarfında İngiltere'ye ve kraliçe hazretleri tarafından reis-i cumhura hitaben doksan dokuz kelimededen ibaret tahrir olunan cevapname dahi altmış beş dakikada Amerika'ya nakil olunmuştur işbu hattın bir ucu İrlanda'da vaki Valentiya ve diğeri Nevfondland [Newfoundland] iskelelerinde olup on beş gün kadar işledikten sonra bozulmuş ve bunun külli masarif ve tekellüfâta mütevakıf olduğu cihetle şimdiye kadar tekrar inşasına teşebbüs kılınmamıştır

(Mukayese-i İlim ve Cahil)

Nev'-i insan şeref-i nutk ile hayvanat-ı sâireden ne kadar mümtaz ise âlim [123] olanların cühelâya nispetle ulüvv-i kadir ve menziletleri hemen o derecedir bu kıyas yalnız efrad-ı nâs hakkında cari olmayıp milel ve tavâif-i âlem dahi bu kaideye dâhildir Afrika ve Amerika ve kıtaat-ı sâirede amâ-yı cehl ve bedeviyette bulunan akvam en ziyade zaruri ve tabii olan ihtiyâatlarının def'inde aciz ve esbab-ı temettü ve hoş-güzaranden pek az şeye malik oldukları hâlde milel-i mütemeddine ulum ve sanayi-i müktesebeleri semeresi olarak arazilerini güzelce ziraat ve ham mahsulatlarını işlerine yarayacak surete ifrâğ ettikten başka berren ve bahren memalik-i baideye azimet ve onlara mahsus olan her türlü erzak ve eşyanın celbiyle mutemetti olurlar işte refah-ı hâl ve firâğ-ı bâl cihetiyle âlim ve cahil beyninde şu fark-ı azim şöyle dursun tavâif-i cahile hemen daima milel-i mütemeddinenin mağlup ve esiri olup İngiltereli gibi bir tâife-i sagîrenin mücerret fûnun ve sanayide yedd-i tulası olmak hasebiyle memleketlerinin yirmi katından mütecaviz memalik-i ecnebiyeyi zapt ve istila ve dünyanın her tarafında az çok nüfuzunu icra eylediği sıdk-ı müddeaya delil-i vazıhtır

Kâffe-i kabayih ve fezeyil ve muzırrât ve menâfiin menşe-i ilm ve cehil olup çünkü cahil olan şahıs Halik-i Teâlâ ve alâ merâtibehim ebna-yı cinsi ve hatta kendi nefsi hakkında

riyeti lazım olan vezâyif ve vacibâtan bihaber olarak halik ve mahlûk nazarında merdüdiyete ve menfuriyetini mucib-i harekât irtikâbından ve vehameti doğrudan doğruya kendi şahsına ait shevatından içtinap etmediği misillü tabayi ve havâssından gafil bulunduğu hayvanat ve nebatat vesairenin muzırrâtından nefsinin muhafaza edemeyerek helak veyahut düçar-ı ilel ve eskam olur ve âlim olan zat ilim ve temyizi vasıtasıyla o makule harekâtından mücânebet ve perhiz ile dünya ve ahirette memdûh ve aziz olur Cehl-i hayvaniyet havâssından ve ilm-i ulûhiyet sıfatından olduğundan insan cehaletinden tebâ'udu ve ilme intisabı nispetiyle sıfat-ı hayvaniyetinden halas ve kurb-i ilahide mazhar-ı feyz ve ihtisas olur ve Hakk Teâlâ hazretleri hayvanat-ı sâirenin mâ-fevkinde insana kuvve-i akl ve zekâ ve en nazik şeylerde [124] istimale sâlih eller ihsan buyurmuş olmasına nazaran insanın hâl-i cehl ve nâdânîde kalmayıp tahsil-i ilim ve sanat ile mahlûkat-ı sâireden kesb-i temeyyüz eylemesi makasîd-i ilahiyeden olduğu erbabü'l-baba hafi değildir hayvanattan bazıları bile terbiye ve talim semeresi olarak tadil-i mizaç ile insana takarrüp ve ebna-yı cinsi meyanesinde temeyyüz eylediğinden ilim ve edep nev'-i şerif-i insanın ıslah-ı nefis ve tehzîb-i ahlakına ne mertebe medar olabileceği ednâ mülâhaza ile malum olur

Bazı adamlar bedeviyet ve sadelik hâlini medeniyete tercih ederler Süphanallah bu ne fikr-i fasittir İşbu dava-yı batıla tasaddî edenler hakkında garazkâr veyahut muhtellü'l-şuur olmaktan başka bir şey denilemez şu itikadın fesadı ityân-i delâilden müstağni ise de hakikatten ne derece mübâadeti olduğunu göstermek için erbab-ı bedeviyet ve medeniyetin hâllerini bir kere kıyas edelim bakalım nev'-i beşer hakkında kangisi [hangisi] hayırlıdır İnsan fitrat-ı asliyesinden tasavvur olunduğu hâlde beyabanda gezen bahayimden pek az farklı olarak hakkı batıldan ve helali haramdan temyiz etmez ve def-i ihtiyâcat ve teskin-i shehvâtından başka bir şey düşünmez gâh tesir-i harareten ve gâh şiddet-i bürudetten müteessir ve muzdarip olup beyinlerinde hakk-ı temellüke dahi riayet olmadığı cihetle kendi semere-i say ve gayretiyle tahsil ve tedarik eylediği erzak ve eşyanın temettuu kendisine ait ve münhasır olacağına emniyeti olamayacağından vakt-i vüsatta eline geçen gıdayı hemen çiy olarak midesi alabildiği kadar ekl edip kusurunu yerinde terke mecbur ve tahsil-i maişete müsait olmayan mevâsimde kemal-i zaruret ve müzayakaya düçar olur ve mesken ve mevâsı olmadığından gündüzleri sahrada ve ormanda serseri dolaşır her nerede ahşam [akşam] olur ise orasını mesken ittihaz ve daima hayvanat-ı mü'zîye şerrinden emin olmayıp gâh kuşlar gibi ağaçlar üzerinde ve

gâh hayvanlar gibi mağara deliklerinde beytütet eder velhasıl biraz vakit hezar zahmet ve sefalet ile yaşayıp ekseriya henüz nimet-i hayattan dil-sir olmaksızın zuafâsı akrabası yedinde ve ikisi dahi daha kavi olan [125] vuhuş pençesinde helak olur giderler işte birinci mertebede vahşiyet ve huşunette bulunan adamların hâli bundan ibarettir ikinci mertebesi bedeviyet hâlidir ki badiye-nişin olan Arap ve Kürt ve Türkman kabileleri ol suretle taayyüş ederler bu dahi vahşiyet hâline nispetle ehven ise de ikisi beyninde olan fark pek büyük değildir lakin bela-yı istidad-ı insaniye mahsus kaba-yı zîbâ-ı medeniyetle hırâmân arsa-i şuhûd olan akvam-ı refiü'l-makam gerek hüsn-i ahlak ve âdâb ve gerek saadet-i hâl cihetleriyle öbürlerine hiç nispet kabul etmeyip âdeta bir nev'-i ahir denilmeğe şayan bulunur işbu sınıf-ı celilü'l-hamit diğerleri misillü akıl ve idrakçe insanın mâdûnunda bulunan vuhuşun zebun pençe-i gadr ve tasallutu olmadıktan başka onları taht-ı zapt ve esaretine alarak bazısının lahm ve cilt ve süt ve menafi-i sâiresinden temettü ve bazısını dahi rukûb ve nakl-i eskalda ve hayvanat-ı vahşiye saydında istimal eder ve bununla dahi kanaat etmeyip hava ve su ve ateşi tahsil-i maaş ve teshil-i umur intiaşında bir makdem ve sadık hizmetkâr gibi kullanıp nice bin adamın içtimayıyla husulü mümkün olmayan ameliyat-ı cesimeyi onlara icra ettirir ve ber-minval-i muharrer hüsn-i suretle vücuda getirdiği ham mahsulatını usul-i sanayie ile en menfaatli bir surete tahvil eylediğinden başka memalik-i sâireye mahsus emval ve eşya celbine dahi destres olurlar ve mesâkin ve melâbislerinin mazbûtiyet ve intizamından naşi şiddet-i hararet ve bürudet ve mazarrat-ı berf ve baran gaillesinden vareste oldukları misillü bir demir tel vasıtasıyla saika gibi âfat-ı semâviyeden masun ve heyetin kavânin-i mevzuası sayesinde efrad-ı ahali yekdiğerinin mal ve canına taarruz ve tasalluttan memun olup [sağlam olup] nev' -i beşer hakkında mühlik ve muzır olan enva ilel ve eskamın olabildiği kadar indifama çare perdaz olurlar ve demiryol ve vapur sefâini ile berran ve bahren az vakit zarfında mesâfat-ı baideyi kat' ve telden bir hat vasıtasıyla birkaç saniye zarfında küre-i arzın bir tarafından diğer tarafı ile âdeta hem-meclis gibi muhabere ve müsâhabet ederler eğerçi bazı bedeviler ecânib ve misafirine [126] riayet ve ikramda mübalağa edip şu faziletleri inkâr olunamaz ise de misafir yola çıktıktan sonra belki misafir olduğu hane sahibi yolunu kat' ederek üzerinde her nesi var is gasp ve muhalefet olunduğu takdirde katline dahi ictisâr eder [cüret eder] güruh-ı garben mütemeddinede ol kadar hürmet ve ikrama nail olamazlar ise de bir gûne gadr ve zulüm dahi görmeyerek kemal-i emn ve selametle istedikleri yerlerde seyr ü seyahat ederler ve kıtâ'-i tarik-i muhtırasından emin oldukları misillü

vardıkları mahallerde esbab-ı refah ve rahat dahi mükemmel bulunabildiğinden yanlarınca birtakım asliha ve eşya nakline mecbur olmadıktan başka hatta ağırlık olmamak üzere akçelerini dahi beraber götürmeyip her ne kadar külli olsa bir kıta varaka-i sagireye tebdil ve işte bu suretle kendi hanelerinde oturur gibi kemal-i emn ve asayişle mahâll-i baidede geşt ü güzâr ederler

Bedevi ile medenin askerice dahi beyinlerinde külli fark olup bedevilerin eğerçi sürat-i harekât ve mütâib ve müşaka tahammülünce medenilere bazı mertebe tefevvuku olsa dahi medeniler at ve silahlarıyla yine bi'l-sühule onlara galebe ederler bazı bedevilerin kuvve-i bâsıra ve sâmi'alarında ziyadece hiddet var ise de medenilerin bazı âlat istimaliyle bu bapta dahi onlara müsâbakat eyledikleri derkâdır

Hele bazı cühelanın ilim fesad-ı itikadı müntiçtir demeleri mahz-ı hatadır Ancak dinin akılsız dostları bu makule tefevvühata tasaddî ve zumlarınca diyaneti istihsab-ı murat edip hâlbuki hakikatte esasından tahrip ederler azıcık mülahaza olursa bundan dindarlık cahil ve sehlü'l-iğfal olmağa muhtaçtır demek olmaz mı bazı sade-dilân mücerret şu fikr-i faside mebni hassa-i behayim olan hâl-i cehilden kalmağı tercih ve daima ilme emniyetsizlik nazarıyla bakıp talep ve tahsiline say edenleri dahi takbih ederler hükemâyı mütekaddiminden fart-ı zekâ ve dirayetle şöret-şiar olan Sokrat ve Bukrat'a zamanlarında dinsizlik isnat olunmuştur bunlar cümleden ziyade Halik-i Teâlâ hazretlerinin kemal-i kudret ve azametini ve kâinatın her bir zerresinde nice bin sır ve hikmetine vâkıf olduklarından behemehâl muasırlarından ziyade tamü'l-itikat olduklarında [127] şüphe olunamaz cehele ise ehl-i taklit olup bu surette itikatları bir esas-ı kavi üzerinde olamayacağından asıl bunlar çürük itikatlı addolunmalıdır hiç aklen cüheladan aşağı kalır mı ve azıcık insafi olanlar buna kail olur mu eğer ilim mucib-i salah olamaz ise ahval-i sabıka ve lâhikadan ve usul-i edebiyeden gaflet mi buna medar olur körlük insanı muhataradan vikaye etmediği misillü cehil dahi bir derde deva olamaz ve hiçbir hatayı ıslah edemez

Ehl-i medeniyet beyninde meşhut olan bazı kabayih ve sû-i hâl-i medeniyetin tesiri olmayıp belki onun gayr-ı mükemmel bulunmasından nâşidir mesela memalik-i mütemeddinede nüfus teksir edip bu dahi bazı ahalinin işsizliğinden dolayı düçar-ı fakr ü sefalet olmasını müeddî olur ise de şu hâl heyet-i mecmua-i ahalinin malik olduğu esbab-ı servet ve temettuun beynü'l-efrad inkısamından mümkün mertebe tarik-i tesviye

bulunamamasından neşet edip yohsa [yoksa] hayırdan şer tevellüt edemeyeceği misillü daire-i malumatın tevessüü mucib-i fakr ü zaruret olamaz medeniyet ilerledikçe bunun dahi def ve izalesi esbabının istihsali mümkünâtandır zannederim elyevm kemal-i servet ve medeniyetle beraber kesret-i fukara ile mâyub olan Londra şehrinde güruh-ı muhtacînin teskin-i ızdırablarına medar olacak pek çok asar-ı Hayriye tesis ve inşa ve gûnâgûn tarik ve vesâil tasavvur ve icra olunmuştur ki memalik-i gayr-ı mütemeddinede o makule hayrâtтан hiçbir şey olmadıktan başka hatıra ve hayallerine dahi gelmez bilfarz öyle bazı memalik-i mütemeddinede görülen fakr ü ihtiyaç medeniyetin sū' -i neticesi olsa bile maksat umumun saadet-i hâli olduğundan yüzde bir veyahut ikisinin düçar-ı sefalet olmasında ne beis vardır memalik-i gayr-ı mütemeddinede umum ahalinin mazhar olduğu enva-ı mihan ve meşâkk veyahut mahrum bulunduğu tena'umât ile muvazene olursa memalik-i mütemeddine fukarası lâ-şey hükmünde kalır

Âlim olan zat hükûmetin lüzumunu ve evvellü'l-emre itaat ve inkıyat hakkında [128] olan vâcibat-ı diniye ve akliyeyi bildiğinden ilim haşa erbab-ı hükûmeti ızrar ve nüfuzlarını ihlal etmez fakat zulüm ve i'tisâfin ve itikadat-ı batılanın hasm-ı canidir her ne şey hakkında olur ise olsun ilmin mazarratı nasıl iddia olunabilir çeşm-i basiretin açılması divaneliği getirir yohsa [yoksa] çok bilmek adamı ahmak mı eder bir âlim adamda şu sıfat-ı mezmûma bulursa bu elbette ilmin neticesi olamayıp belki zaten kendisinde var imiş demektir fakat ol adam cahil kalmış olsaydı ıslahı daha güç olur idi ol veçh ile ehl-i ilim esaret ve hakareti kabul etmediğinden ekseriya ezmine-i sabıkada olduğu gibi menafi-i hakikiyelerinden gafil bulunan cebabire-i hükkâm mücerret tebaalarını koyun sürüsü gibi kullanmak ve haklarında ağraz-ı nefsanîyelerini icra edebilmek için onların zalâm-ı cehl ve nâdânîde kalmasını ister ilm-i cenab-ı Hakk'ın kendi sıfatından olarak insan hakkında olan atâyâsının ecil ve âzamı olduğu hâlde mücerred-i ağraz-ı fasidelerinin infazında bir lahza mütelezziz olmak için şu kadar bin nüfusun maddi ve manevi ve dünyevi ve uhrevi saadet hâllerini mucip olacak öyle bir nimet-i uzmâdan mahrumiyetlerini reva görmek ne kadar mürüvetsizliktir ama sıfat-ı memdûha akıl ve mürüvvet ile muttasıf olan selâtin-i adalet ayin-i zir-destanlarının bilakis mümkün olabildiği kadar sahib-i malumat olmasını arzu eder ve bir devletin kuvvet ve azametinin ve şan ü şevketinin esas-ı hakikisi bilâ şüphe ilim ve marifet olduğundan her şeyden evvel bunun teksir ve intişarına say ve ihtimam eyler bir milletin ulum ve maarifte ileri bulunmaları matbularına mucib-i fahr ve şeref olduğundan Avrupa'nın en küçük

hükümdarlarından birisi bilâ şüphe Afrika'nın en büyük hükkâm-ı vahşiyesinden birisiyle becâyîşe kail olmayıp muvafakat etse dahi mücerret tebaa-i cedidesini tarik-i medeniyete sevk ile iktisab-ı şeref ü şan maksadıyla eder yirmi otuz bin kadar Avrupalı birkaç aylık mesafe-i baideyi kat' ederek vüsat-ı memleket ve kesret-i ahalice dünyada naziri olmayıp üç yüz elli milyondan müteceviz nüfusu ve birkaç milyon [129] askeri şamil bulunan Çin devletine kemal-i sühulet ile galebe ve payitahtına kadar giderek istedikleri veçh ile akd-ı muahede ettiklerinde Çin imparatoru olan zat askerînin usul-i cedide-i harbiyede cahil bulduklarından elbette memnun olmamıştır eğer Çinliler usul-i kadime ve medeniyet-i gayr-i mükemmeleleri muhafazasında ısrar etmemiş olsalar idi birkaç bin ecânibin şu hakaretine düçar olurlar mıydı İşbu Çin mesele-i âhiresi münasebetiyle bir kat daha tekit eylediği veçh ile ilim ecsâm-ı sakîlenin bi'l-sühule tahrikinde istimal olunur küskü mesabesinde olup az bir himmetle en büyük devletleri bile esasından kaldırabilir

Bazı kûtah-binan ilmi celb-i rehâvet ve selb-i cesaretle itham ederler haşa şahid-i mahcebin-i ilm ve temeddünün şu nakiseden dahi beraatı müselle-i erbab-ı tahkiktir İşbu evsaf ile muttasıf olması lazım gelen Avrupalılar Amerika ve Cezayir Bahri Muhit'ten birçok mahallerde fitrat-ı asliye ve cesaret-i tabiiyye üzere bulunan ahaliyi hacir ve şecer kabilinden addederek her biri bunlardan on ve daha ziyadeye mukabele ve galebe eyledikleri görülmüştür asliha ve usul-i harbiyece firikayn beyninde derkâr olan tefavütün dahi bu bapta medhal-i küllisi var ise de ehl-i temeddün şecaat-ı zatiyece akvam-ı vahşiyenin madununda değillerdir tavâif-i mütemeddineden rehavet ve adem-i cesaretle muttasıf olanlar var ise işbu evsâf-ı mezmûmaya medeniyetin tesiri olmayıp belki sefahat ve sû'-i terbiyeden mütevellit olduğu bî-iştibahtır milel-i mütekaddimedden Romalılar evâil-i zuhurlarında hîn-i tufûliyetten beri teallüm ve idman ile ne derece kuvvet ve şecaat kesp eyledikleri tevârih-i âşinâyâna rûşenâ olduğu misillü elyevm Avrupa'da dahi mahâll-i mahsûsada muallimler vasıtasıyla ata binmek ve her türlü silah kullanmak usulünden başka ecsâm-ı sakile kaldırmak ve yüksek ağaca sarılıp çıkmak ve sıçramak ve emsali tezayüd-i kuvvet ve hifet hareketi mucib-i gûnâgûn zorbalıklar teallüm olunarak hâl-i bedeviyete mahsus şeylerde bile onlara tefevvuk ediyorlar hülasa-ı kelam medeniyet ol veçh ile rehavet ve nehâfeti müstelzim olmadıktan başka bilakis [130] insanın ruhani ve cismani kuvvet ve kudretinin tezayüdünü mucip olduğu umur-ı müsellemedendir

Tatarların Çinlilere ve Moğolların Hindilere ve Vandalların merkez-i medeniyet olan Roma'ya galebesi gibi bazı tavâif-i vahşiyenin ehl-i temeddünü kabza-i teshire aldığı görülmüş ise de bunlar cehlin ilme galebesi addolunamayıp mücerret tavâif-i mütemeddinenin tena'umât-ı cismaniye ve telezzüzât-ı nefsanîyeye kemal-i inhimak ile sıfat-ı racûliyeti kaybederek düçar-ı zaaf ve rehavet olmalarından neşet etmiş olduğu derkârdır

Hint Brehmenlerinin gûşe-i uzlette lâyenkatı tahsil-i ilm ile iştigal eyledikleri hâlde ekseriya ahali-i sâireden ziyade muammer olmalarına nazaran bazı cehelenin itikadı veçh ile ilim mucib-i ilel ve eskam dahi olmayıp bilakis imtidad-ı ömr ve afiyeti müstelzimidir çünkü tahsil ile iştigal bazı mertebe def-i humûm ve ekdara medar olarak daima yeni bir şey teallüm ve keşfi insana mucib-i sürur ve inbisat olur ve erbab-ı ilim bi'l-sühule uzlet ve kanaati itiyat ve bu tarik ile hadim-i bünyan-ı vücut olan şehavâttan ağraz edebilir ve nihayet hükemâ-yı mütekaddimîn ve müteahhirînden birçoğu gibi mehâsin-i âdâb ve fezâil-i ahlak cihetiyle vasıl-ı derece-i kemal olur

Cahillerin evkat-ı haliyelerinde yalnız çubuk içmek veyahut kendileri gibi bazı adamlarla havai ve bârid lakırdılar etmek ve emsali abes ve muzır şeylerle meşgul olmaktan nihayet canları sıkılıp sermaye-i ömr-i azizi nasıl itlaf edeceklerini bilmezler iken âlim olanlar mütalaa ve mülâhaza ile kân-ı eslafın muasırları ve hemdemi gibi ümem-i salifenin ahval ve keyfiyatına ve devletlerin suret-i teşekkül ve esbab-ı inkırazlarına ve beynü'l-milel tekevvün eden muhârebat ve münâzaatın ilel ve netayicine çeşm-i ibretle nazar eder ve bir seyyah-ı çabukpâ-yı cihan-gerd gibi ruy-i arzın bahr ve berr ve kûh ve deşt ve germ ve serdine ve üzerinde sakin olan nev'-i insanın elvan ve eşkâl ve ahlak ve âdât ve elsine ve edyânlarına ve mahsulat-ı arziyye ve sanâyiasının enva ve evsafına matla [131] olur ve bir katre suda tamü'l-aza nice bin hayvanat ve mükemmelü'l-terkip nebatat müşahede eder ve küre-i arzın yalnız sathını seyr ü temaşa ile iktifa etmeyip gâh derununa duhul ile suret-i tekevvün ve teşekkülünü ve hayvanat ve nebatat ve maâdinin tertib-i hilkatini sahâif tabakatında mütalaa ve gâh selm-i rasat ile evc-i semaya uruc ederek arzdan şu kadar mil ba'd mesafede vaki ve ondan nice bin kere cesim olan ecrâm-ı felekiyenin ba'd ve cesamet ve kavaid-i seyir ve hareketlerine ve yekdiğerine olan irtibat ve inzicamlarına ve şems ve kamerin nice yüz seneler sonra vuku bulacak husuf ve küsüflarına kesb-i vukuf eyler velhasıl cühelanın his ve idrakleri maverasında vaki başka bir âlemde seyran

ve her an bir suretle mütelezziz olarak bir dakika vaktinin beyhude geçmesinden müteessif olur

Filhakika insanın sahil-i selamette olduğu hâlde bâzîçe-i emvac-ı kaza olan milel ve akvamın ahval-i hevl-nâkına ve inkılabat-ı kevniyeye çeşm-i ibretle uzaktan nigerân olmak ne güzel temaşadır ve şu kadar bin adamın efna-yı ömr ve itlaf-ı memalik ile zaferyab olduğu tahkikat ve ihtirâattan istifade eylemek ne büyük nimettir

Vaktiyle mıknatısın hasiyeti keşf olunmasaydı Amerika ve Avustralya ve daha sair nice memalik keşf olunabilir miydi ve esfâr-ı baide-i bahriyeye şimdiki gibi sühuletle gidilebilir miydi hele barutun icadı usul-i harbiyeyi ve bu münasebetiyle heyet-i âlemi tagayyür eyledi denilebilir

Tavâif-i mütemeddine efradı yalnız muasır oldukları zaman mazarrat ve celb-i menfaat emrinde teavün ve tezahür ederek yekvücut olmayıp belki teallüm-i ilm ve sanat ve tevessü-i zihn cihetiyle dahi evvelîn u ahirîni şahs-ı vahit mesabesinde olarak ahlaf daima eslafın tecârüb ve malumat-ı müktesebesinden hisse-mend-i menfaat olur çünkü ömr-i kasîr insanı umur-ı ilmiye ve sînâiyeden en ziyade sehlü'l-husul olan birinin icat ve ittifakına vefa etmeyip sonradan gelenler evvelkilerin vasıl olduğu dereceden [132] bedee ile ıslah ve ikmaline say ve ihtimam eylerler ve elyevm meşhudumuz olan kâffe-i fûnun ve sanayi bu suretle mertebe-i hâliyelerine reside olmuş ve mizac-ı heyet-i ariza-ı inhiraftan masun olduğu hâlde bu gidişle daha ziyade ilerleyeceği meczûm bulunmuştur işte bu takdirce insan ömr-i tabiiden güzâr ederek nice bin seneler muammer olur demektir hâlbuki ehl-i bedeviyet şu fevâid-i âzimededen mahrum olup her birinin tecrübe ve malumatı şahsıyla beraber telef ve zayi olur

Eğerçi ilim tezayüd-i akli mucip ise de insan kendi tecrübe ve dikkatiyle kesb-i vüsat eylediği müsellim olduğu hâlde şu kadar zamanda şu kadar bin adamın tecârüb ve tahkikatından daha ne kadar tevessü' eylemesi lazım geleceği ednâ mülâhaza ile malum olur

Ehl-i temeddün ber-minval-i muharrer birkaç bin senelerin hasılat-ı zihniyesinden müstefit olduğu cihetiyle o kadar zaman ber hayat olur hükmünde olduktan fazla çünkü yaşamak temettü etmekten ibaret olduğundan bedeviler kat'-ı mesafe etmek ve def-i ihtiyaç ve teskin-i arzu eylemek misillü her ne olur ise olsun bir emrin vücuda gelmesi için sarf ve izâa eyledikleri evkatın medeniler tahsiline zaferyab oldukları vesâit-i

teshiliye sayesinde belki yalnız onda bir cüzünü istimal ederek husul-i meram ile be-kâm olduğundan beş on kat ziyade şecere-i ömr ve ikbalden ber-hurdâr olur denilmesi dahi pek nâ-becâ değildir

İlmin fevâid-i âzimesinden birisi dahi insanı itikadât-ı batıladan vikaye etmesidir çünkü âlim olan zatın çeşm-i basireti küşade olduğundan mahiyet-i eşyaya kesb-i ittıla ederek hâl-i cehl u nâdânînin levazımından olan efkâr-ı fâsideden emin olur mesela ilm-i heyete bazı mertebe vukufu olanlar husuf ve kûsuf vukuu ve kuyruklu yıldız tuluu gibi alâyim-i semâviyeye harp ve veba ve kaht ve gala misillü türlü mana vererek beyhude havf ve ızdıraba düçar ve hareket ve teşebbüsatlarında eşref-i saat intizarıyla [133] ekseriya fırsatı fevt ederek enva-ı vahamet ve nuhusete giriftar olmazlar ve tahlil ve terkiib-i ecsâmdan ibaret olan ilm-i kimyaya matla olanlar kurşun ve bakır gibi maâdin-i hasiseyi altın ve gümüşe kalb ve tahvil etmek sevdasıyla mallarını izâa ve itilaf eylemezler ve hakikati veçh ile ilm-i mantık bilenler kendi mütalaât ve efkârlarını hatadan vikaye eyledikleri misillü hakka ve garazkâr onun safsata ve mugalata kabilinden olan ifsâdat ve iğfalatına cühela-yı bî-temiz gibi kolaylıkla aldanmayıp kaziyenin fesat ve butlanı neresinde olduğunu derhâl derk ve izan ve akla ve hayır-hâhanın muvafık-ı maslahat ve makarin-i hakikat olan nesayih ve teminatını sairinden tefrik ve takdir ederler

İlim iddiasında bulunan bazı eşhasın akval ve harekâtları netice-i ilm ve marifet olmak lazım gelen mehâsin ve fezâilden ari görüldüğü surette şu hâl ilmin hüsn-i tesiri hakkında iştibah husulünü müeddî olmamalıdır çünkü gerek ulum ve gerek elsinenin yalnız bebga gibi bazı kavait ve ıstilahatını tahsil eylemek kâfi olmayıp mevzu ve gâyetini ve suret-i istimal ve icrasını öğrenmek lazım ve lâbüddür yohsa [yoksa] o makule sathi teallümün bir faydası görülemeyip erbabının cüheladan çok farkı olmayacağı derkârdır

Bazı erbab-ı servet-i ilm ü marifet mücerred-i tahsil-i mal ve câh için bir âlettir fikr-i fasidine zâhib olarak teallüm ve iktisabına lüzum görmezler bâlâda bast ü beyan olunduğu üzere ilim ve sanatın refâh ve asayiş hâle külli medarı olduğu derkâr ise de maksadı buna münhasır olmayıp zımnında lâyu'add ve lâyuhsâ fevâit ve lezâiz vardır eğerçi ağniya sahib-i mürüvvet ve ita oldukları hâlde halkın bazı mertebe muhabbet ve hürmetine mazhar olabilirler ise de şu teveccüh evsaf-ı celile-i ilm ve fazilet ile muttasıf olanlar hakkında gösterilen tazim ve tekrime makis olamayıp cühela her hâlde ashab-ı fasl u kemal nezdinde manzur-ı nazar-ı hakaret olacağında iştibah [134] yoktur çünkü Halik-i

Teâlâ hazretleri insanı yalnız yaşamak için halk etmeyip belki merkûz-ı fitratı olan fezâil ve kuvâ dairesini tevessü ve şân-ı insaniyete şayan surette kadr ü mertebesini terfi eylemesi makasîd-ı ilahiyeden olduğu rehin-i rütbe-i yakîn (Ve mâ halaktül cinne vel inse illâ li ya'budûn)²⁰⁴ nazm-ı celili dahi bu manaya işaret olduğu müttefik-i aleyh kibar müfessirîndir dünyada eaz eşya olan ilim ve marifetin sena ve sitayişinde her ne kadar ıtrâ ve talep ve tahsiline her nedenli terğib ve iğrâ olursa yine hakkı ifa olunamayacağı derkâr ise de mütalaası mucib-i kelal olur [yorgunluk olur] havfıyla bundan ziyade tatvil-i makaldan sarf-ı nazar olunarak şimdilik bu kadarla iktifa münasip görünmüştür hemen cenab-ı Hak cümlemizi ulum-ı nafia ve amal-i salihaya muvaffak buyursun Âmin * Behter gûş zân ki der âlem * Şeref ânrast ki hüner dâred * Ger be tu nimeti ez o neresed * Nam-ı cehl ahir ez tû ber-dâred * Münif Efendi Sefir-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Der Tahran

Antakya şehri 1098 sene-i miladiyesi haziranının evâilinde Mesihilerin iyadi-i zapt ve teshirlerine düşmüş ve muhasarasına sene-i sabıka teşrinievvvelinden başlanmış idi Şehrin zapt ve istilasını müteakip Hristiyanlar şenlikler edip hatta Raymond Dajil'in rivayetine göre Kavalirler ve Baronlar maksad-ı azimeti unutarak muanven ziyafetler verip bu ziyafetlerde Mecus âdeti üzere kızlar oynatılır idi Fakat çok geçmeyip bu hengâme-i sürurları mübeddel-i yeis ve helecan ve cesim bir Müslüman ordusunun Antakya'ya yaklaşmakta olduğu haberi dehşet-endaz-ı kulûb-i Salibiyan oldu Antakya muhasarasının iptidalarında gerek bağı seyyan ve gerek civarında bulunup memleketleri Hristiyan eline düşen sair ümera-ı düvel-i İslamiye'den imdat ve iane talebiyle ulaklar çıkarmışlar idi Sultan selatin-i Selçukiyân ile şah-ı İran vaad-ı imdat ettiler ve bunların daveti üzerine bütün İran ve Turan ve Irak ve Horasan [135] ve Anadolu'nun bir kısmıyla Şam ve Berrü'l-Şam'ın Kudüs'e ve Ceziretü'l-Arab'a kadar cihâfî Müslümanları Hristiyanlar üzerine yürümeye başladılar Kürboğa gâh Rey hâkimi Berkiyark'ın ve gâh iddia-yı saltanat eden biraderi Melikşah'ın askerinde pek çok zaman hizmet etmiş ve defeâtle mağlubiyet görmüş ve bir iki kere kayd-ı esarete düşmüş bir gürg-i baran-dide olduğundan bu defaki muasker-i İslam'ın emri riyaset ve kumandası ona tefviz olunmuş idi Halep ve Şam ve Kudüs ve İran ve Filistin ve Suriye'nin yirmi kadar emirleri mevcut maiyeti olduğu hâlde Hristiyanların külliye kahr ve tedmîri niyetiyle El-Cezire'yi

²⁰⁴ ["Ben cinleri ve insanları, ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım."] (Elmalılı,51/56, s. 522)

geçerek Antakya'nın alındığının üçüncü günü kaleden askeri görünmeye başladı Roje de Barnevil {Roser de Berneville} nam kavalir bunlarla tutuşmak için şehirden çıkmış ise de derhâl küşte-i tîğ-i İslamiyân olup ve ser-i maktûu öte tarafta kaldığı hâlde rüfekası cesed-i bî-serini şehre getirip defin eylediler Cünud-ı İseviye'nin akıbet-i endişanı istilayı dehşet ve hayretle her biri yalietetini met kabl-i hâza temenniyatını icra eder idi

Bundan sonra çok vakit geçmeksizin ordu-yı İslamin lâyu'add ve lâyuhsâ sancakları görünmeğe başladı Got Feriva ve Tankird nafîle yere silahlanıp düşmana karşı gitmişler ise de birçok telefât verdikten sonra şehre ricat edişleri meyane-i züvvârda tezyid-i havf ve dehşete bâdî oldu ol vakit Antakya'ya müstevli olan güruh-ı Efreñç dūr u diraz bir muhasaraya tahammül edebilmek için zâd ve zahîreye malik olmadıkları gibi hasbü'l-mevki imdat ve ianede meyus olduklarından fevka'l-gaye düçar-ı havf ve helecan olmuşlar idi bunlar iç kalede bulunan İslam askerine ve hem de cibal-i şarki ile Asi Nehri'nin sevâhilini çadırlarla ihata eden Kürboğa ordusuna mukabele etmeğe mecbur idiler hâlbuki Salibiler zûr-ı bazularına evvelki gibi emniyet ve itimatları kalmamış gibi görünürler idi zira bir düşman-ı kaviyyü'l-iktidârın zir-i pâ-yı hücumunda bulunan beldede henüz tedarik-i zâd ve zahâir edecek kadar [136] takarrür hasıl etmemiş bir kavmin husul-i selameti ancak bir muharebe-i kat'iyeye menût olduğunu hatır-ı icraya getirmediler

Kaht u gala rûnümâ olmağa başladı Salibiler düşmanlarından iğtinam eyledikleri bu kadar servet ve sâmân içinde enva-ı sefalet ve hakarete düçar oldular muhasaranın akabinde bazı Salibiler cemî tehlikeleri gözlerine alarak niceleri Süveydiye limanına azimetre zahire alıp şehirde satarlar idi lakin nihayetinde Türkler tarafından bi'l-hücum bunlar katl olunmalarıyla Asi Nehri'nin sevâhiline âmed şüd eden sefâin dahi Suriye kıyılarından tebâ'uda mecbur oldular bundan sonra Salibiler yeni fethettikleri şehrin kalesinden dışarı çıkamayıp evâil hâlde kendileri muhasır iken düçar oldukları ihtiyaca etraf ve havâleden enva-ı mihen ve mehâlik ihtiyarıyla muvakkaten olsun çare-i indifa bulabildikleri ahvali bu kere temenni eder oldular

Salibiler evvela nakliye hayvanatını ve sonraları dahi muharebe atlarını kesip yemeye başladılar bu esnada bazı neferatın kalkanlarının meşinini veyahut ayakkabılarını sıcak su ile yumuşatıp biber ve kimyon gibi baharat ile yedikleri görülür idi müptela-yı bela-yı

cû' olan bu güruh-ı enbuh kapıdan kapıya gezerek tedarik-i kuvvet-i lâyemut için suale mecbur olup bu hâl-i sualde bay ve geda ve efrad-ı askerle ümera müsavi idiler

Salibilerin çoğu illet cû'dan helakları muhakkak görünen bir şehirden çare cû-yı firar oldular bunların birtakımı enva-ı mehâlik ve muhâtırât içinde canib-i bahre doğru girîza şitâbân olurlar ve birtakımı dahi Müslümanlar içine giderek bir lokma nân için dinlerine varınca feda ederlerdi meydan-ı kârzarda kürat ile ölüm muhatarasını görmüş olan mülevven kontunun açlığa dayanamayıp bu defa dahi ordudan firarını işitenlerin pâ-yı sebatları mütezelzil olmağa başladı haribeyn-i zalâm-i leyli iğtinam ile kimi telef olmak tehlikesini ihtiyar ederek şehrin sur-ı hendeklerine atılır ve kimisi kendilerini iplerle sarkıtarak inerler idi züvvârın küll-i yevm [137] refiklerinden bu suretle birçoğunun kendilerinden ayrıldıklarını görerek yeis ve zücretleri kat ender kat olur ve muhannesler kahır ve kakhara havale olunarak bunların der-i ukbada hazret-i Mesih'e ihanet eden havâriyyûndan Yahuda'nın uğrayacağı ukûbâta giriftar olması bedduaları bilumum yâd ve tezkâr olunur idi Firarilerden bazıları Süveydiye limanına giderek orada sahile bağlı olan sefâin mellâhlarına halatları tiz kesiniz yohsa [yoksa] tu' me-i şemşir olmanız mukarrerdir demelerinden kinaye olmak üzere bunlar ipten sıçrayan lakabıyla beynü'l-vüzera telkîb olunarak bununla muasırları elsinesinde mürtekib-i âr-ı firar olduklarına remz ve işaret olunur idi

Kalivem de Tir nam müverrih-i muasker-i Mesihi'den firar eden kavalirlerin nam ve şanları defter-i zindegâniden müebbeden terkin lazım geldiği cihetiyle bunların alâhidet isim ve unvanlarıyla zikir ve tadadından sarf-ı nazar eylemiştir taht-ı livâ-yı çelîpâdan kaçanlar rüfekasının beddualarına uğrayıp birçoğu şedâid ihtiyaç ve mezellekte ve birazı sinan-ı hun-çekân-ı İslamiyân ile âzim-ı bi'sü'l-masîr oldular

Salibiler kaht u gala ve hücum-ı İslamiyân ile kemal-i müzayakaya düşüp min küllü'l-vucûh ümid-i necatları münkatı olduğu sırada imparator Aleksî bir ordu ile Antakya'ya müteveccihen Asya-yı suğrâdan geçmekte olup bazı ihbar-ı zaifeden Salibilerin bu hâl-i zillet ve meskenetleri istimâ olunduğunu müteakip Hristiyan ordusunu terkle diyar-ı garba gitmiş olan Belva konto imparator-ı müşarünileyhin otağına gelerek züvvârın hâl-i ızdırabını suret-i mükedderede takrir ve tasvir eyledi imparator ordusuna iktifa etmiş olan Latinler böyle bir müz'ic habere itimat edemeyerek beynimizde mabud-ı bi'l-Hak olan Rabbimiz {bu Rab tabirinden muratları ale'l-itikat hem zat-ı İsa'dır} kendi kavminin şu

veçh ile harabiyetine ne veçh ile razı oldu diye sualleşirlerdi Hususuyla bu hâl felaket-i iştimâldan müt'za'c ve mükedder olanlar meyanında Bohamu'nun biraderi {Kûy}'un {Guy}'un hâli şayan-ı taaccüptür şöyle ki mumaileyh alâ zu'mhum fisebîlillah²⁰⁵ tasaddî olunmuş bir muharebede şu veçh ile zuhur eden tevfihsizliğin sır [138] ve hikmetini bilemeyip kemal-i ye'sinden yüzünü gözünü yara bere ederek ve hâk-i mezellethe yuvarlanarak irat eylediği tazarruu numune-i idrak ve itikatları olmak üzere harfiyen tercüme kılındı “İlahi senin kuvvet ve kudretin nice oldu hâlâ kâdir isen adaletin nice oldu senin evladın değil miyiz senin askerin değil miyiz kangî [hangi] peder evladını kangî [hangi] padişah askerini hülasa muktedir iken helaka terk eder eğer senin için muharip olanları sen böylece terk edersen badema senin taht-ı livaya-yı mukaddesine kim cem olmağa cesaret eder” ehl-i Salip umûmen bu kelama izhar-ı zücret eylerlerdi kemal-i yeisten dolayı bunların düştükleri dalâlet şol mertebede idi ki müverrihînin beyanına göre ibâdat-ı diniye bi'l-küllîye metruk olup nice günler rehâbîn ve cemaatlerinden bir fert nam-ı İsa'yı bile yâd eylemez oldu

Kayser Aleksî Flomluyum'a kadar ilerlemiş iken mesmûu olan şu havadisten ızdıraba düşerek azimetini tehir etmiş idi bu keyfiyet cemî Hristiyan memleketlerine ilka-yı dehşet edip hatta her dakika سبيلرى mağlup eden Türk askerinin ol havâliye dahi vüruduna intizar olunurdu Aleksî'nin eşyâ' ve itbâ-yı istilasını muhakkak zu'm eyledikleri memleketlerini düşmanlarına mamuren nasip olmamak için bizzat kendileri tahrip ederlerdi nisvân ve sıbyan ile cemî Hristiyan familyaları mal ve menâllerini alıp imparatorun tarik-i Kostantiniye'yi tutmuş olan askerine bi'l-iktifa rûbe-râh-ı hicret oldular bu muaskerde yalnız enin ve iştika işitilir olup lakin en ziyade izhar-ı teveccu' edenler Latinler idi

Ve bunlar Belva kontonu zir-i livaya-yı İsa'dan firar edip imparator Aleksî'yi tağlît ve tağrir eyledi diye itham ve Rum leşkerini takaddüm ederek Asya'ya bir kadem-i akdem yetişip de Salibilerin mesâibine bi'l-iştirak Antakya'da beraberce cur'a-nûş-i helak olmadıklarından dolayı birbirlerini dahi lavme-i kıyam eylediler bu esnada illet cû' Antakya'da tezayüt edip her gün tâife-i züvvâra yeis-i cedit hasıl olurdu kollarında ancak tîr ü teberlerini kaldırabilecek [139] kadar kuvvet kalıp bu zül ve hevan içinde evvela eşk-revan görülür ve ah ve figan işitilir iken kemal-i zaafından evvel hâlde bunlar dahi munkati olup Antakya şehri güya bir şeb-i yelda-yı sükûta dalmış veyahut ahali ve

²⁰⁵ [Allah rıza için onların zannı üzerine]

sekeneden hali kalmış gibi ne sıt ve seda ne âvaz-ı horoz misline mâ-sıdk olmuş idi ehl-i Salib'in öyle laubalîyâne bî-hareket durduğunu görenler bunlarda ya musibetlerinden müteessir olacak takat veyahut içlerinde ihtiyaç ve zaruret kalmamıştır zannederler idi his ve hadstan lem'a-ı ahire ve hubb-i hayattan şemme-i zayıfa kalmış ise o dahi günden güne gönüllerinde muntafî ve zail olmakta idi Raymond Dajil'in kavline göre birader biradere bakmaz ve oğul babaya selam vermez oldu

Salibiler yek diğere tesadüften havfla ezikka ve esvâka çıkmaktan mücânebet ve kendi kabirleri nazarıyla görmekte oldukları haneleri derununda ihtiyar-ı uzlet eylediler kalenin her gün alınmak ihtimali hadeşede ezhan ve muhafızları savaşıarak hali bulunan bir kule ber-âverde-i kabza-ı İslamiyân olup iç kalede mahsur olan Türk askeri ise şark canibinde küşade bulunan bir kapıdan Kürboğa askerinden gönderilen imdadı alarak muttasılan hendeği ve mukabelelerinde yapılmış olan metris dîvarını [duvarını] ubûr birle pazar-ı kârzarı Hristiyanların sakin oldukları mahalât meyânına varıncaya kadar kurarlardı Türk askerinin böylece meydan-ı ma'rekede hasım ararcasına cevelanı ve derkâr olan mehlike ile mecruhînin feryat ve figanı ve rehû'l-harbin başları üzerinde deveranı gibi esbab-ı müberrimenin hiç birisi ekser ehl-i Salib'in uruk-ı gayretlerine arız olan süsti ve sebatın define medar olamadı

Şehrin kumandasını kabza-i idaresine alan Bohamun bunların tahrik-i gayretlerine beyhude cüst ü cû-yı esbap eyler ve seda-yı tabl ve nekkâre ile na'ra-ı çavuşân meydan-ı ma'rekeye davetlerine bî-fayda ibtidar ederdi Bunları uzlet-gâhlarından meydan-ı harbe çıkarmak için müşarünileyh Bohamun bir nice mahallâtı tu'me-i ateş eyledi hatta şuara-yı Efrenci'den Ravul Dekayin {Raoul de Caen} [140] bir kaside-i garrâ ile harik-zede olan kenayis ve sarayları müteessifâne yâd ve bunlar Lübnan servilerinden inşa olunup derunlarında Cebelü'l-Atlas²⁰⁶ mermerleri ve sur-ı billurları ve Kıbrıs nühâsları ve Limason kurşunları ve İngiltere demirleri lem'a-paş-ı uyun-ı nezâr olduğu irat eylemiştir Askerlerini söz ile itaate götürmekten aciz olan baronların bilfiil emsal göstermeye de takatleri kalmayıp ol vakit herkes familyalarını ve köşk ve saraylarıyla buna mübarek halk için terk ve feda eyledikleri emval ve emlakini tahattur eylemeye başladılar bunlar Hristiyan askerinin bu perişani ve hezimetine ve düşmanlarının muzafferiyetine esbab-ı

²⁰⁶ Atlas Marâkeş ve Cezayir ve Tunus ve Trablus içinde garptan şarka doğru imtidat eden cibali müteselsilenin kadimen ve hâliyen ismidir.

maneviye bulamayıp Kulivem de Tir'in kavlince ilaha isnat ve nakisa etmek derecelerine yanaşmışlar idi

Ebu'l-Feda ve Urfalı Matos'un beyanına göre Hristiyanlar yalnız kendi eşyalarıyla vatanlarına avdete murahhas olmak şartıyla kalenin teslimini Kürboğa'ya teklif eylemişler ise de müşarünileyh bunların teklifini reddeylediğinden bazıları geceleyin kaleyi terk ile sahil-i bahre doğru firarı tasavvur eylediler bunları Gotfrova ile Edemar nam piskopos Avrupa ve Asya'da görecekları asar-ı âr ve şınârı yâd ederek güçle alıkoyabildiler

Kürboğa gündün güne muhasarayı teşdit ederek husul-i fetih ve zafere mutmain olduğundan Hristiyanları heyet-i mecmuasıyla ayağı bağı kurban menzilesinde görürdü bela-yı cû'la cana yetmiş birkaç üryan Hristiyan esirleri Kürboğa'nın huzuruna çıkarılmasıyla bunları paslı silahlarıyla Bağdat'ta bi'l-irsal ehl-i İslam'ın muharebe edeceği işte böyle birtakım miskinlerdir diye huzur-ı halifeye ilam eyledi

Beriyetü'l-Şam'da kâin cemî bilâd-ı İslamiye'de Salibilerin mezellet ve meskenetleri haberleri kemal-i şâdımani ile söylenip yakın zamanda Hristiyan muaskerinin [ordugâhının] [141] izmihlali gözetilmekte idi

İsevi ordusunda her gün günâgün keşf ve kerametler nakil ve ihbar olunur idi ve müşâhedât ve mükâşifâtlarının sıdk ve hakikate makrûn olduğunu teyit ve ispat için alâ zu'mhum işbu tecelliyata mazhar olanlar bir zirve-i kaleden kendilerini aşağı ilka eylemeyi ve nar-ı şerare-bâr için semendere talim-i refât ve karar etmeyi ve kalelerini piş-i cellâdâne koymağı arz ve teklif ederler ise de bu makule tecrübe ve imtihanlar her vakitte ve ale'l-husus mehâlik ve şedâid ile muhat buldukları bir zamanda garaip ve havârike çarçabuk itimat ve itikat eylemeğe müstait ve müheyya bulunan karvazaları inandırmak için hiç lazım değil idi

Rüesa ve efrad-ı ordunun bu nev hülya ve hayâlâtları mevâid-i gaybiye ile dahi takviyet-pezir olarak istikballeri hâllerinden âlâ ve mesut olacağı ümidi cüret ve cesaretlerini tecdit ve teşyîd eyledi binaenaleyh Tankird Gotfrova ve emsali rüesa başlarında ta birkaç kişi kalıncaya kadar Kudüs'ü tahlis etmek azminen nükûl etmeyeceklerine ahit ve misak eylediler

Cümle-i mevâid-i gaybiyeden olmak üzere Marsilya piskoposluğu rahiplerinden Piyer Bartlemi {Pierre Bathlemi} namında bir papaz hâlet-i menâmda üç defa Sent Andre'yi

{St: Andre} görerek kendisine Antakya'da karındaşım Piyer'in kilisesine keyt-i mihraptır yanında Hazret-i İsa'nın cenb-i saadetine dokunmuş olan harbenin demirini bulacaksınız ümmeti nail-i saadet-i ebedî ve selamet-i sermedi edecek olan bu yadigâr-ı celilü'l-itibar üç gün zarfında zahire çıkacaktır işte o ahen-pare bâis-i necat-ı ümmet-i İsa ve sine-şikaf-ı a'dâ olacaktır diye emir ve tembih etmiş olduğunu nakil ve ihbar eyledi Edemar ve Raymond ve Karvazaların ümera-yı sâiresi bu rüyaya ya ca' lî veyahut hakiki suret-i itimat göstermeleriyle bu havadis efvâh-ı efrada düşerek kendilerinin müsellimiyetlerine böyle bir kefil-i celil bulduklarına izhar-ı şevk ve şadi eylediler [142] ve rumh-ı mezkûrun keşfine sıyam ile hazırlandılar sabah yam-ı sâliste tâife-i rehbândan ve kavalirlerden en muteber ve muhterem on iki kişi seçilerek birçok amele ile Bartlemi tarafından irae ve tayin olunan mahalle gidilir ve mevki-i muayyenden hafr-ı türaba mübaşeret eylediler derun-i kilisede herkes sakit ve sâmit durarak her dakika âhen-i mezkûr şaşaa-paş enzâr-ı ashâb intizar olur ümitleriyle tâ be- Şam ikdam-ı akdem üzere kıyam ettilerse de hiçbir şey keşf ve ihraç edemediler hâlbuki Salebilerdi sabır ve kararsızlık anen fanen ziyadeleşmekte olduğundan artık bir başka yola sapmak lazım gelip ve afaki ihata etmiş olan zulmet-i leyl dahi tamam bir zaman-ı müsait olup müddeî-i merkum Barthelemi hasıl olan hafra kenarında mezkûr on ikiler ediye kıraatiyle meşgul olduğu hâlde bizzat zir-i zemine indi ve arası çok geçmeksizin işbu demir parçası elinde olarak çukurdan zuhur idi bunun zuhuruyla beraber huzzârın seda-yı bülend beşaret ve şadumanisi Bab-ı Aldir'de beklemekte olan orduya ve oradan şehre mün'akis olmayan yer yerden âvaz-ı sürur ve sefa peyveste-i kubbe-i mînâ oldu bütün emel ve ümitlerini rabt ve hasır etmiş oldukları demir kemal-i şatâretle çelipalilere arz ve irae olundu onların cümlesi Hazret-i İsa düşmanlarını perişan ve muzmehil etmek için askerini böyle bir alet-i mukaddes ile teslîh eylemiş gibi itikat ederek ve avn ve savn-ı samedani kendileriyle refik ve hemdem olduğuna asla şek ve şüpheleri kalmayıp bu suretle hasıl olan heyecan orduya taze can vererek çektikleri mihen ve belaya nesyen ve mensiyen oldu ve efrat asâkirin cesur ve cebân ve kavi ve nâ-tuvânı bülend-âvaz ile kendilerinin bir ma'rekeye sevk ve ithal olunmaları talebinde bulundular

Rüesa beynü'l-asker husule getirdikleri şöyle bir hâlden istifade kaydına düşerek emir-i İslamiyan tarafına kendisini meydan-ı mübarezeye veyahut umum asâkir-i Müslim'ini muharebeye daveti mütezammin mebuslar irsal eylediler

Irmit pir-i sairlerden ziyade eser-i cezbe gösterdiğinden işbu sefarete intihap [143] olundu ve pişgâh-ı emire vusulünde söyle bir makale-i şedide irat eyledi “Cenab-ı Hakk’ın sevgilisi olan ümera-yı millet-i Mesihi’ye ki şimdi Antakya’da müctemi olmuşlardır beni sizin nezdinizde irsal eylediler bu şehrin muhasarasından fariğ olmanızı talep ederler şüheda-yı İsevi’ye kanıyla alûde olan bu eyaletler bu iller mille-i İsevi’nin kabza-ı temellükünde idi ve çünkü bütün Hristiyanlar birbirleriyle karındaş olduğundan mağdur ve sitem-dide olanlarının intikamını almak ve Hazret-i İsa’nın ve ümmetinin mülk ve murisini muhafaza etmek için Asya’ya geldik Allah kendi kavmini cürüm ve kusurundan dolayı tedip ve terbiye için vakıa bir zaman Antakya ve Kudüs’ün Müslümanlar eline düşmesini irade buyurmuş ise de gözlerimizden aktığımız yaşlar ve ettiğimiz tövbe ve inâbetler tiğ-i adaleti niyâmından çıkarmıştır imdi lütf-ı merhametinden bize iade etmiş olduğu bir mülk için mücadele etmeğiz işte size çadırlarınızı kaldırmak ve tedârikât-ı seferiyenizi görmek üzere üç gün mühlet veririz eğer makbul-i ilahi olmayan şu teşebbüs gayr-ı meşrûgunuzda ısrar ve taannüt eder iseniz gazap ve kahr-ı kakhâriyi üzerinize havale eyleriz lakin neferat-ı İsevi’ye iğfal ve âl ile iş görmeyi ve muzafferiyeti desise ile kazanmağı istemediklerinden suret-i muharebenin intihabını size havale ederler” pir bu kelimasını hitama yetirerek bizzat Kürboğa’ya hasr-ı nazar eder olduğu hâlde şunu dahi güftârine ilave eyledi “Maiyetinde bulunan ordunun en bahadırlarını seç ve bunları adetçe müsavi olan Karvazalar ile meydan-ı mübarezeeye götür sen dahi bi’n-nefs bir ehl-i salıp beyiyle cenge durmuş yahut bir harb-ı umumu kumandası ve yer şakkından herhangisi [herhangisi] muhtarın olsa çok geçmeyip karşıdaki hasımlarını ve kimin hizmet-i ubudiyetinde bulunduğumuzu ol vakit öğrenirsin” Kürboğa Hristiyanların hâl-i ihtiyaç ve ıstırarlarını bilirse de bu hâl-i zucretleri içinde hasıl eyledikleri kuvve-i maneviye keyfiyetinden gafil bulunduğundan bunların şive-i kelim celadet ittisamlarına taaccüp veya tehevürden naşi bir hayli vakit sükût eyledikten sonra kelama tebâdürle [144] “Pire hitaben var git seni gönderenlere söyle ki mağlubun hâl ve şanı itaattir emr değildir böyle meşkin ve derbeder vaziyet peyker-i vücut-ı mevhumu benzer adamlar ancak nisvâna îrâs-ı vehm ve dehşet edebilirler Asya dilaverleri böyle beyhude laf ve kezafla korkmazlar kariben Hristiyanlar bastığımız toprak bizim olduğunu öğrenirler mamafih onlar için bir tarik-i necâh ve necat irae etmek isterim şöyle ki eğer din-i İslâmı kabul ederlerse bela-yı kaht ile haraba-zare dönüp hâlâ kabza-ı iktidarına geçmek üzere bulunan şu memleketi kendi yedd-i idarelerinde ibka ve onlara asliha ve esvap ve nân gibi

muhtaç oldukları şeyi ita ederim zira Kur'ân-ı Azimü'ş-şanın ahkâmına itbâ edenlere afv ve imanla memuruz Refiklerine söyle ki bugünkü gün benim afv ve merhametimden istifade etsinler yarın Antakya'dan ancak kılıç ile ihraç olunurlar işte ol vakit onları pençe-i azaptan kurtarmağa bir kimesne muktedir olamaz,, pir buna cevap sadedinde bulunduysa da Musul hâkimi mumaileyh Kürboğa kabza-ı şemşire yapışıp bu edepsizlikle umma-yı cehaleti cami-i meşkin dilenciye buradan tart ve teb'it edin diye emretmesiyle Hristiyan mebusları ol aradan çekilmeye müsâraat edip asker-i İslam meyanından çıkıncaya kadar birkaç defa varta-ı hevl-nâk helakten kurtuldular Antakya'ya avdetinde pir keyfiyeti Kemajeri Prens ve Baronların heyet-i müctemiasına hikâye eylemesiyle der-ân saat muharebeye hazırlandılar serhengân şehrin cemî mahâllatını devrederek iki gün sonra muharebe olunacağını kemal-i şetaretle ilan eylediler Papazlar ve Metropolitler Hristiyanları Agur Mesih'te mücahide liyakatini istihsale iğra eylediklerinden cemî asker sabaha kadar dua ve ibadet ve istiğfar ve inâbetle iştilal ve birbirleriyle istihlâl ederek muharebeden bir gün evvel min gayr-i memul buldukları erzak-ı kalîleyi tenâvülle fi'l-cümle iktisab-ı kuvvet eylediler o gecenin evâhirinde Antakya'da bakiyetü'l-bakiye kalmış olan dakik ve etmek [ekmek] kırıntılarından Hazret-i İsa'nın lahm ve şahmına munkalip olmak itikadında buldukları mahud nân ve şarap-âmiz kiliselerde tehiye olunarak ve tamam yüz bin nefer zânû-zen-i mihrab-i [145] istiğfar olarak uğrunda feday-ı can eylemeye hazırlandıkları âlelerini yani {Hazret-i İsa'yı} tazim-i tamlâ ekl ve bel' eylediler

Hasıl-ı şafakla beraber Antakya kapıları açılıp Hristiyan askeri on iki havâriyyûna işaret için on iki fırkaya münkasim oldukları hâlde kamilen taşraya huruç eylediler her çend büyük Hok uzunca bir hastalıktan dolayı zayıf ve bî-tâb ise de birinci firkanın önünde kilise bayrağını hamil olarak göründü cemî prens ve kavalirler ve baronlar kendi tevabii kumandasında hazır idiler yalnız Doluz Konti mecruhan Antakya'da kalmağa bu esnada kalede bırakılan müstahfiz-ini askerinin zapt ve raptına tayin kılındı

Edemar elbise-i ruhbanîye ve âlât-ı harbiye ile mülebbes ve mücehhez ve mezhebe ve harbe müteallik birçok temsil ile muhat ve mutarrız olduğu hâlde yürüyüp Asi nehri üzerinde vaki köprübaşında durarak askere bir nutuk-ı rikkat-engiz irat ve isitmâ eden asker dahi zânû-zemin-i tazim ve istikânet olarak eda-yı nida-yı âmin ve inkıyat eylediler bir güruh-ı enbuh rehâbin papanın vekiline bi'l-iktida Zebur'dan mezamir-i harp ve cihat okuyarak ilerlemeğe başladılar ki mukaddimesi budur {Allah kaim ve düşmanları makhûr

ve münhezim olsun } Antakya'da kalan ruhbanlar dahi bil cümle nisvân ve sıbyanı burç ve bârûya celp ve cemederek İbranilerin amalika ile cihatları esnasında Hazret-i Musa aleyhisselamın kavm-i ilahın necatıyla adûlerinin kesr ve hezimetlerine eylediği münacat misillü el kaldırıp Hristiyanların takdis-i silah galebelerine dualar eylediler bunların aks-i sedalarıyla ve bâ-husus ceş ehl-i salebin Allah ister Allah ister na'ra ve nidalarıyla Asi nehri sahilleri ve civarındaki dağlar yankılandı bu aheng-i heyecan ve münacat ile Hristiyan askeri ağır ağır ilerledi çocukluklarından beri râkiben harp ve darba melûf olanlar bu sırada zaruri piyade olarak yürürler idi meşâhîr-i şücândan niceleri ustura ve rukûbu değil harbe götürülmesi mutad olmayan sair hayvanata bile biner görüldüler hatta Filandere Konti'nin bindiği at kendine verilen sadakat hasılı idi ve nice muktedir emirler har-süvar [146] olup birçok kavalirler asliha ve âlâtını sedd-i ramak-ı hayat için satıp fakat ellerinde kalan Türklere mahsus olarak usretle kullanabildikleri bazı aslihaya münhasır idi

Lorun Dökese Gotfrovan'ın bindiği at şehirde terk olunan Doluz Konti'nin ariyet-i hayvanı idi mumaileyh bir hayvanı almak için muhafazasına isar-ı nakd-ı can eyledikleri hukuk-ı Nusraniyeti şefi götürerek muvaffak olmuş idi Sufûf-ı askeriye içinde hasta ve zayıf veyahut illet-i cû'la-zar ve nahif adamlar görünürlerdi ki bunların haml-ı silaha takatleri kalmamışken yalnız ümid-i galibiyet veyahut uğur-ı Mesiha'da feda-yı can şerefine mazhariyet kuvvetiyle ve hareket ederlerdi

Musul emiri müşarünileyh Kürboğa'nın fark-ı adide-i askeriyesi Antakya'nın şark canibinde kâin olup sen Pavlu kapısı karşısına değin mümted olan tepelere yayılmış idiler ve hatta Kürboğa ordusunun bir kıtası Antakya'yı hîn-i muhasarada Bohamun askerinin tuttuğu mevkiye bulunur idi Ermeni müverrihlerinin kavlince İslam askeri içerisinde Kürboğa fırkası sa'bu'l-minal bir kûh-i pür vakar misali görünür idi

Türk sipahsâlârı ise Hristiyanlarda istidat muharebe olmadığından bu gelişlerini vehle-i evvelide kendilerinden taleb-i afv ve aman içindir zan ve hayal eder idi Antakya üzerinde çekilen ve Hristiyanların karar-ı kat'ılarını ilana alamet olan bir siyah bandıra mumaileyhe maslahat-ı aman ve istirham yolunda olmadığını anlattı Hristiyanların çıkacağı Antakya köprüsü muhafazasına tayin kılınan iki bin nefer İslam askeri ve Romando Kontu tarafından münhezim ve perişan idildi bu cemiyetinden kaçanlar müşarünileyh Kürboğa'yı satranç oynadığı hâlde bulup kaziyeyi ilam eylediler Mir-i

müşarünileyh kendi tarafına milletcilerden Hristiyanların yakında teslim olmak hâline geldiklerini haber vermiş olanı idam ve badehu böyle yeisle harbe kıyam eden düşmana mukabeleyi cüda tefekkür ve istîzam eyledi

[147] Asi nehrini mürurdan sonra Hristiyanlar heyet-i müctemialarıyla saf-ı harbe girdiler şol tarzla ki köprü kapısından bedee ile Antakya'ya bir saat badehu vaki Karadağlara kadar olan vadiyi kâmilen istiap ettiler büyük Hok ve iki Ruberler ve Belzim {Belesme} ve henüz Konti meysere kumandanlığını ve Gotforuva dahi o sitayiş ve Budovin ve Tankard ve Renvud ve Tol ve Ovrard ve Punize'nin {Evrard de Puyset} muavenetiyle meymene kumandanlığını aldı Edemar dahi Gaston de Bern {Gaston de Bearn} ve kont de Di {Comte de Die ve Raimbaud d, Orange} ve Gulivim de Monpiliye {Guillaume de Montpellier} ve Amanjo Dalbere {Amanjeu d Albert} ile kalb-i askerde karar eylediler Bohamun dahi bir firka-ı ihtiyatiye ile Hristiyan ordusunun kangı [hangi] cihetinde ihtiyaç görülür ise oraya imdat için hazırlanmış idi

Kürboğa Salebilerin harekât-ı Harbiyelerini bi'l-müşahede Şam ve Halep emirü'l-Reyn'e askerlerini Süveydiye limanına gidilecek tarikin üzerine götürmelerini ve bu askerın züvvârdan firar eden olur ise bir tarafa kaçamayıp halas bulamaması çaresini istihsal edecek bir hâlde bulunmasını emr ile ordunun cüz-i âzamını Asi nehrinin taraf-ı yesarına tayin eyledi sağ cenah dahi bağı siyanın oğullarından birinin zir-i hükmünde idi ki pederinin ve Antakya istilasının intikamını almağa müterakkıb fırsat olarak iki ordunun dahi harekâtını müşahede edecek bir kule-i kûhte mevki tutmuşlar idi muharebenin bedeyinden makdem Kürboğa'yı havf ve dehşet istila edip bazı müverrihlerin rivayetine göre müşarünileyh düçar-ı hezimet ve mağlubiyet olacağını bazı ashab-ı keşfin ihbarından istidlal eylediği gibi validesi dahi bu ihbarata binaen cenge girmemesi için girye ü zarı ile tembih ve tavsiye eylemiş idi müşarünileyh Kürboğa mukatele-i umumiyyeden bi'l-ihtiraz birkaç namdar kavalirler bazı dilaverân-ı İslamiye'nin yalnızca mübareze eylemeleri suretini ihtiyar ve ihbar etmiş ise de rüesa-yı Nusara'nın emel ve ümitleri nail-i muzafferiyet olmak olduğundan bu kere de teklif-i [148] mezkûru onlar kabul etmemişlerdir Müslümanların bu teklifâtını ve sair cihetle cilve-ger zuhur olan asar ve alayımı Hristiyanlar galibiyetlerine delil add ile cesaretlenirler idi

Bunların Antakya'dan çıkarak cibâl-ı mütecâvireye takarrüplerinde Müslümanlara muhalif ve kendilerine müsait şedit bir rüzgâr-ı hububa başladı ordu-yı züvvâr şehirden

huruç ile düşman üzerine yürüdüğünde fevkalade mümtazım bir hâlde idi Ferikin birbirlerine takarrüp eyledikte tabl ve nakkare sedaları duyulmağa ve bölüklerin önünde alemler görünmeye ve harp ve vegaya mübaşeret olunmağa başladı cengâverân-i İslamiye Tankard ve Dok de Normando ve Dok de Dolurun'un savlet ve hücumuna dayanamayıp sair rüesa-yı ehl-i salep dahi bi'l-usul harbe giriştiklerinden bir saat geçmeden firara yüz tuttular çünkü dağ eteklerinde salibilerin galebesi müşahede olununca Kürboğa'nın emr ve kumandasına gayet muti olan ve maiyetlerinde on beş bin süvari bulunan Halep ve Şam emirleri Bohamun'un askerine şiddetle hücum eylediler Müslümanlar bu veçh ile Hristiyanların etrafını ihata etmek ve bilâ muhatara nail galebe olmak isterler idi Gotforuva ile Tankird Bohamun'dan haberdar olarak Bohamun'un imdadına şıtab ettiler bunların vürudıyla harp başka renk kesp ederek galip olan Müslümanlar mağlup olup meydan-ı harbi terke mecbur olduklarından sahrada mevcut kuru ot ve samanlara ateş verdiler bundan hasıl olan şule ve duman asâkir-i Mesihe'yi istiâp etmiş ise de yine firarileri takibe ikdam ettiler ol vakit asâkir-i İslamiye'de havf ve fütur zahir olup bütün bütün puyân-ı râh-gerîz oldular bir defa daha tabl ve nakkare çalınıp muharebeye davet olunarak şüc'an Müslim'in amik bir derenin berî tarafında kâin-i şa'b kûhte tecemmu-ı murat etmişler ise de irade hail olan uçurumda Hristiyanlar mürur ederek mahall-i mezkûru terk ile külliyyen ricata mecbur ettiler Kürboğa Hristiyanların acz ve inkisarlarını halife-i Bağdat'ta ve şah-ı aceme ihbar etmişken askerinden kendisine hakikaten yâr-ı sadık ve gam-güsar muvafık olan [149] bir fie-i kalîle ile Fırat'a doğru firar etmiş ve bazı ümera dahi emr-i muharebe daha bitmezden evvel bir tarafa savaştı idi Tankrid ve bazı emsali düşmanlarının atlarına binerek Şam ve Halep firkalarını ve Kudüs emirlerini ve Kürboğa'nın perakende olan bakiye-i leşkerini tâ geceye kadar takip ettiler Salebiler İslam'ın piyade askerinin barındıkları metrisleri ihrak-ı bi'n-nâr eylemeleriyle bunların içinde bulunan bir hayli Müslüman dahi bu ateş zebana-keş içinde sûzân oldu

Hristiyanlar hıyam-ı ehl-i İslam'a dâhil oldukları gibi nimet ve ganimetlere destres oldular on beş bin deve ve hayliden hayli hayvanı band-ı tavîle temellük ettiler ve birçok el yazısıyla Arabi'ü'l-ibare evrak ve defâtir buldular bunlar geceyi orduda geçirerek ehl-i şarkın ihtişam ve saltanatlarına matla olup hayret ve gayret bahrine müstağrak oldular ale'l-husus sahib-i Musul müşarünileyh Kürboğa'nın sokak sokak bulunmuş ve müteaddit ve mürtefi kulelerle taht-ı nezarete alınmış olan ve bu heyetle iki bin adamı istiaba kâfi bir hısn-ı haşin ve şehir-i metine şebih bulunan çetr-i âziminin nukuş-ı zerrin

tar ve mücevherat kıymet-dârı nazar-ı taaccüp ve hayretlerine hira-bahş olur idi ehl-i salıp bir hayli günler ordudan şehre nakl-i emval ve islâb ile iştilal ettiler Melikşah'ın rüfekaşı olan eski cengâverlerin hemen cümlesi müddet-i medideden beri devlet-i Selçukiye'yi ber-geşte ve harap etmekte olan ihtilalat-ı dâhiliye içerisinde helak ve münadim olmuş olduklarından Antakya imdadına gelmiş olan ordu ale'l-acele düşürülmüş gayr-i muallim askerden mürekkep ve bunlarda daima yekdiğeri aleyhine ele silah almağa müstait bulunan birtakım muarız ve rakip akvamın efradından ibaret idi ve Kürboğa ile me'an gelmiş olan diğer sekiz emirin her biri beyinlerinde teşebbüs ve iftirâk olduğundan bir reis in rey ve idaresini güçlerle kabul ve tasdik edebilir idi hâlbuki hasımları tarafında bilakis yek-dil ve yek cihetlik mevcut idi

Salibiler ordusunun fark-ı müteaddidesi bir nokta üzerinde harp eyledikleri ve binaenaleyh birbirlerine medar-ı istinat ve istihzar olup Kürboğa ise ale'l- [150] aks kuvvetini taksim ve tefrik etmiş idi sahib-i Musul meşy ve hareketinde gösterdiği betâetle bağı siyana imdat etmek ve Frenkleri gafilane avlamak fırsatını elden çıkardı ve hasmını zayıf ve hakir ve kendisini tûvana ve delir görmek mazarratına uğradı “Mürçegân râ çu büved ittifak şir-i jiyan râ bedrânend post”²⁰⁷ beytinin meal-ı sıhhat iştilalı meğerki dert-mendin simâhı itibarına uğrayamadı denilebilir ki tâife-i Efrenc bu galebeyi mağlubiyetten kemal-i havf ve dehşetlerinden naşı kazandılar çünkü bunlar devâb ve mevâsîlerini kayıp eylediklerinden piyade رولكه ki kesb-i idman eylemiş olduklarına ve Antakya'nın tul-i müddet-i muhasarasına harekât-ı harbiyede mümarese-i kâmile kazandıklarına mebni İslam süvarileri böyle bir şedit ilişkmeye piyadeye mukavemet edemediler ve Efrenc ise bu galebelerini mahut demir parçasından bildiler mühlîke ve muhataralar geçtikten sonra esna-yı harpta karvazalara maye-i itimat ve emniyet olmuş olan rumh-ı mukaddes mezkûr itibar ve ehemmiyetini zayıf idi çünkü bu demir Doluz Kontu'yla Pervansoluların elinde kalarak etraftan nüzurât ve hedâyâ-ı mütetâbi e'l-vürut olmayan milel-i saire bunların elinde servet ve yesar ve kadir ve itibarlarını tezyit etmekte olan bir şey bırakmak istemeyerek bunun sahihan ve hakikaten vücut cenab-ı İsa'ya kesb-i ittisal eden nîze olduğuna şek ve şüpheler ika ve icadına başladılar

Türkler artık ehl-i Salibin sil-i seyr ve hareketine bir gûne sedd-i mesai çekmediler Suriye emirlerinin ekseri Hristiyanların bu istilasına bir naibe-i gayr-i daima nazarıyla bakarak

²⁰⁷ [Karıncaların birlikleri kızgın aslanın tüyünü çıkartabilir.]

kalelerine tahassun eylediler ve esas-ı temellük ve istiklaliyetlerinin tecdit ve tahkimi için tünd-bâd belanın aktar-ı saire üzerine ne-vecih etmesini beklediler on birinci karnın evâsıtına doğru Tuğrul ve Alparslan ve Melikşah'ın esas-efgen oldukları bina-yı saltanatın birden bire kesb-i vüsat ve cesamet edişi Kostantiniyeyi müptela-yı kalak ve ızdırab eylemiş ve akvam-ı Arabi'ye içerisine bile havf ve haşyet bırakmış olduğu hâlde zaman-ı yesîrde bu bünyâd-ı saltanat abadın enkaz ve etlali üzerinde sair hükûmetle teşekkül ettiği [151] görüldü Hristiyanların muzafferiyetinden sonra en birinci işleri oralarda iade ve tecdit-i ayin-i Nusrâniyete itina eylemek oldu ümera-yı asker-i garp prenslerine ve ahalisine tahrirat irsal etmek için akd-ı cemiyet ettiler Bunda gösterdikleri mesai ve ikdâmat ve destres oldukları fütuhattan bahis ve hikâye ederek “Bizdeki olan sefa ve sürurun hiç misli görülmemiş ve işitilmemiş değildir zira hayat ve memâtımız Hazret-i İsa'nındır,, galibiyetlerinden hasıl olan inbisat ve şâdımânıyı takdir ve tagayyür etmemek için çektikleri mihen ve mesâibi asla kaleme almak değil belki yâda bile getirmediiler Kudüs Patrikiyle Latin kilisesinin rüesası dahi Avrupa'ya irsal ettikleri muharrarât bu sadedlerden hiç söz açmadılar lakin yeniden asker celp ve davet etmelerine setr ve ihfa eylemek istedikleri âfât ve bilâyâyı hissettirdiler bunlar mektuplarında gelin gelin ey garptaki dindaşlarımız her bir hanedândaki iki er vardır harp ve darba en muktedir olanı silahını eline alsın çelipayı alarak vaat ve yeminlerinin ifasına şitab etmeyip de kalanlar eğer ehl-i salip kardaşlarına badema iltihak etmezler ise cemiyet-i İseviye'den matrut ve merdûd olsun ve sihâm ve nevâib ve mezâib-i surbi gayretlerini hedef etsin ve kilise o makulelerin cenazelerini kabul etmesin

Bu esnada çelipayiler ve Rumanda Kontu Hok ve Heno Kontu Buduin'den mürekkep olmak üzere Kostantiniye'ye bir sefaret irsal ettiler bu sefaretin memuriyeti dahi Aliksi'ye karvazalarla Kudüs'e kadar ordusuyla hem-râh olacağına dair ettiği vaadi ihtardan ibaret idi Henüz Kontu diğerinden ileride gider ve İznik dağlarını aşar iken bağıtatan Türkmenlerin pençe-i savletine düşar olmayan tarihler bu adamın nihayet sergüzeşti ne olduğuna matla olmamıştır ve Romandova Kontu refik tarikinin düştüğü varta-ı hevl-nâk helakten haberdar olarak bir ormana ihtifa eyledi ve bâde zaman Kostantiniye'ye vusulünde sefiri olduğu İsevi ordusuna külliye hatırandan çıkararak ol tarafa keyfiyet-i memuriyetinden haber vermeye bile tenezzül etmedi ve garba dönmek ârını ihtiyar eyledi

[152] Bu esnada ehl-i salip rüesadan Kudüs-i şerife sevk olunmalarını istida ve niyazdan hali olmazlar idi Vusul için tay edecekleri mesafenin küşada olduğu ve yolları üzerinde kendilere bir senk-pare atmağa cesaret edebilecek bir şehir ve şenlik bile bulunamayacağı zu' munda bulunurlardı Kudüs saferi gibi bir hutab cesimi hîn-i encama isal için beynü'l-rüesa ittihat ve ittifakın ne derecede lazım olduğu bu vesile ile dahi görüldü encümen şura-yı muaskerde rüesadan her birinin rey-i başka olduğundan bunların kâr-ı aşinaları düşmana yeniden kuvvet ve cüret gelinceye kadar beklemekte derkâr olan mahâziri irae ve ihtara her ne denli say ve ikdam ettiler ise de kârınız olmayıp baronlar ve kavalirler o zamana değin enva-ı meşakk-ı metâibe mütehammil oldukları hâlde her nasılsa birden bire hararet-i mevsimden korkar ve son bahara kadar Antakya'da ikamete meyil eder oldular

Bunların bu suretle nagehan tahvil-i niyet edişlerinin esbabı içinde bittabi ikrarından müçtenib olacakları bazı ahval dahi baid-i ihtimal değildir çünkü Suriye'nin hâkında olan feyz ve bereket ve Bohamun'un Antakya ve Buduvin'in Urfa imaretine malik olmaları ekserinin hırs ve ta'mlarını tahrik etmemek ve şu teşebbüslerinin cihet-i diniyesinden insirâf-ı efkârlarını mucip olmamak kabil değil idi ehl-i salip çok geçmeyip rey-i sabıklarından nadim olmağa başladılar muasker ehl-i Salibi bir illet istila ederek Antakya'nın her cihetinde cenazeden başka bir şey görülmez oldu mertebe-i evvelide ordu ile birlikte gelmiş olan tâife-i nisa ve güruh-ı fukara sairlerinden evvel zehir aba nûş-ı memmat olarak Almanya'dan ve Avrupa'nın sair taraflarından vürut etmekte olan Çelipayiler dahi güya ki orada tekmil-i enfâs-ı hayat etmeye gelirdi bu illetten bir ay zarfında elli bin nüfus rüesalarından birkaç be-nam-ı kavalir ve baronlar ile beraber rehrev-i semt-i akabî oldular şu hâl-i yeis ve matem içinde boyu piskoposu Edemar dahi reis-i kavm-i beni İsrail gibi arz-ı mev'ûdu görmeden bar-ı mihnet ve meşakkat altında ezilerek defin-i hâk fena oldu mumaileyh [153] beynü'l-kavm o derece kesb-i nüfuz ve itibar etmiş idi ki müddet-i hayatında herkesi ahkâm-ı İncil'e davetle beynü'l-rüesa tamamen eser-i vifak görünür idi bu zat dünyadan göz yumduğu anda orduda vifak ve hukuk mübeddel-i şikak ve ukûk olarak beynü'l-ümerâ suret-i yegânegi ve ittihat mefkud oldu mumaileyhin naşi âhen-pare-i mahutun zuhur ettiği mahalle defin olunarak cenazesi ilâ yine bilcümle huzzâr-ı eşk-rîz-i tahazzün ve itibar oldular vefatına acıyan rüesa vakayı Papa Urban'a ilam ve ihbar ederek ordu-yı Mesihî'nin râyatını takdis ve meyane-i ehl-i salipte mebânî-i vifak ve ittihadı iade ve tesis eylemek üzere müşarünileyhin bizzat

orduya gelmesini istida ettiler Asker-i Mesihî'yi harap ve berbat eden şu illet-i müthişe bile kulûb-i mehafet-i meslûb rüesadan izale-i tama' ve nifak edemeyip Doluz Kontu Raymon Bohamun'un müsaade-i tâliğine hasedinden naşı Hristiyanların Kürboğa ordusunu düçar-ı hezimet eyledikleri gün muhafazasına tevdi olunan Antakya kalesini kendisine teslimden istinkâf edip ve şu muhalefetine suret-i hak ve hakkaniyetten görünmek için mumaileyhe Kayser Aleksey'e ettiği ahd ve misakı yâd ve tezkar ve zûr-ı bazu-yı züvvâr ile âverde-i kabza-ı teshir edilen bir şehri yed-i temellükünde tutmağa çalışarak nakz-ı peyman edişinden dolayı teşni ve azar eyledi ez in canib-i Bohamun Raymon'un şu evzâ-ı mütehakkimânesinden lisan-ı şikâyeti baz ve fevz ve nusretle haiz olduğu istihkak ve istihâli muhafaza uğurunda imal-i kuvve-i Kahire edeceğini ibraz ile tehdit ve ihafeye âgaz etti hatta yevmen mine'l-eyyam rüesa-yı leşker-i Mesihî Senpiyer kilisesinde kuruvzad umurunun temşiyeti emrinde akd-i encümen-i müşavere ederler iken beyinlerinde suret-i tezat nümâyân olarak öyle mukaddes bir mahalde bile Raymon izhar-ı kine ve gazapta ve Bohamun dahi sair rüesayı kendi tarafına celp için enva-ı dürûğ-ı bî-fürûğ imalinde ednâ mertebe-i mübâlat göstermediler

Prensler ve baronlar zikrolunan illet-i müthişenin sirayetini menetmek ve kaht-ı erzakın önünü almak için maiyeti askeriyle Antakya'dan çıkıp eyalet-i [154] mütecâvireye akın etmeye karar verdiler binaenaleyh Bohamun askeriyle Kilikya taraflarına gidip orada Tarsus ve Malmistira'yı ve daha sair bazı şehirleri zapt ile imaretine ilhak ve Raymon'un asâkiri dahi Suriye'ye doğru ilerleyerek El-bari şehrine rezk-i ilam ve ahalisini cümleten idam eyleyip Gilyum dö Tir'in rivayetine göre Raymon El-bari şehrini Pervanslo Gilyum dö Tite {Guillaume de Tillet} nam kavalire tevcih edip ve mumaileyh yedi nefer süvar-ı nîze-dar ile otuz nefer piyade verip fakat mumaileyh yine işgüzarlığı semeresi olmak üzere yedi atlıyı kırk ve otuz piyadeyi seksene iblağ etmiştir

Suriye'den asâkir-i İslam'ın çekilmesi münasebetiyle ehl-i Çelipa taraf taraf ol havâliyi istila eylediğinden ümid-i yağma ile sû-be-sû yayılan Hristiyanlardan başka kimse görünmez oldu bunlar gâh dest-i tasallut ve yağmalarına düşen eşya ve emvali birbirlerinden nez' ve ihtilasa silah be-dest uğraşır ve gâhice dahi gittikleri memleketlerde bir şey bulamamalarından veyahut mukavemet-i şedideye uğradıklarından naşı hâiben ve hâsiren dolaşır yatarlardı

Züvvârın bazıları Kudüs-i şerife azimet-i emr ü işaretine müterakkıb oldukları hâlde kabza-ı tasarruflarına aldıkları şehirlerde ihtiyar-ı ikamet eyleyen arkadaşlarıyla görüşmeye giderler ve bunlardan birçoğu dahi El-Cezire Müslümanları ile muharebe etmek veyahut hükûmet-i zâlimânesi tebaa-i cedidesini dilgir eden Buduin'i himaye ve siyanet eylemek için müşarünileyhin nezdine azimet ederler idi bazı rüfekasıyla Fırat Nehri sevâhilini kendisine cevelân-gâh ittihaz etmiş olan Folk nam kavalir Türkler tarafından katl olunarak kendisiyle birlikte bulunan zevcesi Halep imareti mülhakatından İ'zazili emirinin huzuruna götürüldükte hüsün ve cemalde nadire-i zamana bir bânû-yı yegân olduğundan ümera-yı askeriyesinden birisi bi't-taaşşuk emr-i izdivacını emirden niyaz ve müşarünileyh dahi ricasını kabul ile tezevvücüne müsaade eyledi reis-i merkum mezbûreye olan kemal-i muhabbetinden naşı salebiler ile muharebeden ittika ve metbuuna olan kemal-i sadakatinden dolayı emir ile muharebe [155] etmekte olan Halep hâkimi Rıdvan'ın memalikine hücum ve iktiham eyledi müşarünileyh dahi bu muameleden ahz-ı intikam kastıyla kırk bin askerle İzaz tarafına hücum etmek niyetinde bulunduğu haberi vasıl oldukça zabıt-i merkum Hristiyanlardan istimdat olunmasını nasihat etmekle emir-i müşarünileyh dahi Gotfruva'ya suret-i ittifakı teklif edip Gotfruva vehle-i evvelide izhar-ı ruy-i tereddüt eylemiş ise de emirin ibram-ı ve'l-hâhı ve her türlü emniyetsizliği izale için rehn tarikiyle oğlu Mehmet'i nezdine irsal eylemesi üzerine ahitname-i ittifak tarafeynden akd ve imza ve Latin müverrihlerinden birinin rivayetine göre muahedenin tanzim olunduğunu ve Hristiyanların ahd-i karibde vürutlarını emire haber vermek için name bir iki kebûter itâre ve isra olundu Halep hâkimin ordusu birkaç defa Gotfruva tarafından giriftar-ı inhizâm edilerek yağma ve gârete başladığı İzaz ülkesini terke icbar olundu bu muharebeden sonra emirin rehn olarak Antakya'da bulunan oğlu o esnada Salibiler meyanında dehşet-endaz-ı zuhur olan illet-i sariyeden müteessir vefat eyledi Gotfruva müteveffa-yı mumaileyhin na'şı âdât-ı İslamiye üzere kala-yı giranbaha ile teşhiz ve tekfin ile pederine tevessül ve beraber gönderdiği adamlara mumaileyhin vefatından biraderi Boduvin'i kaybetmişçesine müteellim ve müteessir olduğunu emire beyan ve ifade etmelerini tavsiye ve telkin eyledi Kudüs seferince ehemmiyeti olmayan bu misillü vukuatıyla vakit ve mevsim geçmekte ve rüesa-yı Mesihiye'nin ekserisi dahi havali-i şehirde kâin kurâ ve kasabatta ve müteşettit ve perakende suretle ikamet eylemekte idiler mukaddema tehir-i hareket ve azimet için bazı alayim-i semâviyeye itikat ve ona tatbik hareketi itiyat eyleyen tâife-i Salibiyenin sebük-

mağz onu efkârına atü'l-zikr garbiyenin müşahedesi tesir-i külliye mucip olmuştur şöyle ki Antakya muhafızları esna-yı leyde semanın bir tarafında bir şua müşahede edip Elberdiks nam müverrihin kavlince şua-ı mezkûr güya ki kâffe-i encüm-i sema üç dönüm bohça vüsatında bir daire-i muhite içinde müctemi ve kömürün fırında süzân olduğu gibi şule-dâr ve mültemih görünür idi İşbu mevâkib-i kevâkib ber-minval-i meşruh şehir [156] üzerinde birçok zaman muallak kaldıktan sonra daire-i muhite-i münevveresi şikest olarak cû havaya yayıldı bu acibeyi müşahede edenler feryada âgaz ile halkı bîdar ve ikaz ettiler Cümle ahali hanelerinden dışarı uğrayarak kimisi bunda işaret-i ilahiye ve Kudüs-i Şerifte tecemmu eden ehl-i İslam'ın Salibilerin vüruduyla dağılacaklarının ve kimisi dahi mukaddema kalem-rev-i din-i Mesihi olduğu hâlde muahharen eyâdi-i İslamiye'ye giren memalik ve büldanı zapt ve istirdat etmek için cünud-ı İsevi'nin ruy-i arza yayılacaklarının alamet-i mahsûsası addederler fakat ekserisi bu hayâlat-ı teselli-bahşaya itimat etmezler idi ehl-i Salip birkaç aydan beri Antakya'da kesret ve fiyattan naşi bir an âram görmediklerinden ahval-i atîyelerini böylece mükedder ve mağmum zu'm ederek muzdarib ve Kudüs-i Şerif'i görmek emelinden meyus olanlar garibe-i mezkûreden züvvârın ber-geşte ve perişanlığından başka mana istidlal etmezler idi lakin vukuat-ı atiyeye korkuttukları gibi zuhur etmeyip çok geçmeksizin rüesa-yı Mesihiye Antakya'ya avdetle ru-be-râh-ı Kudüs-i Şerif olup Suriye-i bâlânın bazı bilâdını evride-i kabza-ı teshir eylediler bu seferin en mühim vukuatından biri Hama ile Halep beyninde kâin-i muarenin tazyik ve teshiridir Cümleden akdem Raymond şehr-i mezkûrun pişgâhına vusul bulup Normandi ve Filandere kontları dahi asâkir ile beraber mumaileyhe iltihak ettiler Şehrin sekenesi Antakyalıların uğradıkları hâl-i felakete giriftar olmak havfindan naşi nevmidâne müdafaaya kıyam ettiler

Ez in canib-i Hristiyanlar dahi ümid-i ganimetle hasr-ı kaleye ikdam ederek sura nerdübân vaz'ına çalıştıkları esnada mahsurîn dahi bunların üzerine taş ve ok ve yanar zift yağdırıp Gilyum de Tir'in rivayetine göre sönmemiş kireç ile arı kovanları dahi endaht ederler idi velhasıl birkaç hafta bu veçh ile muharebeden sonra şehir Hristiyanların yed-i zaptına girdi Ahalisinin esna-yı muhasarada din-i İsevi hakkında gösterdikleri hakaretle mukavemet-i şedideleri züvvârın nâire-i gazabını teşdit eylediğinden cevâmî-i şerifeye ve zir-i [157] zemin ve mehâzine muhtefî olan cemî ehl-i İslam'ı katliam eylediler Fakat çok geçmeksizin kendileri dahi bela-yı kaht-ı erzaka uğrayıp Müslümanlar hakkında gösterdikleri zulüm ve gadrin min taraf-Allah mücazâtı olarak kahttan dolayı ızdırabları

bir mertebeye reside oldu ki şehit eyledikleri ehl-i İslam'ın naaşıyla sedd-i ramak etmeye mecbur oldular

bunca münâzaat-ı ihtilal-âmiz arasında tarihçe mucib-i teessüf-i azim olan mevâddan biri dahi Hristiyan prensleri zapt ve teshiri babında enva-i mihen ü metâibe giriftar ve mertebe-i kusvâ-yı ızdıraba düçar oldukları şehir için bile Muannidâne niza ve ihtilafa düştükleridir Nail-i galebe ve nusret olan Salibiler içinde yekdiğeri aleyhinde şikâyat ve tehdidat sedaları bela-yı cû' ile çekilen ah u feryada karışmış idi

Muhafazaya gelmiş olan Bohamun şehrin bir kısmını zapt etmek ve Raymond ise Muarre'nin bilâ-şerik kendiyeye ait olması lazım geleceği davasına kıyam eylemek gibi suver-i ihtilaf rûnümün olup her-çend prens ve baronlar {Rugia} Ruciya'ya tecemmu birle çare-cû-yı ıslah olmuşlarsa da sayıları bir faydayı müfit olmamıştır {Maimbourg} Manburg nam papas [papaz] der ki bu heyetin kâid-i hakikisi olan cenab-ı Bâri kavmin uzmâ ve ukalasının ağraz-ı nefsanîleriyle rehin-i fesat olan hâli efrat ve zuâfanın gayretiyle ıslah eyledi Şöyle ki nihayetü'l-emr neferat-ı askeriye bir sebep-i meşru ve mukaddes için isarına yemin eylemiş oldukları nakd-i canı böyle ağraz-ı rezile zımnında dökmekliği kabih görüp o sırada Kudüs-i Şerif'in Mısıriyûn'un yedd-i zaptına düştüğü haberi dahi şayi olduğundan artık leşker-i züvvâr güftgû-yı şikâyet-âmiziyle Antakya ve Muarre için bu münâzaat-ı mütevaliye tâ be-key demeğe başladılar Mısırlılar ise Türk askerinin inhizamıyla Hristiyan ordusunun haklarında vehim olan tehhürâtından bi'l-istifada arz-ı Filistin'i istilaya müsâraat eylemişler idi

Bu haber ehl-i Salib'in tezâuf-ı gayzına bâis olarak artık alenen Raymond ile onu bu meslek-i dalâlete sevk edenleri ittihama kıyam ve bu sırada kendileri arz-ı [158] mukaddese sevk ve ithal ve ifa-yı ahd ve yeminlerine muvaffakiyet esbabını istihsalden gayri emel ve garazı olmayan rüesa intihabı efkârını dahi dermeyan eylemeğe başladılar Heyet-i ruhbâniye zuhur-ı gazab-ı ilahi ile ve kendi askeri zir-i liva-yı itaatinden çıkmak sözüyle Raymond'u tahvif ederek nihayet Muarre'de bulunan Salibiler dahi kale ve burcu hedm etmeğe karar verdiler Kavmin hiddet ve heyecanı bir mertebede idi ki birtakım züâfa ve hasta-gân koltuk değneğiyle kale dîvarı üzerine gelip pençe-i gayretleriyle koparıp hendeğe attıkları taşları üç çift öküz çekemezdi

Ol vakit Tankird cebren veyahut hud'a-ı harbiye ile Antakya'nın iç kalesini âverde-i kabza-i teshir ederek Kont Senjil kontunun sancağı yerine Buduvin'in sancağını çekti

Raymond tervic-i müddeâsı hususunda yalnız kalıp rüesayı kendiyeye celp için hazinesini arza-i nazar isar ve ahalinin kîl u kâlnı teskin zımnında bilâd-ı mütecâvireden alınan mal ve ganâimi taksime ibtidar eylediye de gerek bezl ve itasından ve gerek niyaz ve ricasından bir eser hasıl olmadı Akıbet-i askerın meramına itbâa mecbur olarak ve alâ itikat hem tarik-i tövbe ve tâata sülûkla Muarre şehrine ateş verip şuâ-ı lehîb mehîbi sirac-ı râh-ı meram ittihaz ederek pay-ı üryan ve çeşm-i giryaniyle şehirden çıktı Ol hâlde Zebur'dan mizmâr-ı tövbe ve inâbetle nağme-senç olan cemaat-i ruhâbin mahzarında hırs ve ta'mından nükûl ve mezar-ı Mesîhi tahlis için bi'd-defaat hânis olduğu mahut yemini tekrar ile tecdid-i usul eyledi

Askere işaret-i rihlet verilerek Tankard ve Normando Dökese ifa-yı ahitleri için sabır ve âram oldukları hâlde Doluz kontu müşarünileyh Raymond'a bi'l-iktifa rû be-râh semt-i maksut oldular Her taraftan İslam ve Hristiyan ahali ehl-i Salib'in istikbaline gelip kimisi kendileri için istirham ve kimisini istiane ederlerdi Leşker-i züvvâr etraf ve eknaftan bilâ-harp u cedel zahâire nail olurlardı bu seferleri esnasında mesai-i masrufalarının ve ordularının etrafa [159] ilka eylediği dehşetin en leziz semeresi giriftar-ı pençe-i helak olmuşlardır zannıyla eşk-rîz-i esef oldukları birçok isra-yı ehl-i Salib'in ehl-i İslam tarafından mazhar-ı ıtlak ve kendi muaskerlerine rehyab iltihak olmaları keyfiyetidir

Raymond ve Rober Tankard'ın takımları Kudüs-i Şerif üzerine yürümeyip kadîmen Epifâniye tesmiye kılınan Hamaya ve Emes denilen Horma yani Hummis'e gitmiş badehu sahil-i bahre yanaşp cebel-i Lübnan dameninde ve Trablus'a birkaç saat mesafede kâin Arka {Archas} kalesini muhasaraya ibtidar etmişler idi

Mamafih Antakya'da kalan prensler maiyetlerinde bulunan leşker-i züvvârın güft ü gûsunu mühimsemeyerek azm-i sefer tedarikinde bile bulunmazlar ve bunların her birisi diğzerinin hareketini bekleyerek cümlesi muattal dururlardı Biraderi Buduvin'i görmek üzere Urfa canibine gitmiş olan Gotfruva avdetinde bu hâl-i ataletten bizar olarak Kudüs-i Şerif'e azimet istidasında bulunan ehl-i Salip umuma bess-i şekvâ ile derlerdi ki "Min taraf-ı Allah bizi sevke memur olanlara bir seneden beri burada kaldığımız ve iki yüz bin nefer kadar telefimiz kâfi değil mi badema Antakya'da kalmak isteyenler ahali-i sabıkası gibi giriftar-ı kahr ve helak olsunlar mademki zapt ve teshir olunan her bir mahal bizim maksad-ı mukaddesimize mâni oluyor artık gerek Antakya ve gerek silahımızla aldığımız sair kılâ ve bika cümleten ateşe verilsin bizim garazımızdan maada garazları olmayan

rüesa intihap ve tayin edelim ve uğuruna ihtiyar-ı sefer eylediğimiz Hazret-i Mesih'in mesleği üzerine gidelim eğer günahımız muktezası olarak cenab-ı Bâri sa'yımızı meşkür [şükür] etmez ise ol hâlde üzerimize musallat olan kaht ve gala ve sâir belayâ bizi ifna etmezden evvel vatanımıza ricata müsâraat edelim Hristiyan askeri içinde bu türlü şikâyat ayyuka peyveste olurdu Ama eser ve semeresiz kalır idi Lorun Dökesi ve sâir rüesa hâliyâ askere hareket ve rihlet işaretini verip vermemekte mütereddit idiler Züvvâr'ın ekserisine bu türlü tehhür-i müstelzim-i yeis ve fütur olarak artık Suriye'yi terkle garp canibine teveccühten maada bir şey düşünmez oldular şöyle ki ordu meclis-i kebiri civarda kâin limanlara bekçiler tayiniyle bu yolda bulunanları [160] salıvermemek esbabına teşebbüse mecbur oldu Akıbet prensler cemiyetin taleb-i Mısırânelerine dayanamayarak martın birinci günü askerin Antakya'dan hareketine karar verdiler Vakt-i mev'udun vürudunda Boham'un Gotfruva ile Filendere kontunu elyevm Lazkiye tesmiye olunan {Laodicée} Laudise'ye kadar teşyi eyleyip fakat memleketi zapt ederler havfiyla Antakya'ya ricata müsâraat eyledi Gerek Urfa ve Kilis taraflarına çekilmiş olan ve gerek müceddeden Avrupa'dan gelen Salibiler Lazkiye şehrinde orduya iltihak eylediler Avrupa'dan gelenler meyanında müteaddit İngiliz kavalileri mevcut idi

Gotfruva ile rüfekasının vüruduna kadar Raymon Arka kalesini muhasaraya başlamış idi Askerini hass ve iğra ve kendi meslek-i tamahkârânesinde onları dahi hempa eylemek için yemeklerine mukabil şehrin yağmasını vaat ve iki yüz bin kadar Hristiyan esirlerinin halâsını serd ederdi Ehl-i Salip ve hususuyla rüesası meyanında ukul ve ârânın meyil ve istidadı işte bu cihete matuf ve masruf olduğundan önlerine gelen her bir şehir kendilere Kudüs-i Şerif'i tahlis maksadını unutturmaktan hali değildir Gotfruva ile Filendere kontu Lazkiye'den çıktıklarında tarik-i azimetlerinde mütevali elyevm Cebele tesmiye olunan Kabala {Gabala} ve Merakiye denilen Merakle {Méraclée} ve Baniyas denilen Valiniya {Valénia} ve kadimü'l-eyyamda Antaradus {Antaradus} tesmiye kılınan Tartuza'ya uğradılar İşbu şehir-i ahir henüz Raymond Pele tarafından zapt ve teshir olunmuş idi

Cebel-i Lübnan dameninde bir nice enhâr nûbe'ân ederek bu emâkin-i müteaddideyi sîrâb-ı feyz ve bereket eder Raymond'u altı bin altın alarak bir Müslüman şehrini bela-yı muhasaradan rehâ eylediğinden dolayı ittiham ve heyet-i muasker cem'ân Arka kalesi pişgâhında cem olduklarında Gotfruva ile Tankard mumaileyh Raymond'u bunların teşebbüsâtına kizb ve hıyanetle mâni olduğu için tevbihe ibtidar eylediler

Leşker-i Hristiyan Arka muhasarasında devam eylediler Lakin şehir yüksek kayalar [161] üzerine bina kılınmış olduğundan kalesinin zaptı gayr-ı mümkün gibi görünmekle muhasırîn ehl-i kaleye kaht istilasını gözetip dururken az zaman içinde bu bela kendilere müstevli oldu ve bu kaht dahi Antakya muhasarasında olduğu gibi fukara-yı ehl-i salibi'ye ot yoldurdu ve eli iş tutanlar yağma-gerliğe taayyüş etmek için etrafa münteşir olmağa ve zuâfa ve nisvân dahi atların asar-ı mürüvvet ve merhametleriyle geçinmeğe mecbur oldular Ordu dahi bunlara öşr-i ganâimi bi't-tahsis iane eyledi

Ehl-i Salib'in pek çoğu şedâid-i mahsuriyetle nâ-tüvan ve dermanda olmuş ve açlık ve hastalıktan adem diyarına göçmüş ve bazısı dahi eyâdî-i eâdîye düşmüş idi Vakayi-i Salibiyeden başlıcalarını zapt ve tahrir etmiş ve beynü'l-asker daniş ve malumatıyla itibar bulmuş ola {Pons de Balasum} Pons de Balazun ile zamanı tarihlerinin ilim ve fazilet ve takva ve şecaatini medh ve sitayiş ettikleri {Anselm de Ribaumont Comte de Bouchain} Boşın Kontu Anslem de Ribom'un heyet-i İseviye'den gaybubetine teessüf ve telehhüf olunanlardandır Kont ve baronların efrad-ı askeriyenin hayâlat ve hülyalarını kendi nüfuz ve hükûmetlerinin ibka ve muhafazası için hadd-i kemale iblağa ihtiyaçları derkâr idi Lakin orduda ağrazın ihtilafı cihetiyle mesela bir güruhun havâriktan addederek kadr ü itibar verdikleri bir nesneye fırka-ı ahiri hıkd ve hasede ve efkâr-ı itiraz ve muhalefete binaen itikat etmezler idi Salibiân beyninde böyle birbirine mütehâlifü'l-efkâr fırkalar peyda olarak hareket ve galeyan üzere bulunan şu kavme hikâyet ve rivayet olunan enva-i havârikin leh ve aleyhine herkes kendisinin makbulü olan tarafın zu'm ve zehabına göre hırs ve gayrete gelir idi

Antakya muharebesinde ehl-i Salib'in bâdî-i izdiyâd-ı cüret ve gayreti olan rumh-ı mahut hakkında Arka muhasarası esnasında şek ve şüpheler hâdis olup muasker-i muhasırîn nagehan yekdiğeri aleyhine feveran etmiş iki kısım-ı âzime münkasım oldu Normando dökесinin sarayındaki kilisenin papası [162] Arnold nam rahip işbu keşfolunan eserin sıhhatini inkârda herkesten ileri atlamağa cesaret ederek kendi tarafına bütün Normandoluları ve Fransa'nın şimal tarafı Salibilerini celp eyledi ve Sinjel kontunun maiyetinde bulunan Marsilya rahibi Bartlemi kısmına dahi cenup ciheti ehl-i Salibi iltihak eyledi Bu Bartlemi sade-levh bir adam olup halkı inandırmak istediği efsanelere herkesten evvel kendisi kanar idi Mumaileyh bu kere zu'm huddunca yine bir tecelliye mazhar oldu Şöyle ki Hazret-i Mesihi beste-i çarmıh olduğu hâlde görüp kendileri bî-itikat olanlara la'n ve nefrin ve mücerred-i akıl ve delilerine itinalarından naşi esrar-ı

ilahiyyeyi istiknah ve tahkike kalkışan mülhit ve zındıkların hain Yuda'nın ukubet ve helakinden aynına düçar olacağı ve vaîdiyeti tayin ve tebyin buyurmuş olduğunu alâ melâ'annâs beyan etti

Heman ki havâriyyûn ve evliya-yı din-i Nusara'nın edille ve şehâdatının sıhhat ve adaletine olan itikatları derecesinde Bartlemi'nin hikâyatına itimat etmekte olan Provanslıların bu müşahede ile emsali mükâşifât-ı hayal ve tasavvurlarına mucib-i şiddet ve takvîyet oldu lakin Arnold İsevi ordusu bunca perhiz-kâr ve dindar büyük piskoposlarla mâlâmal olduğu hâlde İsâü'l-Mesih'in böyle bir âdi papasa zuhur ve tecelli edişine taaccüp ve istiğrab eder ve kudret-i ilahiyenin her şeyde vesâtat ve müdahalesi olduğunu inkâr etmemekle beraber Hristiyan askerinin bahadırlıklarından ve gayret ve ikdamlarından başka hiçbir hârîka kabul etmez idi

Ahen-pare-i mezkûrun hafızı olanlara götürülen arûz ve emval fukaraya tevzi olunmakta olduğuna ve bu gürhun ise orduda kesreti bulunduğu binaen bunlar Arnold aleyhinde söz çıkardılar ve karvazaların çektikleri cefa ve belalar onunla taraftarlarının itikatsizliği seyyiatıdır dediler Yevmen-fe-yevmen cemiyeti teksir etmekte olan merkur Arnold ise kendi takımıyla hem-zaban olarak Hristiyanların düçar oldukları mesâibi beyinlerinde teşettüt ve iftirâk olmasına ve birkaç böyle keşfiyâtla uğraşanların efkâr-ı pür-şuurlarına haml ve isnat eder idi [163] bu mücadele ve münazaalar arasında eyalet-i şimaliye Salibileri cenup takımına muhârebâta şecaat göstermediklerinden ve yağma-gerliğe şan ve muzafferiyetten ziyade heveskâr ve arzu-keş olduklarından ve esb esterlerini tezyin ile vakit geçirmekte bulduklarından dolayı tayip ve tabir ve onlar da bi'l-mukabele Arnold taraftarlarının noksan itikadını ve mahz-ı küfür ve mâsiyet olan istihzalarını takbih ve takdih ederler ve lâyenkatı bî-itikat olanların serd eyledikleri edille ve berâhine bir mükâşife-i cedide ve müşahede-i gaybiyyeyi karşı korlar idi Bunlara Bartlemi'nin kâffe-i ihbâratını tasdiken gâh enacil-i erbaadan birinin müellifi olan Markos ve bazen Hazret-i Meryem ve gâhi lihyesinin nısfı yanmış ve veçhinden alamet-i küdüret belirmiş olarak rumh-ı mukaddesinin keşf olduğuna bir dakikaca itimat ve itikat etmeyi adem-i kabulden naşi birkaç gün cahîmde tevkif olduğuna i'lâman müteveffa Edemar görünür idi

Bartlemi şu vakte değin akvâl ve ef'alinin revaç-yafta olmasına ve ihtimal ki kendi hayâlatına takvîyet-bahş olur surette taraf-girlerinin rivayet ettikleri efsanelere mağrur ve

müstenit olarak her nev kîl ve kâl ve cidale nihayet vermek için kendi hakkında ateş-i imtihanın icrasına razı ve merkumun bu rızası muasker-i İsevi'nin sükûnetine bâdî oldu ve kâffe-i İseviyûn hükm-i Hakk'a şahit olmak için celp ve davet kılındı Yevm-i muayyende bir sahra-yı vasfû'l-inhanın ortasına zeytin ağacı dallarından bir yığın yapılarak mânend-i nar-ı Nemrut bunun dūd-i alev-nümûdu sipihr-i kebude dek memdūd olmakta iken Bartlemi pay-ı bürehne ve libas-ı köhne ile etrafını ihata etmiş ve kemal-i samt ve sükûtle ilerlemekte bulunmuş olan bir guruh-ı ruhban ile zuhur etti kendisi de rumh-ı malumu elinde pîçide-i lehafe-i harir olmuş olduğu hâlde tutmakta idi Bunlar tûde-i mahuta birkaç hatve kalınca kadar takarrüp ettiklerinde Sinjel kontunun sarayı rahibi işbu kelimatı cehren ve alenen tefevvüh eyledi “Bu adam filhakika cenab-ı Mesih'i karşı karşıya gördüyse ve eğer havari Andere rumh-ı mukaddesi buna keşf ve beyan ettiyse bu ateş-i zebâne-keşin ortasından selametle geçsin [164] geçsin fe-ammâ bilakis mürtekeb-i kizb ve dürûğ olmuş ise elindeki rumh ile yansın kül olsun,, deyince kâffe-i huzzar derya-yı pür mevç-âsâ hareket ve ızdıraba gelerek “takdir ve irade-i ilahi yerin bulsun,, diye bağırdılar Ol hâlde Bartlemi zânû-zen-i zemin-i ubudiyet olup sözlerinin sıhhatine Hakk'ı şahit getirerek ve kendisini ruhâbinin ve bilcümle İsevilerinin hayır duasına ısmarlayarak ateşe girdi Bu yığın içinde birbirine çatılarak bir kemer şeklini peyda etmiş olan iki ağaç Bartlemi'nin müruru için bir hali yer bırakır idi Raymond Dajil'in rivayetine göre Bartlemi biraz alevler içinde tevakkuf ederek be-savna-ı teâlâ esvabının hiçbir tarafı yanmadan rumhu lef eden harire dahi katen ateş isabet etmeden çıktı

Etrafa tecemmu etmiş olan cem-i gafirin her biri merkuma takarrüp edip hilkat-i tabiiye-i insaniyeyi değiştirmiş zu'muyla vücuduna lems ve mes etmeğe hâhiş-ger olduğundan biçare mezahime-i kesireden kemal-i şiddetle tazyik olunarak siyabı paralanmış ve vücudu berelenmiş olmakla eğer Raymond Pele birkaç güçlü kuvvetli adamla beraber kalabalığı dağıtıp bu mazik-i hevî-nâktan cansipârâne tahlis eylemeyeydi Bartlemi'nin orada mededim vapesin etmesi muhakkak idi Fakat çend ruz mürurunda rahib-i merkum veda-ı âlem-i fani edip hatta sekerât-ı mevt hâlinde haberlerinin sıdkını ispat için böyle bir imtihan-ı müthişin icrasına kendisini mecbur etmesinden dolayı kemal-i keremi ile kendisine taraftar olanlara levm ve inkisar eder idi Merkumun cesedi mevzu-ı tûdede defn-i zir-i zemin oldu Bartlemi'nin bizzat kendi meşhudatına musırrâne ve sade-dilâne itikat ve itimadının feda ve kurbanı olmak derecesine gitmesi ebna-yı vatani olan Pervansoluların indinde nam ve şanın bâdî-i izaz ve ihtiramı oldu ise de züvvârın ekseri

ateş-i imtihanı suretini iltizam ve rumh-ı mahut ile olunan tebşirâta itimattan tebâ'ud ve imtina eylediklerine binaen artık bundan minval-i muharrir üzere menşe-i havârik ve garaip olmak hassesi zail olmuş oldu

Ehl-i Salip Arka hisarı pişgâhına tecemmularında Aleksey tarafından bir sefaret [165] varit oldu Kayser-i Latinleri idare kaydına düşerek eğer tehyi'at-ı lazımeyi icraya vakit verirler ise arz-ı Filistin'e doğru bir orduyu müstashaben kendileriyle hem-râh olacağını vaat etti Müşarünileyh namesinde Karvazaların havza-i tasarruflarına girmiş olan Anadolu ve Suriye bilâdının kendi dest-i idaresine teslimi hakkında olan muahedenin adem-i icrasından dolayı şikâyet eder idiyse de bu şikâyeti kavlı-ı leyyin uzûbet-bin ile arz ve dermeyan ve bu bapta olan serzenişleri kendisinin dahi ıslah ve tamir edecek bazı haksızlıkları olduğunu gösterir surette gayet muhterizâne ve ihtiyatkârâne ityân eylemiş idi Bu sefaret orduda müsadif-i hüsn kabul olmadı Ekser-i rüesa kendilerine azv ve isnat olunan töhmetlerden teberrî ve bunları bir kalıp meşrûa koymak esbabını taharri edecek yerde Antakya muhasarası esnasında firar-ı ârını ihtiyar etmesinden dolayı Kayseri tîr-i ser-tiz lisanlarına amaç ve Hristiyan askerine ettiği yemine vefa etmediği cihetle zümre-i hânisine idrâc eylediler

Halife-i Mısır'ın dahi Latinler hakkında politikası aynıyla Aleksey'nin müttehhazi olan [kabul edileni olan] usule muvafık idi Müşarünileyhin onlarla münasebeti lâ lühbe bel la-havfa olduğundan vakayi ve havadis-i zamaniyeye göre kesb-i zaaf ve kuvvet eyler idi Egerçi kendisi Türkler ve İsevilerle bir vakitte mükâleme etmiş ise de bir taraftan hem-dinî olmadıklarından ve taraf-ı diğerdan dahi Suriye hıttası kendisinden nez eylediklerinden dolayı müteneffir ve münkesir idi Türklerin idbarından istifade ederek arz-ı Filistin'i mülküne zamîme etmiş olduğundan şimdi Frenklerin dahi burayı zapt ve teshir etmeleri havfindan ordularına irsal-i rüsul eyledi Bunlar Aleksey mebuslarının azimetinden biraz sonraca orduya vasıl oldular Frenkler Antakya muhasarası esnasında Mısır'a isrâ etmiş oldukları refiklerinin dahi bu aralık avdetiyle kesb-i ibtihac ettiler Merkumlar hatar-nâk olan memuriyetlerinin evâhirinde asâkir-i Mısriye'nin hasr ve ihata etmiş olduğu Kudüs şehri pişgâhına götürülerek [166] Mısriyun beyninde alaylarla gezdirilmiş ve tâife-i Efrenc gibi bir kavm-i cengâverin ittifakına malikiz diye izhar-ı mübâhat olunmuştur

Salibiler ya mahâlib-i meniyyenin giriftarı veyahut kayd-ı esaretin düçarı olmuşlardır tahminiyle üzerlerine nevha ve zârî eylemekte oldukları arkadaşlarını kemal-i iştiyak ve muhabbetle kabul ettiler ve bunlara çektikleri mihen ve kederlerden ve geçtikleri yerlerden ve hususuyla belde-i mübareke-i İsa'yı sormaktan bir müddet usanıp bıkmadılar orduda herkes birbirinden Mısır elçilerinin memuriyetleri neden ibarettir acaba harp mı yahut sulh mu getirdiler diye pürsan olurlar idi Mahsusen akd olunan bir meclise süferayı mezbûre celp olunarak bunlar matbularının efkâr-ı hayır-hâhisinimukaddime-i kelimelerle ederek elhasıl Kudüs kapısı ancak ilka-yı salah eden Hristiyanlar için küşade olabileceği kavliyle beyan-ı netice-i meram eylediler Antakya muhasarası zamanında buldukları hâl-i hirmân ve mezellet dahi reddetmiş oldukları böyle bir teklife rüesa-yı Nusârâ tahammül edemeyip bunlara cevap olarak arz-ı Filistin'e tesrî-i kavadım azimet olunmasına karar-dade oldular ve elçileri yevmen mine'l-eyyam Nil sevâhilinde dahi imal-i silah edecekleri vaadiyle tehdit ettiler Artık bunun üzerine karvazalar ancak tedarik-i sefer meşguliyetine düşerek derununda nice mihnet ve bela gördükleri ordugâhı enva-ı şevk ve şağb ile ateşe verdiler Arka muhasarasını defetmek fakat Raymond'un savab-didi olmayıp kendi silahına itaat ettirmek istediği bir şehirden Hristiyan ordusu fekk-i evtâd âram ve karar ettiği gibi müşarünileyhte yalnız Kudüs'ü tahlilden başka zikir ve fikirleri olmayan rüfekasıyla hâh ve nâ-hâh me'al-ikrâh rû-be-râh oldu

Pertev Paşa Ali Fuat Bey Arifi Paşa Emdi-i Divan-ı Hümayun Nazır-ı Hariciye

[167] İşbu şehir-i Muharremü'l-harâmın yirmi birinci salı günü avâtıf-ı aliyye-i cenab-ı cihan-baniden hizmet-i sadaret uhde-i senaveriye tevcih ve ihale buyurulmuş olmakla bedreka-ı şehrâh-ı tevfiyat olan inayet-i celile-i perverdigâr ve ruhaniyet-i seniyye-i peygamberiye istinaden ve tevessülen ifa-yı umur-ı mevkûleye mübaşeret olunmuştur Devlet-i Aliyye'nin mülk ve tebaası hakkında berkemal bulunan hüsn-i niyat ve murâdatı evvel ve ahir neşr ve saya ve tembihat ve tanzim-i usul-i idare emrindeki maksat ve arzusu tesis ve ilan-ı kavânîn ve nizâmât ile bilcümle memurin ve bendegânın mesâmi'-i dikkat ve telakkisine konulmuş ve işte bunların hepsi merkez-i tercüman-ı lisan ve efkârı bulunmuş olduğundan ol bapta irad-ı tefhîmat-ı cedideye hâcet yoğsa [yoksa] da ez ser-i nev bazı ihtârat-ı halisâneye lüzum görünür şöyle ki Rabbimiz teâlâ ve takaddes hazretleri cümlemize bağışlasın veli nimet-i bî-minnetimiz şehriyar-ı farukî-kirdar padişahımız efendimiz hazretleri bi'l-irs ve l-istihkak taht-ı maâlî-baht hilafet-i kübrâya şeref-bahş-ı itila oldukları ruz-ı firuzdan bedee ile heyet-i devlet-i Muhammedîyeye kuvve-i necâtiye

ve memleket ve sunuf-ı tebaa-ı saltanatın memuriyet ve servetine madde-i hayatiye olacak esbap ve vesâile bizzat teşebbüs ve riayet ve izhar-ı asar-ı fiiliyesiyle isbat-ı ulüvv himmet ve muvaffakiyet buyurdıkları gibi büyük ve küçük kâffe-i memurin-i Devlet-i Aliyyelerinin dahi ale'd-devam şu misal-ı vacibü'l-ımtisale tevfik-i hareketle esasen ve kaideten ve zaten ve hamiyeten mükellef ve mecbur oldukları üzere işbu maksad-ı hayır mersadın tamamı-i istihsaline ez dil ü can çalışmaları irade-i kat'ıya-ı mülk-darı mukteza-yı ilham ihtivasından olmakla iptida bu dakikanın yani umum tebaayı daima ve müstemirren emniyet-i sahîhaya mazhar edecek ve mesele-i matluba-ı îmârata kuvvet ve terakki verecek tedâbir-i müessire ve mümküneye kemal-i keremi ve ehemmiyetle teşebbüs ve itina edilmesinin lüzumu be-tekrar ihtar olunur Hazine-i celile-i mülkün mahfuziyet ve mâmûriyeti ve halkın vikaye-i emn ve istirahatı ve hukuk-ı mukaddese-i saltanat-ı seniyyenin edna mertebe-i halelden vikayesi için masârifat-ı lâtuhsâ içinde bulunup bunun ifası varidat-ı muayyenesinin vakt u zamanıyla istifasına menût olduğuna ve bu iş mesâil-i memurinin en [168] büyüklerinden birisi idüğüne ve husûsen merdümek-i çeşm-i iftiharımız olan cünud-ı mutâveat-nümûd hazret-i şehriyarinin hiçbir cihetle düçar-ı müzayaka olmamaları zımnında havâlat-ı askeriye bir dakika tehhür kabul edemeyeceğine binaen emval-i mertebe ve tertibat-ı cünüdiyenin evkât-ı muayenesinde istihsal ve mensup oldukları mahallere serian isal-i emr ehemmine ihtimam ve masârifât bahsinde dahi usul-i mültezime-i tasarufiyeye bi'l-vücûh hasr-ı makderet ve ikdam olunması bilhassa tekit kılınır Bazı yerlerde birtakım garazkârân ve hısâl pişegânın gezip dolaşarak enva-ı suver ve vesâit ile ezhân-ı nâsi tahrik ve teheyüce say edegeldikleri müsellemtân bulunup bir şey ki mahz-ı tezvir ve mefsedettir Akl-ı selim erbabına tesir etmeyeceği derkâr ise de bu makuleler meydan-ı mefâsilde at oynatıp durur iken hükûmatın hiçbir tedbire tevessül etmemesi onların dolab-ı ifsâdatına gittikçe kuvvet aldırıcılığı dahi inkâr olunamayacağına ve bu güne ahvalde bir taraftan mevârid-i mefâsidi sed etmek ve canib-i diğerden tîr-i tesevvilâtı hedefine reddettirmek kaide-i külliye olarak bu dahi leyl ü nehâr iltizam-ı teyakkuz ve basiretle dâhil-i eyalette o gûnâ adamlar bulunduğu hâlde tutulup taht-ı istintak ve mücazata alınmasına ve çünkü o makule eşhas birinci derecede güya halkın bir alay muamelat ile mağduriyetinden bahsederek bu mukaddime-i müzevirâne ile idare-i çerh-i fesada başlayacaklarından ahali haklarında hamîşe-i neşr-i me'ser-i adl ve dâd ile bu sözlerin butlanı fiilen ispat kılınmasına vabeste bulunduğu mebni maslahatın o cihet-i mühimmesine dahi nasb-ı nefis-i iktidar edilmesi

lazım gelir Saye-i mahâsinvâye hazret-i şehinşâhide teşekkül etmiş olan vilayetlerden arzu olunan muhassenat ân be-ân mevki-i husul ve şuhûde gelmekte olmaktan naşı nizâmat-ı esasiye ve mevâdd-ı fer'iyyesinin mihver-i kemalde deveranı ve bazı mevâdd-ı nafia ve kavaid-i ıslahiyeye mütedair-i makam sadaretten şimdiye kadar gerek tamimen ve gerek tahsissen gönderilmiş olan muharrirâtın şamil olduğu şeyler şayan-ı icra-ı keyfiyetler olarak onların dahi tamami-i cereyanı mültezim bulunmağın ahkâm-ı mündericesine mütemadiyen riayet kılınması da başkaca tavsiye edilir Kazaya-yı [169] muharrere her tarafa işar olunmakla dirayet ve fetânet-i fitriye-i mehâmm-ı aşınayileri iktizasınca savb-ı devletlerinden dahi hüsn-i telakkisiyle ibraz-ı memdûhaya himmet buyurulması siyakında şukka-ı mahsusa terkim olundu (Rüştü Paşa)

12 rakamlı ve fi 10 Teşrin ol sene-i 83 tarihli olarak anamla zîb-i ibcal olan tahrirat-ı aliyye-i cenab-ı nizâret-penahilerinde mekâtib-i rüştiyeden tekmi-i müddet-i tahsiliye ile çıkmış ve hariçten dahi rüştiyeden çıkanlar derecede ehliyetli bulunmuş olanlardan münasibi miktar-ı talebe intihabıyla melfuf pusulada muharrer derslerin talim ve tedrisi hakkında olan mütalaa-i acizânem istifsar buyurulmuş ve işbu sual-i ali-i maarif-perverleri mekteplerin usul ve kaide-i tahsiliyesi hakkında dahi bazı malumat-ı nakisa-ı acizânemin arz ve işarına müsait bir vesile addolunmuş olduğundan îzahâtına ibtidar olunur Şöyle ki mekâtib-i rüştiye mahalât mekteplerinden mukaddema ulum-i mezhebiyesini tahsil eden etfâlin iktisab-ı fûnûn ve edebiyat ve ikmal-i maarif ve malumat etmeleri için vaz ve tahsis olunmuş pek güzel ve âlâ bir tertip olup müşahede olunan fevâid ve muhassenat dahi bir suretle inkâr olunamaz Lakin şu fayda ve menfaat-i mekâtib-i rüştiyenin vaz'ından maksad-ı asli olan fezâil ve edebiyattır Yohsa [Yoksa] etfalin bu vesile ile bir müddetlik hüsn-i zabite ve idare tahtında bulunmalarından tabii hasıl olan eser tertip ile bir de mümkün mertebe yazıp okumağa alışmış olmalarından ibaret midir ve bu da o kadar teklife göre netice-i kâfiye midir İşte iptida burası cay-ı münazaradır Malum ali-i kerimâneleri buyurulduğu veçh ile mekâtib-i rüştiyede okunan derslerin en başlısı sarf ve nahiv ile mantık ve hesaba müteallik bazı cüz'iyâtın ibaret olmakla bir talip ne kadar zeki ve müstait olsa bile emsileden başlayıp kafiyeyi ikmal edinceye kadar üç dört sene müddet-i zamanını buna hasr ve sarf eder Vakıa bu iki fennin kavaid ve mesâilene nihayet olmadığından kâffe-i usul ve fûrû'unu bilmek ve bilmemekten daha âlâdır ve bunlar [170] ileride ulum-ı aliyye okuyacak talibe lazım idüğünde şüphe yoğsa da [yoksa da] mekâtib-i rüştiyeye turuk-ı aliyye mahreç olan

medâris nevinden olmayıp mahalât mekteplerinde Kuran okumak ve sülûs yazı yazmak gibi mukaddematı öğrenmiş olan ve tahsilat vakıası kendi terbiye ve idare maişetlerine kâfi olmayan etfalin ya devlet işlerinde istihdamlarına veyahut salık olacak tarik-i ticaret vuz'atlarına lazım olacak derecede iktisab-ı fûnûn etmeleri yani hidemat-ı devlette ve hizmet-i kitapta bulunacak olanların coğrafya ve tarih ve hesap ve imla öğrenmek ve ticaret ve sanata sülûk edeceklerin dahi usul-i hesabı ve defter ve kaide-i ticaret gibi şeyleri bilmeleri maksadına mebni olduğu hâlde bir talip üç dört ve beş sene müddet devamında bunların hiç birini tahsil etmeyerek yalnız ulum-ı aliyyeye lazım olan mukaddemat ile meşgul olmasıyla bunlar okudukları derslerin semeresini kendi silk ve tariklerinde bulamadıklarından tabii ve zaruri bir hâl-i yeis ve fütur içinde bulunur ve illet gaiyesini bilmeyen bir fiilin tahsil-i mukaddematında tabiat-ı beşeriyenin sa'yı ne dereceye kadar olabilir ise işte o dereceye kadar çalışırlar İçlerinden bazı zeki ve müstaitleri dördüncü veya beşinci sene nihayetinde tekmil-i merâtib ederek bi'l-imtihan şhadetname aldıktan sonra ya bir memuriyete veya bir sanat ve ticarete sülûk ettikte yazı ve hesap ve imla ve defter ve usul-i ticaret ve kanuna her ne lazım ise yeniden başlayıp mektepteki tahsilatından yalnız ibare okumak ve elfaz ve kelimatın fiil ve sarf ve ismini tefrik edebilmek derecesindeki malumatı yardım eder ise mekâtib-i rüştiyede beş sene müddet emek verdiği derslerin mesâil-i asliyesinden mesela semâî ve kıyası muarreb mevzu ve mahmul gibi şeylerin ilk seneler yalnız zihinlerinde eşkâli kalıp birkaç sene sonra onlar da mahv ve zail olur İşbu dersler ulum-ı aliyyeyi tahsile âlât olduğundan medreselerde okunan ve ulum-ı aliyye tahsiline çalışan talebeye göre bunları öğrenmek ve bir taraftan ibareyi istihraç için mak'adat ve müşkülâtıyla uğraşmak yolunda ise de istedikleri neticeye vusulünün yolu o tarik olmayıp olsa bile mesela demircilik sanatını öğrenmek için [171] bir adama kuyumculuk sanatına lazım olan mukaddemat tahsil ettirildikten sonra demircilik sanatını daha kolay icra edeceği varit olsa bile işe yarayamayacağı bir iş için zamanın birçok müddet beyhude ve faydasız istimal olunmuş olmasından ve bu hâl ile beraber ekser veya bir adi demir için yeniden bir mülke ve mümarese daha tahsiline mecbur bulunmasından dolayı fi nefsu'l-emr fark-ı âzimi nezd-i alilerinde tarif ve teşrihten müstağnidir İşte halkça ve her tarafça mekâtib-i rüştiyenin vücut ve lüzumuna rağbet var ise de bu da mekâtib-i sâirenin fikdani cihetiyle memleketlerde bazı zî-kudret ve erbab-ı hamiyet takımının evladı boş gezmek ve mümkün mertebe yazı ve okumak öğrenmek için hâhiş ve gayretleri eseri olup yohsa

[yoksa] tahsilde bulunan talebenin ekseri bizzat gidilip müşahede olunan hâlleri iktizasınca yaptıkları îlâların ve ezberledikleri i'rabların kendilerinden evvel şehadetname ile çıkanlarda eseri bile kalmadığını gördüklerinden içlerinden bazısı şehadetnameden sonra kuradan kurtulmak için medreseye çıkıp ilerisini orada okumak umuduyla çalışmamış olsa ekseri ve belki cümlesi isteksiz ve hâhişsiz bir hâlde devam ettiği görülür ve bu sebepten ve eseri görüldüğündendir ki mekâtib-i rüştiyede bulunan şakirdanın çoğu sarf ve nahiv derslerinden ziyade hesaba ve rika yazısına ve Farisi'ye çalışmadığı tahsilat-ı sâireye takdim eyler Binaen alâ zâlik [bunun üzerine] tahrirat-ı aliyyelerinde melfuf pusulada beyan buyurulduğu veçh ile mekâtib-i mezkûre şakirddanına cebir hendese kimya ziraat ticaret fenleri ve tarih ve coğrafya dersleri ve usul defteri ve inşa-yı Türki talim ve tedris olunmak ve Fransızca ve Almanca okutturulmak hususuna dair olan rey ve mülâhaza-i devletleri pek musib ve be-câ olup fakat bu dersler mekâtib-i rüştiye için muayyen olan dört beş sene müddet-i tahsilden sonraya bırakılacak olur ise yukarıda arz ve tafsil olunan mahâzir-i kemakân baki olmakla beraber bunların tahsilatı dahi bir o kadar zamana muhtaç olmak ve bu cihetle bir çocuk yedi sekiz sene mektepte kalması lazım gelip bu ise gerek kendilerinin ve gerek ekserisinin ianesine muhtaç olan peder ve maderlerinin işine [172] uyumayacağına şakirddanın tahsilatından muntazır olan illet-i gaibeye göre onlarca sarf ve nahvin kavaidinden lazım olan şeyler ef'al ve esmâ-ı hurufun tefrik ve tasrif ve terkiibinde bazı kavaid-i adiyeden ibaret olup inşaallah teâlâ bunlar için bir telif-i müfit ve nafi tesis olununcaya kadar şimdilik yalnız binaen ve maksut ve avâmil ve izhara hasr ile onların dahi yalnız ihtisarı ihtiyar olunur ise o da behemahâl bir sene içinde ikmal olacağından başka o sırada hesap ve edebiyat ve tarihe müteallik bazı şeyler okunmasına dahi hiç mâni olmayacağına mebni mülâhaza-i kasıra-i âcizâneme kalır ise taşralarda mekâtib-i rüştiyenin usul-i kavaid-i tahsilîyesi o yolda yeniden tertip olunarak ilk senesinde sarf ve nahiv ile Türkçe bazı cüz'iyat okutmak ve sülûs ve rika yazılarına birlikte çalışmak ve ikinci senesinde yine Türkçe hesap ve hendese ve coğrafya ve ticaret ve fıkıh ve akaide müteallik bazı resâil-i muhtasara talim edilmek ve dördüncü ve beşinci senelerinde Türkçe inşa ve imla ve usul defteri ile beraber Fransızca lisan talim olunup kesb-i iktidar eden müstaitler yine o lisanda fenn-i ziraat ve ticaret ve idare-i umur-i mülkiyeye müteallik bazı dersler gösterilmek münasip olur ve bu hâlde şu fenleri okutmak için bir Türkçe ve Fransızca muallim dahi tayini lazım gelir Alman lisanının bu havalice Fransızcadan ziyade münasebeti olmak idüğü görünür ise de nezd-i alilerinde

malumdur ki Fransızca lisanı her tarafça lisan-ı umumi hükmünde olup her mevki ve ticarete o lisan kullanıldığından ve her ilim ve fen üzerine müellefat-ı adîdesi [birçok yazıları] bulunduğundan münhasıran bunun tercih ve ihtiyarı icap eder ve şu mütâlaat üzerine yine her ne veçh ile rey ve karar buyurulur ise fiiliyatına ve devam-ı icraatına hasbü'l-müsadife bezl-i mesai ve gayret kılınır ol bapta emr ü ferman-ı hazret men lehü'l-emrindir (Mithat Paşa)

Bazı vükela ve meşâhîr sadr-ı ulema-yı kiramdan mürekkep olarak mukaddema teşkil olunan meclis-i muvakkatin müzakeratı ve ita buyurulan fetva-yı şerife üzerine [173] emval-i cizyenin an-cemâten ifası mukarrer olduğuna binaen işbu emelin suret-i tahsiliyesi maliye nezaret-i celilesi tarafından istifsar olunmasıyla maliye nazırı atûfetlü efendi hazretleri dahi birlikte bulunarak bazı zevat-ı fahâmın ol bapta cereyan eden müzakeratını şamil bir kıta-i müzekkere şehr-i zilkadetü'l-şerifenin yirmi dokuzuncu günü akit olunan meclis-i mahsûsada kıraat olunarak icab-ı hâl ledü'l-mûlahaza-i meal-i müzekkereden müstefâd olduğu veçh ile Dersaadet'te mevcut milel-i muhtelifenin ceride kuyuduna ve sene-i sabıkada tahsil olunan emval-i cizyeye tatbiken millet be-millet defterleri terkim ve tanzim birle patrik ve hahamhanelere verilir Ol bapta ita olunacak talimat mucibince esnaf ve cemaatçe tahsil olunacak emval-i cizyeyi ahz ve kabz etmek ve yevmiye tahsilat-ı vakıayı hazine-i celileye teslim eylemek üzere hazine-i celile tarafından patrik ve hahamhanelere birer ikişer nefer kâtip ve veznedar ve onlarca dahi icabına göre memurlar tayin kılınması ve verilecek talimatın mealinde dahi çünkü bundan böyle efrad-ı reayaya cizye evrakı verilmeyip emval-i cizye an-cemaaten tahsil olunacağından ve her bir mahallin yekûn-ı defter-i nüfusu mucibince emval-i cizyesi sunuf-ı sülûse itibarıyla tahsil olunacak olup şu kadar ki kendi aralarında ağniyasının fukarasına muavenet eylemesi ve beynlerinde suret-i taaddîliyesi bulunması kendilerinin bilip tesviye edecekleri mevâddan ve bu vesile ile emval-i cizyenin yekûnuna nakîse götürülmemesi farizadan olduğu ve patrik ve hahamhanelerce efrad-ı milletlerinin hâl ve kudretleri cümleden ziyade malum idüğü cihetlerle ona göre bu maslahatın hüsn-i idaresine bakılmak sureti kendilerinin bilecekleri şey bulunduğu ve rüesa-yı millet tarafından bu bapta hilaf-ı rıza-yı ali hareket vukua gelir ise mütecasir olanlar mesul ve muâtib olacaklarından gerek patrik ve hahamhanelerce ve gerek rüesa-yı milletçe mugayir-i rıza-yı ali hâl ve hareketten tevakki ve mücânebet olunması [sakinma ve uzaklaşması] lazım geleceği yazılması ve taşralarda bulunan reayanın dahi kezalik nüfusu

ve sene-i sabıka cibâyet defterleri buradan vüllât ve muttasarrıfeyn taraflarına [174] gönderilerek onlar canibinden de dahi kazalara irsal birle mevkiine göre Metropolit ve piskopos ve kocabaşlar marifetiyle Dersaadet'te icra olunacak usule tatbiken her kaza ve karyenin mal-ı cizyesi reaya-yı mevcudaya taksim olunup tahsil olunması suretine dair patrikhanelere verilecek talimatın iktizasını veçh ile mahv ve ispatıyla el-sine-i muhtelifede suver-i adîdesi tab ve temsil ettirilerek rüesa-yı millete tevzi olunmak üzere irsal kılınması ve bir de mukaddema evrak verildiği cihetle emval-i cizye reayanın bulunduğu yerlerde eline gelmiş ise de şimdi an-cemâaten alınacağından bâd ez in emval-i mezkûre reayanın vergisi gibi mütemekkin ve mutavattın oldukları yerlerde ahz ve cibâyet olunup bu cihetle ticaret veyahut sair maslahat ile ahir yerde bulunan reayadan cizye talep olunmaması ve eğer reayadan bir şahs-ı mütemekkin olduğu mahalden ahir kaza ve köye nakil eder ise ol hâlde cizyesi gittiği mahalden alınmak üzere iktizasının icrası suretleri dermeyan olunmuş olduğundan cizyenin işbu usul-i cedideye konulması ita olunan fetva-yı şerife medlul-ı münifine ve ahkâm-ı aliyye-i şer-i şerife tatbiken kararlaştırılmış olduğu misillü suret-i tahsil ve cibâyetinde dahi şer-i şerife mugayir bir şey bulunmamak ehass-ı maksut olması cihetiyle keyfiyet-i ledü'l-istifsar meydana konulan mülâhazat-ı evvelki tedbir-i mukarrerin müteferriatı demek olarak bunun bir dokunur yeri olmayıp fakat cizyenin an-cemâaten alınacağı denilmeyerek an-cemâaten verileceği denilmesi muvafık-ı şeriat garrâ olacağı taraf-ı hazret-i meşihat-penâhiden ve bu veçh ile tahsil ve cibâyet-i emval-i cizyede hazinece bir gûne müşkülât ve hasar olmayacağı ve belki daha ziyade suhuleti istilzam edeceği dahi maliye nazır-ı müşarünileyh hazretleri canibinden ifade olunmasıyla ber-minval-i muharrer iktiza-yı hâlin icrası beynü'l-huzzâr dahi tasvip olunmuş olmakla ol bapta her ne veçh ile emr ü ferman-ı cenab-ı şehinşâhi müteallik ve şeref-sudur buyurulur ise mukteza-yı celili üzere harekete mübâderet olunacağı ve zikrolunan müzekkere melfuf evrak ile beraber manzur-ı şevket-hu fevr-i hazret-i padişahi buyurulmak için [175] takdim kılındığı beyanıyla tezkere (Reşit Paşa)

Cümleye malum olduğu üzere ilmin fazâili bahsinde ne kadar söz söylense yine hakkıyla beyan ve tadadı mümkün olamaz Millet-i İslamiye'nin tahsil-i ulum ve fûnûne terğib ve teşvik emrinde Kuran-ı Kerim'in havi olduğu âyat-ı beyyinât ve lisan-ı muacciz-beyan-ı cenab-ı nübüvvet meabdan şeref-sudur buyurulmuş olan ahâdis-i şerife-i hikmet-i âyat cümlelerin malumu olan keyfiyâtıdır Ahali-i Mısır-ı kadim ile eski Yunanilerden sonra ilmin kadr ü meziyet ve şerefini takdir edenler Araplar olup hulefa-yı Abbasiye'den

Harunü'l-Reşit ve Me'mûn zamanlarında ulum ve fûnûn hakkında gösterilen rağbet dâhil-i havza-i hükûmetleri olan mahallerde elhâlet-i hâzih-i müellefat-ı celile ve asar-ı mutebere-i ilmiyeleriyle müftehir olduğumuz birçok zevat-ı meşhuranın zuhuruna sebep ve illet olmuş ve İspanya Arapları ise birtakım milel ve akvam-ı vahşiyenin galeyan ve hareketleriyle Romalıların inkılap ve inhilal-i hükûmetlerinden sonra ol havâli birkaç yüz seneler mütevârî-i sehab-ı cehl ve nâdânî olarak ulum ve fûnûnden bir gûne eser kalmamış olduğu bir zamanda bayağı unutulmuş derecesine gelmiş olan ilm-i tababeti yeniden ihya ve fenn-i ameliyat-ı cerrahiyeyi müceddeden ihtira eylemişlerdir ve iki yüz seneye gelinceye kadar hakikat ve keyfiyeti ve ecza-yı müterekkibesini anlaşılamayan nice şeylerin keşfini mucip olan nice sanayiî icat ve ihtirana bâis ve bâdî bulunan fen ve ameliyat-ı kimyayiye muhterâat-ı Arap'tan olduğu misillü hesap ve ilm-i cebiri dahi onlar vaz ve tesis eylemişlerdir ve Keldanilerden müntakil olarak ilm-i heyeti dahi bunların zamanlarında haylice ilerleyip hatta cesamet-i küre-i arzı hesap için muddilü'l-neharı bulmak üzere Me'mûn Halife zamanında Avrupa'ya mahsusen adam gönderildiği dahi rivayât-ı mevsumkadandır ve Araplar ilm-i hayvanat ve nebatat ve maâdin ve ahcar üzerine pek çok kitaplar telif edip musikide bile ilerlemişler idi ve iptida kâğıdın Çinlilerden alınarak harirden ve badehu pamuk ziraatının intişarından sonra pamuk ve ketenden ve imali ve barutun evvel be-evvel onlar tarafından istimali ve taharri-i [176] kible-i şerife için pusula icadı dahi Araplara nispet olunmaktadır Bunların inkırazlarından sonra ulum ve fûnûn Avrupa kıtasına geçerek hele bir yüz seneden beri pek ziyade ilerlemiş ve asar-ı celiyesi olmak üzere bulunduğumuz zamanda hayret-bahş-ı ukula nice nice muhterâat-ı acibe ve ihdâsat-ı garibe görülmekte bulunmuştur ve bulunduğumuz asrı iptida-yı hilkatten bu ana değin mürur eden ezmân ve a'sâra gıpta-ferma eden vapur ve telgraf-ı elektrik misillü hayret-feza-yı ukul olan ihtirâat-ı acibe mahz-ı fenn-i hikmet-i tabiiyenin ilerlemesiyle vücuda gelmiş asar-ı celiledendir ve bu gördüğümüz garaipten maada daha nice ihtirâat mevcut olup bunlar peyderpey tesadüf olundukça görülmekte ve keyfiyet-i icat ve ihtirâi mucib-i taaccüp ve hayret olmaktadır Gerçi marifet-i hakayık-ı eşya kuvve-i müdrike ve ukul-i zaiife-i beşeriyeye mestur olup ve hakikat-i mükevvenata kesb-i vukuf derece-i istihalede ise de nice müfret zannolunan anasırın keyfiyât-ı hakikiyesi işbu fûnûn-i celile vasıtasıyla bilinip bu cihetle derece-i kudret ve azamet-i ilahiye bir kat daha tayin eylemiştir Zalam-ı cehl ve nâdânîde kalan efrad-ı beşer yalnız meşhudata nazarla iktifa edip ehl-i ilmin kuvve-i ilmiye ile vâkıf olduğu serâir-i kevnîyeye matla olmayarak

gider ve bu cihetle derece-i kadr-i Halikü'l-mükevvenatı fehim ve idrak edemeyip bulunduğumuz küre-i arza nice milyon seneler ve saatler ve günlerle ba'di olan sevâbit ve seyyârat ve nücûm-i bâ-adadı pek yakın zan ve kıyas eyler ve ehl-i ilim ise cû-havada perdaz ve zir-i tabakat-ı arzda tek ve taz ile birçok ahval-i felekiye ve arziyeye kesb-i vukuf ve malumat ile kudret-i Halik-i bâ-enbaza kemal-i acz ve ibtihâl ile nazar eyler ve ulum ve fûnûn bu hâl üzere gündün güne ilerler ve ahval-i âlem bu siyak üzere gider ise bugünkü güne nazar-ı taaccüp ve istiğrâb ile bakmakta olduğumuz muhterâat ileride derece-i adiyede kalarak kuvveden fiile isali muhal addolunan nice tasavvurât-ı zihniyenin mübeddel-i hakikat olacağı ve akl-ı beşerin ne büyük şeyler vücuda getireceği şu mukaddemat-ı meşhudeden istidlal olunabilir ve ulumun ale'l-infirat hilkat-i zatiye-i beşeriyeyi enva-ı fazâil ile tezyin [177] ettiği gibi bir memleketin medeniyet ve mâmûriyeti dahi buna mütevakıf olduğu derkârdır Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin bidayet-i teşekkülünde iki yüz sene müddette ulum ve fûnûne gösterilen rağbet ve ashab-ı hüner ve malumat haklarında izhar olunan muamele-i teşvik ve hürmet bir ol kadar müddet dahi devam etmiş ve Avrupa'nın milel-i mütemeddinesiyle dahi ihtilat ve münasebet hasıl edilerek onlarla birlikte terakki yoluna gidilmiş olsaydı bugünkü gün memalik-i Devlet-i Aliyye dahi daha bir başka hâlde bulunarak memalik-i sâirenin terakkiyat-ı ilmiye ve sınıâiyyesi bizde dahi kemale ermiş olur idi Her nasıl ise birtakım mevânî ve müşkülâtın hayluleti ulum ve fûnûn bir daire-i mahduda dâhilinde deveran ile ihtiyâcat-ı zamaniyeyi takip edememesiyle henüz derece-i matlubaya vasıl olamamıştır ve bu hâli mucip olan yani ilm-i maaş hususunda tehhürümüzü istilzam eden esbabın biri belki âzami mübadele-i efkâra tarik bulunmayarak bir iki yüz sene müddet hâl-i inzivada gibi kalınmış olmasıdır Zira ulum-ı akliyenin ilerlemesi onlarla meşgul olanlar beyninde müdâvele-ârâ ve mübahase menût olup milel-i mütemeddine-i Avrupa işte bu takarrüp ile terakki-i maarife kudret-yab olmuşlardır Bizim ise ilmi Çin'de dahi olsa arayıp almakla memuriyetimiz binaenaleyh ve bihamd-i teâlâ biraz vakitten beri ulum ve fûnûnun ilerlemesi hakkında devletçe ittihaz buyurulan tedâbir semeresi olmak üzere halkça tahsil-i hüner ve maarife gereği gibi rağbet hasıl olmuş ve mekâtib-i rüştiyenin vaz ve tesisi bu maksadın husulünü teshil eylemiştir bu mekteplerin tesisi ve küşadı tarihine değin memalik-i Devlet-i Aliyye'de hidemat-ı mülkiye ve aklâm ve devâir-i saltanat-ı seniyyede istihdam olunmak arzusunda bulunanlar vesâir güne esbab-ı taayyüş arayanlar için bir mahall-i tahsil-i ilm ve hüner mevcut değil idi Hüdavendigâr-ı huld-aşyan

hazretleri zamanlarında bu maksadın husulü niyet-i hayriyesiyle darü's-saltanat-ı seniyyede ve badehu memalik-i mahrûsenin bazı taraflarında rüştiye namıyla mektepler küşat olunarak vaz-ı esas-ı bünyân-ı maarife himmet buyurulmuş olduğu hâlde cenab-ı Rab-ı müteal serir-i şevket-mesir-i iclal ve afiyet erike-i hilafette müebbet buyursun vücud-ı mekârim-alud-ı cenab-ı [178] cihan-banileri bu mülk ve devlete bir atiye-i mahsusa-ı ilahiye olan zat-ı şevket-simât hazret-i padişahi efendimize hazretlerinin mebde-i cedide-i saadet olan cülus-ı Hümayun meyâmin-makrûn mülûkâneleri ruz-ı firuzundan beri intişar-ı ulum ve fûnûn ve maarif hakkında masruf ve sezâvar buyurulmakta olan tergîbat-ı seniyye ve ol bapta şeref-sudur buyurulan irâdat-ı hayır-âyat-ı şahaneleri semerât-ı celilesi olmak üzere kâffe-i sunuf-ı muhtelif ahali evlatlarını tahsil-i hüner ve maarife sevk ve teşvik eylemekte ve bu yolda ihtiyar-ı masarif bir emr-i meçhul olduğu hâlde şimdi evlat sahipleri hâl ve iktidarlarınca birçok fedakârlıklar etmekte olduklarından az vakit zarfında memalik-i mahrûse-i şahanenin hiçbir kürsi-i vilayet ve elviye ve kazalarında rüştiye mektebi olmadık mahal bulunmayacağı şu birkaç sene zarfında görülen asardan istidlal olunmakta olduğu gibi muahharen şûrâ-yı devlette tanzim ile icra-yı ahkâm-ı mündericesine irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi müteallik ve şeref-sudur buyurulan maarif nizamnamesinin bi't-tedriç icraat-ı fiiliyesi dahi bu netice-i matlubanın husulüne teshil edeceği derkârdır ve cümle-i muhassenat-ı asr-ı celil-i Hümayundan olmak üzere Galatasaray tesmiye olunan mekteb-i cesim isadi-i askeri evvelki sene mekteb-i Sultani namıyla bir liseye tahvil olunarak derununda elhâlet hâzih milel-i Müslime ve gayr-i Müslime'den altı yüz neferi mütecaviz şakirdan tahsil-i ulum ve maarife çalışmaktadırlar ve bundan maada fukara evladı ve kimsesiz itam-ı zükür ve inâs için dahi Darüşşafaka namıyla kezalik beş altı yüz şakirt istiap edecek surette bir büyük mektebin bina ve inşasına irade-i mekkâr-ı meada-i hazret-i şehriyari şeref-sudur buyurulmasıyla bir müddet-i kalîle zarfında reside-i hitam olarak küşadı memul bulunmuştur Fünûn ve sanayi-i mütenevvia tahsiline mahsus olmak üzere sanayi mektebi namıyla Sultanahmet civarında büyük bir mektep teşkil ve tesis olunarak bunda dahi altı yüzü mütecaviz etfâl-i ahali saye-i ihsan-vâye-i hazret-i şahanede temin-i ahval-i atiyeleri makasıdıyla tahsil-i hüner ve sanayie sarf-ı makderet eylemektedirler İşte sâlûfü'z-zikr nizamname ahkâmınca evvel [179] emirde mekâtib-i rüştiye ve badehu idadiye-i mülkiye ve sultaniyede ulum ve fûnûn mertebeyi tahsil ile şhadetname alıp çıkacak şakirdandan tahsilat-ı vakıa-ı ilmiye ve malumat-ı mütenevvia-ı müktesebelerini bir kat daha ikmal

etmek isteyenler için dahi Darülfünun nam ve unvanıyla bina ve inşa olunup heyet-i vükela-yı fehâm hazaratının bizzat küşadı resminin icrasında buldukları işbu medrese-i ilmiyenin tesisiyle tahkim-i esas-ı medeniyet-i sahîhaya himmet buyurulmuştur ve şimdiye kadar memalik-i Devlet-i Aliyye'de sanayi-i nefise tesmiye oluna fûnûnun revacı olmamak cihetiyle bir büyük bab-ı taayyüş mesdud kalmış ise de bundan böyle bu fenlerin dahi tahsiline sarf-ı itina olunduğu hâlde biraz zaman içinde burada dahi asar-ı ilmiyesi ve kütüb ve resâil telif ve tercümesi vesâir umur-ı tahririye ve maarife taalluku birçok husûsat ile işğal sayesinde binlerce kesanın taayyüş edecekleri memul-ı kavidir ve emr-i taayyüş yalnız hidemat-ı devlette bulunmağa mütevakkıf olmayıp elinde hüner ve marifeti olanların her suretle taayyüşe yol bulacakları ve kesb-i servet ve iktidar edecekleri nice emsali delaletiyle müspettir Millet-i Osmaniye ve sunuf-ı ahali-i saire hiçbir vakitte böyle bir inayet-i seniyyeye mazhar olmamış olduklarından bu lutf-ı celilin kadr ü kıymet-i cihan-bahasını takdir ile evlatlarını geceyi gündüze katarak tahsil-i ilm ve kemale teşvik etmeleri ve emr-i muhabere ve seyr ü seyahatçe hasıl olan teshilât ve ulum ve fûnûn ve sanayiın ilerlemesiyle an be-an vücuda gelmekte olan ihtirâat ale'd-devam tagayyür-i ahval ve âdât ile ihtiyâcat-ı cedide husule getirmekte olduğundan sunuf-ı ahali-i memalik-i şahane dahi icap ve asr ü zamana tevfik-i hareketle ulum ve fenne ve sanayiide ez her cihet terakki yolunu tutmaları lazımedendir Heman cenab-ı Hakk veli nimet-i bî-minnet efendimiz hazretlerini memalik-i şahanelerinin müstelzim-i saadet-i hâli olacak bu misillü nice asar-ı hayriyeye ve tesisat-ı celileye muvaffak buyursun Âmin (Safvet Paşa) (Nazır-ı Maarif-i Umumiye)

[180] Uhûd-ı kadime muahharen Babıali ile düvel-i ecnebiye meyanesinde akit ve tanzim kılınmış olan muâhedat ile tasdik ve teyit edilmiş olduğundan mer'ıyyü'l-hükm oldukça muâhedat-ı ahire ile müsavi olarak mer'i ve muteber olması lazım gelir Fakat şu kadar var ki uhûd-ı kadimenin icraatında ahkâm-ı mündericesi münasip olmayan suretlerle tevil ve tefsir olunduğu ve uhûd-ı mezkûre ile ita kılınmış olan imtiyâzât-ı istisnaiye ile beraber layenkati müşkülâtı dâî bulunan bazı suistimâlât-ı aleniyenin mevcut olduğu malum ve müspettir

İşbu suiistimalat artık bir müddet daha temadi-i vukuuna müsaade etmek Devlet-i Aliyye'ce derece-i istihalede bulunduğu cümlelerin malumu olmak üzere mezkûr suiistimalatı telmih ve ima etmek kâfi olur

İşte şu sebebe mebni saltanat-ı seniyye uhûd-ı kadimenin havi olduğu ahkâm ve şeraite tamamen ve bir vech-i hakkaniyet riayet olunmasını hükûmat-ı mahalliyeye emir ve işar ile beraber uhûd-ı mezkûre ile müeyyid ve musaddak olan imtiyâzatın hududunu tecavüz edebilecek ve saltanat-ı seniyyenin hukuk-ı muazzeze-i mülûk-dârisine dokunacak her türlü iddiaların reddedilmesini dahi tavsiye ve izbar buyurmuştur İşte hükûmat-ı mahalliyenin bu bapta mütehattim uhdeleri olan vezâyifin hüsn-i ifasını teshil için imtiyâzât-ı mezkûreden başlıcaları ihtar ve bu imtiyâzatın dairesini tayin ile icraatta ecânibin bir hukuk-ı müktesebe olmak üzere nail olmaları lazım gelenlerini suiistimal olunanlardan tefrik için husûsat-ı atiyenin tahririne ibtidar kılındı

Evvela uhûd-ı kadime ile verilmiş olan imtiyâzât tebaa-i ecnebiyeye mahsus ve münhasırdır

Düvel-i ecnebiyenin tercüman ve yasakçı sıfatıyla kendi hizmetlerinde bulunan adamlardan başka tebaa-i Devlet-i Aliyye'den hiçbir kimseye tamim-i himâyet eylememelerine uhûd-ı mezkûrenin hiç yerinde mesâğ yoktur Saltanat-ı seniyye işbu tercüman ve yasakçıdan gayri hiçbir mahmî tanımaz bunların miktarı ise bin sekiz yüz altmış üç tarihinde tanzim kılınmış olan nizamnamede tayin kılınmış ve mazhar oldukları [181] himâyet-i zatlarına mahsus ve vazife-i memuriyetlerine merbut olup memuriyetleri ile beraber zail olur ve müddet-i hayatlarında akraba ve taallukatlarına şümulü olmadığı gibi vereselerine dahi müntekil olamaz

Saniyen tebaa-i ecnebiye uhûd-ı kadime iktizasınca ol vakit mevcut olan tekâlif-i şahsiye vesaireden muaf bulunmuşlar ise de tekâlif-i mezkûre müddet-i medideden beri zail olduğundan şu hâl onların tekâliften bir suret-i umumiye ve mutlakada muafiyetlerini müeddî eder

Hatta ticaret-i dâhiliye ile melûf olan tebaa-i ecnebiyenin en ziyade mazhar-ı müsaade olan tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin verdikleri rüsum ve tekâlif ile mükellef olmaları muahharen akit olunan ticaret ahitnamelerinde derç edilmiş ve arazi vergisine gelince bunun tediyesi tebaa-i ecnebiyenin memalik-i mahrûsa-i şahanede istimlak ve emlak eylemelerine mevkuף-aleyhi olan şerait-i aleniyeden beri bulunmuştur muâhedat-ı ahirede vergiye dair olan istisna yalnız [yalnız] ticaret-i hariciye hakkında olduğundan ticaret-i hariciye ile meşgul olanlar muâhedat-ı ahirede meşrut ve münderiç bulunan rüsumdan gayri bir şeyle mükellef olamazlar

Ticaret-i hariciye müstesna olduğu hâlde gerek uhûd-ı kadimede ve gerek muâhedat-ı mün'akide-i ahirede saltanat-ı seniyyenin tebaa-i ecnebiyeden kendi tebaa-i mahsûsasıyla siyyan olarak vergi tahsil etmek hukuk-ı mülûk-dârisi hakkında hiçbir mâni yoktur Salisen memalik-i mahrûse-i şahanede mukim-i düvel-i ecnebiye konsolosları devlet metbuaları süferâsının bir suret-i mutlakada nail oldukları ikametgâhlarının hariç ez memleket addolunmak imtiyâzatını iddiaya hiçbir hak ve salahiyetleri yoktur Bin yedi yüz kırk tarihinde yapılmış olan ahitname-i hümayunun on altıncı maddesinde bir kimse bir devletin tüccarının mesâlihinden dolayı onun konsolosu hakkında ikame-i dava ederse o konsolos hapis olunmaz ve hanesi dahi temhir edilmez ve davası dahi Babıali'de görülür diye muharrerdir İşbu bend hukuk-ı adiyeye ait mevâd olduğundan bu suretle konsoloslar Babıali'nin [182] hükmüne tabi olup mücazat-ı bedeniye ve ikametgâhlarının temhiri gibi bazı turuk-ı icrayiyeden başka bir şeyden muaf olmağa hakları yoktur Cinâyata müteallik mevâdda gerek uhûd-ı kadimede ve gerek muâhedat-ı mün'akide-i ahirede konsoloslara dair hiçbir gûne ahkâm yoğ ise de mukavelât-ı resmîye olmadığı ve mukabile-i bi'l-misil usulü dahi mevcut bulunmadığı hâlde hukuk-ı milel kaidesi iktizasınca konsolosların ikametgâhları hariç ez memleket addolunmak imtiyazına hiçbir gûne hak ve salahiyetleri olmadığı cihetle konsolosların tebaa-i Devlet-i Aliyye'den birini veyahut hükûmeti ızraran vuku bulan cinayet veyahut cünhalarında dahi Babıali'nin hükmüne tabi oldukları vareste-i şek ve iştihahtır

Râbian ikametgâhın hariç ez memleket addolunmak imtiyazının konsoloslara şümulü olmadığı misillü tercümanları hakkında dahi şümulü yoktur Filvaki tercümanlar vezâyif-i memuriyetlerinin icrasından dolayı vezâyif-i resmîyelerine müteallik ef'al ve harekât için hükûmet-i mahalliye tarafından tedip veyahut muhakeme edilemez ise de ancak kangı [hangi] devlet tabiiyetinde bulunursa bulunsunlar vazife-i memuriyetlerine râci olmayan kâffe-i husûsatta gerek hukuk-ı adiyeye ve gerek cinayet maddeleri olsun mensup oldukları devletin tebaa-i sâiresi gibi hükûmet-i seniyye canibinden muhakeme olunduğu gayr-i münkirdir

Bu hususa dair uhûd-ı kadimede münderiç ahkâm ve şerait diğeri türlü tevil ve manayı kabil olamaz Uhûd-ı kadime iktizasınca konsoloslar ikametgâhlarının hariç ez memleket addolunmak imtiyazına mazhar olmadıkları gibi tercümanlarının dahi bu imtiyaza nail olmayacakları ukul-ı selime ashabı nezdinde müsellemdir

Hâmisen tebaa-i ecnebiyenin ikametgâhının doğrudan doğruya taharri edilmemesi uhûd-ı kadimede müeyyid ve musaddıktır mensup olduğu konsolosa haber verilmeksizin konsolos tarafından bir memur bulunmaksızın hükûmet-i mahalliye tebaa-i ecnebiyenin ikametgâhlarına girilemez ve bin yedi yüz kırk tarihiyle müverrih [183] olan ahitname-i hümayunun yetmişinci maddesinde muharrir olduğu veçh ile tebaa-i ecnebiyeden birinin hanesine girilmek murat olundukta evvel emirde konsolosuna haber verilmesi ve konsolos tarafından bir memur bulunması lazım gelmesi yalnız konsolos olan mahallerde mer'idir Fakat şurası mukarrerdir ki konsolos olmayan mahallerde dahi tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin ikametgâhına riayet olunduğu gibi tebaa-i ecnebiyenin dahi ikametgâhına riayet olunması muktezi ve ikametgâha girilmek usulünün icrası hükûmet-i mahalliye'nin tebaa-i Devlet-i Aliyye hakkında icrasından hali olmadıkları her türlü teminatı câmi olarak icra kılınması lazım gelir Binaenaleyh bu misillü mahallerde zabıta memurları yalnız icap eden yerden kendilerine verilen emir mucibince tebaa-i ecnebiyenin ikametgâhına girecekleri ve bu dahi pek iktiza ettiği vakit yani bir cinayetin tahkik ve taharrisi için olacaktır Bu hususta memurin-i merkuma ile beraber hâkim veyahut salahiyet-i lazıme haiz bir memur ile meclis-i memlekette üç aza bulunacaktır İkametgâhtan murat iskân olunan hane ile mülhakatı yani hane ve avlu ve bağçe [bahçe] dîvar [duvar] ile muhat olunan açıklığıdır Bunların haricinde memurin zabıta bilâ hail icra-yı hüküm eyleyecektir

Sâdisen tebaa-i ecnebiyenin yerli ahali gibi kavânin-i saltanat-ı seniyyeden istifade etmeğe hak ve salahiyetleri olup ancak işbu hak ve salahiyet kendilerinin kavânin-i mezkûre ahkâmına mütâbaat etmek mecburiyetini dâî olur

Hukuk-ı milel kavaidinden olan şu kaide-i uhûd-ı kadime ile mülga ve münfesih olmadığından tebaa-i ecnebiyenin mensup oldukları sefir ve konsoloslar tarafından tasdik olunmadı diye Devlet-i Aliyye'nin bazı kavâninine mütâbaat etmek istememeleri ve ecnebilerin hâkim sıfatıyla dâhil olmadıkları mahâkim huzurunda murafaa olunmaktan istinkâf eylemeleri ve mahâkim-i adiyeye gitmemeleri ve tebaa-i Devlet-i Aliyye ile tekevvün eden davalarının hasm ve faslı için fevkalade muhtelit komisyonlar teşkilini iddia etmeleri ahkâm-ı ahdiyenin hiç birine müstenit olmadığı ve bu hâle bu ana dek le-sebep mine'l-esbab [bir nedenden dolayı] müsaade olduğu cihetle bundan böyle kabul ve müsaade olunmaması iktiza eder Sâbian gerek hukuka ve gerek cinayete müteallik mevâdda her bir devletin hükmü dâhil-i [184] daire-i hükûmeti olan memalikin

hududundan ileri memalik-i ecnebiyede cari olamayıp yalnız gerek yerli ve gerek ecnebi olsun kendi memleketinde mütemekkin bulunan bilcümle sekene ve bunlar tarafından zuhura getirilen vukuat hakkında cari olur iken hukuk-ı milelin şu kaide-i hikmet-i aidesi memalik-i Devlet-i Aliyye'de istisna at ve hayme ile hâlel-pezir olmaktadır

Uhûd-ı kadime ahkâmı iktizasınca hukuka dair davalar gerek münhasıran tebaa-i ecnebiye arasında olsun ve gerek tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin dahi methali bulunsun tefriki lazım gelir Münhasıran tebaa-i ecnebiye meyanesinde tekevvün eden deâvî mensup oldukları sefir veyahut konsoloslara ve tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin methali olan davalar dahi mahâkim-i Devlet-i Aliyye'ye muhavvil olur Uhûd-ı mezkûre hükmünce cinayete müteallik mevâdda dahi bir diğer ecnebiyi ızraran bir ecnebi tarafından vukua getirilen cinayet veyahut cünha ile tebaa-i Devlet-i Aliyye'den birini veyahut devleti ızraran bir ecnebi tarafında irtikâp olunan cinayet ve cünhanın tefrik ve temyizi iktiza edip tebaa-i ecnebiye meyanesinde vuku bulan cinayet ve cünhaların takip ve istintak ve tedib-i canı olan ecnebinin mensup olduğu konsolos veyahut sefire ve tebaa-i Devlet-i Aliyye'den biri hakkında olarak bir ecnebi tarafından vukua getirilen cinayet ve cünhaların takip ve istintak ve tedibi ise hükûmet-i mahalliyeye aittir

Husûsat-ı mesrûdadan müstebân olduğu veçh ile memalik-i mahrûse-i şahanede mukim tebaa-i ecnebiye iki idareye yani diğer tebaa-i ecnebiye ile olan umur ve mesâlihi için konsoloslarının hükmüne ve tebaa-i Devlet-i Aliyye ile olan umur ve mesâlihi için dahi hükûmet-i mahalliyeye tabi olurlar

İşbu idarelerin her biri tamamen icra-yı vazife ediyorlar hak ve adalet müstakil olduğundan konsolosların işine müdahaleye hükûmat-ı mahalliye'nin hak ve salahiyeti olmadığı misillü mahâkim-i mahalliye'nin hüküm ve kararına dahi konsolosların müdahale etmesi caiz değildir Tarafeyn mahâkimi tarafından verilen hükümlerin tamamen ve kâmilan icra ve infazı için gerek hükûmat-ı mahalliyeye ve gerek konsoloslar yekdiğere [185] icra-yı muavenet etmeye mecburdurlar Bu surette konsolos mahkemenin salahiyetini veyahut istidanın mahiyetini evvel emirde tetkik etmek dâîyesinde olmayarak devlet metbûası tebaasından birini tebaa-i Devlet-i Aliyye'den biri tarafından ihzar olunduğu mahkemeye göndermeye mecburdur ve Osmanlı mahkemesinden verilen hüküm ve kararın icra ve infazı için icra-yı muavenet etmesi iktiza eder ve alâ kile't-takdîreyn işbu hüküm ve kararların derece-i hakkaniyetini tetkik etmek kendisine râci

olmaz Sâminen uhûd-ı ahkâmı iktizasınca tebaa-i ecnebiye ile tebaa-i Devlet-i Aliyye meyanesinde tekevvün edip mahâkim-i mahalliyeye ait bulunan deâvînin hîn-i rüyet ve muhakemesinde tercümanın hazır bulunması lazımdır Uhûd-ı kadimenin işbu ahkâmı sarîh olup hîn-i muhakemede tercüman hazır bulunmaz ise gelinceye dek maslahatın tehiri iktiza eder diye uhûd-ı mezkûrede musarrah bulunmaz ise de tebaa-i ecnebiyenin dahi tercümanın hazır bulunması bahanesini suiistimal etmeyip belki tercümanı getirmeğe müsâraat etmeleri lazım geleceği fikrası dahi münderiçtir

Tercümanlar deâvînin hîn-i rüyetinde hâkim vaz ve sıfatında bulunmayıp davada methali olan tebaa-i ecnebiyenin hamisi bulunurlar Bu bapta ispat-ı müddei için bir delil iraei iktiza eder ise tebaa-i Devlet-i Aliyye'den biriyle bir Fransız meyanesinde vuku bulan davanın muhakemesinde tercümanın Fransa tebaasından olan tarafın hamisi sıfatında bulunması Fransa devletiyle bin altı yüz yetmiş üç senesinde akit edilmiş olan ahitname-i hümayunun otuz altıncı maddesinde münderiç olduğundan bend-i mezkûr irae olunur

Hakikat-i hâl bu merkezde olduğundan bir hüküm ve kararın tercüman hazır olmadı diye keenne lem yekün hükmünde addolunması caiz olmayacağı misillü muhakemede esna-i müzakerede tercümanın hazır bulunmak hak ve salahiyetini haiz olması ve mahkemeden çekilerek ahkak-ı hak madde-i mühimmesinin intizam-ı cereyanını kat' ve tevkif edebilmesi iddialarının der-i seyyanı dahi caiz olamaz Bu misillü iddialar uhûd-ı kadimenin hiçbir ahkâmına müstenit olmadığından ret olunmalıdır

[186] Tâsian uhûd-ı kadime ahkâmı iktizasınca cinayet veya cünhadan dolayı ecnebilerin hîn-i muhakemesinde Devlet-i Aliyye hâkimlerinin yalnız sefir ve konsolos veya onlar tarafından bir memur hazır bulunmadıkça icra-yı muhakemâta girişmemeleri iktiza eder İşbu memurlar hîn-i muhakemede hâkim olmayıp hazır bulunmaları mücerret hiçbir güne intizamsızlık vuku bulmadığını görmeleri maksadına mebnidir

Tebaa-i Devlet-i Aliyye'den biri tarafından bir ecnebi hakkında vukua getirilen cinayet veya cünhanın hîn-i tetkikinde konsolos veya tercümanın hazır bulunması uhûd-ı kadime iktizasınca lazım gelmez fakat şurası der-hatır olunmalıdır ki bu misillü muhakemeler aleni olup irtikâb-ı cinayet veyahut cünha edenlerin mağduru olan ecnebinin mensup olduğu konsolos canibinin hüküm ve muhakemesinde hazır bulunmaklığı arzu ederse kendisine bir hürmet-i mahsusa olmak üzere davet olunur ve şu usulün adem-i icrası hâlinde hukukça hiçbir şey terettüp etmez

Âşiren bin yedi yüz kırk tarihinde olan ahitname-i hümayunun elli birinci maddesinde dört bin akçeden ziyade olan deâvî diğer bir mahalde rüyet olunmayıp divan-ı hümayunumda hasm ü fasıl oluna diye muharrerdir

Şu şart ol vakit devletin bulunduğu ahval-i umûmiyeye mutabık olduğu hâlde çok sürmeyip müsâ hükmüne girdikten başka memalik-i mahrûse-i şahanenin büyük şehirlerinde ticaret mahkemelerinin ve bugünkü gün bilaistisna her yerde mahâkim-i mülkiyenin tesisi tarihinden bir mer'ıyyü'l-hükm değildir

Mezkûr şart tebaa-i ecnebiyenin gerek müddei gerek müddeialeyh sıfatıyla zî-methal oldukları davalarda cari olması lazım gelip hâlbuki düvel-i ecnebiye tebaa-i ecnebiyenin müddeialeyh bulunduğu davalarda mezkûr şartın icrasına mümanaat ettiklerinden tebaa-i ecnebiyenin yalnız müddei buldukları davalara inhisarı mugayir-i hakkaniyet olur Tebaa-i ecnebiyenin uhûd-ı kadime iktizasınca haiz oldukları imtiyâzatın derece-i ehemmiyet ve hududu bunlardan ibaret olup bazı esbab-ı muhtelif işbu uhûd-ı mezkûre ahkâmının icraatında te'vîlât-ı gayr-i sahihe ile suiistimal [187] edilmiş olduğundan kavânin-i Devlet-i Aliyye'nin icra-yı ahkâmının memur olanların vezâyif-i mütehattimelerini ifa ederek ve hukuk-ı muazzeze-i seniyyeye îras-ı hâlel edebilecek her güne ef'al ve harekâtın vukuuna mümanaat eyleyerek işbu suiistimalâtın izalesine gayret etmeleri lazımedendir İşte uhûd-ı kadimenin vücudu kavânin ve nizâmatın intizam-ı cereyanına ve memalik-i Devlet-i Aliyye'de terakki-i medeniyete ne derecelerde ika-i mevâni eylediği bi'd-defaat beyan ve ispat olunmuştur

Bu cihetle saltanat-ı seniyye uhûd-ı kadimenin mahâzirini bir kat daha ağırlaştırmakta olan işbu suiistimalâtın temâdî-i vukuuna iğmâz-ı ayn edecek olsa ifa-yı vezâyifte tecviz-i kusur etmiş olacaktır (Âlî Paşa)

Dil-sîr-i nimet adîmü'l-nakmet-i firâvanı ve sîrâb-ı mâü'l-hayat eltaf-ı bî-payanı olduğum ve inayet-i celilelerinden berzesinin fariza-ı teşekkürünü ifadan aciz bulunduğum veliyü'l-nimet-i bî-minnetimiz padişah-ı şevket sipah efendimiz hazretlerinin hakk-ı nâ-müstahak-ı mütemendâne ve bâre-i sadakat sitare-i ubeydânemde mebsutü'l-cünha olan nesr-i tâir mekârim-i zahir hazret-i şehinşahileri cümlesinden olmak üzere telattufa ve tekerruma dün ahşam ihsan buyurulan mahsulat-ı saydiye-i zıl-efken fark-ı mübâhat ve mefharet-i kemterânem oldu Acz-i çâkiran-ı cenab-ı padişahi ve ahkar-ı bendegân hazret-i hilafet-penahi olan bu abd-i keminenin bu veçh ile tahattur ve teşrife sezâvar buyurulan

tenezzül ve merhamet-i hazret-i mülûkâne kavlinizce vallahü'l-azim mübalağasız olarak cihanı ve belki canı-değer bir lutff-ı celil-i cedit ve bir ihsan-ı bî-adil merâhim-i bedid olmakla vadi-i şükür-güzârı ve محمدتکاری lisan-ı hâl ve makal-ı kemterânem dem-beste ve lal ve sahra-yı şerh ve tafsil-i mafi'l-bâlda kalem-i acz rakam-ı ubeydânem hem-pervâz-ı mürğ-i şikeste-bâl olmuştur Heman cenab-ı Hak ve feyyaz-ı mutlak bu mülk-i millete ve bendegân-ı sadakat-sîrete atıye-i âzime-i ilahiyesi ve cümlelerin bâis-i saadet-i müstakilesi olan şehriyar-ı mülk-nihad ve şehinşah-ı mealî [188] nejad meddullâh zilâl-i re'fete alâ mefârikü'l-ibâd efendimiz hazretlerini taht-ı ali-baht-ı kâm-kârı ve kâm-veride muhalled ve ebed-nişan ve saye-i tevfikân-ı nevaya-ı cenab-ı zıll-i ilahilerini ilelebet asayiş-bahş-ı halk-ı cihan buyurması deâvî-i mefrûzü'l-edasını ziver-i zeban-ı tezkâr etmekte olduğumun bir vakt-i münasipte hâk-i pâ-yı tûtiyâ-sâ-yı hazret-i hilafet-penahiye lütfen arz ve ifadesi vabeste-i rey-i ali hıdyûyileridir Ol bapta irade efendimindir (Âlî Paşa)

Sermaye-i iftihar ve hayatımız olan Devlet-i Aliyye'ye mahz-ı bahşayiş-i eltaf ve ikram-ı ilahi ve mülk ve milletin müessis-i bünyân-ı ümrân ve refahı olan veliyü'l-nimet-i bî-minnetimiz veliyü'l-nimet cihan padişah-ı hilafet unvan ve şehinşah-ı amîmu'l-ihsan efendimiz hazretlerinin mebde-i enva-i feyz u saadet olan cülus-ı hümayun şevket-makrûn cenab-ı tâcdârilerinden beri nice asar-ı cemile ve celilesi meşhut-ı uyun-ı âlemiyân olan ulüvv-i himmet ve kemal-i muvaffakiyet hazret-i zıll-i ilahileri inhilâl-âver-i tâkid-i mehâm-ı devlet ve şifa-saz-ı eskam-ı mesâmm-ı mülk ve millet olmakla bu nimet-i âzimi ve inayet-i küberânın teşekkürât-ı mefrûzası elsine-i havas ve avamda her bar mukaddime-i münacat ve hatime-i ez kâr ve tahiyyât olduğu hâlde nice sînin ve eyyamdır ki kesad-dâde-i bâzar-gâh-ı muamelat-inam ve revaç efza-yı enva-i müşkülât ve mazarrat-encam olan kavâim-i felaket alayimin meskûkât-ı halise-i imar mülazıme-i tahvili ve bilcümle ibâd-ı ilahın memlû-saz-ı hemyan-ı zucret ve ızdırabları olan nukut-ı nasire-i âlâm ve ahzanın bu yüzden dahi zer-i kamilü'l-ayyar sürur-ı bî-payana tebdili hakkında masruf olan nakdine-i himmet-i bî-hemtâ-yı hilafet-penahi ve bunun semere-i celilesi olarak bir gün içinde meşhut olan tahvilatı fevkalade cümlemiz için bir tarih-i cedit fevz ve felah ve hakikaten hiçbir tarihte misli görülmemiş bir hayır ve ihsan-ı müntiçü'l-necâh olmağın bay u geda ve pir u berna ve akviyâ vü zuâfa kâffeten mesrûrül-fuat olarak dua-yı mefrûzü'l-fuad olarak dua-yı mefrûzü'l-eda-yı tezayüd-i ömr-i şevket-i hazret-i zıll-i ilahiye tekrar yâd eylemiş ve eylemekte bulunmuş olmasıyla bu bendegân-ı acz-ünvan hazret-i şehinşahı dahi uhde-i ubudiyetimize [189] farz-ı ayn

olan teşekkür ve tahammüdü kalemen dahi arz etmek şerefine nâiliyet emeliyle min-gayr-i hadd-i ref' ve ruk'a-ı şükranîyete cesaret eyledik Her hâlde emr ü ferman hazret-i min lehü'l-emrindir (Âlî Paşa)

Cenab-ı Rabb-i bî-indadı örnek-ârâ-yı adl u dâd ve saye-bahşa-yı mefârik-ibâd olan padişah-ı âlemiyan penâh-ı veliyyü'l-nimet hilafet-i menkabet efendimiz hazretlerinin emr ü ferman-ı Süleymanî unvan-ı cihan-darânalarına nesr-i tâir sâhire-i semâyı ve enva-i tahayyüz arz ve mâyı müsahhar ve münkâd buyursun âmin hiçbir şeye istidat ve liyakatim ve eşi'a-i afitab teveccühât-ı cihan-efrûz-ı mülûkânelerini telakkiye zerre iktidar ve ehliyetim yoğ iken [yok iken] mahz-ı merhamet ve inâyat-ı çaker-perverâne asar-ı celilesinden ve âzert-mând-ı Hüdavendâne cümle-i cemilesinden olmak üzere imtisâlü'l-kerime-i (ahle'l lekmü'l-sayd) bu defa rağbet buyurulan şikâr-ı mekârim-i aşikârın mahsul-i nimet mevsulunda bu tane-çin hizmet-i devâyet-i bî-nihan ve bi'l-şükür tedvümü'l-ni'am iktiza-yı hikmet ve ihtivasından nail-vâye olan abd-i keminenin dahi hissedar-ı nevâl-i inâyat-aleyh buyrulması ne derecelerde müstelzim-i feyz-i hayat ve sermaye-i fahr ve mübâhat olduğunun arz ve beyanında kâl ve kalem-i ubeydânem aciz ve lâl ve her ne kadar fariza-i şükür-güzârı ve محمدتکاري sarf-bâra-yı iktidar eylesem oşr-i maâşirini eda ve ifa emr-i muhal olmakla zimmet-i ubudiyete farz-ı mektuba ve ziver-i ser-levha-i erbab-ı kulûb olan dâvât-ı mefrûza-yı hilafet-penahi tekrarına vakf-ı enfâs-ı hayat eylediğim malum-ı ali-i hıdyûvâneleri buyuruldukta emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir efendim hazretleri (Kâmil Paşa) (Reis-i Şûrâ-yı Devlet)

Tayy-ı mesafe-i ömr-i müstear eden piran-ı köhne zamanın demide-i mer'â-yı âmâlî olan veledân-ı taze nihali meblağ-ı rüş ve sedada reside ve âbyari-i feyz-bâri ile ser-sebz ve kamet-keşide oldukta mağrus-ı gülşensarây-ı din ü devlet olup [190] devha-i bâr-âver-i hayır hizmet olması tarik-i mes'adet bir yakını ictiba ve ahteren şahid-i gül-ruhsâr-ı ecr dünya ve ukbayı derkenar etmektedir bu mana-yı meyâmin-ârâya ittibâen nigezban-ı bağban-ı ezel ve terbiyet sazi-i tevfiyat-ı azzücel berekâtıyla saha-i çemen-zâr-ı şeyhûhetimde feyz-yab-ı neşv ü nümâ olan efnan şecere-i fuâdımdan Abdülhalim Bey ve Hasan Bey bendeleri baharistan-ı rey'an ömürlerinde varak-küşa-yı- resâil-i küşîş ve sahâif-gerdân-ı hadâik-i verziş olarak simâr-ı ağsân-ı ulum-ı Arabi'ye ve zeban-ı uzviyet-bahş-ı deriyye ve Franseviyenin halavet mezâyâsını zâik ve çire-desti-i telkihât-ı kalemiye ile hıyaban-ı gülşensaray-ı müşarünileyhâya neyl ü nispete layık oldukları zann-ı hata nâr-hâ-yı pederâne ile tasavvur olunup geçen sene riyaset-i sabika-i şûrâ-yı devlet

nezd-i vâlâsına takdim ve bi'l-kabul mektubi kalemi ketebesine ilhak ile tevsim buyurulup şeref-i devam ile iftihar etmektedirler Fakat gayret-i beşerî ki etfâl-i hısâlin mihteri ve nevaziş ve taltifi tavk ve takat-ı pederîden biridir Lâbüd-i ali himmet sâmi mekremet bir zat-ı ecel kimya nazarın mevkuf-ı iltifat-ı hikmet eseridir çünkü temayüz-i emsal ve etrab-ı ateş-zen-i kulûb-i şeyh ve şâb olduğu bî- irtiyâbdır ve bu ateşin zıram-ı bî-âramı hengâm-ı unfüvân-ışebâbda kavi ve ihtirak-ı heves-i mesai vukuuyla tayy-ı tarik-i murada rehzen-i manevi idüğü müsellim-i ulü'l-el-bâbdır Bu hâlde (Sâkî kücâst tâ zened ab-i ber ateşem)²⁰⁸ feryadıyla dürr-i derya nevâl-i hıdyûyilerine ilticaya cüret ederek nâsiye-sâfi hâk-i pâ-yı bende-nevazlarıyla behre-yab-ı iftihar olmaları ve şehadet-i peder ber hakk-ı püser ez hadd-i hakikat-ı bedr-est ber-kerede huzur-ı faizü'l-nur hakikat intimalarında dahi imtihanlarına rağbet buyurulup nezd-i miyar-ı sahih-i asafânelerinde tayin edecek ayara itibaren hakk-ı hakirânelerinde sezâvar buyurulacak rütbe ve hizmet (fıkr-i herkes be-kadr-i himmet-i ost)²⁰⁹ himem-i celile-i rahimânelerine muvafık olacağından bu meselede savb-ı aciziden iltimas ve ricana sezâdır ol bapta

Nezd-i hakayık aşına-yı asafânelerinde tariften müstağni olduğu üzere asr-ı [191] hazırda liva-yı namus-ı dîn ve devlet taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden icmâ ümmetle yedd-i müeyyid-i cenab-ı serdar ekremilerine tevdi buyurulmuş olmasıyla kâffe-i İslamiyân'ın kalben ve kâliben liva-yı nusretü'l-teva-yı mezkûrun emr-i muhafazasına müteallik hidemat-ı şerifeyi ifa ve edaya say ve ceht etmeleri farz-ı ayn ve ol bapta ser-zede-i burûz olacak evâmir ve tedâbir-i aliyye-i farûkilerine inkıyat ve muvafakat eylemeleri mucib-i saadet-i dâreyn olduğunu bilmeyenler insan sayılmaz ve bilip de küreyve-i hilafa gidenlere Müslüman denilmez ve mademki liva-yı nusretü'l-tevâ-yı mezkûr şimdiki hâlde kalafat mevkiinde dikilmiş ve her milletin kenar-ı alâ alem eşî'a-nevâz-ı enzar-ı akıbet intizarı bulunmuş olduğunu görmekte ve Hamdullah-ı Teâlâ pîrâmeninde bulunmak şerifiyle iftihar etmekte olduğumdan hizmet-i kevneyn bahasından müctenib olsam Bâlâda gösterildiği veçh ile maazallah teâlâ insaniyet ve İslamiyet'ten mahcur olmak lazım gelir ki bu hâl ile hayat-ı dünya minnet-güzâr-ı kerb ve bela ve gülşensaray-ı ukbâ haristan-ı dâhiye ve hebadır Binâberin bidayet-i maslahattan şimdiye dek nice tavır müşkülâtı tay ile âcizâne ifa-yı hizmete muvaffakiyetim taraf-ı zî-şeref-i asafânelerinden tasdik buyurulmakta olmasıyla müteselli olup kemal-i tazarru ve ibtihal ile hâk-i pâ-yı

²⁰⁸ [Su getirici nerede ki ateşime su atsin.]

²⁰⁹ [Herkesin fikri kendi himmeti kadardır.]

ali-i dâverânelerine teşekkür etmekteyim ve bundan böyle dahi bi'l-lutfâ teâlâ ümit varım ki inzimam-ı himem-i celileleriyle birçok hizmetlere muvaffak olup mütefâhir ve mubahi ve saye-i keramet-peyma-yı cenab-ı zıll-i ilahide ibka-yı nam-ı hayır ile dünya ve ahirette mükteseb-i şeref-i namütenahi olurumAncak maslahat cesametlenmiş ve tab'an suûbâta giriftar olmuş olmasıyla ileride dahi be-havle ve kereme teâlâ evvelkinden ziyade tahsil-i yesr ve sühulet için tenkîh-i muhasebat ve saye-i seniyye-i safderîlerinde ıslah-ı muamelat zımnında ve deyn-i defterdarı izzetli Refet Efendi bendeleri tesyir olunmuştur Be-mihi teâlâ ruh-sûd ki hâk-i pâ-yı sâmilleriyle şeref-yab oldukça takrir-i şifahisinden karin ittıla-ı alileri buyurulacağı üzere sürat-i iadesine lütuf ve atıfet-i hıdyûvâneleri şayan buyurulmak babında

[192] Hakk-ı bendegânemde bârika-endaz-ı burûz olan mahâsin-i enzar-ı merâhim-asar-ı hıdyûyileri semeresi olarak Tırhala sancağına muvasalat-ı âcizanemden beri efkâr-ı adile-i cenab-ı mülûkâneye tatbikin mesâlih ve umur-ı nafiaya âcizane vukua gelen say ve kûşîş ve ihtimam ve verziş-i kemterânemin hefevat ve kusurundan iğmaz-ı ayn-ı atıfet buyurularak lütfen ve keremen şayan-pesend ve tahsin olduğunu işar ve tebşir ile beraber taltifât ve inâyat-ı hıdyûyilerini şamil 27 Recep sene 65 tarihli revnak-bahşa-yı dest-i tazim ve ibcal ve inbisat-efza-yı cesim ve can bende-i işkeste bâl olan bir kıta feman-name-i cenab-ı vekâlet-penahileri temadi-i ömr ve ikbal ve teâlî-i ubbeheth ve iclal-i asafâneleri dâvât-ı hayriyesi tekrarına bâdî olmuştur Bendeleri liyakat ve istihâl-i ubeydânemden efzûn-ı mazhar olduğum merâhim ve eşfâk-ı cenab-ı hilafet-penahi ve mekârim-i teveccühât-ı şamiletü'l-ihsan-ı sadaret-penahileri hakk-ı teşekkürünü ifa ancak muhavvil-i uhde-i bendegânem olan mehâmm-ı umur-ı saltanat-ı seniyyeyi hakkı üzere eda ile olacağı bedihi ve hüveyda idüğü derkâr ve bu nimet bâisü'l-mefharete mazhariyet-i âcizanem ber-kemal olmadığı bedidar ise de eltâf-ı ilahiye-i semedaniyeden ümitvarım ki can tende ve ten zinde oldukça mâye-i giran-kadr ömr-i bendegânemi hidemat-ı mebrûra-i din ü devlet ve menafi-i celile-i mülk ve millet yolunda sarf ve bezl ile tahsil-i zecr-i dünya ve ahirette muvaffak olurum Heman cenab-ı nesak-bahşa-yı umur-ı kevn ü mekân ve elvan dihende-i baharistan-ı cihan-ı celt-i azamete anü'l-zevâl ve'l-noksan hazretleridir yekta-yı vücud-ı feyz-endûd-i cihan-darı ve zat-ı bâhirü'l-süud hilafet-penahiyi vareste-i asib-i rüzgâr buyursun âmin

Hamdullah-ı Teâlâ re'yan-ı ömr ve unfüvân-ı şebâb-ı âcizanemden beri hâk-i pâ-yı ali-i hıdyûyilerine sıdk ve muhabbetle müntemini bulunduğumdan her hâl ve tavr-ı

bendegâneme tamamıyla arif ve ahlak-ı razıye verdiyye-i fitriyeme vâkıf olduklarına iğtiraren şu istida-yı ati-i bendegi inhasına tazarru ve ibtihal ile cesaret ederim Şöyle ki vücud-ı âcizanem nehâfet-i terkip ile münfail ve avarız-ı ilel [193] ve emraza müstait ve kabil olup havası vehim mahallerde daima hasta ve kesir evkat ve ânatım tedbir-i müdâvata vabeste olarak hıfz-ı hayat-ı müstear için esir-i dağdağa-ı pîç ü tâb olduğum Paris'te dahi manzur-ı sâmi-i asafâneleri buyurulmuştur Hâl böyle iken yeni şehir-i Fener ki redâet-i ab ü hava ile menfur-i sıgar ve kibardır Bir senedir neler çektiğimi ve ne hastalıklarla şikeste beste ifa-yı vezâyif-i memuriyete bezl-tab ve tüvan ettiğimi şimdiye dek te'dîben arz ve inhâddan kefi hame-i cüret ettimse de (kârd be-ustuhan resid) mislince bu defa zarurete âvihte-i dâmen-i istirham olup kemal-i şerm ve hicap ile bir tebdil-i hava istidasına mecbur olduğum rehin-i ilm-i ali-i vekâlet-penahileri buyuruldukta mecbul oldukları şîme-i fi-hayme-i bende-perveri muktezasınca ihsan-ı icazet buyurulacağında mutmain isem de mevki-i tebdil Dersaadet olduğu takdirde müstelzim-i muhassenat-ı adide olur İptida cevdet-i hava ki ifa-yı hizmet-i celile için ikdar-ı havas ve kavi eder Saniyen müddet-i medide zarfında bu havalinin dekayık-ı umuruna müteallik matla olabildiğim bazı umur-ı hafiyeyi şifahen arz ve ilac-ı vakıa pîş ez vuku bâyed kerd²¹⁰ hükmünce tedâbir-i zaruriyesi istihzarını ihtar ile ifa-yı vecibe-i ubudiyet eylerim Salisen bir seneden beri Mısır'dan kemal-i perişani ve mağduriyetle Dersaadet'e hicret etmiş olan aile-i bendegânemin saye-i seniyye-i cenab-ı mülûkânede hâl ü şanlarını tanzim ve cümlesiyle beraber beka-yı fûru-tab-ı saltanat-ı cenab-ı şehinşahi dâvât-ı müstecâbası dergâh-ı ülûhiyete takdim olunur ondan sonra yine Tırhala'ya avdet-i âcizânem muvafık-ı emr ü ferman buyurulur ise şu âmâl-i meşrûha tahsiliyle tecdit-i sıhhat ve afiyet etmek eltâf-ı ilahiyeden ümid-i vâsık olduğuna mebni tekrar bir tebdil-i havaya dahi ihtiyaç-mess edince eda-yı vecibe-i hizmet ve afiyet-i müstahsileyi uğur-ı meyâmin mevfür-i cenab-ı mülûkâneye sarf ile ihraz-ı merâtib-i şeref ve mefharet ederim Hasılı şimdiki hâlde istida-yı bendegânemin is'afına tab'an ve zarureten muhtaç olduğum inşaallah Teâlâ malum-ı hükm-i intima-yı rahîmâneleri buyuruldukta hulul etmekte olan haziran ayından evvelce ruhsat-ı seniyyenin [194] erzan buyurulmasını hassaten rica ederim

²¹⁰ [Bir vakıanın ortaya atılmasından önce tedbiri önce düşünölmeli.]

Vüsat ve iktidar-ı âcizânemin erdiği hadde dek din ve Devlet-i Aliyye'ye hüsn-i hizmet etmek arzusunda bulunduğumu hâk-i pâ-yı cenab-ı veliyü'l-na'amiya garaz ve ifade için sabık Trabzon Meclis-i Kebiri azasından faziletli Şükrü Efendi'ye sipariş etmiş idim Mumaileyh dahi tebliğ eylemiş ve kemal-i lutf ve atıfet-i semihâneleri iktizasınca bu arzuyu bendegânemin hüsn-i husulüne himem-i celile-i meşihat-penahilerinin erzan buyurulacağını vaat buyurmuş iseler de hakikat-i madde bir kere savb-ı âcizânemden ba'dü'l-istikşaf ona göre gevher-rîz-i kelim olmak nezd-i ali-i raûfânelerinde tasvip buyurulduğunu şamil olan tahrirat-ı alileri vasıl-ı dest-i âcizânem olmuştur Nezd-i cenab-ı meşihat-penahilerinde hafî değildir ki Trabzon eyaleti mebâdî-i medeniyette olup tezebzüb-i heyet-i içtimaiyesinden naşi henüz münazaa-i ömr ve zeyd-i müstemir ve beyinlerinde mezaribe ve makatile gâh bâriz ve gâh müstetir olmasıyla darb-ı Zeyd Amruva davasından başka mebâhisle uğraşacak ahkâm ve nizâmata yol bulunamaz ve bu hâl üzere kalması hükûmetin zaafını gösterir Bir emr-i feci olduğu dahi inkâr olunamaz Fakat hâl-i hazır zamaneye nispetle bu aralık tebdilât-ı külliyeye el konamaz Onun için efkâr-ı basite ashabından munsif ve muhik bir vali-i mutedil ile mebâhis-i mezkûre hallolunup maslahat yerini bulmak mümkün idüğünü mütalaa ile beraber Rumeli'nin malum ve müsellim olduğu üzere gündün güne nezaket kesp etmekte olması ve lâseyyima Yunanistan civarında olan eyaletlerin hatar-ı azimde bulunması ve Girit dahi bu cümleden sayılması ve elyevm ol caniplerde bulunan vüllât-ı izâm hazaratı bu deka-yıkâ vâkîf olmaması cihetle maazallah Teâlâ encam-kâr-ı Mora vakıyası misillü bir hadise-i fecîa zuhurunu müntic olur endişeleri huzur-ı rahatımı selp etmektedir Gerçi Trabzon valiliği mucib-i ten-âsani ve istirahattir Lakin muhâtırat-ı meşruha malum olacak istirahatı meşakkate değışmek nezd-i âcizânemde müreccah olduğundan ve din ü devlet ve mülk ü millete yararlı bir hizmet [195] edasında istitâat-ı âcizânem vâfi iken Trabzon'da herkesin görebileceği işle izâa vakit etmeği menafi-i kaide-i insaf gördüğümden sermaye-i hayat-ı müstearımı ve eaz evkatımı tahsiline sarf etmiş olduğum fen ve hünerde istimali arzu edersem de nasılsa Trabzon'a yeni geldim Ale'l-fevr istifa etsem hıffettir ve gönderenlere isnad-ı hatıettir Mamafih böyle yerde ikameti itilaf-ı ömürden itibar ederim Ben uğraşmağa ve cesim hizmetler görmeğe melûf olduğumdan bir vahi memuriyetle itlaf-ı zaman-ı zikıymet etmekten ziyade müteessirim Binaenaleyh bir müddet sonra istifa etmek isterim veliyü'l-niam efendimizin hâk-i pâ-yı alilerine yüz sürerim Her ne zaman istifa edersem müsaafe-i celile-i iksir eserlerini diriğ buyurmasınlar diye efendi-i

mumaileyhe söylemiş idim İşte bu defa sual-i sâmi-i fetva-penahilerine mebni mâfi'l-zamir-i âcizânemi tafsil ettim Yani Yanya yahut Girit valiliği yahut Selanik ve Manastır ve Yanya ve Tırhala eyaletlerinin teftiş-i nizamlarını istida etmek niyetlerinde bulunuyorum Gerçi bu hizmetler rahatsızlık ve meşakkatini müstelzimidir ve maaşı dahi şimdikinden ziyade değildir lakin bu yerler Devlet-i Aliyye'nin güzide memaliki olup fesâdat-ı Yunaniye bilyesiyle azim muhatarada olduklarından ve be-kereme-i Teâlâ fesâdat-ı mezkûrenin menşe ve masdarlarına vukuf-ı âcizânem kemalde olup ilga ve izalelerine mukaddema dahi yol bulmuş idüğümünden ve bununla beraber sâlifü'z-zikr eyâlâtın teftiş ve nizamına memur buyurulduğum hâlde ikmal-i medeniyet ve ümran ile hazine-i celile-i varidatını teksire muvaffak olacağımı eltâf-ı ilahiyeden ümit ettiğimden iktisap-ı zühr-i dünya ve ahiretle mazhar-ı saadet-i dâreyn olmak emelinin husulü her türlü âramış ve asayış-i bedene müreccah olup evâil-i baharda böylece arz ve inha ile istida etmek niyetinde isem de kablü'l-istida şayet bu esnalarda ol taraflara dair beynü'l-vükela bazı müzakerat zuhur eder de taraf-ı hazret-i müşarünileyhten ibzal-i himmetle icra olunursa daha tatlı olacağından ol bapta himem-i kutsiye-i fetva-penahilerini niyaz ederim ki kâffe-i ümmet-i merhuma hakkında hayır ve selameti müstelzim bir madde olduğundan indullah dahi nail-i ecr-i cezîl [birçok karşılık] olacakları mahall-i iştibah değildir [196] Artık li'l-arif yekfiyü'l-işare bundan ziyade tafsile hâcet göremediğim mülâbese ile bir kere şu mütâlaat-ı âcizânem huzur-ı maarif pîrâ-yı hıdyûyilerine bast olunup şeref-efza-yı sudur buyurulacak rey ve irade ve tedbir ve irşad-ı veliyü'l-niamlarını işara himmet buyurmaları mütemennadır

Nezd-i ali-i rahîmânelerinde celî ve bedihi olduğu üzere otuz senedir pençe-i inkılâbat-ı rüzgârda bâzîçe-i enva-ı şuûnat olarak iki vatandan ayrılmış ve ezmine-i mezbûre arasında nice kerelikte hürda-ı cevri felek olup dökülmüş saçılmış olduğum hâlde iltizam-kerde-i nisfet-ârâyı hıdyûyileri olan ayin-i bihin vefâdâri ve merhamete riayetle icra-yı levâzim-ı dest-giri buyurup üftâde-i hâk-i mezellet olan abd-ı kadimlerinin sırr-ı mübâhat ve iftiharını peyveste-i evc-i saadet buyurmuş olduklarının hakk-ı teşekkürü hariç vüs'-i beşerdir demek oluyor ki bende-i dîrîneleri efendimiz gibi ber-güzide-i asr ü zaman ve bir cevher-i Felatun-pesend himmet-i lema'ânın garip ve efkendesini ve müstağrik-i niam-ı mala nihayesi bulunduğum mülâbese ile her hâl ve tavırda zat-ı ali asafânelerine iltica ve istinat etmeği şiar-ı de' b musâdakat görüyorum ve her ne niyaz ve istida etsem Hamdullah Teâlâ infaz ve icrasına ulüv iktidar fehimânelerini fevka'l-

süreyya buluyorum Binaenaleyh sevâbık-ı avâtıf-ı alilerine munzam olmak üzere merdümek-i çeşm-i iftiharım paşa oğulları hazretleri bendelerin arz ve işara cüret ettiğim müsted'â -yı ubeydânem rehin-i sem' kabul buyurulup âramış-i cism ü cana cesban ve seza ab ü havası mutedil ber-cay-ı dil-küşâya ilca ile ez ser-i nev ihya buyuracakları nezd-i ubeydânemde müsellim ve hüveyda ise de hatt-ı pirâne eda ile şöyle bir arîzacak takdimini tab-ı garam-âlûd-ı bendegânem sevk ve iğrâ etmiş olduğu inşallah Teâlâ muhât-ı ilm-i âlem-ârâları buyuruldukta (Bâki ne deyim kavlamaya malum şerifin * Mir'at-ı Sikender gibidir tab-ı lutfun) her hâlde âvihte-i dâmen-i lutf ü merhamet ve dest-i peyveste-i girîbân-ı re' fet ve atıfletleri yemm-i efendimiz (Sâmî Paşa) (Memur-i Mecalis-i Aliyye)

[197] Bazı mevâd ve mesâilî mütezammin-i tevârih-i mütenevvia ile irsal olunan beş kıta mekâtib-i şerifeleri melfûfatıyla bi'l-vusul-i meal ve mevâdları makam-ı ittılâa mevsûl oldu Mekâtib-i varideden şehir-i zilkadetü'l-şerifenin sekizi ve on üçü tarihleriyle murakkam üç kıta mektubun hülâsa-imefâhemi binar ve Merkür meselesi hakkında birtakım ifâdat ve ihbâratı havi olup mesele-i mebhuseye dair gönderilen talimat-ı mufassalanın ahkâmı işbu şukka-ı sülûseye dahi cevab-ı kâfi olmakla ez ser-i nev suver-i tefhimâne hâcet olmadığından dikkat-i nazariyelerinin talimat-ı mezkûre mezâyâsına matufiyeti lüzumun tekrarıyla iktifa olunur Diğer iki kıta-ı nemika-ı behiyyeleri ki biri Mirza Haşim Han'ın sefarethane-i aliyye ilticasını müteakib-i sadr-ı İran ile cereyan eden mübâhasatı ve öbürü tebaa-i Devlet-i Aliyye'ye ait mesâlih-in tesviyesi emrinde görülen tehhürâtan dolayı dermeyan edilen şikâyatı muhtevîdir Medlul-i işara [gösterilen haberler] nazaran mirza-yı mumaileyhin suret-i dehaleti can korkusuyla merhamet-i şamile-i hazret-i veli nimetten istimdat için olduğundan mukteza-yı atıfet-i ulyâ ve mübtega-yı şân-ı celilü'l-unvan hilafet-i uzmâ üzere bunu havf ettiği mehlekeye uğratmamak elzem olup şu kadar ki bu misillü adamlar ümidine nail oldukça tezayüd-i arzu ile yüz buldukları tarafı daima tasdi ve işgal ve herkesin dediğini tercih ile iştilgal dahi beyhude celb-i iştilgal edeceği cihetle kendisinin yalnız temin-i canı hususunun iltimasında devam olunarak sair metâlibine yanaşılmaması muvafık-ı maslahat olacağından o yolda hareket olunmalıdır Gelelim mesâlih-i tebaa fikrasına saltanat-ı seniyye ulüvv-i rahm ü şefkat ve mürüvveti icabınca zir-destanın mahrum-ı hukuk ve hakkaniyet olmasını tecviz buyurmayacağından hususuyla memalik-i mülûkânede mütemekkin İraniler kendi işlerinde her türlü teshîlâta mazhar iken bizim taraf ahalisinin

İran memalikinginde tas'ibât ve müşkülât görmesi devletler beyninde lüzum-ı vücudu münkir olmayan usul-i tekabüle-i hakkaniyet-kârâneye mugayir olarak hiç caiz olmayacağından buna bir nihayet verilmesi ehem ve elzem ise de siyak-ı inha-yı vâlâlarına bakılınca taraf-ı şeriflerinden [198] bu madde pek şiddetli tutulup hâlbuki hukuk-ı şahsiyeyi beynü'l-devleteyn dostane ve mülayimâne tesviye eyleyecek yerde imal-i şedâid ile suret-i resmîyeye bindirerek devletçe bir mesele-i mahsusa şekline sokmak bende makul ve mecaz olamayacağından ve alehusus kâffe-i mesâilde derece-i mahduda-i memuriyeti tecavüz etmeyerek daire-i mezuniyet içinde ikamet ve fevkalade bir şey zuhurunda iptida devlet metbûasına müracaat birle alacağı emir ve tembihe tevfik-i hareket etmek her memur için şehrâh-ı fevz vu felah olmak hasebiyle bu makule şeylerde müfrita-ı gayr-ı muvacehe ile muamelat-ı muadelenin arasında şer ve hayrı bilmek lazım geleceğine mebni tebaa-i hazret-i padişahiye müteallik husûsatın iğlâk ve izam kılmaksızın istihsal-i esbab-ı tesviyesi ve hukuk-ı memuriyetlerinin kemayilik hüsn-i muhafazası ile beraber ba'd ez in hariç ez daire-i mezuniyet ve rıza ahval ve harekâtta ittika eylemeleri icap eder Kazaya-yı mebhusa-i anha şayan-ı dikkat ve itina olmakla ve maslahatgüzarlık hizmeti daha birinci memuriyetleri olduğundan hakk-ı şeriflerinde sebep-i feyz-i ati olacak asar-ı rüyet-mendâneyi şimdiden göstermeleri muktezi görünmekle her hâlde izhar-ı meâsir-i rüşd ve sedâdda himmet etmeleri memul ve muntazır idüğü ve fehâmetlü şah hazretlerinin veliahtları Mirza Kasım Han'ın vuku-ı irtihallerini muhbir tahriratları üzerine nezaret-i hariciye müsteşarı atufetlü efendi hazretleri mahsusen İran sefaretine gönderilerek resm-i mutat icra ettirilmenin malumat olmak ve ledü'l-hâce icap edenlere beyan olunmak üzere bu kaziyenin dahi ihtarına ibtidar olduğu ifadesiyle cevap name-i muhyi terkim kılındı (Kenan Bey) (Aza-yı Şûrâ-yı Devlet)

Mısır Hükümdârından Sir Visteris'in Harekât-ı Adilânesi

Hükümdar (Sir Visteris) ise evkât ve saât-i mahsûsasında evladı gibi sevdiği reayasının şükür ve şikâyetini işitir ve memalik-i saire ahvaline ittıla için ecânib ile görüşür sinn-i filden masnu bir serir üzerinde asa-yı [199] zerrini elinde kül yevm umur-ı amme ile uğraşır geceleri meclisine kabul eylediği ulema ve hükemâ ile söyleşir İhtiyar ve sîmâ ve sohbeti hatır-ı şikâr bir zat-ı namdar olmakla bizi huzuruna çıkardıklarında nam ve belde mi sual etmekle Truva muhasarasından avdet ve gaybubet eden pederimi aradığımı

ifade ve inha ve nice zaman hanedanıyla serir-ârâ-yı sıhhat ve şan olması duasıyla vatanıma göndermesini niyaz ve rica ettim

Beni yukarıdan aşağı meşmûl-i nazar-ı tetkik ederek verdiğim haberin sıdk ve kizbini tahkik zımnında istintaka havale ile ifadesi sahih ise milletine ve pederinin haysiyetine hürmet eylediğimden memleketine gönderilsin Aksi takdirinde iki kat ceza olunsun diye emrettiklerinden istintakımıza memur olan şahıs inceden ince suale başlayınca Mentor'un verdiği cevap-ı akilânedan nâ-hoşnut olup çünkü hükümdar her ne kadar adalet-şiar ise kendisi ol kadar müfsit ve gaddar ve bu makule kimselerin doğru adamlara gayz ve adaveti mücerrep ve derkâr olduğundan ayrı ayrı sual ve sözümlerde ihtilaf bularak efendisini iğfal etmek niyetiyle şimdiye kadar mufârakat etmemiş olduğum refikimden tefrik ve günlerce başka başka tazyik edip ifademizde fark bulamadı ise de hayfa ki maslahat-ı aşinâyan ve rast-gûyandan meydanı hali bulup halkın muhassenatını setri ile müsavisinden bahisler açıp hükümdârane takarrüp ve hulul eden müdâhene-kâranın tarikince memur-ı istintak “bunlar Finikelidir” diyerek hükümdar-ı akili aldatıp sorularına hizmet etmek üzere beni çobanlarına ilhak eyleyip Mentor'un ifade-i âhiresine göre ânı dahi canib-i Sudan'a bey' ve fûruht eyledi deyince Kalipso'nun “Sicilya'da mevti çobanlığa tercih edip de burada kabulünüze sebep ne oldu” istifhamına “Tâlihim günden güne makûs ve menhus olup mabeyn-i hayat ve mematı fark ve tercihte aciz ve halass-ı nefsimde medar diğer tedarikinde muzdarib ve müşmeiz etmekle kemal-i yeis ve nevmidi çobanlığı kabule bâdî oldu cevabını verdiğinden sonra yine bıraktığı yerden bedee ile ra'y-ı ağnam ettiğimiz yerler ekseriya rigistan ve hayvanat [200] için bazı ahcar ve udiye aralarında otlar bulunur bu vadi-i dūzah-nişan olup vahşi çobanlardan gayri görüşecek kimse olmayıp hâlbuki baş çoban efendisine yaranmak ve kayd-ı rikkıyetten azat olmak emeliyle maiyetinde bulunanları daima izaç eylediğinden cefa-yı hizmet ve mütalaa-i akıbet ile ruz ü şeb kırlarda ve ağıllarda ağlar idim

Bir gün galebe-i elem-i derûnden idare eylediğim sürüyü unutup bir garın önünde artık bundan ziyadesini tahammüle iktidarım olmayan dert ve mihnetten kurtulmak ümidiyle vürut-ı rahat müterakkıb iken mağaradan bir seda-yı dehşet-nümâ zuhur ve “Ey Telemak kendini mağlub-ı elem ve âşub etme haml-i sakil mesâibe tahammül eder isen pederin gibi büyük adam ve İtakiye hükûmetiyle hürrem olursun O zaman çektiğin dertleri endahte-i çah-ı nisyan etmeyip etrafından müdâhenleri def' ve ib'âd ve zir-destanının şefkat ve adalet ile dil-şat etmelisin” nesayihî tahrîk-i reg-i havas ve şuur etmekle defaaten

davranıp zânû-zede-i zemin-i niyaz ve dest-küşa-yı bârgâh-ı Hüda-yı bi-enbâz olduğumda refiklerim bana hürmete ve be-husus baş çoban hilaf-ı melhuz riayete başladılar

Bu aralıkta medar-ı teselli-i hatır olur malumattan mahrumiyetime teessüf ile kesb-i ilm ve kemali heva-yı nefsanîyete takdim edenler ne muhterem adamlardır ki böyle bir hâl-i takat-fersaya uğradıklarında kendilerini sermaye-i malumat-ı müktesebeleriyle eğlendirirler Ah bir kitap bulsam ben de okuyabilsem diye mülâhaza eder ve bir orman içinde gider iken destinde kitap bir pîre mülakat ve şeref-i iltifatıyla tecdit-i libas-ı hayat eyledim

Bu pir-i hikmet-semirin cebini küşayış-nümûn kad ü kameti bülemlend ve mevzun sakalı dizine kadar uzun sözü sade ve sedîd kuvve-i nazariyesi hadid elbisesi serapa sefid hikâyat-ı tarihiyede halavet nutku hayret-efza-yı ehl-i taklit-i umur-i atiyeyi istihraçta meleke-i akliyesi harikulade ve edep-şinas ve rüyet-i istinas gençlere muhabbeti ziyade ve havş-ı beyabanı ve tâife-i cini ile ülfeti ve müteassirü'l-tarif enva-i maarifte mahareti kasâid ve nuut-ı ilahiye kırâatında hüsn-i [201] eda ve savtı hîred-mendân-ı cihanın bâis-i hayreti olmakla beni kendine manevi ferzend ve bu hikâyat-ı temsiliye ile nush ve pend eyledi

Şu kevâkib-i kevkebe-i meydan-ı asumanda meyane-i sevâbit ve seyyâratta menâfat-ı harekât münasebetiyle mübayenet vuku bulduğundan çırağ-ı ziya-paş sipihr-i çârumîn münevver-saz-ı ruy-ı zemin ve ruzan ve şebân ra'y-ı hayvanat ve musiki ve nagamatta ders-âzmâ-yı tâife-i şübân [çoban] olup mevâsim-i şuhûr-i duhûrun yetiştirdiği fevâkih-i Hüda-dâd ve behâim-i sebz hârdan husule gelen helal irat ile etraf-ı saharı ve cibâl ve havali-i enhâr-ı kevser misalde istimâ-ı terennümat-ı tuyur-ı aşıyan-saz ve mervaha-i cünbani-i bâd-ı saba-yı hayat-nevaz ile mağbut-ı maldarân-ı cihaniyan olur Lezâiz-i rahat tabiiye ne idüğünü göstermekle mahsûd-ı edna ve âlâ ve yine teşrif-ferma-yı âlem bâlâ olduğum gibi sen de medet-kârî-i fazilet-i zatiye ile bu çobanların kulüb-i kasiyelerini nerm ve asayış-i tabiiye meyil ve muhabbetlerini kerem eyleye gör bir gün olur bargirân-ı umur-i amme ızdırabından çobanlığı ararsın ne diyerek destime bir kaval ve bir mecmua-i hikmet iştilal vermekle ruz ve leyâl ağaçlar altında ve çemenler üstünde ziyafetler ve başımızda çiçeklerden taçlar nevâ-nev kıyafetler ile her birimiz keyf-i mâyiridir içer ve evkât ve ahyânımız zevk ve sefa-yı hatır ile geçer iken sürüye bir arslan girdiğini görüp

üzerine vardığımda pençe ve dendânını ve dide-i hun-feşanını irae ve hücum ettiyse de dış geçiremediğinden birkaç nevbet-i geşt-girâne savla ile magak helake düçar ve çobanların tensip ve iltimaslarına muvafakaten postunu zîb-i düş-i iftihar eyledim Bu havadisin intişarıyla (Sir Visteris) beni götürüp hâl ve hatırımı sorduktan hükümdarlar her şeyi çeşm ve gûşiyile [göz ve kulaklarıyla] müşahede ve istimâ mümkün olamayıp karınları el ve ayak ve göz ve kulak menzilesinde iseler de onlarda zahir-i evveli nimetlerine muhip ve batınen fevâid-i şahsiyeleri husulüne mukibb [düşkün] olduklarından bazen hilaf-ı vaki arz ve inha üzerine böyle muamele-i cevri ve kederin vukuunu beyan ve itiraf ile memur-i zulüm-kârı müsadere ve tağrib ve bu cihetle kalb-i hezimetimi tatyîb eyledikten sonra asker ve sefine verip [202] İtakiye'ye gönderilmemi emrettiğinden ümid-i rüyet-i peder ve mader yeis ve kedere galip ve hava-yı dilruba-yı vatan inan-ı sabr u kararı sâlib olup belki buralarda Mentor'u dahi bulur ve beraber alırım diye heman keşti-süvar-ı azimet olacak zamanda hükümdarın fevti vukuuyla şahs-ı menfi meydana çıkararak bulunduğum kulede beni hapis ettirdiğinden cihan başıma zindan ve ormanda pir-i hikmet-mesirden işittiğim hikâyetler ve vatana avdet hevesiyle nail olduğum meserretler hayal-i hâb-ı girân olup her ne ise Finikeliler bu hâlden istifade ve lâcelü'l-intikam Kıbrıs ceziresinden tedarik ve firistâde eyledikleri asâkir ve sefâini ba'd-ı sar mâ-sar iade eylediler

Telemak'ın Mentor'dan mufârakatı zamanında dahi hûd be-hûd ettiği hüsn-i harekâtı ve bazen eylediği hatâyânın ikrarıyla icabına göre rüyet-kârane teşebbüsâtı fikrâtını Kalipso sem'i taaccüp ile dinleyip zatında olan alâyim-i necabet ve fetânet kendisine sebep-i terakki-i rikkat ve hayret olarak “Canım Telemak nihayet nasıl kurtuldunuz ve Mentor akili nerede buldunuz“ demekle “Finikeliler Mısır'da olan esirlerini halas ettiklerinde beni dahi isradan add ile sefinelerine ithal eylediklerinden ümid-i selamet havali-i kerd-dil-i gurbet ülfet olup bir hava-yı müsaitle gidilerek benim Finikeli olduğumu kimse bilemeyip fakat kimisinde bulunduğum (Narbal) nam kaptan nam ve beldemi sordukta ben Finikeli değilim mukteza-yı tâli-i maderzat gemileriyle geldiğim için beni Finikelidir zannıyla Mısır'da esir ettikleri gibi bu defa dahi Finikelidir diye azat eylediler İtakiye hükümdarı (Olis'in) oğlu Telemak'ım nice zamanlardır vatan cüda pederimi âram ve leyl ve nehâr arzu-yı avdet ile hamyaze-keş ve bî-kararım“ dedim

Bu (Narbal) tabii şefikü'l-bâl bir merd-i bî-hemal olmakla akval ve ahvalimi sencide-i mizan-ı im'an ederek “Bak Telemak zaten asalet ve istikametimize sîmâ ve imanınız

delâlet ve şehadet etmekle seni kendime veled-i müstear itibar edip bir nasihat-i selâmet-bahş ile hatarât-ı atiyeden vikayeniz esbabını cüst ü cû ve bu mukabelede ketm-i sırâ ihtimamınızı arzu eylerim” dedikte her ne kadar sagirü'l-sin [203] isem de ketm-i râzda ve sırrı verip sırrı vermemekle bana iyilik eden kimselere hıyanet etmekten ihtirazda maharetim vardır Ehibba-yı pederin ifâdatına göre pederi Truva şehri muhasarasına azimetinde ben henüz kûdek-i şîr-hûra olduğumdan ağuş-i şefkatine alıp kulağıma kangî [hangi] günki mahrum-ı fazilet-i insaniye ve mağlub-ı rezâil-i nefسانيye olur isen bazen hata-yı bağban ile fidan-ı nev-reside kat' ve bürîde kılındığı gibi mikraz-ı ecel dahi senin habl-ı hayatını kat' etmekle yüzünü bana göstermesin niyazındayım” dedikten sonra ehibbasına hitaben “Bağ-ı hanedanımda yetişir bir taze fidan ve her türlü terbiyeye imalesi âsan olan oğlumu size emanet ettim Kâselîsan ve hoş-âmed gûyanın şer ve mazarratlarından muhafazasıyla adil ve merhamet-kâr ve sadık ve mürüvvet-şiar kâtım-i esrar-ı yâr ve ağyar olmasına pend ve nasihat etmenizi isterim” dediğine mebnî “Evân-ı unfüvânımda bile beni vâkıf-ı habaya-yı umur ve ba-husus validemin peş ve pesinde dolaşıp almak isteyen kesanın istiknah-i ahvaline memur eylediklerinden dilşad ve ketm-i esrar maddesinde cümle tarafından şayan-ı itimat olmuşum” deyince (Narbal) müstakimü'l-bâl bedee makal ile “Finikelilerin donanmaca kuvveti ve her tarafa cereyan-ı nüfuz-ı hükûmeti meydanda olup kuvvetinden ziyade aklından korktuğumuz (Sir Visteris'in) vefatı cihetiyle canib-i Mısır'a keştî-rân-ı seyr u sefer ve istihlâs-ı esrada nail-i zafer olduğumuz hâlde (Pikmalıyon) nam hükümdar-ı gaddarın esiri ve biribirine benzemez muamelatının dilgiri olmuşuzdur ki bu Pikmalıyon bed-rû ve bed-hû ve bed-gû ashab-ı servet u sâ mânâ ve namus ve şana adû-ı umur-i rezileden içtinap eden erbab-ı fazl u kemalden değil nefis-i fazilet ve terbiyeden müctenib ve medar-ı selâmet-i nefis mülâhazasıyla sefk-i dimâ-ı bî-günahân fazîhasını mürtekib-i zıll-ı vücud-ı zulüm endûdundan ur-ger ve bi'z-zarure birine bir şey verse mal-ı mevcudum tükenir diye ah ve nedamet çeker Hariç ve dâhil otuz odayı şamil olup tîğ-i üryan ve sinan-ı canistan bab-ı kebirinde pâs-bân olan sarayında melûl ve mükedder nerede olduğunu bilip de telef etmesinler havfıyla odadan odaya gezer et'ime-i lezize nazar-ı vehminde [204] mesmûm-i zevk ve sefaya dair sohbet ise şayet kalp kasvet kalıbına yerleşir vahimesi müstelzim-i enva-i gumûm ciğerini kebab eden nâr-ı ekdarı ihfâ ve itfâ edemeyip için için eyledikçe çeşmân-ı çah-nişanından ateşler saçmakla evlat ve ekaribi rahm ve şefkatten meyus ve kahr ve telefî bedduasına menus vech-i ubûsu gam-ı siyaha cay-gâh ve sine-i haset akine

ve pür kine mekarr-ı ah-ı can-gâh-ı saadet muhabbet-i kulüpten mahcur bir şahs-ı mezmûm ve menfur olmakla bir gün hademesinden biri yahut bir diğeri bu zalim ifrit-peykeri helak ve vücud-ı habis-âludundan beldemizi pak eder teselliyetinden başka çare yoğsa da [yoksa da] ne çare hükümdarımız bulunduğundan hizmet-i lazımesini sadıkâne rüyet ve hilaf-ı rıza hareketten mücânebet ederim İmdi Olis'in oğlu olduğunuzu haber verir iseniz giriftar-ı habs-i medid ve pederiniz İtakiye'ye vardıkta mebâliğ-i küllüye talebiyle satıp müstefit olmağı ümit eder demekle ifade ve nasihatini tahsin ve hükümdar-ı gaddara nefrin ederek bu nasıl adamdır ki izzet-i hâlini cem-i mal ve menalde ve zirdestanı üzerine keyfe mettefak icra-yı istiklalde der-i zu'muyla ızrar-ı nâs ve vesâves-i nefsiyesine galebeye kadir olamadığı hâlde kendini malik-i rikâb-ı âlemiyan zan ve kıyas ediyor Eğerçi benim gibi çoban ve müstağni-i gavâil în ve ân olaydı zehr-i kahrden ve keder-i dehrden azade ve peygûle-asayiş ve rahata ten-dâde olur idi diye sairlerin göremediği misillü ben dahi göremediğimden hazâniyle beraber kendisini hapis ve tescin eylediği kule-i saraya uzaktan nigeran ve (Sir Visteris) ile bunun beyinde olan zıddiyet-i tâmaya hayran olur idim

Şöyle ki o her ne kadar telakki-i karâib ve ecânib ve tetkik-i tabayı hazır ve gâib ile zevk-yab ve meyane-i ahali-i şehirde familyası arasında gezer büyük peder gibi vareste-i tabtâb-ı ızdırab ise bu ol kadar hâif ve mahuf ve efkâr-ı bed-kârı kimseyi görüp ve görünmemek tarafına masruf olarak her hâl ve hareketi ecel-i acili davet ve daima tehfe-i mukaddemat-ı nikbet edip sair prensler mazhak ve mashara kimselere aldanmaktan zarar-dide olmaları kaideden ise de bu öyle de olmayıp edep ve iffet ve namus ve istikamet sahibi olan zevattan [205] korkar ve nerede bir hunriz ve fitne-engiz var ise onunla düşer kalkar olduğundan ırz ve canını sakınır ve bu verte-i hevl-nâktan beni nasıl kurtaracağını düşünür olan Narbal muzdaribü'l-hâl mukaddema hasbü'l-ittihat gelip avdete mezun ve amade bulunan Kıbrıs askerinin sırasında beni dahi sefineye ithal ve bir gün evvel gitmemizi arzu ve istical eylediyse de mugayeret-i hava beş on gün ikameti iktiza ettirmekle ale'd-devam şevâhik-i aliyyesinden karı ve mevki be-mevki fevâkih ve şükûfeyi birbirine mezc eder Mevsim-i harif ve baharı eksik olmayıp enhâr-ı latifü'l-cereyanı ve eşcar-ı mağrusa-i ser be-sâmânı tahtındaki çayırlar içinde kuzuları ardınca meler koyun sürüleri gezer Büyük ormanı ve isabet-i bâd-ı semûmdan vareste ezhâr ve esmâr-ı gûnâgûn ile arâste müteaddit bağ ve bostanı havi olan cebel-i Lübnan dâmeninde

vaki letafet-i ab ü hava ile meşhur ve kurâ ve nevâhisi mamur olan belde-i sûru temaşaya meşgul oldum (Kâmil Paşa) (Reis-i Şûrâ-yı Devlet)

Musa İbn-i Nasır mağrip zemini kâmilten kabza-i tasarrufunda müsahhar ve ahalisini küreyve-i dalâletten çıkarıp envâr-ı İslamiye ile münevver eyledikten sonra Endülüs ceziresinde dahi velvele-i kûs-i din-i Muhammediyi tanin-endaz-ı sâmia-ı ehl-i zülal ve inat yani ifa-yı fariza-i gaza ve cihat eylemek üzere halifeden bi't-tahrirat istida-yı ruhsat eyleyip hatta yazdığı arızasında cezire-i mezkûreyi letafet mevki cihetiyle Berriyü'l-Şam'a ve itidal-i ab ü havaca Yemen'e ve ezhâr ve itriyyat husûsunda Hint'e ve fevâkih ve esmâr bahsinde Mısır'a ve maâdin-i giranbahası hakkında Çin'e teşbih eylediği müspettir Bu inha üzerine ol havalinin fetih ve teshiri zımında canib-i halifeden talimat irsal olunduğuna mebni vali-i mağrip İbn-i Nasır ihtiyarlığına ve meşâkk-ı seferiyyeye bakmayıp hatta bazı rivayete nazaran maksad-ı aslisi İspanya'nın fethine muvaffak olduktan sonra Fransa ve Almanya'yı dahi istila ve Macaristan tarafından gelerek [206] Kostantiniye'yi zapt eylemek ve bu teşebbüsle (Le tuf hannel Kostantiniyyetu fele ni'mel emiru emiruha vele ni'mel ceyşu zalikel ceyş)²¹¹ hadis-i şerifi misdâkâne mazhar olmak idi bu maksadının husulü esbabını tefekkürde iken min-gayr-i memul bir sebep dahi zuhur eyleyip sebep-i mezkûru İspanya'ya müruruna ayn-ı fırsat addeyledi şöyle ki İspanya kralı Rodrik tarafından Sebte şehri muhafızı bulunan Kont Culyanus kral-ı merkumdan gördüğü bazı muamelat-ı gayr-ı lâyıkadandan dolayı İbn-i Nasır'a şehir-i mezkûru teslim edeceğini vaat ve ikrar ve kuvvet-i hükûmetinin hâl ve keyfiyetinden agâh ve haberdar eyledi lakin İbn-i Nasır Culyanus'un kelimelerine pek de emniyet edemediğine binaen bir ay istikşaf-ı hâl ve evvel emirde Berber kavminden sevâhil-i İspanya'ya vukufu olan Tarık bin Malik nam kimesneyi beş yüz nefer fârisân ile büyücek birkaç kayığa ırkâb edip doksan bir senesinde irsal eyledi merkum Tarık dahi sevâhilin bir mahalline nüzul eyledi ki mahall-i mezkûre badehu bir şehir bina ve Tarık tesmiye olunmuştur mahall-i merkumdan bazı hayvanat ve birkaç esir alıp ve nakil ve ihraç-ı asker hakkında lüzumu olan mevâkiin ahvalini vesâir esbab-ı teshiliyyeyi gereği gibi anlayıp salimen Musa nezdine avdet ve nakl-i keyfiyet eyledi Musa bin Nasır bu hususun be-tarikü'l-sühule husule geldiğinden hüsn-i tefeül ederek çoktan beri tasavvur ettiği fütuhatin kuvveden fiile ihracını tasmin etmekle Sebte ve Tanca limanlarında münasip sefineler ihzar ve

²¹¹ ["İstanbul mutlaka fethedilecektir Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur."] (Kafkaslı, <https://kafkasli.tumblr.com>, E. T. 2/10/ 2022).

kabâil-i Berberiye'den cesur ve cengâver olanları intihap ile sene-i atiyeye yani doksan iki senesi evvel baharında Tarık İbn-i Ziyâd nam kimesneyi serdar nasb ve tayin ederek babü'l-zükâk yani el-hâlet-i hâzih Sebte Boğazı ve Cebelitarık denilen boğazı imrâra izam eyledi Tarık dahi Cebelü'l-feth nam burna muttasıl Ceziretü'l-Hızır inam cezire-i sagireye nüzul eyledi ki el-ân onda olan şehre El-Cezire tesmiye olunur (Ethem Paşa) (Nazır-ı Nafia)

Kadimü'l-eyyamda Rus tâifesi Avrupa'nın canib-i şimalisinde lehin öte [207] tarafında kâin memalik ve arazide mütemekkin iken semt-i şark ve şimaliden fevca fevç zuhur eden kabâil ve akvamın bazısı dahi ol tarafta tavattun ve karar ve Rus ismini ahz ile kesb-i nam ve iştihar edip cümlesi mahlûta bir kavim-i nadan ve bî-behre-i idrak ve izan olmakla müddet-i medide taraf taraf cumhuriyet suretinde bilâ rabita ve nizam-ı idare-i umur-i pür şûrlarına kıyam ederler idi ekser vakitlerini hem civarları olan Leh ve İsveç vesâirleri nehb ve gâret ile güzâr ve bi'l-münâvebe gâh galip gâh mağlup olarak zaman-ı cahiliyetlerin behâim misillü imrâr edegelim hatta özü suyu içinde peyda ettikleri tekneleriyle Karadeniz'e çıkıp haliç-i Kostantiniye ve Marmara denizi kıyılarına kadar çapul ettikleri vardır Bilahare biribirleriyle olan münâzaat-ı medideden rahatları münselib olduğuna binaen üzerlerine bir reis nasbını umuma münasip görüp tarih-i hicretin iki yüz elli senesinde ayan-ı bilâd olan bu yâran ve voyvodagân vesâirleri akd-i encümen-i cemiyet ve bi'l-intihap makam-ı hükümraniye ik'âd ettikleri [oturttukları] *Rorik* namında bir şahsa ifa-yı resm-i bey'at ve tebaiyet etmeleriyle şah-ı mersûm on yedi sene miktarı hükûmet ve helakinden sonra evlat ve a'kabı sandeli-nişin-i imaret olup muktezayı mizac-ı millet üzere aralık aralık ateş-i fitrat ve ihtilal beynlerinde alev-gir-i iştil olduğundan gayrı ecânibden Lehli ve İsveçli ile esfâr-ı adideleri zuhur ve canib-i şarkta olan hudutlarından Cengiz Han vakitlerinde hücum eden tavâif-i Tatar'a cizye itasına mecbur olup krallarının azl ve nasb ve tedibi Tataristan hâkimlerinin iradelerine mevkufl olmakla vâfir zaman-ı bî-rahat ve huzur olmuşlar ise dahi marü'l-zikr *Rorik* hanedanından hulefâ-yi an-ı selef elli iki şahsın hükûmeti şûriş ve ihtilal-i daimi ile yedi yüz otuz sene mütemadi olmuştur içlerinden evâhir-i nesl-i merkurda hâkimleri bulunan dördüncü eyvan eslâfına nispet ile makulce bir adam olup iptida çâr unvanıyla kral olmuş *Vemoşka* şehrinde taç giymek resmini icra etmiş kralları budur ki vakt-i hükûmetinde Tatar beyninde zuhur eden halat-ı şikâk niamü'l-vesile ittihaz ile fekk [208] ve ribka-ı cizye-güzârı ve tebaiyete cesaret ve canib-i şarkta nehr-i İtil semtinde olan Kazan ve

Ezderhan eyaletlerini eyâdî-i Tatar'dan nez' ve istihlâsa himmet ve Sibir eyaletini dahi zapt ile ol tarafta mütemekkin kabâil-i vahşiyeyi âverde-i kabza-i tebaiyet etmiştir lakin Kırım hanı beri taraftan hücum ile çar mersûmun karargâhı olan Moşka şehri ve Uruşn'a kadar çapul ve yağma eyledi zikrolunan Rorik hanedanı inkırazından sonra Rusya memaliki mütegalibe eline düşüp yüz on beş sene miktarı şûriş ve fetretten hali olmadığından nihayet-kâr emr-i hükûmet ittifak-ı Kılam mecmu-ı millet ile *Romanof* hanedanından Mihayil inam kimesneye karar etmiştir Bunun oğlu Aleksey ki meşhur Deli Petro'nun babasıdır varis-i sandeli-i hükûmet oldukça Lehli'nin mukaddema zapt ettikleri bazı Rusya memleketlerinin istihlâsına [kendine özgü yapmaya] destres olduğundan maada mülkünde vâz-ı kanun ve milletine teallüm-i sanayi ve fûnun hususunda ilhâh ve ibramı efdun olup hatta Bahr-ı Hazer ve Karadeniz'e mansıp olan enhâr-ı kebire içinde donanma icadına heveskâr olmakla kaleminin canibinden inşa ve imal-i sūfune muktedir ustadan ve amele celbini iltizam etmiştir Çâr-ı mesfûrun üç nefer evlad-ı zükûru ve altı nefer kızı olup varis-i kraliyet olan veled-i kebiri altı sene miktarı hükûmetinden sonra halik olduğundan birine sandeli-i kraliyete kuuda müstahak olan İvan nam ikinci oğlu muhtellü'l-şuur ve Deli Petro* dedikleri üçüncü oğlu henüz on yaşında olup sigar-i sinni zahir hâlde mâni ve mahzur addolundu hâl böyle iken bunların hemşirelerinden Sofya nam mekkâre-i fitne-engiz vasiye namıyla icra-yı hükûmet kaydına düşmanın alâ tarikü'l-tercih Petro'nun kraliyeti iltizam eden rical ve ayanı idam için daima isyana mail olan İsterliç dedikleri askerî tâifesini imal-i letâifü'l-hıyel ile ayaklandırıp keennehu ulufelerini tehire sebep olmuş vücûh ve ricalden birkaç kimesneleri mersûmanın tertip eylediği defter mucibince verta-i helaka ilkadandan sonra mersûman İvan ile Petro'yu teşrike makam-ı kraliyete iclâs ve takrir ve biri mecnun diğeri sabidir diye inan-ı idare-i umur-ı mülk ve devleti ve vesayet ve vilayet tarikiyle muhtâle-i [209] mesfûranın yedd-i istiklaline teslim eylediler (Yakvaki Arkiropolu)

(Kâr-dan) bu ne hâldir ya firuz herkes kendi taayyüşüne medar-ı vesâir ebna-yı cinsine lazımlı ve meded-kâr olmak için gerek huddâm ve gerek ahrâr bu çar sū-yı cihan ve dâdü sitad-ı kevn ü mekânda bir sanat teallümüne say ve dikkat ve bir hareket-i nafia tahsiline sarf-ı mâhasal gayret etmek içtima ve temeddün-i beşer muktezasından iken zannıma göre sen bu dakikalara sarf-ı nazar etmemiş ve bu mülâhaza vadilerini sebk-i inan-güzar etmemişsin ki hatta minval-i meşruh üzere kendine vesâir ebna-yı cinsine lazım olacak bir sanatın tahsiline ve bir hırfetin tekmiline say ve kûşîş etmiş değilsin (Dalkavuk) ey

kâr-dan işbu sualin ne acep sualdır münfehim olamadı sualini tavzihe ve müşkülünü tasrihe himmet eyle ki cevap ba-savabında şedd-i nitak-ı gayret ve meydan-ı mücadelede tahrik-i sinan zeban-ı fesahat ola

(Kâr-dan) mesela musiki ve tababet ve kitabet veyahut ilm-i hendese ve fenn-i fesahat ve belagatten bahren vesâir bu misillü medar-ı maişet ve mucib-i şeref-i âdemiyyet olacak bir hüner ve marifetten zehren var mıdır hele ilm-i hikmet cemî ulum ve fünundan eşref ve âlâ ve haddizatında denâet ve süfliyet ile münasebet ve kurbiyeti nâ-reva olmakla ilm-i merkumdan nasibin olmayacağı müstağni-i kıl ü kâl ve ol hususta sual ve cevapta irha-yı inan-ı tevsen-i zeban bâis-i tazyî-i makal olacağı birun-i daire-i kayd-i eşkâldir

(Dalkavuk) Sade-diller indinde şeref ve ulvi müsellim olan bu hikmet ile münasebetim olduğunu kabul ve hezar ked u taab ile ilm-i mezburu berâverde-i husul etmek ihtimalim olduğunu fehim ve idrak etmeksizin indimde ahkar ve makhûr olan ol ilim ile mübâhat ve iftihar ederek kinaye tarikiyle beni bu veçh ile istihza ederim zannedersen işbu tavrın akl-ı selim revîşi ve zihn-i müstakim işi değildir (Kâr-dan) farz oluna ki zikri mürur eden ulum ve fünun şeref ve suûbeti bisyar ve tahsil ve teallümü düşva olmak mülâhazasıyla tahsil ve iktisabına [210] mübâderet ve teallümüne mübaşeretten içtinap etmiş olarsın hiç olmaz ise âhâd-ı nâs beyinde riayeti derkâr ve lüzumu bedidar olan necaret ve hıyatat misillü sanayi-i süfliyeden bir hirefinde tahsil-i behre etmek lüzumunu dahi mülâhaza etmez misin zannıma göre bu makule bir sanata muhtaç olmayacak derecelerde servet ü sâ mân ve emval-i firâvandan vaye-dâr değilsin (Dalkavuk) ya kâr-dan kelimasında sadık ve cevabında vâsık isen de tadat eylediğin sanayi ve ulumun birine bittabi mail ve tahsil ve teksibine kail olmuş değilim

(Kâr-dan) âhâd-ı nâs beyinde dahi mütedavil ve imal olunan sanayiden itiraf eylediğine göre behren olmadığı malum oldu lakin onlardan başka tahsil-i maharet ve kesb-i marifet eylediğin bir sanat var mıdır (Dalkavuk) muhtarım olan sanat ve teallüm ve imaline sarf-ı mâhasal-ı miknet eylediğim hırfet malumun olsa sen dahi bî-ihtiyar firifte ve intihap ve ihtiyarına bilâ teemmül tahsin-gû ve dil-şifte olursun (Vasilaki Voika)

(Der Sîret-i Padişahân)²¹²

²¹² [Padişahların Ahlakına Dair]

Padişahi râ şinidem ki be-küşten-i esiri işaret kerd biçare der ân hâlet-i nevmidi be-zebanı ki daşt melik râ düşünâm dâden girift ve sakat güften âgaz kerd ki güfte end her ki dest ez can bî-şüyed her çi der dil dâred bî-gûyed²¹³

Şiir

Ezâ yeisü'l-insan dâla lisana

Ke-sinnur mağlup yesul ale'l-kelb²¹⁴

Beyit

Vakt-i zaruret çû-namaned giriz

Dest bi-gired ser-i şemşir-i tûz²¹⁵ [211]

Melik pürsid ki çi mi-gûyed yeki ez vüzera-yı nîk-mahzar güft ey Hüdavend hemi gûyed ki vel kâzımînel ğayza vel âfine anin nâs²¹⁶ melik râ ber vey rahm âmed ve ez ser-i hun o der-güzeşt ve vezir-i diğêr ki zıdd-ı o bûd güft ebna-yı cins-i mâ râ na-şayedir hazret-i padişahân cüz be-rasti suhan güften in melik râ düşünâm dâd ve nâ-seza güft melik rû ez in suhan der-hem keşid ve güft mâ râ an düruğ-i vey pesendid-ter âmed ez in rast ki tû güftü ki ân râ ruy-i der maslahatı bûd ve in râ binâber hubs ve hükemâ güfte and ki düruğ-i maslahat-âmiz bih ez rast-ı fitne-engiz²¹⁷

Beyit

Men ki şah ân kûned ki o gûyed

Hayf başed ki cüz nîkû gûyed

²¹³ [Bir padişahı duydum ki bir esirin öldürülmesine işaret etti. Zavallı esir umudunu kaybettiği anda diline her ne geldiyse padişaha söyledi ve gereksiz laflar söylemeye başladı. Demiş her kişi ki canından el yıkamışken (çekmişken) yüreğinde her ne var ise döker.]

²¹⁴ [Kederli insanın dili sivridir, kedi mağlup olduğunda köpek olur.]

²¹⁵ [Gerekli zamanda kaçış bile kalmaz, el keskin kılıcı alır, zorunlu hâllerde kaçış bile mümkün değil, eldeki keskin kılıç baş alır.]

²¹⁶ [“Öfkelerini yutarlar ve insanların kusurlarını affederler”] (Elmalılı, Âl-i İmran, 134/66)

²¹⁷ [Padişah sordu ki bu ne diyor, iyilik seven vezirlerinden biri dedi ey padişahım şunu diyor ki öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını bağışlarlar. Padişah ona şefkat edip onun kanından geçti. Bir diğêr vezir bir önceki vezirle araları pekiyi değildi o yüzden dedi ki bizim cinsimizde padişaha doğruyu söylemek var. Bu padişaha sövdü ve gereksiz laflar söyledi. Padişah bu sözden geçip dedi ki senin söylediğin doğrudan onun söylediği yalan hoşuma gitti onun söylediği yalanında bir maslahat ve senin söylediğin doğrudan bir kötülük vardır. Hâkimler bu hakkda şu şekilde söylemişlerdir: iyilik getiren yalan, fitne koparan doğru sözden iyidir]

Ber tâk-ı eyvan-ı Feridun nüvişte bûd²¹⁸

Mesnevi

Cihan ey birader na-mâned be-kes

Dil ender cihan âferin bend ü bes

Me-kûn tekye ber lemek-i dünya ü püşt

Ki bisyar kes çûn tû pervered ü küşt

Çû aheng-i reften kûned can-ı pak

Çeh ber taht-ı mürden çeh ber ruy-i hâk²¹⁹

Hikâyet

Yeki ez mülûk-i Horasan Sultan Mahmut Sebüktegin râ der hâb did ba'd ez vefat-ı o be-sad sal ki cümel-i vücud-ı o rihte bûd ve hâk şûde meğer çeşman-ı o ki hem çûnân der çeşm-hane hemi kerdid ve nazar mikerd sair hükemâ ez tevil-i ân hâb aciz mândend meğer dervişi ki hizmet-i be cay âverd ve güft henüz nigeran ast ki mülkeş bâ-diğêrân ast²²⁰

Kıta

Bes nam-ver-i be-zir-i zemin defn kerde-end

Kez hestî-aş be-ruy-i zemin ber nişan na-mâned [212]

Ve ân pir-i lâşe râ ki serdend zir-i hâk

Hâkeş çünân bi-hûred kez ü ustuhan na-mâned

Zinde ast nam-ı Ferruh Nûşîrvân be-hayir

Gerçi besi güzeşt ki Nûşîrvân ne-maned

²¹⁸ [Ben ki bir şahım o ne derse onu yaparım, eyvah ki sadece iyiliği söylerim, Feridun'un, evinin penceresini üstüne bu söz yazılıydı.]

²¹⁹ [Dünya kimseye baki değildir ey kardeş gönlünü bu dünyaya bağlama, bu dünyanın güzelliğine arkana dayanma, birçok kimseler senin gibi düşündü ama öldü, ahenk gibi temiz canını verir, taht üstüne olsa ya da yerde, ölür.]

²²⁰ [Horasan meliklerinden biri Sultan Mahmut Sebüktegin'i rüyasına gördü Onun vefatının üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen tüm vücudu toprak olmuştu sadece gözleri vardı ve bakardı, bazı hâkimler bu rüyanın mealinden aciz kaldılar, sadece bir derviş onun anlamını şöyle açıkladı hâlâ gözü açıktır çünkü vatani başkalarının elindedir.]

Hayrı kün ey falan ü ganimet şümar ömür

Zan pîşter ki bank ber-âyed falan na-mâned²²¹

Hikâyet

Melik-zade-i râ şinidem ki kûtah bûd ve hakir ve diğêr biraderâneş bülend ve hûb-rû bâr-ı pedereş be-kerahiyet ve istihkhâr der vey nazar kerd püser be-firâset deryâft ve güft ey peder kûtah hired-mend bih ez nadan bülend ne her çi ba-kamet-i mihter be-kıymet-i bihterü'l-şât nazifet vel-fil ciyefet²²²

Şiir

Ekall-ı cıbalu'l-arz Tûr ve ine

Lâ azam indallâh kadren ve menzilen²²³

Kıta

Ân şinidi ki lâğar-ı dâna güft ruzi be-ebleh-i ferbih

Esb-i tâzî eğer zayıf bûved hem çûnân ez tavîle-i har bih²²⁴

Peder bi-handid ve erkân-ı devlet bi-pisendidend ve biraderân be-can bi-rencidend²²⁵

Kıta

Tâ merd-i suhan nâ-güfte başed

Ayb ü hüner-aş nüfte başed

Mır bîşe-gân meber ki halisit

²²¹ [O meşhur kişi ki hâlâ toprak altındadır, onun varlığından yeryüzünde bir eser kalmamış, o ihtiyar ki toprak altında soğuktadır, toprak onu o kadar yem etmiş ki onun kemikleri bile kalmamış, Ferruh Nûşîrvân'ın adı iyiliği için hayattadır, ama bir hayli zamandan beri Nûşîrvân yoktur, ey insanoğlu iyilik et ömrünün değerini bil, çünkü biraz önce sesi duyulan falan kişi artık yoktur]

²²² [Bir melik-zadeyi duydum ki boyu kısa ve hakir idi diğêr kardeşleri yakışıklı ve güzel y üzlü idi, bir keresinde babası ondan öğrenip hakir gözle ona baktı oğlu çok ferasetli, olduğu için bunu anladı ve babasına dedi ey baba akıllı insan nadan insandan iyidir, eğerçi boy ve kamette güzel ve üstündür kıymette ise daha iyidir kuyun temizdir ve fil cesettir.]

²²³ [Dünyanın en kısa dağı Tûr'dur ve bu, Allah'ın yanında en büyük kıymet ve menzile sahiptir]

²²⁴ [Duydun mu bir gün zayıf ve akıllı bir adam akılsız etli postlu adama söyledi, hızlı koşan at zayıf olsa bile eşekten iyidir.]

²²⁵ [Babası bu lafi duyunca gülmeye başladı ancak devlet adamları bu sözü beğendiler. Kardeşlerinin ise gönlü alındı.]

Şayed ki peleng hıfte başed²²⁶

Şinidem ki der ân müddet melik râ düşman-ı sa'b rû-yı nümûd çûn dû leşker rû-yı be-
ham âverdend evvel kesi ki esb der meydan-ı cihanid ân püser bûd ve güft²²⁷

Kıta

Ân ne men başem ki ruz-i ceng bini püşt-i men

Ân menem kân dermeyan-ı hâk ü hun bini seri

Kân ki cenk âred be-hun-i hûyiş bâzî mi-küned

Ruz-i meydan ü ân ki bi-girized be-hun-i leşkeri²²⁸ [213]

În bi-güft ve ber sipah-ı düşman zi dû teni çend ez merdân-ı kâr-dide biyendaht çûn piş-i
peder baz-âmed zemin-i hizmet bi-bûsîd ve güft²²⁹

Kıta

Ey ki şahs minnet hakir namûd

Ta dürüşti hüner na-pindari

Esb-i lâğar meyan be-kâr âyed

Ruz-i meydan ne kav pervari²³⁰

Ruz-i fıruz cülus-ı hümayun münasebetiyle huzur-ı lâma'l-nur hazret-i tâç-dâriye yüz
sürüldüğü sırada umum rüesa-yı ruhaniye namına olarak Rum Patrik'i rütbetlü efendinin
irat etmiş olduğu Rumu'l-ibare nutkun saadetli Lugoft Bey Efendi hazretleri tarafından
kıraat olunan tercümesidir şevketli kudretli merhametli mehabetli veli nimet-i bî-
minnetimiz padişahımız efendimiz

²²⁶ [İnsan, söz söylemediği anda, ayıbı ve hünerleri gizli durur, adamın sesi kedi gibidir ormana götürme ki boştur mümkün orada bir kaplan uyumuştur.]

²²⁷ [Duyduğuma göre o zamanlarda padişahın çok çetin ve zor bir düşmanı olup iki taraf, leşkerleriyle karşı karşıya geldi. Savaş meydanına ilk at geldi o ise oğlu idi ve şöyle söyledi]

²²⁸ [Ben değilim o gün ki savaş gününde benim arkamı görsen, o benim ki toprağın içinde kana bulanmış, bir baş görsen, o kişi ki savaşa girer kendi kanı ile oynar, savaş gününde cesur adam odur ki askerler kanlarıyla kaçmaya başlasın.]

²²⁹ [bunu söyledi ve düşman askeriden birkaçının başını vücudundan ayırdı babasının yanına tekrar geldi, yeri öptü ve dedi]

²³⁰ [O kişi ki seni bir gün hakir etmişti, sertlik ve katılıkla hünerini gizleme, zayıf at bir gün işine yarar, savaş gününde niye inek beslersin.]

Bi'l-şeref ve'l-ikbal-i taht-ı rûşen baht-ı âl-i Osmanî'nin mihr-i cihan-tab-ı vücud-ı hümayunlarıyla pür nur olduğu ruz-i firuzdan beri saltanat-ı seniyyelerinin kâffe-i ıslahat ve intizâmatında yani memalik-i mahrûsa-i mülûkânelerinin ikmal ve ihya-yı kuvve-i berriye ve bahriyesi ve vesâit-i nakliye ve müruriyenin tevfir ve teksiri ve ulum ve maarif ve hiref ve sanayiın sû-be-sû neşr ve tamimi ve mahâkim ve mecalisin taslih ve tanzimi ve nizâmat ve kavânin-i nafianın vaz ve tesisi ve kavaid-i bâhîrû'l-fevâid müsavat ve adaletin ilan ve icrası velhasıl medeniyete lazım olan terakkiyatın istihsal ve intişarı husûsâtında müşahedesiyile müftehir olduğumuz asar-ı hayriye hep efendimizin lütf-ı mahsus-ı hümayunları idüğü müsellemler-i âlemdir

Devlet-i Aliyye'lerinin ve bilumum tebaa-i mevrûse ve sadıkane-i şahanelerinin tarih-i feyz ve iftiharî olan bu ruz-i firuze yetişmek hepimiz için ne derece bâis-i meserret ise bu vesile-i mesudeden dolayı huzur-ı şevket-hu fevr-i şehinşahilerine kabule mazhariyet-i âcizanemiz dahi ol mertebe ve fevka'l-had ve'l-gaye müstelzim-i şeref ve mübâhat-ı çakirânemiz olmakla saye-i mâdelet-vâye-i mülûkânelerinde müstezill ve bilaistisna niam-ı günâgün asayiş ve huzura nail olan milel-i muhtelifenin rüesa-yı [214] ruhaniyesi kulları hâk-i pâ-yı meali ihtiva-yı hazret-i şehriyarilerine arz-ı kemal-i teşekkür ve tehniyet ve tekrar sıdk ve ubudiyet eyleriz

Heman cenab-ı feyyaz-ı mutlak metbû-ı mufahham ve veli nimet-i muazzamımız olan ve izdiyad-ı ömr ve afiyet-i seniyyesi Devlet-i Aliyye'nin sebep-i müstakil terakkiyyatı ve bütün tebaa-i sadıklarınının medar-ı mahz-ı asayiş ve hayatı bulunan şevketli padişahımız efendimiz hazretleri ilâ ahirü'l-zaman mezîd-i sıhhatle revnak-efza-yı dihim-i saltanat ve şan buyursun âmin

(Sisam Ceziresi Beyliği Memuriyet Emri)

Rumeli beylerbeyliği payelilerinden Sisam Ceziresi beyi olup bu kere uhdesine rütbe-i bâlâ tevcihiyle hariciye nezareti müsteşarlığına tayin kılınan Kostaki Efendi'nin yerine rütbe-i evveli sınıf-ı evveli ricalinden mekteb-i Sultani müdürü ve ikinci rütbe Mecidi nişan-ı zi-şanının haiz ve hamili olan Fotyadi Bey'in şimdiye kadar bulunduğu hidemat-ı Devlet-i Aliyye'mde ifa-yı hüsn-i hizmet ve ibraz-ı asar-ı sadakat eylemiş ve zaten dahi dirayet ve rüyetiyle muttasıf olarak cezire-i mezkûreyi hüsn-i idareye muktedir bulunmuş olduğundan zikrolunan Sisam Ceziresi beyliğine tayini hususuna bu kere emir ve irade-i seniyye-i mülûkânem müteallik ve şeref-sudur olmuş olmayan mukteza-yı münifi üzere

memuriyetini mütezammin-i Divan-ı Hümayunundan işbu emr-i celilü'l-kadrim isdâr ve ita olundu müşarünileyh bundan böyle mukteza-yı memuriyet ve sadakati üzere cezire-i mezkûre umur ve mesâlihinin müessis olan nizamına tevfikân hüsn-i rüyet ve tesviyesiyle ahalisinin daima vikaye-i asayiş ve istirahat ve istidama-ı huzur ve emniyetleri esbap ve vesâilinin istihsal ve istikmalî emr-i ehemmine mezîd-i itina ve sarf-ı kudret ve hilaf-ı rıza-yı şahanem ve mugayir-i nizam bir gûne hâl ve hareket vukua gelmemesine bezl-i mâhasal liyakatle lazımu'l-anha olan ahval-i asar-ı derbâr-ı şevket-kâra-ı mülûkâneme tahrir ve işara mübâderet eyleye tahriren fi'l-yevm ahamis ve'l-ısrîn min şehr-i rebiyûlahir elsine-i ahadi ve tis'în ve mi'ateyn ve elfun²³¹

²³¹ [Rebiyûlahir ayının yirmi beşincisi günü, yıl bin iki yüz doksan bir]

SONUÇ

Aleksander Konstantinidi Efendi Tanzimat döneminin önemli ve aktif Osmanlı Rum aydınlarından biridir. Tercüme Odası'nda başladığı devlet memurluğunda yükselerek Meclis-i Maarif-i Kebir üyeliğinde de bulunmuştur. Paşa unvanını alan Konstantinidi Efendi, Rum cemaati içinde de aktif bir konumdadır. Osmanlı Türkçesinde kullanılan müntehabat kelimesi, günümüz Türkçesinde antoloji (seçki, güldeste) diye geçmektedir. Aleksander Konstantinidi Efendi'nin Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye adlı eseri iki ciltten oluşmaktadır. Yazar, bu eserini Rum çocuklarına Osmanlı Türkçesi, Türk örf ve âdetleri ve ve Osmanlı tarihini öğretmek amacıyla hazırlamıştır. Konstantinidi Efendi her ne kadar bu konuda çabalasa da Osmanlı Rum toplumu tarafından pek fazla ilgi görmez ve bu durumdan yakınıdır. Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye adlı eserin I cildinde 10 hikâye, 16 mektup, 8 tercüme, 37 gazel, 3 kaside, 1 tahmis yer almaktadır. Ayrıca, Osmanlı ve İslam tarihi, atalar sözü, deyimler ve tıp ile ilgili metinler bulunmaktadır.

Eserin II cildinde ise 39 hikâye, 9 tercüme, 1 çocuk eğitimi ile ilgili yazı ve genel bilgiler içeren metinler yer almaktadır. Yunan filozoflarının düşünceleri, dünyanın yedi harikası, şehircilik, telgraf ve lambanın tarihi gibi çok çeşitli konularda yazıların seçildiği görülmektedir. Yazarın hedef kitlesi çocuklar ve gençler öğrencileri olduğu için eserin I cild ve II cildinin büyük bir kısmının dili sadedir. Eserde Ali Paşa, Fuat Paşa, Kamil Paşa, Sami Paşa, Münif Paşa gibi devlet adamlarının da yazı ve mektupları bulunmaktadır.

Eserde ağırlıklı olarak hikâyeler yer almıştır. Bu hikâyeler fable tarzında olup sonunda ders verme amaçlıdır. Bunlar güldüren, eğlendiren ve daha önemlisi düşündüren manzum öykülerdir. Bu hikâyelerin baş kahramanları genellikle hayvanlar olup insana ait bir özelliği taşımaktadırlar. Genel olarak yazar hikâyelerin sonunda bir atasözü ile hikâyeden çıkarabilecek ana düşünceyi desteklemektedir. Hikâyelerde sabır, sadaka, kibir, hasislik, cimrilik gibi konular işlenmiştir.

Eserin her iki cildinde de Farsça manzum ve mensur metinlere yer verilmiştir. Bu metinler Türkçeye tarafımdan çevirilmiştir. Eser sadece Farsça metinlerle kalmayıp Arapça şiir, ayet ve hadislerden bölümler de içermektedir. Bu şiir, ayet ve hadislerin anlamları köşeli parentiz içinde verilmiştir.

Eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olup şahsım tarafından ilk kez Latin harflerine aktarılmıştır. Böyle bir çalışma hazırlayarak Türk edebiyatı tarihine bir parça da olsa katkı sağlamak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, S. (2000). Arap Harfli Yeni Türk Edebiyatı Antolojilerinin (1839-1928). Karşılaştırmalı İncelemesi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz, c 1, Sayı 2, s 33-52.
- Akyürek, G. (2009). Tanzimat Döneminde Mimarlığın Değişen Bilgisi: Fenn-i Mimari, Gazeteler ve Diğerler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, s 93 -120.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (30. Baskı) Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, İ. (1991). *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi Üzerinde Sosyo-Pedagojik Bir Değerlendirme*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Elmalılı, M. H. (2022). Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meali, Konya: Haktan Yayım.
- Gülyüz, H. (2006). *Yaratıcı Çocuk Edebiyatı*, (3. Baskı). Ankara: Pagem A Yayıncılık.
- İhsanoğlu, E. (2006). *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatür Tarihi*, Cilt 1, İstanbul.
- Karagülle, F. (2006). Türk Edebiyatında Antoloji, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, s 383-404.
- Koyuncuoğlu, A. (2021). Çocuk Edebiyatının Dünya'daki ve Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi, *Spor, Eğitim ve Çocuk*, Sayı:1, s 1-16.
- Konstantinidi, A. (1869). *Rehnuma-yı Kiraat*, İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbuası.
- Konstantinidi, A. (1892). *Usul-i Lisan-ı Rumi*, İstanbul: Neologos Matbuası.
- Konstantinidi, A. (Der). (1871). *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye*, (1. Cilt), İstanbul: Dersaadet. Matbuası.
- Konstantinidi, A. (1870). *Fransız Sarf ve Nahvinin Kavaid-i Esasiyesi*, İstanbul: Dersaadet Latürki Matbuası.
- Konstantinidi, A. (1869). *Mükâlemat-ı Türkiye ve Franseviye ve Rumiye*, İstanbul: Dersaadet matbuası.
- Konstantinidi, A. (1875). *Mecmua-ı Lügat-ı Rumiye ve Osmaniye*, İstanbul: Dersaadet Matbuası.
- Konstantinidi, A. (1870). *Tarih-i Yunanistan-ı Kadim*, İstanbul: Matba-ı Âmire.
- Konstantinidi, A. (1874). *Elifba-yı Osmanî*, İstanbul: Dersaadet.
- Konstantinidi, A. (1871). *Malûmat-ı Nafia*, İstanbul: Dersaadet.

- Konstantinidi, A.(Der). (1874). *Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye*, (2. Cilt), İstanbul: Dersaadet Matbuası.
- Kiriş, F. B. (2009). *Bulgurluzade Rıza'nın Müntahabat-I Bedâyi-i Edebiye İsimli Antolojisinin Çeviriyazı ve İncelemesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kafkaslı, <https://kafkasli.tumblr.com>, E. T. 2/10/2022.
- Lhomand, C. F. (1870). *Fransız Sarf ve Nahvinin Kavaid-i Esasiyesi* Çevirmen Alexandar Konstantinidi İstanbul: La Turquie Matbaaları.
- Mezid, Ö. (1982). *Mecmuatü 'n-Nezair*, Haz Mustafa Canpolat Ankara: TDK Yayınları.
- Ramazanoğlu, M. S. (2022). <https://www.mahmudsamiramazanoglu.com>, E.T. 2/10/2022.
- Rıfat, O. (1964). *Yunan Antologyası*, İstanbul: Çan Yayınları.
- Strauss, J. (1995). The Millets and the Ottoman Language: The Constribution of Ottoman Greeks to Ottoman letters *Die Welt Des Islam*, New Series, Sy 35/2, s 189-249.
- Selim, Ö. (1996). *1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Şirin, M. R, vd. (2000). *Çocuk Edebiyatı*, İstanbul: Çocuk vakfi Yayınları
- Türk Dil Kurumu; (2005). *Türkçe Sözlük* (4. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Türer, O. (2003). <https://islamansiklopedisiorgtr>, E.T.10/5/2022.
- Yetiş, K. (2007). *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları
- <http://www.normalift.com>, E. T. 2/9/2022.
- <https://wwwosmanlicasozluklercom/>
- <https://sorularlailamiyet.com/>
- <https://wwwvajehyabcom/>
- <https://abadisir/moeen/>
- <http://lugatimcom/>
- <https://sozlukgovtr/>

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Marhaba SATARI	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Belh Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Özbek Dili ve Edebiyatı
Makale ve Bildiriler	
1. Satari, M. (2022). Mevlana Abdürreşit Cevheri'nin Şiirlerinde Vatan Sevgisi ve Gurbet Duygusu, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10, 443-454.	